

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

600002860M

27.8935

Soc. R.

Soc. 2

Part IV.

Price 15s.

Campan Charlymarn,

ORIGIN

THE GESTS OF CHARLEMAGNE,
AND BEVIS OF HAMPTON.

THE WELSH VERSION WRITTEN IN 1336.

Edited, with a Translation and Glossary,

FROM THE COPIES PRESERVED AMONG THE HENGWRT MSS.
IN THE PENLARTH LIBRARY,

BY THE

REV. ROBERT WILLIAMS, M.A.,

RECTOR OF RHYTHYDORFAT, DENBIGHSHIRE;
CANON OF ST. ASAPH.

1878.

LONDON:

Printed by

W. B. E. & CO.

Part IV.

Price 15s.

Campen Charlymaen,

BEING

THE GESTS OF CHARLEMAGNE,
AND BEVIS OF HAMPTON.

THE WELSH VERSION WRITTEN IN 1336.

Edited, with a Translation and Glossary,

FROM THE COPIES PRESERVED AMONG THE HENGWRT MSS.
IN THE PENIARTH LIBRARY,

BY THE

REV. ROBERT WILLIAMS, M.A.,

RECTOR OF RHYDYCHOSAC, DENBIGHSHIRE;
CANON OF ST. ASAPH.

1878.

LONDON:

PRINTED FOR THE EDITOR BY

THOMAS RICHARDS, 37, GREAT QUEEN STREET.

NOTICE.

Parts I, II and III comprise the "Seint Greal", which is complete, in a handsome volume of 750 pages, containing the Welsh Text, with an English Translation, and Glossary.

Being printed for Subscribers only, the volume can now only be had by sending a Post-office Order for Thirty-five Shillings to the Editor direct (Oswestry, post town), when a copy will be forwarded, free of postage.

New subscribers will greatly aid the undertaking by sending a guinea, which will pay for Part IV, now ready, and Part V, which will be duly forwarded.

CAMPEU CHARLYMAEN.

I.—PAN yttoed charlys yggwylua y sulgwyn yn seint dynys. yn gwisaw coron y vrenhinyaeth am y benn : ac yn gwisaw cledyf y teyrnas am y ystlys ar warthaf y gwiscoed mawrweirthawc. ar berson brenhinawl ar ansawd vrenhineid. a deckeynt. ac a hoffynt yr adurn odieithyr. Ac ar hynny y brenhin arderchawc a dywat wrth y wreic. yr honn y credei ef rybuchaw ohonei. a damunaw idaw y vot ymlaen neb ynyr ansawd honno. vygkarredicaf. heb ef. aweleist. neu a glyweisti neb un derchawedic ar lywodraeth teyrnas mor wedus cledyf ar y ystlys ar meu i. kyn vonedigeidet y damgylchyno coron ygkylch y benn ar meu i. A hitheu gan edrych yny chylch a atebawd ynryvuan gan deawt gwreigawl. na weleis arglwyd. heb hi. Minheu agigleu bot un. pei as gwelut ti euo yn adurnn brenhinawl. y gorffywyssei dy holl vocsach di herwyd hoffter y berson. Y voned ynteu a gyfadeuynt ragori rac dy teu di. Ar ateb annosparthus hwnnw a gyffroes y brenhin ar lit ac irlloned. ac yn bennaf oll. o vot y sawl gwyrda aoed yny gylch yn gwarandaw yr ymadrawd. Reit yw ytti. heb ef. menegi y mi y brenhin. kymeint y arderchogrwyd ae voned ar hwnn adywedeisti. A nynheu agyrchwn parth ac attaw ef. val y bernych di am gwyrda inheu. gwedy an gwelwch gyuarystlys yn adurn brenhinawl. pwy wedussaf ohonam. Ac ny byd diboen iti o dywedeisti ev. namyn or vuanhaf agheu y gyt ath gelwyd ytheruynnir. Ofynhau aoruc y vrenhines. pan welas y brenhin yn kyffroi ar lit. a cheissaw teckau y hatteb ynvyt yn rywyr. Nyt gwedus. heb hi. y beth ysgawn ysgaelus. ac anheilwg o volest. kyffroi gwr prud bonhedic. Ac yn bennaf oll pryt na rygerdo

nac o dryc ewyllys. nac o brudder hynny. namyn o gellweir caryat. ac o chware. yr hwnn a gyrbwyllleis heuyt. heb hi. nas canmoleis i evo. oe vot yndewrach no thydi. namyn oe vot gyfoethogach. ac yn vwy y niuerod nor teu di a dyelleis i. A gwedy yr ymadrodyon hynny y vrenhines a dygwydwys ar tal y deulin rac bronn y brenhin y erchi trugared. A chynnig y llw ygan y veint a vynnei o reith. pan yw or ware. a chellweir y dywedassei kymeint ac adywat. ac nat yr kywilyd na gwaradwyd. Ar nyt arbetto idaw ehun. heb y brenhin. namyn trwy gelwyd llad y eneit. nyt teilwg y hwnnw caffel trugared. Reit yw yti. heb ef. menegi ymi y brenhin adywedeist. Pa ffuryf heb hi. y gellir manac ar vrenhin ny aller caffel y gyfryw. Ac yna y tygwys y brenhin y goron y teyrnas. wedy y irlonhaw ohonaw dieithyr mod. onyt enwei y brenhin a rygyrbwyllassei. y lledit y phen a chledyf yn diannot. A phan gogleu y vrenhines llw y brenhin. y gwybu vot yn dir idi enwi y brenhin rygyrbwyllassei. yr hwnn aod dewisach genti pei rydawssei ymdanaw. O vrenhin enrydedus. heb hi. dyro di ymi nawd a channyat y dywedut. Hu gadarn yr hwnn yssyd yn llywyaw amherodraeth corstinobyl a dyelleis i. yr hwnn a goglef bot yngymeint y gyuoeth ae olut. ac nat oes neb a allo nae wybot nae gyfrif. eithyr duw ehun. yr hwnn awyr kyfrif y syr. a thywawt y weilgi. yr hwnn a goglef bot yn gynn amlet y wyrda. ac yn wychet. ac nat oes gwyr brenhin eithyr rei teu di. a allo ymgyffelybu udunt. Yr. hwnn a goglef y vot yn gymryt a bot yn didan ac yn digrif gan aedrycho arnaw atal eu golwc arnaw. Os gwir rydywedeisti. heb y brenhin. ti a geffy vadeueint am dy ymadrawd. Os geu ynteu. megys y gweda y euawc. yndiannot yth lebydiir. A hyt nat annotter gobyr dy gewilyd it. nyt anuodaf inheu mynet y wybot yr hu hwnnw.

II.—Gwedy llewenyd y wled a gwiscau coron y deyrnas yn seint dynys. ac ymchoelut y brenhin y paris. eisted aoruc yn y neuad vrenhinawl. ae wyrda yn y gylch. y rei bonhedicaf yn nessaf idaw. ac a vei lei eu

boned yn bellach y wrthaw. Yno yd oedynt yn gynydrichawl, y deudec gogyuurd, nyt amgen turpin arches-cob, rolond nei y brenhin, oliuer y getymdeith, gwallter o orreins, naimys gadarn a gwydyr, oger o denmarc, gereint, gerrard, brengar, bertram llaw gadarn, bernard iarll evrard dygirwyd, a llawer o wyrda, a marchogyon ereill, y rei a hanoed eu boned, ac eu rieni o dayar ffreinc, yny veint vydin mor vonhedic a honno. Yd oed y brenhin wedy rygyflechau yny kymherued, a phawb yn barawt y warandaw, a gostec da, y dywat y brenhin wrthunt. Om ffydlonyon i, y rei rybroueis i, eu gwydyr, ac eu molyant y gyniuer gweith, y mae hynt gryno yn ych gwahawd chwi ygyt a mi yr awr honn, nyt amgen, y pererindawt dayar caerusalem, yny lle yn prynnwyt ni o waet yn harglwyd, a gwedy y bererindawt y reig bot ym ymwybot a hu vrenhin, yr hwnn a goffa y vrenhines y ragor ragofi. A gwedy yr ymadrawd brenhinawl, a theruynnu y cwnsli, y gwyrda a ymparotoyssant y eu hynt gyt ar brenhin, a rei aoed digawn meint eu galluoed or eidunt ehunein, brenhinawl ehalaethder ac eu gwnaeth yn vwy eu gallu. Ef a rodes udunt llurygeu, a chledyfeu a helymeu, a phob kyfryw arueu, or a vei reit y wasanaeth marchogyon. Ac nyt reit yni na gohir na llauur y ganmawl y rodyon, pan allo y rodyon ymdangos yn amlwc o helaethder y rodawdyr. Eur, ac aryant a chwanegwys y racdywededigyon rodyon hynny. A phwy bynnac a vynno gwybot meint hynny, ef a digawn ehun adnabot eu bot yn ehalaeth yny medlyho, ac yd edrycho mawredigrwyd eu rodawdyr. A gwedy kymryt arwyd y groc ar eu hysgwydeu, y brenhin ae wyrda a gymmerassant hynt, parth a dayar caerusalem, ar vrenhines ynteu o gyffredin gyghor y gwyrda a edewit ymparis, yn boenedic o vryt a dolur, a thristit.

III.—A gwedy eu kerdet odieithyr y dinas, wynt a gyrchassant gwastatrwyd ehalaeth, ac amhyl, ar maestir hwnnw a gyuodes yn dwst ac yn blwr, gan amylder y meirch, ac yn eu kynhwryf yny oed y dwst yn kyuodi uch y penneu yn wybyr, ac yn tywyllwch y gudyaw y

rygtunt ar awyr. ac a pheleidyf yr heul. ac yn awr hanner dyd ymgyfflybu gan ogyuadau y nos yn eu hol yn diannot. Amylder a riuedi y niuer hwnnw a adawn ni val peth anneiryf. pan vei petwarugein mil o tywyssogyon. pwy eithyr duw holl gyuoethawc. a allei riuedi y niuer. ac eu canlynei hwynteu. Ac yna y kilywys y brenhin ychydic ywrth y wyrda. a galw attaw bertram iarll. a dywedut wrthaw val hyn. Digrif yw gennyfi. heb ef. gwelet amylder y niuer bonhedic hwnn. nyt mwy o genedyl nac o weithredoed. a pha deyrnas a allei y gallu ymgyfflybu a theyrnas ffreinc. Neu pwy or brenhined a ellit y varnu yn gyfoethach. nor hwnn a vei arglwyd ar y sawl gyuoethogyon hynn. edrych y veint ar sawl vilyoed a raculaena yny vydin gyntaf. a thewet y bydinoed yn eu hol hwynteu. A gwedy hynny o ymadrodyon. ef a ymhoeles y brenhin bonhedic ar y niuer. ac eu hannoc y gerdet. mal y gellynt gwplau eu llauur. a chymessuraw diwarnodeu. ac eu hymdeitheu. val y gellynt perffeithaw eu hynt. Adaw ffreinc aorugant. a bwrgrwin. ar almaen. a groec. a hwngrî. Ny bu yn hynny. nac a veidyei nac a allei eu llesteiraw. Ac ual na bo hwy na blinach yr ymadrawd. noc y bu yr hynt udunt hwynteu. hwynt a doethant yr dinas kyssegredic. a gwedy gwneuthur offrymeu dylyedus. a gwassanaeth duw yn gyntaf. herwyd gorchymun yr euengyl. yn herwyd dylyedus wassanaeth. ac urdas. odyne wynt a gymerassant eu llettyeu. ac eu gwledeu. ac eu hanregyon. ac eu gwirodeu. y bawp onadunt herwyd eu hanryded.

IV.—Pan dyuu y bore trannoeth. y brenhin ac wyrda a gyrchassant mynyd oliuet. ac yna y doethant yr eglwys. yn yr honn y credir rydywedut or arglwyd. ae deudec ebestyl. y pader yn gyntaf. ac yno y dywedir bot y deudec cadeir yn eisteduaeu yr deudec ebestyl. pan dywat yr arglwyd y pader. ar tryded eistedua ardec ygkymherued y rei hynny. yr honn a gredir y bot yn eistedua yr arglwyd. At y creireu kyssegredic y nessawys y brenhin bonhedic yn llawen. ac y gorffwysswys ychydic. gan y eisted yn y gadeir

gymheruedaf. ar deudec gogyuurd o ffreinc a eistedasant yny cadeireu ereill. yghylch eu brenhin. Ac ar hynny nachaf idew. rydoethoed o bell yn eu hol. a doeth yr eglwys. a phan welas ef y brenhin ar tywyssogyon yn y gylch. ymgynnull aoruc yn diruawr ofyn a sythu. a chilyaw or eglwys. a chyrchu kyndrycholder y padriarch. ac adolwyn idaw y vedydyaw yn diannot. a dywedut aoruc. rywelet ohonaw yr arglwyd. ae deudec ebestyl yn eisted yny gylch yn yr eglwys a dywetpwyt uchot. Ac wedy bedydyaw yr idew. a galw kynnull-eitua y dinas. y vynet y brocessiwn parth ar eglwys a dywetpwyt. wynt agerdassant parth ac yno. dan ganu ympneu. a chywydolyaetheu. A phan welas charlys y vydin honno yn dyuot yr eglwys. ar padriarch herwyd y urdas yn ol y dwybleit. yr hwnn a vanagei y padriarchawl abit y vot yn padriarch. kyuodi ef ae wyrda aorugant yny erbyn ef. a dinoethi eu penneu. ac yn uvud darestygedic erchi y vendith. a chymryt y ganthaw euegyl tagneued. A ryuedu aoruc y padriarch mawredigrwyd y gwr. a gouyn idaw pw y oed. ac o ba le pan dathoed. a pha du yd aei ar niuer hwnnw. Charlys heb ef wyfi. yn ffreinc ym ganet. llywyawdyr y wlat honno wyf inheu. agwedy yd adolwyf ved yr arglwyd. darpar yw gennyf vynet y gyndrycholder Hu vrenhin corstinobyl. a gogleu gorhoffter a ragor clot idaw rac ereill. yr hwnn onyt cristyaw n a darestyghafi ef y gristonogawl ffyd. val y deelleis. ac yd ystygheis hyt hynn deudec brenhin anffydawn. Ac adnabot aoruc y padriarch yny gyndrycholder anryded y brenhin. yr hwnn a racatwaenat o glybot y glod. a dywedut wrthaw val hynn. Gwynvededic vrenhin wyt. a mawrhidydy dy weithredoed. a mawrhidydy dy aruaeth. val hynny y gwledychir. val hynny y deuir ar y deyrnas ny diffyc vyth. A diamheu bot yn teilwg y kyfryw vrenhin athydi. eisted ymywn y gadeir arglwydiawl honno. ac nyt eistedwys yndi hi dyn eiroet eithyr tidi. namyn o bell y hadoli. Ac wrth hynny yd achwanneckeir dy enw di weithon. canys gobrynneist o vawredigrwyd dy weithredoed. ac yth elwir charlymaen weithon o hynn

allan. A chymryt yr ychwannec enw hwnnw a oruc yn llawen. a diolwch yr padriarch hynny. ac estwg y ben ac erchi idaw ychydic kyfran o greireu caerusalem. Nyt ychydic. heb y padriarch. a geff y di. namyn kyfran ehalaeth val y gellych enrydedu ffreinc. y wlat awdam ni y bot yn teilwg oe anrydedu. Ac yna y rodes ef idaw ef breich saint symeon. aphen saint lazar. a ran o waet ystyphan verthyr. a baryf peder ebostol. ac amdo iessu grist. ae gyllell. ae garegyl. ac un or kethri a bwywyd yndaw ar y groc. ar goron drein. a pheth o laeth bronneu meir. ae chrys. ac esgit idi. a diolwch yn vawr aoruc charlymaen yr padriarch. val y mae blin eu datkanu. rac mawrweirthocket y rod. Ac yny lle yd ymdangosses gwyrth y creireu. nyt amgen. dyuot crupyl dan parllafonec ny rygerdassei seith mlyned kynno hynny attunt. ac yn diannot caffel y bedestric. Ac y ducpwyd yna y crefftwyr kywreinhaf. or a gaffat. y wneuthur llestri odidawc urdasseid o eur ac aryant. y arwein y creireu hynny yn anrydedus yndunt. A gwedy y caeu yn dichleis y gorchymynnwys y brenhin y catwadaeth y turpin archescop. Ac yna y bu y brenhin petwar mis. ac y dechreuis gwneuthur eglwys ar y gost ehun. ac yd edewis dogyn o gost oe chwplau. A phan gychwynnwys ymeith odynd. bendith y padriarch ae gannyt a gymerth drwy rat duw. ac adaw idaw o delei oe wlat. pan vei gyflwrw idaw. yd aey yr yspaeu y ymlad ar pagannyeit. Ar gouunet hwnnw a gwplaaud charlymaen yn arderchawc. pan gymerth rolond ar deudec gogyuurd ynglyn mieri fuched dragywyd dros uched amserawl.

V.—Ac yna y menegys charlymaen oe lu. bot eu hynt parth ac at hu y corstinobyl. A llawenhau a oruc pawb onadunt yr hynt honno. a chychwyn aorugant. Ar padriarch agerdawd ygyt ac wy y dyd hwnnw. ac a drigyawd ygyt ac ef y nos honno. a thrannoeth y bore y gwahannwys y padriarch ac ef. trwy adaw idaw y vendith. ac euegyl tagneued. Y brenhin ae lu aebrwydassant eu hynt. ac a doethant yn agos y gorstinobyl. val y gwelynt y keyryd ar kestyl. ar muroed. ar neuadeu. ar

llysssoed. ar eglwysseu uchel arbennic. ar clodyeu urdasseid yrygtunt ar dinas. Wy a welynt. ac a dywanassant ar weirglawd diruawr y meint. a digrifwch edrych arnei o amryual vlodeuoed. a llysseuoed a gwascawdwyd. wedy ryblannu yndi yn urdasseid. a gwyd yn meithrin llonydwch. a yechyt drwy arogleu. ac eu harogleuei. gwedy eu hardhau ac eu teckau yny chylch o gylch. y plannwyd hydwf odidawc trwy dechymyc kywreinrwyd. Yno yd oedynt o vonedigyon kyfrwg rif teir mil. yn gynhardet o wisgoed mawrweirhawc. val kyt bei brenhin pob un onadunt. neu deyrn dyledawc. Rei onadunt yn gware seccyr. eraill yn gware gwydbwyll. Ereill yn arwein gweilch. a hebogeu ar eu dwylaw. Ereill yn ymdidan a morynyon ieueinc bonedigeid o verchet teyrned. a diruawr riuedi yno onadunt. Ar veint vonedigeidrwyd honno a ryuedawd charlymaen yn vawr. a galw attaw un or gwyrda aoruc. a gouyn idaw pa le y gallei ef ymgaffel y ymdidan ar brenhin aoed arglwyd ar niuer bonedigeid hwnnw. Kerdwch heb ef ragoch. yny weloch lenn o bali. wedy rydynnu ar pedwar piler o eur. ac y dan y llenn honno y mae y brenhin a ovyunny di yn eredyc. ar llenn yny diffryt rac gwres yr heul.

VI.—A bryssyaw a oruc y brenhin yr lle y managassei y marchawc idaw. ac yno y cauas hu vrenhin yn llauuryaw eredyc yn vonedigeid. Amryued oed yr aradyr. eur oed y swch ar cwlwtwr. mein rinwedawl mawrweirhawc oed yr ieuawr. Ac nyt ar y draet yd ymlynei y brenhin yr ychen. namyn oe eisted ymywn kadeir o eur. a deu vul gadarn yn y harwein o bop tu idi yn diffeis didramgwyd. Ac wrth y gadeir adanei yd oed meinc o aryant ygkynhael traet y brenhin. menic hardwedus am y dwylaw. a ractal eur am y ben oe diffryt rac tragwres yr heul. Llenn o bali uch y benn wedy rydynnu ar petwar piler o eur. aoedynt ar pedeir bann y gadeir. yny law. yn lle iren y gymell yr ychen y eredic. ydoed wialen eur. kynn vuanet y tynhei y kwysseu. a chynn tecket. a llinyeu a tynnit wrth lywyawdyr gyfyawn. Ac nyt yr bot yn reit yr brenhin

y eredyc. namyn cof oed gantaw y hanuod o etiued y gwr y dywetpwyth wrthaw. pany gyrrwyth o baradwys. Yn chwys a llauur dy gorff. a gniſ dy gallon. bit dy ymborth. Adaf oed hwnnw. Ac val y doeth charlymaen yn deissyuyt at y brenhin. kyfarch gwell aoruc pob un onadunt y gilyd. ac y gouynnwys hu idaw pwy oed. ac o ba le pan dathoed. a pha achaws oed y dyuodyat. a phy du y tynnei y llu mawr hwnnw. Charlymaen heb ef wyfi. ac o ffreinc pan wyf. a brenhin y lle hwnnw wyf. a rolond vy nei. i. yw hwnnw. y gwas jeuanc. clotuorussaf. Mi a diolchaf y duw. heb yr hu. gwelet o honafi yn gyndrychawl y brenhin a goglef lawer o weithredoed y glot. ae volyant. gan adelei o ffreinc. Ami adolygaf y chwi trigyaw ygyt a mi vlwydyn. val y gallom yn hynny o ysbeit ymgytymeithassu ac ymadnabot. ac ymrwymaw ymywn getymdeithas. A phan eloch y wrthyfi. mi aagoraf vy eur dei ywch. y dwyn genwch ych gwlat a alloch y gychwyn o eur. Ac yr awr honn och achaws chwi mi a ollygaf yr ychen. ac a teruynnaf y gweith kyn y amser.

VII.—Ac yna gollwg yr ychen aoruc hu. ac ysgynnu ar vul hard uchel esmwyth tec gwastatvalch hydwf. a chyweirdeb brenhinawl arnaw. ac y ymdaat a wedei y bop brenhin. Ac ar gam ehalaeth ef a gerdawd gyt ae westei hyt y llys. a brenhin hu a anuones or blaen y rybudyaw yvrenhines ac y gyweiraw y neuad vrenhinawl or adurn teckaf a balchaf or a ellit. Ac yna y doethant y mywn wynt. ac eu niuer. a disgynnu o vywn yr kwrt. ar pauiment oed oll o marmor. ar gradeu heuyt aoedynt or un ryw defnyd. Ac yna y disgynasant yr neuad vrenhinawl yn yr honn yd oed anneiryf lluosogrwyd o wyrda yn gware seccyr. a gwydbwyll. ac amryuaelon chwaryeu ereill. A niuer mawr a doeth yn erbyn charlymaen. ae dylwyth. y gyfarch gwell idaw yn anrydedus. ac y peri kymryt eu meirch. ac eu ystabl. Odidawc ac anryued vu gan vrenhin ffreinc ae wyrda ansawd y neuad. Yn y llawr yn ysgythredic yd oed delweu yr holl aniueileit gwyllt. a dof. yny kynted. Yn y penn issaf is y kynted yd oed delw y mor yn

yscriuennedic a phob ryw creadur pysc. or a vacker yny mor. Yny ystlyseu y neuad ydoed delw yr wybyr. a phob ryw ederyn a ehedei yndaw. val kyt bei awyr. Penn y neuad a oed yn ffuryf a drych y ffuruaen. ar heul. ar lloer. ar syr. ar syggneu. yn ossodedic yny furuaen. yny oed yn dywynygu ympenn y neuad. herwyd amryuaelon amseroed. Kwmpas oed yny neuad. a diruawr golofyn y meint ar weith piler yny perued. a gortho o eur didlawt cadarn yny gylch. a chywreint ysgwthyr yny teckau o diruawr ethrylith cann piler o varmor gwedus. cwmpas oed yny gylch yn gynn bellet o vessur y wrth y piler perued. val y dygei y cwmpas mawr yr ystlysseu y wrthunt hwynteu. Ac wrth pob piler or cant delw gwr o euyd gwedy rydineu o gywreint rwyd ethrilythus. a chorn yn llaw pob un onadunt yny dala yn gyuagos oe eneu. val y tebygei pawb or ae gwelei eu bot yn barawt y ganu eu kyrn.

VIII.—Ac yna gyntaf y duc y brenhin ar gof ymadrawd y vrenhines. ac yn y vedwl yd oed bot yn vadeuedic idi a dywedassei. am y geffilybu ef a hu gadarn. A thra yttoed charlymaen ae niuer yn ryuedu gweith y neuad. nachaf y wrth y mor a oed ysgwthyr yny penn issaf yr neuad gwynt deissyuyt yn dyuot ar von rot melin. ac yn troi y neuad yn gyflym ar yr un piler. val y troes rot y velin ar y werthyt. Ac yna y dechreuawd y delweu aoed ar y pilereu canu eu kyrn. yn un ffunyt a chyt bei ysbryt buchedawl yndunt. yn eu kymell y ganu. a chymrawu aoruc charlymaen am y damwein deissyuyt hwnnw. a heb allu sefyll yn y kynhwryf hwnnw. namyn eisted ar y pauiment oe anuod aoruc yny kyffro troedic hwnnw. ac aoed oe wyrda yn keissaw ymgynnal yn eu sefyll. a gwympynt ar lawr y neuad. yny vu da gantunt kudyaw eu penneu. ac eu llygeit. rac aryneic edrych ar vuander y droua honno. A hu yn eu ehofni. ac yn erchi udunt na bei hir gantunt yny orffwyssei y kynnhwryf hwnnw. A phan nessawys awr osper. y peidwys y gwynt. ac y tewis y kyrn. ac y gorffwysswys kyffro y neuad. Yna y kyuodes charlymaen ac y niuer y vynydd. a phan oed barawt pob

peth y kudywyt y byrdeu. oc eu llieineu. a daruot ymolchi. brenhin ffreinc aeth or neilltu yr neuad. ae niuer o bop tu idaw. val y dewissei eu hanryded. Or tu arall yr neuad yd oed hu ae niuer ynteu. ar vrenhines yn nessaf idaw. ac ynessaf y hitheu y merch. yr honn ny ellit y chefflybu y neb o bryt a thegwch yny hoetran. Oliuer a dodes y olwe arnei. ac yn diannot ymflymychu oe charyat. a damunaw yny vryt ae vedwl y bot ygyt ac ef yn ffreinc. val y gallei gwneuthur y damunet ae ewyllys wrthi. Nyt oed hawd y neb traethu nac adrawd y gyniuer anrec aoed yno. neu y gyniuer amryw drythyllwch aoed yno o vwyt. a llynn herwyd esmwythter. na chlust y warandaw. na thauot y draethu. na llygat y welet y kyfryw. ac nys credei neb onyt ae gwelei. Chwaryeu y chwaryydyonn. kywydolaethu y kywydolyon o aghlywedigyon vessureu keinneadeth. ac amryw geluydodeu organ. val y gwelit udunt eu bot ehun gwedy dychymygu grym y geluydyt.

IX.—Pan daruu vwyta a noethi y byrdeu oc eu llieineu. a chyodi or accuryeit y vynydd. a gwrteithaw eu meirch ac eu hebrannu yn diwall ehalaeth. a chymryt or ysquiereit eu lletyeu. A phan gyuodes y brenhined. argwyrda. y ar y byrdeu. Hu gadarn a ganhebryngwys charlymaen ae deudec gogyuurd y ystauell ysgyualaf. Hir a blin oed datkanu gweith yr ystauell. ae chywreirwyd. namyn ar vyrder. Ny oruc dynawl ethrylith y chyffelyp. Ny buassei yndi diffyc goleuat eiroet. Yndi ymywn ydoed colofyn eureit. ac o leuuer maen carbunculus oed yny phen. yn dydhau yn wastat. pan diangei y dyd. Yno ydoed y deudec wely. gwedi dineu o latwn dogyn eu hardet. o syndal a phali. a phorphor. ar trydyd gwely ar dec oed yn eu perued wynteu heb amryw vwyn yndaw amgen noc eur. a mein gwerthuawr. ac ar hwnnw y dillat oed adas y ryw defnyd oed y danaw. Brenhin ffreinc aeth yr gwely perued. ar deudec gogyuurd aaethant yr gwelyeu ereill. a gwasannaethwyr aoedynt yn heilaw gwin arnunt ar eu gwelyeu. Yn drws yr ystauell yd oed odieithyr maen mawr. a cheued yndaw. ac yn hwnnw y gor-

chymynnwys hu gadarn y un oe wassannaethwyr ymdirgelu. a gwarandaw ymdidan y ffreinc y nos honno. Ac ymdidan aoruc y ffreinc yrygtunt ehunein o ymadrodyon drythyll kellweirus. val y mae gnawt trwy veddawd.

X.—Ac yna y dywat rolond. Nini a dywedwn hwaryeu odidawc heno awnelom avory rac bronn hu gadarn. ae wyr. Mi a hwaryaf yn gyntaf heb y charlymaen. Paret hu gadarn avory gwiscau arueu deu wr am y cadarnnaf oe wyr. ar pennaduryaf o rei ieueinc. ac ysgynnet y marchawc cadarnaf a goreu a vo gwiscedic o deu arueu march. Mi adrawaf a chledyf y gwr ar uchaf y arueu y benn ar un dyrnawt trwy y gwr ar march hyt y llawr. yny vo y cledyf hyt gwayw yn y dayar o agherd y dyrnawt. Dyoer. heb y gwarandawr. ys drwc ymedrawd hu gadarn lettyu y ryw wr hwnn. A minheu abaraf. avory pan vo dyd. rodi canyat ywch y vynet ymdeith. a hynny a dywat y gwarandawr yny vedwl. val nas clywei neb. Gware ditheu garu nei heb y brenhin wrth rolond. Benffycydet hu gadarn heb y rolond fagittot y gorn ef ymi. a minheu a dodaf lef arnaw odieithyr y dinas. val y bo kymeint. a chyn aruthret y dwrd. ac na bo dor ar borth. nac ar ty yny dinas. kyt boet dur pob un ohonunt. na bwynt seingyl oll. ac yny del y dwrd hwnnw am benn hu gadarn ehun. yny diwreido blew y varyf oll. ae noethi oe dillat. yny vo briwedic y gnawt oll. Dyoer. heb y gwarandawr. llyma gellweir dybryt. ac yn anaduwyn am vrenhin. a cham a wnaeth hu lettyu y ryw westei hwnn. Oliuer. heb y rolond. gwary ditheu weithon. Gan gannyat charlymaen mi a chwaryaf. Rodet hu gadarn y verch nosweith y gytorwed ami. y vorwyn awelsawch chwi gynne. hi a dwc tystolyaeth arnafi cwplhau ohonafi yn y nos honno digrifwch godineb gann weith wrthi. Dyoer. heb y gwandawr. ti vydy vedw gann weith kynn gwneuthur o honot kywylyd kymeint y hu gadarn a hwnnw. a chynny wnelych weithret. ti a dywedeist val y gobryny boen ymdanaw a vo gormod gennyt. A hwareet yn archescop ni. heb y charlymaen. Gwaryaf arglwyd. heb ynteu. Paret hu gadarn avory tri emys

ygyt y redec. a mi ac eu ragotaf ar eu hystlys. ac ysgynnaf ar y trydyd dros y deu. ac a hwaryaf a phetwar aual. ac ae taulaf bob eilwers om dwylaw yn yr awyr. ac ae herbynnaf. ac o dygwyd yr un onadunt yr llawr o un om dwylaw. nac yr kyffro y meirch. nac yr eu buander. nyt oes boen nys diodefwyf arnaf. Dyoer. heb y gwarandawr. nyt anaduwyn y gwary hwnn. ac nyt lle kwyn ymdanaw. Minheu a hwaryaf weithon. heb y gwilym o oreins. o gannyat charlymaen. Y bel hayarn a welsawch chwi gynneu ger bronn y neuad. nys tynnei ugein ychen oe lle. mi a daffaf a hi y gaer yny vo ugein kyfelin or gaer yr llawr gan y dyrnnawt. Dyoer heb y gwarandawr. nyt eidaw nerth dyn gallu hynny. ac ny henyw o gedernyt dynawl. ac ef a vyd reit ytti avory y broui. a thi a wybydy y mae gwac uocsach yw y teu di.

XI.—Ar oger o denmare y daw gware weithon. Yn llawen arglwyd. heb y tywysawc. Y piler mawr a welsawch gynneu yn kynnal y neuad. mi a ymavaelaf ac ef. ac ae tynnaf oe le. yny vo y neuad yn dygwydedic. ac yny lletho avo y danei. Dyoer. heb y gwarandawr. dyn ynvyt yw hwnn. ac nyt oes le yma y bresswylyaw ygyt a hynn. Naim tywyssawc bieu hware weithon. heb y charlymaen. Yn llawen. arglwyd. heb hwnnw. Bennffyceyet hu avory ymi y lluryc dromhaf a vo idaw. ac a honno ymdanaf. mi a neidaf yny vwyf ar benn y neuad. ac odyo yr llawr. ac odyo yn llym. mi a neidaf. yny vwyf ar neill law hu. ac yno a ymysgyttwaf yny vo modrwyau y lluryc yn dattodedic. val kyt bei crasgalaf vei eu defnyd. Dyoer. heb y gwarandawr. hen esgyrn yw dy teu di. ar gieu gwydna yssyd it. os gwir aaruaethy. Brengar bieu gware weithon. heb charlymaen. Parawt arglwyd wyfi y hynny. paret hu gadarn avory rodi cledyueu y varchogyon yn eu seuyll. ac eu blaenoed y vynyd. ydan y twr uchaf idaw. a mi aymellygaf o benn y twr yn un cwyp yny vwyf ar vlaen y cledyueu. yny dorro eu blaeneu yn diargywed ymi. Dyoer heb y gwarandawr. nyt dyn a dyweit yr awr honn. ac nyt corff dynyawl yw yr eidaw. namyn

hayarn neu atmant. os gwir a dyweit. Bernart bieu gware weithon. Yn llawen heb hwinnw. Yr auon awelsawch chwi gynneu odieithyr y dinas. mi ae trossaf oe chanawl. yny vo llawn yr ystradoed ar tei. hyt na bo yny dinas lle heb dwfyr yndaw. ac yna y gwyl hu y niuer ar vawd ac ereill ar nawf. ac a breid y dieinc hu ehun y benn y twr uchaf rac meint y morgymlawd. Dyoer heb y gwarandawr. nyt synhwyrus y dyn a dyweit val hynn. a mi abaraf yn vore avory y vwrw or dinas am bwyth y gelwyd.

XII.—Y evrart digyrwyd y daw gware weithon. Mi awaryaf yn llawen heb ynteu. Paret hu gadarn avory llenwi perwyn o blwm brwt. a minheu a eistedaf yndi yny rewho ym kylch. ac yna ymysgytwaf yny el kwbyl or plwm y wrthyf. Dyoer. heb y gwarandawr. hayarn neu dur yw enawt hwinnw. or cwplaa y aruaeth. Naymer. gware ditheu weithon. Mi awnaf arglwyd. heb ynteu. Heulrot yssyd ym o groen ryw bysc. ac a honno avory am vumpenn mi a sauaf ger bronn hu pan vo yn kinnawu. a mi a vwyttaf ygyt ac ef. ac a yfuaf heb gygraf arnaf. a mi a gymeraf hu erbyn y deu droet ac ae dodaf. yn y seuyll ar y benn. ar warthaf y bwrđ. ac yna y byd kynhwryf mawr. ac ymffust yny neuad. a phawb onadunt yn ymgnith ae gilyd. Diamheu. heb y gwarandawr. colli or hwinnw y bwyll. ac ny bu gerth pwyll y gwr a lettyei y ryw bobyl honn. Gwaryet bertram bellach. Parawt wyfi heb ef. Mi agymeraf dwy taryan avory. un o bop tu ym megys dwy adein. ac aesgynnaf dan ehedec ar benn y mynyded uchaf awelsawchi doe. ac a ymdyrchauaf yr awyr trwy yr wybyr dan ysgytweit y taryanneu o bop tu ym. odeu-awt edyn amysgawn. val ym gweler oduch yr holl adar. A mi a yrraf ffo. ar wyth milltyr odieithyr y dinas. ar yr holl vwystuileit odieithyr y coedyd. ar emeith a diwyll y tired rac ofyn yr edyn. Nit digrif. heb y gwarandawr. y gware hwinnw. namyn dihirwch. a chollet a vac y vonhedigyon a digrifhey o hely. Gereint. heb y charlymaen. gware ditheu weithon. Mi awnaf arglwyd. y mae twr uchel yn emyl hu. a philer ympenn y twr.

Doter dwy geinnawc a chledyf noeth yn gynnunyawnet ac yn gyngy wreint ac y bwrwyf yr uchaf yn digyffro yr issaf. a heb y hyscogi oe lle. ac a ordiwedaf y cledyf kynny syrthyaw yr llawr. Llyma. heb y gwarandawr. y gware dewissaf gennyf o honunt. canys kywreinach a llei yndaw o gywilyd y hu noc yn yr un or lleill.

XIII.—A gwedy daruot udunt y gwaryeu hynny. kyseu aorugant. Ar gwarandawr a doeth hyt at hu. ac a dywat idaw y geir yny gilyd val y dywedassei y ffreinc. gan achwanegu o ethrot arnunt. val y gwna anhydywr oe arglwyd. yny vu gyflawn hu o lit. Ac yna y dywat hu trwy y lit. bot yawnach y charlymaen. pan vei vedw. kysgu no gwatwaru am vrenhined. neu y kellweiraw. neu a obrynnassem nynheu yn kellweiraw o diffyc anryded. a gwassanaeth yny letty. neu a gaffei ynteu a vei well yny wlat ehun. ar kellweir ar gwatwar a orugant. ac a dywedawssant. mi a vynnaf avory udunt eu cwplau. ac onys gallant. ni a dialwn arnynt eu gwac vocsach o nerth yn breicheu. an cledyueu. A phan doeth y dyd trannoeth. hu aberis y gant o varchogyon gwiscau ymdanunt arueu a dillat ar eu gwarthaf y eu cudyaw. Ar marchogyon a orugant val y gorchymynnwys hu udunt. a dyuot yr neuad y eisted ygkylch y brenhin.

XIV.—Brenhin ffreinc ynteu. val yd oed deuawt gantaw. awarandawawd bylgein. ac offeren. ac oryeu yr dyd. a gwedy hynny dyuot yr neuad a oruc. a phan doeth y dechreuis hu ymliw ac ef yn chwerw. Paham charlymaen. heb ef. y kellweirut ti vivi am gwyrda neithwyr. pan oed iawnach it orphwys. a chyscu gwedy dy veddawt. Ae ryw anryded hwnnw a teleisti y hu gadarn am y letty ae enryded. Ae velly y mae deuawt gennychi talu y anryded yr neb ae anrydedho. ac ef a vyd reit y chwi cwplau hediw oc ych gweithred-oed. ac onys cwplhewch. yn dal ych gwac uocsach. chwi awybydwch peth yw awch yn cledyueu ni. Kymryt kymraw aoruc charlymaen gan yr ymadrawd hwnnw. a racuedylyaw ychydic. ac yn atdeb idaw y dywat. Oia vrenhin kyssegredic anrydedus. eb ef.

paham yr peth gorwac diffwyth y bydy lidiawc di. ac y kyffry dy brudder. ath doethineb. yr dywedyt ynvyttrwyd a masswed. or neb avedweisti dy hun oth wiodeu da. ac ny wydem ni vot neb yth ystauell ti. namyn ny hunein. A deuawt yn gwlat ni oed gwedy diawt prydu geireu hwaryus y chwerdit amdan-unt. am gwplhau hagen y geireu a dywedy di. mi a ymdidanaf am gwyrda. ac ogyt gyghor ti a geffy atdeb. Dos titheu y gymryt gyghor. ac nyt oed le y ymgyghor am yr hynn ny allei vot. a gwybyd di pan diegych di ygennyfi. na chellweiry di vrenhin arall y vyth.

XV.—Ac yna yd aeth charlymaen y le dirgel. ef ae wyrda y gymryt y kyghor. Ha wyrda heb ef. neun twyllwys y gyuedach neithwyr yn dybryt. o ymadroddion ny wedei y hudolion eu traethu. neu y groesaneit. ac edrychwch ynn pa delw yd ymdiaighom y wrth vygwth hu gadarn. Bit yn gobeith. heb y turpin. yn duw or nef. ac archwn idaw dwywawl gyghor or dihe-wyt yn bryt. Ac yna dygwydau yn eu gwedi rac bronn y kreireu kyssegredic aorugant. a gwarandaw eu gwedi aoruc duw. ac anuon angel oe hyfuryttaw. ac y gadarnnhau eu medwl. gan edrych eu halltued. ac erchi y charlymaen kyuodi yvynydd. amenegi idaw gwarandaw o duw y wedi. yr hwnn yssyd gedernyt didram-gwyd y bop gwann. ac ef ae cwplaei trwy nerth duw yr hynn a dewissei hu or holl waryeu. a gorchymynn y charlymaen na vanagei y neb y gennadwri dwywawl honno.

XVI.—Kyuodi yn llawen hyuryt aoruc charlymaen. oe wedi. a hyuryttaw y wyr a dyuot yn y lle yd oed hu. Arglwyd vrenhin. heb ef. gan dy gannyat. mi a ymadrodaf athi. Neithwyr yd oedem ni yn gorffowys yth ystauell di. yn diogel genhym rac na thwyll na brat nac ygennyt nac y wrthyt. sef yd ymdidanassom val yd oed deuawt genhym yn an gwlat o draethu gwaryeu. Sef yd oedut titheu yn mynnu cwplau y gwaryeu hynny trwy weithret. Dewis y gware a vynnuch yn gyntaf. Mi adewissaf. heb yr hu. Oliver adywath peth anaduwyn. y gallei ef kytyaw ganweith yn un nos a merch i.

Ef a geiff y verch. heb ef. ac ny lywyo hu gadarn teyrnas o law hynn. o byd unweith yn eisseu or cant o byd didial. nac euo nac un or ffreinc. Gowenu aoruc charlymaen. ac ymdiret ynduw a dywedut. Ac ny barnaf ynheu vot yn vadeuedic idaw ef yr un. Y dyd hwnnw a treulwys y ffreinc yn llewenyd. a digrifwch. a chwaryeu. ac ny omedit wy yny llys o dim aerchynt. ac or a debyckit y vynnu ohonunt. A phan doeth y nos ef a ducpwyt y vorwyn at oliuer yr ystauell. A phan weles y vorwyn Oliver. y gofynnwys idaw. A unben bonhedic. heb hi. Ae y lethu morynyon oth ormod waryeu y deuthosti yma. Vygkaredic. heb ef. na vit ofyn arnat. o chredy di ymi. ys mwy o lewenyd adigriuwch a vac vyggwaryeu i yti nac o dristit. A gorwed ygyt aorugant. ac ymgaru ar vorwyn yn serchawc aoruc. a hynny heb nemawr gohir. ef a gyttawd a hi bymthegweith. Ar vorwyn a vlinawd yn vawr. ac awediawd oliuer arbet idi. rac mor ieuanc oed. a gwannet y hannyan. a thygu idaw or cwplaei y rif aedewis. y byd varw hi yn diannot. Ac yna y dywat Oliuer. O thygy di. heb ef. cwplau ohonafi y riuedi a edewis. mi a arbedaf it wrth dy ewyllys. Y chret a rodes y vorwyn idaw ar tygu ohonei trannoeth ger broun hu. Ac ynteu aarbedawd idi. ac nyt aeth y nos honno dros ugeinweith.

XVII.—A phan dwyrwys y dyd drannoeth. y doeth hu y drws yr ystauell. a gofyn a gwplassei y riuedi a dywedassei. Do ysgwir. arglwyd. heb hi. gan achwanec. Y brenhin yna trwy y lit a dywat vot yn tebic gantaw. y mae trwygyuarwydon ygwnaethoed ef hynny. a dywedut. cam a wneuthum inheu llettyu hudolyon. A mynet aoruc hyt at charlymaen y lle yd oed yn eisted yn y neuad. ae wyrda yny gylch. a dywedut wrthaw val hynn. Charlymaen. heb ef. y mae y gware kyntaf yn dangos dy vot ti yn hudawl. A mi a vynnaf etwa ethol arall. Yn llawen. heb y charlymaen. ethol yr un a vynnych. Byrryet Wiliam o orreins y bel hayarn val y hedewis. ac o diffyc dim oe edewit. ny dyffic vygkledyf i om deheu i yn ych llad chwi. Gwilym o orreins a vyrrywys y vantell y wrthaw yn diannot.

ac a derchauawd y bel hayarnn val y hedewis oe lawn nerth dyrnawt ar y gaer. yny vu cant kyuelyn ar y gaer trwydi yr llawr. Llityaw aoruc hu yn vawr am hynny. yn vwy no meint. a dywedut wrth y wyrda. Nyt tebic a welafi wyrda. heb ef. y hwary. namyn y gyuarwydon. ac y mae eu gweithredoed yn dangos herwyd y tebygafi eu bot y amwyn vyn teyrnas i oc eu swynneu. Etholet hu gadarn etwa y gware a vynno. heb y charlymaen. o digrifuaa y vedwl gan yn chwaryeu ni. O dichawn bernart. heb hu. dwyn yr auon odieithyr y dinas ymywn. dyget. Yna y dywat bernart. gwedia arglwyd vrenhin yn gadarn val y cwplao duw ar ny a allom ni y gwplau. Dos di yn dipryder. heb y charlymaen. a bit dy obeith yn duw. y gwr nyt oes dim anwybot idaw. ac ar ny ellych di y gwplau. euo ae cwpla. Ac yna yd aeth bernart gann ymdiret yn duw parth ar auon. a gwedi gwneuthur arwyd y groc ar y dwfyr. y dwfyr a ufydhaawd yr gorchymynnwr. ac a ymedewis ae channawl. ac y ymlit y tywyssawc aoed or blaen. yny doeth yr dinas ymywn. Yna y gwelas hu gadarn y niuerod ar vawd. ac ar nawf yn y tonneu. ac y ffoes ynteu yr twr uchaf idaw. ac nyt oed diogel gantaw yno. Ac y dan y twr hwnnw oed brynn uchel. ac yno yd oed charlymaen ae getym-eithon yn edrych ar newyd diliw bernart. ac yn gwarandaw ar hu yn rodi gouunet y duw yar vann y twr yr peidyaw y morgymlawd hwnnw. a dywedut y rodei y wrogaeth y vrenhin ffreinc. ac yd ystygei. ac ef. ae gyuoeth oe benndeugaeth ef.

XVIII.—A phan gogleu charlymaen y geireu hynny. kyffro aoruc ar trugared. a gwediaw duw y beidyaw or dwfyr hwnnw. ac y ymhoelut dracheuen. ac yn diannot yd aeth y dwfyr oe le val kynt. Ac yna disgynnawd hu or twr. ac y doeth yny oed charlymaen. a dodi y dwylaw ygyt y rwg dwy charlymaen. a gwrthot y amherodraeth arnaw. ae chymryt y gantaw oe law oe daly y danaw ef. a chan y gyghor. Ac yna y gouynnwys charlymaen y hu a vynnei ef cwplau y gwaryeu. Na vynnaf. heb yr hu. ys moe a wna y gwaryeu hynny o

dristit ym noc o lewenyd. Kymerwn ninheu. heb y charlymaen. y dyd hwnn yn llawen anrhydedus. can duc duw nini yn tagnouedwyr. a charyat y ryghom. gan gwplau ohonaw ef yr hynn ny allem ni y gwplau. a gwnawn processiw'n ygkylch yr escpty. ac yny vo mwy enryded y dyd. gwisw'n an coroneu. a cherdwn gyuarystlys y ymdangos ymplith yn gwyrda. Kyfunaw aorugant. a cherdet gyuarystlys. a phawb yn edrych arnadunt yn graff am eu gwelet yn eu gwisw vrenhinawl. A mwy oed charlymaen no hu ar nod troetued. ac a berthynai ar hynny o let yny dwy ysgwyd. Ac yna y bu amlw'c gan bawb o wyrda ffreinc vot yn gam a barnassei y vrenhines am hu. ac ar charlymaen yd oed y ragoreu. A gwedy y processiw'n hwnnw. Turpin a gant udunt offeren yn anrydedus. a gwedy yr offeren wynt a gymmerassant y gantaw bendith archesgobawl. ac yr llys y doethant. ac yr byrdeu yd aethant. ac nyt oed hawd y berchen tauawt menegi y gyniver amryw. ac amryuaelon anregyon a gostit yno. a drythyllwch. ac esmwythder. A phan teruynwyt y wled honno. hu a beris dangos y charlymaen y tryzor. ae eurdei y rodi idaw yr hynn a vynnei oe dwyn gantaw y ffreinc. Nyt ef a darffo. heb y charlymaen. nyt o gymryt rodyon y gwnaethpwy't brenhin ffreinc. namyn oe rodi yn ehaleth. ac nyt reit dwyn tryzor y ffreinc. rac llygru eu bryt. ac eu syberwyt. namyn llyna aoed yno llawer o wyr ymlad da. a docnet o arueu da y eu kynnal.

XIX.—Ac yna y doeth merch hu gadarn at oliuer y eruyn y dwyn ygyt ac ef y ffreinc. ac oliuer aedewis idi hynny. os gattei hu gadarn. Ac ny adei hu y verch y wrthaw mor bell a hynny. Ac yna y menegis charlymaen y bawp oe wyr. vot eu hynt parth a ffreinc. Ac yna ysgynnu ar eu meirch a orugant. wedy y ymwahanu yn garedic. a mynet dwylaw mwnwgyl yn llawen hyuryt. Ac yna yd aethant gwyr ffreinc oeu gwlat. a llawen oed ef charlymaen yna. am ryystwng o hu idaw heb ymlad. nac ymdaraw. na cholli un gelein. Ac wynt a doethant y ffreinc val y daruu gyntaf udunt. a llawen

vuwyt wrthunt yno. a diolwch y duw vot yn rwyd racdunt eu pererindawt ac eu hynt. A gorffwys aorugant. a bwrw eu lludet y wrthunt. Ac yna yd aeth charlymaen val yd oed deuawt gantaw kynno hynny. mynet y eglwys seint dynys y wediaw rac bronn yr allawr. ac y diolwch y duw bot yn rwyd y hynt racdaw. ae bererindawt. a gwedy offrymu yr allawr o offrwm teilwg. rannu aoruc y creireu a dathoed gantaw y eglwysseu ffreinc. a rodi kerennyd aoruc yr vrenhines. a madeu idi y godyant ae gewilyd.

XX.—Hyt yma y traetha ystorya a beris Reynallt. vrenhin yr ynyssoed y athro da. y throssi o weithredoed charlymaen o rwmawns yn lladin. ac amrysson y vrenhines val y traethwyt uchot oll. ac nyt ymyrrwys turpin yn hynny. cannys gwr eglwyssic oed. a rac gyrru arnaw beth gorwac ny pherthynney ar leindit. O hynn allan y traetha turpin o weithredoed charlymaen yn yr yspaeu. ac o enw duw a iago ebostol. val yd estygwyt y wlat honno y gret crist. Ac val y bu y kyfrageu hynny. y peris turpin eu hyscriuennu yn lladin. ac val y dyallei bawp wy aei gwelei o genedyloed aghyfyeith. a hynny oll yn enw charlymaen ar volyant ac enryded idaw. ac amherawdyr ruuein. a chorstinobyl. y gwyr a vuassei ygyt. ac yggyt oessi. yny kyfrageu hynny. Ac yn kymryt gwelioed a gouut yndunt oc eu dechreu hyt eu diwed ol yn ol yn dosparthus val y buant. ac y dichawn pawb oc au darlleo. neu eu gwarandawho. na oruc ef dim yn orwac. namyn perued y wirioned wedy eu dyall o ysbrydawl gyghoreu. a berthynant ar volyant crist. a llewenyd egylyon nef. a lles y eneiteu gristonogyon ae gwarandawho.

YMA WEITHYON Y DECHREU EBESTYL TURPIN ARCHESCOPI
REMYN AR LEOPRANT DEAN GRAWNDWUYR.

XXI.—Turpin o rat duw archescop remys. a gwastat getymdeith charlymaen ameraudy. yn anvon annerch yghrist y dean y grawndwuyr. canys y diwed hwnn yd adolychassawch chwi y mi. pan yttoydw yn vien yn egwan o greitheu a gwelioed. yscriuennu attawch chwi.

pa delw y rydhaws charlymaen an clotuoraf amerawdyr ni dayar yr ysbaen ar galis y gan sarassinyeit. Ny phedrussafi ysgrivennu awch brodoryaeth chwi yn diffleis diamheu blaynwedeu ac ystlysseu y amryvedod-yon weithredoed ef. ay volyannus vudugolyaetheu ar sarassinyeit yr ysbaen a weleis i vyhun. ac a edrycheis arnadunt om priawt lygeit vyhun. yn kytgerdet ac ef yr ysbaen ar galis. Pedeir blyned ar dec y bu charlymaen ay luoed. ac yn yscrivennedic mi ay hanvonaf ywch. A chany allws awch awdurdawt chwi. megis y hysgrivennassawch chwi attaf i. caffel kwbylder na llwyrder nac ysbyssrwyd or mawredigyon weithredoed a budugolyaetheu. a oruc charlymaen yn yr ysbaen ar galis. yg cronic seint dynys. Wrth hynny dyallet dy ynni di. na bu achaws y awdur y llyvyr ar gweithret hwnnw. nat yscrivennei weithredoed charlymaen ae ymladeu yn yr ysbaen. yn llwyr ac yn graff. namyn oe vot yn vlin ac yn ysmala eu hyscrivennu. rac meint oed y gweithredoed. Ar nep ny bu yn gyndrychawl yn yr ysbaen nys gwydyat. Ac eissyoes nyt anduhuna y llyvyr hwnnw yn dim ar cronic byth hirhoetlawc a grymus a ryngych bod duw. amen.

LLYMA DECHREU LLYTHYR TURPIN.

XXII.—Canys y gogonedussaf yago ebostol crist. pan aeth yr ebestyl ereill ay disgyblon y amryuaelyon bedryuannoed byt y bregethu. ac yd aeth yn gyntaf yr galis. ac eu hymchwelut ar ffyd grist. Ac odyne wedy llad o herot vrenhin pen yago ebostol. y duc y disgyblon y gorff o gaerussalem dros voroed hyt y galis. ac y pregethassant wynteu yno wedy evo. Ac odyne ym penn ysbeit o evyrllit eu pechodeu. ymadaw a ffyd gatholic. ac ymchwelut ar eu hangret. a thrigaw ar hynny yn oes charlymaen amerawdyr ruvein a ffreinc. a cheisser. ar kenedloed ereill. yd oed vrenhin arnadunt. Ac ual yd oed y charlymaen hwnnw wedy ry vlinaw o lawer o lauuryeu y bedryuannoed byt. yn goresgyn amryuaelon deyrnassoed. nyt amgen lloegyr. a ffreinc. ar almaen. a lotaringia. a byrrgwyn. ar eidal. a brytaen.

ac aneirif o deyrnassoed ereill. Ac amryual gearyd a dinassoed a chestyll or mor bwy gilid a geissyws o dwywawl ganorthwy. y eu dwyn o law sarassinyeit. ac y eu darystwnng y gristonogawl bendeuigaeth. A gwedy yr vlinaw o orthrwm lavur ynteu yd aruaythwys kymryt gorffwys o hynny allan. ac nat elei y ymrwydreu.

XXIII.—Ac ar hynny ef a arganuu ar y nef mal fford o syr. a dechreu o vor ffrigia. ac yn tynnu yr almaen. ac y wlat ruuein. ac yrwg ffreinc ac angyw. ac yn unyawn y wasgwyn ac y nauarr. ac yr yspawen hyt y galys. yny lle ydoed corff y gwynuydedic iago yn gorwed heb y adnabot. A gwedy gwelet o charlymaen y fford honno yn llawer o nosseu. y medylawd peth aarwydoccaeï hynny. Ac val y bydei velly. ynychaf rysswr mawr delediaw. anhawd menegi y veint ay decket. yn dyuot attaw drwy y hun. ac yn dywedut wrthaw val hynn. Pa beth a vedylyy di vy mab. Arglwyd. eb y charlymaen. pwy wyt ditheu. Mi yago ebcstol. eb ynteu. mab maeth y grist. mab y zebedeus. brawt y yevan euangelystor. yr hwnn a deilyngws ef o dwywawl rat y ethol ar vor galilea y bregethu yr bobyl. yr hwnn a ladassei erot greulawn y benn a chledyf. yr hwnn y mae y gorff yny galis yny sathru o sarassinyeit yn dybryt gewilydyus. A ryvedu yd wyf i na rydheeisti vyn dayar i y gan sarassinyeit. athi wedy rydhau y gyniver wlat a rydheist. Ac wrth hynny y managaf i ytti vegis y goruc yr arglwyd didi yn gadarnaf or brenhined dros wyneb yr holl vyt. Ac yn benaf dy ethol ditheu ohonaw ef y rydhau vyn dayar inheu y gan sarassinyeit. ac y rodi coron dragywyd ytt am dy lavur. Fford y syr a weleisti ar y nef a arwydoccaa dy vynet ti a diruawr luyd y wrthynebu yr paganeyit anffydawl. ac y rydhau vy hynt ynheu am tir. ac y ofwy vy eglwys am bed hyt y galis or lle hwnn. A gwedy ytitheu mynet yr holl boploed or mor pwy gilyd y bererindawt ym. ac y gymryt madeueint oc eu pechodeu. ac y datkanu molyanneu duw ae nerthoed. ar gwyrtheu a wnel. ac oth dyd ditheu hyt yn diwed byt ydant. Ac yr awr honn kerda gyntaf y gellych.

a mi a vydaf ganorthwywr yt ym pob peth. ac am dy lafur mi adygaf it coron yn y nef. a hyt y dyd diwethaf y byd dy enw yny molyant. Ac velly yd ymdangoses y gwynuydedic ebostol teir gweith y charlymaen. a gwedy clywet o honaw hynny. aruer aoruc or ebostolawl edewit. a dywynnu attaw lluoed mawr. a chyrchu yr yspaen y wrthlad y genedyl anffydawn.

XXIV.—A chyntaf caer adamgylchynnwys pamphilonia. ac wedy eisted dri mis wrthaw nys cauas. canys y muroed cadarnaf aoed yn y chylch. Ac yna y gwediwys charlymaen ar yr arglwyd val hynn. Arglwyd iessu grist. heb ef. dros dy gret ti y deuthom ni yr gwladoed hynn y wrthwynebu y genedyl anffydawn. dyro ym y gaer honn yr enryded dy enw. Or gwynuydedic iago. os yn wir yd ymdangosseist ym par ym y gaer honn. Ac odynd o rod duw. a gwedy iago. y dygwydwys y muroed oc eu grwndwal. ac a uynnwys vedyd or sarassinyeit a adawd yn vyw. ac ar nys mynnawd a ladawd. A gwedy clybot y gwyrtheu hynny. yn honneit y darostygei y sarassinyeit y charlymaen y fford y kerdei. ac yd anuonynt teyrngedod yny erbyn. a rodi y dinassoed ar keyryd ar kestyl idaw. a darystwg idaw eu deyeryd yn uvyd drethawl. A ryuedu yn vawr a oruc y sarassinyeit cadarnet y ffreinc. ac eu grymusset ac eu hardet. A chan uwrw eu harveu eu herbynniteit yn anrydedus. Ac yuelly y doeth hyt y galis. yny dyvu hyt ar ved yago ebostol. Ac yna gosot y wayw yny mor gan diolwch y duw. ac y yago ebostol. am y dwyn yr lle ny allassei vrenhin o gret dyvot eiryoet. Ar gallisiteit a ymchwelassei ar y sarassinyeit wedy pregeth yago ebostol ay disgyblon. ac a gymerassant vedyd y gan durpin archesgob. a ymchwelws onadunt ar ffyd gatholic. ac ar nyt ymchwelws a las. neu a wnaethpwyd yn geith. Ac odynd y kerdws yr holl yspaen or mor bwygilid.

XXV.—Holl geiryd a dinessyd yr yspaen a gauas charlymaen yna. rei heb ymlad. rei gan diruawr ymlad. a cheluydyt. eithyr lucern ehun. y dinas cadarnnaf yn y glyn ir. ny allwys y gaffel. ac yn y diwed y gogylch-

ynwys, ac yd eistedwys yny chylch petwar mis. A gwediaw duw a iago, y dygwydwys y muroed, ac y mae yn diffeith yr hynny hyt hediw, achaws dwfyr aaeth drosti, ac yna y keffir pyscod mawr duon. Rei hagen or dinessyd ereill aoresgynnwys brenhined ffreinc, a brenhined yr almaen, kynn charlymaen wrth gristonogaeth, ac odyna yd ymhoelassant ar dedyf sarassinyeit yny doeth ynteu. A gwedy agheu ynteu, llawer o vrenhined a thywysogyon ffreinc aaethant yr yspaen y aflonydu ar sarassinyeit. Clodoneus y brenhin kyntaf cristawn o ffreinc. Clovis, Pipinus, Carolus Martellus, Carolus caluus, Ludovicus, a charlymaen, a oresgynnassant rann or yspaen, a rann arall aadauwssant y charlymaen. Hwnn hagen yn y dydyeu ef a oresgynnwys yr yspaen o gwbyl, a phetwar dinas a emelldigwys ef, gwedy goruot arnadunt o orthrwm lauur, ac or emelldith honno y maent yn diffeith etwa, yr hynny hyt hediw. Sef rei oedynt Lucerna, Ventosa, Capara, Adama.

O ANSAWD MAHUMET GEUDUW Y SARASSINYEIT.

XXVI.—Pob geu duw, a geu delw, or a gauas charlymaen yn y dydyeu ef yn yr yspaen, a distrywys ef yn gwbyl, eithyr un geu duw aoed yn y lle aelwit alandalyf. Enw hwnnw oed yn eu hieith wy Salamcadis, sef oed hynny o sarassinec yn an yeith ni lle duw, herwyd cyuarwydyt y wrth y sarassinyeit. Mahumet, gwr a adolasant wy tra oed vyw yn lle duw udunt, a wnaeth delw yn eilun y briodolder ehun, ac o geluydyt y gangret ae swynogleu y dodes yn y delw lleg o dieuyl, ac ae insseil y cayws arnadunt. A chyn gadarnet vu yr insseilyat ar y delw, ac na allwys neb y thorri byth o hynny allan. Canys val y dynessaei o cristiawn ar y delw honno, yn diannot y periglei, a phan delei sarassin y adoli, neu y wediaw mahumet, yechyt a gaffei yn diannot. Ac o damweinnyei y ederyn disgynnu arnaw, marw vydei yndiolud. Ac ar varyan ar lann mor y mae y delw o vaen keu hen, ac arnaw ysgwthyr kywreint o weith sarassinyeit ar warchaf y

dayar. praff a phedrogyl oed y adanei. ameinach vein-ach y vyny racdi. hyt yn gyvuch ac ehetsa bran. aehedei yn uchel. Ac ar warthaf y maen hwnnw yd oed delw. wedy ry dineu or elydyn teckaf. ar lun dyn yn seuyll ar y draet. ac wynep tuar deheu. ac agoryat dirvawr y veint yny llaw deheu idaw. Ar egoryat hwnnw. herwyd y dyweit y sarassinyeit. a dygwyd oe law ef yn diwed eu hamser wy. Nyt amgen pan aner brenhin o ffreinc a darystygo yr yspaen oll y gyfreith crist. Ac yn y lle pan welont wy yr egoryat yn dygwydaw oe law ef. yd cudyant wynteu eu swllt yn y daear. ac yd adawant y wlat.

VAL YD ADEILWS CHARLYMAEN YR EGLWYSSEU.

XXVII.—Or eur ar swllt a gynnullws charlymaen yn yr yspaen. ef ae dywyssogyon. yd anghwanegws ef eglwys iago ebostol. ac a trigyawd yno teir blyned. yn y chyweiryaw yn adwyn hard wedus. o glochdyeu a chlych a gwisgoed a llyureu a phob kyfryw dotrefyn ereill a vo reit wrthunt. ac aosodes escop. a chanonwyr yndi herwyd reol a gosot yssidor. pab oed hwnnw a chonffessor. Ac o wedill y tryzor hwnnw o eur ac aryant. pan aeth dracheuyn. ohonei y goruc llawer o eglwysseu. Nyt amgen eglwys y wynuydedic veir wryr yny grawndwvyr. ac eglwys iago ebostol yn yr un lle. ac eglwys iago ym biternn. ac eglwys iago yn twlys. ac eglwys iago yggwasgwyn. y rwg caer axa ac eglwys yevan. fford yd eir sein iac. ac eglwys iago ym paris. y rwg sein a mynyd y merthyri. ac anneirif o vanachlogoed y gyt a hynny. ar hyt y byt a oruc charlymaen.

O VRENHIN YR AFFRIC.

XXVIII.—Ac ympenn yspeit wedy ymchwelut o charlymaen y ffreinc. y doeth pagan brenhin yr affric. aygolant oed y henw. a llu dirvawr y veint ganthaw. y geissyaw goresgyn yr yspaen. gan lad a gwrthlad kiwdawd gristonogyon. a adawssei charlymaen yny dinas-soed ar kestyll ar keyrod. A phan gigleu charlymaen hynny. kychwyn a oruc yr eil weith yr yspaen. a lluoed

mawr ganthaw. ac ygyt ac ef tywyssawc ymladeu Milo o engeler. a pha ryw aggreiff a dangosses duw yni oll yna. am yrrei a attalo gantunt gymun y rei meirw. ac eu haelussenneu yn gam. Pan yttoed charlymaen yn lluestu yghaer baion. ae lu. y cleuychwys marchawc. a romaric oed y henw. a gwedy gwanhau a chymryt kymun ohonaw. a dillygdawt y gan offeirat. gorchymyn a oruc y gyfnesaf idaw gwerthu y varch. a rannu y werth yn alussenneu rac y eneit y eissywedigion. Ac wedy y varw y gar a werthwys y varch yr can swllt. sef oed hynny pum punt. ac ny rodes dim o werth y march rac eneit y marchawc. namyn prynnu idaw ehun bwyd a diawt a dillat o werth y march. Ac megis y gnottaa duw dial yn ebrwyd cam weithredoed. ympen y deccvet dyd ar hugeint ynychaf y marchawc a vuassei varw yn dyuot attaw nosweith. ac ef yn cysgu na chysgu. ac ymdangos idaw. ac yn dywedut wrthaw val hyn. Can cymynneis i vyn da yn alussenneu dros vy eneit. gwybyd di vadeu o duw ymi vym pechawt. a chan ettelyeisti vy alussenneu dros vy eneit yn enwir anffydawn dec nieu ar hugeint. etnebyd di vy attal i ohonot ti ym poeneu uffern dec nieu ar hugeint. Gwybyd ditheu y bydy erbyn auory ym poeneu uffern. or lle y deuthum inheu ohonaw. ac y bydaf ynheu ym paradwys. ac gwedy yrmadrodyon hynny. yd aeth ymarw ymeith. a deffroi aoruc y byw yn dechrennedic. Ar bore drannoeth y datkanws y vreudwyt yr niver a weles. ac val y bydynt y niveroed yn ymdidan am hynny. ynychaf yn dissyvyt y clywynt. uch eu penn yn yr awyr. llevein a godwrwf megis breverat llewot. neu utva bleidyeu. neu vugunat aniveileit aruthyr. Ac yn diannot o berued y llu. yny iechyt ae vywyt y ysglyfyeit or dieuvyl y gwr a welsei y breudwyt. ae dynnu yr awyr. Ac yn gyflym mynet a wnaethpwyd oe geis-syaw. ar veirch ac ar draet. pedeir nos a phetwar diwarnawt y vynyded a glynnyeu hep gaffel dim. Ac ympenn y deudeccvettyd. val ydoed y llu yn kerdet drwy diffeith navarr ac alauar. y caffat y corff yn varw. ac yn vriwedic yssic. ar yscithred carrec uch benn

y mor. teir milltir ffrenic yny huchet. ymdeith petwar niwarnawt or lle y hysgytwyt. Ac ny orffowysws y devyl ae duc nes noc yno ac ef. ac adaw y corff. a dwyn yr eneit uffern ganthunt. Ac am hynny gwybydet pawb a attalyo ganthunt yn gam alusenneu y rei meirw eu bot yn kyuyrcoll tragywydawl.

O YMLAD AY GOLANT AC O VLODEUAT PELEIDYR.

XXIX.—Odyna y kerdassant yn ol aygolant o le y le. ar hyt yr yspaeu charlymaen ay holl luoed. Ac wedy y ymlit ef yn geluyd wynt a ymgawssant ac ef ar vaystir gwastat ar lann avon. a elwit gwy ymewn gweirglodyeu. Ac yny lle wedy hynny. o arch a gorchymyn charlymaen y gwnaethpwy eglwys yr gwynnydedigyon verthyri. ffawcwnd a phrimitif. Ac yno y mae eu corfforoed yn gorffowys. Yny lle yd adeilwyt dinas a manachloc gyvoythawc arbennic. Ac wedy nessau y lluoed y gyt yn gyvagos. yd anvones aygolant ar charlymaen dewis y ymlad idaw. Ay ugeint yn erbyn ugeint. ay deugeint yn erbyn deugeint. ay cant yn erbyn cant. ay mil yn erbyn mil. ay deu yn erbyn deu. ay un yn erbyn un. Ac yna yd anvones aygolant cann marchawc yn erbyn cant o wyr charlymaen. ac y llas oll y sarassinyeit. Ac eilweith yd anvones aygolant yr eil cann wr o ordethol y ymlad ar cant hynny. ac y llas y sarassinyeit oll. Ac yna yd anvones aygolant deu cann marchawc yn erbyn deucant y charlymaen. ac y llas y sarassinyeit oll. Odyna yd anvones aygolant dwy vil yn erbyn dwy vil. ac ar ny las or sarassinyeit a ffoassant. Odyna yd aeth aygolant y trydyd dyd y goylyaw pwy a orffei. ay evo ay charlymaen. Ac yna y cauas ar y goel gorvot o honaw ef ac oy wyr. Ac yna yd anvones ynteu ar charlymaen dyuot trannoeth or deu lu ygyt. y wybot pwy a orffei onadunt. a hynny aorugant.

XXX.—Ar nos honno paratoi eu harveu a oruc y cristonogyon. ac eu kyweiryaw erbyn y vrwydyr drannoeth. a gossot eu gleifyeu yn eu seuyll yny dayar rac bron eu pebylleu yny gweirglodyeu ger glann

yr avon. A phan doethant drannoeth y edrych eu harveu. yd oedynt yn tyvu or dayar. a risc arnadunt. ac a bric deilyawc. nyt amgen y rei a gymerei onadunt palym merthyrolaeth dros ffyd duw yn y kyfrang kyntaf. Ac eithyr y mae kennat ryvedu a orugant y gwyrthyeu dwywawl hynny. ae ysgrivennu aorugant. a thorri eu peleidyr aorugant yn gyvuch ar dayar. Ac or hyn aedewit yno y tyvawd coet mawr. ac y mae etwa yr onn or peleidyr onn. Peth anryved a llewenyd mawr yr eneidyau. a diruawr gollet y gorfforoed. beth odyna yn y kyfranc hwnnw y llas deugein mil o gristonogyon. Milo tat rolant a gymyrth palym merthyrolaeth. gyt ar niver a vlodeuassei eu peleidyr. Ac yna y llas march charlymaen. ac yna y seus charlymaen ar y draet. ar y drydyd o gristonogyon. yn perued y sarissinyeit. ac ae gledyf llad llawer onadunt yn y gylch. A phan ucherws y dyd. pawb aeth oy bebyll. A phan doeth y bore drannoeth yd oed pedeir llong o emyleu yr eidal. a phedeir mil yndunt o wyr arvawc yn dyvot yn borth y charlymaen. a phan adnabu aigolant y rei hynny. ac achaws eu dyuotyat. ffô odyo a oruc. a dyuot ffreinc a oruc charlymaen.

XXXI.—Ac am y kyfranc hwnnw y mae yawn dyall yechyt a ymlado dros grist. canys val y paratoes charlymaen arueu kyn mynet y vrwydyr oe wyr ymlad velly. ymbaratown ninheu yn erbyn an pechodeu. nyt amgen. ffyd yawn yn erbyn kamgret. Uvyddawt yn erbyn syberwyt. Diweirdeb yn erbyn godineb. gwedi wastat yn erbyn prouedigaeth kythreul. Anghanocit yn erbyn tra golut. Gwastatrwyd yn erbyn anwastatrwyd ac anwadalwch. Tawedogrwyd yn erbyn tra chywira drwc. Uvyddawt yn erbyn mawrydigrwyd cnawt. Ac a wnel velly blodeuawc vyd y leif dyd brawt. Owia duw. mor detwyd a mor vlodeuawc vyd eneit budigawl yn teyrnas nef. yr honn a ymlado yn erbyn pechodeu yn didramgwyd tra vo yma. cany cheiff coron vrenhinyaeth ar ny orffo o ymlad. Ac vegis y trengis ymladwyr charlymaen yn ymlad dros ffyd grist. velly y dylywn ninheu menegi yn ymlad yn erbyn an pechodeu. val y go-

brynnom caffel palym vlodeuawc oc an budugolyaeth yn teyrnas nef.

XXXII.—Ac yna y duhunws aygolant a llawer o amryw genedloed o sarassinyeit. y rei ny wdam ni eu henweu. nac eu boned. nyt amgen un vrenhinyaeth ar bymthec. eu brenhined ac eu lluoed ganthunt. Ac yna yd anvones aygolant ar charlymaen. y erchi idaw dyuot y ymwelet ac ef yn dagneuedus. a niver bychan ganthaw o varchogyon. ac ef a rodei idaw y wryogaeth. ac ef a ystyngei oe bendeuigaeth. ac ef a rodei idaw a allei naw meirch vwyhaf y dwyn o eur ac aryant a thlysseu. A hynny o ystryw y geissyaw gwelet charlymaen ae atnabot. val y gallei eilweith ym brwydyr ymgaffel ac ef oe lad. Ac eissyoës charlymaen a atnabu panyw twyll oed hynny. ac ef a doeth. a dwy vil o varchogyon diffleis ganthaw. hyt ar bedeir milltir y wrth gaer ageni. yny lle yd oed aygolant. Ac ar y drugeinvet y kerdws charlymaen. hyt ar benn mynyd a oed ger y llaw. or lle y gwelit y dinas yn amlwc. Ac yna yd edewis y getymdeithyon. a symudaw gwisc a oruc. ac yn dielw ae daryan ar y gevyn ar y gwrthwynep. wedy adaw y wayw val yd oed deuawt y gennat ar ryvel. ac ar y eil marchawc dyuot yr dinas yr oed aygolant yndaw. Ac yny lle ynychaf niver or dinas yn dyuot yn eu herbyn. ac yn govyn udunt pwy oedynt. Kennadeu charlymaen ym ni. eb wynt. yn dyuot ar aygolant awch brenhin chwithau. Ac y doethant yny vuant rac bronn aygolant. Charlymaen. eb wynt. an gyrrawd ni yma. ac y mae ynteu ar y mynyd uhot ar y drugeinvet marchawc. Ac ef a vynn vot yn varchawc ytt. a rodi gwryogaeth ytt. a rodi idaw hynn a dywedeist. ac a adeweist idaw. Ac am hynny dyret ditheu attaw ef ar dy drugeinvet. y ymdidan ac ef. Ac yna y gwiscews aygolant arueu amdanaw. ac eu gyrru wynteu or blaen y erchi y charlymaen aros. ac ny wydyat aygolant panyw charlymaen aoed yn ymdidan ac ef. Ac yna y cauas charlymaen atnabot aygolant. ac yd edrychawd ansawd y gaer. a pha le hawssaf ymlad a hi. Ac yna y gwelas ansawd y brenhined aoed yno oll. ac y doeth ar y drugein march-

awc a adawssei ar y mynyd, ac odynd y doethant hyt y lle. yd oed eu dwy vil o wyr wedy eu hadaw. Ac yna y doeth aygolant a seith mil ganthaw y ymlit charlymaen. ac y geissyaw y lad. Ac nyt arhoes y ffreinc wynt. namyn mynet y eu gwlat dracheuyn. Ac yna kynullaw llu a oruc charlymaen. ac a hwnnw dyvot hyt ygkylch caer agenny. ae gogylchynu a orugant. Ac wedy bot chwe mis wrthi. pan oed barawt gan charlymaen kwbyl oe beiryenneu hyt yn oet dyd. dechreu ymlad a hi aoruc. Ar nos honno yd aeth aygolant ae vrenhined ae bennaduryeit drwy ffenestri yr ystevyll bychein a gogoueu adan y dayar drwy avon aoed yno. Gwaron oed y henw. a dianc a oruc odynd y gan charlymaen. a thrannoeth y doeth charlymaen y vewn y dinas gan dirvawr lewenyd. Ac yna y llas or sarassinyeit deng mil hep a diengis drwy yr avon.

XXXIII.—Odynd y kerdws aygolant hyt ysconnas. dinas arall aoed idaw. ac yno y trigws aygolant. a dyuot a oruc charlymaen hyt yno ef ae lu. ac erchi y dinas. ac nys rodei namyn kynnica cat ar vaes idaw. ar hwnn a orffei kymerei y dinas. A nosweith kyn yr ymlad tynnu pebylleu a orugant. a pharatoi eu bydinoed ar weirglodyeu yssyd yrwng y castell talaburgus ar gaer. ger glan avon taranti. a rei or cristonogyon a sangassei eu peleidyr yny dayar yn emyl eu pebylleu. a thrannoeth y cawssant eu peleidyr yny dayar. wedy tyvu risc a deil arnadunt a blodeu. nyt amgen y rei a gymerynt palym verthyrolyaeth yr ffyd grist. A llawenhau a oruc y rei hynny am welet yr anryuedawt dwywawl hwnnw. ac yn gyflym tynnu eu peleidyr or dayar aorugant. a chyrchu y sarassinyeit. Ac yny diwed y dyd hwnnw y kymerassant coron verthyrolyaeth. ac nyt oed vwy eu llu no phedeir mil. Ac yna heuyt y llas march y charlymaen. ac ef a seuis ar y draet gan alw cannorthwy duw a meir. a galw y nerthoed attaw. ac o law gadarn llad llawer onadunt. Ac yny diwed y gyrrws charlymaen wynt ar ffo y vewn y gaer. a diengis yn vwy onadunt. ac eu hymlit ygkylch o gylch y gaer eithyr y tu ar yr avon. a phan

doeth y nos. y ffoes aygolant ay lu drwy yr avon. a hynny a wybu charlymaen. ac eu hymlit aoruc a llad brenhin agab a brenhin bugi. Ac yny las pedeir mil ny orffowyssws charlymaen ay lu.

XXXIV.—Ac ar y ffo hwnnw y kerdws aygolant pyrth ciser. ac yd aeth pamphilonia. ac anvon ar charlymaen. ac erchi idaw dyuot yno y gymryt brwydyr. A phan doeth hynny attaw. ynteu a ymchwelws ffreinc y gynnullaw lluoed mwyhaf a allws o bell ac agos. a ryd a chaeth. Ac yr a uei o geithiwet arnadunt eu rydhau y dyuot yr lluyd hwnnw. a rodi udunt breinnyeu ac arglwydiaetheu a erchynt udunt. ac y eu hetivedyon wedy wynt. ac a oed ygkarchar eu rydhau. Ar angenogyon ef ay gossymdeithawd. Ar rei noeth ef ay gwisgawd. ac aoed ysbeilyedic oy dylyet ef ay hatuerawd idaw dracheuyn. ac a rodes y bob ryw dyn y vreint ay dylyet. A phawb or aoed dysgedic yn arueu. ac a oed ysgwieryeit a urdws yn anrydedus o abit marchawc urdawl. Ac a wahanassei y wrthaw oy garyat ef oc eu heuyrllit wy. ef ay ymchwelws attaw o wir gygweinyeint. Ac ar vyrder kyueillyon o dynyon a gymmyrth ef yn dylwyth y vynet yr yspaen y ystwnng paganyeit. Eb y turpin archesgop. minheu obleit duw ac oy awdurdawt awch ellyngaf oc awch holl bechodeu.

XXXV.—Ac yna y kynnullwyt y gyt pedeir mil ar dec ar rugeint a chann mil o varchogyon grymas kyfrwys yn ymlad a sarassinyeit hep assaueryeit a phedyt. y rei nyt oed hawd allu rif arnadunt. Ac yuelly yd aethant yr yspaen. Pennaf gwr y henw aoed yno yn ryvelwr wedy charlymaen turpin archesgob remys. a annogei y bobyl ffydlawn ac a bregethei udunt yr ymlad a sarassinyeit. ac ay rydhaei oc eu pechodeu. Ac ef ehun a ymladei ym blaen y cristonogyon. Rolant tywyssawc lluoed. yarll cenoman. ac arglwyd blam. nei charlymaen mab y tywyssawc milo o engeler o chwaer charlymaen y vam. gwr mawrhydic moliannus a phedeir mil o ymladwyr aruawc. ac ef a vu rolant arall. ac ny chymhwyllir ef yma yr awr honn. Oliuer dywyssawc lluoed marchawc da. mab reinnier yarll. a their mil o wyr

aruawc ganthaw. Ystultus yarll liwn. mab yarll oed. a their mil ganthaw. Ac yn yr amser hwnnw yd oed yn ynys brydein gwr un henw a hwnnw. ac nys crybwyllir yma. Engeler duc o wasgwynn a phedeir mil o ymladwyr kyfrwys ym pob arveu. ac yn enwedig o saethu. Ar amser hwnnw yd oed engeler arall yn yarll ym peittwf. ac ny dywedir yma dim amdanaw. y llall hagen a hanoed o genedyl gwasgwynn. ac a oed tywys-sawc ar gaer acwittain. dinas yssyd y rwng y teir gwlat. benont. a biturr. a pheittwf. ar dinas hwnnw a adeilws yn gyntaf augustus cesar. ac arodes yn henw arnaw acwittan. ac arodes yn ystyngedig idaw hynn o wladoed. Biturinus. benonicas. Pictarmin. a sconias ac engolismus. ar kynydeu darystyngedig wrthunt. Ac am hynny y gelwir y wlat honno oll acwittan. Ac wedy llad o engeler a dyledogyon y wlat honno yn rwnceyual. yr hynny hyt hediw y mae yn diffeith oy dyledogyon. ac ny bu un dyledawc ohonei ehun ay gwledychei. Gayffrei brenhin burdegala a their mil ganthaw o wyr da. Gelerus Gelinus. salomon ketymdeith ystultus. Bawtwyn brawt y rolant. Gandebolt brenhin ffrygia a seith mil o ryswyr ganthaw. Arnallt de bellanda a dwy vil o ryswyr ganthaw. Naaman tywyssawc banni a dec mil o rysswyr ganthaw. Oger brenhin denmarc a dengmil ganthaw. Lambert tywyssawc bituri a dwy vil o wyr ymlad ganthaw. Samson dywyssawc byrrgwyn a dengmil o ryswyr. Constans pennadur o ruvein ac ugein mil ganthaw o ryswyr. Reinaldus de alba spina. Gwallter de termis. gwillterinus garinus duc lotharingia a phedeir mil ganthaw. Hago. Albert de Burgundie. Berard de Mibles. Gwimart Estorintus. Tedric. Ivonius. Brengamus. Haco. Ganelon. sef oed hwnnw gwenwlyd. yr hwnn a vu vradwr gwedy hynny o wyr charlymaen. Sef oed riuedi llu daear freinc ehun. deugeint mil o varchogyon. nyt oed riuedi ynteu ar bedyt. Y gwyr heuyt uchoth oed rysswyr clotuawr grymus yn ymlad or kywoethogyon kywoethocaf. or kedyrn cadarnaf yn ymlad dros gristonogawl ffyd yny byt hwnn. Ac vegis y keissyws an arglwyd ni yessu grist ay deudec ebestyl

trossi y byt y gristonogaeth. yvelly y keissyws charlymaen vrenhin ffreinc ac amerawdyr ruvein. ygyt ar ymladwyr a rifwyt uchoth. trossi yr yspaen y gristonogaeth.

XXXVI.—Odyna yd ymchwelassant. ac yd ymgynnullasant y emyleu byrgwyn y eu bydinaw. a gorthoi y lluydoed hynny a orugant. ar hyt y wlat ay llet. yny glywit eu kynhwrwf ar deudec milltir ffreinc. Ac odyna kyntaf lle a gyrchws pyrth ciser ernallt de belland. ac a gerdws hyt ym pamphilonia. Ac yn nessaf idaw ynteu ystultus ay lu. Ac odyna astarangus vrenhin a duc engeler ac eu lluoed. Odyna gandebold a chonstans ac eu lluoed. Ac yn olaf oll charlymaen ay luoed. a rolant yn achub yr holl dayar o avon rwime hyt ym mynyd ymdeith tri diwyrnot y wrth y gaer a fford sein iac. Ac wyth niwyrnawt y buant yn adaw pyrth ciser. ac yn hynny charlymaen a anvones ar aygolant y erchi y gaer ar dinas. neu a rodei vrwydyr ar vaes idaw. Ac wedy gwelet o aygolant na allei gynnal y dinas yn erbyn charlymaen. dewissach vu ganthaw rodi cat ar vaes idaw no ffo. neu y varw yn dybryt yny gaer. ac anvon aoruc aygolant ar charlymaen y erchi idaw ef ae luoed ymbaratoi yn vydinoed. a rodi kennat y aygolant y ymwelet ac ef. ac y ymdywedut val yd oed yny damunaw.

VAL Y DOETH AYGOLANT Y YMWELET A CHARLYMAEN.

XXXVII.—Ac yna y rodes charlymaen kennyat i dyuot y ymwelet ac ef. A symudaw aoruc charlymaen. ef ae luoed. or gaer yd oed yndi. ef ae luoed a gyweiryassei ehun y dyffrynt gwastat aoed agos udunt. Ac o blith y lu ar y drugeinvet o bennaduryeit y doeth aygolant. yny vyd rac bronn charlymaen. y lle yd oed yny gadeir vrenhinawl ygkymerved y lu. milltir y wrth y gaer. ac ar y dyffrynt gwastat hwnnw yd oed y deu lu. y lle adassaf y ymgyuaruot y rwng deu lu. chwe milltir a geffynt o hyt. a chwech o let yn wastattir tec. Ac yna y dywat charlymaen wrth aygolant. ti a dugost o dwyll y arnaf i dayar yr yspaen a gwasgwynn.

y rei a geissyeis i o anorchuygedic dwywawl gedernyt. ac ae darystyngeis. ac ae hymchwleis ac wynt ac eu brenhined y dedueu crist. ac ym pendeuigaeth inheu. A phan ymchwleis inheu ffreinc. y lledeisti cristonogyon duw. a diuetha vygkayroed inheu am kestyll a wneuthost. o dan a hayarn yr holl dayar ae gwerin. A hynny oll ydwyf i yny gwynaw yngyndrychawl. A chany byt yd atnabu aygolant yeith arabic a dywedassei charlymaen. ryved vu ganthaw a llawen vu am wybot o honaw yr yeith. Pan vuassei charlymaen ar dalym yn twlws y dysgassei dywedut sarassinec. Mi ath wediaf di. eb yr aygolant wrth charlymaen. ar dywedut ymi paham y dygut ti. neu y keissyut tir a dayar. ny bu eidaw nathat na hendat na gorhendat ytt ygan an kenedyl ni. Llyma yr achaws eb y charlymaen. Am ethol oc an arglwyd ni yessu grist. creawdyr nef a dayar. an kenedyl ni yn gristonogyon ym blaen y genedyl deu di. ac y gossodes udunt arglwydyaeth ar holl genedloed y dayar. Ath genedyl ditheu sarassinyeit yny veint oreu y gelleis i. mi ae trosseis ar gret crist ae ffyd. Anteilwng. eb yr aygolant. yw ystwng oc an kenedyl ni yr einwch chwi. canys gwell o ragor yw an dedyf ni nor einwch chwi. Canys y nini y mae mahumet. yr hwnn a vu anvonedic y gan duw ynni. ay gymynnediw a gadwn. ac a gynhalywn. a dwyweu holl gyuoethawc yssyd ynni. y rei a dengys ynni. ac a venic o arch mahumet y peth adel ynni rac llaw. drwy y rei y mae an bywyt ni. ac y koelywn udunt. Aygolant. eb y charlymaen. yd wyt ti yn kyueilyorni. canys kymenediweu duw a gynhalywn ni. a chwitheu yssyd yn kynnal gorwac kymenediweu dyn. Nini a gredwn. eb y charlymaen. yr tat ar mab ar yspryt glan. ac ae hadolwn. A chwitheu a gredwch y diawl ac oe delweu. ac ae hadolwch. An eneidyau ni a gynhalywn pan del angheu ynn. ac a ant baradwys y vuched dragywyd. a chwitheu uffern yd ewch. Ac am hynny y mae anlwc bot yn well an ffyd ni nor einwch chwi. a chanytetweynwch chwi greawdyr nef. ac na mynnwch chwi y atnabot. ny dylywch chwitheu kyfrann nac o nef nac o dayar. namyn awch medyant.

ac awch ymdiryet yssyd yn dyawl gyt a mahumet awch duw. Ac am hynny aygolant gwna un o deu peth. ay kymer vedyd a byd vyw. ae dos y ymlad ym erbyn i a byd varw. Boet pell y wrthyf i. eb yr aygolant. kymryt bedyd. ac ymdiwat a mahumet vyn duw holl gyvoethawc. namyn ymlad a wnaif a thi gan yr amvot hwnn. os an dedyf ni a vyd dewissach gan duw nor einwch chwi. a goruot ohonam ni arnawch chwi. diamheu vyd yna vot yn oreu an dedyf ni. Os yr einwch chwithau a vyd dewissach gan duw. a goruot o honawch chwi. bit y kewilid ar gwaradwyd yr nep y gorffer arnaw. llewenyd a molyant yr nep a orffo. Ac wrth hynny os vyngkenedyl i y goruydir arnei am dianc i. mi a gymeraf vedyd.

XXXVIII.—Ac ar y geiryeu hynny y duhunassant o bop parth. Ac yn diannot yd etholet ugein marchawc o bop tu. ac eu gellwng y ymlad. Ac ar hynt y llas yr ugein sarassin. Ac odynd yd anvonet deugeint yn erbyn deugeint. ac y llas y deugeint sarassin. Ac odynd yd anvonet cant yn erbyn cant. ac yn y lle y kiliws y cristonogyon dracheuyn. ac y llas rei onadunt. a rac ouyn eu hangen y ffoassant. Ac or rei hynny y gellir dyall cristonogyon ffydlawn. canys pwybynnac a vynno ymlad dros ffyd duw ny dyly ef kiliaw dracheuyn. Ac vegis y llas wynteu y duw am ymchwelyt dracheuyn. val hynny ffydlonyon crist y rei a dylyant ymlad yn gadarn yn erbyn pechodeu. ot ymchwelant dracheuyn. marw vydant yn dybryt yn eu pechodeu. Ot ymladant yn diffleis didramgwyd ac eu gelynyon. wynt ae lldant nyt amgen y dievyl a wassanaytha. ac a ennyn gosgy-mon y bechodeu. Ny choronheir neb mal y dywot yr ebostol ar nyt ymlado yn sauedic. Odynd yd anvonet deucant yn erbyn deucant. ac y llas oll y sarassinyeit. Ac yna wedy kyngreiryaw o bob parth. y doeth aygolant y ymdidan a charlymaen. ac y gyuadef arnaw bot yn well dedyf y cristonogyon noc eu dedyf wynt. A dywedut a oruc wrth y genedyl ehun. y kymerei ef vedyd. ac erchi udunt wynteu oll y gymryt. A rei a vu duhun am hynny. ac ereill ny bu.

VAL Y TREMYGAWD AYGOLANT VEDYD.

XXXIX.—A thrannoeth ygkylch awr echwyd. a chyingreir y rygthynt y ymdreidyaw. y doeth aygolant ar charlymaen. ar vedwl y vedydyaw. a phan doeth y ymwelet a charlymaen. yd oed charlymaen ae niveroed yn kymryt eu kinyaw. a byrdeu hard brenhineid rac eu bronn. Ac ereill yn barawt hep neb yn bwytta arnadunt. Ac ar rei or byrdeu ydoed marchogyon urdawl yn eisted. Ar ereill rei ac abit myneich duon amdanadunt. Ereill a gwisc canonwyr amdanadunt. Ac yna y govynnws aygolant y charlymaen ansawd pob rei oll onadunt. herwyd eu hamryauual abit. Ac ynteu a atebawd idaw ef. Y rei a wely di a dillat durrud un lliw amdanadunt. esgyb yw y rei hynny ac offeiryait yn an dedyf ni. a wynt a vanagant ynni gorchymynneu an dedyf. ac an gellyngant oe an pechodeu. ac a rodant ynn bendith an arglwyd grist. Y rei a wely ditheu ac abit meneich duon amdanunt. Abadeu kyssegredic yw y rei hynny. a vyd yn gwediaw duw drossom ni. Y rei a wely ditheu ar abit wenn amdanadunt. canonwyr y gelwir y rei hynny. ac syd yn daly wrth vuched seint etholedic. yn gwediaw drossom. ac yn canu offerenneu a phylgeinneu ac oryeu y dyd drossom. Ac ym plith hynny yd arganvu aygolant y mewn congyl deudec reidus yn bwytta. hep vwrđ hep liein hep nemawr o vwyt nac o diawt. Ac yna y govynnws aygolant pa ryw dynyon oed y rei hynny. Kenedyl duw. eb y charlymaen. yw y rei hynny. a chennadeu y yessu grist. yssyd deuawt gennym ni eu porthi beunyd ygkyueir y deudec ebesty. Y rei yssyd yth gylch di. eb yr aygolant. yssyd anrydedus ac amylder o vwyt a diawt a phob da. Ar rei a dywedy eu bot yn genedyl y duw. ac a gadarnhey yssy varw o newyn a noethi. ac yssyd ym pell y wrthy. ac a dreithir yn waradwydus. Drwc y gwassanaetha oe arglwyd a erbynnyo y gennadeu mor dybryt a hynny. Mawr a gewilid a wna oe duw a wassanaetho velly oe weissyon. Dy dedyf di a dywedassut y bot yn da. a hitheu yn drwc. a thuhun yn dangos y bot yn ffals. A chan gennat sorredic mynet

ymdeith. A rac dielwet y gweles ansawd y reidussyon y gwrthodes y vedydyaw. Ac o hynny allan y geniver reidus a weles charlymaen o gret. ef ay gossymdeithws yn diwall o vwyd a dillat. Ac or kyfranc hwnnw y gellir atnabot bot yn vawr cabyl y cristyawn galluvawr ny wassanaetho reidus o gristyawn yn uvyd. canys o hynny o damwein ac achaws. na mynnws aygolant nay bobyl eu bedydyaw. Beth a vyd dyd brawt yny praw yr nep a draetho anghanogyon yn drwc. Pa delw y gwerendeu ef aruthyr lef yr arglwyd pan dywetto. Kerdwch y wrthyf i y rei emelltigedic yny tan tragywyd. canys pan vu newyn a sychet ac anwyd arnaf i. ny cheueisi y gennwch chwi na bwyd na diawt na dillat. Edrychet pawb ohonawch panyw bychan a dal y ffyd ae dedyf y gristyawn hep weithredoed da oe gwpplau. Mal y dywawt yr ysgrythur. Megis y mae marw corff hep yr eneit. yuelly y mae ffyd yndi ehun hep weithredoed da. Megis y gwrthodes y brenhin pagan bedyd. euelly y mae ovyn i na bo ffrwythlawn y vedyd y gristyawn ny chwpplao o weithredoed gyt a chredu oe gallon.

MAL Y LLAS AYGOLANT.

XL.—Odyna drannoeth y doethant o bob parth ar vedwl ymlad ar yr anvot y dywedassynt uchot. sef rivedi a oed yn llu charlymaen. pedeir mil ar dec arrug-eint a chant. a chann mil a oed y aygolant. a phedeir bydin a oruc y cristonogyon. a phymp bydin a oruc y sarassinyeit. Ar vydin gyntaf onadunt a gyuaruu ar cristonogyon a las oll. Ac odyna y dyvu yr eil vydin. a honno heuyt a las oll. A phan weles y sarassinyeit hynny. ymgynnullaw a orugant. a rodi aygolant yn eu perued. A phan weles y cristonogyon hynny. eu gogylchynu a orugant. Ac or neill tu udunt yd oed ernallt de belland ae lu. Ac or parth arall yd oed estult ae lu. Ac or tu arall yd oed arastagnus vrenhin ae lu. Ac or parth arall udunt yd oed charlymaen ae dywyssawc ymladeu. ac eu bydinoed yn dodi gawr ar eu kyrn eliffeint yn duhun wrawl. ac yn kythrudaw y

sarassinyeit oc eu trydar. A chan ymdiryet yn duw eu kyrchu a oruc y cristonogyon udunt. a dechreu eu llad ac eu distryw yn wychyr. A chyntaf y kyrchws ernallt de belland wynt ef ae lu. ac ef a bwryws a gyvarvu ac ef o bob tu idaw. yny doeth yr lle yd oed aygolant. A phan doeth ygkedernyt y niver y lladawd ernallt y benn. a chwynvan vawr a vu yna. a chythrudaw y sarassinyeit yn vwy no meint. Ac ny diengis odyne onadunt namyn brenhin sibli a goruchelvaer cordubi. ac ychydic o niver paganyeit. a ffo a oruc hynny onadunt. ac nyt oed anydyfnach y gwaet udunt yn eu hymlit. noc y deuei yr budugolyon hyt ym bras eu hesgeiryau. ac a odiwedassant or sarassinyeit yny gaer a ladassant oll. A llyna val y gorvu charlymaen ar aygolant o amvot ragori y dedyf. Ac am hynny gwell yw dedyf cristonogaeth no nep dedyf or byt. O gristyaw. o chynhely di ffyd da oth gallon. ae chwplau oth weithret yny veint y gellych. ef ath dyrch-euir yn diamheu yar yr englyon gyt a christ dy benn. yr hwnn yd wyt aylawt idaw o mynny esgynnu kret gadarn. canys mal y dyweit yr arglwyd. pob peth yssyd herwyd yr a gretto. Ac yna wedy ymgynnullaw y lluoed y gyt. llawenhau a orugant or veint vudugolyaeth honno. Ac odyne yd aethant hyt ym pont argay ar fford seint yac. ac yno y lluestassant oll.

XLI.—Odyne y nos honno yd ymchwelassant y cristonogyon y with charlymaen. o chwant yspeil y rei a ladessit. a hynny hep gennyat charlymaen. hyt y lle y buassei y vrwydyr. Ac val yd oedynt ac eu beichyeu arnadunt o eur ac aryant yn dyuot drachevyn. y doeth udunt goruchelvaer cordubi. a niver a oed ygyt ac ef yn llech. ac eu llad oll ygkylch mil o rivedi. Y rei hynny a arwydoka cristonogyon a ymlado a pchodeu. ac a ymchwelo udunt dracheuyn. canys val y gorvu y gwyr hynny ar eu gelynyon. ac yd ymchwelassant dracheuyn oc eu llad wynteu ar eu gelynyon. yuelly pob cristyaw a orvei ary bechawt val y meirw. nyt amgen y pchodeu. Ac ual y collasant eu buched yma. y neb a doeth y yspeilyaw o dybryt angheu. Val hynny pawb or a...el

yngkreuyd ac ymadaw ar byt. ac a ymyrro eilweith ar negesseu bydawl. wynt a gollant vuched nevawl. ac a ant y angheu tragywyd.

XLII.—A thrannoeth y menegit y charlymaen bot furre vrenhin navarr yn mynnu ymgyuragot ac ef. a phan doeth charlymaen y vynyd garzim. y llunyeithwys y tywyssawc hwnnw brwydyr trannoeth yny erbyn. Ar nos kynny vrwydyr yd erchis charlymaen y duw menegi idaw y neb a dygwydei yny vrwydyr honno oe wyr ef. a thrannoeth gwedy gwiscau y lluoed. nachaf groes goch ar ysgwyd y neb a ledit or cristonogyon ar warthaf eu llurugeu. A phan arganuu charlymaen hynny. attal y niver hwnnw aoruc yny capel rac eu llad yny vrwydyr. Oia duw heb ef. mor anhawd ym ordiwes a brodyeu duw. ac ymganlyn ae ffyrd. Wedy daruot y vrwydyr. a llad furre. a their mil or sarassin-yeit gyt ac ef. ac ef a gauas charlys y niuer a warchayassei yny capel yn veirw. sef oed eu riuedi ygkylch degwyr a deugeint a chant. O gyssegrediccaf vydin ymladwyr crist. kynny lado cledyf eu gelyn wy. eissoes ny chollasant palym y vudugolyaeth. ac yna y goresgynnwys charlymaen mynyd garzim. ar holl o navarr yny eidaw ehun wrth y gristonogaeth.

O YMLAD FFERRACUT.

XLIII.—Ac yna y kennattawyd y charlymaen bot yn nager cawr. ferracut y enw. o genedyl goliath. a doeth o eithauoed siria gwlat. ac anuonassei amilald brenhin babilon y ryuelu a charlymaen. ac ugein mil oe genedyl gantaw. Nyd oed ar hwnnw ofyn na gwayw na chledyf na saeth. kynny bei namyn ar y deugeinuot o wyr kadarn. Ac yna y kyrchwys charlymaen hyt yn nager. A phan adnabu ferracut y dyuodyat. y doeth allan or gaer. y gynnig ymlad ac un ac un. Ac yna yd anuones charlymaen oger o denmarc idaw. A phan yd arganuu y cawr ef yn y maes. kyrchu attaw aoruc yn ysgaelus. ae gymryt yn y holl arueu y dan y vreich deheu. ae dwyn yggwyd pawb hyt y gaer. yn un agwed a chyt bei dauat war. Y veint oed deudec cufyd yn

y hyt. a chufyd yn hyt y wyneb. a dyrnued idaw ehun yn hyt y drwyn. pedeir cufyd yn hyt y vreicheu. ae ysgeired. a their dyrnued yn hyt y vyssed. Odyna yd anuonet attaw ar vedwl ymlad ac ef Reinallt or dreinwen. ac yn diannot y duc ynteu ygharchar yr castell. Odyna yd anuonet constans vrenhin ruuein. a hywel iarll. ac wynteu. un adan y vreich deheu. ar llall adan yr asseu a duc yr castell. Odyna yd anuonet pob deu wr yny vu ugeint. A rei hynny heuyt a orchymynnwys ygharchar. A gwedy gwelet o charlymaen hynny. a ryuedu ac ef ae niuer hynny. ny lauassawd anuon attaw o hynny allan. Ac eissoes wedy caffel o rolond tywyssawc ymladeu o vraid gannyat y gan charlymaen. y doeth y ymlad ar cawr. ac aryneigus oed charlymaen ymdanaw rac y ieuaget. ac ynteu yn amgeledus ymdanaw ef. Gwediaw ar yr arglwyd a oruc ar gadarnhau y nei oe nerth y hun.

XLIV.—A phan weles y cawr rolond yn dyuot attaw. y ysglyuyeit a wnaeth ae law deheu mal y lleill. ae dynnu y ar y varch y rygtaw ar goryf. A phan yttoed yn y arwein parth ae gastell. galw y nerthoed a oruc rolond. ac ymauel ar cawr erbyn y vreuant. gan ymdirect yn duw. ac ymhoelut y wdyf yn y wegil ar y varch. a chwypaw yll deu hyt y llawr y ar y meirch. Ac yn diannot cyuodi ell deu ygyt. a chaffel pob un y varch. Ac yn y lle gossot o rolond ar y cawr a dwrndard y gledyf. a thebygu y lad. Ar march a drewis yn deu hanner ar un dyrnawt. A gwedy bot ferracut ar y draet. ac yn bygythyaw rolond ae gledyf. y daraw ynteu o rolond ar y vreich yd oed y cledyf yn y law. a chanyt argyweddei yr vreich y dyrnawt. y gledyf eissoes a aeth oe law. Ac yna wedy colli y gledyf o ferracut. keissaw rolond ae dwrn a oruc. ac nys cauas. namyn y march yn y dal yny dygwydwys yn varw. Odyna yd ymladassant ar eu traet ac eu dyrneu ac a meini. A phryt gosper erchi kyggreir hyt trannoeth a oruc ferracut y rolond. Ac ymadaw trannoeth a orugant ar dyuot y ymlad heb veirch heb leifeu ell deu. A gwedy amodi yr ymlad yd aethant at eu pebylleu.

XLV.--A thrannoeth y doethant ar eu traet gwawr dyd yr ymlad val y hamodyssynt. Ferracut eissoes a duc gantaw cledyf. ac ny rymhawys idaw. canys rolond a dugassei gantaw trossawl troydic hir. ac a hwnnw yd amdiffynwys y hun hyt ducher. ac a ffustwys y cawr. ac nyt argywedwys idaw dim. A mein mawr heuyt a oed yn y maes y taflawd yn hyt y dyd ef. ac nyt argywedawd idaw dim o hynny heuyt. A gwedy blinaw or cawr ae orthrymu o gyscu. erchi kygreir y rolond wrth gyscu. Ac val yd oed rolond yn was syberw mawrurydic. dodi carrec a oruc y dan y benn. val y bei lonydach y kysgei. Diogel oed idaw ynteu. canys ammot a oed y rygthunt na christyawn a rodei kygreir y sarasin. na sarasin a rodei y cristawn. y chadw yn gywir. A phwybynnac ae torrei yn dirybud. y lad awneit idaw. A gwedy kyscu dogyn or cawr. deffroi a oruc. A rolond yn eisted ger y law. ac amouyn ac ef o rolond. pa ryw gedernyt. a pha ryw galedi a oed yn y gnawt. pryt na allei na gwayw na chledyf na maen na phren argyweddu idaw. Ny ellir vy mrathu. heb y cawr. namyn ym bogel. A phan gogleu rolond hynny trossi mal kynys deallei. canys yspañec a dywedei. ac or ieith honno y gwydyat rolond ohonei digawn. Ac ar hynny edrych a oruc y cawr ar rolond. ac amouyn ac ef val hyn. A phwy dy enw ditheu. heb ef. Rolond heb ef yw vy enw. O ba genedyl. heb ynteu. pan wyt ti. mor gadarn yd ymerbyny di a miui. Nyt yingyuaruu a mi eiroet dy gyngadarnet ti. O genedyl ffreinc pan wyfi. heb y rolond. nei y charlymaen. O ba dedyf yd henyw y ffreinc. heb y ferracut. O dedyf gristonogawl y pan ym ni o rat duw. heb y rolond. ac y bendeugaeth crist y darestygwn. a thros y dedyf hyt y gallom yd amryssonwn.

XLVI.—A phan gogleu y pagan enwi crist y gouynwys ynteu. pwy y crist y credy di idaw. Mab duw. heb y rolond. yr hwn a anet or wry. a diodeuawd yn y groc. ac a gladwyt ym med. ar trydydyd y kyuodes o veirw. ac a aeth dracheuyn ar deheu duw. Ninheu a gredwn. heb y cawr. pan yw un duw yw creawdyr nef

a dayar, ac na buidaw na mab na that, namyn megis na enis neb evo, na enis ynteu neb, ac wrth hynny y vot ynteu yn un duw, ac nyt ynt yn dri. Gwir y dywedy, heb y rolond, y vot ef yn un duw, pan dywedy ditheu nat tri ef, yd wyt yn cloffi yth ffyd. O chredy di yn y tat, cret yn y vab, ac yn yr yspryt glan. Canys duw dat yw ef, a mab, ac yspryt glan, un duw yn deir person. Os tat y dywedy di, heb y fferracut, bot duw, ar mab yn duw, ac yspryt glan yn duw, tri duw ynt, yr hyn nyt gwir, ac nyt un duw. Nac ef, heb y rolond, namyn un duw, ac yn dri y pregethaf inheu efo, ac un yw a thri. Y teir person gogyuoet ynt a gogyffelyp, un ryw y tat, ac un ryw y mab, ac un ryw yr yspryt glan. Yn y personeu y mae priodolder, ac yn dwyolyaeth y mae unolder, ac yny medyant y mae kyffelybrwyd. Un duw trindawt a adolant yr egylyon yn y nef. A thri a welas abraham, ac ef a adoles un. Dangos ym hynny, heb y cawr, pa delw y mae y tri yn un. Dangossaf yt, heb y rolond, trwy y creaduryeit dayrawl. Megys y mae tri pheth yn y delyn pan vo yn canu, nyt amgen, keluydyt, a thanneu, a llaw, ac eissoes un delyn yw, val hynny y mae tri pheth yn duw, tat, a mab, ac yspryt glan, ac un duw yw. Ac val y mae yn yr amandlys tri pheth, nyt amgen, risclin, a phliscin, a chnewillyn, ac eissoes un amandlys yw. Val hynny y mae teir person y un duw.

XLVII.—Yn yr heul y mae tri pheth, gwynder a goleuat a gwres, ac eissoes un heul yw. Yn olwyn y venn y mae tri pheth, both, a breicheu, a chylch, ac eissoes un olwyn yw. Ynot dy hun y mae tri pheth, corff, ac aelodeu, ac eneit, ac eissoes un dyn wyt, val hynny y mae duw yn un ac yn tri. Ny wn i hagen, heb y cawr, pa ffuryf y genis y tat y mab, mal y dywedy di. A gredy di, heb y rolond, gwneuthur o duw adaf, Credaf, heb y cawr, Mal na anet adaf, heb y rolond, y gan neb, ac eissoes ef a anet meibyon idaw ef, y velly ny anet duw tat gan neb. Ac eissoes ef a anet meibyon idaw ef, y velly ny anet duw tat gan neb. Ac eissoes ef a anet meibyon idaw ef, y velly ny anet duw tat gan

neb. Ac eissoes ef a anet y vab ef yn dwywawl val y mynnwys. kyn noc amseroed. val na ellir y datcanu. Da y dywedy di. heb y cawr. pa delw y bu dyn yr hwn a vu duw. ny wnn i dim o honaw. Yr hwn a wnaeth nef a day-ar. heb y rolond. ac a grewys pob peth o dim. evo a wnaeth y vab yn dyn yn y wry heb defnyd gwrawl. namyn oe gyssegredic yspryt ef. Yn hynny y llavuryaf vi. heb y cawr. Pa delw heb gyt gwr y genit mab o wry. mal y dywedy di. Duw. heb y rolond. yr hwn a ffuruawd adaf heb gyt gwr. ac vel y ganet adaf heb vam o duw tat. val hynny y ganet y vab ynteu o vam heb dyn yn tat. Canys y ryw anedigaeth honno a weda y duw. Diruawr gewilid yw gennyf vi. heb y cawr. pa delw y genit o wry heb dyn. Yr hwn. heb y rolond. a wna y pryyyn y mywn y ffaen. ac a wna tyvu pryf creadur y mywn y pren. a llawer o byscawt ac adar a gwenyn a nadred heb gyt gwryw. ynteu a wnaeth yr vorwyn wry heb gyd gwr geni duw a dyn. Canys y neb a wnaeth y dyn kyntaf. mal y dywedeis i. yn hawd heb neb ryw gyt dyn. hawd y gallwys ynteu wneuthur geni y vab ynteu orwry heb gyt gwrawl. Efa allei. heby cawr. y eni o wry. ac os mab duw eissoes yw ef. mal y dywedy di. ny allei varwo neb ryw vod. cany byd marw duw byth. Da y dywedy. heb y rolond. gallu o honaw geni or wry. a chanys ganet megys dyn. wrth hynny marw vu val dyn. Canys pawb or a aner a vyd marw. a chanys credadwy yw y anedigaeth. a chredadwy yw y varwolyaeth. neu y diodeuedigaeth. ac odynd y gyuodedigaeth o veirw. Pa delw y gellit gredu y gyuodedigaeth. heb y cawr. Canys a aner. heb y rolond. a vyd marw. Ar hwn a vu varw a gyuodes y trydydyd.

XLVIII.—A ryuedu yn vawr a oruc y cawr. pan kigleu y geir. ac atdeb idaw val hyn. Rolond. heb ef. gorwac yw a dreitheist wrthyf hyt hyn. ny allei byth gyuodi dyn o varw yn vyw. Nyt mab duw ehun. heb y rolond. a gyuodes yn vyw o varw. namyn or a vu o dynyon o dechreu byt. ac a vo hyt y diwed a gyuodant rac bron y gadeir ynteu. y gymryt tal eu gweithredoed. mal y gwnel pawb. nac yn drwc nac yn da. Duw or

planhigyn a wna tyvu y pren yn uchel. Ar gronyn gwenith wedy y drewho yny daear ae varw. ae gwna y tyvu ac y ffrwythaw y vyw dracheuyn. Ynteu a wna kyuodi pawb yn y dyd diwethaf o veirw y vywyd. Edrych ar anyan y llew. canys y llew oe vreuerat a vywhaa y genawon y trydydyd wedy y ganer yn varw. pa ryued yw kyuodi o duw dat y vab ynteu y trydydyd o veirw. ac ny dily bot yn ryued genyt gyuodi mab duw o varw. pan gyvottynt llawer o veirw. kyn noc ynteu. Canys elias ac eliseus a wnaethant byw o veirw. haws oed y duw dat y gyuodi ynteu. Ar hwn a gyuodes llawer o veirw. kyn y diodef. hawd vu idaw y hun gyuodi o veirw. ac ny allei agheu attal hwnnw. yr hwn y ffy agheu racdaw. ac oe ymadrawd y kyuyt twryf y meirw. Mi a welaf yn dogyn a dywedy. heb y cawr. Pa delw y dyscynnawd ynteu or nefoed. nyd wn dim y wrthaw. Yr hwn a discynwys yn hawd o nef. a yscynwys yn hawd ar nef. ar hwn a gyuodes trwydaw y hun. hawd yd yscynwys ar nef. Kymer aggreiff o lawer o betheu. Rot y velin. y van a vo issaf yr awr hon. a vyd uchaf yr oric honno. Ederyn yn yr awyr. kyhyt ac y discyno. yd yscyn. O discynny ditheu o le uchel y le issel. ti a elly ymhoylut dracheuyn hyt y lle y discyneist ohonaw. Doe y kyuodes yr heul yn y dwyrein. ac y dygwydwys yn y gorllewin. a hediw a gyuodes yn yr un lle y doeth doe o honaw. Wrth hynny or lle y doeth mab duw o nef yd ymhoylwys dracheuyn. Wrth hynny vinheu a ymladaf a thydi. heb y cawr. gan ammot os gwir dy ffyd di goruot arnaf vi. Os geuawc hitheu goruot arnat ti. A bit yn waratwyd tragwydawl y genedyl y neb y gorffier arnaw. ac yr budugawl yn volyant. ac enryded tragwyd.

XLIX.—A chyrchu y pagan a oruc rolond yn diannot. a cheissaw rolond a oruc ynteu ae gledyf. A neidaw a oruc rolond ar y tu asseu idaw. ac erbyn y cledyf ar y drossawl. a gwedy torri y trossawl. rolond y gyrchu a oruc y cawr. ac ymauel ac ef. ae taraw y rygtaw ar dayar yn diannot. Ac yna yd adnabu rolond nat oed idaw fford

y ymdiang. dechreu galw ar vab y gwynuydedic veir wry a wnaeth. Ac ar hynny ymlithraw pob ychydic ydanaw. ynny yttoed ar y warthaf. a doddi y law ar y gledyf. ae vrathu yn y vogel. ac ymdiang y gantaw. a gan oruchel lef galw or cawr ar y duw val hyn. Mahumet. Mahumet. vyn duw i. canorthwya ym. canys yr awr hon yd wyf varw. Ac ar y discrech honno y doeth y sarassinyeit y ysglyfyeit ef gantunt yr castell. ac yd ymchoylwys rolond yn yach ar y niuer. Ac yn diannot cyrchu y gaer a orugant y gyt ar sarassinyeit a oedynt yn dwyn corff y cawr. a gwedy llad y cawr val hynny. y gaer ar castell a orescynassant. ar gwyr a rydhawyt oc eu carchar.

L.—Gwedy ychydic o amser y datcanwyd yr amherawdyr. bot Ebrahim brenhin cordubi. a brenhin sibli. ac almansor. a ffoyssynt kyn no hynny o pampilon. yny aros. yny ragot. ar odeu brwydraw ac ef. a niuer seith dinas gantunt. A llunyeithu brwydyr a oruc charlymaen yn eu herbyn. A phan doeth y cordubi ae lu gantaw. y doeth y brenhined a dywetpwyt uhot. ac eu lluoed gantunt yn aruawc ar deir milltir allan or gaer. Ac ygkylch dengmil oed llu y sarassinyeit. ac ygkylch chwe mil o cristonogyon. Ac yna y gwnaeth charlymaen teir bydin. Ar vydin gyntaf or marchogyon clotuoraf. ar eil o pedyt. ar tryded o varchogyon. ac velly y goruc y sarassinyeit. A phan yttoed y vydin gyntaf o arch charlymaen yn kyrchu y sarassinyeit. dyuot pedestyr rac bron pob marchawc udunt a gwasgawt baruawc cornyawc amdanunt kyffelyb y dieuyl. a thelyneu yn llaw pob un onadunt yn eu canu. a thumpaneu yn ffustyaw. ac yn gwneuthur dwrd y ysgodigaw y meirch. A phan gogleu meirch y cristonogyon y lleisseu hynny. ac y gwelsant eu haruthyr wasgodyeu. dychrynu a orugant. hyt na allei eu marchogyon eu hattal. mwy no chyt bei yndunt orffwyll. A phan welas y dwy vydin ereill yn ffo. ymhoelut a orugant wynteu. A phan welas charlymaen hynny ryvedu a oruc eithyr mod. yny adnabu pa achaws oed hynny. a llawenhau a oruc y sarassinyeit. ac eu hymlit.

ac yn herwyr y doeth y cristonogyon y vynydd, a oed ar dwy villtir or gaer. ac yna o kytundeb yd ymglymawd y cristonogyon y eu haros ar vrwydyr. A phan wel-sant hwy hynny, kilyaw dracheuyn ychydig a orugant, ac yna y tynnwys y cristonogyon eu pebylleu hyt tran-noeth. A phan dyuu y bore a chymryt kyghor, y gorchymynnwys charlymaen y pob gwr march dodi penwisc o liein a brethyn, ygudyaw eu llygeit rac gwelet y gwascodyeu diawlic, a bydaru eu clusteu rac clybot eu lleisseu uffernawl, keluydyt enryued yn diannot. Gwedy gwarchae clusteu y meirch ac eu llygeit, y kyrc-hassant yn hy gan ysgaelussaw eu lleisseu bredychus. Ac or bore hyt hanner dyd y gordiwedyssant y saras-sinyeit, a llawer onadunt a ladyssant, ac ny ladyssant eissoes cwbyl, ac ymdyrru ygyt a oruc y sarassinyeit, ac yn eu perued benn ac wyth ychen y danei, ac ar y venn eu hystondard wynteu wedy y dyrchael. Ac eu deuawt hwynteu oed na ffoei neb onadunt, tra welynt yr ystondard yn seuyll. A phan adnabu charlymaen hynny, ruthraw a oruc ymplith eu bydinoed yn damgylch-ynnedic o nerth dwywawl, gan eu bwrw deheu ac ar asseu idaw, yny doeth ar y venn. Ac yna taraw oe gledyf yny vu yr llawr y peiryant a gynhalei yr yston-dard, ae hestwg hitheu yr ystondard a oruc yr llawr. Ac yna y dechreuis y sarassinyeit ffo o le y le yn was-garawe. Ac yna gawr y lluoed a dodet o bop parth, ac y llas wyth mil or sarassinyeit, ac ebraim brenhin sibli y gyt ac hwynt, ac almansor a dwy vil gyt ac ef a gyrch-wys y gaer. A thrannoeth gwedy goruot arnaw eturyt y gaer yr amherawdyr gan ammot kymryt bedyd o honaw, a darestwg y dan charlymaen, a daly y dinas y danaw. Ac odyne rannu a oruc charlymaen cantreuoed yr yspaen, ae chymhydeu, ae cheiryd ae dinassoed, yr neb a vynnei oe wyr y hun presswylaw yno, a holl yspaen a rannwys yuelly y dywyssogyon y hun, eithyr tir y galis y hun nys mynnwys neb o ffreinc, rac y drysswch. Ny bu o hynny allan yn y dydyeu hynny a allei aflonydu ar charlymaen yn yr yspaen.

LI.—Ac yna gwedy dillwg y wrthaw y nieuroed

mwyaf oe luoed. ac eu hadaw yn yr yspaen. y kerdwys charlymaen parth a seint iac. ac a gauas yno yn presswylaw a wnaeth yn cristonogyon. A ymhoylei onadunt hwynteu yn sarassinyeit. ay y lad a wnay. ay y anuon y alldudyaw y ffreinc. Ac yna y gossodes escyp ac offeiryeit. ac anrydedu a oruc. a dyuynnu cwnsli ygkaer compostel o dywyssogyon ac escyp. Ac yna o gyghor y cwnsli y gossodes ef. o anryded seint iac. ufydhau o holl preladyeit a thywyssogyon a brenhined cristonogyon yr yspaen ar galis. a rei kyndrychawl. a rei a vo rac llaw yn escyp seint iac. Yn iria ny ossodes ef un escob. namyn y bot y dan compostella. Ac yna o arch charlymaen y kyssegreis inheu turpin archescop remys. a naw escyp gyt a mi. eglwys ac allawr y seint iac yn anrydedus. hanner meheu y hun. A darestwg yr holl yspaen a oruc y brenhin yr eglwys honno ar galis. ac a rodes yn y argyfreu pedeir keinnawc pob blwydyn. yn treth o bop ty yn yr yspaen ar galis. a rydit udunt wynteu y gan y brenhin o bop keithiwet. Ar dyd hwnnw y gossodet galw yr eglwys honno yn ebostolawl eistedua. o vot enw iago ebostol yn gorffwys yno. ac yndi hitheu bot kynnulleitua esgyb y wlat. a bot breint y escop y lle hwnnw y urdaw escyb a brenhined y wlat. Ac or diffyc cristonogaeth yn un or dinassoed ereill. neu y degeir dedyf o bechodeu y bobyl. o gyghor yr escop hwnnw y deuant dracheuyn. ac o iawn dylyet y dylyir yno eu gwastattau. Canys megys y gossodet cristonogawl ffyd effesus trwy ieuan ebostol brawt iago yn y dwyrein. val hynny y gossodet eistedua cristonogawl ffyd yn y galis yn y gorllewin. ac eistedua ebostolawl. A llyna yn diamheu y dwy eistedua a erchis y deu ebostol y crist ar y deheu. ac ar yr asseu. yny deyrnas.

LII.—Teir eistedua ebostolawl penyadur a ossodet yn y byt oe obryn onadunt. nyt amgen. Ruuein. ar galis. ar india. megys y rodes duw pennaduryaeth y gytymdeithas ae gyfrinacheu. nyt amgen. y bedyr a iago. a jeuan yn ragor rac ebystyl ereill. val ymae yn yr ysgrythur ar euegylyeu. Y ragor hwnnw a dangosses

duw udunt hwynteu yn y byt hwn drwy y teir eistedua bennyadur uhot. Ac o iawn dylyet y gossodet ruuein yn benaduryaf eistedua yr ebystyl. canys pedyr tywysawc yr ebystyl ac kyssegrwys oe bregeth ae briawt waet ae aghlad. Compostella yw yr eil eistedua benaduryaf o dylyet. Canys iago ebostol oed bennaf ymplith yr ebystyl o bennaduryaf deilygdawt. a mwyaf o anryded a hynauyaeth ac adwynder wedy pedyr ebostol. Ac yn y nef y mae pennaduryaeth idaw arnunt. Ef gyntaf a verthyrwyt. ef a cadarnhawys weith arall oe bregeth. ac a kyssegrwys o gladu y gorff kyssegredic. ac y mae yny oleuhau o wyrtheu. ay chyuaethogi o aneirifedigyon donyeu. Y tryded eistedua yw yr india. Canys yno y pregethwys jeuan ebostol y euegyl ynteu. ac o gytsynnyedigaeth escyp a ossodassei ynteu yn y dinasoed. ac a geilw ynteu egylyon yny llyuyr. Yr eglwys honno a gyssegrwys ynteu oe dysc ae wyrtheu. ac oe briawt gladedigaeth. Ac o deruyd damweineu pedrus ny aller eu teruynu. ay oblegyt byt. ay oblegyt eglwys yn yr eisteduaeu ereill. ac eu hanawster ac eu pedruster yn yr holl vyt. yn y teir eistedua pennyadur hynny y trychir. ac y teruynir yn deduawl. Wrth hynny y galis yn nechreu amseroed wedy y rydhau y gan y sarassinyeit o nerth duw ar gwynuydedic Jago. a chanorthwy charlymaen yr hynny hyt hediw y mae yn adwyn wastat yn gristonogawl gatholic.

LIII.—Pryt Charlymaen oed gwr tec gwedus. wyneb grudcoch a gwallt gwineu arnaw. ac aruthyr y olwc. Wyth droetued yw droet y hun oed y hyt. a mwyhaf traet oed y rei eidaw. Llydan oed ygkylch y arenneu. aduein oed am y arch. praff oed y vreicheu ae esgeireu. cadarn oed y holl aelodeu. Doethaf a chyfrwyssaf. ymrwydyr y marchawc gwyachaf. Dyrnued a hanner yn hyt y wyneb. ae varyf dyrnued a hanner. Dyrnued yn y drwyn. a throetued yn llet y tal. Llygeit llew yn disgleiraw yn gynloywet a maen carbunculus. Hanner dyrnued yn hyt pob ael idaw. Pan edrychei yn lldyawc. dychrynu a digalonni a wnay y neb yd

edrychit arnaw. Wyth dyrnued oed arraed y wregys ymdanaw heb a oed odieithyr. Bychydic o vara a yssei. ac aelawt maharen. neu dwy iar. neu wyd neu yscwyd-awc hwch. neu baun. neu greir. neu yscyuarnawc yn cwbyl. Kyn gadarnet oed ac y trawei varchawc aruawc. ae varch yn aruawc. o warthaf y ben hyt y dayar ac un dyrnawt a chledyf. Pedeir pedol ar un- weith a ystynnei yn hawd rwg y dwylaw. Marchawc aruawc yn seuyll ar y law a dyrchauai yn yscaelus yn gyuuwch ae wyneb. Haelaf oed o rodyon. Kyfyawnhaf yn y kyfreitheu. Goerhwyr oed yny ymadrodyon. Yny pedeir gwyl yn y vlwydyn pennaduryaf y dalyei lys yn yr yspaen. ac y gwiscei coron am y ben. a theyrnwialen yny law. nyt amgen. duw nadolic. a duw pasc. a duw sulgwyn. a duw gwyl iago ebostol. Rac bron y gadeir yn wastat o deuawt amherawdyr y dygit cledyf noeth. Ygkylch y wely beunoeth y bydei chweugeinwyr gwastat yn aruawc yn y warchadw. ar deugeint onadunt a warchatwei y ran gyntaf or nos nyt amgen. dec oduwch y ben. a dec od is y traet. a dec ar y tu deheu. a dec or tu asseu. ac yn llaw pob un onadunt cledyf noeth. ac yny llaw asseu y pob un onadunt tapyr kwyr yn llosci. Ac val hynny deugeint marchawc ereill yn yr eil trayan or nos. ac val hynny deugeint marchawc ereill yn y trydyd trayan or nos. hyt y dyd yn y gadw. ar lleill yn kyseu.

LIV.—Ac ossit a digrifhao gwrاندaw y vawr weith-redoed ef. y am hynny beich mawr gwrthrwm yw yni eu dateanu hwy. mal y datcan galafrus yn odidawc. A pha delw odyna y lladwyd charlymaen o garyat y galafrus hwnnw y elyn ef. nyt amgen. bravant vawr syberw brenhin y sarassinyeit. a pha delw wedy y goresgynnwys amrauael deyrnassoed. a cheiryd. a chestyll. a dinassoed. ac a darestygwys yn enw y drindawt yn gristonogyon. A pha delw y gossodes llawer o vonachlogoed. ac eglwys-seu ar hyt y byt. a pha delw y llunyeithawd corfforoed llawer ac escyrn y seint ar hyt y byt. ac y llehaawd yn eur ac aryant. a pha delw y cauas amherodraeth ruuein. a pha ffuryf y kerdwys y gaerusalem. A pha ffuryf y

duc gantaw odyuo croc yr arglwyd. or honn y berthoges ef llawer o eglwysseu. ny allaf nae hysgriuennu nae datcanu. mwy hagen y diffyc y llaw ar pin noe weithredoed mawrhydic ef. Mal yd ymhoelwys ef hagen or vrwydyr yn rwncyval y ffreinc. ac val y bu y vrwydyr yglyn mieri. ac val y gwnaeth diwed y varchogyon yn yr yspaeu. ac val y seuis yr heul yn un dyd oet tri diwarnawt y dial y cristonogyon ar y sarassinyeit. ac val y gwnaeth arwylant y wyrda. ac y cladwys hwy. Ac val y bu y kwnsli yn seint Dynys pan doethant dracheuyn. ac val yd adeilwys y lys y hun. ac eglwys yr arglwydes veir yny grawndwuyr. a pha ffuryf y bu diwed charlymaen yn y lle hwnnw. ni a dywedwn yn niwed y llyuyr hwn ar vyrder. Ar llyuyr hwn a ymhoeles Madawc ab Selyf o ladin ygkymraec. o adolwyn a deissyf Gruffud vab Maredudd vab ywein vab Gruffud vab Rys.

LV.—Brenhin yr ynyssed. anrydedus brenhin yr ynyssed. Reinallt arderchawc brenhin yr ynyssed kenedlawc yn dridyblyc o wyrth a gweithret a chenedyl. A myui yn gymelledic oth arch di y dechreueis y gweithret hwn. y dodwn i deruyn pei na bei rac keryd vy anallu. Ac wrth hynny y bu dewisach gennyfi adaw y llyuyr hwnnw yn anorffen. noe ymhoelut oth arch di o rwmans yn lladin. yn yr hwn ny chyfadefaf vi vy mot yn awdur. namyn yn dyallwr ystoryeu. Ac wrth hynny. tydi leawdyr. o cheffy di yn y llyuyr hwn dim agkredadun. neu agkyfun y wirioned. na liwia yr golystawdyr. namyn yr awdur. y gweithret kynntaf. cany dylyir galw yn euawc datcanwr geu arall. namyn y neb a vo dychymgygawdyr y awdur kyntaf yr geu. Ac or llyuyr lladin hwnnw yd ymhoelwyt hwn yghymraec. A phwy bynnac a vynno gwybot. neu gwranda y chwedyl grymus o wastatrwyd y vryt. ymosteget. a ninneu a draethwn idaw o ulodeu y chwedleu. nyt amgen. noc y wrth y grysmusaf charlymaen vab pepin. ben vrenhin ffreinc. yr amherawdyr bonedicaaf a chyuoethocaf. ac arderchoccaf gorysgynnwr gwladodol anffydlyonion a gelynyon crist a vu erioet yn ruuein. Ar deudec go-

gyuurd o ffreinc. y rei a ymgarwys yn gymeint ac nat ym-wahanassant eiroet yny las. Pan wnaeth gwenwlyt eu brat y anffydawn genedyl y paganyeit. yn yr un dyd ef a las onadunt seith cant ac ugein mil. am yr hyn a gymerth charlymaen yndaw diruawr dolur a thristwch. yny doeth y agheu ynteu. Y chwedyl hwnn gwell yw. ac odidogach. cany cheffir gann veird. na chroes-sanneit. rei a beidwys oll ac ef. am na wybuant dim y wrthaw. namyn canu y danger a landri y neb y gwy-buant y wrthunt. ac or hyn a ellynt ehunein y dy-chymygu. Ny wybuant hwy hagen dim or collet dis-syueit a deuth yr amherawdyr charlymaen.

LVI.—Pan yttoed charlymaen vrenhin ffreinc. duw gwyl vil veib. yn y dinas a elwir paris. wedy ry gynnal o honaw yn y llys gwyleu y nadolic yn arbennic anrydedus. ar deudec gogyuurd o ffreinc ygyt ac ef. ac aneirif o ieirll a barwneit. a marchogyon urdawl. a phob rei onadunt yn digrifhau y brenhin ae niuer. ac yny lawen-hau hyt y gellynt oreu o gytundeb. hwy a ossodassant dadleu. Ac yn hwnnw hwynt a ymgadarnhyssant drwy kyflyed yd eynt y ryuelu yn erbyn varsli vrenhin yr yspaen. a hynny wedi darffeï vis ebrill. a chael onadunt llyseuoed newyd. a gwellt ir y meirch. Kyn canu gospereu hagen yn y dref. hwynt a glywynt chwedleu ereill. nyt amgen. no ry lad ugein mil oc eu ffreinc. onyt ystrywys duw onadunt. y gwr a wnathoed yr holl vyt. Nachaf sarrassin or yspaen. Otuel oed y enw. gwr a wedei yn anrydedus o bedeir fford. o arderchogrwyd o bryt. a chadernyt yn arueu. a chenedyl. a doethineb. yn dyuot yn gennat y varsli vrenhin. Ac a varchocawys drwy baris yny doeth hyt yn llys y brenhin. Ac a dys-gynnwys yn y porth. ac odyo y dyrcheuis y uynyd ar hyt y gradeu tu ar neuad. Ac yna Oger o denmarc. a gwallter o orreins. a naim tywyssawc cadarn a gyuaruuant ac ef. ac ynteu a erchis udunt hwy dangos charly-maen idaw. Ac a venegis udunt y vot yn genat y vrenhin nis carei ef o werth un bwttwn. a chyntaf ei hattebawd Gwallter. weldy racco ef yn eisted. heb ef. y gwr kyfyslwyd. ar varyf vawr. ar wisc du ymdanaw.

ar gwr ys yn eisted ar y neillaw. ar vantell yscarlla coch ymdanaw. Rolond y nei ef yw hwnnw. Ac oliuer iarll yw y gwr ys yn eisted ar y llaw arall idaw. ketymdeith rolond. ar deudec gogyuurd ys yn eisted o bop parth udunt wynteu wedy hynny. Myn Mahumet. heb y sarasin. bellach mi a adwaen charlymaen. a phoet tan drwc a fflam wyllt a losco y varyf. ac a hollto y gorff drwy gledyr y dwyuron hyt y sodleu.

LVII.—Ac yna dyuot raddaw gyr bron y brenhin a oruc val kynt. a dywedut wrthaw val hyn. Charlymaen. heb ef. gwrandaw arnafi. kennat wyfi yr brenhin cadarnhaf a vu erioet ygkyfreith yr yspaeu. gwr nyth annerchwys di o dim. canys dyliei achaws y vlyghau o honot. a lldyaw mahumet. a minheu poet y gwr val y credaf vi yndaw. ef ath ladho di ar holl getymdeithas ar niuer yssyd yth gylch. ac yn enwedig rolond dy nei. Gwr pei as caffwn i euo ymrwydyr. neu yn lle y gallei vy march redec yn y erbyn. am cledyf mi ay gwanwn ef yny vei yn ver drwydaw. Sef a wnaeth rolond yna chwerthin. ac edrych ar y brenhin. ac odynd dywedut wrth y sarasin val hyn. ty a elly dywedut dy holl ewyllys. heb ef. yr awrhon. heb y ludyas o neb or ffreinc it. Dichawn heb y charlymaen. tra vo da gennyti ti wrth vot yn diogel idaw om plegyt i hyt ympen yr wythnos. Ac yna y dywat Otuel. yn y ffyd y dywedwch hynny. heb ef. wrth na anet yn dyn y bo arnafi y ovyn. tra gaffwyf y cledyf hwn ar vyglun. curceus yw y enw. wrthaw ym urdwyt yn varchawc urdawl. ac nat oes etwa namyn mis yr pan ledeis i benneu mil o ffreinc ac ef. Ba du oed hynny. heb y charlymaen. Deuit y gof it dywedut yn. Mi a dywedaf ywch yn llawen. heb yr otuel. Neut ydynt wyth mis. ar nawuet yw hwn. yr pan dystrywyt ruuein dy dinas di arbennic. ac or hwn yth elwit yn amherawdyr o honaw. Garsi vrenhin ae varwnneit ae kymerth idaw ehun. ac yna y llas o rwg gwys a gwraged ugein mil. ac ychwanec mawr ygyt a hynny. ac y ffusteis inheu y sawl o honunt hwy am cledyf. hyt nat aeth y rhwd om hardwrn hyt ympen yr wythnos. Ac yna y dywat y ffreinc. gwaethiroed duw. heb wy. velly dy

eni di eiroet. Ac estud o lengrys. marchawc prouedic y daeoni oed hwnnw. a gyuodes y vynydd a throssawl mawr pedrogyl yn y law. ac a geisswys y daraw a hwnnw. A rolond a aeth yrygtunt. ac a dywat wrth estud val hynn. estud. heb ef. yr vygharyat i. o chery di vi o dim. peit ar sarasin. ac arbet ef. canys yttiwn yn ymdiret ynofi. hyt na allwyf wneuthur drwc idaw. a gat idaw dywedut y holl ewyllys.

LVIII.—Ac yna sef awnaeth marchawc ac annwynt krynnwr gantaw. proucel y enw o sein gille. mynet or tu draegeuyn yr gennat heb wybot idaw. ac ae deu dwrn ymauel ygwalt y benn. ae tynnu gantaw yr llawr. Ac otuel a gyuodes yn llym y vynydd. ac a tynnwys curceus y gledyf. ae dwrn yn eureit. ac a dorreis benn y marchawc yrnaw. yny vyd yn gware yn emyl traet y brenhin. Ac yna sef awnaeth y ffreinc erchi y dala. ac ynteu a enkilywys ar neilltu oc eu plith wy. ae lygeit wedy yr gochi. a rei hynny yn troi yn y ben yn vuan. kynnebic oed y lew newynawc. a vei yn rwyd. ac a darffei y llydaw. Ac a chyffro mawr yny neuad am y chwaen honno. ac ef a dywat o nerth y benn. a varwnneit. heb ef. na chyffrowch. myn mahumet. y gwr yd ymrodeis idaw. mi a wnaeth seith cant o honawch yn veirw y kynhenoch. Ar amherawdyr yna a gyuodes y vynydd. ac a erchis idaw rodi y gledyf attaw ef. Ar sarasin a dywat nas rodei. a bod yn salw ynteu y geissaw. Ac yna rolond a erchis idaw y rodi attaw ef. ac ynteu a gymerei arnaw y rodi dracheuyn idaw pann ymwehenynt. a hyt hynny y differei rac gwneuthur o neb cam idaw yn oreu ac y gallei. Ac otuel a dywat wrthaw. Arglwyd tec. heb ef. a hwdy ditheu ef. ac adolwyn yw gennyf it y gadw yn da. wrth nas rodwnn i ef yti er seith dinas goreu yth gyuoeth. ac wrth heuyt y lledir dy benn etwa ac ef. Myn vy ffyd. heb yr rolond. gormod yd ymuolecheist o ragor. ac na wna bellach hynny. namyn dywet dy gennadwri. ac odyndy kymer dy gannyat y vynet dracheuyn. A minheu a wnaeth hynny yn llawen. heb ef. a rodwch ym ostec.

LIX.—Charlymaen. heb yr otuel. nys kelaf ragot.

kennat wyf y garsi amherawdyr. gwr ys yn kynnal gwlat yr yspaen. ac alisandyr. a busi. a thire. a sydon. a phers. a barbari. ac y mae pob gwlat o hynny yn darestwg idaw hyt yn femynie. Ef a erchis yt ymadaw ath gristonogaeth. wrth na thal un arlegen. ar neb ny chreto y hynny ynvydrwyd mawr a wna. a dyuot yn wr y vahumet. a gwasanaethu idaw. y gwr ys yn llywaw yr holl vyt. ath niueroed ygyt athi. ac odyndy dyuot attaw ynteu. ac a at it gwlat auueryn. a manancie. a holl borthuaeu lloygyr. ae haberoed. y tu yma y vor rud. ac ef a dyry y rolond dy nei gwlat russi. ac y oliuer y getymdeith y wlat a elwir ysclaumie. Ny at ef ytti hagen callon ffreinc wrth yr daruod idaw y rodi y florien o sulie. mab iwlw goch brenhin barbarie. y gwas goreu or yspaen. a mwyhaf y glot o digoni. a marchogaeth yn da. a goreu a dereu a chledyf gloyw. hwnnw a gynheil ffreinc yn ryd tagneuedus idaw. ac oe etiued. Ac yna y dywat yr amherawdyr. myn y ffyd. heb ef. gan nerth yr hollgyfoethawc ny byd y damwein velly. A pheth a dywedwch chwi y niuer a vegeis i eirotet am hynny. Amherawdyr dyledawc. heb yr barwnneit. ae niueroed. ni diodefwn ni yn dragywydawl caffel o sarasinyeit ffreinc yn eu baeliuaeth. namyn par dyuynnu dy gyuoeth ygkylt. ae lluydaw. ac odyndy os mynny. llywya ni hyt y lle y gallom ymweled ar genedylaeth vudyr honno. ac ochafyn nynheu y garsi vrenhin hwnnw ymywn brwydyr. ny dieinc ef ae benn gantaw odyndy ragom ni.

LX.—Ac yna y dywat otuel. mi ach clywaf. heb ef. yn dywedut ymadrodyon ynvyt. a rei yssyd yn bygythyaw garsi ynn awr. ef ae llad hwy etwa. ac ae darestwg. Canys pan weloch chwi veint y allu ef ae varchogyon. y glewhaf o honawch ni dichawn chwerthin. ac ef a vynnei kyn hynny y vot tu draw y normandi. Heb y neimys tywyssawc. eisoes. heb ef. pei dyuynnei charlymaen y allu ygyt. pa du y caffei ef arsi vrenhin a ymladei a niueroed charlymaen. Ry anyallus. heb yr otuel. yw dy ymadrawd. a ry ynvyt. pan vont ygyt seith cant a seith mil o honunt yn llurygeu gloywon. ac

arwydon o syrie. a bot yn gynt y diodefynt agheu ygkylt noc y ffoynt neb onadunt wrth y gilyd. A chyt a hynny neur deru udunt wneuthur dinas. ae chadarnhau yny chylch ogyleh o geuryd a chlodyeu y rwg deuwr. atalye yw y enw. na wnaeth duw yn dyn a allei ludyas udunt vynet y hely. ac y byscotta y maes o honaw. nac ymywn. A pheidelei charlymaen varyflwyt yno. ny a wybydem py diw y bei orderch. a phwy oreu a trawhei a chledyf gloyw. O daw hagen conners bilein. na dabre di charlymaen mwy no chynt. o gwney vygkygor. namyn gwarchadw di baris. ae cheyryd. hyt na disgynno arnei na barcut. na bran na phiot. wrth na elly di bellach dim yn reit gwyr. a chywilydyaw awnaeth y brenhin. yn gymeint ac na wydat beth a dywedei. Ac yna y kyuodes rolond y uyny yn gyflawn o irloned. breit nat oed ynvyt. ac y deuth tu ar sarasin. ac y dywat wrthaw val hynn. bradwr diueryawc. heb ef. gormod a dywedy. a gormod yr ymhoffeist hediw yggwyd y ffreinc. ac myn y gwr a diodefws poen yn y groc. pei na rodwn gret it. ath vot yn ymdiret ym. ti a vydut varw yr awr honn gennyf. o chaf hagen ymgyuaruot a thi mywn brwydyr. mi a rodaf it ryw dyrnawt am cledyf. val na hanffo gwr gwaeth bonhedic yrot vyth wedy hynny. Heb yr otuel. a nynheu a wybydwn hynny yr awr honn. a llyma vivi yn barawt od ydwyt yn keissaw ymwan. heb ef. yth wyssyaw ydwyf y bore avory yr weirglawd trwy amot na bo namyn un ac un. Heb y rolond. a gwna ditheu yn diogel y deuy yno. Hwdy vy ffyd. heb yr otuel. am credadunyaeth om holl ewyllys y deuaf. Ar neb o honam ny del. y vot yn llwfyrr kyuadef byth. ac yn boen arnaw torri yspar-dunneu wrth y sodleu yn gwtta. ac na bo urdedic byth yn llys o hynny allan.

LXI.—Ac ar hynny. ymffyddyaw a orugant. val yd oed diogel gan bob un onadunt y deuei y gilyd. Ac yna y dywat charlymaen o seint dynys wrth y sarasin. yr y ffyd y credy di ydi. heb ef pa blwyfogaeth yth wlat yth anet di yndaw. a phwy dy enw. Otuel. arglwyd. yw vy enw. heb y sarasin. a mab wyf

y galien vrenhin. gwr a ladawd o dynyon moe noc a geffy di yth holl gyfoeth yr awr honn. Am ceuenderw yw garsi vrenhin. am hewythyf oed fferacut. o tref y barbari a elwir nazared. yr hwnn a ladawd rolond ef. Ac avory y bore y dialaf ynheu arnaw ef yn annrugarawc. Heb y brenhin bonedic yna. digawn byth a dywedy. Ac yna galw a wnaeth ar reiner gwas y gwely attaw. ac erchi idaw. Kymer. heb ef. y gennat honn ygyt a thi. a dwc ef y ty gerner vygkyfeillt. a dyro idaw kann swllt yn lle y vwyt. a chann swllt ereill dros y varch. Ac odynd y gelwis Richart hen. a gwallter o liwns. ac oger ly danays. ac y dywat udunt. Ychwitheu. heb ef. y gorchymynnaf gwassanaethu ar y marchawc bonhedic hwnn. ae diwallu o bop peth or a vo reit idaw wrthaw. ac velly y buant hwy y nos honno. A thrannoeth pan oleuhawys y dyd. y kyuodes Charlymaen y vynynd. ac y peris kyrcu rolond. ac ydaethant y wedyaw yr capel. ac abbat seint omer a gant offeren udunt. ar brenhin a beris dyuot a phiol aryant yn llawn o parissennot. ac y offrwm ydaeth ef ar deudec gogyuurd. A rolond a aeth y offrwm a dwrndard y gledyf. a thracheuyn ae dillygawd o seith more o aryant. A gwedy yr offeren. peri canu oryeu or dyd awnaethant. ac odynd dyuot or eglwys y edrych a welynt y sarasin. ac ynteu a dathoeth y gyfrwch ar brenhin. Ac yna y deuth otuel yn ryuygus racdaw. ac y gelwis ar y brenhin. ac y dywat yn valch wrthaw. Charlymaen. heb ef. mae rolond dy nei di. ac a gery yn vawr. ar gwr y mae holl ymdiret ffreinc yndaw. mi ae gwna yn annudonus. ac ae haglotuorhaf megys pei darffei ym oruot arnaw. onny chynheil yr amot a wnaeth a mi doe yggwyd yr holl lys a gwr a gwreic.

LXII.—Ac ar y geireu hynny y deuth rolond ynn greulawn o lit. ac y tyghwys. mynn yr ebestyl. heb eb. a diodeuassant benyt yr eu harglwyd. ny pheidwn ni hediw yr dyn orry syd vyw. yny gymellwyf arnat tewi. ae oth oruot. ae oth lad. ae o beri it ymhoelut ar ffyd gatholic. a gwna ditheu. heb yr otuel. a chymer dy arueu dan yr amot hwnnw. Os mivi a gilya. mi a

ganhadaf vygkrogi. Heb yr oliuer. balch iawn yw dy eireu. a heb ostwg o dim. a ryfedwch mawr yw or deuant yn da it. Ac yna yr un gogyuurd ar dec a arwedassant rolond y ystauell. ac a wisgassant ymdanaw arueu tec diogel. lluryc a wnaethoed buttor dysgybyl y galian. y gwr kywreinaf a uu or grefft honno yny oes ef. A neimys tywyssawc a glymwys y carreieu ygkylch y vynwgyl. ac a dodes helym echtywynnedic am y benn. a vuassei eidaw y golias gawr. ac a gawssei charlymaen pan ladawd braiant. Ac odyna wynt a dugant idaw dwrndal y gledyf. yr hwnn oed ouer y neb yno y hoffi. wrth nat oed yn ffreinc na bychan na mawr nys atnapei. ac ny wyppei nat oed y gystal hyt y dwyrein odyno. A gwedy hynny y dodassant am y vynwgyl taryan drom gadarn. wedy yr ysgythru yn odidawc ac eur lliw. ac ac azur. Yn gyntaf y daroed ysgythru ygkylch y bogel y petwar prif wynt. ar deudec sygyn. ar deudegmis y vlwydyn. yny bei pob un onadunt yn kerdet yn erbyn y gilyd. Ac yn y kwrr issa idi uffernn. ac uch law hynny y nef ar dayar. wedy yr gwmpassu yn gywreint. Yn y deu gwrr ereill y daroed ysgythru yr heul ar lloer. a hynny trwy lauur mawr. ac ystudyaw. Yn y harwest nyt oed dim eithyr pali odidawc. ar ystyllenn oed maen daimawnt calet. Ac odyna wynt adugassant idawpaladyr cadarn. a phenn da arnaw. ac ystondard odidawc o goch. a gwyrdd. o vlaen y gwayw hyt y dwrnn. A ierins iarll a wisgwys ysparduneu eur ac aryant am y draet. March a ducpwynt idaw oed gynt y redei noc y kerdei y quarel. pan ellygit o albrast cadarn. hyt na wnaeth duw yn llwdyn arall kyfret ac ef. nac ae cannhymdaei ar tal y ergyt saeth y wrthaw. Y gyfrwy oed gristal. ae hoelon oedynt aryant. ar panel oed bali mawrweirhawc. ar gwarthauleu oed eur coeth ysgythredic.

LXIII.—Ac yna y iarll a ysgynnwys yn gyamysgauynet. ac na dodes nae droet yn y warthal. ac heuyt nat ymauaelawd ar goryf. a gollwg neit y varch yggwyd y niuer a wnaeth. ac ymhoelut at charlymaen drae-

geuyn dan chwerthin. a dywedut wrthaw. Arglwyd. heb ef. dyro ym dy gannyat ath vendith. ac odyndaw y sarasin y ymlad ym ny byd gwarantrwyd idaw am y eneit. Nei. heb y brenhin. yr neb a wnaeth y nef ar dayar yth orchymynnaf. a phoet ef athiffero rac drwc. A dyrchael y law a wnaeth. ae groessi. Ac yna rolond a vrathwys y varch tu ar weirglawd. a hyt yn oet y meibon ar morynyon ar y ol yn mynet. a phawb onadunt yn dywedut. y iessu yth orchymynwn. ac yr arglwydes veir. a phoet adiffero hediw rac agheu. Ar un gogyuurd ardec a ysgynnassant yn gyflym ygyt ac ef. ac ae dugassant yrwg y deu dwfyr yssyd yn kerdet trwy y tref ymparis. Y neill onadunt yw sein. ar llall a elwir marin uawr. Y sarasin etwa yn seuyll rac bronn y brenhin. ac ef a dywat wrthaw yn wychyr. Charlymaen. heb ef. par ym luryc. a helym. a tharyan. a chledyf. March da buan yssyd y mynheu vy hun. nat oes un well noc ef hyt ymbeliant. a minheu a adawhaf yt yn wir ar vy ffyd am cledyf. os kyfflymet ef a phan aeth ygennyfi. y lladaf rolond it kynn awr anterth. Ac yna llidyaw a oruc y brenin yn diruawr y veint. breid na holltes. a dywedut wrth y pagan. duw. heb. ef. ath lado di ath genedyl yn gyntaf. rac meint ym kyffroeist ar lit. a thristwch. ac eissoes arganuot belisent y verch aoruc yn dyuot oe hystauell parth ar neuad. A phan deuth ymywn echtywynnu aoruc yr holl neuad oe thegwch. megys hi vei yr heul awr hanner dyd vis mei. neu leuuer maen carbunclus. pan vei tywyll y nos. Ac ef a ymneidwys arnei ae vanec. ac a dywat wrthi. Merch. heb ef. i ti y gorchymynnaf y pagan hwnn yma. a gwise ymdanaw ar ffrwst val na chollo dim oblegyt y arueu. Ymlad a gymerth arnaw yn erbyn rolond vy nei. Arglwyd. heb hitheu. yn llawen. ac ef a wneir hynny wrth dy ewyllys. Ac yna belisent a elwis ar phlandrin or mynyd tec. a roes ormuel dwy vorynnyon vonnedic ereill. a hwynt ell teir a arwedassant otuel hyt ar fwrdd o vaen marmor pedrogyl. Ac yna a wisgassant ymdanaw lluryc a vuassei eidyaw samuel vrenhin. a llun ederyn odidawc

ar y choler or tu racdaei. A phlandrin a glymwys y carreieu ygkylch y vynwgyl. ac am y benn helym galathiel vrenhin. honno pedrogyl oed. a gwedy gwn-euthur yny chylch modrweu a blodeu amryual o eur. ae thrwyn ar weith ederyn bonhedic.

LXIV.—Ac ody na belisent a wisgwys ar y glun y gledyf ehun. yr hwnn a vuassei athael vrenhin. sef yr oed hwnnw curceus. Kystal oed y awch ac un kylllell lem. Ac wedy hynny wynt a dodasant am y vynwgyl taryan newyd gadarn. kynn wynnet ar eiry. Y bogel oed o eur. y hoelon oed aryant. ac a dugassant idaw paladyr llinon cadarn. a phen llydan llym gloyw arnaw. Ac ystondard newyd kynn wynnet a blodeu yr alaw. a llun eryr yndi. ac yn dwyn sarff rwg y deutroet. a roes ormwel a wisgwys am y draet dwy yspardun oedynt gywerthyd a ryw gastell. Ae gyfrwy a ossodet ar migrados vuan y varch ehun. kynt y redei pan dos-turyit ac ysparduneu noc yr ehedei y saeth or llinyn. Ar amws drythyll llamsachus. val y gwelas y arglwyd. ae hadnabu. ac ynteu a ysgynwys arnaw. a gwell o ragor y gwydat ef y wrth ymlad nor kywrein haf y wrth taraw a myrthwl. Ac yna gollwg neit kywreint a oruc y varch. ac ymhoelut draegeuyn at belisent. a dywedut wrthi. Unbennes vonhedic. heb ef. duw a diolcho it. da yawn yr wisgwyd ymdanaf. a dyro ym dy gennat. a marw vyd rolond gennyf ynheu yn diannot wedy hynny. Ac yna y dywat belisent. Ymogel di ynda hagen. heb hi. rac dwrndal. ac onyt ymdiffynny di ynda a churceus racdaw ef. ny chynnelir dinas ohonat ti vyth bellach. Ac ar y geireu hynny y kerdwys otuel racdaw. ac oger lydanais. a neimys tywyssawc cadarn. ae canhebrygas-sant hyt y weirglawd. lle yd oed rolond. A charlymaen a dercheuis y ffenestri uchel. ac a elwis ar yr un gogyuurd ardec attaw. ac erchis udunt dyuot ygyt ac ef. ac a beris y bawp or ffreinc vynet or weirglawd. ae hadaw yr deu varchawc. Ac ody no yd erchis udunt wynteu ymlad pan vynnnynt o hynny allan. Ac otuel a dywat y vot ef yn barawt. ac yna y dywat rolond wrth y pagan anffydawn. Mi a amdiffydaf a thi o hynn allan

bellach. heb ef. a minheu a thitheu. heb yr otuel. y kyffelybrwyd. Ac ymogel yn da ragof. wrth nath garaf o dim. ac y gouynnaf yt agheu fferacut vy ewythyrr a ledeist.

LXV.--Ac yna brathu eu meirch ac ysparduneu yn gadarn aorugant. ac ymgyrchu yny yttoed y weirglawd y rwg y ffrost a meint y gwynt. ac y twrwf wynteu yn bennaf yn gyffrydyeit oll. ar dayar ygkyueireu arnei yn hollti. A gostwg gwaywar. ac hystondardeu yn chwythu yn aruthyr gan y gwynt. a gwan o bop un y gilyd yny daryan dyrnawt mawr yny dorres eu deu wayw yn gyffredin. ac eu lledyr brwt. Da vu hagen y llurygeu wrth na thorres un vodrwy ohonunt. ac nat ymystynnwys o dim. Ac raddunt y kerdassant y marchogyon grymus heb golli dim o un onadunt. Ac yna y dywat charlymaen. a duw. mawr a enryuedwch yw hwnn gennyfi. yr gynnal or sarasin un dyrnnawt yn erbyn rolond. Heb y belisent y verch. a oed yn seuyll ger y llaw. da yawn yw vy arueu i. heb hi. ae handygyawdyr hwynteu nyt llwyr o dim. Ac gwedy y geireu hynny. rolond a tynnwys dwrndard y gledyf. ac a trewis otuel ar warthaf y helym echtywynedic yny dygwydwys y thrwyn yr llawr. a riuedi mawr or modrweu. ar blodeu tec. ar mein gwerthuawr ygyt ac wy. ar eilweith yn gyflym a drewis penn y varch yny vyd y wrth y gorff ympell yr llawr. Ac yna y dygwydwys otuel pan ballwys y varch idaw. ac a dywat deu eir. Mynn mahumet. heb ef. gweithred ansyberw rolond a orugost. llad vy march heb achaws. nae haedu ohonaw. ac nyt aa dy teu ditheu dan chwerthin odynd. A thynnu curceus y gledyf a oruc. ac y ystynnu y daryan or tu raddaw. a neidaw oe vlaen parth ac at rolond. ae daraw ar warthaf y helym yny dygwydwys y thrwyn yr llawr. a llithraw y dyrnawt ar y goryf vlaen. a tharaw y kyfrwy drwydaw ar march am y balueisseu. yny vyd y cledyf hyt y dwrn yny dayar. a dywedut geir boc-sachus yn uchel. Mynn mahumet. heb ef. nyt oed dyrnawt mal yr hwn yr awr hon. A duw. heb y brenhin. mor oed drwm y dyrnawt hwnnw. Ac yr

arglwydes veir yd archaf ynheu amdiffyn ym rolond vy nei. Ac o dygwydwys y iarll nyt reit y neb y ryuedu. canys dygwyddassei y varch yn varw ydanaw. Dwrndal hagen a oed yn barawt yn y law. ac ef a ossodes ar y sarasin ac ef. ac ae trewis ar wastat y helym yny dorres y phedwared rann. ar penn lluryc. ar neill hanner y glust ynteu hyt y maes. ac a holltes y daryan hyt y chymherued. ac ynteu hayach wedy yr lad. neu yr oruot. val y tebygei bawp. Yr oed hagen gan otuel glewder. a gallu mawr ar ymlad val kynt. ac a churceus a dalawd y dyrnawt idaw dracheuen. a rolond idaw ynteu yn helaethach. heb vynnu dim y gantaw yn rat.

LXVI.—Ac velly y buant yn kefnewidyaw dyrnodeu. ac yn glutaw ar ymlad o bob parth. val na thalei y llurygeu udunt dim yn erbyn eu cledyfeu. yny yttoed y weirglawd yn disgleiraw o vodrwyeyu y llurygeu. Ac yna y dywat belisent. Llyna ymlad yn drut vonedigeid y maent hwy yr awr hon. heb hi. ac val na dichawn parhau ynnepell rac glewder a syberwyt y marchogyon. a da yawn y mae dwrndal cledyfrolond yn trychu. eithyr na dily ef y curceus dim. A duw. heb y brenhin. mal y twyllwys vy medwl. ac y gadawd vygkallon ym dywedut kelwyd. A dygwydaw yn groes a oruc tu ar dwyrein. a dodi gwedi at yr arglwyd yny megys hwnn. Duw holl gyuoethawc. heb ef. mal ydwyt vrenhin a llywyawdyr holl re genedloed gwyllt a dof. amdiffyn ym rolond vy nei. ac ymhoel gallon otuel sarasin val yr aruollo vedyd. ac y creto yth vendigeit enw ditheu. A chussanu y dayar aoruc. a chyuod yny seuyll. ac odyna dodi y benn drwy y ffenestyr. a gwelet y marchogyon yn ymlad val kynt. heb gymeint gantunt oc eu taryanneu. ac y kudyynt eu dyrneu or tu raddunt ac ef. Ac yna y dywat rolond wrth y pagan. Ymwrth heb ef a mahumet. ac a thervagawnt. a chret ymywn duw hollgyuoethawc. y gwr a diodeuwys poeneu yn prynu ninheu o dragywydawl geithiwet uffern. A chymmer rod vonedigeid. sef yw hwnnw. belisent verch charlymaen amherawdyr. am kefnitherw ynheu. my a baraf y rodi yt. a mi. a thi. ac oliuer a vydwn getymdeithon.

ac velly ny byd na chastell. na dinas. nac artal. ny caffom. ac nys darestygom ynni ehun. ac yr hynny moy no chynt. ny cheissafi gennynt ti werth un yspardun. Heb yr otuel. ffol y dywedy hynny. a meuhl idaw ath wnaeth yn yscolheic. a chyt bych yscolheic. a disgybyl ti. athro wyf ynheu val y dangossaf it. kyn yn gwahanu. Dyrnawt arodaf yt kymeint ac na ellych dywedut geir mwy nor einyawn. pan trawher ar ord hayarn.

LXVII.—Ac odyne sef a oruc rolond llidyaw yn diuessur y veint. ac a dwrndal yny law. ae dwrn yn aur coeth. taraw otuel ryuelwr ar warthaf y helym. yny neidawd y tan or cledyf. ac or helym. ac goglyt ychydic or sarasin val yr oed gyfrwys ar y wassannaeth. digwydaw y dyrnawt heb law y balueis. a thorri y lluryc deudyblic. ae holl aruer o benn y ysgwyd hyt yggwregys y lawdyr. Nyt ymgyuaruu hagen y cledyf a dim or kic. ac eissoes mawr yawn oed y dyrnawt. ac val y peris yr marchawc plygu. a dygwydaw hayach ar benn y lin yr llawr. Sef a wnaeth llawer or ffreinc yna gwediaw a hoffi y dyrnawt. a dywedut ry oruot y sarasin. ac na allei y amdiffyn ehun. nac ymlad bellach no hynny. Oed odit hagen onadunt hwy aadnappei otuel. nac ae gwelhei y ygkyfrageu kynno hynny. Mab galien vrenhin a neidwys y vyny yn amysgawn y dial y dyrnawt. a phei na wyppai rolond ymoglyt rac y dyrnawt hwnnw. ny trawhei dyrnawt vyth ar varchawc wedy hynny. Ar sarasin a symudwys lliw. ae lygeit yn troi yn ei benn yn vuan. megys llwdyn dic newynnawc. ac a dercheuis turceus y vynydd. ac a ossodes ar rolond ac ef oe nerth. ac ae trewis trwy y lit dyrnawt mawr ar warthaf y helym. pei na throei y cledyf y mywn y dwrn. val y trawssei y benn y arnaw. Ar eil a rodes idaw ar y parth asseu. a chymeint ac a oed oe daryan yny law a dorres yn deu dryll. ac a gauas or arueu ereill oll yny aeth y cledyf ympell yny dayar. a dygwydaw rolond y ar y deu troet yr llawr. Ac yn tynnu y gledyf attaw y dywat otuel. Mynn mahumet. da yawn y trycha vygkledyfi. ac arganuot a oruc y ffreinc yna hynny. ac ofynhau yn vawr veint y dyrnodeu. a gwelet

yr daruot udunt rwygaw a thorri eu llurygeu or tu raddunt, ac or tu draekeuyn, ac nat oed gantunt oc eu taryanneu kymeint ac a gudyei eu dyrneu. A dygwydaw ae hwynebeu at y dwyrein, ac ofyn mawr arnadunt am rolond eu harglwyd. Ac yr arglwyd duw y gorugant erchi danvon kygor da yr marchogyon, ac gwneuthur tagnoued yrygtunt, oe kygreiraw, ae o diogelrwyd arall.

LXVIII.—Ac ar y geireu hynny yny vyd colomen yn ehedec val y gwelei charlymaen, ae holl niuer, ar yspryt glan yn disgynnu ar benn ysgwyd otuel. Ac yna y dywat ynteu, val yr yttoed rolond yn mynnu y taraw y dial y dyrnodeu arnaw. Kilya dracheuyn, heb ef, ac arho, ny wn pa beth a weleis yn ehedec ger ymronn a symudwys vy medwl am hewyllys ar yr ymlad hwnn, triget ar hynn, ac oth garyat titheu mi a gymeraf vedyd, ac a archaf i veir vadeueint, a hi a vyd amdiffyn o hynn allan, ac yndi yd ymdiriedaf. Ac yna pan gigleu rolond hynny y dywat wrthaw dan chwerthin. Unbenn bonhedic, heb ef, a oes yth vryt ti hynny. Oes mynn vy ffyd, heb yr otuel, a mi a ymwrthodaf yr awr honn a mahumet, ac a theruagawnt ac apolin, ac a johun leuedic, ae holl getymdeithas, ac yna bwrw eu cledyfeu ar y glaswellt ywrthunt a wnaethant, a doddi o bop un or marchogyon grymus y dwylaw am vynwgyl y gilyd. A duw, heb y brenhin, mor yw mawr y gwyrtheu hynn, llyna wy wedy yr gyuunaw, heb ef, ac yn gwneuthur ryw amot yrdunt my a gymeraf arnaf. Ac ewchwithau y edrych vy marchogyon dewr i, a hwynteu a aethant val y gellynt gyntaf, ar brenhin ehun a vrathwys march ar eu hol. Ac val y deuth yno, gouyn a oruc y rolond, a garu nei, heb ef, pa wed yd ymglywy di, a pha ryw amot a ry wnaethawch yryoch. Arglwyd heb ynteu, gwed da yd ymglywaf, wrth vy mot yn hollyach, ac yn llawen, ac na cheueis dim drwc yr ymlad ohonaf ar ymladwr goreu, a dewraf a uu eiroet o wyr agkret, a diolwch y duw neur derw ym wneuthur kymot ar hynn, y kymer otuel vedyd, a christonogaeth, ac aruoll ditheu ef yn hyuryt, a dyro idaw enryded, a gallu, wrth y ewyllys ehun, ac

ygyt a hynny belisent dy verch yn briawt idaw. A duw, heb y brenhin, val y gwnaethost yr awr honn vy mynnu i, a llyna yr hynn yd oedwn ynheu yn mynet y erchi it y wneuthur.

LXIX.—A diaruu y marchogyon yn gyflym a wnaethant yna. A rolond a yscynhwys ar amws buan drythyll, ac otuel ar vul uchel rygygawc, a pharth ar dinas y deuthant wrth vedydyaw otuel. Ac eglwys veir ymparis a gyrchassant, a thurpin archescop remys a wisgwys yr ystol, ac a gymerth sallwyr, ac a dywat y letanie. Ac odyno y deuth uch benn y ffynnawn, ac ae bendigwys. Mawr hagen oed y niuerod o ieirll a barwnneit, a marchogyon, ar ymsag gantunt yn edrych ar vedydyaw otuel. A charlymaen ae delis wrth vedyd, ac odis iarll, a girat iarll normandi, ac ny symudassant wy y enw ef, namyn y alw yn otuel val kynt. Ac yna gwedy ymwrthot ohonaw ac agkret, a daruot y vedydyaw, y deuth belisent yn tegach no blodeu y ros, a dawns varyftec ae harwedawd parth ac at charlymaen, ar brenhin ae kymerth gerwyd y llawes, ac a dywat wrthi. Merch heb ef, tec yawn wyt, a da yw dy liw, a phwy bynnac ath gaffei un nos yny vedyant, ac wrth y gynghor, ny dyliei vot yn llwfyf vyth o hynny allan, namyn yn volyannus o lewder a digoni yn da. Ac velly y byd y neb ath geiff ditheu, o ryd duw hoedyl idaw, y mae ar y neb kynnygedus llawer o ffreinc. Ac wrth otuel y dywat. Vy mab bedyd, heb ef, yr awr honn y kyflewneist y dedyf yawn, canys ymwrthodeist a mahumet, a chymryt bedyd ohonat, ac yn lle hynny mi a rodaf it belisent vy merch yn orderch it, a gwlat verel ygyta hi, ac yvori, ar haste, a phlancente, a melan, a phanie, a lumbardie. Sef a wnaeth otuel yna gostwg ar benn y lin, a chan uvylltawt mawr a diolwch rodi cussan y troet y brenhin, a dywedut wrthaw val hynn. Arglwyd, heb ef, llyna beth ny wrthodafi, os da gann y vorwyn, da yw gennyf ynheu. Ac yna y dywat belisent, da gennyf, heb hi, a bellach mi a geueis vy yechyt, ac ny dyly dyuot ediuarwch ym vyth am vygkyualle, ac ny byd twyll garyat gennyf vinheu

yth gyfeir di yn tragywydawl. Heb yr otuel. A chanys bydy orderch ditheu ymi. oth garyat ti minheu a haedaf glot. ac enw. a llawer pagan ger bronn dinas atalie a vyd marw gan vygkledyf gloyw. canys keueis vedyd. Ac y titheu amherawdyr dylyedawc y gorchymynnaf vy gorderch. yny delhom y veyssyd lumbardi. a ni ae pieuwydwn hwy. ar gweirglodyeu ygkylch atalie. pan darffo ymlad garsi amherawdyr. Ac yna kyrchu y llys a orugant. y brenhin ae varwnneit ygyt ac ef. ae bwyt oed barawt. a gwedy dyrchael y byrdeu. a thannu llieineu. y bwyt ydaethant. Ac rac blinaw y datcanniat. pan uu amser gantunt yw swper. a gwedy gwassannaeth diwall ar bawp. ar gwin yn amyl. y brenhin aaeth y ystauell. a phawb oe letty y orffwys. ac y gyscu yn y ol yr aethant. ac a gayassant y drysseu hyt trannoeth wedy kyuot yr heul.

LXX.—Ac yna y kyuothes y brenhin. ac yd ymgynnullwys y varwnneit yn y gylch. ac ydaeth y eisted ar vwrđ o vaen mynor yr neuad. a ffon odidawc yny law. a hoelon eur wedy yr ffustaw yndi yn amyl. ac y dywat wrthunt mal hynn. Arglwydi varwnneit. heb ef. gwerendewch vi. a chyghorwch. Canys dylywch vyghyghori. am arsi vrenhin. val y clywsawch trwy y gedernit yr dyuot o honaw ym kyuoeth. ae vot yn llosci vygkestyll. ac yn torri vy dinassoed. ac yn distryw y gristonogaeth hyt y gallo bellaf. Ae ni a el y ryuelu yny erbyn ar hynt wedy y gauaf. ae ninheu a arhoom hyt yr haf. Heb y ffreinc. Auryued yw gennyf oll a dywedy am oedi. ac ystynny yr amser. canyt oes dim gan y garsi hwnnw na lu yn barawt. a pheunyd yn distryw dy wlat. a chynn dyuot yr haf. y deruyd idaw darestwg canys mwyhaf dy gyuoeth. os val y mae yr awr honn y para rac llaw. Ac wrth hynny y mae drwc pallu yr amseroed. A chanys hynny a gyghorwch chwitheu oll. heb y brenhin. yr vygkaryat inheu ymbarotawch erbyn daruot mis mawrth y gychwyn ar hynt dechreu mis ebrill. ac ar hynny y trigassant. Ac yna y peris yr amherawdyr ysgriuennu llythyreu. ac anuon y negesweisson a hwy dros y holl amherodraeth. y erchi na trickei un marchawc

na phedestyr. na pherchen bwa albrast. ny delei attaw ef y baris. erbyn y dyd kyntaf o ebrill. ac ar ny allei dyuot. anuonci pedeir keinnawc y saint dionys. A chyt bo hwyrach y del yr amser noc yr ym ni yny draethu. eissoes ef a daruu y mis hwnnw. a ionawr. a hwefrawr. a mawrth. A deuth yr amser amysgawn gossodedic. ar amherawdyr ymparis. ae deudec gogyuurd ygyt ac ef. nyt amgen. Rolond ac oliuer y getymdeith. ac anseis. a girat. ac engeliers. ac otuel. ac estud o lengers. a thurpin archescop. ac gerers. ac ercold. ac otuel. a neimys tywyssawc. ac oger lydanais. Hwynt a dyrchauyssant y ffenestri uchel. ac odyo hwy a welynt yn dyuot gwyr yr almaen. a bauiers. a loriergs. ac angeuins. a gwasgwynn. a beriuers. a pheittaw. a phrovencel. a byrgwyn. a phlandrys. a phuers. a normandi. a bryttaneit. yn dyuot ae taryanneu wedi lliwaw yn petwaryraeneu. ac yn arwein y hemys drythyll yn eu deheuoed. ac yn anawd y neb o hynny o wladoed ymerbynnait ac wy. Nyt oed un march ohonunt ny bei petwar Isamer idaw. val y gellynt or bei reit udunt rac llaw wneuthur marchogyon onadunt. Ac ydan vynydd y merthyri ydaethant ynn vilyoed y gyuaros.

LXXI.—Ar dyd kyntaf o ebrill pan oleuhawys y dyd y kychwynnwys y brenhin ae lu o baris. ac y deuthant y saint dynys. Ac odyo y dechreuassant y fford. ac ynn ymelltigaw garsi. ac y kanyssant hwynteu eu kyrn. Ar sawl y buassei wreic tec idaw eiroet. neu orderch vonhedic yn mynet yna ygyt ar brenhin y lumbardi. a rolond a ossodet yn tywyssawc ar y llu or blaen. A naimys tywyssawc cadarn y gadw yr ol. Nyt edewis otuel hagen y orderch. namyn kymryt belisent gyt ac ef. ar geuyn mul o hwngri. oed gynt y rygyg noc y kerdei y herwlong gyntaf ar y mor. Seithgant o varwnneit aoedynt yn wyr llys idi. ac ar y bwyt. ac ar y dillat yn wastat. a phob un ohonunt yn arderchawc o allu mawr idaw ehun. a digoni yn da. A chyt bei hwy yr amser udunt hwy nor hynn yd oedem ni yny traethu hynn. hwynt a adawssant ffreinc. a burgwin. a mwngwi. ac Juori. a mwnt ferrawnt yny welynt atali. y dinas

cadarn. y lle yd oed garsi. ar genedylaeth anffydlaewn ygyt ac ef. Ac yn hynny ny bu neb a teruysgei arnunt eu hynt. nac ae gallei pei ys mynnei. ac ydan vynydd pown. ar hyt glyn auon aelwit ton. ymywn gweirglawd y tannassant eu pebylleu. ac y luestassant. Ac yna y peris yr amherawdyr yr ffreinc orffwys wythnos or dyd ygilyd. y vwrw lludet y marchogyon ae llavur y arnunt. a gollwg gwaet eu meirch. a gwaret eu cleuytyeu. ae medyginaethu. ac ni adwys ef heb gof dim oe kyfreideu. Ef a beris derchael pont rac dyuot y pagannyeit attunt hwy. a rwymaw y kwppleu ar ystyllawt a heyrnn yn gadarn. A phan oed barawt y bont ydaethant y vwytta y llettyeu. Rolond hagen heb wybot y neb eithyr oliuer. ac oger lydaneis. a hwy ell tri yd aethant y wisgaw ymdanunt y adan prenn lawrus. ac odynd yd ysgynnassant ar eu hemys. ac a gerdassant trwy yr bont tu ar dinas y geissaw ay ymwanhei ac hwynt. kynn y dyuot dracheuen hagen. ny mynnei y goreu onadunt a digonei y vot yno. yr mwdwl o eur coeth idaw ehun.

LXXII.—Ac yna yd oed petwar brenhin o anffydlaewn genedyl y pagannyeit wedy dyuot y hware milltyr vawr y wrth y dinas. pob un yn aruawc val y dewissei ehun. Ac onyt kelwyd a dyweit yr ystorya. y rei hynn oed eu henweu. Un onadunt oed balsamin vrenhin gwlat niniuent. Yr eil oed turabel vrenhin. gwr ny chynhelis nae ffyd nae aruoll eiroet wrth dyn. Y trydyd oed ascanard. gwr a ladassei mwy no mil o dynyon ae gledyf. Y petweryd oed clarel. nyt oed o dynyon hyt y lle y kychwyn yr heul gwr kydecket ac ef. ac ny chawssei eiroet dyn a gynhalei idaw yn ymwan. nac a sauei idaw un dyrnawt. nas byrrei yn yssic yr llawr. neu nas lladei. ac yn kerdet ar hyt y maes. ac yn arwein eu hemys ger y hafwyneu. ac yn tygu or bydynt yn vyw yn gyhyt ac y gellynt dwyn eu llu hyt ymperued y ffreinc. na bydei warantrwyd y charlymaen am y eneit yn eu herbyn. ac or deudec gogyuurd heuyt. o gwneynt y hewyllys. Ac yna y dywawt Clarel wrthunt. arglwydi. heb ef. y ryw vygwth hwnn nyt enillwn ni o dim. A mi a gigleu glotuori

Rolond yn vawr. ac nat oes hyt y dwyrein was well noc ef. ac yn erbyn y gledyf na thycka dim. Mi a archaf hagen ym duw i mahumet. ac y teruygawnt caffel o honaf i ymbroui etwa ac ef. a rodi idaw un dyrnawt ar warthaf y helym am cledyf. mi a gymeraf arnaf y byd calet yawn onys holltaf hyt y danned. a iawn wedawc oed ym hynny. peis caffwn wrth lad ohonaw sampson o vynydd brawnd vy mrawt yghyfranc dan vynydd pampelon. ac y bydaf varw rac dolur ony chaffaf y dial. Y ffreinc ynteu yn marchogaeth yr yttoedyut yn dirgel dawedawc gan ystlys y fforest aelwit y fforestant.

LXXIII.—Ac val y clywsant son y pagannyeit. sef a wnaethant kyseuyll a gwarandaw. Ac yn hynny eu harganuot o rolond hwy yn gyntaf. a dywedut wrth y getymeithon. Arglwydi. heb ef. bydwch hyuryt. a welwch lle y mae y paganneit y dan y greic yn seuyll. ac nyt yttynt namyn petwar hyd y gwypwyfi. Diolwch yr holl gyuoethawc. ni a allwn ymwan bellach yn diogel. gwir oll. heb y getymeithon. ac wrth dy vynnu oll ni a vydw. Ac yna gostwg gwaywar ar gledyr eu dwyuron a wnaethant. a brathu meirch tu ac at y paganneit. Sef a wnaeth clarel dyrchael y benn. ac edrych yn erbyn yr heul. ac arganuot y ieirll yn dyuot tu ac attunt wrth yr afwyneu. a galw y getymeithon yn vuan. a dywedut. arglwydi. heb ef. bit da ych callon. ac ych pwyll. mi a welaf tri marchawc o du draw yn brathu meirch parth ac attam. ewch yny herbyn. a gwybydwch beth a geissant. tri yd ydychwi. a thri ereill y maent hwynteu. Ac yna yn diohir y gellygwys y pagannyeit eu hafwyneu y meirch. a heb dywedut. nac amouyn na phwy oedynt. na pha du pan deuynt. na pheth a geissynt. taraw y gyt a orugant. Ascanard a ymwanawd yn erbyn rolond. ac ae gwant y dan bogel y daryan. yny holltes drwydi. a thorri y wayw yny vwn. ac rac daet yr arueu mwy no hynny nyt argywedwys. Rolond hagen ae gwant ynteu oe lawnnnerth drachefyn. hyt na thalwys idaw nae daryan nae luryc nae holl arueu un arllegen. a thorri cledyr y dwyvron a hollti y gallon yn deu hanner. ae vwrw ynteu yn varw yr llawr. a dywedut deu eir dan chwerthin a oruc wrthaw. Mab putein. a

geueisti ymbroui a rolond. y gwr yd oedut yny vygythyaw yr awr honn. Turabel a ymwanwys yn erbyn oger ly cwrteis. ac a rodes dyrnawt mawr idaw yny daryan. a dec modrwy ar hugeint or lluryc. ar gwayw hayach yn ymgymyscu ae ystlys. Ny thalwys idaw hagen un byssen. Oger ae gwant ynteu trwy y daryan ae luryc ae holl arueu llein. ae gorff ymelltigedic. yny vyd yn varw yr llawr. ac a dywawt deu eir letneis. Mab putein. Oger lydaneis wyfi. heb ef. ac wrth rodi y ryw dyrnodeu hynny y mae charlymaen ym caru.

LXXIV.—Balsamin vrenhin niniuent yn erbyn oliuer a ymwanwys. ac ae gwant yny taryan. y lle yd oed llun llew. ac ny thygywys idaw. Oliver hagen ae gwant ef yn gymhwys drwy y holl arwydoneu tec. ae arueu. ae gorff lleuedic ynteu. ac yn varw ae byrrywys yr llawr. ac a dywawt wrthaw val hynn. Yr diawl yth orchymynnaf. y gwyr yd ymrodeist dy hun idaw. Ac ar hynny y brathwys clarel y tu ac attaw. y dial y sarasin os arhoei oliuer. ac y deuth rolond ar draws yny erbyn. Ac ef ae gwant yna y sarasin ef yny daryan dyrnawt mawr. a da uu y arueu. a diogel ae differassant rac y agheu. yny dercheuis y varch y traet blaen a dygwydau yn ol y bedrein ef a rolond yr llawr. Ac yna yd ymorelwys clarel yn uchel ar eu harwyd hwy nannawt. ac y ffoes tu ar dinas yn gyntaf ac y gallei. dan erchi yr duw hwnnw y groessi. ae amdiffyn. Ac eissoes oger ly daneis a gauas y vlaen. ac ae gwant dyrnawt mawr ymperued cledyr y dwyvron. ac ny thorres dim oe arueu rac eu daet mwy no chynt. yr hynny ef hagen aaeth yr llawr yn anwar. ac oliuer a gymerth y varch. ac a deuth ac ef geruyd y afwyn y rolond. ac a dywawt wrthaw val hynn. Arglwyd heb ef. ysgyn yn gyflym. a llyma varch it yn anrec y gan oger. y syd well nor teu di. a mi a tebygaf y tal gant o honaw. Ac yna yd ysgynwys rolond yn gyflym. heb dodi y troet yny warthafyl. nac ymauel ar goryf y sarasin wedy yr gyuot yny sewyll. a thynnu melle y gledyf. ac ae daryan yn ymdiffyn yn rymus. A rolond a deuth parth ac attaw. ac atynwys dwrndal allan. ac a drewis kymeint

ac a gyuaruu ac ef oe daryan hyt y maes. Clarel a ym-differth. ac a ymladawd yn drut. ac ef a welas eissoes na thygyei idaw. ac a dywawt wrthunt. arglwydi. heb ef. gedwch ym vy eneit. a chymerwch vi yn vyw. adolwyn yw gennyf. a chwaen vawr gadarn a wnaethawch. A phwy yssyd bennaf o honawch. val y gallwyf rodi vygkledyf attaw. A rolond a gymerth y gledyf ygantaw. a hwynt a dugant idaw du ymdeithic. yr hwnn y lledyssit brenhin niniuent y arnaw. Ac yna y cawssei y kytymeithon bonedigeid yn hynny digawn o ymwan. a chlarel ygkarchar gantunt. ac yn tebygu y gellynt y dwyn ae anregu y charlymaen.

LXXV.—A chynn kerdet onadunt hagen dwy villtyr. yd oed udunt peth arall a ystyryynt amdanaw a vei vwy. canys daroed y sarasinneit ymgynnull yghyt pum cant a mil. val y gellit y hamcanu. Ac hwynteu yn clybot kyrn y rei hynny. ac yn gwelet eu helmeu yn echtywynnu. ae hystondardeu yn chwythu gan y gwynt. Ac val y harganuu rolond hwy. y dechreuis chwibanat. ac ymgadarnhau yny gwarthafleu. a thygu wrth oger. mynn yr arglwyd goruchaf. heb ef. a vynnwys y alw yn duw. o chaffaf ymgymyscu dwrndal ac wy hediw. ti am gwely yn eu trychu. ac yn eu llad. val yr el y chwedleu y tu draw yr mor. Arglwydi barwneit. heb yr oliuer. mi a gogleu doethon yn dywedut na dichawn dyn ymoglyt y drwc yn wastat. nar neb a el yn ymwaneu. a chyfrageu. Nat mynych y dianc yn yach yn bresswyl. Canys ban debycco dyn vwyhaf gaffel llonydwch a damwein da ohonaw. nessaf vyd idaw yna y teruysgu. Gwir oll. heb yr oger. a llyna yd oed reit yn vot ynda. ac ny weda yn vot yn llesc. canys gwelwch yn hyspys y pagannyeit. ac na allwn eu goglyt. a bot yn reit yn vynet drwy berued eu gwaywar. Ac wrth hynny yr awr honn y dyly pob un ohonam dangos y allu. Gellygwch yn Clarel heuyt. heb ef. cany dylyr llad y kyfryw yn gewilydyus nau hamherchi. Chwi a welwch na allwn y dwyn genhym. ac ef a eill damwein talu o honaw ynteu y bwyth yni amser arall. Myn mahumet. heb y clarel. medwl mawr. a challon aberis it

dywedut y geireu hynny. Ac yna yr eilweith y traythwys oger wrth y getymdeithon. rolond heb ef. gwr cadarn wytti. glew a diofyn ac ymogelus. a thywyssawc ar ymladeu. Ac oliuer heuyt prouedic yw y vot yn varchawc da. a minheu vyhun heuyt adiegheis o lawer o gyfrangeu kyuyg. Welwch racco y pagannyeit. heb allu o honam eu gwrthneu. ac nat oes amgen adolwyn y nynheu o ganhorthwy y hynn wrth hynny. Pwy bynnac ny thrawho yr awr honn ynda a chledyf. y drwc ehun a wna. a phrouedic vyd vyth y vot yn llwfyf.

LXXVI.—Ac ar diwed yr ymadrawd hwnnw. galw ar eu llewenyd a orugant. ac o un vryt hwy yll tri kyrchu eu gelynnyon. Ac yny lle wedy hynny ef a welit yno anneiryf or pagannyeit. rei yn veirw. rei yn gorwed yn vrathedic yn anobeith. Ac yna rolond a waant un or pagannyeit. beimier y enw. duach oed nor mwyar freinc duaf yn y byt. yn varw yr llawr ygkymherued y fford. Oliuer a gyrchwys baisan o fwnpelers. ac oger a gyrchwys mortar sarasin. ac wy ae gwanyssant yn veirw yr llawr. Y tri hynny uu y rei kyntaf. Odyna aruer oe cleuydeu awnaethant. Rolond a gerdwys yn eu plith dan eu trychu pob un ac un ar bop dyrnawt a dwrndal. Y sarasinnyeit a gawssant oliuer yn agarw heuyt wrthunt. a hautcler. ef a wnaeth fford glyfiflet yn eu plith. ac y gallei petwar keirt gerdet gyuarystlys ar y hyt. Oger rymus ynteu a rodes defnyd oe voli. ef a gymhellwys y varch yny plith. ac a churtain ar hynt a beris penneu dec ar hugeint ohonunt y ehedec y wrth y kyrff. Ac yna y deuth carmel o tabari. sarasin oed yn llywaw ar rei ereill oll yn gyweir o arueu diogel. ac ar penoble y varch. ac yny ieith ef y dywawt yn uchel. peth a wney ti mahumet emelltigedic. heb ef. beth a dywedwn i wrth yr amherawdyr garsi. am vot tri dyn yn goruot ar lu kymeint a hwnn. Mi a tynaf eneit un or tri hagen yr awr honn. a brathu y varch ac ysparduneu dan ysgytweit y wayw a oruc. a gwan oger trwy y daryan ae holl arueu. ac ynteu yn vrathedic yr llawr. Ac yna yd arganuu rolond gwaet oger yn ffreuaw allan. ac yn colli oll. ac y trewis y sarasin ar y helym

wastat. ac ny bu olud ar y cledyf yny aeth drwydi. ac y dywat wrthaw. culuert twyllwr heb ef. duw o nef ath ymellticco. da a was a dugosti y getymdeithas ragof. A brathu march awnaeth ar hyt y maes dan trychu yr anffydlonion genedyl.

LXXVII.—Ac yna sarasin ae hemellticco duw ef. Car y alfani. ac a roessei y vorwyn da honno idaw dlysseu y bore y dyd hwnnw. ac adawssei ynteu wrthi hi rodi dyrnawt clotuorus y un or cristonogyon. A pheï nat ystyryei yr arglwyd duw o honunt wy. ef a wnaethoed oual tramessur udunt. Ef a want oliuer o dihewyt y vryt. a chadarn oed y arueu a differassant yno y eneit kynys brathei. hagen ef a vyrrywyt yr llawr. Y iarll ynteu a gyuodes yn amysgawn. ac a yscynwys ar bennople. y march da a uuassei eidaw carmel o tabari. val y dywetpwynt ucho. ac a elwis ar y gedymdeith. Arglwyd rolond. heb ef. na phrydera mwy no chynt. mi a rodeis vy ffyd it na phallwn vyth it. tra vydwn vyw. a mi ae kywiraf. Bellach y dechreuir trablud ac ymladeu y ffreinc a gwyr agkret. Ac yna y kyuodes oger ar ffrwst y vynydd. ac rac meint yr ymsag y niuer yny gylch. ny allwys ysgynnu ar y varch. A sef a wnaeth yna edrych ar hyt y gledyf. a dechreu y voli. Oia curtein. heb ef. mawr a beth y dylywn i dy garu di. Yn llys charlymaen tidi abereist vygkaru i. am clotuori. a hediw yn goruot arnam ni yn deu ymwahanu. Kyn vy marw hagen mi a vynnaf dy broui. a tharaw pagan a wnaeth ar warthaf y helym. a holli y holl arueu ae benn ynteu hyt y danhed. A rolond yna aelwis arnaw. ac nys kigleu. rac meint y pagannyeit a oedynt yny gylch. val na wydat pa parth gyntaf yd ymdroei y ymdiffryt racdunt. Ac ysquiereit rei or sarasinneit yna yn dieidyl. ac ageissassant y lad. ac ynteu a ymdifferth yn rymus. Ac yn hynny yd arganuu clarel vrenhin ef yn diodef llawer o agkyffret. ac ynteu heuyt yn rodi dyrnodeu agheuawl ae gledyf. Ac erchi a wnaeth clarel yr ysquiereit peidaw ac ef. a dywedut wrthaw ynteu. Oger heb ef. dyro law ymi. ac na uit arnat un ofyn. Ti a elly ymdiret ynofi yn diogel it. ac

ny cheffy yn drwc tra allwyfi dy amdiffyn. Heb y moafle un or ysquiereit. ny elly ditheu. heb ef. y amdiffyn ef. ti ae gwely ef yr awr honn hayach wedy yr dryllaw yggwyd dy lygeit pob dryll y wrth y gilyd. Ac yna y kigleu clarel y geireu hynny. ac yd ynvydwys haeach o lit. a thynnu cledyf aoruc. atharaw penn moafle y arnaw hyt yn eithaf y maes. a dywedut wrthaw wedy hynny. Ti a beidy bellach. heb ef. ac oger. a chaffel march da awnaeth. a pheri y oger ysgynnu arnaw. ac odynd galw ar wyth sarasin oe lys ehun. o rei mwyhaf yd ymdiredei yndunt attaw. a dywedut wrthunt. Arglwydi heb ef. ystyrywch am ych neges ynda. a hebrygwch hwnn at alfani vyggorderch. ac erchwch idi peri y gadw ynda. A gellwg chwech ygyt ac oger a wnaeth. a rei hynny a beris idaw edrych y archolheu yn vynyth tra vuant ygyt ac ef.

LXXVIII.—A phan yttoed alphani. merch y brenhin yn troi. ac yn gware yn y berllan. a gware a belam y dwy vorynyon ereill vonhedic ygyt a hi y gwelynt y paganneit hynny yn dyuot. ac y dywat un ohonunt wrth y lleill. Awn y gyfrwch a hwy. heb hi. ac y amouyn am eu hansawd ae medwl. Ac yna y dywat alfani wrthunt. Ha varwnneit heb hi. kyuarhowch ni. a dywedwch yn hwedleu. pa du y kyfaruuwyd ar marchawc hwnn. ae yny vrwydyr y delit ef. ac yr vrathwyd val hynn. Unbennes vonhedic. heb yr almafechen yr mahumet paham y gwettwery di ni. kymeint yw heuyt an llit yn callonneu ac na allwn chwerthin. kyt ys mynhem. Pwy awnaeth ywch hynny. heb yr hitheu. edrych nas kelych ragof. Y bwynard hwnn a deu ereill. heb ynteu. ladassant penneu cant oc an pagannyeit hediw pan vo lleihaf. a chlarel dy orderch a erchis ititheu yr y garyat ef. cadw hwnn ynda. a synnyeit wrthaw. Ymhoelwch chwi bellach. heb hitheu. a delwch etwa rei ereill. a dygwch attafi wy. Ef a daw yr haf kynn gallu ohonam ni hynny. heb ynteu. A cherdet dracheuyn a orugant. Ac yna y dywat yr unbennes hygar wrth y iarll. Dabre di bellach. heb hi. a thi a geffy ansawd da arnat a lletty. a dywet ym dy

enw. a phwy dy voned. Oger yw vy enw. heb ynteu. lydanais. ac yn llys charlymaen amherawdyr y mae vygkenedyl. Heb y vorwyn. mi ath atwen bellach yn da digawn. heb hi. ac yna y teir morynyon a arwedassant oger hyt y dan oliweden. ac odynd yn gyntaf a wrteithassant y varch. ac ae dugant yr ystabl. A gwedy hynny a dynnassant y arueu y amdanaw ynteu. ac odynd y golychyssant y vratheu yn destlus. ac ae dodassant y gyscu. ac aroessant idaw lysewyn bendigeit rinwedawl y vwytta. a blanhassei duw ehun yny erber. holl y iechit y gelwit. Nit oed dyn a allei y gywerthdydaw o da bydawl. Ac ynteu a gysgwys. ac aghen oed idaw. A phann dyhunwys. amysgawnach yd ymglywei. ac yachach nor aual yachaf ar y berllan.

LXXIX.—Peidwn bellach a dywedut am oger curteis. ny diffygei da arnaw. pan vei reit idaw wrthaw. a thraethwn y wrth rolond tywyssawc. ac oliuer y getymdeith. y gwyr aadawssei oger yny vrwydyr yn ymlad yn rymus ae cledyfeu. Ac yd oed etwa or paganneit vil yn eu herbyn. ny ellynt wy hagen taraw dyrnodeu kymeint. ac yn diludet ar y dechreu. ac wrth hynny sef a wnaethant ffo. ac nys ryuedeit neb arnunt ony bei ynvyt. ar paganneit yn eu hymlyt. y geissaw llad eu penneu. Ac yna y peris Otuel keissaw a gouyn y ieirll ymhob lle yny llu. a gwedy na chaffat hwy. ef a wybu yn hyspys y mynet parth ac atali y geissaw ymwan. Ac yn vuan kerdet y wisgaw ymdanaw a seith cant marchawc urdawl ygyt ac ef aoruc ynteu. ar gwaethaf oll a digoneit o hynny o niuer. val y gallei oruot ar vrenhin cadarn. A gwedy gwisgaw ymdanaw ysgynnu ar y varch a oruc Otuel. a mynet y gyfrweh ar brenin. a dywedut wrthaw arglwyd.—[*The sequel is wanting.*]

LXXX.—A gwedy y bererindod yr bed. ac ymyrdhau y wyr oc eu blinder. y duc yr amherawdyr ar gof y edewit yr padriarch y tynnawd parth ar yspaen. ac aneirif luossogrwyd ganthaw y gwplau yny lle hwnnw y edewit. Ac ny orffwyssawd ef seith mlyned o

aulonydu ar y pagannyeit anffydlaen. Y dinessyd ar keiryd ar kestyll kedyrn a diwreidiawd. ar hyt y mor yr yspaeu nyt edewis ef gedernyt heb y diua eithyr sarragis. nac a allei ymgynnal ractaw ynteu. Y dinas hwnnw a oed ar benn mynyd uchel diffwys. val nat oed fford y oresgynwyr y dyuot attaw. Ac yn y dinas hwnnw yd oed marsli vrenhin yr yspaeu yn gwladychu. yr hwnn pet vei ganthaw ffyd gatholic. . . . caffel gwr bon. . . . ach. na gwell noc ef. A chymeint a oed ganthaw o ragoreu ac ethrylith yn. . . . neu ereill. hynny oll a oed ganthaw yn erbyn ffyd gristonogawl. a rwymedic o gwbyl y diwyll mahumet yn lle duw idaw. Ac yno eissoes yd oed ef yn ouynhau. a chynwrw mawr arnaw o hyrwydder charlymaen. a rydistrywassei oe gedernyt y dinassoed ae geiryd ae gestyll. ac yn aryneic ganthaw yn y diwed gallu o honaw darostwg y dinas yd oed ynteu yndaw. Wrth hynny dyfynu y wyr da aoruc ygyt y ymgyghor o ba rat. neu o ba ystryw y gellynt wy wrthwynebu y ruthyr charlymaen. canyt oed ganthunt allu yw wrthlad o gedernyt. A wyr da dosparthus. eb y marsli. aghen oed yni yr awr honn weithret brud. a phwy bynnac y bo doethinep ganthaw ymaruaethet y rodi y gygor ymherued hynn y ymwrthlad ar ruthyr hwnn y gan y ffreinc. Nyt oes yni. heb ef. amylder o niuer. ual y gallom gwrthwynebu udunt wy o vrwydyr. a channyat yw y ninneu o vrat gwrthlad yn gelyn. pryt na bo yn amylder yw wrthlad o gedernyt. Ac wrth hynny heb ohir dosperthwch beth a wneler. canyt oes yn na lle na deunyd y un gohir.

LXXXI.—Ac y rwg hynny o vilioed o bagannyeit ny bu a attepei yw arglwyd namyn Balacawnt. yr hwnn a oed lywyawdyr ar arglwydaeth. a holl gedernyt y glyn issel. Y pagan hwnnw prudaf oed onadunt. ac agreiff y brudder a oed amlwe arnaw o lwytyt y wallt. ae varyf. ae vriger lwytyt y dan y wregis draegeuyn. ae varyf lwytyt dros y dwyvron y dan y wregis or tu racdaw. Nyt eissieu nerth heuyt yny prudder hwnnw. namyn y vot yn gyflawn o vilwryaeth. Ef a gyuodes ehun ymplith y lleill. ac a gymerth arnaw vaich. a chygor yr

holl deyrnas val hynn. Marsli eb ef. kymer grym a gobeith ynot. y mae gennyf i fford barawt y wrthlad gogyuadaweu Charlymaen. ae nerth. Anuonwn. eb ef. y charlymaen syberw annerch. a ffydlonder gwassanaethi. Anuon idaw helygwn. y rei yssyd digrif ganthaw ef. a gweilch. ac ehebogeu. a meirch mawr syberw araf buan. Anuon idaw lewot. a iyrch dof. Or rodyon hynny y gwdam ni llonydu a digrifhau y syberwyt ef. Ygyt a hynny anuonwn idaw kann meirch. a chann pynn arnadunt o vyssaneu eur. y rei yssyd didlawt gennym ni wrth dalu kyuarwysseu yw wyrda. a thal eu llauur y eu lluoed. Ac adawn vynet yny ol baris. erbyn gwyl vihagel. y gymryt bedyd. a ffyd gatholic. ac y rodi gwryogaeth idaw. ac y daly kedernyt yr yspaen ae harglwydyath a danaw. Ac val y gallo yn credu ar hynny. anuon idaw gwystlon oc yn meibion. ac nyt ymwrthodaf vi anuon un om meibion y agheu dros y bobyl. canys llessach yw yni llad rei ohonam. noc an llad yn gwbyl. neu golli ohonam yr yspaen. neu yn gwasgaru y alloded y gardotta. Ac or dychymyc hwnnw y gwasgarwn ni lu ffreinc. ac yd ymchwelant yn chwannawc lawen y eu gwlat. yr hynn y mae pawb yn y gyueir onadunt yn y damunaw ar y ymadrawd. Pan del hagen gwyl vihagel. ny chaiff charlymaen chwedyl newyd yn y byt y wrthym ni. A phan goder ef. yna y lledir penneu an gwystlon ni. a llessach yw yni eu llad wynt. noc yn llad ni oll. neu yn alltudaw ninneu o breswyluaeu yn rieni.

LXXXII.—Pawb onadunt a gytsynnyawd yr kygor hwnnw yn gyvun. gan ganmawl dychymyc balacawnt. A phan yttoed pawb yn mynnu kyuodi. a gwahanu or kygor. yd erchis marsli vrenhin y valacawnt kwplau o weithret y dychymyc. a chyrchu kynyrholder brenhin ffreinc. ac yno rac y vron ef kwplau y twyll a dychymygassei. Riuaw naw ketymdeith a wnaethpwyd idaw. nyt oed vawr llei eu twyll nor eidawynteu. ac eu hystryw. Ef a orchymynwyd udunt ymgyweiryaw o dillat yn gynvonedigeidiet. ac yn gynyberwet o adurn ereill a meirch. a chyt bei medeawdyr ar yr holl yspaen. bop un onadunt.

Deg mil a roes marsli udunt. kyn ganwelwet ar eiry oc eu lliw. anryued eu buander yn eu hymdyat. a hynny val nat oed hawd kynyrchu arnunt. a hep gyffro kymeint a blewyn ar eu marchogyon. Yn dreul udunt y rodet amylder o eur. gwassanaethwyr a rodet udunt a oed deilwg y wassanaethu pob kyfryw vrenhin. Eu hynt a gymerassant parth ac ar vrenhin ffreinc. Keigyeu or oliwyd a arwedassant yn eu dwylaw. yn arwyd eu bot yn gennadeu y erchi tagneued. a chytuundep.

LXXXIII.—Yna yd oed vrenhin ffreinc ygkordybi. dinas a rygawssei heuyt y dreis y gan y pagannyeit. a goludoed lawer idaw ae wyr. Ac am y vudygolyaeth honno yd oed y brenhin ae wyr da yn eisted y mewn herber. yn llawen ygyt a dan brenn godywyll. ac yn gware ymrauaelyon wareeu. Yna y cauas kennadeu y paganyeit y brenhin yn eisted. a chyuarch gwell idaw a orugant yn uvyd. ac val hynn y racvlaenawd balacawnt wrthaw y ymadrawd yn hyawdyl. Hanbych gwell vrenhin bonhedic. a hoedyl a iechytt yt y gan y gwr yssyd iechytt y bop peth. Yr hwnn a gymwerth enawt or wryr yr prynu kenedyl dynyawl. a groget. ac a disgynnawd y uffern yr rydhau y caeth oc eu poeneu. ac yny bei orchyuygedic agheu a gyuodes y trydyd dyd. ac odyne. ae disgyblon yn y welet. a esgynnawd ar deheu y dat. ac odyne yd ym ninneu yn y aros ef yn y vrwydyr. Ar ffyd honn y mae marsli ae bobyl yn y damunaw. ac yn chwennychu y agheu yr kyuaed crist. ac yn mynnu ymwrthot ac a wrthwynepo crist. Y mae yn roi yti y iyrch. ae lewot dof bonhedic. a meirch bonedigeid. a gweilch. ac ehebogeu. ac eur ac aryant yn yr amylder y gellych rodi rodyon ehelaeth yth wyr da. Yr awr honn yd wyt ar untu seith mlyned hep dy deyrnas. a hîr drigiant yssyd yth adolwyn dracheuyn. ac erbyn gwyl vihagel. marsli ae bobyl a ant yth ol y ffreinc y gymryt bedyd a christonogaeth. ac y lywyaw yr yspaw a dan dy arglwydydaeth di. ac y rodi gwasanaeth ffydlawn yt ac yth etiued. tra vo y vywytt. Minneu a diolchaf y duw hynny. eb y Charlymaen. nyt oes dros hynny nac allwyf i y geissyaw. nac a vynnwyf y ganthaw ef.

LXXXIV.—A gwedy yr ymadrodyon hynny y medyl yawd y brenhin dosparthus gan drossi y benn am gennadwri marsli. A gwedy byr vedwl dyrchael y wyneb y tu ar y kennadeu. a gwedy edrych ychydic arnunt mynegi udunt vyrder dirgelwch y vedwl val hynn. Amrud bieu credu y ymadrodyon y elyn. ony ryd amgen gedernyt a diheurwyd ar y ymadrodyon. Marsli awch brenhin chwi. eb ef. yssyd eirioet wrthwynep y gristonogawl ffyd. ac wrth hynny kyt boent dissuyt weithredoed yr yspryt glan. mi a vynnaf eissioes amgen gedernyt y ganthaw nay eirieu. A pha gedernyt a ryd ynteu. ac a achwaneca yw ymadrodyon. Ef a ryd yt gwystlon. deucant or meibyon deledocaf yn y eu dwyn gennyt y ffreinc. Ac o godiwedy di nyni a thadeu y meibyon yn euawc. ti a geffy y meibyon wrth dy ewyllys yw dienydu. Digawn yw hynny. eb y Charlymaen. Duw a gwplao idaw ynteu y aruaeth. A gwedy yr ymadrodyon hynny. y kennadeu a ducpwyt y eu llettyeu. Ac wynt a diwallwyt yn gyn anrydedusset. a chyt brenhin vei bob un onadunt. a breid vu o chauas y brenhin hun brytuerth y nos honno. yn achubeit vyny ch vedylieu am ymadrodyon y kennadeu. A thrannoeth y bore. a gwedy gwarandaw offeren. dyuot ef ae wyrda y blas y kwnsli y ymgyghor am gennadwri marsli. vegys y clywassoch chwi. Llawer y mae yn y adaw o rodyon. ac y mae yn annod yn vynet dracheuyn y ffreinc. ac adaw yni dyuot ae bobyl ar vy ol yno ohonaw yr crist. ac y mae yn adaw kymryt bedyd yna. a chymryt y vrenhinyaeth y gennyf. ae daly a dan vy arglwydyaeth. Ac a welwch chwi gallu ohonam ni credu yw adewid ef. Y mae yn rodi gwystlon yn ar hynny.

LXXXV.—Pan daruu yr brenhin teruynu y ymadrawd. y kyuodes rolond y attep idaw herwyd y dyall. Pwy bynnac. eb ef. a twyllo unweith. ef a twyll eilweith os dichawn. a hwnnw a obryn y dwyllaw a gretto eilweith y twyllwr. Y brenhin arderchawc dosparthus. na chret ti y varsli. yr hwnn yssyd prouedic ys llawer o amser y vot yn dwyllwr. ac nyt aeth etwa oth gof di y twyll a

oruc ef iti. pan doythost gyntaf yr yspaen. Llawer o gedernyt a distrywssut ti yna. a llawer or yspaen a dugassut ti attat. ar un gennadwri honno a anuonassei varsli attat ti yna. Ar un peth hwnnw a edewis yr anffydllawn y wneuthur yna ac y mae yr awr hon. ti a anuoneist yna attaw deu oth wyr da y gymryt di-heurwyt gantaw am hynny. nyt amgen basin a basil. ac ef a beris y brenhin enwir eu dihenydu. Pa beth yssyd iawnach weithyon noc na chretter idaw. y mae etwa galanas y gwyr heb y dial. Kyrchwn cesar augustam tra vo an nerth gennym. ac na ochelwn treulaw an buched yn y hamwyn. Ac nyt digywilyd yn. o gadwn a oruc o gywilyd heb y dial. nyt hawd bot yn ffydllawn gatholic. yr hwn yssyd yn wir pagan. A phan daruu y rolond teruynu y ymadrawd. nys atebawd charlymaen namyn ymodi blew y varyf lwyd oed ar hyt y dwyuron. ac ny dyunawd neb or ffreinc. ac nyt anuunawd namyn gwenwlyd. hwnnw a gyuodes y uynyd y wrthwynebu y gyghor. Nyt canmoledic. heb y gwenwlyd. kyghor a drossei y syberwyt. ac a lesteiryo lles ac adwynder. Ac nyt lles gwrthot y neb a vynno tagneued a dyundeb. Dielw yw gantaw an gwaet ni ac an agheu a ennyc gwrthot varsli y wrth ffyd grist. ac an kyuundeb ninneu. Y mae ynteu yn medylaw pwyll heb dwyll. pan vo yn adaw gwystlon yn. canyt hawd credu bot tat a drymycco bywyt y vab. kyn bwynt pagannyeit. Paham y coffa rolond i ediueirawc y peth a wnel pan vo yn dyuot yr yawn. ac na wrthyt duw ediueirawc.

LXXXVI.—A gwedy ymadrodyon gwenwlyd Naim a gyuodes y vynydd rac bron charlymaen. yr hwn a dangossei y lwydi ay oet ay brudder y vot yn dosparthus. a creitheu a gwelioed rygawssei y vot yn dewr. Canmawl. heb ef. a chytsynedigaeth a obryn cannyadu kyghor a dynno ar les ac adwynder. Titheu vrenhin bonhedic a glyweist kyghor gwenwlyd. yr hwnn a welir im y vot yn annoc lles ac adwynder. Anuoner ar varsli wr dosparthus yn gennat oth wyr da di. a vo huawdyr a threbelit y ymgeissaw ac ef. ac oy rwymaw drwy dogyn o wystlon ar yr hyn a adawho. Os hynny a ganhatta.

yawn yw credu idaw. ac y bawb onadunt a vynno dyuot y gret yn dyhun a ni. Ac ar y kyghor hwnnw y trig-wyt. ac yna y gouynawd y brenhin pa wr prud dosparthus a vei yawnaf y ellwg yno yn gennat yr neges honno. Mi heb y rolond. a af yr neges honno. a goreu yw geunyf nam naccaer o vynet idi. Yna y dywawt oliuer. Rolond eb ef. ry hawd yw gennyti ti kyffroi dy annyan yn y neges honno. ac ny allei dy syberwyt ti godef balch eireu marsli heb wneuthur aerva. A mi a eruynnaf vyggadu yr neges honno. heb yr oliuer. Canys arauach yw vimpwyll noc un rolond. y diodef geiryeu Marsli. Na adolyget yr un ohonawch chwi y neges honno. heb y charlymaen. nyt a yr un or deudec gogyuurd yr neges honno. Turpin archescop a gyuodes y geissaw y neges honno. ac a dywawt. Arglwyd vrenhin. heb ef. mivi a af yr neges honno. ac ae gwassanaethaf yn graff drybelit. a gat yth wyr da orffowys. canys blin ynt. ys pedeir blyned ar dec yn kynhal ryuel yn yr yspaen. Nyt gwedus. heb y charlymaen. y archescop vynet y ryw neges honno. namyn gwassanaethet offerenneu a chyghoreu dwywawl. Ac nat ymyrret neb o honawch ar wassanaeth y gilyd. namyn etholwch ym wr prud dosparthus. a wedo ido godef pwys y neges honno.

LXXXVII.—Ac yno y deuth cof y rolond aghanmawl o wenwlyd y kyghor. ac y dywawt ynteu. na well y wedei neb yr neges honno noc y wenwlyd. Dychymyc rolond yna a ganmolet. a dywedut o bawp val y dywedassei rolond am wenwlyd. Ac yna y dywawt Charlymaen. Aet ynteu yr neges honno. a damwein yw methu neges a uo canmoledic gan pawb. Rolond. heb y gwenwlyd. a beris imi vynet yr neges hon. ac yssyd yn keissaw vy niua i. Ac o hyn allan mi a vydaf aghedymdeith idaw val y gwypo. a mi ay aghanmolaf gan y gywiraw. nat a y vlwydyn hon heibaw yn gwbyl. nes dial y enwired ar y neb a beris y dychymyc hwn. Gwenwlyd. heb y rolond. ry barawt wyt y lidyaw. ac nyt gwedus goruot o dryc annyan ar gwr. namyn bot yn drech y gwr nor dryc anyan. a gwna di y neges a

orchymynwyt yt o anryded y gorchymynnwr. Ac nac edrych ar neb. tra vych yn ymdidan a Charlymaen. namyn ar charlymaen y hun. Mi a vydaf ufyd arglwyd yr hyn a orchymynnych di. ac a erchych y mi. heb y gwenwlyd. ac a af ar varsli. ac ny obeithaf om heneit mwy no basin a basil. a peris y pagan hwnnw eu diuetha. A rolond a uu kyghorwr y hynny heuyt oy syberwyt ay valchder. ac y velly y mae rolond etwa yn mynnu byrhau vy oys inneu. ac yssyd ym cassau. Ac am hynny arglwyd paham y kytsynny di ay syberwyt ef. am vy anuon i y bedrus agheu o annoc rolond. val y dihenydwyd basin a basil oy annoc ac oy gyghor. A nei mab chwaer itti yssyd vab y mi. bawtwin yw y henw. ac ardebic yw arnaw oy vabolyaeth y byd gwr grymus. a hwnnw a orchymynafi itti rac rolond. Rywan yw dy vedwl di. eb y charlymaen. a ry wreigeid. a chywilyd yw bot gwr mor vygwyl y ymadrawd a hynny am vab. Ac ar hynny yn llidyawc ofnawc am y vynedyat ar varsli. bwrw mantell oed ymdanaw. ac ymdangos o wise bur goch. val y gwelei pawb. Ac edrych a oruc ar rolond heb arbet oy anryded. a dattot wrthaw chwerwed y vedwl val hyn. Rolond tra syberw. heb ef. pa gyndared a pha dryc yspryt yssyd yth kyffroi di val na ellych orffowys. ac nas gedy y ereill. Seith mlyned yr awr hon yd etteleisti holl wyrda ffreinc yn yr yspaw yn llauuryaw ryuelu yn wastat. heb na hun gymedrawl. na bwyd na diawt yny amser. na gwahanu. ac yn arueu na nos na dyd. Dielw yw gennyd eu heneit. ac eu gwaet. ac yny lanwer dy gyndared di. ny didory pa veint o wyrda ffreinc a diuaer. A chyt bydwn i llystat itti. caryat tat a rodasswn i arnat ti. a gwaeth no llysuab oedut ti ymi. val yd ymdangosseisti yr awrhon. Os duw hagen am canyatta i dracheuyn y dyuot attawch. yr hyn a vynnud ti na delwn. mi a dalaf it bwyth yr hynt hon. Os vy nienydu a wneir. ti a geffy gelynnyon it yth oes. Ny lad y cledyf yr gogyuadaw ac ef yny trawer ac ef. heb y rolond. ac ouer yw bygyth-yaw y neb ny throsso y vedwl byth yr bygwth. Dos. heb y rolond. yr neges y gorchymynwyt it vynet idi.

yr hon yssyd dost gennyfi y orchymyn y wr mor llwfyfyr a thidi. ac ny cheueis vy hun vynet idi.

LXXXVIII.—Ac neur daroed yna gwneuthur cwbyl or llythyreu. ac eu negesseu ar varsli. Ac ystynnu a oruc charlymaen y llythyreu yna ar wenwlyd. Ac val y ryd y brenhin yn y law. ys dygwydant hwynteu yr llawr. ay law ynteu yn cryny. Ac yn eu dyrchauael y vynydd y doyth y chwys idaw y bop aelawt oy gywilyd y vot mor vygwyl a hynny. a phawb yn adnabot arnaw hynny. ac yn darogan o gwymp y llythyr y deuei gwymp a vei vwy rac llaw. Ac yna ateb a oruc gwenwlyd val hyn. Val y molo yr hynt vyd hynny. ac ny thebygafi vot achaws ywch y oualu. a pharawt wyfi arglwyd y vynet yr neges hon. cany welaf allel dy drossi oth aruaeth. a chan dy gannyat arglwyd. Llyma ytti gannyat. heb y charlymaen. A duw or nef a rodo yt hynt da lwydyannus. a dyrchauel y law a oruc charlymaen. ae groessi. Dywet val hyn wrth varsli. Gyt ac a draetho y llythyr y mae charlymaen yn damunaw dy iechyrt rac llaw. yr hyn a geffy. os ti a vynny gwneuthur a edeweist. dyuot yn ol y ffreinc y gymryt bedyd a ffyd gatholic. a dangos gwrogaeth idaw. a dodi dy dwylaw rwg y dwylaw ynteu. a chymryt hanner dy gyuoeth y gantaw. oy daly y danaw. Rolond y nei ynteu bieiuidd yr hanner arall yr kyuoeth oy daly yn yr yspaen. Ac ony wney hynny oth vod. ti ay gwney oth anuod. ac ef a daw y damgylchynu cesar augustain. dy dinas di. ac nyt a y wrthaw yny caffo. ath dwyn ditheu oth anuod yn rwym gantaw y ffreinc. ac yno yth gymhellir oth anuod yr hyn a gymer gennynt oth vod yr awr hon. A phan daruu yr brenhin dywedut hynny wrth wenwlyd kychwyn ymdeith a oruc gwenwlyd. a chan marchawc hard syberw. a hanoedynt oy dylwyth y hun. ay canymdaasant or llys y ymdeith. Ef a doeth yw bebyll. ef a ymbarattoes o adurn hard syberw. ef a ysgynnwys ar varch hard gadarn. ac yn hynny gwyrda yn y gylch yn y wassanaethu. ac yn ymgynnig idaw yn gedymdeithon y hynt. Nyt ef a wnel duw. heb y gwenwlyd. mynnu ohonafi dwyn neb y agheu gyt a mi. Llei o drwc yw

vy llad i vy hun. no llad neb o honawchwi gyt a mi. ac ysgawnach yw y chwitheu clybot vy agheu noy welet. Pan deloch hagen y ffreinc. annerchwch om parthret i vygwreic. a bawtwin vy mab. ac val y dylywch cadw ketymdeithas a mi yn varw val yn vyw. mi a adolygaf y chwi cadw yr un gedymdeithas honno ac wyntwy. A minneu a adolygaf ac y chwi ac udunt hwy canorthwyaw vy eneit o sallwyreu ac offerenneu. a rodi dillat y noeth. a bwyty newynnawc.

LXXXIX.—Ac yn ol yr ymadrodyon hynny gwenwlyd a gerdwys gan y getymdeithon. y gyt a chennadeu y pagannyeit. a drycyruerth a gymerth y getymdeithyon ay dylwyth ymdanaw. Kynt bwy kynt. dedwyd a donyawc dywyssawc. ymhoil attam dracheuyn yn yach. bychan yth garei ath anuones yr hynt hon. Bychan heuyt yth carei rolond dy lysuab. pan yth detholes y neges mor berigyl a hon. Lles oed idaw ef hagen pei delut ti dracheuyn yn iach. Lles oed idaw heuyt na chyuarffei ac ef gan varsli sarhaet na cham na chollet. canys ygan genedyl gymeint rygerdeisti. ac na eill charlymaen y hun dyffryt rolond rac agheu y gennym ni. ony deuy di yn iach attam ni. ac yn dibryder wedy cwplheych dy negesseu. A chyuarystlys a gwenwlyd y marchoges blacand yn wahanedic ywrth y pagannyeit ereill. vel oc eu blaen. ac ymdidan ac ef val hyn yn ystrywus. Llawer a vlina kybydyaeth. heb ef. yr hwn ny wyr doddi teruyn yny geissaw tra y caffo. a pho mwyhaf vo yr medyant. mwyhaf y chwennych ynteu. ac y llauurya y vedu a vo mwy. Edrych di. heb ef. y sawl ar veint ry geisswys charlymaen ych brenhin chwi drwy y gledyf. ac etwa nyt ydyw yn gorffwys o geissaw. hyt na at y chwant damblygu teyrnassoed idaw ef rodi gorffwys yw heneint. Corstinobyl ry gauas. ar calabyr. a ruuein. ar pwyl. a phabeth a oed reit idaw ynteu weithon trossi y andielw yr yspaen ninneu. Nytkebydyaeth a beiry bawp. heby gwenwlyd. llauuryaw yn wastat y geissaw. namyn gweithieu y peir syberwyt a chlot anheilwg o wastatrwyd bryt. a gweithieu ereill y peir mawredigrwyd bryt grymus llauur-

yaw. Yspellach y llauurya charlymaen ac yspennach y estwg teyrnassoed. yr ymhoelut anffydlonion ar ffyd gatholic. no gyt yr eu medu adan y arglwydyaeth ef. ac y enw. Ac ny bu eiroet. ac ny byd bellach vyth neb a allo gwrthwynebu idaw ynteu. ac val hynny y dichawn y deudec gogyfurd. A ganedic vawredigrwyd gwyrda ffreinc ay gwna ynteu yn gynrymusset a hynny. ac eu hangerd. ac eu molyant.

XC.—Nyt barnadwy yn volyant. heb y pagan. namyn yn agkyghorus drudanyaeth ymrodi heb orffwys y lauuryeu gormod a perigyl agheu. Paham y bydant mor drut y sawl tywyssogyon a gwyrda yssyd o ffreinc. y gyffroi eu brenhin mor aeduet. ac mor wahodus. y orffwys ar y sawl berigleu y dygant. Rolond ehun. heb y gwenwlyd. yr hwn a dycco duw y agheu trwy dial. yssyd yn kyffroi y brenhin y hynny. ac yn an gorthrymu ninneu heb orffwys o boen a llauur. Diwarnawt. heb ef. yd oed charlymaen yn eisted y dan gwascawt pren godowyll a dyuot rolond attaw. wedi gwiscau y arueu. ac ystynnu aual coch idaw gan dywedut val hyn. Drwy yr aual hwn. charlymaen. heb ef. yd anrydedafi dydi o deyrnassoed a choroneu yr holl vrenhined. ar holl vrenhinyaetheu a darestygaf y dan dy arglwydyaeth di. Llawer a darestygwys ynteu. heb ef. a llawer etwa a darestwg. Yr yspaeu hayach rydarestygwys. ac odyu yd a y estwg babilon. Ryued yw a dywedi. heb y blacand. O ba le y mae rolond yggobeith ar nerth kymeint. ac yd adawho y charlymaen darestwg yr holl vrenhined. Y obeith yssyd ygglewder y ffreinc. heb y gwenwlyd. y rei nyt llei a veidyant noc a vedylyant. ac nyt llei a allant noc a chwennychant. Ac nyt oes dim yr y uchet y dan y nef ny chredynt hwy y vot yn darestygedic udunt. ac y eu kedernyt. Pawb or ffreinc a garant rolond yn gymeint ac nat oes dim oe vynnu ef ny bei eu mynnu hwynteu. a mynnu pawb onadunt wynteu yn yr eidaw ynteu. yny ydynt hwy yn un vryt gyfun. Ac nyt oes dim gwahanredawl y rolond y hun. val na bo kyffredin udunt hwy. Holl swllt charlymaen yssyd yny vedyant ef. ac o hwnnw

y pryn ynteu ereill yn gedymdeithyon. ac y duc val yn rwymedic wrth y vynnu. A pha hyt bynnac y parhaei ymdidan rwg gwenwlyd a blaccant. am rolond y bu eu hymdidan. yny ymrwymyssant drwy eu haruoll y wneuthur brat rolond. o ba dwyll. neu o ba ethrylith bynnac y gellynt y defnydyaw. A gwedy ymwneuthur velly. yn gerenydus hwynt a doethant y gyt y saragys hyt rac bron Marsli.

XCI.—Ac yna yd oed varsli vrenhin yn eisted y mywn cadeir eur. ac yny gylch can mil o sarassinyeit yn gystal eu gostec. ac na chlywit geir ar ben un onadunt. yn aros ac yn damunaw eu kennadeu. ac atteb udunt y gan charlymaen. Ac rac bron marsli y doeth blaccand a gwenwlyd gantaw herwyd y llaw deheu. a chyuarth gwell idaw yn anrydedus yn y mod hwn. Mahumet ac apollo ar dwyeu ereill a wassanaethy di udunt ath anrydedo di varsli. ac ath gatwo drwy gan-horthwy y rei a cwplaassam ni awch kenadwri chwi wrth vrenhin ffreinc. Ac nyt attebawd marsli ef ar hynny. namyn dyrchael y wyneb ay dwylaw y vynydd. a diolwch y duw ef hynny. Ac yn nessaf y hynny y dywawt blaccand wrthaw val hyn. Y gwr ieuanc bonhedig hwn. heb ef. ry anuones charlymaen attat ti. y datcanu it y mod ar ffurf yr tagneued. Dywedet ynteu y datcanyat. heb y marsli. can ym parawt ninneu oy gwarandaw ef. A gwedy byr vedylyaw o wenwlyd. ef a dechreuis y ymadrawd yn y mod hwn. Yechyt i varsli y gan iachawdyr pob peth. ac agoret ynteu dy vryt ti ath vedwl y gymryt geireu y gennyf inneu. a berthyno y titheu ar dysc a yechyt. Charlymaen. heb ef. yssyd yn gorchymyn it. mal y hanuoneist attaw. kymryt bedyd a ffyd grist. ac y gyt a hynny ymrwymaw ohonat yggwrogaeth idaw ynteu. ac yggwassaneth uvyd. a daly y danaw y neill hanner yr yspaen. ar hanner arall a ryd ynteu y rolond y nei. Ac ot ey yn erbyn y gytuoet honno. ef ath gymer trwy y gedernyt yn garcharawr oth gastell. ac ath dygir yn rwym hyt yn ffreinc. Ac yna y deruyd it un o deupeth. ae dy varw yn dybryt yth garchar. ae titheu wedy ath gymheller a

genhyedych idaw ef yr hyn oed well it y genhyadu yma oth vod.

XCII.—A chennadwri charlymaen a gyffroes marsli ar irloned yn gemeint. a pheï nas ymdiffynnei y gwyr ef. y rygyrchassei y gennat agattoed trwy y gyndared ar wialen eur aoed yn y law. A dodi y law ar y gledyf ynteu a oruc gwenwlyd. ac edrych ar y cledyf. ac ymdidan ac ef yn y mod hwn. A gledyf da. prouadwy yw gennyfi dy vot ti yn ffydlawn hyt hyn yn llawer o berigleu. yr awr hon minheu a brouaf dy ffydlonder di. Ni liwya charlymaen imi byth vy llad yma ymplith sarasinnyeit heb ymdiala. Hedychwn yr anuundeb hwn. heb y pagannyeit. ac ethrywyn a orugant y gwyr candeirawc. Ar rei prudaf onadunt a agreiffyassant varsli. ac ae gwahardassant. ac a dywedassant idaw. bot yn dybryt. ac yn anurd codi kennat. ac na warandawer y ymadrawd ay gennadwri heb gaintach. Mynno na vynno. heb y gwenwlyd. dir vyd idaw gwarandaw cennadwri charlymaen. ony agheu a daw ymi yny blaen. ac a warende u o newyd yr ymadrawd a dechreueisi. A gwedy tynnu llinin y ysgin dros y vynwgyl. ae gledyf yn y law dynessau ar varsli. a dechreu datcanu kennadwri charlymaen o newyd val y clywei pawb. y gyffroi y gwr yny mod hwn. Yny vo mwy y doluryych di varsli. a mwy dy gyffro ath lit. mi a hyspyssaf ytti etwa kennadwri charlymaen. Sef yw hynny. gorchymyn ytti ymhoelut ar ffyd gatholic. ac ymadaw a geu dwyeu. a chymryt bedyd. a rodi ffydlonder yth creawdyr. ac ymrwymaw ar dal dy linyeu yggwrogaeth. ac yn uvyd wassanaeth y charlymaen. ac ynteu a ryd ytti hanner yr yspaen. ac y rolond y nei y ryd medyant ar yr hanner arall. Ac ony chyt dyuny a hynny. ef ath dynnir yn garcharawr o saragys. ac ath dygir yn rwym hyt yn ffreinc. y wneuthur yna oth anuod y peth ny chytuuny yma oth vod. neu ynteu y diodef agheu. val y gweda y anwir. Ac weithon kymer y llythyr cayat hwn y mae charlymaen yn y anuon yt. wrth uenegi it a vo hyspys-sach y gennadwri ry dreitheis inheu ytti.

XCIII.—Marsli a dorres yr ynsel. ac a leawd y

llythyr yn un agwed ry ystudyei yn hir yn llyureu lladin. A gwedy y darllein cnithyaw a oruc y varyf lwyd y hun. a gwallt y ben o drycyruerth. a menegi udunt val hyn achaws y drycyruerth. Vy ffydlonyon i. gwerendewch chwi meint traha gorchymyn charlymaen ymi trwy y llythyr. yn achwanec datcannyat y gennat. Dwyn ar gof y mae bot galanas basin a basil y wyr ef heb y rydiwc idaw etwa. dros y rei y mae ynteu yn erchi anuon idaw algalif vy ewythyr inheu. y dienydu yn dial y lleill. ac hwyntwy wedy rylad oy kyghor ynteu. Ac y mae yn tygu na chanyatta yni un tagneued. na gadu vy eneit y minheu onyt gan hynny. ac wrth hynny awn yghyghor wrth rodi atdeb trwy gyghor yr kennadwryaetheu trahaus hynny. A cherdet a oruc ychydic y wrth y lluosogrwyd hwnnw. ac eisted y dan wascawt prenn oliwyd. ac yny gylch ychydic niuer o rei prudaf a doethaf or aoed idaw. Ac ymplith y rei hynny algalif ewythyr y brenhin. a blaccand henafgwr. yr hwn a dechreuassei kyghori y bradwryaeth. Ni a dylywn. heb y blaccand. galw kennat y ffreinc yn kyghor. yr hwn a ymrwymawd a mi doe trwy ffyd ac aruoll. ar raglydu o honaw ef o hyn allan an lles ni. Galwer ynteu. heb yr algalif. Ac yn gyflym yd aeth blaccand attaw. ae gymryt erbyn y law. ae dywyssaw hyt y kyghor. Ac val hyn yd ymanhwedawd marsli ac ef. Mi ath dieniwaf wryanc. ac na dala var wrthyf yth vryt am y codyant. yssyd gyuadef gennyfi rylidyaw ohonaf wrthyt ti. Ac myn y vantell hon yr hon a vernir yn well noe chymeint or eur coethaf. neu o vein mawrweirthawc. mi ath dieniwaf di. A thra yttoed yn dywedut hynny. dodi y vantell am vynwgyl y tywyssawc. ae gyflehau y dan yr oliwyden ar y neillaw y tu deheu idaw. Ac eilweith dywedut val hyn a oruc. Gwenwlyd. heb ef. na phetrussa di. a mivi yn vyw y ymrwymaw a mivi ynghywir getymdeithas. ac ny mynnaf o hediw allan dy vot ti yn wahanredawl om kyghor i. A mi a vynnwn weithyon gyfrwch o heneint charlymaen. yr hwn a dengys y lwydi yn amlwc y vot yn oedawc. yr hwn yssyd diheu gennym rygwplau

ohonaw oe anedigaeth hyt yr awr hon deucant mlyned. Blinaw ryoruc o lauuryaw llawer trwy lawer o deyrn-assoed. a llawer o vrenhinyaetheu a darestygwys oe arglwydyaeth. a llawer o vrenhined a gymhellwys oc eu teyrnassoed y alltuded. Ac weithyon amserawl oed idaw orffwys yn ffreinc y hun. y dreulyaw byrder y vuched trwy lewenyd a digrifwch a llonydwch.

XCIV.—Nyt velly y mae y brenhin charlymaen. heb y gwenwlyd. nyt hepkyr y oedran ef o vawredigrwyd ac angerd. Nyt oes lafur a arswytto. nac a gretto y vot yn anawd. ac nyt oes neb ryw gedernyt yr y jeuenctyt nac a veido. nac a allo gwrthwynebu y hen-eint ef. Mwy heuyt yssyd o volyant a chenedueu da ar charlymaen. noc a ellei neb y dywedut. ac ny ellit datcanu y gyniuer dawn a gauas charlymaen y gan ehalaeth rodyawdyr yr holl donyeu. Ny dywedafi eissoes na aller ychydic wrthwynebu y angerd ef. pei cospit rolond yr hwn yssyd law deheu y charlymaen. yr hwn y llauurya ef oe gedernyt y sawl ar veint a lauurya. Canys pa le bynnac y kerdo charlymaen ay lu. rolond a dric yn ol. ac oliuer y getymdeith. ar deudec gogyuurd. y gyt a chan mil or ffreinc y gadw y brenhin. ar llu blaenaf. rac perigleu yn ol. Ac nyt oes a veidyo ymbroui a chedernyt rolond. yr hwn yssyd vawrhydyc oe clot. ac yr gerdwys idaw yn honneit. na ellir goruot arnaw nac ar y ryuyc. Ac y mae y minheu. heb y marsli. petwar can mil o pagannyeit agattoed yssyd gyn dewret. a chyn gyfrwysset yn arueu. ac na ellit caffel marchawc lu a vei tegach noc wynt. Pony thebygut titheu gallu ohonam ninheu ymerbynnyeit ymrwydyr a charlymaen ae lu. Peth ambell. heb y gwenwlyd. nyt heb ormot collet y gellynt awch anffyd-lonyon chwi ymgyuaruot ar sawl ffydlonyon hynny. reit vyd y chwi goruot o ystryw y neb ny ellwch y orchyuygu o gedernyt. Rodwch oc awch da y charlymaen rodyon kymeint eu meint. val na bo yn y holl lys ef neb ny hoffo eu meint. Ac ot anvonwch y gyt a hynny dec wystyl o wystlon. ef a ymchoel y ffreinc. ac oe deuawt ef a edeu yny ol y ran oreu oe varchawclu. y

amdiffyn y rei blaen rac brat yn ol. A minheu a gredaf. heb ef. panyw rolond ac oliuer a vyd tywyssogyon ar y cadw yn ol. ac ny allant hwynteu ymdianc y gennyt ti. o mynnwch ymgysguaruo ac hwynt yn wrawl. Ac o damweina ywch dygwydau rolond oc awch nerth. ef a orffwys bygwth charlymaen. ac nych aflonyda o hynny allan.

XCV.—Ac ar yr ymdidan hwinnw sef a oruc marsli rodi cusan idaw. ac erchi dangos y dryzor idaw. a rodi atdeb idaw val hyn. Anosparthus yw y kyghor a gerdo yn amylder ymadrodyon. ony byd diwed terwynedic arnaw o weithret. Ac wrth hynny wryanc da. bit dy lauur di ath ynni y adaw rolond yn ol charlymaen. ac an llauur ninheu. ac yn hynni vyd ymlad ac euo yn wrawl. pyle bynnac y caffom ni euo yn dywyssawc yn ol charlymaen. A hyn a dywedafi ar vy ymadrawd. mi ae cadarnhaaf om llw y lladaf fi rolond. onym lledir i yny blaen. Bit val y dywedy. heb y gwenwlyd. a minheu a baraf adaw rolond. y wrth charlymaen. a gwedy yd adawer. cwplewch chwithheu ych edewit arnaw ef. Ac yna yd erchis marsli dwyn attadunt llyuyr mahumet. yr hwn yd oed dedyf y pagannyeit yndaw. y dan yr oliwyden ir. ar warthaf taryan eureit y dodet y llyuyr. ac ymaruoll y hwinnw o varsli ae wyr da am agheu rolond. val y hedewssynt. Ac ar hynny y gelwis maldabrwn gwryanc da or pagannyeit ar wenwlyd. a rodi cledyf idaw. a dwrn eur oll idaw. a dywedut wrthaw val hyn. Myn y cledyf hwn. heb ef. yr hwn nyt aeth ar ystlys cledyf well noc ef. mivi a ymrwymaf yghedymdeithas a thydi. wryanc bonhedic anrydedus. Ac ymlaen dim un peth a archaf vinheu yth racydu oth brudder di ymi lle y ymgaffel wrth ymlad a rolond. A minheu a rodaf ytti aruoll y creireu mahumet. onym lledir i yn gyntaf. y lladaf vi euo. Ac odyne y doeth ar wenwlyd cliborin. a rodi helym idaw. gan dywedut val hyn. Kymer y rod hon wryanc. val y mae gwiw it rod mawrydic. Nyt aeth am benn helym well no honn. yr honn y mae eur coeth yn rwymaw. ac yn sawduryaw y phetwaraeneu. Maen carbunculus heuyt yssyd ar y gwarth-

af. ygkymherued y petwar llafyn. ac o rym hwnnw y goleuhaa hyt nos vegys hyt dyd. Ot ym atwen i am raclyd. heb y gwenwlyd. mi a baraf it dy vynnu am hynny. Ac yn ol y rei hynny y doeth ar wenwlyd baimwnd gwreic varsli. ac ymdidan ac ef val hynn. Amlwc yw arnat ti. heb hi. arwydon boned mawr. a marsli ae wyrda gan y dylyu yssyd yth enrydedu di. A minheu a enrydedaf dy wreic di or cae hwn. yr honn a wn i bot yn wiwidi enryded oth achaws di. Kyt boet mawrweirhawc eur y cae hwnn. heb hi. bychydic yw hynny eissoes wrth y mein mawrweirhawc yssyd yndaw. gwell yw y cae hwnn y hun no holl dlysseu cristonogyon. Ny allei holl olud awch charlymaen chwitheu ymglyffelybu ar cae hwnn herwyd y werth. A chyt boet mor vawrweirhawc y cae hwnn a hynny. ny byd ef namyn dechreu rod yth wreic di. cany byd dirann hi byth bellach nac om caryat. nac om da. Ac ynteu a gymerth y cae. gan y diolwch yr vrenhines. ac achwanegu yr ymadrawd hwnn. Os duw a ryd hoedyl ymi. heb ef. mi a atebaf ych enreded. ac ych rodyon. gan y dalu ac achwanec y danaw o okyr.

XCVI.—Ac ar hynny y doeth y trysorwr ar y brenhin. ac ar rodyon ac ar gwystlon gantaw oe hanuon y charlymaen. ac nyt y ran leihaf a duc y wenwlyd yn obyr bratwr. pwn deg meirch o eur coeth. Kymer hynn. heb ef. yr awr honn. dywyssawc bronhedic. a thi a geffy ae kymeint. ae a vo mwy. y gyniver gweith y hanuon ych amdanaw. o phery ditheu ymi lle ac amser y boeni syberwyd rolond. Nyt reit. heb y gwenwlyt. trablinaw neb o adolwyn idaw gwneuthur y peth y bo ef chwannogach oe wneuthur. nor neb ae harcho. Edrych ditheu. heb y gwenwlyd. yn bot ninheu yn un vryt o hyn allan. ac na aller gwahanu yn kyfnessafrwyd byth bellach. Llyman y rodyon a edeweis i y charlymaen trwy vygkenadeu. a llyman idaw ef ugein gwystyl y gyt ar rodyon. ac y gyt a hynny agoryadeu saragys. A phan rodych ti idaw ef pob peth o hynny. coffa ditheu kymwyssaw ymi vy rodyon o agheu rolond. gwna un peth y adaw ef yn geitwat yn ol. Ac os hynny a

danweina. ef a geiff y gennyf vinheu brwydyr agheuawl. Bit val y dywedy. heb y gwenwlyd. a blwydyn vyd gennyfi pob awr or anotter agheu rolond yndi. Ac odyne ef a ysgyunwys ar y varch. ac a gymerth y fford gyt ar rodyon ar gwystlon y vryssyaw parth ar charlymaen. Ar dyd hwnnw ry gyuodassei charlymaen oe deuawt. a gwedy gwassanaeth pylgeint ac offeren. y parassei tynnu y bebyll mywn gweirglawd vawr dec. yny lle yd oed y gyt ac ef anneiryf amylder or ffreinc y gyt a rolond. Ac yn dirybud y doeth gwenwlyd vradwr. ac val y bei gywreinyach y twyllei. val hyn y dechreuis y ymadrawd wrth charlymaen. Yachaet y brenhin holl gyuoethawc charlymaen brenhin kyuoethawc. yr hwn yssyd wir yechyt. ac a ryd yechyt y pawb or a yachaer. Llyman agoryadeu saragys y mae marsli yn eu hanuon yt. a llawer o swllt. Ac y gyt a hynny ugein o wystlon bonhedic yth geitwadaeth ar gedernyt y dagneued. Ac y mae marsli yn adolwyn yt nas kerydych ef am algalif y ewythyf. kynynt anuoner yt herwyd dy arch. Canys seith mil o wyr aruawc ae dugant ym gwyd i y gan varsli. ac a gerdassant mywn llogeu ar ffio y ymdeith. ac ar niuer a oed yn ymwrthot a bedyd y gyt ac ef. Ac ni cherdassant mwy no dwy villtyr. pan gyuodes timestyl arnunt. ac y bu debyccaf gan bawp eu bodi a diheuaf. Pei ynteu ry odiwedassei varsli ef yny holl gyuoeth ef ae vedyant. neu pei ry diagei yr tir or mordwy hwnnw. pei drwc pei da gantaw. ef a anuonit yti. A megys y hanuones marsli attawch trwy y genadeu y hun. y vegys hynny y hadewis wrthyf inheu dyuot yn ych ol chwi y ffreinc y gymryt bedyd yno. a ffyd gatholic. ac y wneuthur gwrogaeth y titheu. ac y gymryt y gennyt y veint a vynnich di y gannyhadu idaw ef or yspaen. yw dala ydan dy vedyant. Da y cwpleeist dy neges. heb y charlymaen. a thitheu a geffy molyant ac anryded mawr. tra vych vyw am y llauur hwnn.

XCVII.—Ac ar hynny kyn kychwyn a berit eu canu yn arwyd yr llu. a llawenhau a oruc pawb or arwyd hwnnw. a dattynnu eu pebylleu. ac ymbarattoi y eu hynt dracheuyn. a chynnullaw y gyt eu daoed

gwasgarawc, a dodi eu swmereu ar eu meirch, a chymryt eu hynt damunedic dracheuyn. Ac nyt oed vwy no dwy villtir y wrthunt pyrth yr yspaen, pan doeth awr gosper y gymell arnadunt teruynnu eu iwrnei. Ac yna tynnu eu pebylleu ar y maestir. Yn eu hol hwynteu yd oed petwar can mil o bagannyeit aruawc yn eu hymlit yn diarwybot, ac nyt oed bell y wrth y ffreinc yd oed-ynt hwynteu y nos honno yn ymdirgelu. Y nos hagen a lauur y hynt charlymaen ai rhodes ar hun, a thrwy yr hun honno y dangosset idaw yn amlwc dyuot collet idaw rac llaw am y wyr. Ef a welit idaw y vot ym-pyrth yr yspaen, val yd oed hagen, a gleif a welei yn y law, ac ar hynny y deuei wenwlyd ar y ystlys, ac ysglyf-eit y leif oe law, ae phrydyaw yny vei oll yn drylleu oduwch y benn. Ac ar y weledigaeth honno ny les-teirwys y hun dim ar charlymaen. Ef a welit idaw wedy hynny y vot yn ffreinc, ae vot yn arwein arth yn rwym wrth dwy gadwyn. Ar arth a welei yn rwygaw y dillat, ac yny vrathu yny vreich deheu yn greulawn trwy y kic ar croen hyt yr ascwrn, ac yny gnoi, ac yny yssu, ac yny dryllyaw. Ac yn hynny y gwelei lewpart yn dyuot y wrth yr yspaen, ac yn y gyrchu yn gyndeir-awc, a phan dybygei y vot yn ymgaffel ac ef y deuei helygi oe lys ehun, ac erbyn y vrwydyr dros y arglwyd, ac ymerbyn ar llewpart, ay yndiffyn ynteu yn diffleis. Ac ar hynny etwa nyt ymedewis y hun y charlymaen, namyn kyscu hyt tra barhawys y nos. Ar bore tran-noeth kyuodi a oruc, a gwedy galw y wyrda attaw, gouyn udunt pwy a drigyei yn ol yn geitwat ar y llu. Nyt oes o honam ni, heb y gwenwlyd, yn atdeb idaw, a allo hynny yn well no rolond, ac nyt oes o honam, nac a veidyo y beich hwn, nac a allo y amdifffyn yn well noc ef. Ac ar hynny edrych yn llidyawc a oruc charlymaen arnaw, a dywedut y vot yn ynvyt dibwyll, a bot yn amlwc bot dryc yspryt yn arglwyd arnaw. Pwy, heb ef, a vyd amdifffynwr ar y blaeneit, os rolond a dric yn geitwat ar y rei ol. Oger o denmarc, heb y gwenwlyd, a obryn yn da yr enryded hwnnw oe nottaedic dewrder, a gwedy clybot o rolond ryvarnu idaw ef o wenwlyd y gwassan-

aeth hwnnw. o deuawt gwr mwyn diuygw. medylaw a oruc trwy y weithret y chadarnhau. gan ateb idaw val hynn. A lystat da. mawr a garyat ry obrynneisti arnaf. o varnu ym enryded kymeint a hwnn. ac o gymessuraw vygkedernyt i a llauur kymeint ac ef. A chyt boet llauuryus mi ae kymeraf ef y gan y diolwch. Ac ny cheffir. heb ef. heuyt nac a vynno. nac a veidyo dwyn y gennyf y teilygtawt ry varnwyt ym. A minheu a gymeraf arnaf. heb ef. heuyt adawer vivi y gadw y llu. na chyll charlymaen yn y ol werth keinnawc. yny gwypwyf ny dialwyf inheu om cledyf. ac om deheu. Ni a wdam dy vot yn dywedut gwir. heb y gwenwlyd. ac nyt oes neb ath atnapo ath amheuo am hynny.

XCVIII.—Ac yna yd aeth rolond y ymdidan a charlymaen. ac y adolwyn idawdan anhyed ystynnu idaw y breint. rydaroed y wenwlyd y varnu idaw. trwy y bwa aoed yny law. o gwelit idaw y vot yn wiw yr gwassannaeth hwnnw. A minheu a adawaf yti. heb ef. yn gadarn na dygwyd y bwa om llaw i yny gymryt yr llyfyrder. mal y digwydwys y llythyr o law gwenwlyd. Ac ny rodes charlymaen ateb idaw ar hynny. namyn gostwg y wyneb yn trist tu ar dayar. ac ny allwys ymdiffryt rac wylaw. Ac ar hynny y doeth naym tywyssawc ar charlymaen. y lauuryaw canmawl ymadrawd gwenwlyd ae dechymyc val hynn. Arglwyd vrenhin. heb ef. na chyffroa rolond ar lit. oe annoc am ystynnu idaw keitwadaeth yr ol. canyt oes o hyn allan o honam ni a veidyo y divarnu ef o hynny can gwyr y enwi idaw. Anrydeda y gwryanc or anryded llauuryus hwnnw. canys ydiw yny damunaw. ac ystyn idaw ef trwy y bwa yssyd yth law. ac adaw idaw ran da oth varchawclu. val y gallont gynnal y glot ynteu yn ganmoledic. Ac o annoc naym y brenhin a ystynnwys y bwa y rolond. ac ynteu ae kymerth ef yn llawen gan y diolwch. Rolond garu nei. heb y charlymaen. *tidi a dric yn geitwat yn ol. ac yny vo dibryderach it eissoes attal gennyf hanner vy marchawclu. Poet pell y wrthyf. heb y rolond. kywilyd kymeint ac y dottwyf vy ymdiret yn amylder riuedi. Digawn yw hynny. y

gyt am nerth i mil o wyr grymus a digono. a nerth rolond ae gledyf ynteu a ryd kyffelybrwyd y anneiryf o lu. Ac odyne ef a wisgwys arueu marchawc ymdanaw. a chyrchu pen bryn a oed yn agos idaw. ac o hyt y ben dywedut val hynn. A vo kedymeith ymi. heb ef. ac a digrifhao hediw o weith gwrawl. ymlynet vivi. Oliuer y ffydlonaf getymeith ef a doeth attaw yn diannot. ac yny ol ynteu y deudec gogyuurd a thurpin archescop. a llawered y gynt ac wynt. or a oed honneit. ac amlwe bot grwndwal kedernyt gantunt. Ac yn un voment. sef yr oed hynny deugeinvet rann awr. yd ymgynnullasant y gynt at rolond ugein mil o wyr da. Pan oed digawn gantaw ynteu caffel mil o wyr grymus. ny a allwys eissoes gwrthlad oe getymdeithas y sawl wyr da hynny yn ymgynnic idaw. Ac yna y rybudyawd Rolond Gwallter y ffydlonaf getymdeith ef. herwyd meint y ymdirect y ffydlonder. ae wrogaeth idaw ymlaen pawb yny mod hwnn. Kerda yn gyflym vy ffydlawn i. a chymer vil o getymeith. a ragodwch y ffyrd. ar mynyded. rac caffel arnam wall. a chaffel collet yn dirybud ygan yn gelynyon. Mi a dylyaf bot yn ufud waredawc yt. heb y gwallter. ac na synnya yn llese yny gwassanaeth hwnn. A chyn teruynu y atdeb. brathu y varch y ragot y mynyded ar ffyrd. y gyta mil o getymdeithyon. Oger o denmarc a racvlaenwys yn geitwat o vlaen y niuer a athoed y ffreinc. ac ychydic o riuedi y gynt ac ef. canyt oed perigyl hayach yny geitwadaeth honno. Rolond ynteu a edewit yn yr yspaen. a llawer gynt ac ef o wyr dewr clotuawr.

XCIX.—A phan yttoedynt yn kyrchu glynneu y mieri. nachaf brwydyr diarwybot udunt trwy vrat gwenwlyd. Mynyded uchel a glynneu issel godywyll adan y mynyded. a fford dyrys gyuyg agarw. y peth a vlinei yn vawr y ffreinc. a oedynt yn adaw pyrth yr yspaen. Ac odyne y gwelynt dayar gwasgwyn. Ac yna y dugant ar gof eu gwraged tec. ac eu plant. ac eu presswyluaeu yn prytwerth yn y gwlat. Ac o achaws hynny kyffroi pawb onadunt ar wylaw. o hiraeth. eithyr y brenhin ehun. Nyt o hiraeth am ffreinc hagen

yd wylei ef. namyn o ryadaw rolond yn yr yspaen. ac ar venegi idaw y perigyl trwy y hun. onys twyllei y vreudwydyon. Naym a ovynnwys y charlymaen py achaws yd wylei ynteu. Ac atdeb a oruc y brenhin idaw. rywelet o honaw trwy y hun diruawr gollet y ffreinc trwy wenwlyd. ac vot ynteu yn ofynhau am rolond ae getymdeithyon. a thygu a oruc ef o chollei y gwyr hynny. na deuey ef byth oe gyulawn lewenyd. Ac arganuot a oruc y ffreinc eu brenhin yn wylaw. ac o hynny kyffroi wynteu ar dagreuoed. ac ouynhau a orugant wynteu. a dryc yruerthu am rolond ae getymdeithyon. Ac yn hynny yd oed varsli yn kynnullaw y bopyl. ac ar ymdeith diwarnawt y wrthaw ymgynnull attaw can mil o bagannyeit. A gwedy dyrchael mahumet y benn y twr uchaf y enrydedu. ae wediaw y adolwyn y ganmawl. ae ganhorthwy am agheu rolond. Eu kychwyn a honnassant trwy trympeu. a chyrn. a pheiryanneu ereill. Kerdet a orugant y saragys. a llenwi y mynyded ar glynneu. a cherdet raddunt. yny welynt arwydon. a marchawclu. ac ystondardeu rolond. Ac ar hynny nachaf nei y varsli yn dyuot attaw y adolwyn idaw. y adu ef yn gyntaf y ymerbyn a rolond. yn y mod hwnn. A vrenhin enrydedus caredic. llawer chwys a llauur a diodefeis i yth wassannaeth di. llawer kedernyt a oresgynneis it. llawer gelyn it a darestygeis it yn ymladeu. Dros y gyniuer llauur hwnnw yd adolygaf yt y ganhyadu ymi ymgysuaruot yn gyntaf a rolond. Ac os hynny a deruyd ny byd gwrhydri ar ymhyo idaw gan ganhorthwy mahumet. yny bo ef yn varw gan vy arueu i. Ar enryded yd oed yny erchi ry ganhyadwys marsli idaw. ac yn gedernyt ar y cannyat ystynu idaw y vanec. A gwedy kymryt oe nei y vanec yn llawen. y diolwch idaw val hynn. A garu vrenhin. heb ef. mawr a enryded rydoeisti ym trwy rybuchet. dyro ym gyt a hynny getymdeithyon etholedic yny vom deudec y gyuaruot y gyt ar deudec gogyuurd o ffreinc. Mivi heb y ffalsaron. brawt y varsli. a ymrodaf ygyt a thydi yny gwassannaeth hwnn. garu nei. ac a gymerwn vi a thi arnam hediw gostwg syberwyt rolond ar deudec gogyu-

urd o ffreinc hyt ar dim. Ac yn diannot y doethant dec ar y deu hynny. a gwisaw eu harueu. a dodi eu cledyfeu ar eu hystlys. a chymryt eu gleiueu. ac adaw y palffreiot. a chymryt eu hemys aruawc cadarn. a chan kynhwryf mawr dynessau at y ffreinc yn awydus.

C.—Ac ar hynny Oliuer a gogleu twryf y pagannyeit. ac ae menegis y rolond val hynn. A garu getymdeith. heb ef. hyt yd atwenn i. y mae brwydyr barawt ynn. Yr holl gyuoethawc a dywano yn hynny. heb y rolond. Nyt oes na mal na threth a dylyom ni y talu y charlymaen. namyn ymlad drostaw yn rymus. Mwyhaf detwydyt a varnafi. heb ef. caffel achaws a defnyd y dalu y kyfryw treth a honno. Aruerwn ninheu weithon yn ehalaeth or defnyd hwnnw. megys y gweda yr ffreinc. a racdodi ohonam angreiff waratwyd yr rei a vo rac llaw. ymdifferwn gan ymlad yn wychyr syberw. Ac ar hynny trossi ar y tu deheu idaw a oruc oliuer. a thrwy lynn coedawc arganuot toruoed mawr or pagannyeit yn dineu parth ac attunt. A garu getymdeith. heb yr oliuer. wrth rolond yna. A wely di y toryf racw. honn a wna hediw kynhwryf a teruyse mawr yn ffreinc ni. a hynny a wydat gwenwlyt anffydawn. pan annoges yr brenhin yn hadaw ni yn geitweit. Nyt ef a wnel duw. heb y rolond. tybyaw gwenwlyd oe vot yn anffydawn ymi. ac ynteu yn lystat ym. Oliuer eilweith a synnwys ar y pagannyeit yn dyuot. ac a dywat wrth y getymdeithyon. A wyr da grymus. y mae y vrwydyr yn ymdangos ynn. Kynhelwch y maes yn wrawl. Nyt y geuyn a dyly neb y dangos y elynnyon. namyn gosged aruthyr. ac wyneb agarw a vynno goruot ar y elyn. Atteb y ffreinc o un vryt uu hwnn. Pwy bynnac. heb wynt. a dangosso y geuyn y elynnyon. Bar duw idaw ynteu. Oliuer eilweith a drosses at rolond y ymdidan ac ef. val hynn. Rolond garu getymdeith. heb ef. bychydic yd ym ni herwyd y niuer yssyd yn yn herbyn. a reit oed yn pei rodut lef ar dy gorn yr elifant y alw yn brenhin ae lu yn ganhorthwy yn. Nyt ef a wnel duw. heb y rolond. dielwi y ffreinc trwydofi yn gymeint ac y

gwahodo rolond neb yn ganhorthwy idaw kyn synnyaw brwydyr. pan vu eidaw rolond yn wastat rodi canhorthwy heb negydyath. Os y vrwydyr a damweina val y hedewy di. dwrndal vygkledyfi a vyd vygkanhorthwywr. yr hwnn a gerda hediw gan ganhorthwy duw val lluchyaden y dan y pagannyeit. Rolond vygkedymdeith. heb yr oliuer. mi a annogaf yt yr eilweith dodi llef ar yr eliphant. y alw yn brenhin ae lu draygeuyn. val y bo diogel yn drwy y nerth ef dileu o lyuyr y vuched y riuedi hwn o bagannyeit. Poet pell y wrthyf. heb y rolond. tyfu drwydofi gwaradwyd kymeint a hwnnw. nyt amgen ouynhau ohonafi o glybot bygwth brwydyr. a minheu heb ouynhau eiroet kyndrycholder brwydyr. cany bu le dibryderach gennyfi eiroet. no phan vydwn damgylchynedic om gelynyon. a minheu o bop parth. a dwrndal ym deheu yn eu tannu wy mal llucheden vuanllem. Ti am gwely i hediw yn ymlit yr anffydlynyon yn gynluttet. ac y bei lei boen gantunt eu marw. no gwelet dyrnodeu eu hymlynwr. Rolond garu getymdeith. heb yr oliuer. y tryded weith mi a annogaf yt galw charlymaen ae niuer traygefyn o lef yr oliffant. rac colli hediw y sawl wyr da hyn a edewit yth geitwadaeth di. a rac ymhoelut or genedyl anffydlaun honn yr lleoed ry oresgynwyt arnunt kynn o hynn. ac yn gallu yn yscawn eu dileu wy o gwbyl. gwedy yd ymhoelo charlymaen. Ni wnel duw. heb y rolond. y gennyfi gwaratwyd kymeint ac y bo arnaf ouyn lluosogrwyd yr hwn ny allwys lluosogrwyd gwrthwynebu idaw. Ni ellir byth lliwyaw y rolond y gymell o ofyn pagannyeit oe vot yn gornawr. nyt ef a darffo ynteu ymgyffelybu rolond ymrwydyr y helywr. yr hwnn nyt oes na gweith na llauur. namyn gwylltaw bwystuilet or llwyneu o lef y gorn. Gweithret rolond ynteu vyd val y bu eiroet. llad a dwrndal yn gadarn. trychu y marchogyon ar meirch trwydunt. yn eu kymherued. torri y cadeu gwrthwyneb. ac eu tannu. ay sathru adan draet vy march yn deisseu calaned a wnel dwrndal. Ae o hynn allan arbet ym o annoc peth mor waradwydus a hynn. rac bot yn yscael-

ussach yn ketymdeithas o hynny. a thrwy hynny lleihau yn kyveillach. Mi a arbedaf yt. heb yr oliuer. ac ny chwaneccaafi bellach vy ymadrawd. namyn pa gollet bynnac a damweino yn bellach ny dylyir liwyaw nae cherydu y oliuer.

CI.—Ac ar hynny yd oed gwyrda ffreinc nesnes y eu gelynnynon. ac eu merthyrolyaeth rac llaw yny kyffroi ar dagreuoed. nyt yr ofyn eu hageu. namyn o hiraeth pawb onadunt am y gilyd. Sef a oruc oliuer herwyd y syberwyt eissoes eu hangreifftyw gan eu hannoc ar damunet brwydyr val hyn. Ha wyrda. heb ef. pei na bei brouedic gennyfi lawer gweith ych gwrhydri chwi. mi a gablwn ych methyant. ac ych dagreuoed. ac ny chredwn eu bot o gygweinyeint. ac ediuarwch. namyn o lyuyrder ac ofyn. Peidwch weithon ac ych methyant. pa gamwed bynnac ry wnel pawb o honawch yw gilyd madeuwch. a chymodwch yn gyfun dagnouedus. ac na vit ohonam o hyn allan a vo ouyn arnaw y lad. yn ymlad tros wlat nef. canys gan golli buched amserawl y kerdir ar uuched tragywydawl. Ufydhau a oruc pawbydyse oliuer acymvadeu. ac ymgerenhydu oc eu hen wydyeu. yr madeu o duw udunt wynteu eu godyant. Ac velly ymdyrchael eu bryt ar y vrwydyr. hyt nat oed neb onadunt. ny damunei y varw yr crist. yr caffel ohonaw ynteu kyn agheu llad un o elynyon crist. Ac yna y dywat rolond yr ymadrawd hwn. Yr awr honn. garu getymdeith. y dywedeist yr ymadrawd a berthyni ar oliuer. velly yd atwen i dy vot yn etiued mawrydic. ac yn vab maeth y ffreinc. Kyuarwyneb ar ffreinc yd oed varsli vrenhin ar benn mynyd uchel. ac yny getymdeithas petwar can mil o varchogyon. Nyt oed yr un o hynny ny bei idaw march aruawc dewr cadarn. a dogyn kyweirdeb o arueu marchogyon. Ac o hynny yd etholes y brenhin can mil o varchogyon gordethol. y ymerbyn ar ffreinc yn gyntaf. ac attal ar y mynyd y lleill oll gantaw. yny vei reit canorthwy yr lleill. Y gwyr etholedigyon a discynnassant gan ystlys y mynyd. ac yn eu blaen y deudec gogyuurd. Ac yn vlaenaf onadunt hwynteu nei marsli a ffalsaron y ewythyrr gyuar-

ystlys ac ef. a llunyaethu a orugant eu llu yn deudec ran. a dyuot yn barawt wedy llunyeithu eu bydinoed parth ac eu gelynyon y eu kymryt. Rolond ac oliuer a lunyeithassant eu niuer hwynteu yn vydinoed. ac ymgadarnhau o bawb onadunt hwynteu yn eu harueu. rei a oed eu nerth val yd oed eu dysc. canyt ydoed eu grym yn erbyn y wiryoned.

CIL.—A phan welas y pagannyeit y ffreinc wedy ry ymlunyeithu yn vydinoed. ac yn barawt y ymlad. ymgynnullaw a orugant yn deissyuyt o ouyn. o dybygu eu bot yn deu kyn amlet ac yd oedynt. val y mae deuawt gan y rei ofynawc. Ac yna y damunynt eu bot yn olaf. y rei a chwennychynt kynno hynny. herwyd clot ac enryded eu bot yn vlaenaf. A phan vu diamheu gan rolond caffel brwydyr. ymgyuodi y vryt a oruc ynteu ygglewder. a gosged yn llewenyd kyrchu y elynyon. heb vot yn vwy y aryneic no llew dyual bonhedic. pan dyrchauei y wyneb yn erbyn morynyon. Ac yna y dywawt ef wrth oliuer val hyn. A garu getymdeith. y gwyr da hyn yn wahanredawl megys etholedigyon a edewis charlymaen gennym ni. ymladwn ninheu ar pagannyeit ygyt ac wynt a throstunt yn wrawl. val y caffwynt wynteu angreiff o honam ninheu y ymlad yn wrawl. heb giliaw yr neb ryw berigyl. Kyrch ti a gleif. a minheu a dwrndal yny ryuedo pawb. ac yny diffwrthont oc an gwelo yn ymlad. Ac ar hynny turpin archescop a gyrchwys penn bryn a oed ger eu llaw. a galw y ffreinc yny gylch y yrru grym yndunt. a dechreu y ymadrawd val hyn. A wyrda grymus. coffewch panyw y gan grist ych gelwir yn gristonogyon. a megys y kymerth ef diodeueint yroch chwi. velly y dylywch chwithheu diodef ageu drostaw ynteu. a cheissaw y getymdeithas ynteu velly och ageu chwithheu. Disgynnwch y ar ych meirch. ac estygwch ar ych glinyeu a chymerwch ellygdawd y gennyf inheu y viccar ef. Ac na vit anymdiret gennwch hediw. o bydwch veirw. caffel a wnewch coroneu y gyt ar merthyri. A gwedy eu hellwg. a rodi bendith udunt. erchi udunt gyuodi. a gossot yn benyt arnadunt. na ffoynt rac y pagannyeit.

namyn ymerbyn ac wy o dyrnodeu mawr mynych. Ac yna ysgynnu a orugant ar eu meirch. ac yn diogel ganthunt wlat nef. gan yscaelussaw y halltuded dayarawl. oe marw a damunynt. yr caffel buched a vei well. y marw heuyt a damunynt yr caffel rei y llad oc eu gelynyon. Ac yna y dywawt oliuer wrth y ffreinc val hyn. Llyman y pagannyeit yn an kyrchu ni. Paham yd ymarhown nynheu ac wy oc eu kyrchu. a rodi udunt y dyrnodeu kyntaf. Kyrchwn vynydd llewenyd ac yston-dard Charlymaen. a dodwn awr arnunt.

CIII.—Ac yn diannot kyrchu mynydd llewenyd a orugant y dodi gawr. a brathu y meirch ac ysparduneu. a chyrchu yr yspaenwyr. Ac ny ffoes y sarasinnyeit. ac velly yd ymgymysgwys y llu ffydlawn ar anffyd-lawn. Alsarot nei varsli oed vlaenaf or pagannyeit. ac angreifftyw llw y ffreinc a oruc yn valch val hyn. Y ffreinc anffyd-lawn. chwi a ymgysguaruydwch a nini. ac a brouwch an nerthoed. drwc ych ketwis y neb a dyliei ych cadw. ynvyt uu charlymaen ych rodi ych colli ygketymdeithas rolond. A phan gogleu rolond y valchder. anniodef vu gantaw. Ac yn diannot o nerth traet y varch kyrchu y syberw. a gossot arnaw a gleif trwy y lit yny daryan. yny vu trwy y daryan. a thrwy y lluryc. a thrwy escyrn y vron. a thrwy ascwrn y geuyn. ae dyrchael oe gyfrwy. ae vwrw yr llawr. ae ganhebrwng or ymadrawd hwn. ac ef yn dygwydaw. Byd varw gythreul. heb ef. ygyt ath syberwyt. ac nyt ynvyt charlymaen. ac nyt drwc y cymmynnwys charlymaen keitwadaeth y ffreinc ym. cany chyll ffreinc hediw trwydom ni nae chlot. nae syberwyt. Ac odynd annoc y getymdeithyon val hyn. Dwyssewch ar yr anffyd-lonyon. y damwein kyntaf ry ganhyadawd duw yn. y venegi yn bot yn einym y vudugolyaeth rac llaw. canys ydiw y wiryoned yn ymlad drossom. A phan welas ffalsaron agheu y nei. doluryaw a oruc a llidyaw. A gwedy idaw yscaelussaw kynny bei vwy ony chaffei dial agheu y nei ar y elynyon. racvlaenu y vydin a oruc yn awydu. ac ymoralw ar pagannyeit. ac angreifftyw y ffreinc. a menegi udunt y colli y ffreinc y henryded o

hynny allan. A phan gogleu Oliuer hynny. lldyaw aoruc. a dwyn ruthyr idaw a gleif. pan yttoed yn dywedut geiryeu ac ymadrodyon syberw bocsachus. a thrwy y daryan. ae luryc. a thrwydaw ehun y vrathu. ae vwrw y ar y varch yn varw yr llawr. ae ganhebrwng gan y angreifftyw o eiryeu chwerw val hyn. Kymer hynny yn obyr am dy vygwth. a thrwy y kyfryw dyrnodeu hynny y catwn ni enryded ffreinc. A gemeit cadarn. heb ef. nac aryneigwech yr anffydlongon. canys hawd yw goruot arnunt. a pharodach ynt y gymryt agheu noc y rodi. Ac yna yd annoges corsabrin y pagan creulonaſ y pagannyeit ereill val hyn. Ymledwch wyr. heb ef. yn erbyn y ffreinc yn wrawl. canys bychan eu niuer. ac na allant wrthwynebu y ninheu. bychydic a dal charlymaen udunt hediw o rym. Ot ymledwch yn da y maent oll yn veirw yn au llaw.

CIV.—Pan gogleu turpin archescop hynny. lldyaw aoruc. a llywyaw y varch y tu ac attaw. a chyrchu yr anffydlongon. a brathu corsabrin trwy y daryan ae luryc. ac escyrn y vronn. a thrwydaw berued yny vu yr llawr gan diruawr pwys. A phan welas ef oe orwed yn merwy yn anffurueid. ymadrawd ac ef aoruc val hyn yn chwerw. Geuawc vuost anffydlaun. llawer a grymya charlymaen yni yngyndrychawl. ac a dalwys hyt hyn. ac a dal o hyn allan. Dwyssewch yna ac hwynt. heb ef. kyversengwech wy. lledwch y rei marwawl. A getymdeithyon da. y mae y kyflauaneu kyntaf yn adaw yny vudugolyaeth. nyt oes na nerth na grym na dayoni yny lluosogrwyd racw. Ac yna dodi gawr arnadunt hyt y pen o vynyd llewenyd. ac oe awr ynteu gyrru grym a glewder yn holl lu ffreinc. Ac yn hynny gereint a gerart deu getymdeith. gweissyon dewr o ffreinc. a gyrchassant y pagannyeit o gyuundep a dwy leif. a gereint a vrathwys malkabrin. a gerart a vrathwys lannaliff. Ni bu olud a allei eu diffryt yny vu y gleieueu trwy y holl arueu. a thrwydunt ehunein. ac y ar eu meirch yr llawr. Ac ar vyrder nyt oed vwy y tygyei yr pagannyeit eu harueu heyrn no gwiscoed lliein. y ymdiffryt rac arueu y ffreinc. Ac ar hynny Oliuer a ymorelwis ae getym-

deithyon. ac ae canmoles val hyn. Da yw yn gwyr ni. heb ef. ac ar nyt ydiw onadunt yn ymgyrhaedu a brwydraw. mi a attwen glewder ganedic eu gwlat yndunt. Ac ar hynny engeler o wasgwyn a duc ruthyr y ar varch cadarn y un or pagannyeit a gleif o lawn nerth. yny dorres y daryan ar lluryc. a thrwydaw ynteu berued. ae vwrw yn un cwympe o gyfrwy yr llawr yn varw. ac yn ol hwnnw rodi cwympe y getymdeith arall idaw yn varw. ae ganhebrwng val hyn. Ymdiret yr awr hon y vahumet. val hyn y keidw ef. ac y ymdiffyn y rei eidaw ef. kymer dy gyfloc yr awr hon yn uffern am wassannaethu yr teu arglwyd hwnnw. Deu oed etwa yn seuyll or deudec gogyuurd y pagannyeit. Margarit. a cernub ac wynteu a llywyassant eu llu yn erbyn y ffreinc. Y Margarit hwnnw y marchawc goreu oed. tec oed ynteu a dewr. ac amyscauyn. a chyfrwys ar varch. a llywyaw y march cadarn aoruc a chyrchu oliuer. a gossot arnaw a gleif yny daryan. yny dyllwys y daryan hyt ar y lluryc diogel. Ac nyt argywedwys yr lluryc. namyn torri yna y wayw gan y mwn. a dodi y gorn wrth y eneu. ac o sein y gorn galw y pagannyeit yr vrwydyr. Ac yn hynny ny orffwyssei rolond o taraw. a llad pwy bynnac a gyfarffei ac ef. ac nyt oed reit eilchwyl y darw a drawei ef unweith. Tra barhawys y wayw. ac ef yd ymladei. ac ny pharhawys idaw namyn ar un gossot ar bymthec. ar gyniuer kelein a ladawd ac ef o riuedi. A phan daruu y wayw. kyrchu aruer a chanhorthwy dwrndal. A gwedy y dinoethi. lledauwynaw y varch a chyrchu cernub. ac o warthaf y benn dechreu y dyrnawt trwy yr arueu heyrn. a thrwy y pen. ar emennyd. ar mynwgyl. ac y rwg y dwy vron. a thrwydaw berued. a thrwy y kyfrwy. ar march llurigawc hyt y llawr. ae ganhebrwng or ymadrawd hwn. Kymer hynny yggobyrr dy enwired. val hynny y gnottaa mahumet canhorthwyaw y rei eidaw.

CV.—Ac odyne y kerdwys rolond ymplith y lleill. ac y lladawd y sawl a gyrhaedei ac wy. o riuedi nat oed hawd y adrawd. namyn val hyn tannu y pagannyeit. mal medelwr cyflym yn medi yt aeduet. Ac ny orffwys-

sei y ffreinc ereill heuyt o diua yr anffydlonyn. namyn pob un herwyd y gallei yn ymgyfflybu y rolond. A llawenhau aoruc turpin archescop o edrych arnunt yn hynny. ac eu moli. gan eu hannoc y vot yn well val hyn. Teilwg yw y ffreinc ardelw or gwyr hyn. yssyd yn yscaelussaw eu heneiteu yn y byt hwn. val y gallont ymgadw ymached tragywyd. Ac yn hynny yd oed oliuer yn ymlit y elynyon a dryll y wayw nny law. ac a hwinnw taraw mawstarot ar awch y helym. nny blygwys y helym trwy y benffestin. nny gymhellwyt y lygeit oe heisteduaeu ymaes. ar emenyd yn redec yn eu hol wynteu. ac ynteu yr llawr yn varw ymplith mil o varchogyon oe getymdeithyon ehun nny gylch. Ac yn ol hwinnw taraw torkin a dryll yr un paladyr. ac ny allwys yr aryf parau gan dyrnawt kymeint a hwinnw. namyn torri yn vil o drylleu. yn wascaredic o bop parth idaw. A phan arganuu rolond hyuny. y angreiffyaw a oruc val hyn. A getymdeith da. heb ef. nyt a ffynn y mae reitta ymlad yn y vrwydyr honn. namyn ar cledyfeu. ac yr arueu heyrn. Mae hawtcler dy gledyf di yn da. Ny bu reit ym hyt hyn y dinoethi. heb yr oliuer. ni doeth cof ym ef kevei tra yttoedwn yn ymlit y cwn. vy awyd yn eu llad ar aryf a oed ym llaw. Ac odynd tynnu y gledyf oe wein. ae dangos y rolond y getymdeith. gan daraw yttyen ac ef ar y helym ar penffestin. a thrwy yr arueu oll. a thrwy y gwr ar march hyt y llawr. nny oed ran o bop parth yr cledyf yn wahanedic onadunt. Yn y dyrnawt hwn yd atwein i dy vot ti yn getymdeith y rolond. heb y rolond. ac or kyfryw dyrnodeu hyuny heuyt yd heydy getymdeithas charlymaen. ac yd ymgedwy ae enryded. Ac yna dodi gawr a orugant wy ell deu. y ar vynydd llewenyd. ar holl llu yn eu hol wynteu yn gyuun a dodassant awr. Ac ar hynny gereint a gerart y getymdeith a gyrchysant dimoeth megys yn gyfun. ae vrathu o un onadunt nny daryan. ar llall nny lluryc. a thorri eu deu wayw y gyt yndaw. ae vwrw y ar y varch yn varw. Ac ar hynny y lladawd turpin archescop eu dewin. yr hwn a dwyllwys y dewin dabaeth y agheu yna. Ymlad

a orugant y deu lu yn anhebic hagen. y neill yn llad. ar llall yn diodef eu llad. ac yn llauuryaw y amdiffyn rac eu llad. Rolond. ac Oliuer. ar archescop yn gluttaw ac wy yna. ar deudec gogyuurd. ar ffreinc ereill heb orphwys yn tannu y bydinoed gwrthwyneb.

CVI.—A phan welas y pagannyeit nat oed neb ryw amdiffyn na brwydyr. na chadernyt. nac arueu a dyckeï udunt rac eu llad. y kymerassant ffo ehun yn diogelaf medeginyaeth udunt rac agheu. a dangos eu keuyn yr ffreinc. ac adaw y maes. Ac eu hymlit aoruc y budug-olyon udunt heb damunaw carcharoryon o neb onadunt. amgen no thrwy eu hagheu. A llawen orawenus vu y ffreinc o gaffel y vudugolyaeth gyntaf. ac eissoes y dyghetuen a gymysgwys petheu gwrthwyneb yr rwyder hwnnw. canys gorthrymder gelynyon o newyd a doeth attunt yn diarwybot. y rei a oed vlin o ymlad. ac eu harueu yn vriwedic. bychan eu hymdiret yndunt. Oia duw meint y collet a doeth yr ffreinc yna o vrat gwenwlyd. y sawl ar veint o ganhorthwywyr a golles charlymaen. Yn y lle hwnnw y mae etwa collet y gwyr hynny yn parhau. ac eu heisseu yn ymdangos herwyd eu llwybyr yn amlwc. Oia duw. mor da y cauas y bradwr yny diwed tal y anffydlonder ymparis. ymherued eu gwlat ehun y barnwyt yr groc ar y decuet ar hugeint oe oreugwyr. Ar brenhin. kyt bei drist. a gymerth y vrawt honno. ac y peris y chwplau o weithret. ac velly kyt bei gwrthwyneb gantaw. a dialwys y gollet arall. ac a didanwys y dolur trwy dolur arall. Or can mil hagen or pagannyeit ry doeth yn gyntaf am ben y ffreinc ni diegys yr un namyn margarit ehun. a hwnnw a datcanawd y varsli aerva y wyr. Ac odynd marw vu ynteu. canys briwaw ry wnathoed. y daryan ae harwest etwa am y dwrn. a thorri y wayw. a briwaw y luryc. a thorri y helym. ae benffestin. a briwaw y ben. a phedeir gweli yn y gorff. ae gledyf noeth yny law yn waetlyd yd edewis y maes yn lladedic hayach heb vawr geryd. ac y ffoes nyt yn anadwyn. ac adaw y gan mil o gedymdeithyon yn veirw wedy ry lad. A gwedy dyuot margarit rac bron marsli vrenhin yn y wed honno

nyt val gwr llwfyf, a ffoawdur, y gyghori a oruc val hyn. Marsli vrenhin yr yspæn, heb ef, reit yw yt yr awrhon a thi ath niuer marchogaeth yn erbyn y ffreinc ath holl lu yn diannot, canys o gellir goruot arnadunt yr awr hon y mae hawssaf. Briwedie yw eu taryanneu, a briwedie eu cledyfeu, ac eu gwaywar, a llawer o varchogyon dewr onadunt ry dygwydassant yn yr ymlad, a blin ynt hwynteu o laur yn an llad ninheu, a llawer gwedy eu gwanhau, ac eu diffwythaw yn vawr oc eu gwelieu, a choll eu gwaet. Ac wrth hynny yn diannot y mae dechreu brwydyr ac wynt, tra vo hawssaf goruot arnadunt, yn diannot y mae dial ar rei syberw agheu a gwaet an gwyr ninheu.

CVII.—A gwedy ymadrodyon y gennat, yn diannot y pagannyeit a wisgassant eu harueu, ac a ymlunyeithassant yn vydinoed. A marsli ac eu tywysswys ar hyt glyn coedawc, val y gellynt yn dirybudyach dyuot amben y ffreinc. A phan yttoydynt yn gyuagos yr ffreinc y dywawt marsli wrth y niuer val hyn. Rolond, heb ef, yssyd cadarnaf gwr a goreu gwyr y gedymdeithyon, a chany thyceya brwydraw or neilltu udunt, reit yw luncyethu brwydyr o bop parth udunt y eu gorchuygu. Myvi heb ef, a drigaf y dan y bryn hwn, a deg mydin gennyf. Ac aet grandon, gwr dewr yw hwnnw, a deg mydin ereill gantaw y ymerbyn ar ffreinc. Ac a chyghor y brenhin y kytsynnywys pawb. Ac yna y gelwit grandon at y brenhin y rodi idaw arglwydyaeth ar y deg bydin hynny, ac ystondard eureit hynot o gwbyl. Ac y dan y bryn hwnnw y trigwys marsli ae niuer, a grandon ynteu ae deg bydin o hyt traet y meirch a gyrchassant y ffreinc, a honni eu kychwyn o vil o gyrn. A phan doeth y godwrd hwnnw at y ffreinc kythrudaw a wnaethant o darogan eu hagheu, a chwynaw pob un wrth y gilyd onadunt. Ac yny gwynvan honno eu didanu aoruc yr archescop udunt, gan adaw llewenyd gwlat nef yr goreu a ymladei onadunt, ac adaw poeneu uffern yr neb a ffoei ohonunt. Ac ymgadarnhau ar hynny aoruc pawb onadunt, ac ymadaw yn gyuun hyt na ffoynt vyth. Ac ar hynny

cliborinus y pagan cadarnaf or byt a racvlaenwys y getymdeithyon. a dwyn ruthyr y engeler o wasgwyn. ae vrathu a gwayw trwy y daryan ae luryc a thrwydaw ehun. a digwydaw y ar y varch yr llawr. a buched tragywyd a gymerth engeler. Ac ar hynny y budugawl a dodes gawr. hawd yw goruot. heb ef. ar y ffreinc. Ymledwch getymdeithyon. a chan ymlad torrwech vydinoed y ffreinc. Ac ar hynny ymoralw aoruc rolond ac oliuer. A getymdeith da. heb ef. a wely di meint y collet ry damweinwys yn ni rylad engeler. Ni wn ni. heb yr oliuer. medeginyaeth wrth y collet hwnnw amgen noe dial yn vuan. gan ganhorthwy duw nyt annodir y dial ynteu. Ac ar hynny dyrchafel y gledyf yn waetlyd uch y ben. a chyrchu cliborin oe lawn aruaeth. ac ny chauas y gledyf neb gohir. nac yn yr arueu. nac yn y gwr. nac yn y march. yny vuant yn dwy ran. Ac yn ol hwnnw llad alfacet a hen vlaccand. ac ar un tu llad seithwyr yn dial yr un. Ac yn ol hynny Maldabrwn y pagan enwiraf. ac a dywedir rygaffel o honaw gynt caerusalem trwy vrat ar dineu gwaet o honaw trwy greulonder yn temyl y padriarch. A brathu y varch a oruc ac ysparduneu. a chyrchu samson a gleif ay vrathu trwy y arueu. a thrwydaw y hun. yny vyd y ar y varch yr llawr yn varw. ar eneit detwyd hagen yn kerdet ar vuched didramgwyd.

CVIII.—A phan welas rolond samson yn varw. dolur a gymerth y gyt a llit. a brathu y varch y gyrchu yr anffydllawn y ar y ystlys. ae taraw oe wregys y vynydd trwy y arueu. a thrwydaw y hun hyt y llawr. ac oe wregys y waret yn marchogaeth y march. Ac yna heuyt y collet ansel gwr grymus o ffreinc. Ae eneit a gyrchwys gedymdeithas engylyon. Ac ar hynny turpin archescop a vrysswys y dial hwnnw ar valquidon ry ladssei. a thrwy y taryan. ar lluryc. ar arueu ereill. ac ysglyuyeit y ben y ar y gorff. Ac yr hynny corff yr anffydllawn yn ymgynhal y varchogaeth heb y ben. yn hir herwyd y grym. ar angerd ry aruaethassei yn y vywyt. Ac ar hynny grandon tywyssawe ymladeu y pagannyeit a duc ruthyr y ar y varch awyduſ y ereint.

ae vrathu a gwayw trwy y arueu. a thrwydaw ehun. a rodi cwymyp idaw yr llawr y ar y varch yn varw. ar eneit detwyd eissoes yn kymryt buched rac llaw hep ouynhau. Ac ar hynny llad engeler y getymdeith val y bydynt getymdeithyon yn varw. val y buont yn y byt yma. ac yna y lladawd y pagannyeit ar un tu bren-gar. a gwimwnt o saxonía. ac astorius gyt ac wy. Ac yna y rodes y pagannyeit gawr ar y cristonogyon. ac wynteu a wybuant o un vryt bot y pagannyeit yn mynet drostunt. Ac yna y kyffroes rolond ar lit. a phan arganuu grandon ef yn lletauwynaw tu ac attaw. ffo aoruc. ae ragot a oruc rolond idaw. ac ef ae trewis a dwrndal. yny vu y gwr. ar march. yn dwy ran o bop parth y dwrndal. Ar dyrnawt hwnnw a lawenhaawd y cristonogyon. ac a tristaawd y pagannyeit. A gwedy llad y tywyssawc y ffoassant. ac eu hymlit a oruc rolond udunt ae wyr. ac eu adaw yn danvaeu. Canys mwy lawer a las yno no riuedi y rei ae lladawd. Ac yna y digalonnet y pagannyeit. hyt na ellynt wy gynhal eu harueu. Ac yna y kannasant y kyrn. ac ar kyrn yd ymladassant. ac velly y cwplaassant y vrwydyr trwy y kyrn y gnotteit annoc y gwyr yny vrwydyr.

CIX.—Ac velly y llas y pagannyeit. ac ychydic onadunt a diengis a ffoassant ar varsli. Ac nyt oed lei eu houyn yno. nac rac bron rolond ae lu. A thra welei rolond wy. ef ae hymlittyawd. a gwedy na welei ef neb yny gylch. ef a dywanawd ar sarasin du diffygyawl yn llechu y mywn llwyn. ae daly a oruc. a nydu pedeir gwialen. a gwneuthur petwar reuawc. ae rwymaw wrth bren yn diffleis. a gwedy y rwymaw. mynet y bryn a oed agos idaw. Ac odynd ef a welei lawer or sarasinnyeit y gyt. ac ymhoelut a oruc y lyn mieri. y lle y kyrchei pawb or a vynnei adaw pyrth yr yspaen. Ac yna canu y gorn. ac ef a ymgynnullawd attaw yno amcan y gannhwr o gristonogyon. ac a hynny ygyt ac ef y doeth yr lle yd oed y sarasin yn rwym. Ac yna y tygawd rolond y lw mawr y lladei ben y sarasin. ony delei y venegi idaw y lle yr oed varsli. ae dangos idaw. canyt attwaenat rolond varsli yna etwa. Ac yn dian-

not rac y lad yd aeth y sarasin y dangos idaw varsli. ac o bell dangos y arwyd. a march coch mawr adanaw. a tharyan gronn oed arnaw. A rodi y vryt aoruc rolond arnaw. a chyrchu y vydin yn hy. ar hynn a oed o wyr ganthaw yn diuygyl. Ac arganuot a oruc rolond yn eu plith gwr a ragorei racdunt. a chyrchu aoruc rolond hwnnw. ae lad ar un dyrnawt. a ffo aorugant wynteu yna hwnt ac yma. vry ac obry. Taraw a oruc rolond yn eu hol. ac eu llad ac eu bwrw. ac eu hyssigaw. ac arganuot a oruc varsli yn ffo. ae ymlit a oruc rolond idaw ae lad. ac ny diengys un gwr o wyr rolond o hynny o gyfranc. namyn rolond e hun. gwedy y vrathu a phedeir gleif. ae vriwaw a mein. ae yssigaw.

CX.—A phan gogleu beligant hynny. yr eil brenhin or pagannyeit. disgreth varsli yn dygwydaw. ffo aoruc ynteu. ac adaw y wlat. Teodoric a bawtwin a rei ereill or cristonogyon oedynt yn llechu rac ouyn ymywn llwyneu. ac ereill a adoed yn ol charlymaen y byrth yr yspaen. ac neur daroed y charlymaen adaw aoed dyrys. a pherigyl or ffyrd. a dyuot yr diogelwch heb wybod dim or a daroed yn ol. a blinaw a oruc rolond gan bwys yr ymlad. a chan rodi y dyrnodeu mawr a chymryt y bratheu agheuawl a gawssei. A dyuot velly a oruc drwy drysswch a llwyneu hyt y pen issaf y byrth ciser. Ac yno y disgynnawd ef y ar y varch o dan bren wmb-yr ymywn gweirglawd dec. a maen marmor wedy y gyuodi yny seuyll yn emyl y pren. a thynnu y gledyf aoruc oe wein. dwrndal y enw. Sef oed hynny. dyro dyrnawt calet. a dywedut aoruc wrth y gledyf val hyn o ymadrodyon dagreuawl. Or cledyf teckaf a gloywhaf. a gwedussaf. y kyuartalaf y hyt ae let. y gwynhaf a theckaf y dwrn o ascwrn moruil. ar groes eureit yny deckau. ac aual or beril teckaf ar y dwrn. ar canawl eur gwerthuorussaf yndaw. a dirgeledic enw duw. alpha et omega. yn ysgythredic yndaw. Y blaen llwyd-yannusaf. a mwyhaf y glot o nerth dwywawl. Pwy bellach a aruer o honot. pwy a vyd perchennawc arnat ti bellach. Y neb a vo medyannus arnat ny orchyuygir vyth. ny byd bygwyl. ny chryn yr ouyn neb. Nyt

aryneigya yr ellyllgerd na chythreulyaeth. namyn gwastat diafyrdwl yd aruer. a dwywawl nerth yn damgylchynedic o nerth. ac ysprydawl ganhorthwy. a thydi y lledir y sarasinnyeit ar ny las onadunt. Clot y duw a ardercheueist. or gyniuer gweith y dieleist gwaet yn harglwyd ni iessu grist. yn trychu y paganneyeit. ac ydewon. A thydi y teruynir gwironned. a chyfyawnder. a thydi y trychir yr aelodeu a letrattaho. Or cledyf hawssaf ymdiret idaw. or goreu y awch. or llymaf or cledyfeu. Or cledyf ny chaffiat eiroet y gyffelyp. ac ny cheffir byth. Y neb ath oruc. ny oruc na chynt na gwedy dy gystal. Nyt aeth yn vyw yd anwaedit arnaw yr bychanet y dyrnawt. Os marchawc llesc ofynawc ath geiff. neu sarasin. neu dyn anffyd-lawn. ys mawr a dolur yw gennyfi hynny.

CXL.—A gwedy yr ymadrawd hwnnw. rac ouyn dygwydaw y gledyf yn llaw sarasinnyeit. taraw tri dyrnawt aoruc ar y maen marmor. yny vyd y maen yn drylleu hyt y daear. yn dyargywed yr cledyf. Ac yna y rodes lef ar y gorn. y edrych a delei neb attaw or cristonogyon aoedynt yn llechu yn y llwyneu. neu a glywei neb or a athoedynt y byrth yr yspaen. val y delynt wrth y agheu y gymryt y varch ae gledyf. ac ymlit y sarasinnyeit. Ac yna y cant yr eliphant y gorn yn gyngadarnet. ac yny holltes y gorn yn deu hanner. a thorri y dwy waetwythen. ac ef a dywedir torri gieu y mynwgyl idaw yna. A llef y corn a duc agel o nef odynd hyt y lle yd oed charlymaen yn glyn y mieri. wyth milltyr y wlat yno. y tu a gwasgwyn. y lle yr oed charlymaen yn pebyllaw. Ac yn diannot y mynassoed charlymaen ymhoelut oe nerthau. Nac ef. arglwyd. heb y gwenwlyd. Cann oed kyfrin ef am agheu rolond. Gwybyd di. heb ef. or achaws lleiaf y kenit y corn. ac nat reit idaw ef wrth dy ganhorthwy di. namyn hely anyfeileit gwyllt y mae. ac am hynny y cant y corn. Ac o gyghor y bradwr y tewit yna am rolond. ac yna y dywanawd bawtwyn y vrawt ar rolond yn y lle yd oed yn ymgreinaw. ac yn damunaw dwfyr. ac nys cauas y vrawt idaw yn un lle. Ac yna erchi y vendith a oruc

y vrawt. ac ysgynnu aoruc ar y march rac y gaffel or sarasinnyeit. a mynet yn yd oed charlymaen. A phan aeth bawtwyn ymeith. y doeth attaw ynteu teodoric. ae gyffessu. ae dysgu y ymeiryawl a duw.

CXII.—Ac neur daroed y rolond y dyd hwnnw kymryt corff y arglwyd. a chyffessu yn llwyr wrth offeiriet. canys hynny oed eu deuawt y dyd yd elynt y vrwydyr. kyffessu a chymryt kymun. Ac ymhoelut y wyneb ar y nef a oruc rolond. a dywedut val hyn. Arglwyd grist. yr kynnal dy dedyf di. ath cristonogaeth y deuthum i om gwlat y alltuded aghyfyeth. a thrwy dy nerth di ath ganhorthwy arglwyd. y gorchuygeis i lawer o sarasinnyeit. ac y diodefeis anneiryf o dyrnodeu. a bonclusteu. a chwympeu. a gwelioed. a chellweir. a gwaradwyd. a blinder. ac oeruel. a gwres. a newyn. a sychet. a gouut. a phoen. Y titheu arglwyd y kymynnaf inheu vy eneit. val yd estygeisti erofi. ac yr cristonogyon y byt. yth eni or veir wry. a diodef ar y groc. ath gladu. ath varw. ath gyuodi y trydydyd. ath ysgynnu ar y nef. y lle nys edeweist eiroet o gyndrycholder dy allu di. Velly arglwyd y teilygych ditheu vy rydhau inheu am eneit y nef rag agheu tragwyd. A chyfadef yw gennyf inheu vy mot yn bechadur camgylus. eithyr y mod y mae cannyat y dywedut. A thitheu arglwyd. val ydwyt trugaroccaf madeuwr pob pechawt. ac a drugarhaa wrth bawb. ac ny cheissy di arglwyd gan ediueryawc. namyn y ellwg oe holl godyant. ae bechodeu. yn yr un awr yd ucheneittyo. ac ymhoelo o honaw. A thi a vadeueist yr wreic a dorres y phriodas. ac a agoreist borth paradwys yr lleidyr yn kyffesu yny groc. Na naccaa ditheu vinheu arglwyd o vadeu ym vympechodeu. a pha beth bynnac a becheis i yth erbyn di madeu ym. a llehaa vi y orffwys dragywyd. canys tydi arglwyd yssyd greawdyr yr holl greaduryeit. a thi a dywedeist arglwyd. bot yn well bywyd pechadur noe agheu. Mi a gredaf arglwyd yt om holl galon. ac a gyfadeuaf am tauawt. can wyt yn mynnu dwyn vy eneit or vuched hon y vuched dragywydawl. ar synwyr yssyd gennyf yr awr hon a amgena o gymeint o

ragor y corff rac y cysgawt. A chan dynnu y groen ar y gnawt am y dwyvron. a dywedut val hyn gan dag-reuoed cwynuanus. mal y datcanawd teodoric wedy hynny. Arglwyd iessu grist vab duw. a mab y wenyddedic veir wyry. mi a gyfadeuaf om holl galon. ac a gredaf dy uot yn brynwr arnaf. ar dyd diwethaf y ky-uodaf or dayar. Ac yny cnawt hwn yd edrychaf ar duw yachawdyr pob eneit. A their gweith y dywawt yr ymadrawd hwnnw. gan ymauael ae gnawt yghylch y dwyvron. Ac yna dodi y law ar y lygeit. a dywedut val hyn. Ar llygeit hyn mi a edrychaf arnaf. Ac agori y lygeit a oruc. ac edrych ar y nef. a chroessi y dwyvron ae holl aelodeu. a dywedut val hyn. Ysgaelus yw gennyf pob peth dynawl bellach. canys yr awr hon y gwelafi peth ny welas llygeit. nys gwerendewis clusteu. nys ysgynnawd yghalon dyn y peth a darparawd duw yr neb ae caro ef. A derchael y dwylaw a oruc ef dros y rei a dygwydassei oe getymdeithyon yn y vrwyd-yr honno. a gwediaw gantunt val drostaw y hun. can doethant y alltuded y wrthlad sarasinnyeit. ac y gynnal dy enw. ath dedyf gristonogawl. ac y dial dy waet. Ac y maent yma yn gorwed gwedy eu llad o sarasinnyeit yn ymlad drossot ti. A dilea yn drugarawc arglwyd manneu eu pechodeu wynt. a rydhaa eu heneiteu y wrth boeneu uffern. ac anuon dy archeigylyon kyssegredic yn eu kylch. oc eu diffryt rac tywyllwch. ac eu dwyn y deyrnas nef. y gytwledychu ath verthyri di. val y gwledychy ditheu y gyt ar mab ar tat ar yspryt glan. heb dranc. heb orffen. Amen.

CXIII.—Ac yn hynny a theodoric yn ymadaw ac ef yny gyffes. ar y wedi honno y kerdawd eneit rolond oe gorff. ac y duc yr egylyon ef y orffwys dragwydawl. y lle ny byd na thranc na gorffen. gyt ar merthyri val y haedawd. ae gwynaw val hyn. Diwyllwr y temleu. Kynydwyr kiwdadoed. Medeginyaeth diogel y ovidyon gwlat. Gobeith ysgolheigyon. Amdiffyn morynyon. Ymborth eissywedigyon. Hael wrth bellenigyon. Doeth y bwyll. ac o anyan. Ffynnawn ygneidyaeth. Prud o gyghor. Gwar y vedwl. Gwrawl y weithret. Eglur y

ymadrawd. Caredic gantaw pob dyn. val pei brawt idaw vei pob cristyawn. Ac yn ol y volyant ynteu poet tegwch yn marchogaeth. A phan yttoed eneit rolond verthyr yn mynet oe gorff. hanner mei ehun. yd oed turpin archescop yn canu offeren or meirw y rac bron charlymaen. sef y doeth idaw val llewyc. ac yna y clywei cor o egylyon yn canu. Ac ny wydyat ef beth oed hynny. A gwedy kerdet goruchelder nef onadunt. Ynachaf traeguyn bydin. ual gwyr a delei o gyrch ac anreith gantunt. yn mynet heibyaw. ac ymatteb ac wy aoruc. a gouyn udunt beth a arwedynt. Marsli. heb wy. ydym ni yny dwyn y uffern. ach cornawr chwithau y mae mihagel yny dwyn y paradwys. a niuer mawr gydac ef. A gwedy daruot yr offeren y dywawt turpin hynny ar vrys y charlymaen. Bit hyspys. heb y charlymaen. y mae eneit rolond y mae mihagel yny dwyn y nef. a llawer o gristonogyon y gyt ac ef. Ar diefyl. heb ef. yssyd yn mynet ac eneit marsli i uffern. Ac ar hynny nachaf bawtwyn yn dyuot ar charlymaen. brawt rolond. ac yn dywedut idaw cwbyl o damwein rolond. a march rolond gantaw.

CXIV.—Ac yn diannot ymhoelawd charlymaen ae holl lu. Ac yn gyntaf dyn or llu charlymaen a dywanawd ar rolond. yny lle yd oed ae dorr y vynydd. ae dwyvreich yn groes ar y dwyvron. Ae gwynaw a oruc drwy igyon ac ucheneidyaw. ac wylaw. a diwreidyaw blew y varyf. ae wallt. a dywedut val hyn o hyt y ben. Or vreich deheu ym corff i. y varyf oreu a uu. a thegwch holl ffreinc. ae kedernyt. ae hyder. ae hamdiffyn. Cledyf kyuyawnder. gleif ny phylei. lluryc aghyffroedic. penffestin llewenyd. helym milwryaeth. kyffelyb o glot y iudas machabeus. un gedernyt a samson. un ryw y angeu ac un saul vrenhin a ionathas. Y marchawe gwychaf a grymussaf yn ryuel. a doethaf ymplith llu oed. Distryw sarasinnyeit. mawred yr ysgolheigyon. amdiffynnwr cristonogyon. Kynheilat ymdiueit. a gwraged gwedwon. Ymborth achenogyon. Kynydwyr eglwysseu. Kyffredin ymrodyeu. ketymdeith y bawp. tywyssawc lluoed ffydlawn. ac ar un geir blodeu. a

hyder achwyn holl gret yn erbyn eu gelynyon. A phan y dugum i dydi yr gwladod hyn. pa delw y gallafi edrych arnat ti yn varw. paham na bydaf varw inheu y gyt a thydi. Gwae vi rac trueni. py wnafi bellach. Buchedoccaa di bellach gyt ac egylyon. ar merthyri. ar seint. a minheu amdanat ti bieu y kwynaw ar hiraeth. ar galar. ar trueni. val y bu cwynvan y davyd am saul. a ionathas. ac absalom. A thydi yssyd yn mynet. a minheu yssyd yn trigyaw yn drist oualus.

CXV.—Ac or kyfryw gwyn hwnnw kwynaw rolond y tra vu dyd aoruc. A deunaw mlwyd ar hugeint oed y dyd y llas. ac yny lle yd oed rolond yn varw. y tynnasant eu pebylleu y nos honno. ac iraw corff rolond a wnaethpwyd ac ireideu gwerthuawr. nyt amgen myrr. ac olew. a balsami. a gwneuthur arwylant mawr idaw o ganueu a chwynvaneu a gwedieu. a thapreu kwyr. a thaneu. a goleuni. ar hyt y coedyd. ar llwyneu yr enryded y rolond yn hyt y nos honno. A thrannoeth y bore gwedy gwisgaw eu harueu amdanadunt. mynet a orugant yr lle y buassei y vrwydyr. parth a glyn y mieri. Ac wynt a gawsant yno eu gwyr yn gelaned. ac ereill yn annobeith o vratheu agheuawl. Ac yno yd oed oliuer yn varw ae dorr y vynydd. ar y ystyn. gwedy y rwymaw a phetwar reuawc. a phetwar pawl drwydunt yn y dayar. Ac oe vynyddyl hyt y ewined wedy y vlingaw. ae vreicheu. ae dwylaw. a gwedy y ffenestru drwydau a phob ryw arueu. Ny ellit adrawd y kwynuan ar drycyruerth oed yno. canys ef a glywit eu griduan. ac eu godwrdd yn llenwi y glyn o leuein. Ac yna y tygawd y brenhin yr brenhin holl gyuoethawc. na orffwyssei o ymlit y pagannyeit yny ymordiwedei ac wynt. Ac yn diannot mynet a orugant odyo yn eu hol. Ac yna y seuis yr heul megys yspeit tri diwarnawt yn digyffro. ac y gordiwedawd wynt yglan auon ebra. ger llaw cesar augustam. A mynet a oruc yn eu plith. megys llew dywal a uei hir heb vwyd. A gwedy llad onadunt pedeir mil. ymhoelut a oruc dracheuyn hyt y glyn y mieri. a pheri kynnullaw y kelaned oed yno. ae dwyn ganthaw yn yd oed corff rolond.

CXVI.—Ac yna yd amouynnawd charlymaen oed wir ar wenwlyd wneuthur o honaw vrat rolond ae wyr. Ac yn diannot dodu deuwr y ornest y dangos y wiryoned am hynny. nyt amgen theodoric dros charlymaen. a phinabel dros wenwlyd. Ac yn diannot y llas pinabel. ac yna y peris charlymaen rywaw gwenwlyd wrth petwar meirch cadarnaf or llu. a dodu petwar gwyr arnadunt. ac eu kymell y bedeir ban y byt. pob un onadunt yggwrthwyneb oe gilyd. ac y velly y cauas gwenwlyd y angeu. Ac yna iraw a orugant galaned y gwyr enwawc oll a myrr ac a balsami. ereill onadunt a halltwyt a halen. ac a ducpwyd y ffreinc. Ac yd oed dwy vynwent bennadur kyssegredic. un yn yr alatlen. gwedy y chyssegru o seith escyb. ac yny rei hynny y cladwyt y ran vwyaf or calaned. A chorff rolond a ducpwyd yn enrydedus hyt ymblif. ac yn eglwys seint rwmyn y cladwyt. a baryssei y hun y hadeilat. A chanonwyr a ossodet yndi. ae gledyf a ossodet uwch y ben. ar eliffant y gorn a rodet is y draet. yn lle uchel yr enryded idaw a molyant a chlot. A gwedy daruot hynny. y rodes charlymaen deudegmil o ugeineu o aryant. ar riuedi o vyssaneu eur. a gwisgoed anrydedus. a bwyd a diawt yn didlawt y achenogyon. Ar tir ar dayar ar seith milltir yghylch eglwys seint rwmyn ar castell ar llys ac a perthynei wrthunt. ar mor heuyt. a hynny oll o garyat rolond. Ac ef a rodes y ganhonwyr y lle hwnnw na bei arnadunt neb ryw geithiwet vydawl. namyn rodi dillat unweith pob blwydyn rac eneit rolond. kyuenw y dyd y llas. y deg achenawc ar hugeint. ae porthi y nos honno. A chanu dec sallwyr ar hugeint a dec offeren ar hugeint yn anryded y rolond ae niuer a verthyrwyt y gyt ac ef yn yr yspaen. val y bydynt rannawc ar y coroneu. Ac wynt a adawssant ar eu llw wneuthur hynny.

CXVII.—Ac ar hynny yd aeth charlymaen o vlif hyt yn vien. ac yno y bu yn gorffwys ychydic. yn kymryt medeginyaeth oe glwyueu ae vratheu. Ac odyna yd aeth y baris. ac yna y goruc kwnsli yn seint dynys. oe dywyssogyon ac escyb. yn eglwys seint dynys y diolwch

y duw ar sant y nerth ar grym a rodassei y estwng y pagannyeit. Ac yna y rodes ef holl ffreinc yn darestyg-edic y seint dynys. val y rodassei bawl ebostol a chlemens bap. a orchymynassant gynt yr brenhined ar tyw-yssogyon uvudhau yr eglwys honno. a rodi pedeir keinnawc pob blwydyn o pob ty y adeilat yr eglwys. ac a ellygawd pob caeth yn ryd yr talu y treth honno. ar llawenaf ae talei a elwit ffranc seint dynys. Ac odyna y gelwit y wlat honno ffreinc. a chynno hynny galli oed y henw. sef yw deall yr enw ffranc ryd o geithiwet pob kenedyl. canys wynt a dylyynt vot yn bennaf. Ac odyna yd aeth charlymaen hyt y lle a elwir dwuyr y grawn. parth a leodin. ac ef a beris wneuthur enneint dogyn y wres heb gilyaw yn dragywyd o geluydyt ac ardymher. Ac eglwys a adeilassei y wyn-uydedic veir a adurnawd o newyd o eur ac ariant a dotrefyn eglwyssawl. a pheri ysgruennu yndi ac ysgythru y mywn neuad ar y parwydyd. yn llythyr a delweu eureit ystorieu hen dedyf oll. ac ysgythru mywn neuad idaw ynteu oed yno hynny oll. a dodi cwbyl oe ymladeu yn yr yspaen. ar seith geluydyt y gyt a hynny o enrydedus kywreinrwyd.

CXVIII.—Granadec gyntaf a ysgruennwyd. canys hi yssyd vam y keluydydeu. a hi a dyse pa sawl yssyd o lythyr. a pha delw yd ysgruennir pob ymadrawd. a rannu y sillafeu a vo yndaw. a thrwy y geluydyt honno y dyeill y lleodron yn yr eglwys pwyll yr ymadrawd a darlleont. ar nep ny wyppo honno darllein yr ymadrawd a wna ac nys dyeill. vegys y neb ny bo yr agoryat gantaw. ny wyr beth a uo yn y llestyr ar clo arnaw yny dirgelu. Mussyc a ysgythrwyd yno. a honno a dyse keluydyt y canu. a thrwydi y teckeir gwassanaeth yr eglwys. ac y dyse y cantoryeit yr organ. ac ar ny wyppo honno. breuu a wna val eidon. Y gradeu ar pyuckeu nys gwybyd. namyn val dyn a dynno ar vem-rwn lluneu wrth linyawdyr gyrgam. kyn agkywreinet a hynny yd ellwg ynteu y lef. A thrwy honno y dychymygwyd a vu o gerd delyn a chrwth. a thympan. a phibeu. ac nyt oes yndi namyn pedeir llin ac wyth

don. a thrwy y rei hynny y dyellir y petwar nerth a berthyn ar corff. ac wyth obrwy yr eneit. ae boned oe dechreu a gaffat o gywydolyaetheu egylyon. Dilechtit a ysgythrwyt yn neuad y brenhin. honno a dysc dywedut yr ymadrawd. a dosparth gwir a geu. ac a dysc amrysson or ymadrawd ae dyall. o byd yndaw dywyllwch. Rethoric oed yno. honno a dysc dywedut yr ymadrawd yn gyuyawn. ac yn llwybreid. ac yn kyfreithawl. huawdyl a dosparthus vyd ae gwypo. Geometria a ysgythrassit yno. honno a dysc messuraw y dayar. y dyffryned ar mynyded. ar glyneu ar moroed ar yspasseu ar milltiroed. ar neb a wyppo honno yn gyfyawn. pau edrycho let y vrenhinyaeth. ef a wybyd pa sawl milltir. neu pa sawl gwrhyt. neu pa sawl troetued a vo yndi o hyt a llet. ac velly am vaes neu kymwt. neu dinas. Ef a ednebyd pa sawl troetued a vo yndaw. a thrwy honno y kyuansodes yr amherodron rufein y milltiroed. ar ffyrd or dinas pwy y gilyd. Ac o honno y llauurya yr emeith disynnwyr y vessuraw y tired ar gwinllanneu. ar gweirglodyeu. ar meussyd ar llwyneu. Arithmetica a ysgythyssit yno. yr hon a traetha pob peth o gyfrif. ar neb ny wypo honno pan welo dwr yr y uchet. ef a wybyd pa sawl maen a vo yndaw. neu y gyniuer dauyn dwuyr a vo yn y ffiol. neu o lyn arall. neu y geniuer keinnawc a vei yn y das aryant. neu y gyniuer gwr a vo yn y llu. O honno y llauurya y seiri mein. kynynt adnapont y geluydyt y gwplau y tyroed uchaf. Astromia a ysgythyssit yno. sef yw honno keluydyt or syr. o honno yd ednybydir damweineu a thygetuenneu racllaw. a chyndrychawl da a drwc ym pob lle. A vo kyuarwyd yn honno. pan el y hynt. ne pan damuno wneuthur peth arall. ef a ednebyd val y darffio idaw. O gwyl deu wr. neu deu lu yn ymlad. ef a wybyd pwy a orffio onadunt. neu a oruydei arnadunt. Or geluydyt honno yt atwaenat amherodron ruuein ansawd eu gwyr yn eithauoed bydoed ar brenhinyaetheu eithaf.

CXIX.—Ac ar ychydic o amser wedy hynny y dangosset y turpin archescop agheu charlymaen. Pan yttoed diwarnawt ger bron yr allawr yn vien yn gwed-

iaw. ac yn canu dechreu awr. nachaf val llewyc idaw. a thra y geuyn bydin anneiryf y meint o varchogyon yn kerdet heibyaw. ac adnabot eu bot yn kerdet parth a loteringia. A gwedy eu mynet heibyaw. arganuot a oruc un tebic y vlewmon yn eu canlyn yn llibin. a goun a oruc turpin o hwnnw pa du yd eynt. Ni a awn. heb ynteu. hyt yn dwuyr y grawn erbyn agheu charlymaen. a dwyn y eneit y uffern. Minheu a archaf y titheu heb y turpin. yn enw yr arglwyd grist. pan teruyno ar awch hynt dyuot yma attaf vi. y venegi beth a vo oc awch hynt. Ac ny bu odric arnadunt. namyn o v Reid teruynu y salym. nachaf wynt yn dyuot dracheuyn yn yr ansawd yd athoedynt yno. Ac wrth yr un y dywedassei wrthaw gynneu am y neges y go-fynnawd. Yr gwr or galis. heb ef. heb pen arnaw a duc y sawl vein a gwyd oed yny eglwysseu ef. ac eu doddi yn y vantawl. a mwy y tynnawd hynny ar da noe bechodeu ef. ac am hynny y duc ef yr eneit y gennym ni. Ac ar hynny diulannu a oruc y kythreul ymeith. Ac am hynny y dyallawd turpin archescop mynet charlymaen y orffwys trwy ganhorthwy iago ebostol. y gwnaethoed charlymaen eglwysseu idaw. Canys daroed idaw y dyd y gwahannyssynt o vien anuon o bop un onadunt ar y gilyd y damwein a darffei udunt. A phan oed wann ef. a dyuot cof idaw y amot a thurpin. sef yd erchis y vab maeth idaw o varchawc. am adnapei bot ef yn agos y agheu. anuon ar turpin. Ac yny vu pyth-evnos wedy hynny nyt anuonet. a menegi idaw heuyt na buassei yach na nos na dyd. yr pan dathoed or yspaen. a rywneuthur onadunt arwylant y merthyri a verthyrwynt yno. pob blwydyn tra vu vyw yn enrydedus o eur ac aryant a bwynt. a diawt. a dillat. mal y dywet-pwynt vry or blaen. ac offerenneu. a sallwyreu. a gwas-sannaeth marw.

CXX.—Ac yn yr un dyd ar un awr y gwelsei turpin y weledigaeth. y buassei varw charlymaen. nyt amgen nor petweryd dyd kyn calan chweffrawr. y petwared vlwydyn ardec ac wyth gant oed oet iessu grist yna. Ac yn eglwys gron yr arglwydes veir a wnaethoed

ehun yn dwfyr y grawn yn ymleu lodu y cladwyt yn enrydedus. Ac ef a dywedir dyuot arwydon y agheu ef teir blyned kyn y varw. nyt amgen. duaw or heul ar lloer seith niwarnawt ar un tu. ae enw ynteu adaroed y yscriuennu ar baret yr eglwys uchot a dywetpwyd. Nyt amgen. charlymaen brenhin ffreinc aberis ehun y dileu y porth mawr. a oed rwg yr eglwys ar neuad. a dywetpwyd uchot. dywieu gyfachauel a dygwydauw or grwndwal. Pont brenn a vuassei yno seith mlyned ar afon reinn. a gawssit cost a llauur yny hadeilat a doeth tan yndi ehun yny losces hyt y dayar. A diwarnawt ydoed charlymaen yn kerdet o le y gilyd. ar diwarnawt anhegar niwlawc. nachaf y gwelei fflam las o dan yn kerdet yn vuan. val y bei fflam o gyneu. yn kerdet or tu deheu idaw parth ar asseu gan y wyneb. a dychrynu rac y tan a oruc. a dygwydauw y ar varch y tu asseu. a dygwydauw y hebawc y ar y law y tu arall yr march. ac yn gyflym y achub oe wyr ef ae gyuodi y vynydd. Ac am hynny y mae diogel gennym ni y vot ef yn rannawc ar goronneu y merthyri a verthyrwyd uchot. herwyd y diodefawd llauur gyt ac wy. Ac am hynny y rodir yn agreiff yr neb a adeilo eglwysseu. paratoi vuched tra-gwyd a wna. Ac val hynny y rhydhawd charlymaen o gaethiwet y dieuyl trwy ganhorthwy y saint. y gwn-aethoed ynteu eglwysseu udunt. y llehawyt ynteu yn nheyrnas nef.

CXXI.—Ac ny pharawd turpin wedy agheu charlymaen. namyn ychydig o amser y bu yn nychu o vriw a doluryeu a gwelieu yn vien. Ac gwedy y varw y cladwyt yno yn yr eglwys ger llaw y gaer. y tu draw y ron. ac yno y bu talym. Ac yny dydyeu hynny. y kymerth rei or ysgolheigon corff turpin yn ysgrin yn enrydedus. ac escobwisc amdanaw. ac y dugant yr gaer y tu arall y ron. ac y cladyssant yn yr eglwys. y mae yr awr hon yn y enrydedu. Ac yn kymryt coron yn y nef. mal yd haedawd o vynydd laweryon lauuryeu. tra vu ar y dayar yn dial gwaet yr arglwyd grist. ac y mae y varwnat uch y benn o wydyr tec enrydedus. Ac velly y teruyna ystorya charlymaen. oe weithredoed

yn yr yspaen. ac yn llawer o teyrnassoed ereill yn treulaw y uuched amserawl dros uuched dragywydawl. yn ymlad yn erbyn pagannyeit. a gelynyon an gwir arglwyd ni iessu grist. yr hwn a barotoes idaw ynteule yn y nef dros y laur yn y byt hwn.

---

ot m
he
reginal
MS
Llymma deruyn o ystoryaeu y charlymaen brenhin ffreinc oe weithredoed ef yn yr yspaen. yn erbyn y pagannyeit a gelynyon iessu grist.

Y llyuyr hwn amchweles Madawc ab Selyf. yr hwn a yscriuennawd Jeuan yscollheic. Oet yr arglwyd iessu grist. ac ef yn duw a anet o veir wry. oet yn y kyuamser. nyt amgenach. MCCCXXXVI. 1336.

BOWN O HAMTWN.

I.—YN HAMTWN yd oed iarll a elwit Giwn. ac aruer a wnaeth na uynnei wreic yn y ieueingtid. a gwedy hynny pan ymdreiglawd parth a heneint y gwreickaawd. Sef wreic a uynnawd gwreic ieuanc tu draw y vor. a honno aoed yn caru gwr ieuanc arderchawc aoed amherawdyr yn yr almayn. Ac eissoes yn y kyfamser hwnnw y kauas hi ueichogi o racdywededic giwn y gwr priawt. A ffian rydyuu amser. mab a anet a elwit bown. ar mab hwnnw a rodet ar vaeth ar varchawc kyuoethawc a elwit sabaoth. A gwelet or iarllles y iarll yn llithraw parth ac amdrymder heneint. y dremygu ae yskaelus-saw o garyat ar y racdywededic amherawdyr ieuanc. Ac ystrywyaw a wnaeth pa vod y gallei gwplau y serchawl damunedic ewyllys ymdanaw. Sef y mod y ystryyawd dyuynnu kennat at yr amherawdyr. ac erchi idaw yr y charyat hi dyuot duw calannei y fforest ynyal a oed yn y iarllaeth giwn. yn gyuagos yr castell yd oedynt yn presswylyaw yndaw. a niuer mawr o varchogyon aruawc gyt ac ef. ac ymdirgelu yno. A dywedut y parei hitheu yr iarll vynet yn oed y dyd hwnnw a niuer yskyuala gyt ac ef heb arueu. ac yna y gallei ynteu llad penn y iarll. ae anuon idi hitheu yn anrec. ac o hynny allan y gellynt hwynteu bot y gyt yn dideruysc. Y gennat a gerdawd yr almaen. ac a ovynnawd yr amherawdyr. Y mae yn llys idaw a elwit calys. Tuac yno y kerdawd y gennat. ac yr calys y doeth. a dygwyd-aw ar benn y lin rac bron yr amherawdyr. a chyfarch gwell idaw. ac yn dirgeledic menegi y gennadwri idaw. A llawen fu yr amherawdyr wrth y gennat. a rodi amws idaw. a chymeint ac a uynnei o eur ac aryant yn yghwanec. Ac erchi idaw mynet drachefyn at y wreic

vwyaf a garei. a dywedut idi. y gwnaei ef pop peth or a archyssei hi idaw ef yn oet y dyd.

II.—Ar gennat a doeth dracheuyn hyt yn hamtwn at y iarllles. a menegi y gwnaei yr amherawdyr y hewyllys hi ymhob peth or a archyssit idaw. A llawen uu hitheu orawenus. a rywyr genthi y doi oed y dyd. A nos calanmei y kymerth y iarllles cleuyt arnei. ac y dywawt wrth y iarll y bot yn claf. Ac yna y doluryawd yn uawr am cleuyt y iarllles. ac y dywawt wrthi. A oes dim a allo gwaret it. ac o byd. na chel yr a gosto. Oes arglwyd heb hi. pei kawn beth o gic y baed coet yn ir. mi a gawn iechyt. A wdost ti pa le y keir kyuot ar vaed coet. Gwn arglwyd heb hi. yn yn fforest ni uch penn y mor y mae baed coet. medei y fforestwyr ymi. A minneu aaf auory yno yn vore. Sef a wnaeth hitheu yna kyuodi yny seuyll. a doddi y dwylaw am y vynwgyl. a rodi cussan idaw. A thrannoeth y gwiscaud y iarll ymdanaw. ac y kymerth y daryan ay wayw ae gledyf. heb arueu yn angehwanec. ac ar y petwryd marchawc yd aethant tu ar fforest. A ffan yttoedynt yn y fforest yn keissaw y baed. y kyuodes yr amherawdyr o lechua. ac y dywawt wrth y iarll yn uchel. dyret hengeleirych ragot. mi a ladaf dy benn. ac a baraf crogi bown dy vab. ath wreic a gymeraf y minneu. Ac yna y dywawt y iarll. yghorffi a rodaf yn erbyn dy gorff ti y amdifffyn vygwreic am mab. a ffe bei gyt a mi luossogrwyd o gedernyt. yscaelus a beth oed gennyf dy uygwth. ac os vy llad a derfyd ym. yn dibechawt ym lledir. ac yn y drindawt y dodaf vy ymdirect.

III.—Ac yna ymgyrchu a wnaethant. ar iarll a uyrywyt yr llawr. Yna y dywawt ef. hen wr wyf vi. a thitheu gwr ieuanc wyt. Ac yna kyuodi yny seuyll a wnaeth. a thynnu y gledyf megys gwr dewr. ac ymlad yn wychyr ar amherawdyr. Ac ar hynny y kyuodes petwar cant marchawc y vynydd. ae gyrchu ae vrathu degmrath. a llad y dri chedymdeith. a ffei bei aruawc wrth y ewyllys. ef a diaghei hyt yn hamtwn. A gwedy y oruot ef. dygwydau a wnaeth ar benn y lin rac bron yr amherawdyr. ac erchi trugared idaw. ac

ystynnu y gledyf idaw. a chynnic y holl gyuoeth idaw. dieithyr y wreic ae vab. yr na ledit. Na uynnaf yrof a duw. heb ef. a chyuoet y uynyd a wnaeth yr amherawdyr a thynnu cledyf. a llad penn giwn iarll. ac yn diannot y anuon yn anrec yr iarll. A hitheu a uu lawen wrth yr anrec. ac a dywawt wrth y gennat. kymmer varch. a ffyrsta yn erbyn yr amherawdyr. ac arch idaw dyuoet racdaw yn llawen. ac auory ni a wnawn yn priodas an neithyawr. Ac ynteu a doeth racdaw yn llawen. ac val y dywawt y iarll. hynny a wnaethpwyd.

IV.—A chyt ac y kicleu bown rylad y dat. sef a wnaeth ynteu kymryt drycyruerth yndaw. a lleuein yn uchel. ac wylyaw. a chyrchu y vam a wnaeth. a dywedut wrthi. Oia buttein druan prouadwy. paham y pereisti llad giwn vyn dad i. a gwae uinneu pan rodes yr arglwyd duw yt y pryt ar llauyn yn gyndecket ac y rodes. canys o achaws hynny y llas vynhat. Ac myn y gwr a anet or vorwyn wry. os ef a ryd ymi hoedyl. hyt pan allwyf marchogaeth a gwiscau arueu. mi a wnaft bot yn ediuar mywn dy gallon peri llad giwn vynhat i. Sef a wnaeth hitheu dyrchael y llaw. a tharaw y mab hyny dygwyd yn llwrw y benn ar lawr y neuad. Sef a wnaeth dat maeth. sabaoth oed y enw. a marchawc dewr kyuoethawc oed. kyudi y vyny ac achub y mab. ae dyrchael y vyny rwg y dwylaw. athu ae lys mynnu mynet ar mab. Sabaoth heb hitheu. reit vyd it tyngu yr awr hon y pery hediw llad y mab hwnn. neu ditheu a grocker. neu a vlinger yn vyw. A minneu arglwydes a wnaft hynny yn llawen. Y mab a gymerth sabaoth. ac aaeth ac ef tu ae lys ehun. a chyt ac y deuth adref. peri llad hwch a wnaeth sabaoth. a chymryt dillat y mab. ae wlychu ygwaet yr hwch. a gwedy hynny y rwymaw y gyt. ae bwrw mywn dwfyr mawr. Ac yna y dywawt sabaoth wrth y mab. Mi ath caraf yn vawr o achos dy dat. ac wrth hynny. byd di wrth vyghyghor i. ac ef a daw lles yt o hynny. Mi a wnaft heb y mab yn llawen. Reit vyd yt. heb sabaoth. cadw vy wyn i yn y weirglawd obry. a chymryt gwise

vugeileid drwc ymdanat. hyny el y pymthec niwarnawt hyn heibyaw. Ac gwedy hynny mi ath anuonaf y wlad arall at iarll kyuoethawc. yssyd gyueillt a chedymdeith gwahanredawl ymi. a phan ellych dwyn arueu a marchogaeth. dabre attaf ui. mi a thi a ryuelwn yn gadarn wychyr ar yr amherawdyr. Arglwyd dat duw a dalo yt. a minneu a wnaf hynny yn llawen.

V.—Trannoeth y bore y mab aaeth y gyt ar wyn yr weirglawd. sef a wnaeth ef edrych ychydic ar y llaw deheu. a phan edrych. ef a glywei. yn llys a ryfuassei llys y dat. y sawl gerdeu a glodest a sarllach ar neithawr y vam. ar nys clywssei kynno hynny y kyffelybrwyd. sef a wnaeth y mab anryuedu yn vawr beth oed hynny. a dywedut. Oia arglwyd nef. truan a beth yw hyn. vy mot i doe yn vab iarll kyuoethawc. a hediw yn ugeil wyn. ac eissoes mi a af y holi tref ynhat yr amherawdyr. a chymryt ugeil ffon gadarn yn y law. a cherdet tu ar llys a wnaeth ef. Ac yr porth y doeth. a chyfarch gwell yr porthawr a wnaeth ef. ac adolwyn idaw y ellwg y mywn. y ymwelet ar amherawdyr ae gedymdeithon. Ac anheilwg uu gan y porthawr ymadrodyon y mab. a dywedut a wnaeth drwy dicyoueïn. Ffo ymdeith herlot rubalt truant. bychan wyti. a mawr yw dy druansayth. a mab y buttein wyt. Gwir a dywedy ti. vy moti yn vab y buttein. kelwyd a dywedy ditheu am vy moti yn druawnt. neu yn rubalt. a dyrchaf llaw. ac ay ffon y daraw ar warthaf y ben. yny eheta y emennyd yghylch y glusteu ay ysgwydeu. A cherdet racdaw a wnaeth y mab. yny vyd yghynted y neuad rac bronn yr amherawdyr ae gedymdeithon. ac yn ehofyn wychyr gofyn yr amherawdyr. pwy a royssei gennat idaw ef. y dodi y dwylaw am vynwgyl y wreic a oed ar y neillaw. neu oe chussanu. canys royssei ef. canys y vam ef oed hi. A chan ys kymereisti vy mam i y dreis. a llad vynhat oe hachos hi. mi a wnaf uot yn ediuar yth gallon di hynny etwa. Taw herlot ffol. heb yr amherawdyr. Sef a wnaeth y mab yna lldiaw a sorri. ac rac llit tardu y gwaet drwy y eneu ae dwyffroen. ac eissoes dyrchael y ffon a wnaeth y mab. a

dyrchaf llaw ar benn yr amherawdyr. ae daraw teirgweith ar y ben. yny dygwydawd ynteu a llewygu. Sef a wnaeth hithe y iarllles dodi llef uchel. ac erchi dala y traytur. Sef a wnaeth rei or marchogyon kyuodi y vyny. a thrwy un a thrwy arall diagk y mab. a ffo at y datmayth a wnaeth. Sef a wnaeth sabaot gouyn idaw pa ffo a oed arnaw. O lad vy llystat. heb y mab. vygalw yn herlot truawn a wnaeth. ac o achos hynny. mi a rodeis tri dyrnawt idaw ar y ben. ac om tebic i nys goruyd. Cam a wnaethost. heb y sebaot. a cherydus wyt. a bei buassut wrth vygyghor i. ny chyuaruydei a thi na thralawt na gofit. Ac ar hynt ef a daw dy vam di. a hi a beir vy llad i neu vygrogi. Sef a wnaeth y mab yna ofnocau rac kyuaruot trallawt ae datmaeth. a gellwg dagreu ac wylaw.

VI.—Ac yna kyuodi sebaot y vyny. a chymryt y mab. a mynet oe gudyaw yr celerdy. Ar hynny nachaf yr iarllles yn dyuot. yn un or gwraged kyweiraf a gwisgocaf a theckaf ry welsei neb eiroet. a thrwy y llit gouyn bown y mab y sebaot a wnaeth. Beth a ovynny di imi or mab. mi ay lledeis megys y hercheisti doe. ac a rwymeis linin am y vynwgyl ef. ac am vayn mawr. ac ay byrteis y mywn dwfyr mawr anodyfyn. Kelwyd dwyllwr a geuy. Mi a baraf dy vlingaw ath losgi. ony rody ym y mab. Sef a wnaeth bown rac kyuaruot gofit ay datmaeth. kyuodi oe lechua. a dyuot rac bron y vam. Llyma viui o lit yt a holych hawl. nyt oes dim a dylyych y holi ym datmaeth. Kymryt idi hithe y mab. a galw deu varchawc attei. a rodi y mab yn eu llaw. ac erchi udunt mynet ac ef yr borthua. ac o cheynt neb ay prynei y werthu. onys keynt y lad. Wynt a gerdyssant racdunt tu ar borthua. ar mab gantunt. ac yn y borthua yd oed dromwnt. sef yw hynny log diruawr y meint. a honno a oed lawn o sarasinieit creulawn. Y sarasinieit a brynyssant y mab yn drut. nyt amgen yr y petwar pwys o eur coeth. A gwedy prynu y mab. hwyl a dyrchafyssant. a hwylaw a wnaethant. yny doethant hyt yn egipt. ac yno gestwg hwyl a wnaethant. a bwrw agoreu allan. Ar mab heb

orffowys yn wylyaw. na dyd na nos. o achos agheu y dat. a hiraeth yn ol y wlat.

VII.—Ac yn y wlat honno yd oed brenhin. ac Ermin oed y enw. a gwr gwynllwyt oedawc oed. a baryf hir oed arnaw hyt ar gledyr y dwyuron. ac un verch oed idaw. a iosian oed y henw. Ac yr dechreu byt hyt yn y hamser hi ny bu a ellit y chyffelybu idi o bryt a llun a haylder a diweirdeb. vegys y clywer rac llaw. Ac yr brenhin hwnnw yd anregwyt y mab. ar brenhin a fu lawen wrth yr anrec. A gofyn yr mab drwy ieithid o ba le pan hanoed. a thygu y vahom y duw ef na welsei eiroet. nac o bell nac o agos. mab kyndecet ac ef. a thygu o chrettei y vahom. na ellit y wahanu y wrthaw. nay estroni yr a dywettei neb. Arglwyd heb y mab. o loygyr pan hanwyfi. a iarll oed vynhat. a giwn oed y enw. ac a las yn wirion. a minneu. os duw a ryd hoydyl imi yny vwyf perchen march ac arueu. mi a dialaf ynhat yn deupennawc. Sef a wnaeth y brenhin yna truanhau wrth y mab. a gofyn idaw pwy oed y enw. Arglwyd heb ynte. bown yw vy enw. Bei crettuti y mahom vyn duw i. ys da wr vydut ti. ac nyt oes imi etiued namyn un verch. a honno am brenhinaeth i a rodaf it yr ymadaw ath gristonogaeth. Arglwyd heb y mab. na daly adlo am hynny. yr yssyd o dir a dayar a da gan y sarasinieit ar paganieit. nac yr dy verch ditheu yn ygwanec nyt ymadawn i am gristonogaeth. nac a iessu grist. ac nys gorffo a amdireto neu a gretto y vahom. A vab. heb y brenhin. gwastat iawn yw dy gallon. ac anawd yw dy drossi. a chyny wediyh di vahom. mi a vynnaf itti wassanaethu om ffiol arnafi pob amser. a phan elych yn oetran gwr. mi ath urdaf yn varchawc urdawl. ac ath wnaf yn synsgal ar vy holl gyuoeth. ac yn ben ystondardwr im. Sef a wnaeth rei or marchogyon y llys daly kyghor wynt wrth y mab. rac y anwylet gan y brenhin. a meint y carei. a sorri wrth y porthmyn ay hanuonyssi yno. Gwedy mynet y mab yn pymthegmlwyd. neu yn un arbymthec. nyt oed reit or byt was ieuanc gryuach na thegach na ffurueidach noc ef. Ac nyt oed yny llys un

marchawc yr y gryuet a veidei ymdaraw. neu ymdrech ac ef. kany diaghei yr un yn disarhaet y wrthaw.

VIII.—Ac yn yr amser hwnnw y damweinawd dyuot baed coet yr kyuoeth ar wlat. a hwnnw nyt arbedei nac y uawr nac y vychan. a bei kyuarffei ac ef ugein marchawc kyweir o veirch ac arueu. ny dodei y baed sylw arnunt. mwy noc y pertris cwtta. Ac yn vynyeh y clywei bown dywedut am y baed hwnnw. sef a wnaeth ynte dydgweith kymryt y wayw ae gledyf heb arueu yghwanec. ac ysgynnu ar amws da. a cherdet racdaw tu ar lle y kicleu vot y baed. Sef a wnaeth iosian. merch y brenhin. kyuodi y ben y twr uchaf or castell. ac yn eiste ac edrych ar bown y fford y kerdei. kanys y ledratgaru ef yd oed hi. Ac yr coet yn lle yd oed y baed y doeth ef. ac ar hynt y baed ae harganfu. ac y gyt ac y gwyl. trwynffychain ac agori y safyn. ac yn diannot achub y gwr a wnaeth. Ynteu val gwas dewr a glew a vrathawd y march ac ysparduneu. ac idaw ac ae wayw gossot arnaw ae vedru. val y mynnawd duw yny sauyn. ac ar y hyt yny aeth y gwayw drwy y gallon. a chan hwrdd y baed yn dygwydau torri y paladyr y gwayw yn drylleu. Sef a wnaeth bown yna dysgynnu y ar y varch. a thynnu y gledyf. a llad pen y baed. ae doddi ar dryll y paladyr. a gwedy hynny ysgynnu ar y march. a chymryt dryll y paladyr yny law ar pen arnaw. ac ymhoylut dracheuyn tu ar llys a wnaeth ef yn llawen. Ac yd oed iosian yn edrych ar y gyfranc. ac yna y dywawt hi. Oia arglwyd. glew a beth a dewr a was yw bown. ac ony chafi y caryat ef. ny byd ym hoydyl. ac ny allaf vot yn vyw. Ar hyn nachaf dec fforestwr ar dec emys yn aruawc. wedy ry dygu kyflyoed y rygthunt. a duunaw ar lad bown yny achub. Sef a wnaeth ynte y haros a cheissaw y gledyf. ac neus atawssei heb gof yn lle y lladyssai pen y baet. Ac yna a dryll y paladyr ymlad a hwy. ac val y mynnawd duw. ar hynt llad petwar onadunt. ac ymhen talym eilchwyl llad deu. a ffo yr petwar ereill. ay diane ynteu yn diurath. Ac yna y dywawt hithe. Oi vahom. glew a beth yw bown. a pha wed y bydaf uyw oy

garyat ef. ony chytsynya a mi. Ynte bown a doeth tu ar llys ar pen gantaw. ac a anregawd y brenhin ac ef. a llawen fu y brenhin wrthaw. ac a dywawt wrthaw. ys dewr a was wyti bown. a mahom athressawo ac athiffero rac pob drwc.

IX.—Ac yna mynet y droi y ben y castell. a gogwyd-aw ar un or bylcheu. ac edrych. Sef a wyl brenhin damascyl. a bradmwnd oed y enw. a chan mil o baganneit y gyt ac ef. ac yn bygythyaw Ermin vrenhin. ac yn tyghu y mynnyn hwy y verch ef. A phan gogleu ermin hynny. breid na thorres y gallon rac dicioue in a blygder. Yna y dywawt bradmwnd yn uchel. ermyn heb ef. dyro di ymi dy verch di oth vod. ac om gomed y. mi ay mynnaf othanuod. ac ny adaf na thir na dayar na thref na chastell itti wedy hynny. A gwedy darffo ym gytsynnyaw a hi. mi ay rodaf hi yr dyn bawhaf om holl gyfoeth. os oth anuod y cahaf. Disgynnu a wnaeth Ermin o ben y castell. a galw y varchogyon y gyt. a datcanu udunt ymadrodyon bradmwnd ae getymdeithon. ac eu bygwth. a gofyn kyghor udunt a wnaeth. Sef a wnaeth iosian y verch dywedut yn gyntaf. mi a wn kyghor da. urdaw bown yn varchawc urdawl. ac ef a wna nerth mawr it a chanhorthwy. Canys y dyd arall yd oedwn o ben y twr yn edrych arnaw. pan y hachubawd dec fforestwr. a hwyntwy yn aruawc. ac ynteu heb dim arueu. gwedy ryadaw y gledyf heb gof yn lle y lladyssai pen y baed. ac eissoes a dryll y paladyr a oed yny law. ef a ladawd hwech onadunt. ar petwar a ffloysant. A minneu ae hurdaf ef. Bown a elwit attunt. ac ermin a dywawt wrthaw. Mi ath urdaf yn varchawc urdawl. a gwedy hynny ti a arwedy vy stonderdi ymlaen vy gallu. Mi a wna dy ewyllys di arglwyd ymhobpeth. herwyd y gallwyfi oreu. Ac yna y hurdawd ermin ef yn varchawc urdawl. ac y gwiscaud arueu ymdanaw. nyt amgen. actwn da dilis ysgafyn. a lluryc dwy dyplig. yr hon ni ffwysei dec arugeint o fwnei y wlat. ac nyt oed aryf aallei argyweddu un o hynny trwy y lluryc. Ac ar uchaf hynny quire diogel. a chynsallt hossaneu lluryc. a chrimogeu am y draet ay ysgeired.

ac ar warthaf hynny ysparduneu eureit. Am y ben y dodet penguch bwrkwm a ffaylet. ac ar warthaf hynny helym eureit echdywynedic. A gwedy hynny y rodes y brenhin cledyf idaw. ac y gwisgawd ymdanaw. ac ny bu eiroet y gystal. kan ny phylei. ac ny phlygei. yr a ffustit ac ef. ac nyt oed well y neb y vot yn aruawc. noc yn noeth. or y trewit ac ef. a morglei oed y enw. A iosian a rodes march idaw. ac arwndel oed y enw. ac ny bu na chynt na gwedy y gystal na y ganfuanet.

X.—Ysgyunu y bown ar y march a chymryt y daryan. a delw llew oed yny daryan. a honno a dodet ar yr ysgwyd asseu idaw. Ac yna y dywawt iosian wrthaw. ymhwyth. na vrath y march onyt yn wedeid. ac yn dyledus. A unbennes. dos di y ben y twr. ac edrych o brathafi y march yn anyledus. pan delwyf drachefyn. bonclusta fi. Dadigawn y dywedy. heb hi. Yna y kymerth bown corn mawr. ac y cant yn gadarn. Sef awnaeth pawb or dinas yna gwisgaw ymdanunt. a gwedy gwisgaw dyuot y gyt a wnaethant. Yna y dywawt Ermin wrth bown. kymer vystondardi. a cherda or blaen. a chwithew ewch pawb gyt ac ef. vegys y dylech gyt a mi. pei elwn vy hun yr gyfranc. Edrych eu niver a wnaethant. sef yd oedynt deugeinmil o berchen meirch. Adaw y dref a wnaethant. ac yn y herbyn y doeth bradmwnd. a chan mil o berchen meirch gyt ac ef. a rodefon oed yn arwein y ystonderd ef or blaen. ac ny charawd hwnnw duw namyn mahom. a blewogach oed a garwach y vlew nor hwch arwaf y gwrych. neu yr draenawc. Sef a wnaeth bown yna ymgywreinyaw yn y gyfrwy. ac ystynnu y draet yny warthafleu a brathu arwndel ac ysparduneu. a chyrchu rodefon. a gossot arnaw ay wayw. ay vrathu ymherued y daryan yny dyr y daryan yn drylleu. ac yny aeth y gwayw trwydaw ynteu. a thrwy y holl arueu. yny dygwyd rodefon yn varw dan draet y varch. ac y dywawt bown wrthaw. Gwell fuassei itt trigyaw gartref no dyuot yma. ac ymchwelut at y gedymdeithon. a dywedut wrthunt. Arglwydi bydwn da. canys ni a gawsam dechreu da. ac nyt oes na firwyth na nerth yn y bopyl a welwch racco.

A hwynteu niuer bradmwnd a fu argysswr mawr arnunt o welet llad eu hystondardwr rac eu bron. ar glewhaf onadunt a fynnei y uot gartref. yna ymgyrchu a wnaethant. ac ar yr ymgyuaruot cynntaf. ef a las petwarcant o wyr bradmwnd. A gwedy hynny bown a dynnawd morglei y gledyf. ac ysgathru ac ef. vegys paladurwr yn llad y weirglawd. penneu y alon. ac eu dwylaw ae breicheu. a phob kyfryw aylawt or a gyuarfei ac ef. ae gedymdeithon ynteu yn wychyr lew yn llad pawb or a gyfarfei ac wynteu. Ac yna y dywawt bradmwnd yn uchel wrth y wyr. Lledwch im niuer ermin yn ebrwyd. ac onys lledwch ny chewch om da vyth werth un notwyd. Sef a wnaeth bown yna glaschwerthin. a dywedut. Bradmwnd. beth a vynneisti yr wlat hon. ae tybyeit cael iosian. byd kynt y key dy grogi wrth y iubet. pony wely dy daruot llad canmwyaf dy holl allu.

XI.—Beth a dreithir yghwanec. kyn hanner dyd neurydaroed llad holl allu bradmwnd. ac ynteu ehunan. ac ychydic o niuer y gyt ac ef. yn oledrat ar hyt y dyffryn a floyssant. a deu o wyr ermin yn garcharoryon ganthunt. a darpar oed gan bradmwndt peri eu blingaw yn vyw. a gwaethiroed duw na blingwyt. canys trallawt braff a baryssant y bown wedy hynny. A gwedy gwybot o bown ry ffo bradmwnd. brathu arwndel ar ysparduneu. a chynt y redawd y danaw noc yd ehettei y llemysten. neu yr walch. pan ehettynt gyntaf. Ac ar hynt ymordiwes a wnaeth a bradmwnd. a rodi dyrnawt idaw yny dygwydawd ynteu yr llawr. ac yna disgynnu y bown ae achub ar vessur llad y ben. Sef a wnaeth bradmwnd dygwydaw ar ben y lin. ac erchi nawd a thrugared. a chynnic y wrogaeth idaw. a daly y danaw petwar cant cited. a their mil y rwg kestyll a thyroed ae holl gyfoeth y am hyuny. Na vynnaf. heb y bown. namyn gwra o honot y ermin. a chynnal dy gyuoeth y danaw ef o hyn allan. A minneu a wnaef hynny yn llawen. a rodi y wrogaeth ae gywirdeb yn llaw bown. y dalei o hynny allan y dan ermin. Ac yna y gellygawd bown ef oy wlat. a gwaethiroed nas lladawd. A bown

a rydhaawd y deu varchawc. a cham a wnaeth. A gwedy hynny ymhoylut dracheuyn a wnaeth bown ae gytymdeithon yn ryd gyt ac ef. a dyuot a wnaethant hyt rac bron ermin. Ac yna y dywawt ermin. mawr a beth y dylywn i dy garu di bown. a galw y verch a wnaeth. ac erchi idi mynet y dynnu arueu bown y ymdanaw. a gwedy hynny mynet yr ystauell y vwytta. a gwassanaythu arnaw yn didlawt. A hynny a awnaeth hitheu yn llawen. a gwedy bwytta. iosian a dywawt wrth bown. Arglwyd tec. heb hi. ny chelaf ragot. ac ny allaf y gelu bei ysmynnwn. llawer deigyr a wyleis i. a llawer nos y colleis vyghysgu oth garyat. ac ymhwyth na wrthot titheu vygharyati. ac os gwrthody. ny byd ym na hoydyl na bywyt. namyn o dicyoueini mi a vydaf varw. A unbennes dec. na dala adlo am hynny can ny weda. Nyt oes nac amherawdyr na brenhin na iarll. or ath welei neu ath wypei. ny bei da ganthaw y wreica arnat. A bratmwnd vrenhin. gwr arbennic kyfoethawc. a ryfu yth geissaw. ac ny thygawd idaw. a minneu gwr gwlat arall wyf. heb na chastell na thref na thy ym helw. ac wrth hynny hwyrach y tycyei. a gwaeth y gwedei ym ymgyffelybu ath thydi. A unben tec bonhedic. na wrthot vi. canys gwell yw genhyf tydi unben oth unbeis. no bei cawn brenhin a uei eidaw dec vrenhinaeth. Gwrthodaf yrof a duw. heb y bown. Sef a wnaeth hitheu yna diliwaw. a duaw vegys glo. a dygwydaw yr llawr a llewygu.

XII.—A gwedy y chyuodi y vyny. gellwg y dagreu a wnaeth. ac wylaw. a thrwy y llit y dywawt hi. Gwir a dywedeisti nat oed nac amherawdyr na brenhin. ny bei da ganthaw wreicca arnaf. a thitheu am gwrthodeisti vegys bilein profadwy. a gwell y gweduti yn glawdwr yn cladu clodyeu. ac yn kerdet ar dy draet yn anurdedic vegys pedystyr. noc yn varchawc urdawl anrydedus yn llys arbennic. a dos yth wlat vilein truawnt. A unbennes. heb y bown. kelwyd a geuy am ymot i yn vilein truawnt. ny henwyf or bileineit. ac amws a royssosti imi. kymer ef. ny mynnaf dy uacrayth yrdaw. a mi a debygasswn rydaruot im y brynu yn drut. pan

enilleis yth dat ti vrenhinaeth arall hediw y arnaw ef. Sef a wnaeth hitheu yna dygwydau yr llawr a llewygu. a breid na holltes y challon rac llit a blwg. Kyuodi idaw ynteu yna y vyny. ac adaw yr ystauell. a mynet y dy porthmon or dref. a chyrchu un or gwelyau a wnaeth. a mynet y orwed yndaw. a llitiawc oed ef am ymadrodyon iosian. Sef a wnaeth hitheu. y gyt ac y kyuodes oe llewygva. kymryt ediuarwch am rydywedut o honei y mor serch ac y dywawt wrth bown. a galw ar vrawtvayth idi. ac erchi idaw mynet at bown. ac adolwyn idaw dyuot dracheuyn y ymdidan a hi. ac o rydywedyssei hitheu dim a uei wrthwyneb ganthaw ef. hi a wnaei iawn idaw wrth y varn. ae ewyllys ehun. Y gennat aaeth at bown. ac a dygwydau ar ben y lin rac bron bown. a menegi y gennadwri idaw a wnaeth. ac adolwyn idaw mynet y ymwelet a iosian. Nac af y rof a duw. heb ynteu. ac o achos dy dyfot ti ar y gennadwri honno. kymer y wisc las racco. brethyn odidawc yw or parth draw yr mor. Y wisc a gymerth y gennat. a thrachefyn at iosian a doeth. a menegi idi na doi ef y ymwelet a hi. gofyn idi hitheu pwy a royssei y wisc odidawc honno idaw ef. Bown. heb ynteu. Myn mahom vyn duw i. kelwyd oed dywedut y vot ef yn vilein. a chan ny daw ef y ymwelet a mivi. mivi a af y ymwelet ac ef. A racdi y kerdawd hi nny doeth yr ty yd oed bown yndaw.

XIII.—Ac y gyt ac y gwyl ef hihi yn dyuot. kymryt idaw ynteu y vot yn kysgu. a chwrnu yn uchel a wnaeth ef. Dyuot idi hi racdi nny doeth hyt y gwely. ac eisted ar erchwyn y gwely a wnaeth hi. a dywedut wrthaw. Arglwyd tec duhun. Yd oed im ychydic ymdidan a vynnwn y dywedut wrthyt. pei da gan dy anryded di y warandaw. A unbennes. heb y bown. ludedic a briwedic wyf i. ac ymhwyth taw asson wrthyf. a gat ym orffowys. ac ys drwc a beth y diolch-eisti imi vy llavur. Sef a wnaeth hitheu yna ellwg y dagreu yn hidleit. nny wlychawd y hwyneb hi oll gan y dagreu. A gyt ac y gwyl ef hi yn y drycyruerth hwnnw. truanhau yn y gallon a wnaeth wrthi. Ac yna

y dywawt hi drwy y hwylaw wrthaw ef. Arglwyd heb hi. trugarhaa di wrthyf. ac o dywedeis eireu cam wrthyt. mi a wnaf iawn it wrth dy vod. ac yn ygchwanec mi a ymadawaf a mahom. ac a gredaf y iessu grist. y gwr a diodefawd agheu ymhren crok. ac a gymeraf gristonogaeth er dy garyat ti. Sef a wnaeth ynteu yna kyuodi yn y eiste. a doddi y dwylaw am y mynwgyl hi. a rodi kussan idi. Sef yd oedynt yd edrych arnunt yn ymgussanu y deu wr a rydhayssei ynteu o garchar bratmwnd. ac ar hynt hwy a gyrchysant ermin. ac a dywedysant wrthaw. vot bown yn gwneuthur kewilyd a sarhaet mawr idaw. can yd oed ef yn kytgyscu ae verch ar oleu. ac yn gwneuthur y ewyllys ohonei. Sef a wnaeth ermin yna llitiaw ac o lit tynnu gwallt y benn. a gofyn udunt a oed wir hynny. Tygu llyein mawr udunt wynteu. y vot yn wir. ae rywelet onadunt wynteu. May ych kyghor chwitheu. heb ermin. canys o pharaf y lad. neu y grogi. kynt y bydaf varw i noc ef. o achos y vot yn vab mayth im. a meint y caraf ef. Mi a wn gyghor da. heb un onadunt. peri o honati ysgriuennu llythyr at bratmwnd. ac erch yn y llythyr kymryt y amdygyawdyr. ae doddi yn yr eol gatarnaf yn y helw ae lawneweich o heyrn arnaw. ac na ellygit odyo hyt tra vei vyw. Ac erchi y bown mynet ar llythyr at bratmwnd. a chymryt y lw ynteu ar y gristonogaeth. nas dangossei y llythyr hwnnw y neb. onyt y vratmwnd ehun. A minneu a wnaf hynny. heb yr ermin.

XIV.—Ar llythyr a wnaethpwyt. ac ar bown y gelwit. ac ynteu a doeth racdaw. ac ermin a dywawt wrthaw. Reit vyd it. heb ef. kymryt y llythyr hwn. a mynet ac ef hyt yn damascyl at vratmwnd. ac erchi idaw gwneuthur kymmeint ac yssyd yny llythyr. a thygu yth duw di. ac ar dy ffydlonder. na dangosych y llythyr y neb onyt y vratmwnd ehun. A minneu a wnaf hynny yn llawen. heb y bown. Moysswch y llythyr am march am cledyf im. nac ef. heb yr ermin. ry anesmwyth yw dy varch di. a rydrwm yw dy gledyf. Ac wrth hynny mi a baraf yt palfrei esmwyth. a

chledyf ysgafyn. megys y gellych yn dirwystyr kerdet ragot. Yn llawen vegys y mynnych ti arglwyd. heb y bown. Y llythyr a gymerth. ac ysgynnu ar y palffrei a wnaeth. a mynet racdaw. ar dyd hwnnw educher. a thrannoeth a thradwy y bu bown yn kerdet heb gael na bwyd na diawt. Y petweryd dyd yd yttoed ef yn kerdet. y gwelei palmer yn eisted dan vric pren. ac yn kymryt y giniaw. a ffedeir torth mawr o vara gwenith crwn rac y vron. a dwy gostreleit o win. Ac y gyt ac y doeth ar ogyfuwch ar palmer. kyfarch gwell a oruc y palmer idaw. ac adolwyn idaw disgynnu a chiniewi gyt ac ef. a hynny a wnaeth ynteu yn llawen. a bwytta yn rawth a wnaeth bown rac meint y newyn. ar palmer yny rodi idaw ynteu yn didlawt rybuchedic. Sef a wnaeth bown gwedy gwellhau y aunyan drwy chwerthin gofyn yr palmer o pa le pan hanoed. Ni chelaf ragoti. heb y palmer. o loygyr pan hanwyf. ac yn hamtwn ym ganet. a sebaot yw enw vynhat. gwr dewr kyuoethawc oed. pan deuthum y wrthaw. ac yr wlat hon y daethum inneu y geissaw mab a werthwyd yr sarasinieit o hamtwn. a bown oed y enw. Neur groget y mab a dywedy di ys llawer o amser. Sef a wnaeth y palmer yna dodi llef ac wylaw. a dywedut drwy drycyruerth. Oia arglwyd duw. beth a wnaf i bellach. canys diffeithawd vy mrawtuayth am ketymdeith. A varchawc heb y palmer. ay llythyr yssyd gennyd ac os ef. dangos im. canys gallei uot dy agheu yn y llythyr heb wybot it. Na dangossaf. yrof a duw. heb y bown. ny wnai vy arglwyd i hynny yr trychant cited or eidaw.

XV.—Yna ymwahanu a wnaethant a mynet dwylaw mynwgyl. a bown a ysgynnawd ar y varch. a than ganu kerdet racdaw yny doeth hyt yn damascyl. ar dinas hwnnw oed gyuoethocaf dinas ar y dayar. Sef achos oed hynny. nyt oed na thwr na thy na chaer yn yr holl dinas. ny darffei y eu toi oll o eur ac aryant. Ac ar ben y twr uchaf or castell yd oed delw eryr. wedy ry vyrw o eur coeth. ac y rwg y dwy grafangk yd oed maen carbwnculus. a hwnnw a oleuhaei y dref hyt nos.

yr y thywyllet. yn gyn oleuet ac y goleuhaei yr heul. pan vei eglurhaf. ar awyr yn diwybyr. Yr dinas ymywn y doeth bown. a phan daw. ef a glywei y mywn temyl yn canu. amcan i vil o effeireit oe dedyf hwy. Ynteu a doeth y mywn. ac a gymerth mahom. ac ay torres yn drylleu. ac ac un or drylleu taraw un or effeireit yny dorres y vynwgyl. Sef a wnaeth y rei ereill oll ffo at vratmwnd. a menegi idaw dyuotyat y marchawc attunt a thorri mahom. a llad un oe ketymdeithon hwynteu. Tewch asson. heb y bradmwnd. bown vy arglwyd i yw ef. ac y mae arnaf y ofyn. Ar hynny nachaf ynteu bown yn dyuot. ac y gyt ac y gwyl bradmwnd ef. kyuodi yny erbyn a wnaeth. a chyfarch gwell idaw. a gofyn beth a wnaei oruot arnaf ef dyuot yno. Myn vy mhen. heb y bown. mi a wnaft yt y wybot. Darllein y llythyr hwn heb olud. neu minneu a lado dy benn ar cledyf hwn. Kymryt ofyn mawr y vradmwnd. ac nyt oed aylawt arnaf ny bei yn crynu. a chymryt y llythyr a wnaeth. ae darllein. A gwedy y darllein. llawen iawn fu. a chymryt bown erbyn y law deheu. ac erchi oy varchogyon kyuodi oll yn eu seuyll. ae gymryt ae rwymaw yn duruig gadarn. a menegi udunt erchi o ermin idaw ef pery crogi bown yn uchel. o achos kytgysgu o honaw ef a iosian y verch. Sef a wnaeth y marchogyon yn ebrwyd y achub. ac a chadwyneu heyrn rwymaw y draet yn gadarn diogel. a dodi pwys am y vynwgyl. a bwyssei pymthec llat o wenith.

XVI.—Ac yna y dywawt bradmwnd wrthaw. bei na bei vy goruot o honot oth wayw ath cledeu. am bot yn wr it. mi a barwn dy grogi yn diannot. ac eissoes ny byd gwell a gey. Mi a baraf dy dodi ym geol. ac y mae degwryt arugein o dyfynder yndi. ac ny chey yno gwn-euthur dim or a uo da genhyt. dieithyr nadred yth vrathu. a ffryuet ereill gwenwynic. a ffetwaran torth o vara grut a gey beunydy. hyt tra vych vyw heb dim ygwanech. Reit yw imi arglwyd vot wrth dy vynu di ath ewyllys. Mi ath borthaf di. neb y bradmwnd yr unweith hon yn da. a gwedy hynny ny chey dim onyt megys y dywedeis i gynne. Ac yna torri y vwyt idaw

a wnaeth bradmwnd. a gwedy bwyta o honaw. erchi a wnaeth bradmwnd yr gwyr y gymryt ay dwyn yr geol. A hwynteu a wnaethant hynny. ac yn llwrw y benn y bwrywyt y waelot yr eol. a ffei nas differei duw. ef a dorrei y vynwgyl kyn y vot hanner y fford. Yn yr eol honno yd oed amylder a cholubyr a ffryuet ereill gwenwynic. ar pryuert hynny oed yn y ofalu. ac yn y vrathu yn vynyeh. Sef y cauas ynteu dan y dwylaw trossawl petrogyl cadarn. ac a hwnnw ymdiffyn rac y pryfet. ac eu llad oll hayach. A hyt tra fu ef yn yr eol honno. ny chafas ef undyd trayan y wala o vara. a dwfyr o mynnei ynteu. dan y draet y kaei. a deu varchawc a ossodet oy warchadw ynteu. A dydgweith y dywawt bown. Oia arglwyd duw. llawer trallawt a gofut yd wyf i yn y gael yn yr eol hon. ac myn pedyr pei diagwn odyami a dygwn y goron rac ermin. a mi a rodwn idaw dyrnawt yn yghwanec. hyt na dywettei vyth wedy hynny ungeir wrth arall. Ny haydysswn arnaw peri vymphoini vel hyn. canys om cledeu i yd enilleis idaw brenhinaeth arall. a thrwy wylaw y dywawt bown yr ymadrodyon hynny. A nosweith yd oed ef yn kysgu y doeth pryf gwenwynic. a cholubyr oed y enw. ay vrathu ynghewillin y tal. sef a wnaeth ynteu duhunaw. a chael y pryf. ac ay drossawl y dyffust ay lad.

XVII.—Dyuot iosian at y that a gouyn bown. ny wydat hi dim or twyll ar brat a wnaethoydit idaw. Ny chelaf ragot. heb yr ermin. ef a aeth y loygyr y dial y dat. ac ny daw vyth yma dracheuyn. medei ef. Eissoes os marchawc bonhedic cwrteis ef. ny at heb gof. ac nys madeu y wreic vwyaf a gar. A hynny a dywedei y vorwyn yn vynyeh. a thrwm a gofudus oed genthi y hansawd am rygolli bown. a hi a ymgetwis yn diweir yn hir o achos y garyat ef. ac a getwis y march ar gledyf hefyt yn y medyant hi. Ar hynny dyuot brenhin dewr kyuoethawc. ac iuor o morbrant oed y enw. a phymthec brenhin a delynt y danaw. ac oedynt wyr idaw. a hwnnw a erchis i ermin y verch. ac ermin ae rodes idaw yn llawen. A hitheu iosian gyt ac y gwybu y rodi y iuor. drycyruerthu a wnaeth. ac ny bu eiroet

gyn dristet ac yna. Ac ar hynt gwneuthur gwregys sidan a oruc hi. a chanu coniuracion ar y gwregys a wnaeth hi. a dysgydoed kyn no hynny. sef yw grym y coniuracion. pwy bynnac wreic y bei y gwregys hwnnw ymdanei. ny dodei wr or byt y law erni. er y chwenychu. ac heb olud iosian a wisgawd y gwregys ymdanei rac y chwenychu o iuor. Ac ynteu iuor ae getymdeithon a gychwynyssant tu a mibrant. a iosian y gyt a hwynt. a hitheu heb dewi yn wylaw. ac y mibrant or diwed y doethant. Josian a beris arwein y march y gyt a hi. ac nyt oed neb a ueidei mynet yghyuyll y march. er pan gollasei bown. onyt hi ehunan. Ac ymywn ystabyll y rwymyt y march a dwy gadwyn hayarn. ac nyt oed neb a ueidei y wassanaethu. onyt or soler uch y ben bwrw y profandyr idaw. Sef a wnaeth iuor medylaw y mynnei marchogaeth y march drwy y gedernyt ae gryfder ef. ac yr ystabyll y doeth ef. ac y gyt ac y daw ef ar ogyuywch ar march. y march a dyrcheif y draet ol. ac y trewis iuor ygcledyr y dwyuron. yny dygwydawd ynteu yr llawr. A chyt ac y dygwydawd yn enkil rac y march. y trewis y ben wrth y mur yny dorres yn anhygar. a ffei nas differei y wyr ef. y march ae lladysei. ac y ystauell y ducpwyll ef. a medygion a ducpwyll attaw. oe vedeginaythu yny fu iach.

XVIII.—A gwedy bot bown chweblyned yn gwbyl ygharchar y dechreuis ef ymdifregu a iessu grist a dywedut. Oia arglwyd vrenhin nef a dayar. y gwr am gwnaeth ac am ffurfawd ar y delw. ac am prynawd yn drut ymbren crog yr creu y gallon. yd archaf it nam gettych yn y poeneu hyn a uo hwy namwyn vygrogi neu vy mligaw neu vy rydhau inheu odyma. Sef yd oedynt yn gwarandaw arnaw y deu ar a oedynt yn y warchadw. ac y dywetyssant hwy. Ef ath grogir di traytur auory. a disgynnu y un onadunt ar hyt raff yr gwayret ar uessur dwyn bown yr llawr uchaf. Ygyt ac y gwyl bown ef yn disgynnu. sef a wnaeth ynteu kyuodi yn y seuyll yn y erbyn. a chyt ac y daw y gwr yr llawr ar ogyfuch a bown. dyrchaf llaw. ay dwrn yn gayat. a tharaw bown ar uon y glust. yny dygwydawd ynteu yr

llawr. Oia arglwyd nef. heb y bown. praff a beth y gwanheeis i. canys pan ym byrywyt i yma gyntaf. a bot ygcledeu ym llaw. a chant pagan or parth arall. ny rodwn i geinawc erdunt hwy oll cant. ar yr un dyrnawt bychan y pagan hwn y dygwydeis inheu yr llawr. ac ony dialaf inneu y dyrnawt ny rodwn yrof wy piliedic. A dyrchael y drossawl y vyny a wnaeth. a tharaw y pagan ac ef ar y ben. yny vyd y emennyd yghylch y trossawl. ac ynteu yn varw yr llawr. A chael cledeu y pagan o bown yna. ay dynnu allan. ar hynny galw or marchawc arall ar y gedymdeith. ac erchi ffyrstaw a bown y vyny wrth y diuetha. Sef a wnaeth bown yna dachymygu kelwyd. a dywedut. Ry drwm wyfi. ac ny digawn ehunan ym dwyn. a dabre ditheu oe gymorth ef. Mi a wnaf hynny yn llawen. a disgynnu a wnaeth ef ar hyt y raff yr gwaeret. Sef a wnaeth bown yna torri y raff ar cledeu yn uchaf y gallei oduch y benn. a dygwydau y gwr ar vlaen y cledeu yny aeth y cledeu trwy y gallon. ac ynteu yn uarw yr llawr. a thri diwar-nawt kyn no hynny ny chawssei ef dim bwyd.

XIX.—Ac yna gwediaw a wnaeth. ac ymdifregu a duw y rydhau odynd. a gwedy gwediaw ohonaw. trwy nerth yr arglwyd duw torri yr holl cadwyneu heyrn a oedynt arnaw. Ac ny bu lawenach ynteu eiroet noc yna. ac o lawenyd y neidawd uch y benn pymthec troed-ued at y not y neidawd. ac nyt oed un ofyn yno ar-naw. a fford ehag oed honno. Ar hyt y fford honno y kerdawd yny doeth y berued y dinas. ac edrych yn y gylch a wnaeth. a ffan edrych. yd oed yn nos. a ffawb yn kysgu. Ac yn ystauell ywrthaw y gwelei lugyrn a thapreu yn llosgi. ac idi yd aeth ef. ac nyt oed or byt wr gulach noc ef. canys culhau a wnathod y gnawt yn y carchar. ac nyt oed ohonaw ynteu. onyt croen ac escyrn. ac wallt oed gyhyt ac y doei hyt y sodleu. Yn yr ystauell y gwelei varch yn bwyta y yt. ac amylder o arueu. ac amraualyon wisgoed. y rei yd oed arnaw y heisseu. ac ny welei dim bwyd. yr hyn achwennychei. Ac ar hynt y gwiscaud ef ymdanaw dillat ac arueu. heb neb ae kymhorthai onyt ehunan. A gwedy gwisgaw

ymdanaw wrth y ewyllys digawn o arueu. kymryt cledyf awnaeth. ac ysgynnu ar y march vegys marchawc ysgafyn. ac adaw y dinas. a dyuot tu ar porth awnaeth. Ar gwylwyr a ouynyssant idaw pwy oed ef. Gwr wyf i y bratmwnd. a bown a diegis or geol yr awr hon. a minheu a gymhellaf arnaw ef ymhoelut tracheuyn. Yna agori y porth o honunt hwynteu. ac erchi idaw ffrystaw. ar vahom y gorchymynyssant ef. ac ynteu a edewis y dinas. ac a gerdawd racdaw y nos honno. ac or diwed ef a doeth y gygroysfford. ac yna yd aeth ar didro. a chymryt yr unford tracheuyn a wnaeth. ac am dalym or fford ef a wyl damascel. y dinas y diaghyssai o honaw. A medyl yaw awnaeth ba le yd enkiliei. ac yna y dywawt ef. pei gwypwn i vy mwrw mywn tan ym llosgi. ny allaf i uynet uncarn odyman yny gysgof. Ac yna disgynnu a wnaeth. a dod i ben ar y dayar a chysgu. Pan duhunawd. ysgynnu ar y varch a wnaeth. a ffriff oed meint y ludet. y rwg na chawssai dim bwyd tri diwarnawt kyn no hynny. ac na chysgassei y nos honno dim. Ac yna y kerdawd racdaw yny doeth yr fford iawn. a than ganu kerdet racdaw yn llawen.

XX.—Ymhoelwch in at bratmwnd. Yn voredyd glas y dyd hwnnw y gelwis bratmwnd ar grandon y nei. ac erchi idaw mynet yr geol. a fferi yr gwyr a oedynt yn cadw bown dyuot y ymwelet ac ef. Ar macwy a aeth hyt yr eol. ac a elwis ar y gwyr. ac nys hattebawd neb. sef a wnaeth ynteu yna ennynnu lamp. ay ellwg wrth linin hyt ygwaelot yr eol. ac yno y gwelei y gwyr wedy rylad. ac heb dim o bown. Ymhoelut idaw ynteu drachefyn at y ewythyr. a menegi idaw rylad y wyr. a dianc bown. A ffan gogleu bratmwnd hynny. ef a lidiawd. ac a duawd yn gyn duet ar glo. a chymryt trossawl yny law. ac achub mahom y duw. ay vaedu yn gadarn ar trossawl. breid nas torres y drylleu. Ac yna y dywawt wrthaw. Ony chafi bown hediw. ny wna dim yrot. ac ny chey om da yn dragwyd werth un notwyd. A gwedy daruot idaw y vaydu y dywawt yn uchel. Gwisgwch ymdanawch varchogyon. yn ol bown yd awn yny gordiwedwn. ac edifar yw genhyf na chroget yw llawer

dyd. Hwylteu y marchogyon a wisgyssant ymdanunt. a their mil yd oedynt o riuedi. a ffawb onadunt yn begythyaw bown. A gwedy gwisgaw am bratmwnd y arueu. ef a ysgynnawd ar y amws. ac ymhell o vlaen y lu y kerdawd ef. ay nei yn y ol ynteu. ac nyt oed or byt march well noe varch. ar march hwnnw a brynassit y grandon yr y driffwys o eur coeth. Ac yny hol hwylteu yd yttoed y teir mil yn dyuot wrth yr afwyneu. A bratmwnd a ymordiwedawd a bown ar benn glan. ac y dywot wrthaw yn uchel. Ymoel dwyllwr drathgefyn vygwyr a ledeisti doe. a chyn vy swper inheu mi a baraf dy grogi. Ny beidaf i ymhoylut. heb y bown. canys lludedic wyfi rwg gwylat ac ymprytyw. a thitheu llawn wyt o vwyt a llyn. ac wrth hynny bocsach vechan yw it vy goruot. ac eissoes mi a edrychaf a allwyf rodi dyrnawt it.

XXI.—Sef a wnaeth bratmwnd yna brathu y march. ac achub bown a thynnu y gledyf. ae daraw yny hyllt y darian. Ynteu bown trwy y lit a dynnawd gledyf. ac ae trewis ar y benn trwy y helym ay arueu. yny aeth ffiol y benn. a thalym or emennyd yndi. hyt yr eitha y maes. ac ynteu yn varw yr llawr. Ac yna y dywot bown wrthaw. Yrof a duw bratmwnd. da yd ymgyfarfuwyd a thi. canys kefeist dy urdaw yn effeirat gan esgob. kystal ac y kefeist. canys tebic wyt y effeirat yr awr hon. Ar hynny nachaf grandon y nei ar march da yn dyuot attaw. ac ef a dywawt wrth bown yn uchel. Kyn mynet na bwyt na diawt ym penn i. ti a vydy yggrec. A vackwy heb y bown. o gwney gyghor. ti a ymhoyly drathgefyn. ac a dygy dy ewythyf atref. canys effeirat yw newyd urdaw. ac ym kyffes o do y auo nes. mi ath wnaaf am cledeu yn diagon idaw. Ac yna meddyllyaw y bown. bei caei y march oed y danaw. na bydei arnaw wedy hynny ofyn neb. Ac yna kymryt gwayw bratmwnd a wnaeth. a gossot ar grandon ac ef. ae vedru yn y daryan yny dorres y daryan. ac yny aeth y gwayw trwydaw ynteu. a thrwy y holl arueu yny dygwyd ynteu yn varw yr llawr. Ac yna y disgynnawd ef yar y varch. ac y kymmerth y march da. ac yn

ymysgafyn yd ysgynnawd arnaw. ac heb un ofyn yna arnaw y kerdawd racdaw. a ffawb yn y ymlit ynteu. Ar hynny y doeth ef y lan dwfyr mawr. a hanner milltir oed yn llet y dwfyr. ac ny safei pont yn y dwfyr. ny allei na llong nac ysgraff arnaw ynteu. Sef a wnaeth bown doddi arlllost y wayw yn y dwfyr y edrych a oed dwfyn. ac yn diannot y dwfyr a duc y gwaew gantaw o law bown. kyn gadarnet oed y dwfyr a hynny. Ac yna yd ofnocaawd bown yn vawr. ac y dechreuis wediaw a dywedut. Oia arglwyd duw vrenhin paradwys. a anet or vorwyn wry ymbethlem. a diodefawd agheu ymphren croc yr yn prynu ni. a'y gladu. ac odyo yd aeth y anreithaw uffern. ac y torres y drysseu. ac a uadeuawd y veir vadlen y houered ae ffechodeu. ac yn nawr y mae yn eiste ar deheu y tat. a dydbrawt adaw y varnu ar vyw a marw herwyd eu gweithret. ac y gorchymynnaf it iessu grist vy eneit am corff. canys gwell genhyf vy modi yn y dwfyr. nom cael or pagannieit raco ym verth-yru wrth y hewyllus.

XXII.—Ac y gyt ac y darfu idaw y wedi. brathu y march ac ysparduneu. ae lityaw ae gymhell yr dwfyr. ar march ar y neit kyntaf a vyryawd dec troetued arhug-eint yn y dwfyr. A thrwy nerth y wedi a chedernyt y march. drwy drallawt a gofut drwod yd aythant. A gwedy eu dyuot drwod. nyt oed or byt wr lawenach noc ef. sef a wnaeth y march yna ymysgytweit. yny dygwydawd bown pedeir troetued y wrthaw. eilweith ysgynnu ohonaw ar y march. a thygu myn y gwr am prynod ym pren croc. yn llawen mi a rodwn y march am holl arueu yr hanner un dorth o vara gwenith peill-eit. Ac yna gwedy diangk bown drwod. hwynteu y paganneit y trist aflawen a ymhoylyssant drachefyn. Ynteu bown a gerdawd racdaw yny doeth y emyl castell o vein marmor. ac ar ffenestyr or castell y gwelei wreic yangk dec yn gogwydaw. Oia arglwydes dec. yr y duw y credy di idaw. dyro ym un walyeit o fwyt. A varchawc heb hitheu. ouer yw it dy ymbil a mi am vwyt. canys cristawn wyt ti. am arglwyd inheu ysy gawr dewr dihafarch. a mi a af ar hynt y erchi idaw rodi

yt dy giniaw a drossawl heyernyn. Myn duw heb y bown. ony chaf vwyt. wreic da. mi a vydaf varw. Sef a wnaeth hitheu mynet at y cawr. a menegi idaw rydyuot marchawc attei. a begythyaw dwyn bwyt y dreis arnei. Mi aaf y ymwelet ac ef. ae drossawl heyernyn a gafflach a gymerth. ac at bown y daw. a gofyn idaw o bale y ducsei y march yn lledrat. tebic yw yr march oed gan bratmwnd vy mrawt. Gwir a dywedy. heb y bown. mi ae hurdeis doe or tu yma y damascyl am cledeu yn effeirat. ac om tebic ñy digawn ganu efferen vyth. Sef a wnaeth y cawr yna dyrchael y drossawl y vyny. a cheissaw taraw bown ac ef. ac nys metrawd. namyn y march. yny dygwyd yn varw yr llawr. a bown yn ehwydyr a gyuodes y vyny. ac a dynnawd y gledyf. ac yn llitiawc a ossodes ar y cawr. a ffei metrassai. ef ay trawssei trwydaw. Sef a wnaeth y cawr yna y vwrw ar gafflach. ae vedru yny uordwyt. yny aeth y gafflach trwy y vordwyt. ac eilchwyl dyrchael y drossawl. a cheissaw taraw bown ac ef. ac nys metrawd. namyn gan y ystlys yr llawr. Yna y gossodes bown arnaw ynteu. ae vedru ar ben y ysgwyd yny aeth y vreich deheu idaw ymdeith. ac yn gyflym y trewis y freich asseu ymdeith. ac yn ol hynny y benn ae deu droet. ae eneit a gym-erth y kythreuleit yn didadleu.

XXIII.—Ac yna yd aeth bown y mwyn yr castell. ac yd erchis yr wreic dwyn bwyt idaw. a hitheu a dywot y cai digawn. ac nyt oed uawr y diolchei idi yr hynny. Yna y duc y wreic idaw bara peilleit gyhyt a oed reit idaw. a chic gwarthec. ac yn ol hynny kic garanot. a hwyteit. a gwedy hynny amylder o gic man adar. a gwin claret. digawn y gadarnet. ac ynteu a fwytaawd yn rawth megys dyn disynwyr. a ffeth diryued oed hynny. hir y buassei heb vwyt. A gwedy bwyta digawn o bonaw. ac yuet kymedrolder. y gryfder oll ae lewder a gafas dracheuyn. Ac yna y dywawt wrth y wreic. moes im varch. a march a rodes hitheu idaw. ac ysgynnu a wnaeth ynteu ar y march. a cherdet racdaw hyt ygharusalem at y padriarch. a chyffesu wrthaw a wnaeth y holl bechodeu. a menegi idaw pa wed y llas y dat. a

ffa wed y gwerthyssit ynteu y sarassinieit. a ffa wed y buassei yn gwassanaethu y ermin vrenhin. a ffa wed y kyhudyssit ynteu wrth y brenhin. a ffa wed y hanuones ynteu. oe garcharu. at vratmwnd. a ffa wed y diegis ynteu or carchar. a ffa wed yd ymlitiwyt. a ffa wed y lladawd ynteu bratmwnd. a ffa wed y diegis drwy y dwfyr. a ffa wed y lladawd y cawr. Sef a wnaeth y padriarch yna truanhau wrthaw. a rodi idaw mil a deugeint bysant o eur dilifyn. a chymryt y gennat ae vendith. a medylaw a wnaeth yd ai y ymwelet a iosian kyn y vynet y hamtwn. A cherdet racdaw tu ar eiff o cheissaw hi yn llys y that. ac nyt yttoed hitheu yno. namyn ymamrwnt gyt ac inor. A ffan vyd ef dydgweith yn kerdet. y kyfarfu ac ef marchawc. a hyspys yr adnabu pawb onadunt y gilyd. ac y dwylaw mynwgyl yd aethant. ac ymdidan caredic a wnaethant. Ac ordiwed bown a ofynnawd Josian idaw. Y mae heb ynteu. wedy y rodi y vrenhin kyuoethawc. ac inor yw y enw o ymwbrawnt. dinas arbennic oed hwnnw. ac or mynnaf ymwelet a hi. tu ac yno y mae reit it vynet. Mynnaf yrof a duw. heb bown. Yna y menegis y fford. ac yd erchis idaw mynet trwy y dinas a elwir nuble. ac odyo y gartage. ac odyo ti a wely mwmwrawnt. Ac yna ymwahanu a wnaethant.

XXIV.—A gwedy dyuot bown y mamwrawnt. y clywei dywedut ry vynet inor. ae holl nifer y gyt ac ef. y hela. ac na thriciassei neb yn y llys ar castell onyt Josian ae brawtuaeth. A diruawr lewenyd a gymerth ynteu o glybot hynny. a thu ar llys yd aeth ef a chyseuyll yn emyl y llys a wnaeth. heb vynet y mywn. Sef y clywei Josian yn wylaw yn uchel. ac yn dywedut. Oia bown de hamtwn. mawr a beth yth gereis. ac yth caraf. a ffa wed y bydaf vyw inheu. canys colleis i didi. Sef a wnaeth ynteu yna truanhau wrthi. ac yna yn niwycyat palmer yd aeth y mywn yr llys. ac erchi y giniaw y iosian. Ti ae key yn llawen. heb hitheu. a chroyssaw wrthyt. a dyuot o honei e hunan. a rodi dwfyr idaw y ymolchi. a hitheu a wassanaethawd. ac a rodes idaw yn didlawt bwyt a llyn. A gwedy bwytta

hi a dechreuis ymdidan ac ef. a gouyn o ba le pan hanoed. a ffa dayar y ganydoed. O loygyr pan hanwyf. ac yno ym ganet. Sef a wnaeth hitheu yna kymryt diruawr lewenyd yndi. a gofyn yr palmer a atwaynat marchawc o loygyr a elwit bown de hamtwn. Atwen yn hyspys. heb ynteu. car imi oed y tat. vegys y dywetpwyt imi. ac nyt oes vlwydyn etto er pan y gweleis i ef yn llad cawr dewr. a brenhin kyfoethawc yn ygwane. ac y mae ef yn y wlat yn iach lawen. ac yn dial y dat yn ffenedic. wedy rygymryt gwreic dec vonhedic kyfoethawc ae ffriodi. Gwreic heb Josian. Ie ysgwir heb ynteu. Sef a wnaeth hitheu yna dygwydaw yr llawr a llewygu. a ryued fu na bu uarw. A gwedy y chyfodi or llewycua. lleuein a wnaeth yn uchel a dywedut. Ystruan a amser ym ganet i. ac ys drwc a dyn y thygetuen wyf i. canys colleis i bown. ac nyt oed yn y byt dyn druanach y chyssyr no hi. na mwy y drycyruerth. Ac yna edrych yn graff a wnaeth hi yn wyneb y palmer a dywedut. Y palmer heb hi. bei nath welwn yn y diwygiat hwn. mi a gredwn ac a dywedwn y taw ti oed bown. Na vi heb ynteu. a mi ae kicleu ef yn dywedut yn vyneich am y march. ac a ydiw hwnnw genhyt ti. Och heb hi. y mae y march yna. ac nyt oes neb or llys yma a veido mynet yn y gyfyl. yr pan golles bown y arglwyd.

XXV.—Ar hynny y doeth y brawtuaeth hi attei. ac y gofynnawd hitheu idaw beth a dybyei ef am y palmer. ae bown oed ef. ae nyt ef. ac erchi idaw mynet oe y edrych. Ac ynteu a aeth. ac ar hynt a doeth etti drachefyn. ac a dywot wrthi. y mae bown oed y palmer. Y gyt ac y kicleu y march enwi bown. kymryt llewenyd a ryfic yndaw a wnaeth. a gweryru yn uchel orawenus a wnaeth. A hitheu a doeth at y palmer. ac a dywot wrthaw. Pony chlywy di y ryw ryfic ac ynni y mae y march yny gymryt yndaw. o achos clybot enwi bown unweith. Clywaf heb ynteu. a mi aaf oe edrych. ac a wybydaf a atto im y varchogaeth. Ac at y march yd aeth. ac ar hynt ysgynnu arnaw aoruc. ar march yna wedy cael y arglwyd a fu ryfugus llamsachus. a cherdet

gwalop ydanaw ar hyt y kwrt a wnaeth. yny doeth at Josian. A hitheu drwy y hwylaw a dywawt yna wrth y palmer. Yn awr y gwni yn wir y may tydi yw y gwr mwyaf a gereis. ac a garaf. ac yd oedwn ys llawer o amser yn damunaw y welet ar yr iessu grist. disgyn yr llawr. a llyma dy varch yt ath gledyf. ti ae key. Arglwydes heb ynteu. y cledyf dyro ym. ac ragof y kerdaf inheu tu a lloegyr. Nyt y uelly y byd. namyn pan elych di. minheu aaf gyt a thi. Arglwydes heb ynteu. gat ehunan. brenhines gyuoethawc wyt ti. a minheu gwr tlawt wyf. ac myn iessu grist iawnach oed ym dy gassau noth garu. canys dy dat a beris ygharcharu ygarchar drwc llawer o amser. a ffeth arall heuyt. y nos arall y kyffesseis i wrth y padriarch. ac ynteu a orchymynnawd im na chymerwn ym gwreic onyt morwyn. a thitheu ydwyt seith mlyned yn gwbyl gyt ac inor dy wr. ac o beut vorwyn yr hyt honno. ryuedawt mawr yw. A unben tec. heb hitheu. myn y gwr a dyl-yaf i y wediaw. yn wir mi a dywedaf na bei kyt cnawt hyt hyn eto erofi ac inor. ac awn y gyt y loegyr. a gwedy darffo vy medydyaw. onym key yn vorwyn. om un crys. gyr vi ymdeith. Yn llawen heb ynteu. Ac yna disgynnu awnaeth ef. a mynet dwylaw mynwyl awnaethant. a mawr yd ymgerynt. a llewenyd praff a gymerth pawb onadunt. vegys y digawn pawb y wybot.

XXVI.—Ar hynny y gwelynt inor ar y bymthecuet o vrenhined yn dyuot o hela. a mil y rwg llewot a llewpardot a gawssynt y dyd hwnnw o hela. o ierch a beid coet. nyt oed neb a wypei eu riuedi. Y gyt ac y gwyl Josian inor yn dyuot. tristau yn braff a wnaeth hi. ac wylaw. a galw ar bonffei y brawtfaeth a dywedut wrthaw. Weldy racco inor yn dyuot. a mae dŷ gyghor ditheu. canys mawr yw vy ofyn na chawn gyfur y diagk. Nac wyl di. heb y bonffei. y kyghor goreu a vetrwyf. mi ay rodaf. unbrawt yssyd y inor y mywn y castell a elwir dabilent. a brenhin kyuoethawc yw. a baligrawnt yw y enw. A gwedy y del inor y mywn. aet bown attaw. a managet idaw bot y vrawt yn y castell. *

brenhin arall. a llu praff ganthaw yn ymlad ac ef. ac ony chai nerth yn ebrwyd. y goruydit ef. ac y keit y castell heb olud. a chyt ac y clywo ynteu hynny. ef a vyd trwm ganthaw y vryt. ac a luyda ar hynt. ac ef ae holl allu gyt ac ef a gerdant tu a dabilent. ac ny thric gyt a ninheu wedy hynny onyt ychydic o nifer. ac yna y gallwn diagk yn da. Llyna gyghor da. heb y bown. ar gwr a wnaeth y ffurauen athiffero ditheu rac pob drwc. Ar hynny nachaf inor ar brenhined ereill oll yn dyuot ymywn yr llys. ae hela a dangosses idi hi ar hynt. A gwedy hynny edrych ar bown a wnaeth ef. a gofyn idaw o ba le pan hanoed. ac o pa le pan dathoed y palmer. Arglwyd heb ynteu. Mi a deuthum o nubie. varbari. or inde. o auffric. o asie. ac ny buumi yn dabilent. cany chawn fford y mywn. sef achos oed brenhin lwmbardi ae holl allu yssyd yghylch y castell. ac idrac yw y enw de ualri. Ar gwr bieu y castell yssyd y mywn. ac ony cheiff nerth a chanorthwy yn ebrwyd. ef a geir y ty arnaw. ac ynteu a difethit. Y gyt ac y kicleu inor hynny. tardu y gwaet trwy y eneu ae dwyffroen. Mahom heb ef. os gwr diuetha vyd vy mrawt i. ny bydaf vyw i wedy hynny. ac erchi y bawb gwisgaw eu harueu. ac eu fford a gymeryssant racdunt tu ac abilent.

XXVII.—A brenhin a edewis ef yny ol y warchadw Josian. a llwyd oed. a garsi oed y enw. a mil o varchogyon a edewit gyt ac ef. Gwedy gwelet o Josian adaw garsi oe gwarchadw hi. trwm oed genthi y bryt. a drwc oed y chyssyr. Sef a wnaeth bonffei yna dyuot attei ae didanu. a dywedut wrthi y parei ef idi diagk y nos honno. a llyma y ffuruf y digawn. Mi a atwen lyssewyn. ac ae caffaf yn y weirglod obry. ac nyt oes neb or a yfo dim oe sud ny bo medw. a minheu a af or lle. ac a vedaf pwn march or llyseu. ac ar y march y dygaf yman. a gwedy hynny mi ae briwaf mywn mortar. ay sud yn ehelaeth a uyryaf yn y tunelleu gwin. a ffian vo garsi ychwinsa yn swperu dechreu nos. mi a wassanaethaf arnaw ae getymdeithon or gwin hwnnw yn ehelaeth didlawt. Ac yna y gwely di efo ae getymdeithon yn

dygwydau yr llawr o veddawt. ac yn kyseu vegys moch. a gwedy hynny mi a bown a wisgwn yn arueu ymdanam. a titheu a wisgy ymdanat. A gwedy hynny ni a gerdwn ragom. a chyn dyhunaw garsi. ni a vydwn ymhell odyman. ac vegys y dywawt bonffei. hynny a wnaethpwyd. A gwedy medwi pawb ae dygwydau yr llawr. ae kyngu. hwynteu a ymgyweiryssant. ac a wisgassant ymdanunt. A gwedy hynny bown a elwis ar Josian. a hitheu a doeth attaw. ac a dywawt wrthaw. Arglwyd heb hi. ni a dygwn dec swmer yn llawn o eur gyt a ni y fford y kerdom. Na dygwn heb y bown. pei ettwn i yn lloegyr wedy daruot im llad vy llystat. digawn o da a chyuoeth a gawn wrth vy ewyllus. gwir a dyweddy arglwyd. heb y bonffei. ac eissoes reit vyd it rodi llawer dyrnawt kyn no hynny. a huryaw marchogyon y gyt a thi wrth ryuelu ath llystat. ac wrth hynny y mae da in dwyn yr eur. ar diareb a dyweit. Gwell un canyrthwy da no deu uys. Yn llawen heb y bown. a gwnewch chwitheu. Yna y dyrchafyssant y sumereu ar y meirch. ac a ysgynassant hwynteu. a chymryt eu fford. ac racdunt y kerdysant. Trannoeth y bore y duhunawd garsi. y gwr a dyliei cadw Josian. a ffan duhunawd. ryuedu a wnaeth. pahan y gwnaethyssit yn vedw. Ac edrych a wnaeth ynteu ar y vodrwy. ac yn y vodrwy yd oed maen carbwnculus gloyw. a ffwy bynnac a wypei gwneuthur coniuracion arnaw. y maen a vanagei idaw pob peth or a ouynnei idaw.

XXVIII.—Sef a wnaeth garsi yna gwneuthur coniuracion ar y maen. ac ef a welei yndaw yn amlwe rydaruot yr palmer dwyn iosian yn llathrut. Ar hynt y duhunawd ef y gedymdeithon. ac erchi udunt wisgaw eu harfeu ar ffrwst. a menegi udunt rydaruot yr palmer. y rodyssynt idaw y swper y nos gynt. mynet a iosian yn llathrut. a bei gwypei inor hynny. ys drwc a wyr eu dihenyd vydem ni. ac ar ffrwst y gwiscassant hwynteu ymdanunt. ac yn ol bown y kerdysant mil o varchogyon. Bown a bonffei ae hargenuydant yn dyuot yn eu hol. ac yna y dywawt bown. Myn vyphenn mi a ymhoylaf dracheuyn. ac a rodaf dyrnawt y garsi. yny vo y ben

yn eithaf yr maes. hyt na del yn yn ol ni. ac na bo reit y neb ofyn y vygwth byth wedy hynny. ac a morglei vygledyf vegys y gweloch. wedy hynny mi a ladaf penneu y bobyl racco. yny gaffo holl gwn y wlat digawn o vwyd onadunt. Arglwyd heb y bonffei. llyna vedwl ffol. y mae racco o nifer hyt na allei un dyn ymerbynneit ac eu hanner. ac na chymer di arglwyd yn lle drwc. mi a rodaf gyghor yssyd well. Mi a vedraf on blaen gogof braff. a meith yw dan y dayar. a gwedy yd elom y mywn yr ogof. nyn keiff neb. ac ni byd reit in ofyn neb. Ar kyghor hwnnw a wnaethant. ac yr ogof yd aethant. Ynteu garsi a fu yn eu keissaw hwy yn llawer lle. ac nys cafas. ac ny chyfarfu neb ac ef. or a wypei dim y wrthunt. Ynteu ae gedymdeithon yn lldiawc drist a ymhoylyssant dracheuyn. a hwynteu yn tri yn diogel aoydynt yn yr ogof. ac nyt oed dim bwyllwr ganthunt yssywaethiroed. Ac yna y dywawt iosian drwy y hwylaw wrth bown. Kymeint yw vy newyn ac na allaf vot yn vyw y nepell rac y veint. Ym kyffes heb y bown. llyna beth trwm a ffeth tost gennyf i bot yn gymeint dy newyn di a hynny. a minneu aaf y edrych a gyuarfo a mi un gwydlwdyn. ac a adawaf bonffei yth warchadw yny delof drachefyn. Duw a dalo it arglwyd. ac yr vygcharyat inheu na vit hir dy drigyan. Na vyd heb y bown. a brathu y varch. ac ymdeith yd aeth ef. Bonffei a Josian a drigyssant yno.

XXIX.—Ar hynny nachaf deu lew wenwynic litiawc yn y hachub. sef a wnaeth bonffei yna gwisgaw y arueu. ac ysgynnu ar y varch. a chymryt y wayw yn y law. a gossot ar un or llewot ae fedru. ac ny thorres y groen rac y galettet. Hwynteu y llewot a doethant o bob parth idaw. ar neill ae lladawd ef. ac ae llewas. ar llall y varch. Y gyt ac y gwyl hitheu hynny. dechreu lleuein yn uchel a wnaeth. ac nyt oed aelawt arnei ny bei yn crynu rac ofyn y llewot. Sef a wnaethant hwynteu y gyt ac y clywsant y hachub hi ar vessur y bwyta. ac ny at eu hannyan udunt llad neb neu y vwyta. or a uo etiued y vrenhin. Rwygaw y gwisc vliant a wnaethant. a chan eu hewined ar hyt y chnawt y gwyn

y redei y gwaet yn ffrytyeu. ae chymryt y rygthunt. a mynet a hi yny aethant y ben creig uchel. a thrwm oed genthi y challon ae medwl. a dechreu cwynuan a wnaeth hi a dywedut. Oia bown. hir a beth yd wyt yn triciaw. yr awr honn ym lladant y bwystuilet hyn. ac nym gwely yn gwbyl gwedy hynny. Ar hynny nachaf bown yn dyuot yr lle yd adawssei bonffei a Josian. wedy rylad danys o honaw. a ffan edrych. ef a wyl breich bonffei yno. ac or parth arall ef a wyl y droet. or tu arall ef a welei mordwyt y varch. ae droet. wedy rybiliaw hyt yr esgyrn. Sef a wnaeth ynteu yna galw ar Josian. ac erchi idi dyuot y ymdidan ac ef. a gwedy nas gwyl. ac nas kigleu. y dygwydawd ynteu y ar y march yr llawr. ac y llewygawd. Ac os drwc oed drycyruerth bown. gwaeth oed bei gallei drycyruerth y march herwyd y synwyr ef yn gweryru. ac yn cladu y dayar ae draet. a ffwy bynnac a vei yn edrych arnadunt. truan vydei yny gallon. yr cadarnet vei. gwelet eu drycyruerth. Yna kyuodi bown y vynydd. a dyuot yn y ansawd ehun ae lewder. ac ysgynnu ar arwndel y varch. a cherdet racdaw. ac edrych ar y greic a wnaeth. a ffan edrych. ef a wyl y llewot a Josian y rygthunt ygcharchar. Sef a wnaeth iosian llefein y gyt ac y gwyl bown. ac erchi idaw dial agheu bonffei y ysgwier. Mi a wnaef hynny. heb y bown. a thi a allut y wybot yn hyspys y dialaf. ef a vyd reit yr llewot vynet drwy vy nwyllaw i.

XXX.—Y gyt ac y clyw y llewot ynteu yn dywedut. kyuodi udunt hwynteu y vynydd. Sef a wnaeth iosian dodi y dwyllaw am vynwgyl y neill. ae attal herwyd y gallei oreu. sef a wnaeth bown erchi idi y ellwg. Na ellygaf heb hitheu. yny darffo yt llad y llall. Myn duw reit vyd it y ellwg. sef achos yw. pan uof i ym gwlat. ac ymplith y gwyrda. o dywettwn i. neu o bocsachwn ry daruot im llad deu lew. titheu a dywedut y mae ti a dalyssei y neill. hyt tra fum inheu yn llad y llall. a hynny nys mynnwn inheu yr yr holl gristonogaeth. Ac wrth hynny ellwg ef. ac onys gellygy. ym kyffes miui aaf ymdeith. a thitheu a drigyey yna.

Gellygaf arglwyd. a iessu grist athiffero rac eu drwc. Yna disgynnu bown y ar y varch. rac kyuaruot drwc ar march. a chywreinyaw y daryan ar y ysgwyd asseu. a thynnu y gldeu. Sef a wnaeth y neill or llewot or blaen y achub. a dyrchael y deudroet vlaen. a gossot ar bown. ae vedru ar y daryan yny dorres y daryan yn dryllen. Sef a wnaeth ynteu bown gossot ar y llew ae gldeu. ae vedru ar y ben. ac ny wnaeth ydynaw thwnnw dim argywed yr llew rac calettet croen y ben. Yna agori y safyn yr llew ar vessur tagu bown. sef a wnaeth ynteu bown drwy y lit ae angerd gossot ar y llew. ae vedru yn y safyn yny aeth y cledeu ar y hyt. a thrwy y gallon. ac heb olud tynnu y gledyf a wnaeth ef. ar llew a dygwydawl yn varw. Y llew arall ae achubawd yn llitiawc wenwynic. ac a rwygawd lluric bown. hyt nat oed well hi no hen beis lom doll dreuledic. a dyrchafel y deudroet ulaen a wnaeth ef. a cheissaw gossot ar bown. Sef a wnaeth bown yn drebelit yna gossot arnaw ynteu. ae vedru ar y deudroet. yny aeth y draet a thalym or breicheu y wrth y corff. ac yny dygwyd ynteu yr llawr. a gwedy hynny y cwplawd bown wassanaeth y llew yn da digawn.

XXXI.—A gwedy daruot idaw llad y deulew. ysgynnu ar arwndel a wnaeth. ac edrych ychydic oe vlaen a wnaeth. a ffan edrych. ef a wyl ar diwygyat dyn ryw aniueil gobraff y veint. ar nys gwelsei eiroet y gyffelyb. a ffon hayarn braff oed yn y law. ac ny allei degwyr cryf y dwyn uncam rac y thrymet. Ar yr ystlys yd oed yspodol drom unuiniawc. y rwg y deu lygat yd oed teir troetued ehalaeth. a thal mawr amhyl. a duach oed nor muchyd. a thrwyn praff ffoenuoll oed idaw. a choesseu hir lymyon yscyrnic. gwallt y ben oed vegys rawn meirch gre. y lygeit oedynt gymeint ar dwy sawsser vwyaf rywelsei neb eiroet. hwy oed y dannedd noc ysgithred y baed coed hwyaf y ysgithred. a geneu gobraff oed idaw. a phan dywettei dan agori y safyn vegys hen ellgi bwn aneglur agharueid y dywedei. a breicheu hirion cadarn. ac ewined caletlym. a chyn galetted oed y ewined yn wir. ac nyt oed mur maen yn y gristonogaeth nys

diwreidei ef yn gwbyl yn un dyd. Ar gwr hagyar aflunyeid hwnnw y gyt ac y gwyl bown. y dywet yn uchel. Reit vyd it twyllwr bradwr ymhoylut drathgefyn. a rodi iosian vy arglwydes im. a dugost yn llathrut. Sef a wnaeth bown anryuedu yn vawr praffder y gwr ae afluneidet. a chwerthin a dywedut. Tydi vilein heb y bown. yr y duw y credy di idaw. dywet ym ae kymeint pawb yth wlat ti a thidi. Kymeint myn vynduwi teruygawnt. a ffan fumi ym gwlat. hwynt a dywedyt na bydei o honaf inheu dim meint byth. ac rac kewilid yd edeweis ygwlat. ac y deuthum yr wlat hon. ac y gwrheeis i inor o mwmbrawnt. ac y gwassaneitheis yn gywir. a thitheu a dugost y wreic ef yn llathrut. ac myn mahom vy nuwi. mi a vriwaf dy ben di yn drylleu am ffon i y drom. Taw pagan ath son. heb y bown. a gormod yw dy vocsach oll. a phan ymladom. ony ladafi dy benn di yr mawr am cledeu. ny volaf fyhunan werth un uanec.

XXXII.—Ac heb olud brathu arwndel ac yspardun-eu. a gossot ar y gwr du. a chopart oed y enw. ae vedru ygcedyr y dwyuron ae wayw. yny dyrr y paladyr yn drylleu. ac ny chyffroes un aelawt ar gopart yr y vedru. mwy noe yr na metrit. Ac yna dyrchafel y ffon idaw ynteu. a bwrw bown a hi. ac rac daet y diuachellawd bown. nymedrawd namyn derwen. a honno a diwreidawdaca dygwydawd yr llawr gan y dyrnawt. ac ar hynt doddi y law ar dwrn y yspodol a wnaeth ef ar uessur taraw bown. Sef a wnaeth y march yna dyrchael y deudroet ol. a gossot ar y gwr du ygcedyr y dwyfron. ae daraw yghyueir y gallon. yny dygwydawd ynteu yr llawr. ar march yna ae dyludawd yn gadarn gryf y rygdaw ar dayar. hyt na allei copart yn unwed kyuodi yn y seuyll. Yna disgynnu bown y ar y march. a thynnu y gledeu ar uessur llad penn copart. sef a wnaeth iosian yna dywedut. ac erehi y copart gwrhau y bown. a chymryt cristonogaeth. Ny wna ef hynny. heb y bown. a chan nys gwna. myn y gwr y credaf inheu idaw. heb y bown. mi a ladaf y benn am cledeu yn diannot. Sef a wnaeth copart yna dywedut yn uchel. yny datseinawd y coydyd

o bob parth. ac adolwyn y bown nas lladei. a dywedut y bydei wr idaw. ac y kymerei cristonogaeth yn llawen. Ny allaf credu it. heb y bown. Gelly ysgwir. heb y iosian. mi a vydaf warant y byd gwr ffydlawn it. Yn llawen. heb y bown. a minneu a gymeraf y wrogaeth ef. Yna kyuodi copart y vyny. ac heb olud rodi y wrogaeth y bown a wnaeth. a gwedy hynny bown a ysgynnawd ar y varch. a Josian a ysgynnawd ar y march hitheu. a chopart a gauas y ffon. ac ae kymerth.

XXXIII.—A gwedy hynny hwynt a gerdyssant racdunt yny doethant hyt yr mor. ac yn y borthua yd oed llog. a honno oed lawn o sarassinieit. a thrwy y mor yd oed yn eu bryt vynet tu ar cristonogyon. Ac y gyt ac y gwelsant hwy copart. llawen fuant. a dywedut a wnaethant. y mae detwyd y damweinawd udunt. canys goreu morwr or byt oed copart. a hwnnw ae dygei hwynteu yn diogel trwy yr mor. Y gyt ac y doeth copart ar o gyfuch a hwy. gofyn udunt pwy oydynt. ac o ba le pan hanoedynt. Ti a wdost ac an atwaenost ni yn hyspys. canys sarassinieit ym ni. Edewch y llog ar hynt. ac yna ae ffonn y kyffessu. yny aeth y hemennyd oc eu penneu. y sawl ny byryawd neit yn y mor oc eu bodi. A gwedy hynny y kymerth ef bown. ac y duc yr llog. a iosian yn y ol ynteu. a gwedy hynny y kymerth arwndel rwg y dwylaw. ac y dodes y mywn y llog. ac nyt edewis heb gof mul iosian heb y dwyn y mywn. A gwedy hynny dyrchael hwyl a wnaethant. ac racdunt yd hwylyssant. a ffan oedynt tu a hanner y mor. eu gordiwedawd amonstius vrenhin y mywn herwlog hir. a llawer o niuer y gyt ac ef. ac yn begythyaw bown yn gadarn. ac yn tygu y vahom y lladei y ben. a gouyn ae copart a welei ef. Mi ysgwir. heb y copart. nyt ymgelaf. myn mahom vy nuw i. ef a vyd ediuar it y twyll hwn. Sef a wnaeth copart yna cael kyff mawr yn y llog. ay dyrchael yn y law. a dywedut wrth amonstius. Ymhoel drathkeuyn lwtwn. ny rodwn i yroch chwi. nac yr ych ffyd egroessen. ac onyt ymhoyly. mi a rodaf it dyrnawt. Y gyt ac y clyw amostius copart yn y vegythyaw. diruawr ofyn a kymerth. ac yr

y vrenhinaeth oreu yn y wlat. nyt arhoei yr eil geir bygwth y gan copart. ac yna ymwahanu a wnaethant. a bown ae getymdeithon a hwylyssant racdunt. yny doeth yr borthua yssyd yn emyl kwlwyn.

XXXIV.—Ar dyd hwnnw yd aeth esgob y orymdeith yr borthua. ac ewythyr oed ef y bown. ac ny wydat bown y deirydeit idaw. Ar hynny nachaf bown yn dyuot yn erbyn yr esgob. a chyt ac y daw yn agos. kyuarch gwell idaw a wnaeth. ar esgob a ouynnawd y bown o ba le pan hanoed. O loegyr arglwyd pan hanwyf. ac yn lloegyr ym ganet. a mab wyf y giwn iarll. gwr a las yn gam. ac yn bechadurus. Grossaw duw wrthyt anwyl nei callon. ac ewythyr it wyfi. Pwy heb yr esgob y vorwynwreic ieuagk yssyd gyt a thi. Arglwyd heb y bown. ny chelaf ragot. hi am carawd i yn vawr. a minneu ae kereis. ac o achos hynny mi a fuum ygharchar seith mlyned. ac yn awr y kymer hi bedyda christonogaeth. acyd emedeu a mahom y duw. Diolwch y duw hynny. heb yr esgob. a hediw mi ae bedydyaf hitheu. Ar hynny nachaf copart yn dyuot. ac yn gyrru y meirch a oed arnunt eu pynneu o eur ac aryant oe vlaen. Y gyt ac y gwyl yr esgob copart mor anffurfeid a hynny. dyrchael y law y vyny. ac rac y ofyn. degweith yd ymswynawd. a gofyn y bown pa ryw gythreul oed hwnnw. Ny chelaf ragot arglwyd ewythyr. gwas ym yw. ac un or gwyr dewraf or byt oll yw. Gwas heb yr esgob. nyt ef a wnel duw y dyuot ef ym llys a miui yn dragywyd. Daw or byd da genhyti arglwyd. a ni a vynnwn y vedydyaw ef hediw. Pawed anwyl nei y bedydut ef. canys pei delynt holl wyr y dinas y gyt. ny ellynt hwy y dyrchael ef or bedydlestyr. A ffanwyl copart yr esgob. ef a dybygassei may bugeil oed yr esgob. am y welet yn newyd eillaw. a gwedy torri y wallt. Ac yna ymdidan a wnaeth yr esgob ae nei. a dywedut y vot ef yn varchawc dewr. pan enillei ef y ryw was hwnnw. a menegi rydyuot y varwgywedyl ef. ae dienydu yn waradwydus or sarassineit. at sebaot y datmayth ae athro. y gan vab sebaot a ryfuassei ymplith sarassineit yn y geissaw

ynteu. ac o achos hynny y dechreuis sebaot ryuelu ar yr amherawdyr. ac eissoes ny allawd ymerbynnait ar amherawdyr. ac wrth hynny y gorfu arnaw adaw y wlat ae gyuoeth. a mynet y castell cadarn a wnathoed y mywn ynys yn y mor. ac ny cheit y castell hwnnw yn dragywydawl hyt tra barhaei fwyt yndaw. canny ellit ymlad ac ef o un fford. Ac or castell hwnnw y dygei sebaot ae allu kyrcheu y gyfoeth yr amherawdyr. gweithieu hyt dyd. gweithieu hyt nos. ac yuelly yd oedynt yn diffeith kyfoeth yr amherawdyr yn ffenedic wychyr. ac o gwney vyggyghor. ti a eyattaw oegymorth. a minheu a rodaf yt yn nerth pumpcant marchawc yn gyweir. Duw a dalo it arglwyd. a minheu a wnaff hynny yn llawen.

XXXV.—A gwedy yr ymdidan hwnnw hwynt a gerdyssant racdunt tu ar llys. ac y eglwys y drindawt yd aethant. a iosian yn diannot a vedydywyt. ac ar co-part y gelwit. ac ny ellit y dodi ef yn y bedydestyr rac y veint. namyn kerwyn uawr a gyrchwyt. ae llenwi o dwfyr. Sef a wnaeth y dynyon ae delynt wrth vedyd keissaw y dyrchael. ac yna y dywawt ynteu. Ofer yw ywch awch lafur. gedwch ym vy hunan mynet y mywn. a dowch chwithieu. a dodwch awch dwylaw arnafi. Ni a wnawn hynny yn llawen. heb y dynyon. ac nyt oes kyghor well no hwnnw. Yna y byryawd ef neit yn y gerwyn yn llwrwf y deudroet. ac oer yawn oed y dwfyr. Ac yna yd ymgeinawd ef ar esgob. ac y dywawt. beth a vynny di fugeil bilein. ae vy modi yny dwfyr hwnn. ry-hir yd wyf gristawn. gellwg vi ymdeith. Ac ar hynt y kyfodes ef yn y seuyll. ac y byryawd neit y maes or gerwyn yn noeth lumun. a ffwy bynhac ae gwelei ef yna. ny welas eiroet delw ar dyn kyn hacret. na chyn dybrytet a honno. ac nyt oed debic y dim onyt y gythreul. yn keissaw eneideu wrth eu poeni. ac achub y dillat a wnaeth ef ar hynt. ac eu gwisaw. A gwedy hynny yr neuad yd aethant oc eu bwyt. A gwedy bwyta. bown a ymgyweirawd. ac a wisgawd ymdanaw. a thu a lloegyr y kymmerth y hynt. ar esgob a rodes idaw yn nerth vegys y dywedassei pumpcant marchawc kyweir. Ygyt ac y

gwyl iosian hynny. ellwg y dagreu awnaeth. a dyuot at bown. a dywedut wrthaw. may goganus oed idaw y hadaw hi yny ol ymplith tywyssogyon a marchogyon. canys gallei ry damhweinaw gwneuthur anuod arnei. a chytgyscu a hi. Na chymmer yn drwc arnat heb y bown. a adawaf copart gyt a thi yth warchadw. ac ef athifer rac pob ryw ofut ac argywed. Yn llawen arglwyd. mal y mynnych di. a minheu a adolygaf yr arglwyd duw gallel o honaf inheu yny delych ditheu drachefyn. ac yna mynet dwylaw mynwyl awnaethant.

XXXVI.—A gwedy hynny efo ae getymdeithon a ysgynyssant ar eu meirch. ac a gerdyssant tu a lloegyr. ac yna y dywawt ef wrth y getymdeithon. Kyn yn mynet at sebaot. ni a awn y ymwelet ar amherawdyr. a mi ae twyllaf vegys y gweloch. Yn llawen vegys y mynnych ti. ni ae gwnawn. Racdunt y kerdysant yny doethant y hamtwn. y gyt ac y gwyl yr amherawdyr hwy. a don oed y enw. ef a doeth yn eu herbyn. ac edrych ar bown a wnaeth. a gofyn idaw o ba le pan hanoed. Pan hanwyf i arglwyd o ffreic o gastell digon. Pwy dy enw di. heb yr amherawdyr. Girat arglwyd. heb ynteu. yw vy enw. Ae ryuelwyr ywchi. ac a gymero da yr ryuelu. ac os ef mi ae rodaf ywch wrth awch ewyllys yr rytelu o honawchi ar y bilein. a sebaot yw y enw. a hwnnw yssyd yn ynys yn y mor racco y mywn castell cadarn. ac odyo y mae yn gualu yn braff. Yr duw heb y girat. a digawn ef gwneuthur dim argywed it. Ym kyffes vacwy. heb y don. neur darfu idaw diffeithaw llawer om kyuoeth. weithu hyt dyd. weithu hyt nos. ac y velly y mae yn diffeithaw yn wastat. Ny dylut ti arglwyd diodef hynny. ac o rody di imi oth eidaw. mi a dalaf sebaot yn vyw. ac ae rwymaf. ac ae dygaf hyt attat yth castell. Mi ae rodaf yt. heb y don. pob peth or a erchych. Nyt archaf yt yn awr onyt llenwi y llog hon o vwyd a llyn. a rodi digawn o arfeu ym ketymdeithon. A hynny a gewch chwitheu yn llawen. Ac heb olud y llog a lenwit. ac arfeu a gawssant. kymeint ac y vynyssant. ac racdunt yd hwylyssant yny doethant hyt yn emyl castell sebaot. Ac y gyt ac y gwyl sebaot hwy.

ef a doeth yn eu herbyn. a gofyn y bown o ba le pan han-oed. a ffa le y ganydoed. Nyt ymgelaf ragot arglwyd athro. bown o hamtwn wyf i. ac y gyt ac y clyw sebaot hynny. y achub a wnaeth. a dodî y dwylaw am y vynywyl. ac gussanu yn vyny. ac ny bu lawenet sebaot eiroet ac yna. ac nyt hawd traethu na menegi y llawenyd a gymerth pawb onadunt. ac oe bwyd yd aethant. a gwassanaeth fflwch didlawt rybuchedic a gawssant.

XXXVII.—Ymhoelwch in at iosian a edewsit ygc-olon gyt a copart. A iarll or wlat yno dydgweith a edrychawd ar Josian. a hoffa yny byt fu ganthaw y thecet. ac enynnu awnaeth oe charyat. hyt na wydat or byt beth a wnai. rac meint y carei. a mynych y doi ynteu oe gorderchu hi. ac y gynnîc idi pob kyfryw da or a allei dyn y damunaw. A hitheu val morwyn gywir ae gwrth-odes ef ae da yn untuawc. heb vynnu dim ganthaw. Gwedy gwelet o honaw ef na thycyei idaw kynnîc da. nae gorderchu. y tygawd ynteu y mynnîc ef hihi oe hanuod. canys cai oc eu bod. Milys. heb y iosian. gat vi yn llonyd. ac yn hedwch ny mynnaf i didi yn dragy-wyd. nac yr da nac yr dim arall. ac nyt oes arnaf dy ofyn. tra vo iach copart. gwr am keidw ac am differ. yr dy vygythein di oll. yn diogel. Ygyt ac y clyw ef mae yghopart yd oed y holl ymdiret hi. yna y doeth ef at copart. a thrwy ueuyl ac ystryw y annerch malfei y gan bown. ac erchi idaw vynet y ymwelet ac ef hyt y castell a oed ymhell yn y mor. A chredu awnaeth copart idaw. a dywedut na medrei y fford. a gofyn idaw a doi yn gyf-arwyd. Af yn llawen. heb y milis. ac ymywn ysgraff yd aethant. ac rædunt yd hwylyssant yny doethant hyt y castell. Ac ar hynt copart aaeth y mywn. ac ygyt ac yd aeth ef ymywn. Milys o dyuays a gayawd y porth a barreu heyrn. ac a chadwyneu heyrn yn gadarn diogel. hyt na allei neb dyfot allan fford yr porth yn dragywyd. onyt agorit odyallan.

XXXVIII.—Ynteu copart aaeth rædaw. ac ymhob lle yny castell y keissawd ef bown. a gwedy nas cafas. ef aaeth y ben y twr. ac odyo y gwelei Milys yn ymhoylut drachefyn. Sef a wnaeth copart yna gofyn y Milys pa

le yd ai. Mi aaf. heb ynteu. y briodi Josian. ac y gytgysgu a hi. Y gyt ac y clyw copart hynny. y llidiaw a sorri awnaeth. ac heb olud ae ewined caletlym dechreu cladu y mur. ac ordiwed trwydau yd aeth. A bwrw neit yn y mor heb olud awnaeth. a dechreu nofyaw. a ffian vyd y velly yn nofyaw. ef a wyl llog yn agos idaw. a honno oed lawn o borthmyn. yna y dywawt ef yn uchel. Arglwydi gedwch im vynet ymywn y llog attawch. Ygyt ac y harganfuant hwy y kythreul hwnnw yn dywedut. yn wir y tebygyssynt y mae kythreul oed ef. ac rac y ofyn. bwrw neit yny mor a wnaethant. Ynteu aaeth yr llog. a thu ar tir yd hwyldawd. Yr un dyd hwnnw y doeth kennat at bown. a menegi idaw yr holl gyfranc. rydaruot y Milys iarll priodi Josian oe hanuod. Ynteu bown a wisgawd y arueu ar ffrwst. ac a ysgynnawd ar y varch. ar fford tu a chwlwyn a gymerth heb neb y gyt ac ef. A gwedy daruot y milys priodi iosian oe hanuod. y nos honno y peris ef y dwyn hitheu y ystafell. a gwedy dyuot hi y mywn. yd erchis ef cau drws yr ystauell ody vaes. a hynny a wnaethpwyd. a gwely mawr ehalaeth uchel wedy eu dyrchael ar pedeir fforch oed idaw. ac y hwnnw y kymhellawd ef arnei vynet. Ynteu areistedfa oed ar o gyfuwch hayach ar erchwyn. y gwr a eistedawd y ymdiarchenu. a mawr iawn oed y ffrwst y gwplau y ewyllys ar iosian. Y gyt ac y gwyl hi y ffrwst ef. ucheneidaw idi hitheu yn uchel. ac eissoes dyfot cof idi y gwregis. ae gymryt ae wneuthur yn redeguagyl. ac yn ehut hwimwth y dodes dros y ben am y vynwgyl. ac heb olud yr parth arall yr gwely y byryawd neit yr llawr. a ffen y gwregis yny llaw. ac y velly y delis y gwregis yn gryf ffenedic yn y dwylaw yny dagawd y gwr. ac yny dorres asgwrn y vynwgyl.

XXXIX.—Trannoeth y bore y doethant y varchogyon ae vacweith yghylch drws yr ystauell. ac erchi y milys kyfodi y vyny. canys talym or dyd oed. Hitheu a dywawt. Ofer yw awch son. mi ae tegeis yr neithwyr. Yna y torryssant drws yr ystauell. ac y kymeryssant iosian. ac y rwymyssant y dwylaw yn galet. ac yd

aethant a hi maes or dinas wrth y llosgi. a than mawr a gyneuwyd. A y gyt ac y gwyl hi hynny. ymdifregu ar arglwyd duw a wnaeth. ac adolwyn y vot yn drugarawc wrth y heneit. can daroed barnu y chorff. A wylaw a lleuein a wnaeth. a thrwy y drycyruerth y dywawt. Oia arglwyd iessu grist. truan a beth ymderw. a cham a beth y medreis. doddi vy holl garyat ar bown. ac ynteu ym ysgaylussaw. ac yn gadel vy nienydyaw heb wybod idaw. ac nyt ymwelwn bellach y gyt. Ac erchi effeirat a wnaeth. ac yffeirat a gauas. a ffawb or ae gwelei yna. yr cadarnet vei y gallon. a druanhei wrthi. Yr yffeirat ae kyffessawd yn gwbyl. ac ae hetelis yn hir rac truanet gantaw y dienydu. Ar hynny nachaf bown yn dyuot. a bugeil yn kyuaruot ac ef. Sef a wnaeth ef gouyn yr bugeil beth a wneit ar tan mawr a welei ef yn llosgi. Peth truan heb y bugeil. llosgi morwyn dec o achos tagu yr iarll o honei ae priodyssei hitheu oe hanuod. Nyt ym bywyd i. heb y bown. y llosgir hi. a brathu arwndel ac ysparduneu. a thu ar tan y kerdawd. Ar hynny nachaf copart or parth arall yy dyuot. ac ymherued y maes yn ymgyuaruot ar bugeil. a gouyn yn uchel idaw pa achos y llosgit tan kymeint ac yd oedit yn y losgi. Y gyt ac y gwyl y bugeil ef. dechreu dygarnffo. ac yn vynyach uchel y dywedei. Benedicite. benedicite. Eissoes ny bu copart uncam o bedestric wrthaw a rodi tacua idaw. a gouyn ystyr ar achos yd oedit yn llosgi tan kymeint a hwnnw. Arglwyd. yr y gwr an prynnawd yd archaf dy drugared. morwyn a losgir yn y tan racco a briodet doe oe hanuod. Na losgir myn vyphen i hyt tra barhawyf yn vyw. ac yn ol bown ar hynt y kerdawd ef. ac at y tan y doethant. A bown a dynnawd morglei y gledeu. ac a hwnnw yd eillawd penneu y sawl a gyuarffei ac ef y ar y corfforoed. Ynteu copart pob dec y lladei ynteu ae ffon. Yna y dywawt bown wrth copart. Coffa y duffust yn dihaiuarch. Mi a wna hynny yn llawen.

XL.—A gwedy daruot udunt llad y bobyl heb diagk y nemawr onadunt. bown aaeth at Josian. ac a dorres y rwymeu a oed ar y dwylaw. ac a erchis y

copart mynet y erchi palffrei y iosian at yr esgob. ar march a gahat gan yr esgob heb olud. A gwedy dyuot copart dracheuyn ar march ganthaw. iosian a dodet ar y march. ac racdunt y kerdysant yny doethant y gastell sebaot. Y gyt ac y gwyl sebaot Josian. mynet dwylaw mynwyl idi. a llawen fu wrthi. ac yno y tricyssant hwy yn swiwrn. Ynteu sebaot a beris cadarnhau y keystyll. ac atwneuthur y muroed ar keyryd. a dyfynhau y clodyeu yghylch y castell. hyt na allei neb na dyuot y mywn. na mynet allan heb y gennat ef. A dydgweith y bore y gelwis bown ar un or marchogyon. a charfus oed y enw. ac un or gwyr glewaf a dewraf oed ef. ac erchi idaw mynet hyt yn hamtwn at yr amherawdyr. a dywedut idaw. y mae bown oed enw y marchawc a ryfuassei yn ymdidan ac ef y nos arall. ac ae twyllwys. Ac yn yghwanec dywet idaw y peiranna y grogi. neu y dienydyaw. dihenyd ny bo gwell idaw no hwnnw. canys oetran gwr yssyd arnaw. ac y digawn wisgaw arueu. a marchogaeth. ac amylder o varchogyon glew dewr anhygar gryf yssyd gyt ac ef. Y gennat a aeth hyt yn hamtwn at yr amherawdyr. ac yn ehofyn wychyr menegi idaw y gennatwri heb gelu dim. ac yn yghwanec y gennat a dywawt. Tydi a ledeist yn gamwedawc pechadurus giwn iarll tat bown. a hynny a vyd ediuar it yn ehegyr. Sef a wnaeth yr amherawdyr yna ar gyllell newydlif oed yn y law bwrw carfus a hi. ac nys medrawd. namyn macwy idaw ehunan a vedrawd. yny aeth y gyllell trwydaw. ac yny dygwydawd ynteu yn varw yr llawr rac y vron. Sef a wnaeth carfus yna ysgynnu ar y varch. a dywedut wrth yr amherawdyr. Ynuyt a beth y gwnaethost. llad dy vacwy erofi. a ffei ym byryut yr eilweith a uei well. velly ychydic y gellit dy voli. a mi a wn beth yssyd yn y rwystraw. ry issel neithwyr y kusseneist dy wreic. Gwarandaw arnaw yn graff. y gwr am hanuones i attat. bown o hamtwn yw y enw. ac ef yn vab ath trewis ar dy benn tri dyrnawt yny lewygeist. a marth idaw am nath ladawd. ac na vit hir genhyt. ef ath ledir yn ebrwyd digawn.

XLI.—Ac yna ymhoelut y carfus dracheuyn. ac at bown y doeth. a datcanu idaw y wed y gwnathoed y gennadwri. a ffa wed y lladyssai yr amherawdyr y vaccwy o achos hynny. yn keissaw y vedru ef. a ffa wed y dywawt ynteu. y mae ry isel y cussanyssai y wreic y nos kyn no hynny. Ac yna y chwardawd bown. ac y chwardyssant pawb oe gedymdeithon. a breid na dygwydyssant yr llawr rac chwerthin. Ynteu yr amherawdyr a gymerth goul mawr o achos y chwedleu ryglywssei. ac anuon gennadeu y brydein at y brenhin. ac yr almayn. ac adolwyn nerth a chanhorthwy. can ny buassei eirot kyn reittet idaw. Ac yna y kennadeu a aethant racdunt. ae kennadwri a wnaethant. ac adolwyn y vrenhin prydein dyuot ehun gyt ae allu. Ynteu yn llawen a doeth a gallu praff gyt ac ef. y rwg marchogyon a ffedyt. ac amylder o wyr a meirch a deuth or almaen. ac y hamtwn y doethant. Ynteu down a elwis y allu y gyt. ac erchi udunt tewi a gwarandaw. ac yna y dywawt ef. Arglwydi. chwi a wdawch yn hyspys bot sebaot yn ryuelu arnaf ys llawer o amser. ac yn diffeithaw vyghyfoeth yn braff. ac ynawr y deuth bown de hamtwn. a llawer o varchogyon gyt ac ef yn borthidaw. a hwnnw yn vabieuagk a bereis y werthu yr sarassinieit. Ac y gyt ac ef y mae ar delw dyn ryw anieul gobraff. a thebygach yw ef y gythreul ymhell noc y dyn. a chopart. a gicleufi. yw y enw. ac ny digawn neb ymerbynnait ac ef rac y dewret. a mae awch kyghor awchchi wrth hynny. Ni a awn gyt a thi. ac a dalwn bown a sebaot a chopart. ac ae dygwn yn vyw hyt yman. vegys y gellych y dienydu wrth dy ewyllys. Ac yna y kymertth yr amherawdyr diruawr lawenyd am yr edewit hwnnw. Ac yna yd aethant y wisgaw ymdanunt eu harueu. a gwedy gwisgaw. racdunt y kerdysant tu a chastell sebaot. ae llu a ranyssant yn dwy vydin. brenhin prydein a oed yn tywyssyaw y vydin vlaen. ar amherawdyr y vydin ol. Yn y herbyn hwynteu y deuth sebaot a bown ae niuer or castell. ac yn teir bydin y ranyssant y gallu. A sebaot a dodet y dywyssyaw y vydin vlaen. a bown yr eil. a chopart y

tryded. ac yghyueir pob canwr or eidunt. yd oed gyt ar amherawdyr mil o wyr.

XLII.—Ac yna y kerdawd sebaot a degmil gyt ac ef or blaen. ac yny erbyn ynteu y deuth brenhin pryd-ein. ac y trewis sebaot ef ar y daryan. ac na bu amdiffyn idaw oe agheu mal kynt rac y dyrnawt hynnw. Ac yna y dywawt sebaot o nerth y ben. Haha ffelwn lwth. ath mellticco duw. kan ffeyleist yth gydymdeithon ar y dyrnawt kyntaf. A gwedy hynny y tynnawd sebaot y gledyf. ac erbyn y dyrnawt yny ffarhaei dim. ac y velly y peris ef yr vydin gyntaf dygwydaw. A phan welas yr amherawdyr hynny. nyt oed arnaw un chwerthin. a phan y gwelas bown ef yn y mod hwnnw. ef a dyuryssyawd attaw ar arwndel y varch. ac y gyt ac ef swrn o varchogyon aruawe. ac nyt oedynt . . . . . wynt no bown. A bown yna a vrathawd arwndel. ac a ystynnawd y daryan. ac ar y dyrnawt kyntaf a rodes. ef a ladawd Inor or gris. ac abat . . . . . wbrri. a phan daruu idaw llad yr abat. y brathawd y varch. a sebaot ae wyr gyt ac ef. ac yna y buant bawp. ac ny bygylawd neb onadunt yny lle y bei. Ac yna yd arganuu bown yr amherawdyr. ac y llawenhaawd trwy ewyllys drwc. a dywedut wrthaw. Myn duw. traitur os ti a dieinc ath vywyd odyne. ny atto duw y mi uynet odyma. ony chaffaf dy benn di yr maes. Ac yna y dywawt yr amherawdyr wrth bown. Ti lwttwn. pwy a uegythy di mor gadarn a hynny. os ymlad a vynny. dabre yr maes. Pan gogleu bown hynny. ny bu kyn lawenet eiroet. ac a kyl-yassant ergyt dwy saeth y wrth y llu. Ac yna bown a ystynnawd y daryan. ac a gymerth y wayw. ac a vrathawd yr amherawdyr ygkanawl y daryan yny glwyuawd yn vawr ar yr amherawdyr. ac y torres y gledyf. ac y tramkwydawd. Mal kynt kyuodi a oruc yn gyflym. a bwrw neit. a chaffel y dan y droet. a bwrw bown a hi yn dic. ae vedru yn y daryan yny dorres yn drwc. ac yna bown a dynnawd morglei y gledyf. ac a drewis yr amherawdyr ac ef yn gyflym. a phan welas yr almaenwyr hynny. dyuot a wnaethant yn ganhor!

wy eu harglwyd, ac ae dodassant ar y varch, a medyl-yaw gallel eu maedu.

XLIII.—Ac ar hynny nachaf copart yn dyuot ae drossawl, ae vydin gantaw, ac eu bwrw pob dec pob deudec. Ac yna y dywawt bown wrth copart. Vyg-haredic i heb ef, pony wely di lle mae yr amherawdyr ar yr amws gwelw, ys da beth oed y ti uynet oe rwymaw, Arglwyd heb y copart, mi a wnafl dy vynnu di, ac yna y kerdawd copart racdaw, ac ae drossawl yd arllw-yssawd fford idaw, ac nyt arbedawd neb yny doeth hyt at yr amherawdyr, ay gymryt a mynet ac ef yr castell, ae rwymaw yn galet, a diuryssyaw dracheuyn yn gan-horthwy oe arglwyd. A phan welas gwyr yr amherawdyr daruot dala eu harglwyd, trist uuant, cany ellynt par-hau y nep pell, a gwrhau a orugant y bown, trwy ystynnu eu cledyfeu idaw, ac eu dala a orucpwyd, ac eu hanuon yr castell. A dyuot a oruc bown yr castell, a phan deuth ar ogyfuch a don, don a dywawt wrthaw, Arglwyd heb ef, ny thyckya y mi erchi trugared, namyn vygalanas a vadeuwn it, pei ar yr un dynawt y lladut vyphen. Mal ym gwares duw, heb y bown, mi a wnafl hynny, a heb odric y peris bown dwyn plwmen, a chladu pwll yn y dayar, a doddi y plwmen yn y pwll, ae lenwi o blwm brwt, a chymryt don ae vwrw mywn hwnnw, ac yna y dywawt bown. Ynawr y digawn syr don ymdrochi, ac or byd anwyd arnaw, ymdwymet, ac yna y redawd nebun at yr arglwydes y venegi idi chwedleu y wrth don y chymar. A phan gogleu hi y gennat yn dywedut y chwedleu hynny, hi ae byryawd a chyllell newydliif a oed yn y llaw, ac ae medrawd yny galon, ac ae lladawd, ac y drighawd hitheu y benn y twr uchaf, ac y byryawd neit odyne, yny dorres y mynwyl. A phan gogleu bown hynny, nyt wylawd dim yr hynny, ac nyt aeth wrth y hanglad, ac yna goreskynnawd y dylyet, ac y kynhelis, mal y dyliei gwr dewr cadarn, a thalu eu gwassanaeth yr niuer a dothoed gyt ac ef. Odyne y deuth porthmyn y dref y erchi trugared y bown, ae anregu o lestri a thressor.

XLIV.—A gwedy daruot idaw gorchyuygu y elyn-

nyon. ef a gyrchod y wreic vwyaf a garei yr garret wrth y ffriodi. ac anuon yn ol escob colwyn y wneuthur eu priodas. Ac ynteu a deuth yn uuydlawen. a gwedy y dyuotyat. yr unbennes a arwedwyt yr eglwys. ac y gwneuthpwyd eu priodas. Ac adref y deuthant. ac eu bwyt a gymerassant. a gwedy bwyt ymolchi aorugant. ac odyndu erchi y gwin. a gwedy yuet dogyn ohonunt. y gysgu yd aethant. ac mywn awr da y gweithredawd a hi. canys deu vab a enillawd yna. y rei a uuont glot-uorus. pan deuthant mywn oetran. ar neill a elwit gi. ar llall miles. ac eissoes ny bu diboen udunt enill clot ac enryded. Ac am hynny diwarnawt medylaw aoruc bown o vynet y ymwelet ar brenhin. ac erchi a oruc y varchogyon ay ysquiereit or rei dewraf ymgyweiraw y gyt ac ef. ac yna yn gyflym yd ymparatoassant wrth y arch. Y iarll a yskynnwys ar y varch. ac racdunt y kerdassant. ny orffwyssysant yny doethant hyt yn llundein. a chyt ac ef petwarcant o varchogyon dewron clotuorus. A gwedy dyuot bown y lundein. ef a gymerth y lletty goreu yn y dref. a gwedy hynny y kerdawd ef a sebaot y ymgeis ar brenhin. ac y cawsant ef y mywn ystauell o uein marmor. ac y kyuarchassant well idaw yny mod hwnn. Duw yr hwnn a anet or vorwyn wry yrom ni pechaduryeit. ac a uu teir blyned ar dec arugeint ar y dayar yn diodef penyt. ac a drywestawd deugein niwarnawt yr amdifffyn y bobyl. ac y gwerthawd iudas yr idewon yr dec arugeintaryan. ypoeni ae ffrowyllaw. ac a diodefawd agheu ymphren croc. ac a uu varw. ac a gladwyt. ar trydyd dyd y kyudes o veirw. ac y daw dyd brawt y varnu arnam ni oll. boet ef ath iachao di ath varwneit. Vygharedic i. heb y brenhin. py un wyt. a pha le yth anet. Myn vy ffyd. heb y bown. mi a dywedaf it. Bown ym gelwir. ac yn hamtwn ym ganet. a mab oedwni y giwn iarll hamtwn. yr hwn a garut ti yn vawr gynt. Cresso wrthyt. heb y brenhin. a dwc yma gussan. a mi a dlywn dy garu. ac yna yd ystynawd y brenhin y gyfoeth. ay dylyet idaw. a bown a dalawd diolwch idaw.

XLV. — Ac yna y kyudes sabaot. ac a elwis ar

Y

bown. ac a erchis idaw talu teyrnget yr brenhin yn gyflym oy athro. Heb y bown. Duw a diolcho iti. ny thalafi teyrnget idaw ym bywyt. Ponyt oed y pechawt a thruan a ryfed. gwedy llad o don vynhat ae gledyf. rodi vy mam idaw. am dilyet. a godef vy nehol inheu. ac wrth hynny. hyt pan iawnhaer hynny oll. ny thalaf i teyrnget. Yna y dywawt y brenhin. Dy vam di a wnaeth hynny. poet duw ae dialo erni hynny. cany cheisseis. i. genthi gwerth un geinawc or eidi. a minheu a rodeis it dy dilyet. Gwir a dywedy. duw a dalo yt. heb y bown. Yna y dywawt y brenhin. Bown. heb ef. mi a deleis yt dy gyfoeth ath gestyll ath dinassoed kyfoethawc. ath borthmyn ath gedernyt. a giwn dy dat am carawd yn wedus. a drwc y teleis y bwyth oe vab. Arglwyd. heb y bown. canys ediuar yw genhyt. mi ae madeuaf it. a madeint duw it. Heb y brenhin. da y dywedeist. ac yna galw ar was ystauell attaw. Kymer y ffon. heb ef. a ryuu y giwn dy hamtwn gwr clotuorus. a doro y bown y vab. ar ffon honno eur coyth yw. ac yna y gelwis y brenhin ar bown. a rodi y ffon y bown. trwy dywedut wrthaw. Mi ath wna yn benhaf yn lloygyr. Arglwyd. ti a rodeist ystyn a medyant im. Duw a dalo it. A thrannoeth oed duw sulgwyn y kyuodes y brenhin. ac yd anuones yn ol bown. ac yr eglwys yd aethant. A chyn mynet yr eglwys y gwiscaud y brenhin y goron am y benn. a bown ae kymhwyssawd am y benn. ac escob gris a gant yr efferen. ac yr allawr yd aethant. ac ar benn eu glinyeu yd offrymassant trwy ewyllys da. ac y gyt ac ef tywyssogyon clotuorus.

XLVI. — A gwedy yr efferen y marchogyon a ymdanassant y rygthunt. ac y dywedassant. Arglwyd. heb wynt. y sulgwyn yw hwnn. ni a dlywn marchogaeth yn meirch a vuont yn swiwrn. Gwir a dywedut. heb y rei. trwy dyghu y duw. yr hwnn a rodo distryw arnunt. Ac yna deu o honunt a varchoccaassant deu varch drythyll tu ar porth. y neill o honunt oed a chereddyat uchel ganthaw. ar llall yn rygygawc. ac uchel oed y dyd. ac ef a vyrywyt o benn y twr dec

gaflach arugeint. Ac yna y marchogyon a ympentyr-rassant y gyt. ac ar y plas beri arwein eu meirch. ac yna yd oed arwndel yn drythyll yn llaw bown. ac ystynnu a oruc bown y mywn kyfrwy ae gorfeu eureit. ac ymdidan a oruc ar brenhin. A thra yttoed ef yn yr ymdidan hwnnw. y marchogyon ereill a dugassant hynt o vlaen bown yn lledrat. Ac yna nyt ymarbedwys neb o honunt ae gilyd. ac yna y gwahardwys y brenhin wynt. hyt na thorrei neb o honunt aelodeu y gilid. Arglwyd heb y bown. am ffolineb . . . vedy ny ellir hynny. Eissoes tra yttoed bown yn ymdidan ar brenhin. y marchogyon a racvlaenassant tri gyrua march ymblaen bown. ac yna bown trwy digoueint brathu arwndel ac ysparduneu dan y voli. Y fford a gymerth hyt pann gy-uodes dwst y fford. ae vwrw y gan y gwynt yn wybrygthaw ar gwyr. Welwch. heb y brenhin. meint y cam y mae yn y wneuthur yr march. ac ny bu hir hyt pan edewis ef y deu varchawc o wascwyn agos y deir milltir. ac yn y diwed ef ae hedewis oll. Ac ymdidan aoruc ef ae varch. a dywedut wrthaw. March heb ef. beth a daruu it. drwc myn duw y kerdeis hyt hyn. canys pann erlityassant y rwnssieit clotuorus. a phan ledeisi tenebres. yna ti ae hedeweist. ac yna kyntaf ti am urdeist. A phan gogleu y march y arglwyd yn y voli yn well noc y cauas oe broui. y fford a gymerth. a racdaw y kerdawd. hyt na bu eiroet ederyn a allei y ganlyn. o achaws y canmawl a oruc y arglwyd arnaw. ny orffwyssawd yny deuth ar gyffined tref y tat. ac yna seuyll a oruc y march. ac edrych aoruc bown ar y tir yny gylch. ac adnabot y vot yn dyuot y dref y tat. Oia duw tat kyuoethawc. heb y bown. llyma y tir y dyliei vynhat bot yn geitwat trwy nerth duw. ac yma y paraf i wneuthur tref a chastell. ac arwndel vyd y henw. yr anryded y arwndel vy march.

XLVII.—Ac yna yd ymhoylawd. ac ny orffwyssawd yny deuth y lundein. a disgynnu aoruc ar grad o vein marmor. Ac yna y deuth sebaot. Arglwyd heb ef. llawer a gysgeist. Athro heb y bown. mi a enilleis o redec vy march mwy noc yd enillwys vy holl kenedyl ar

vor. Ac yna bwrw golwc o vab y brenhin ar varch bown. ae chwennychu ae erchi y bown. Ffol iawn y dywedy. heb y bown. pei medut ti ar holl loygyr. ath vot yn vrenhin coronawc. a rodi ohonot ti y mi yr enryded hynny oll. yr hynny oll ny rodwn vy march yt. Ac yna y digyawd y mab yn vawr. a galw attaw kyghorwr a oruc. yr hwnn y rodo duw mawr drwc idaw. a hwnnw a dywawt wrthaw. Doro deugein marchawc newyd urdaw ym. a phan el bown wrth y vwyt y lys dy tat. canys dy tat ae gwahodes. ni a awn y dwyn y varch. Ac yna yd aeth bown y letty. a rwymaw a oruc y varch a dwy gadwyn. a chymryt y ffonn aoruc. a mynet yr castell. ac mal y harganuu y brenhin ef yn dyuot. galw arnaw a oruc. a gouyn idaw py wed y daruu idaw. Ac ynteu a dywawt mal y bu. Diolwch y duw hynny. heb y brenhin. Mi a orchyuygeis y marchogyon. a hyt ar vynhir uy hunan y marchockeeis. ac ae henilleis. Ac yna mi a wnaf gastell. a hwnnw a alwaf arwndel. o enw arwndel vy march. A minheu. heb y brenhin. a gadarnhaaf hynny yn llawen.

XLVIII.—A gwedy gwybot o vab y brenhin mynet o bown y lys y tat. ef ar deugein marchawc y gyt ac ef a aethant yr ystauell. lle yd oed march bown. A gwedy eu dyuot yr ystauell. dynessau aoruc mab y brenhin at y march. a dyrchael aoruc y march y deudroet. ae daraw ar y benn. yny vyd y emenyd yghylch y glusteu. ac yny neidawd y lygeit oe benn. Ac yna yd ymyuaelawd y gwyr ac ef. ac y cawssant yn varw. ac yna y gwnaethant elor. ac ae dodassant arnei. ac y dan leuein dyuot a orugant yr llys vrenhinawl. ac y dywedassant. Arglwyd vrenhin. drwc yth gyweirwyt. march bown a ladawd dy vab. A phan gogleu y brenhin hynny. ynuydu a oruc. Arglwydi. heb ef. kymerwch bown. mi a uynnaf y grogi. canys mawr ym digyawd. Arglwyd heb y bown. nyt velly y gwney di. os da gennyt. mi a wnaf iawn it wrth dy vod. Vy arglwyd athro. heb y bown wrth sebaot. dos y edrych peth a wnaethpwyd. Ac nys gohiryawd sabaot. yny deuth hyt y lletty. a phan deuth. y mab a welas yn varw. Ac yna y deuth

sabaot at bown. ac y dywawt y chwedyl hwnnw idaw. Syr heb y bown. ys drwc a chwedyl yssyd genhyt. A phan gogleu bown son y brenhin ae modwrđ hwynteu. ef a dywawt bot yn well ganthaw colly y dylyet. a thref y dat. no godef y smachteu hwynt arnaw ef. Ac yna y dywawt y brenhin wrth bown. Lwttwn heb ef. gat ym hedwch. ac erchi y varchogyon heb ohir y dala. Ac yd ymauaelassant ac ef. a dywedut a oruc y brenhin. y crogit ac na werthit. ac na rodit ar vachniaeth. A phan daruu udunt y dala. brice o vristeu. glois o gaerloyw. a clarice o leicetre oed truan ganthunt. ac a vynnnt y dianc. ac y dywedassant wrth y brenhin. y mae gogan mawr a gwatwar idaw am y gwr a welsant yn gwasanaethu gyr dy vron. ac oth fuol dyuot a mynet. ac wrth hynny nyt iawn it peri y lad. a pha ny bei daet y march. ae glotuorusset. ni a vynnem y diuetha. A phan gogleu bown hynny. gwrtheb aoruc udunt. a dywedut y gyniuer tiryod ym gwasanaethawd i y march yndunt. ny adwn i diuetha y march. ac yna y dywedassant y ieirll. myn y gwiryoned gwir a dywedy. Ac yna yd adolygassant y ieirll yr brenhin tyghu y wlat idaw. a rodi y tir y sabaot. a hynny a gannathawd y brenhin yn uuyd.

XLIX.—Ac yna yr arwedawd bown arwndel allan. ac yd yscynnawd arnaw. ac y dywawt wrthaw. Mawr a beth yth garaf. pann yttwyf yn colli vyn dinassoed am keystyll oth achaws. a cherydus vo a didarpo. canys digawn a enilleis. a digawn a enillaf. or caffaf iechyt ac einoes. Ac yna y kymerth y gledyf ae daryan. a chymryt y gennat gan y brenhin ygwyd y varwneit. a phawb yn edrych arnaw hen ac ieueinc. Ac ymhoylut at y brenhin. a dywedut. reit vyd y mi mynet ragof. cany allaf trigyaw yn y wlat honn. namyn gorchymyn yd wyf it na ettych heb gof synyeit wrth sabaot. yr hwnn a garaf yn vawr. Ac myn duw holl gyuoethawc. os ef ageis dy yrru y ar y tir a ryuu ym tat i. a phei bewn i gwedy mynet hyt ar bedwyrann y mor. mi a deuaf y nerthu ef. ae gynyscaydu. eithyr hynn nac ymdiret ti ymi byth hyt pan y heydych dy hunan. Ac yna vd

ymhoyles penn y varch y wrth y brenhin. dan y vrathu ac ysparduneu. Ac yna y dywawt sabaot. Duw ath nertho. eithyr na bydaf lawen byth ym bywyd. am golli vy mab maeth. Yna y kerdawd bown racdaw yny deuth y hamtwn at iosian. a galw a oruc attaw y holl varchogyon. ac erchi udunt gwneuthur gwrogaeth y sabaot y athro. Ac y dywedassant y mae ofer yd oed yn dywedut. Yn wir heb ef. y goruyd arnawch hynny. canys y brenhin ae ystynnawd idaw. a gwahardadwy wyf inneu or wlat. Arglwyd heb iosian. beth a daruu it. ac ynteu a dywawt. vy marchogyon yn wylaw. Ac yna y dywedei pob un wrth y gilid. Mat yn ganet. can yttym yn colli y marchawc goreu o gret. Yna y gelwis iosian ar bown. a gouyn idaw pwy a arwedint gyt ac wynt. a pha beth. Arglwyd heb y sabaot. terri vy mab. ac scopart a ant gyt athi. a chywynnu a orugant. ac yr mor yd aethant. ac yghwlwyn y doethant yr tir.

L.—A gwedy bot yno wers yn swiwrn. medylaw a oruc mynet racdaw. Ac yna y gouynnwys copart y bown. beth a wnaei ymdanaw ef. Ynteu a dywawt y mae y adaw gyt a sabaot. ac y rodei tir deu varchawc idaw y ymborth arnaw. Ac ynteu ae diolches idaw ar y eir. ac a ymhoyles yn drist ac yn irllawn. Eissoes y dyd a ediw. ar nos a deuth. y kymeth y twyllwr y fford. a racdaw y kerdawd yny deuth trwy y mor y mambrawnt. ac mal y harganuu y brenhin ef. galw arnaw a oruc. a gouyn idaw pa le y buassei yn trigyaw yn yr hyt y bu. Arglwyd heb ynteu. ny chelaf ragot. mi a fuum ys blwydyn yn keissaw y palmer a lettyeist ti. ac ae gweleis. Yr mahwn. pa le y kefeist ef. heb y brenhin. Yn lloegyr arglwyd. yny lle y mae tir mawr idaw. ac o achaws gweithret dybryt a oruc y varch. nyt amgen no llad mab y brenhin. y deholet ef or wlat. ac wrth hynny moes ym gant o sarasineit dewraf gyt a mi oe geissaw. canys kyuarwyd wyf. i. a heb ohir y paranwyt y canwr idaw. a racdunt y kerdassant yny doethant hyt yghwlwyn. a boet dryc diwed udunt. Ac yna boreugweith yn uore y kyuodes bown ac y deuth sabaot attaw y gymryt kenyat y vynet y wlat. ac ynteu ae

kenhadawd. ac yna bown a therri a ymdryssasant o eur ac aryant. ac ar y tir y bu ganthunt kwynuan mawr a thristwch. wrth ymwahanu wynt ar marchogyon a sab-aot. ar marchogyon a gerdassant racdunt.

LI.—Hynt bown uu mynet trwyr mor trwy drallawt. a gwedy eu dyuot yr tir. yskynnu aorugant ar eu meirch clotuorus. a marchogaeth yny doethant y fforest. a iosian yn marchogaeth y rwg bown a therri. ac yna dyuot amser y thymp idi. ac mor yg uu erni. dodi llef a oruc. Arglwydes heb y bown. a uynny di y mi drigyaw gyt a thi. yth cadw ac y wylat dy vab. ac y wneuthur yr hyn a uo da genhyt ti. a mi a rodaf vy llw ym bywyt na byd llei yth caraf no chynt. Arglwyd heb hi. ny vynnaf. cannys herwyd a goglef i. nat iawn bot gwr yny kyfryw le hwnnw. Dos di ychware. a gat rofi a iessu grist. ar arglwydes veir wrth escor. Hwynt a ymhoel-assant y wrthi trwy dolor a thristwch. a hitheu a drigyawd ehunan. ar amser da a deuth y ganet deu vab idi. A chan y gwannet hi. ny allwys leuein. pan doeth copart ar sarasinieit etti. ae chymryt. ac adaw y deu uab yn y lle y buassei y mywn deil yn ymgreinaw. a mynet a orugant a hi ganthunt tua mwmbrawnt. a boet iessu ae distryw. Ac ymphen talym nachaf bown a therri yn dyuot y geissaw iosian. a chlybot y meibyon yn germein. a ffyrstyaw a wnaethant. a dywedut rywyr ydym yn kerdet. A phan deuthant lle yd adawsont iosian. nachaf y gwelynt y meibyon mywn y deil. a heb dim o iosian. Oia iosian. py du yd aethost ti. mwy yth caraf na dim or awnaeth duw. Ac yna y torrassant eu erwyn gra. ac a dodassant y meibyon ymplyc y rei hynny. ac y kymerth bown y neill. a therri y llall. ac yscynnu ar y meirch. ac y geissaw iosian o vrenhinyaeth y giliid yd aethont. ac am nas cawssont. dic uuant a thrist.

LII.—Tewi weithon a wnawn am bown. a dywedut am sabaot. Mal yd yttoed yny ystauell yn kyseu. ef a welei breudwyd mal nat oed hoff ganthaw. sef ryw vreudwyd a welei. cant o lewot yn achub bown. ac yn dwyn y varch rac bown. ac odynd ef a welei y vynet y seint

gilys y geissaw trugared. A duhunaw aoruc. a menegi y wreic yr hynn a welsei. a hitheu a erchis idaw nas kymerei yn drwc arnaw. a dywedut daruot y bown colli iosian. a geni deu vab idi. Ac yna sabaot a gymerth gwise pererin ymdanaw. ac a gauas llog vawr a elwit dromwnd. ac yn honno yd aeth trwyr mor. ac ny orffwysawd yny deuth y saint gilys. A phan deuth yr dywededic le. yr eglwys a gyrchawd. ac y offrwm yd aeth. ac ugein o gydymdeithon gyt ac ef oe wlat. Ac yn dyuot udunt or eglwys y kyhyrdawd ac wynt iosian. A phan y gwelas sabaot llawen uu. Arglwydes heb ef. mae bown a therri. Syr heb hitheu. ymwarandaw a mi. ef a damchweinawd geni deu vab ym mywn fforest. a thra yttoedwn yny damwein hwnnw. mynet a orugant bown a therri yr coet y droi. ac yn hynny dyuot or sarassinyeit raceo am dwyn ganthunt. Ae sarassinyeit ynt. arglwydes. Ie heb hitheu. wely di y twyllwr a beris bown y vedydyaw. Sef aoruc sabaot dyrchael y ffon. a tharaw y traytwr ar y benn. yny dygwydawd yn varw. ac o lef uchel erchi aoruc sabaot yr pererinyon taraw y sarassinyeit. Ac yna pererinyon ac eu ffynn a drawssant y sarassinyeit. a phorthmyn y dref a deuthont. ac y llas y sarassinyeit oll. Ac heb ohir y kymertth sabaot iosian. Heb yr hitheu. yn digelwyd dywet ym pa wed yd arwedy ui trwy y gwledi hynn. Heb y sabaot. na vit arnat un ofyn. ti a wisky wisc gwr ymdanat. ac yn aruer gwr ti a gerdy. Heb hitheu. nyt afreit ym ymoglyt. Ac yna sabaot a gymerth gwise pererin ymdanaw. ac ymdanei hitheu gwise adfwyn gwrawl. Ac yna yd aeth iosian y rodyaw y varchnat. a phroui a oruc hi llysewyn. ac ny welas eiroet llysewyn well. canys a hwnnw y gallei wneuthur y mynnei ar y hwyneb ae chorff.

LIII.—Ac racdunt y kerdassant heb orffowys y geissaw bown a therri. a hyt ymratffort y deuthant. Ac yna y clyuychawd sabaot. ac y bu seith mlyned a thrimis kyflawn yn glaf. ac yn hynny dydgweith dechreu medylaw am bown aoruc iosian. a chanu idaw. ac edrych ar hynny aoruc sabaot yn graff. Hynt bown ryuelwr uu

a therri pann doethant y maes or coet. kyhwrd ac wynt fforestwr cwrteis. ac amouyn ac ef aoruc yny mod hwnn. Py un wyt varchawc adfwyn. Myn vygeret heb ef. fforestwr wyf. a pha un wyt titheu. Syr bachler tebic wyt y wr ar ormot kerdet. ac y velly yd ym heb ynteu yn wir. gwreic a uu y mi. ny anet y chyntecket. ae cholli a wneuthum. ac wrth hynny trist wyf. ar deu vab hynn aanet idi. Doro y neill attaf vi. a mi a baraf y vedydyaw ae vagu. ac ny cheissaf gennyti ti werth un geinawc yr hynny. yny delych dracheuyn. heb y fforestwr. a diolch idaw a oruc bown canweith. a gouyn a wnaeth y fforestwr. py enw a dodit arnaw. gi o hamtwn. y dinas ar y mor. heb y bown. ac yn gyflym dwc yr eglwys. ac ymiachau a orugant. ac racdunt y kerdassant. Ac yna y kyhyrdawd pyscodwr ac wynt. ac y rodassant y mab arall attaw ar vaeth a degmore ganthaw. ac y peris ynteu y vedydyaw. Ac yskynnu ar eu meirch aorugant ac ymiachau. ac ny orffwyssassant yny deuthant y dref a oed gyfagos. a chymryt eu lletty a orugant ynhy garsi porthman or dref. ac yn esmwyth y cawsant. A phan daruu udunt bwyta ac yuet dogyn. ac eu meirch dogyn. eu gwelyeu a oedynt barawt. y gysgu yd aethant. Ar bore pan uu eglur y dyd. edrych a wnaeth bown allan. a gwelet aoruc ef penyadur. ac amcan y vil o wyr gyt ac ef yn arfawc. Ac yna yd achubawd bown udunt yn gyntaf ar arwndel y varch clotuorus. ac yn gyntaf y trewis ef yr hwn a oed yn dwyn y maner. a hyt tra barhaawd y wayw. ef ae troes wynt y agheu. a therri vegys marchawc da a ladawd arall. ac a gymerth y amws herwyd y afwyneu. ac ae rodes y lettywr. yn hur y letty. a phei na damchweinei dyuot bown. ef a yspeil-yssit y dref. ac ae lloscyssit.

LIV.—Pan deuth bown. ac eu hymlit. o lef uchel dywedut wrth wyr y dref. ef ach anreithir ony bydwch ffenedic yn awch amdiffyn trwy dewrder. hyt na cheffwch byth werth un geinawc oc yssyd yn y dref. Ac yna ymwan aoruc bown. ac ymhoylut a orugant oll at y trywyr. ar trywyr hynny aorugant. ac ny wydynt o py le pan hanoydynt. na pha le y gennyssit. a digyaw

aoruc bown with y bobyl hynny. a tharaw penn iarll y ergyt y arnaw. ac anuon yn anrec yr unbennes bioed y dref. A gwelet aoruc hitheu y dyrnodedu a rodes bown. a hoff uu genthi. a bwrw y charyat arnaw ef a oruc hi. Ac ar hynny y teruynawd y gyfrageu. a chyrchu eu llettyeu a orugant bown a therri. a pharawt oed eu bwyd gan y llettywr. A gwedy daruot udunt vwyta ac yuet dogyn. ef a athoed y rei ereill yr llys. a diolweh mawr a oruc hi yr marchogyon ac hanregawd. A gwell uassei genthi pei cawssodei y trywyr racywededic. yr arglwydes a anuones y synyscal y erchi vynet yn ebrwyd y gyrchu y marchogyon. ac ynteu aaeth. ac ny ffynnyawd racdaw. A phan gogleu hi na doent. hi a aeth ehunan hyt attunt. a phan y gwelas bown hi yn dyuot. ymgymhwyssaw aoruc. a hitheu a gyuarhawd well idaw val hynn. Duw. yr hwnn an creawd. ath iachao di vygharedic. mi a anuoneis attat y adolwe yr dyuot attaf. a thitheu a diogeist. Arglwydes nys medyllys. namyn os gallaf yn vore mi a gychwynnaf odyma y geissaw iosian vygwreic a golleis kyn echdoe y bore. ac y duw y diolchaf. deu vab aedewis ymi. Heb yr unbennes. ryued yw hynny. a thitheu kymer vi yn wreic yt os mynny. Vychwaer dec. heb bown. peit a hynny. yr yssyd ytti. ny wnawn i hynny. a bot yn dwyllwr. A thrwy hynny. tyfu kynhen y rygdunt. hyt pan digiawd bob un o honunt. ac y begythyawd y vrenhines peri llad y ben. Arglwydes heb bown. gwarandaw arnaf vi. trwy yr amot hwnn yma mi ath gymeraf yn wreic ym. ony chaffaf gyuot ar Josian ody vywn seith mlyned hynn a phetwar mis. Ac yn llawen. heb hi. da y dywedy. ac ar hynny y teruynwys yr amrysson rygthunt. ac y gysgu y nos honno yd aethant.

LV.—A thrannoeth y bore y kyuodes y iarlls. a thros y bont yr eglwys yd aethant. ac archesgob gris a gant yr efferen. ac a wnaeth eu priodas. a phan daruu yr efferen y llys a gyrchassant. dwuyr y ymolchi a gymerassant. at eu bwyd yd aethant. a marchogyon urdolyon aduwyn yn gwasanaethu arnunt. A gwedy bwyd yd

erchis bown yr ieirll vynet ar neilltu y rodi udunt
 rydideu. a dyuot o honunt hwynteu y rodi gwrogaeth
 idaw ynteu. a gwedy daruot udunt talu teyrnget a
 gwrogaeth idaw. y dyd a ediw ar nos a dyuu. Y gysgu
 yd aethant ody vywn paleis brenhinawl. a thrannoeth
 pan dwyrhaawd y dyd y daeth duc uascal ay wyr. ac
 a gyhyrdassant a duc dostris. ac y gyt y daethant y
 ryuelu ar arglwydes y dref. ac y gyt ac wynt yd oed
 pymtheg mil o wyr aruawc. a gyrru ei meirch aorugant
 megys gwyr kyndeirawc. Ac ny orffwyssassant yny
 doethant yr dref. trwy distryw y wlat heb trugarhau
 wrthunt o dim. Ac yn vore y kyuodes bown a chlybot
 aoruc y son. a phan wybu ef yr ystyr. ef a orchymynwys
 y wyr gwiscau y harueu. A gwelet a oruc y llurigeu
 ar helmeu yn discleiraw. ac y gwiscau ynteu y gledyf.
 Ac yscynnu a orugant ar eu meirch. ac yscynnu yn
 gyntaf aoruc bown ar arwndel. a chyt ac ef terri march-
 awc clotuorus. ac ymlaen achub y soze. ae daraw yny
 holltes y daryan. ac yny ballwys idaw y luric. ac yny
 aeth ynteu yr llawr yn varw. Ac yna terri a achub-
 awd. . . . a thrwy vawred y daraw yny dygwydau
 yn varw yr llawr. Ac yna y dodes bown cri. ac erchis
 y varchogyon clotuorus ac eu cledyfeu awchus taraw
 dyrnodeu da. a phob un yn mynet dros y gilid. a mawr
 uu yr ymlad gan y cadeu trymyon. Niuer y dref a
 enillawd y maes. a rei ereill a gilyassant y ystlys brynn.
 ac o vlaen y niuer y marchoccaawd bown. a therri ny bu
 hwyra. ef a ladawd agos y deugein. Ac yna bown a ymlid-
 yawd duc uascal. a phan ymhoelawd penn y varch at
 bown. ef a dorres bown y wayw yndaw heb odric. ac yny
 aeth ynteu yr llawr. ac yna tynnu morglei y gledyf a
 oruc ar vessur llad y benn. ac yna erchi trugared aoruc.
 ac ystynnu y gledyf at bown. ac ynteu ae kymwerth.
 Ac odynd yd ymlidyawd ef duc dostris. ac ae trewis ar
 y luric dyrnawt mawrbraff. ac ar y helym yr eil dyrnawt.
 yny dorres yn deu. ac yny dygwydau ynteu yn varw.
 Tec oedynt y bydinoed a orchyuygawd bown. ac ar
 hynny y teruynnawd y vrwydyr. ac yna yd aeth:
 llys. ac eu bwynt a gymerassant. A mawr y carei

yr unbennes uonhedic. a seith mlyned y buant y gyt. ac ny bu kyt cnawt rygthunt mwy no chynt. A dydgweith mal yd oedynt velly. galw a oruc yr unbennes ar bown. a dybygy di caffel vy holl ewyllys i ual hynn. Ef ar allei y mi y gaffel. heb y bown.

LVI.—Weithon tewi a wnawn am bown. a menegi am sabaot. nyt amgen no dyuot gwaret idaw oe gleuyt. diolweh y duw. a galw ar iosian a oruc. Ni a awn y geissaw vy arglwyd. Iawn a dywedy. heb hitheu. Ac yna yskynnu a orugant ar eu meirch. ar fford a gerdasant. a dyuot a orugant diwarnawt am awr osper y dinas urdedic. a elwit amulis. gwedy keissaw eu harglwyd ar draws yr holl vrenhinyaeth. ac ynhy wrda or dinas kymryt lletty a orugant. Ac yna yd aeth sabaot yr llys. a phan deuth y mywn. kyntaf dyn a welas bown yn eisted ar veinc. a chyr y law y wreic vwyaf a garei yn yr amser hwnnw. cany wydat dim y wrth iosian. a chyrchu attaw ef a oruc. a chyfarch gwell idaw yn y mod hwnn. Arglwyd duw ath iachao di. ac a gerych. Ac yna y gouynnawd bown wrth sabaot. Py le yth anet. Arglwyd heb ef. pererin o vrenhinyaeth arall wyf i. ac yny dinas yd wyf ys dydyeu. a dyuot attat ti y erchi nerth yr duw. A thitheu vygharedic. heb y bown. a gefly digawn. A galw ar terri. a dywedut wrthaw. a wely di y tybycket ef y sabaot. a dyro vwyt idaw. Mi a rodaf digawn it. gann debyccet wyt ym tat. Duw a diolcho yt. heb y sabaot. Ef a dywedit ym gwlat dy uot ti yn vab ymi. Ac yna y diolches terri y duw welet y dat. a redec at bown. a dywedut wrthaw. y mae sabaot oed y pererin. Ac yn gyflym yd achubassant attaw. ac yd amouynnassant ac ef am iosian. Ac ynteu a dywawt y gwydat chwedleu y wrthi. a menegi y bot ynhy wrda yn lletty. Ac yna mynet aoruc bown a therri a sabaot tu ae lletty hi. a hitheu a ymolches or lliw a oed erni. yny ydoed yn y lliw ehunan. a phan doeth bown a therri etti. y chymryt a orugant. ae harwein gyt ac wynt hyt at y duces. A phan y gwelas y dukes hi mor dec ac y gwelas. a mor adfwyn. gouyn a oruc y bown ae y wreic

briawt ef oed honno. Ie arglwydes. heb y bown. Kymer di dy wreic. heb hi. a dyro y minheu terri. Mi awnaf hynny yn llawen. Ac yna y llawenhaawd pob un or gwraged wrth y gilid. ac yna y deuth tatmaetheu y meibon ar meibon gyt ac wynt yr llys. ac yna y buwyd llawen wrthunt. canys menegi a orucpwyd udunt vot bown yn y dinas. Y fforestwr yn gyntaf a deuth a gi y vab maeth gantaw. ac ny bu hwyrach y pyscodwr nemawr noc ynteu. Ar fforestwr yn arwein gi gyr y law. ar pyscodwr yn arwein miles. a phan y gwelas bown wynt. galw aoruc arnunt. a llawen uu wrthunt pann y gwelas. a mynet dwylaw mynwgyl udunt ychwanec y ganweith. a diolweh y eu tatmaetheu yn vawr. A phriodi y dukes a oruc terri. a llawen uu iosian o achos ynryded terri. ac yny dyd hwnnw iach a llawen oed y meibon. a gwedy eu bwyd y chware yd aethont. a mawr uu y llywenyd ar glodest a ryuu ganthunt. A gwedy daruot y bown eu gwahanu. y chware tawlbort yd aethant. yr hwnn a dyscassit yn da udunt. Ac yna galw aoruc bown ar un oe wasanaethwyr. ac erchi idaw dwyn dogyn o arueu gloywon. ac urdaw tatmaetheu y meibon yn varchogyon urdolyon. a rodi y pob un o honunt petwar emys. a digawn o eur ac aryant. a gwedy hynny kennat a gymerassant. Ac yna y deuth pawb or barwneit ar dukes ar ieirll y rodi gwrogaeth y terri. yny megys y dywedir y ni yn yseriuenedic.

LVII.—Bellach y dywedwn am ermin. bot inor vrenhin yn ryuelu arnaw. a hynny a gogleu bown. a galw ar terri aoruc. ac erchi idaw anuon kenhadeu ar hyt y wlat y gynnull pymthegmil o varchogyon dewron clotuorus y vynet y gyt ac ef. Syr heb y terri. mi a af gyt athi. Nac ey ysguir. heb y bown. ot anuonaf vi ar dy ol. dyret titheu. namyn sabaot a vynnaf gyt a mi. canys ny phallawd ym eiroet. lle y bei reit wrthaw. A pha gyhyt bynnac y trigwys bown yn ciuil. ef aennillawd terri vab oe wreic briawt. ac yd ennillwys bown verch oe wreic ynteu. a bown oed enw mab terri. a betris oed enw merch bown. Ac yna yd erchis bown yr marchogyon peri trwssaw eu swmereu. Kennat a

gymerassant. a pheri y veibon yscynnu ar eu meirch. a iosian ae merch. a chyt ac wynt pymthegmil o varchogyon aruawc. ac ny orffwyssassant yny deuthant hyt ymratffwrt. A chennat a anuonassant oc eu blaen at ermin vrenhin. y venegi eu dyuodyat. ac yna yd oed ermin gwedy driggaw y ben y twr yr amser yd oedynt yn dyuot. ac arganuot bown yn dyfot a phymthegmil y gyt ac ef o wyr aruawc. Ac yna galw aoruc ar y ieirll ae varwnyeit. a dywedut wrthunt y gwelei bydin-oed marwawl. ac ar hynny nachaf y genhat yn dyfot. ac yn menegi yr brenhin y mae bown oed hwnnw ae niuer. ac erchi idaw nat ofynoccae. Ac yna y diolches y brenhin y duw y welet yn y mod hwnnw. a phan deuth ar ogyfuwch ac ef. dygwydaw a oruc ar ben y linyeu rac bron bown. a dywedut wrthaw. Syr or gwneuthum dim gwrthwyneb. mi a wnaf iawn. Syr heb y bown. mi a uadeuaf iti. eithyr ny byd kyfundeb byth y rom. hyt pan gaffaf dial ar y gwyr am cam cyhudassant yn bechadurus. Heb y brenhin. ti ae keffy wynteu. Ac yna y kymmerth bown hwynt. ac ae dryllwys yn drylleu. ac y deuth iosian. ac a gyhyrdawd ae that. ac a aeth dwylaw mynwgyl idaw. ac y gofynnwys idaw a oed gyfundeb y rygdaw a bown. Bu vy merch y dec. heb ynteu. Arglwyd. da y daruu yt. heb yr hi. canys goreu marchawc o gret yw. Odyna yd aethant yr llys vrenhinawl. ac yd arwedwyt iosian yw ystauell yn hard o bryt. ac odyna y galwassant ar swper. y barwneit ar meibon a deuthant racdunt oc eu stauelloed. A phan y harganuu y brenhin y meibon. galw aoruc arnunt. ac wynt a doethant attaw yn llawen. ac ynteu aaeth dwylaw mynwgyl udunt. a gouyn a oruc pwy henaf onadunt. Yn wir heb y milys. henaf yw gi. a thi a elly y wybot. canys mwy yw y gorff ef. a phedroglach. Ac yna bwrw aorugant eu mentyll y wrthunt. a redec a wnaethant ar hyt y llys. a gi a ragorawd ar milys yn ygwanec y vryt. ac eu harganuot a wnaeth y brenhin hwynt. a galw arnunt. Gi heb y brenhin. mi ath wnaf yn vrenhin coronawc. am holl vrenhinyaeth a rodaf yt. Arglwyd os da genhyt. nyt

velly y gwney. dyro ym tat os da genhyt. canys da y keidw ef. ac nyt wyf varchawc urdawl inheu. A mawr uu y llewenyd a uu yn y llys y dyd hwnnw. ac yuet y gwin a orugant. a phan oed gysgu arnynt y gysgu yd aethant.

LVIII.—Weithon tewi awnawn am ermin. a dywedut am inor vrenhin cadarn. py wed yd anuones y wyr y warandaw y wrth terri a bown a sabaot a milys a gi. a Josian priawt bown. A gwedy cael chwedleu y wrthunt. ac yna anuon a oruc ar hyt y gwledi y gynnull llu. ac yna y deuthant deg mil arugeint o wyr aruawc hyt ar weirglawd y dan castell. bratmwnd. a mawr oed y son a oed ganthunt. Ac yna yd yskynnawd bown yr ystauell vrenhinawl. a gwiscaw ymdanaw lluric a helym discleiriedic. ac a wiscawd morglei y gledyf ar y ystlys. ac yd yskynnawd ar arwndel y varch mywn corueu eureit. ac y gyt ac ef oed degmil ar hugeint yn aruawc. a bown a atwaenat arwndel y varch. ae vrathu ac ysparduneu. a chyrchu un admiral. ae vrathu ae wayw. yny byryawd yn varw yr llawr. a thra baraawd y wayw ef ae byryawd a gyhyrdawd ac ef. A sabaot a gyrchawd arall ac ae lladawd. Ac yna bown a dodes cri. ac a erchis y wyr eu ffustaw. ac wynt a wnaethant wrth y ewyllys. Yna y dechreuwyd y vrwydyr hyt pan dryllywyd y llurigeu. a holli y taryaneu. hyt pan uu drwc i inor y kyhwrdd y dyd hwnnw. canys pymthegmil o wyr aruawc a golles. Ac yna yd ymhoelassant tua mwmbrawnd. a bown a sabaot ae hymlidyawd. ac nythygyawd. ac ymhoelut aorugant y bradmwnd dracheuyn. a thec oed y vydinoed a orchyuygawd bown. Ac yna y deuth ermin yn erbyn bown. ac a dywawt wrthaw. O bown heb ef. mawr yw dy glot. ac y mywn yr llys yd aethant. ac eu diaru a orugant.

LIX.—Chwedyl inor uu galw ar y synyscal attaw. a gouyn kyghor idaw. Ti wreanc heb ef. dyro gyghor ym am vygwyr a golleis. Arglwyd heb ef. ti a geffy gyghor da. anuon o honot hyt yn babilon heb oet at yr admiral y venegi idaw. ac y erchi idaw dyuot a phymthec brenhin coronawc gyt ac ef. a chyt a phob un

ugeinmil o wyr aruawe. Llyna gyghor da. heb y inor. ac yn diohir gwneuthur llythyreu. ac anuon kenhadeu hyt yn babilon. ac mal y gwelas yr admiral y llythyreu. ny orffwyssawd yny doeth ef ar pymthec brenhin gyt ac ef. ac ugeinmil gyt a phob un hyt ymwmbrawnd. A phan welas inor wynt. llawen uu. a mynet yny erbyn. a chyfarch gwell udunt. ac eu cressawu. ac eu kymryt y gyt ac ef yr llys. a menegi udunt yr hynn a wnath-oed ermin a bown idaw. llad y wyr. a dwyn y dressor yn lledrat. a iosian y wreic ynrydedus. Yna y dywawt yr admiral. A elli di broui hynny. Gallaf heb y inor. corff yn erbyn corff. Da y dywedy. heb yr admiral. Yd oed y bown yspiwr yn gwarandaw arnadunt. a phan welas hwnnw y darpar a oed gan y niuer hwnnw. ymhoelut y bratfort a oed. a menegi y bown ac ermin y darpar a oed ganthunt. A phan gigleu bown hynny. chwerw a dolurus oed ganthaw. ac heb ohir anuon kennat hyt yn ciuil at terri. A phan gigleu terri hynny. ny orffwyssawd na dyd na nos pymthegmil o wyr aruawe gyt ac ef. a bown y vab y gyt ac ef. hyt pan deuthant y vradmwnd. A phan welas bown wynt. llawen uu. ac yskynnu ar arwndel. a mynet yn eu herbyn. a dyuot at terri y dan chwerthin. a gouyn idaw a oed iach y wreic. Iach heb ynteu. duw a dalho yt. a thri meib yssyd ym. Myn vympen. heb y bown. bodlon wyf am hynny. a mynet dwylaw mynwgyl idaw a oruc. a mynet racdunt yny deuthant yr llys. A phan y gwelas iosian. llawen a hyfryt uu. Milys a gi a deuthant y dan redecc attunt. a llawen uu terri pan y gwelas wynt. ac yna y dywawt terri wrth bown. Syr heb ef. par yth varchogyon clotuorus yskynnu ar eu meirch. cany oedwn ni vynet tu a mwmbrawnd. canyt dyly neb or a elei y ryuelu bot yn diawc. A heb ohir gwiscau aorugant eu harueu ymdanunt. ac yskynnu a orugant ar y meirch drythyll. a marchogaeth aorugant hyt dyd a hyt nos.

LX.—A phan deuthant y vwmbrawnd lluestu awnaethant. a phan gyuodassant y bore. ny welynt neb a ymgyffelybei udunt. Ac yna kyrchu preid aorugant y maes oe muroed. ac yna y kyuodes y cri ar lleuein arn-

unt. ac y deuth yn yghwanec y deugein mil o wyr aruawc or dinas or sarassinyeit. ac o vlaen y rei ereill ffawcwnyeit. ac o ragu toruoed o genedyl a elwir donnes. ac o lef uchel oedynt kyrchu y cristonogyon. A phan gogleu terri hynny. brathu y varch ac ysparduneu. a tharaw dyrnodeu mawr ar eu penneu. a bown yn dyuot attaw. ac yn llad y sarascinyeit a elwit roffons. Y vrwydyr a barhaawd yn vawr ar y ffelwnyeit. a llawer lluric a dryll-ywys ac a vriwys. a bown yn ymgelydus am arwndel rag y ragwns. A tharaw un ar y ben yny dygwydawd yn varw maes oe gyfrwy. ae gedymdeithon nyt ymarbedasant. megys barwnyeit dewron. Mawr uu y vrwydyr a balch. a mawr ydoed bown a therri yn darestwg onadunt. A sabaot nyt oed lwfyr. canys y neb a drawei. marw vydei. Ac ar hynny nachaf inor yn dyuot a phymthegmil o arabieit y gyt ac ef. ac yna y kyhyrdawd bown ac wynt ar arwndel y varch. ac y tynnawd morglei y gledyf. a rodi dyrnodeu mawr ac ef ar eu taryaneu. hyt pan syrthynt. neu wynteu a ledit yn gyflym. A gossot a oruc ar inor. ac ynteu a erchis y nawd. ac erchi y dala ac na ledit. Mi a wnafl hynny heb y bown. Ac yny vrwydyr yd oed sabaot a therri yn rodi dyrnodeu diarbet. ac yna y brathawd yr admiral condin. a thrwy lef uchel erchi aoruc yr cristonogyon clotuorus rodi dyrnodeu yn iawn. A ffo a orugant y pawmwnys. a their milltir oed yn hyt y llu. a hyt yn mambrawnd y ffloyssant.

LXI.—Ac yna yd ymhoeles bown y dinas bratmwnd. ac y eu llettyeu yd aethant y marchogyon dewron. ac ymdiaruu aorugant. Ar meibon a redassant at eu tat-deu y dynnu eu harueu. ac a archassant y tat gwiscoed ac arueu. ac erchi idaw eu hurdaw yn varchogyon. canys mawr ym a chryfyon. Vy meibon y tec. ry dyner yw awch cnawd y dwyn arueu trymyon. a phan voch gryfyon chwi a geffwch ar vrys arueu. heb y bown. Ac yna yd oed bown a therri a sabaot ac inor ar veinc yn eisted. Peth. heb y brenhin mwmbrawnt. a gymery di o werth drossof i. ac nym dihenydych. Myn vymphen i. heb y bown. nyth dihenydir. tyghu a wney ffydlondeb. ac enwi y gwerth. A thyghu aoruc ef y dwyeu ef. y vahwn ac

appolin a thermagawnt y bydei uuyd ef wrth y hewyllys wynt. Ac yna yd enwis y brenhin swmp o da. nyt amgen no chan meirch. a chan pwnn arnunt o eur ac aryant. a thrychant gwely o eur ac aryant. a chymeint arall o gylchedeu a chlustogeu. a phetwar cant o ffioleu ac eu cloryeu arnunt. a phum mil o lieineu bordeu o eur gwedy restru. a phum cant o lewot. a phump cant o eirth. a mil o swmereu eureit. a mil o lurygeu da gloywon ac a berthyn o helmeu. a hynny a rodaf it yr caffel vy mywyt. ac a vydaf i ryd weithon. Myn vymphen heb y bown. ti a drigy nny welwyf i y da. Ac yna galw a oruc Inor y genhyat attaw. ac erchi idaw vynet hyt y mwm-brawnt at y dirgeledic was ystauell sabaot. ac erchi idaw anuon attaw y da raddywededic. a menegi y vot yn caffel y rydit ae vywyt er hynny o da. Ac yna y kerdawd y genhat raddaw nny deuth ar sabaot. a rodi y llythyr yn y law. ac edrych a orucyn y llythyr ae darllein. a dywedut wrth yr admiral y gorchymyn a deuth attaw. a diolwch y mahwn a orugant. A dygynnull a orugant y tressor. y gyt a deg mil o pawmwneit a anuonet y hebrwg y dywededic amryuaelon daoed. ac yn da ganthunt y gaffel yr kyuychanet a hynny o werth. ac yn un dyd y doethant hyt ymratmwnd. a bown ae herbynyawd wynt. a gellwg inor a orugant. a chollet mawr uu hwnnw y bown gwedy hynny. mal y treithir rac llaw.

LXII.—Weithon y traythwn o Ermin vrenhin. a thewi am inor. Cleuychu a oruc ermin. ac y mywn llofft yd oed yn orweidawc. a medylleit a wnaeth taw hir y buassei yn llywyaw y vrenhinyaeth. a diolwch aoruc y duw. ac erchi peri dwyn gi vab bown gyr y vron. a dywedut a wnaeth y gwnael ef y bore yn vrenhin. a miles yn duc. ac y velly y dosparthaf i vygkyuoeth. A phan gogleu bown hynny wylaw a oruc. a pheri dwyn y brenhin yr eglwys. ac anuon yn ol yr escob y gyffessu. a rydit a gauas oe holl bechodeu. a dygymot a duw. Ac yna yd urdwyt gi a bown vab terri. ac ugeint o uachleryeit gyt ac wynt. odyndu peri dwyn y goron. a choronhau gi ohonei. Ac wrth hynny

yd oedynt escyb ac abadeu. a mawr uu yr offrwm a doeth yr allawr. Ac yn hynny yd aethant yr egylyon ar eneit yr nef. Bellach y mae gi vab bown yn vrenhin coronawc. a miles yn duc clotuorus. ac yn y dyd hwnnw y cladwyt y brenhin. a gwedy yr aglad yd yskynnassant ar eu meirch. ac y dywawt yr un wrth y gilid. ymhoel tu ar maes. a dabre y ymwan a mi. a phan welo yn tat ni hynny. canmoledic vyd ganthaw. Ac yna y gwelit dyrnodeu gan varchogyon ieuinc. a phan welas bown yr ymwan. hoff uu ganthaw. a thygu. myn vymphen heb ef. bachylereit da vyd y rei hynn. or bydant vyw. ac yd ymerbynnant ac eu kyffelybyon. Torri a orugant eu gwewyr. kedyrn oedynt eu llurygeu. nyt argywedawd neb o honunt ar y gilid. Yr arglwydes veir. heb ef. y gorchymynaf ymdiffyn ym vy meibon. Ac yna y dywawt bown o lef uchel. gedwch ar hynny bellach. A phan gogleu y meibon eu gwahard. wynt a gyrechassant y llys yn gyflym. a phan welas eu tat wynt yn dyuot. mynet yn eu herbyn a oruc. a phan yttoedynt yn mynet. ef a deuth sabaot at bown y erchi kennat. Arglwyd heb ef. mi a uynnaf genhat y vynet ym gwlat. y ymwel-et am gwreic. ac am tir am dayar. canys seith mlyned yssyd yr pan yttwyf gyt athi. Hwde heb y bown y vantell honn o eur. a dwe yth wreic. ac aurecca y gennyfi hi or ffiol hon. cany chaffat eiroet ffiol well no hi.

LXIII.—Ac yna yd ymiachawd a bown ac ar niueroed. an yn rith pererin y kerdawd. ae fford a gymerth yny deuth hyt yn ciuil at terri. Ac odynd y deuth fford at y pab y gymryt y benyt am y trigyaw aoruc y wrth y wreic briawt yn yr hyt y bu. Odynd yd aeth hyt yn seint gilis. ac yna yd aeth yr llong. a dyrchael hwyl. a dyuot y hamtwn a oruc. pan yttoydit yn canu cloch hanner dyd. Ac yn ymyl porth y llys y deuth. ac yna y kyhyrdawd a roboawt y vab ac ef. ac erchi lletty yr duw a oruc udunt. ac yr mwyn sabaot wynllwyt. Nyth nekeir heb yr arglwydes. ac yna mynet y gyt ac ef yr neuad heb odric. ac yna y dywawt sabaot wrthi. Arglwydes heb ef. dy annerch y gan sabaot ae deu uab. ac

y gan terri dy vab. ac y gan iosian. A phan gogleu hi hynny. llawen uu. a gofyn idaw aoruc hi. a atwaynat sabaot. Atwen heb ef. ac yna craff synyeit a oruc hi ar y eneu. ae adnabot. a mynet dwylaw mynwgyl idaw a oruc hi. Weithon y dywedwn am sabaot y vot yn hamtwn ar lan y mor. Bellach ymhoelut a wnawn at bown yr enrydedus ryuelwr ac eawn. Y inor yd oed enrithewl. a vibinis oed y enw. a hwnnw a ganei amryuaelon canueu y digrifhau inor vrenhin. ac yn hynny galw aoruc inor arnaw. a dywedut wrthaw. Digawn a gogleu oth ganueu di. a gelly di dwyn march bown y mi yn lledrat. mi a rodaf it gestyll a dinassoed. Heb yr ynteu. myn mahwn ti ae keffy. canys yr llyfnet vo y mur. ac yr uchet mi aaf drosti. Ac yna y kerdawd raddaw ar hyt y fford yny deuth y vratmwnd. ac yna yd yskynnawd yr muroed. a chanu megys ederyn. Odyna ef a doeth yr ystabyl heb odric. ac agori y drws heb geissaw un allwyd. a gwelet arwndel aoruc. a thrwy twyll y ganueu cael ohonaw dyuot at y march. a rydhau y draet or rwym a oed arnunt. ac heb odric yskynnu arnaw. ac y mwmbrawnt y kerdawd yn un iwrnei. A phan y gwelas y brenhin. llawen iawn uu. a dywedut mae drwc y kyuaruuwyt a bown. a thygu hynny y vahwn ac apolin y dwyeu ef. A thrannoeth y bore. pan doeth gweisson bown yr ystabyl. ac na welsant y march. mawr oed eu hofyn ac eu tuchan. a dyuot aorugant gyr bron bown. ac erchi nawd a thrugared idaw. A phan gogleu bown dwyn y varch breid nat ynuydawd o digo-feint.

LXIV.—Tewi weithon a wnawn am bown. a dywedut am sabaot a oed gyt ae wreic yn y ystauell yn kyscu. a gwelet breudwyt aoruc yn y fyd. nyt amgen no gwelet bown yn alarus. a daruot torri melascwrn y vordwyt. a duhunaw aoruc y wreic. a menegi idi a rywelsei. ac y dywawt. Arglwyd heb hi. ryhir yd wyt yn trigyaw. y wreic neu y varch a golles. Och heb sabaot. drwc ym daruu. ac heb ohir kymryt y bererin ffonn ae balmwyden. ac ymiachau ae dylwyth aoruc. ac yr mor yd aeth. ac ny orffwyssawd yny doeth y vratmwnd. A phan y

gwelas bown ef. llawen uu or dyuotyat. ac yna y kwynawd bown wrth sabaot. Athro heb y bown. vy march a ducpwyd yn lledrat. ac yn wir yt y mae ef gan inor vrenhin. Yssywaeth heb sabaot. ryhir uu vyn trigyan. Ef a gymerth y ffonn. ac or llys y kerdawd. Y fford a gymerth. ny orffwyssawd yny denth y dinas inor. ac yna dydgweith y gorffwyssawd hyt pryt gosper. Ac yna dyuot aoruc gweisson y meirch ac eu meirch yr dwfyr. a phan welas sabaot wynt yn dyuot. da uu ganthaw. A phan welas ef arwndel. y adnabot a oruc. a dyuot yn eu herbyn. a chyfarch gwell udunt yn y mod hwnn. Mahwn awch iachao. y kyfryw amws nys gweleis eiroet. ymhoel y bedrein. y racwan mi ae gweleis. Heb y gwas. ty a geffy y welet oll. Ac ymhoelut pedrein y march at sabaot. ac yna yscynnu aoruc sabaot isgil y gwas yn amyscauyn. a dyrchael y ffonn a wnaeth. a tharaw y gwas a hi. yny dygwydawd yn varw yr llawr. a rei ereill a varchoccassant yr llys. a menegi y inor dwyn arwndel. a thristaw yn vawr a oruc. ac o lef uchel erchi ohonaw y ygchwanec y cant yscynnu ar eu meirch. ac eu hymlit. ac yna rif onadunt ae bymlityassant.

LXV.—Hynt sabaot uu marchogaeth arwndel racdaw. a hwynt yny ymlit pob cant pob mil. A iosian mywn ystauell uchel. a thrwy ffenestyr uchel yn edrych allan. ac arganuot a oruc sabaot ar arwndel yn dyfot. yna mynet aoruc iosian at bown. a gi y mab. a dywedut wrthynt. Arglwydi heb hi. perwch awch holl niuerod gwiscaw arueu y vynet y ganorthwyaw sabaot. canys arabyeit yssyd yn chwerwdic yny ymlit. ac y mae ynteu yn arwein arwndel. yr hwnn yr oedut yn drist oe achaws. ac wrth hynny. arglwydi diuryssyweh. Ac yna y gwis-cassant agos y ugein mil ar vrys. ac y kymmerth y brenhin y amws. a milys y varch ynteu. ac yna y kyhyrdawd a ffabur. ac y dywawt wrthaw. Ae ti ffabur a erlidyest sabaot. Ac yna ef ae trewis ar y helym hyt y eneu. a briwaw y luruc hyt na allasant dim o amdifyn idaw. a thra barhaawd y wayw y byryawd pob un or a gyhyrdawd ac ef. ac yna yr yscynnawd sabaot ar amws ffabur. ac arbet arwndel a oruc. cany wydat wrth dy-

uotyat bown yr maes. a. milys a duc ruthyr y admiral. ac ae lladawd. Ac yna y kyrchawd bown vab terri a chawr. ac ae lladawd. ac y velly y gwnaethant pob un yny gyfeir. megys marchogyon dewron peri pawb. or a gyhyrdei ac wynt. vot yn darystygedic udunt. Ar brenhin yn eu hannog. ac wynt yn uuyd wrth y orchymyn. ac y velly y parhaawd y vrwydyr hyt pryt gosper. ac o niuer Inor ny diegis dyn eithyr cant. A llawen uu rieni y meibon gan y gwelet ae tat. a dianc aoruc pawb o niuer bown yn iach hyt y castell. Yna y kymerth bown kyghor. py wed y gallei kynhal ryuel yn erbyn inor. canys mawr yw y allu. a dywedut wrth y vab a oruc. Drwc vyd yn hynt yn ryuelu yn erbyn gallu kymeint ac yssyd yn erbyn. ony chawn nerth. ac wrth hynny anuonwn gennat at terri duc ciuil y erchi idaw dyfot yn ganhorthwy yn. Y genhat a aeth racdaw. hyt pan deuth hyt at terri. a menegi aoruc y uot yn gennat y gan bown. ae annerch y gantaw. ac adolwyn idaw dyuot y ganhorthwyaw. Myn vygret heb y terri. mi aaf yn ufyd. ac yna anuon kennadeu ar hyt y dyd y orchymyn udunt dyuot attaw. yn oet dyd byrr. Ac yn ystot dyd ef a deuth attaw petwar duces. a degmil o wyr aruawe gyt a phob un onadunt. a gwedy eu dyuot y gyt. ef a dywawt wrthunt. Arglwydi heb ef. reit vyd yni vynet y vrenhinyaeth ystronawl y nerthu bown clotuorus. cany beidaf i pallu idaw. Ac yna yd yskynnawd y duc ar varch da. a cherdet racdunt trwy amryuaylon vrenhinaetheu yny doeth hyt ymratmwnd. Brenhin bratmwnd a oed mywn twr. ac arganuot a oruc barwnyeit ciuil yn dyuot. a mynet a oruc at y tat y venegi idaw. ae tat a wrthebawd idaw. Diolwch y duw. A phan discynnassant. yd aeth bown a iosian yn eu herbyn. a menegi idaw y mod y goruc inor ac ef. A gwrtheb idaw a oruc a dywedut idaw. Drwc y daw udunt hynny. canys nifer mawr a deuth gyt a mi.

LXVI.—Bellach y dywedwn am inor ffalst prouadwy. Pan gyuodes y bore drannoeth. anuon kenhadeu yn ol ugein admirales. a phymthec brenhin. ac wynteu a doethant wrth y ewyllys ef. ac y gyt y marchoccaassant

tu a bratmwnd megys kyndeirawc. eu son a gogleu niuer y dinas. a gwisaw a oruc y brenhin. a niuer y dinas ymdanunt. ac yscynnu yn gyflym ar eu meirch. ac yr parth allan yd aeth y marchogyon grymussaf or deyrnas. Ac yna y gelwis inor ar iudas o machahda y erchi idaw rodi kyghor. canys os mi a gymer arnaf vrwydyr yn erbyn bown. y gyffelyb varchawc ny bu eiroet. a goreu wyf inheu om holl kenedyl. ac wrth hynny ni a ymgyhyrdwn. Iawn y dywedy heb y brenhin damaskyl. Ac yna yscynnu ar eu meirch. ac y ymwan yd aethant. A bown a yscynnawd ar y varch yn gyflym. a galw a oruc inor yn uchel ar bown. ac erchi idaw aros ychydic. a dywedut wrthaw. Syr heb ef. y mae gyt a thi kynulleitua vawr o varwneit y dinas. ac y mae gyt a minheu brenhined ac admirals. a mawr vyd hynny gwedy ymgymyscant. ac wrth hynny ymgyhyrdwn. Myn duw os mynhwn. ac os mi a ledir. neu a oruydir. ef a vyd tyghedic it pymthec brenhin. am tir am dayar yn ryd y titheu. a minheu ym mwm-brawnt. A gwrtheb aoruc bown idaw. a dywedut mae da oed gantaw hynny. ac ar hynny dyrchauel eu dwylaw. ac ymgadarnhau hyt pan oed diogel gantunt. ac yn gyflym yd aeth y marchogyon y wisaw arueu ymdanunt. hwynteu ac eu meirch.

LXVII.—Ac yna y kerdassant ar neilltu. a gwediaw a oruc bown ar duw. yr hwnn ny dywawt kelwyd. ac inor aoed yn gwediaw ar mahwn ac apolin. ac yscynnu a orugant ar eu meirch. a rodi dyrnodeu mawr mynych ar eu taryaneu. a chedeirn oedynt eu llurugeu na thor-rassant. ac ny dygwydawd un onadunt. Ac yna tynnu aoruc bown morglei y gledyf. a tharaw inor ac ef ar y helym dyrnawt mawr yny dygwydwys y blodeu ar mein. ac yny aeth y dyrnawt ar y march. yny dygwydawd y march yn varw yr llawr. A gwedy dygwydaw y march. ynteu a gyfuodes. a bown a discynnawd rac kyhwrdr drwc ae varch. a phan welas inor bown yn discyn. tynnu cledyf aoruc. a rodi dyrnawt mawr y bown. yny dygwydawd y blodeu ar mein gan y dyrnawt. A blyghau a oruc bown. a gwneuthur

chwaen ffrangheid ffrwythlawn. yssigaw y vynwgyl. a llad y benn. a dygwydaw a wnaeth y corff ar y dayar. a belsabub a aeth ar eneit. Ac yna yd ymhoeles gi vrenhin ar y varch at bown. a milys a deuth attunt. ac ar yr hynt honno yd ouynoccaawd y bydinoed. ac yna y brathawd gi y varch at abraham ae daraw. a da y traweint y ffreinc a ffrwythlawn. A milys a gyrchawd arall or sarassinyeit. ac ae lladawd. nyt amgen no brenhin damaskyl. mab y abraham. A bown vab terri a ladawd arall. a sabaot a uyryawd arall. a therri duc ciuil a ladawd admiral. a bown o hamtwn a ladawd arall. ac enkyt un awr y teruynwyt y vrwydyr. Ac yna ar lann auon yd ymgynnullasant y sarassinyeit. ac yna y delit dec admiral ar hugeint a dec mrenhin. ac ae dugassant ganthunt y vratmwnd. ac yna y dywawt y barwn pennaf ohonunt. O mynnwch chwi caffel tir mwmbrawnt. reit vyd yweh caffel arueu y pamwneit. canys clotuorus yw marchogyon ffreinc mywn arueu. a mi a gytunaf a chwi. ac a gredaf os mynnwch y duw creawdyr. ac a wrthodaf mahwn vyn duw a theruagawnt. ac y velly y dywawt heuyt y pymthec mrenhin.

LXVIII.—Ac ar y geir hwnnw y brathassant eu meirch tu ar llys. ac yn gyntaf y barwn pennaf ymwm-brawnt. ac yny ol ynteu gi vrenhin. a chyt ac ef pymthec mil yny ganlyn. ac ody vaes yd oed bown yn gwneuthur marthyrolyaeth mawr. A phan welas y pauwneit hynny trist uuant. ar porthewlis a ystygassant a gi ody vywn. a chyt ac ef mil o varchogyon clotuorus. A phan welas y pauoneit wynt yn dyuot y lys inor. ffo a orugant. ac nit arbedassant na mawr na bychan. eithyr a alwei ar vedic onadunt. yny welei na mam na mab. a heb ohir nachaf hen bown yn dyuot attaw. ae niuer gyt ac ef. Ac yna yd aeth gi vrenhin yn erbyn bown. a dywedut wrthaw. Syr heb y bown. Duw a dalo it. ac yna anuon a orugant yn ol iosian y vratmwnd. ac yn ol escyb ac yscolheigon gwybydus. hyt na thrigyei neb heb dyuot. ac yn ol brenhin damaskyl heuyt. ac a vynn ei gret ar gyhoed. ac a vynnei heb ohir y vedydyaw. Heb

y brenhin damaskyl. mi a vydaf gristawn. ac a wrthodaf teruygawnt. ac y velly y dywawt pawb y gyt ac ef. Yna y dywawt bown. dygwch yma teruagawnt. ac y gossodassant yny seuyll rac bron bown. Mahwn heb y bown. ti a uuost mawrhydlic eiroet. gwna hediw ffirwyth-eu mawr. ac yna y kymerth bown ffon bres. ac a trewis teruagawnt ac ef. ar escob a vyrywys dwfyr swyn arnunt. ac yna y neidawd costawcki coch ohonaw. ac a ffoawd. Edrychwch heb y bown. y py diw yd oedech yn credu. Heb y brenhin damaskyl. drwc yd oedem yn credu. ac y velly y gwnaeth yn tadeu kyn no ni. Y neb a gredawd mywn kelwydeu. madeuit duw udunt. a ninheu. heb y brenhined. a heb y petwar admirales. ny chredwn ni yn bywyd udunt. Ac anuon a orugant yn ol y gwraged. ac eu meibon. ac ereill yn ol eu tadeu. ac eu kyfnesseieuit. Ac wynteu a deuthant yn llawen. ny bu eiroet yscolheic. yr daet darlleawdyr uei. a allei enwi eu riuedi. gan veint y gynulleitua. a mawr uu y ryuedawt meint a vedydywyd. canys petwar-mis y parhaawd y bedyd. ac escob yn pregethu udunt. Ac wylaw aorugant o ediuarwch. a ffustaw cledyr eu dwyuron. yr gogonyant y duw. ac yr tristwch yr diawl.

LXIX.—Yn awr gwerendewch am bown. Anuon aoruc yn ol y pab. ac ynteu a doeth attaw yn uvyd. a chyt ac ef deu escob. ac yscolheigon ereill llawer hyt ymwmbrawnt. A phan doeth y pab. yna dyuot a orugant yn y erbyn mawr a bychan. ac uchel oed y dyd. nyt amgen no duw sulgwyn. peri dwyn coron rac wyneb. ar pab ae bendigawd. ac ae dodes ar benn bown ymladwr. ac ar ol ynteu coronhau iosian. a mawr y drythyllwch ar llewenyd a uu yna. A phan yttoedynt y velly yn eu llewenyd. nachaf pedeir kennat yn dyfot rac bron y brenhin. ac yn amouyn sabaot. Pan gogleu sabaot y amouyn. Mi. heb ef. yw yr neb yd yttywch yny amouyn. Heb y kennadeu. Brenhin lloegyr a dietiuedawd roboant dy vab. Ac yna doluryaw aoruc yn vawr. a dywedut y mae drwc oed hynny. Syr heb y bown. ti a bwyllly mal kynt. Arglwyd heb y sabaot. mal y mynnych. Ac yna yd erchis sabaot yr kennadeu

mynet ar vrys at y wreic, ac at y vab roboant, y erchi udunt vot yn y castell hyt pan delei. Ar kennadeu a ymhoelyssant heb un gohir. A mawr uu y llewenyd ymplith y barwneit, ac y velly y parhaawd mis kyflawn, a chywynnu a oruc y pab, a thrig yaw aoruc bown ymwmbrawnt. Ac yna y daeth terri y erchi kennat y vynet y wlat. Nyt etwa heb y brenhin, reit vyd yt dyuot gyt a mi y loegyr y ganorthwyaw roboant. Ac yn llawen wrth dy orchymyn. Ac ymbaratoi a wnaethant, ac yna yd arwedawd gyt ac ef can mil o varchogyon aruawc clotuorus. Ac yna y kychwynnwys bown a therri duc, a milys y vab, a hyt ygkwlwyn y doethant at yr escob, ac ody na yd aethant y eu llongeu, a hwy law nny deuthant hyt yn hamtwn. A phan welas gwreic sabaot a roboant wynt yn dyuot, mynet nny herb yn a orugant, a phan y gwelas bown wynt, amouyn ac wynt a oruc, pa beth a daruu yti, heb ef, wrth roboant. Myn duw, arglwyd vrenhin, mi ae dywedaf it bot brenhin loegyr gwedy dwyn y meint kyuoeth oed ym. Myn vymphen heb y bown, ny ae goruydwn. Sef a oruc rei or dref, o nerth traet eu meirch, ac eu sparduneu, mynet hyt yn llundein, a menegi am bown ae lu, hyt na welas dyn eiroet y kyffelyb o veint. A phan gogleu y brenhin hynny, ruglaw y dal aoruc, ac anuon ar hyt loegyr yn ol y varwneit. A phan glywsant y chwedleu, dyuot aorugant yn ufud, ac na orffwyssasant nny doethant hyt yn llundein.

LXX.—A gwedy eu dyuot at y brenhin, ef a dywawt udunt dyuot bown, ac yn vrenhin coronawc, a thybygu yd wyf y mae y ryuelu a mi a deuth, ac y mae arnaf i ouyn agheu, ac wrth hynny un verch yssyd y mi yn etiued, mi ae rodaf y vab ef, os kyghorwch. Y dywedassant oll mae da oed y kyghor hwnnw, ac anuon awnaeth escob llundein a phetwar ieirll ar kennadwri y annerch bown, ac y gynnyc hynny idaw. Ac y hamtwn y doethant, ac annerch bown y gan y brenhin a orugant, a menegi idaw am y gyfathrach racydwededic. Ac ual y doeth ewythred ar ogyfuwch ac ef, ef a aeth dwylaw mynwyl udunt. Arglwydi heb y bown, diolchwch

idaw yn vawr. y ewyllys ni wydwn i. na bei dic ef wrthyf i. Nac yttyw ys gwir. heb wynteu. na vedylya. Ac yna y doeth bown a riuedi ugein mil o varchogyon dewron gyt ac ef. hyt rac bronn y brenhin. Ac yna yd erchis y brenhin idaw dyuot dwylaw mynwgyl idaw. a mynet a oruc. a dywedut aoruc y brenhin wrth bown. Mi a rodaf vygharedic verch yth anrydedus vab. a diolch a oruc bown idaw. Ac yna yd erchis etwert vrenhin ar ffrwst y bown peri dyfynnu milys y vab hyt rac y vron. canys vygharedic verch a rodaf idaw yn wreic priawt. Ac yna yr eglwys yd aethant y wneuthur eu priodas. ac escob llundein a gant yr efferen. Ac odynd yd aethant yr llys tywyssogawl. ac yna y gelwis etwert vrenhin ar miles. Dyret yma heb ef. mi a rodaf it vy merch. am brenhinaeth gyt a hi. Ac yny dyd hwnnw yd aeth eneit y brenhin oe gorff. ac yd aeth yr eneit y drugared duw. a gwyllaw a orugant y corff hyt trannoeth. ac y cladassant. ac y trigwys milys yn vrenhin. Ac yna yd ymgynnullasant y gyt ieirll a barwneit. a gwedy bwyd y rodassant gwrogaeth idaw. Weithon y mae bown o hamtwn yn vrenhin coronawc. ae deu vab yn vrenhined. diolwch y duw. a goruot ar eu gelynyon. ac y trigassant pymthec niwarnawt. Ac yna y gorchymynwys bown y vab y sabaot. ac ynteu herwyd y barabyl a dyghawd yny vywyd na bydei balledic idaw. Ac yna y kerdawd bown vrenhin raddaw hyt yn hamtwn. ac yr borthua y doeth. ac y eu llogheu. Ac yna y kymmerth terri gennat y vynet y wlat. ar nos honno yd aeth bown y dinas cwlwyn.

LXXI.—A thrannoeth y bore kymryt y genhat aoruc bown. a cherdet dros amryuaylon gwledi yny deuthant hyt yn ruuein. y dinas da. Ac yna yd oed archescob oe vrenhinaeth ef ae vab. ac yn drebelit y doeth y vab attaw. ac yr mor yd aethant. ac ny orffwyssasant yny deuthant hyt yn mwmbrawnt. A phan doethant yr llys. yd oed y vrenhines yn glaf gorweidawc. a phan welas hi y harglwyd. galw arnaw aoruc. Arglwyd heb hi. claf iawn wyf. ac ny pharhaaf nepell. A phan gogleu y brenhin hynny. ynuydu hayach aoruc. a dywedut

Arglwydes, or bydi varw di. minheu a vydaf varw gyt athi. Arglwyd heb hi. pwy a gynheil dy gyfoetheu durdedic. Arglwydes heb ef. nym tawr ohonunt. eis-swys diolchaf y duw. y mae i miui meis a allant kynhal vyghyfoetheu. ac yna y peris galw ar yr archescob. ac a dywawt wrthaw. Gwna orchymyn vy arglwydes. Mi a wnaaf arglwyd yn ufud. Ac yna y kyffessawd. ac y dywawt y ewyllys. a thra yttoedynt yn hynny. ef a athoed bown y edrych y varch. a phan doeth yr ystabyl. ef a welei y varch yn varw. Ac yna yd ymchoelawd dan wylaw. ac yna y doeth y vab attaw y hyfrydu. ac val kynt abreid na cholles y synwyr. ac y deuth y mab at y vam. a dywedut wrthi. Vy mam heb ef. yd wyt yn llad vynhat. canys kymeint yw y duchan. ac na bu eiroet y gymeint. Vy mab y tec. heb yr hi. galw ar bown yma. ac yna y redawd y mab yn ol y tat. Vynhat y tec. heb ef. bryssya at vy mam. A phan welas bown hi. y kymerth ef hi rwg y vreicheu. a gorchymyn aorugant gi eu mab y duw. ac ar hynny y teruynassant wy ell deu. ac y doeth ynghwanec y gant o egylyon y dwyn eu heneideu yr nef at duw. Eu gwylaw a orugant y nos honno hyt trannoeth. ac nyt oed da gan gi urenhin eu cladu wynt ymplith dynyon ereill. ef a beris wneuthur ysgrin o vein marmor. a pheri urenhined urdedic ac escyb dwyn y kyrff yr eglwys a barassei ef e hun y gwneuthur. yn enw seint lawrens. ac yna y coronawyt gi o goron mwmbrawnt. Ac y velly y teruyna ystorya bown.

Subscribers.

- Armitage, Rev. Edw., Rome.
 Asher, Messrs., & Co., London. 2 copies.
 Barnes, Rev. Wm., B.D., R. Came, Dorset.
 Barnwell, Rev. E. L., M.A., Melksham.
 Beale, W. J., Esq., Bryntirion. 2 copies.
 Bennett, N., Esq., Treveglwys, Montgom.
 Bradshaw, H., Esq., King's Coll., Cambridge.
 Breese, Edward, Esq., Tremadoc.
 Brereton, And. Jones, Esq., Mold.
 Brockhaus, J. A., Esq., London.
 Cambridge University Library.
 Chesham's Library, Manchester.
 Copenhagen Royal Library.
 Cornell Univ. Library, Ithaca, N. York.
 Cowell, Professor, Cambridge.
 Davies, Rev. D. J., Merchant Taylors'.
 Davies, Rev. John, M.A., Hampstead.
 Davies, Rev. J. V. St. David's, Festiniog.
 Davies, Rev. J. E., R. Llangelynin, Mer.
 Denbigh, Rt. Hon. The Earl of.
 Edwards, Rev. T. Wynne, V. Rhudlan.
 Elias, J. R., Esq., Pentraeth, Mone.
 Evans, Alcuin C., Esq., Caernarthen.
 Evans, Rev. D., V. Abergele.
 Evans, Rev. D., Lledrod.
 Evans, Rev. D. P., V. Caernarthen.
 Evans, Rev. D. Silvan, R. Llanwrin.
 Evans, J. Bagnal, Esq., Temple.
 Evans, Rev. J. M., V. of Bistree.
 Evans, Stephen, Esq., Old Change, Lond.
 Evans, Rev. T. H., V. Llanwdhyu, Montg.
 Felix, Rev. J., C. Llansantffraid, G. C.
 Ffoulkes, Ven. Archdeacon, R. Llandysall.
 Ffoulkes, W. Wynne, Esq., Chester.
 Foulkes, J. G., Esq., Llwynymaen.
 Georg, H., Esq., Geneva.
 Göttingen Royal University Library.
 Griffith, Miss Conway, Carreglwyd, Mone.
 Griffith, J., Esq., Egremont, Liverpool.
 Grossherzogliche Bibliothek, Weimar.
 Guest, Dr. Edw., Principal, Caius Coll. Cambridge.
 Hamer, Edw., Esq., Abersychan, Monm.
 Harlech, Right Hon. Lord.
 Heaton, Rev. C. W., R. Aston Clinton.
 Heaton, Rev. H. E., V. Bettws yn Rhos.
 Holland, S., Esq., M.P., Caerleon.
 Howell, Ab., Esq., Rhiewport, Montgom.
 Howell, D., Esq., Dolgelluog, Montgom.
 Hughes, R. H., Esq., Kinnel, St. Asaph.
 Hughes, Rev. T. J., R. Llanbedr, Dyff. Cl.
 Humphreys-Owen, A. C., Esq., Glanac-vern, Mont.
 James, Rev. T., V. Netherthong.
 Jenkins, R. D., Esq., Kilbronnoe, Card.
 Jenner, Hen., Esq., British Museum.
 Jesus College Library, Oxford.
 Jones, R. E., Esq., Kern Bryntalch, Mont.
 Jones, Erasmus, Esq., Angel-st., Lond.
 Jones, John, Esq., Solicitor, Oswestry.
 Jones, J. H., Esq., Solicitor, Portmadoc.
 Jones, Wm., Esq., Glandenys, Lampeter.
 Joseph, D. Davis, Esq., Cardiff.
 Joseph, Joseph, Esq., Brecon.
 King's Inn Library, Dublin.
 Llanover, Rt. Hon. Lady. 2 copies.
 Lee, Rev. M. H., M.A., R. Hanmer.
 Leighton, Stanley, Esq., M.P., Swansea.
 Lewis, Rev. Canon E., M.A., R. Dolgelluog.
 Lewis, Lewis, Esq., Newtown Hall.
 Lewis, Wm., Esq., Twyn yr Olyn.
 Liverpool Free Library.
 Llewelyn, T. D., Esq., Mountain Ash.
 Lloyd, Howel W., Esq., Upper Chelsea.
 Lloyd, Chevalier, K.S.G., Weymouth.
 Lloyd, Rev. R. H., R. Cliffe, Kent.
 Lloyd, Rev. T. H., Oswestry.
 Londonderry, M. H. the Marchioness of.
 Longmans & Co., London. 2 copies.
 Mainwaring, T., Esq., Galtvaenan.
 Matthew, Rev. Frob. M.A., R. Llan-
 dyfallo, Montgomeryshire.
 Mason, Rev. R. Wms., M.A., R. Llan-
 trisant, Mone.
 Miller, A. W. K., Esq., British Museum.
 Morgan, Rev. D., V. Penrhyn Dendraith.
 Morgan, Edw., Esq., Machynlleth.
 Munich Royal Library.
 Nicholl, J. C., Esq., Merthyr Mawr.
 Nicholas, Dr. Thos., M.A., London.
 Oldfield, J. E., Esq., Bettws yn Rhos.
 Owen, Rev. Elias, Ruthin.
 Owen, Rev. H. Davies, D.D., R. Tre-
 draeth, Mone.
 Owen, Rev. R. Trevor, M.A., V. Llan-
 gedwyn.
 Parry, Rev. Henry, V. Llanvair-is-gaer.
 Parry, L. Jones, Esq., Madryn. 2 copies.
 Phillips, F. L. Lloyd, Esq., Penty Park,
 Pembrokeshire.
 Philipps, J. Roland, Esq., Temple, London.
 Pope, T., Esq., Q.C., Harod y Bryn.
 Powell, Thos., Esq., Taunton.
 Powis, Rt. Hon. the Earl of.
 Price, L. R., Esq., London.
 Price, Wm., Esq., Solicitor, Abergavenny.
 Prichard, Rev. Hugh, Dinam, Mone.
 Pritchard, R. H., Esq., Tanycoed, Bangor.
 Powell, Ev., Esq., Newtown.
 Quaritch, B., Esq., London. 8 copies.
 Rees, Rev. Henry, V. Abercawwy.
 Reynolds, Joa., Esq., Merthyr Tydvil.
 Rhys, Professor, Oxford.
 Richards, Brinley, Esq., London.
 Roberts, Rev. R., Bettws Rhos.
 Roberts, R., Esq., Dep. Reg., St. Asaph.
 Roberts R., Esq., Tremadoc.

SUBSCRIBERS—continued.

Roberts, Rev. Wm., Abergale.
 Roberts, T. W., Esq., Newport.
 Savin, T., Esq., Oswestry.
 Sayce, Rev. Professor, Oxford.
 Shelly, John, Esq., Plymouth.
 Sisson, R. J., Esq., St. Asaph.
 Skene, W. F., Esq., Edinburgh. 2 copies.
 St. Asaph, V. R. the Dean of.
 St. Asaph Cathedral Library.
 St. David's, Rt. Rev. the Lord Bishop of.
 St. David's College, Lampeter.
 Stanley, Rt. Hon. Lord, of Alderley. 2 copies.
 Stephens, Mrs. Thos., Merthyr Tydfil.
 Stokes, Whitley, Esq., C.S.I., India Council. 3 copies.
 Temple, Rev. R., H.M. Inspector of Schools.
 Thomas, Rev. D. B., M.A., V. Meirad.
 Thomas, John, Esq., Pencroth Gwalia.

Trabernae, G. M., Esq., St. Hilary, Cowbridge.
 Trölmér, K. J., Esq., London.
 Turner, Rev. J. J., Pentrechuallyn.
 University College Library, Aberystwyth.
 University Library, Tübingen.
 Vaughan, H. F., Esq., London.
 Williams, John, Esq., Treffos, Mon.
 Williams, J. Buckley, Esq., Manawron.
 Williams, Rev. Canon D., R. Castle C.
 Williams, Rich., Esq., Schieler, Newmyn.
 Williams, Rev. Robert, M.A., R. Llan-
 leulan, Mon.
 Williams, W., Esq., Princ. R. V. Coll.,
 Edinburgh.
 Wynn, Hon. T. J., Gironliron.
 Wynn, Sir Watkin Williams, Bart., M.P.
 Wynne, Mrs. Brownlow, Garthwryn.
 Wynne, W. W. E., Esq., Penarth.
 Wynne, W. R. M., Esq., do.
 Yale College Library, Newhaven, U.S.

Part V.

Price 15s.

Burdau Padric;

Buchedh Meir Uryr; Seith Pechawt Marwawl;
Euangel Nicodemus; P Groglieth; Hanes Pontius
Pilatus; Historia Judas; Prophwydoliaeth Sibli
Doeth; Breudhwyt Pawl Ebostol; Pwyl p
Pader; Seith Doethion Ruwein; Pr Olew
Bendigeit; Gwlat Ieuan Uendigeit, etc., etc.

BEING EARLY VERSIONS INTO WELSH OF ST. PATRICK'S PURGATORY; THE LIFE OF
THE VIRGIN MARY; THE SEVEN DEADLY SINS; THE GOSPEL OF NICO-
DEMUS; THE MASS OF GOOD FRIDAY; THE HISTORY OF PONTIUS PILATE; AND
JUDAS; THE PROPHECY OF SIRIL, THE WISE; THE DREAM OF ST. PAUL; THE
MEANING OF THE LORD'S PRAYER; THE SEVEN WISE MEN OF ROME; THE
BLESSED OIL; THE COUNTRY OF THE BLESSED JOHN, ETC., ETC.

Edited, with a Translation and Glossary,

FROM THE COPIES PRESERVED AMONG THE HENGWRT MSS.
IN THE PENIARTH LIBRARY,

BY THE

REV. ROBERT WILLIAMS, M.A.,

RECTOR OF CULRINGFID, (GLOR)
CANON OF ST. ASAPH

1880.

LONDON:

PRINTED FOR THE EDITOR BY

THOMAS RICHARDS, 37, GREAT QUEEN STREET.

NOTICE.

Parts I, II, and III comprise the "SEINT GREAL", which is complete, in a handsome volume of 750 pages, containing the Welsh Text, with an English Translation, and Glossary.

Being printed for Subscribers only, the First Volume can now only be had by sending a Post-office Order for Thirty-five Shillings, direct, to the Editor (Ludlow, post-town), when a copy will be forwarded, free of postage.

Part IV contains the "CAMPEU CHARLYMAEN", or the Gests of Charlemagne; and the "YSTORYA BOWS", or History of Bevis of Hamton.

Part VI will complete the Second Volume; and new Subscribers will greatly aid the undertaking by sending a Guinea, which will pay for Part V, now ready, and Part VI, which will be duly forwarded.

PURDAN PADRIC.

I.—PURDAN padric y gelwir hwnn. Y brawt henri yr hwnn lleiaf or myneich. Mab ufyd er duw. ac enw yn rod uvydawt ygyt a chysylldedic annerch ygkrist. Y racdamunedic arglwyd y henri abbat osertyse. y anrydedus tat. chwi aorchymynnysawch ymi anuon ynyscrivennedic ywch yr hynn adywedeis y glybot ynn an kytrycholder or purdan. Hyspys yw y gwnafi hynny yn vodlonach o allu y gymell o arch ych tatolyaeth chwi y gyflewni y gweithret hwnnw. kanys kytamunwn. i. gulet crýnodeb y lawer trwy vy gweithredoed. i. eissoes yn bennaf y gwnaf y ryw betheu hynny oth arch ti. namyn dirgeled ych tatolyaeth yn leihaf. Odyna nyt adefwn. i. byth y veint hwnn yma yn ofyn a charyat duw. lleu o honafi dim. neu y warandaw. kanys llyfaswn. i. dywedut o wynuydedic rigor bap. llawer amryw betheu awneir yn erbyn yr eneiteu gwedy ymadawont ar petheu dayrawl. a rac gossot ohonaw ef y petheu lluossoccaf o gorfforawl datkanedigaetheu. hyt pan dangossei ef aruthret y rei trist am eu gwall. a hyt ban ennynhei ef y rei llawen ar ouunet. Minheu a gwplaafl ych gorchymyn chwi. yn anrededussach ar grynodeb y rei mul. canys gossodedic yw yn llawer o agreitheu. y dyweit y pab hwnnw. dyuot egylyon da. neu rei drwc yn gytrychawl ar diwed yr eneiteu or poeneu. nyt amgen. pan elont or corff y rei atynnont yr eneiteu or poeneu os haedant. neu y rei da a dycecont yn berffeith y orffwys. Ef a dywedit heuyt y pab hwnnw. wybot weitheu or eneiteu kyn eu mynet or corfforoed llawer o betheu a delont rac llaw. ae o attep y kytwybot y mywn. ae val y dangosso y gweithredoed o vaes. Yr eneiteu heuyt a elont ar ysglyff or corffor-

oed. ac a delont eilweith yr corfforoed dracheuen. y datkanant hwy ryw weledigaetheu. ac amlycter eu gweithredu. a ffoeneu y rei enwir. ae o lewenyd y rei kyfyawn. eissoes yny damweinheu hynny ny wybydant hwy dim namyn o beth corfforawl. nyt amgen. avonyd. cafyneu. pynt. llogeu. tei. coetyd. gweirglodyeu. blodeu. dynyon hagyar. neu rei tec. ac y gwybydant o damwein-eu pob peth a nottaont y garu. herwyd llewenyd bydawl neu y ofynocau herwyd poen. pan ellygher yr eneiteu or corfforoed trwy boeni y corff oe dwyn gyr y dwylaw. neu y luscaw ger y traet. neu y grogi ger y vynwgyl. neu yny boeni. neu torri y vynwgyl. neu amgen dihenydant aruthyr y diodef.

II.—Y rei hynny nyt mynych damweinant yni. diheuryd hagen amouyn odyonon llawergweith pa ryw wed yr eynt yr eneiteu or corfforoed a phylle y kerdant. a pheth a geffynt. a pheth a gymerynt. canys y rei hynny a gudyant racom ni. Mwy hagen y mae ofyn ac anhyfurydryd y damweineu hynny yni noc y gofynwn ymdanunt. canycherdwys hynn y neb anhyspys yn digawn y diogelet. namyn hynn o hyspysrwyd a geffir. Y rei da ny daw agheu drwc yn ol buched da. nac agheu da yn ol buched drwc. kyt triccyo yr haeded-igaetheu hyt yr agheu. a gwedy agheu talu gobrwy udunt. eissoes hwy a boenir o amser or purdan yn y poen a dywedir y vot wedy agheu yr honn a elwir y purdan. yn yr hwnn y poenir y rei a uuchoccaont yma y neb y rei yn gradeu. Y rei gwiryon hagen a anuonir y muched tragywyd. Odyna megys y gossodir poen corfforawl y gan duw. velly yny poeneu hynny y maent lleoed corfforawl yn yr rei y dywedir bot gwahan boeneu. Y poeneu mwyhaf hagen a gredir y bot ar y rei y gweisc y cabyl y waeret. Diheu yw bot y llawenedigaetheu mwyhaf ar y rei y nesseir y arnunt trwy gyfyawnder yr lle pennaf. Yny chymherued hagen y mae petheu da. a phetheu drwc. yr hynn y welir y wedu yr datkannedigaeth hwnn yma. Ar peth a gredir y vot uffernn y dan y daear neu odis kyuet y daear megys carchar. neu gastell tywyll mal y dyweit

rei. nyt urdessir neb yn y lle hwnnw. A pharadwys yr hwnn yssyd yn y dwyrein ar y dayar yn y lle y dywedir bot eneiteu ffydlonnyon gwedy rydhaer o boeneu y purdan yn kymryt eu digriuwch gwynuydedic. Seint awstin a dyweit am eneiteu y rei meirw y bot o agheu hyt dyd brawt gan achwanecchau udunt yr hynn a gymeront megys y bo teilwg udunt. ae i orffwys. ae y boeneu. Y gwynvydedic awstin. a seint gregori a dywedant. yr eneiteu hep gorfforoed gallu y poeni o gorfforawl boen yn y tan. A llyma val y kedyrnheir hynny yn hysbys. Ympoen y purdan yn yr honn y purheir yr etholedigyon gwedy agheu. Diheu yw y poenir rei yn vwy noc ereill. rei yn llei megys y haedunt. Y boenn honno diheu yw na digawn dynyon y synhwyrw. canys bychan y synhwyrir y poenneu hynny y gan dynyon. eissoes yr eneiteu aelont or corfforoed. Ac elchwyl o arch duw a ymhoelant yr corfforoed y gan y rei hynny y datkenir neb ryw arwydoneu. Kyffelyb y betheu corfforawl y dangosir petheu ysprydawl. canys ony welit y ryw betheu hynny y gan y ryw eneiteu hynny. diheu oed nat adolygit y gan yr eneiteu a uuchoceynt yn y corfforoed yn disymut a wypynt o betheu corfforawl e hunan. Odyna ef a dywedir yn y chwedyl hwnn gwelet petheu ysprydawl o dyn marwawl. ac yny corfforaeth megys yn y corfforawl ffuryf a ryw. Y neb a dywat y chwedyl yni. ac yny ved y gwybu ynteu. mi ae dywedaf kynn diwed y chwedyl.

III.—Padric sant mawr a dywedir pan bregethei ef geireu duw yn gyntaf yn Iwerdon gan oleuhau anryfedodeu gogonyant. canys ef a lauryus gallu o vwystuilawl eneiteu dynyon y wlat honno y gan drwc o aruthter poeneu uffernn. ae chadarnhau yn daeoni trwy adaw llewenyd paradwys udunt. Gwir a dywat y datkanwr a gyfflybwys dynyon y wlat honno y vwystuilait. Kanys pan oedwn. i. yny wlat honno ef a deuth attafi kynn y pasc gwr oedawc moel gwedy dygwydaw y wallt o heneint a llescu yn vawr. ac a dywat na chymerassei ef eiroet rinwedeu corff crist ae waet. Ac yn

y dyd hwnnw nyt amgen nor dyd nessaf yr pasc y mynnei ef y gymryt. a chyn gwelei ef vy mot. i. yn vynach ac yn offeirat y mynawd ef amlyccau ymi y uuched ef trwy gyffes hyt pan allei nessau a rinwed corff crist yn diogel. a chanyt atwannyat ef ieith y wlat honno. mi a gymereis y gyffes ef trwy gyfyeithyd. A phan yttoed ef yn gwneuthur teruyn ar y gyffes. mi a ovynheis idaw trwy y kyfyeithyd a ladasei dyn eiroet. Ynteu a dywat na wydat yn hyspys a ladasei mwy no phum nyn. a hynny yr anustruaw a ladasei. A megys nat oed argywedus ef y hynny mor vychan a ladasei. Ynteu a vrathassei lawer. ny wydaut ynteu a uuyssynt veirw hwy o hynny. ae na buyssynt. Ef a debygei nat aei ef ygkyfyrgoll yr y pechawt hwnnw. pan dywedeis. i. idaw ef y mae gorthrymaf pechawt oed hwnnw a mwyhaf y godyant gan y creawdyr y wneuthur. Beth bynnac hagen a orchymynnwn. i. idaw y gymryt er rydit oe bechodeu ef ae kymerei yn hegar. ac a vynhei y gynnal heb leiheu dim. Y mae hyn hagen heb y leiheu megys yn anyanawl y dynyon y wlat honno. megys y dynyon o genedyl arall. bo mwyhaf y dygwyd-ont yn drycyoni trwy annwybot. Y mae parodach a gwastadach vydant wy yn gwneuthur eu penyt gwedy adnapont y bot y mywn cam a chyfueilorn. o achaws y ryw bethu hynny y dangossw. i. y bot wy megys gwystuileit. Pan vynhei y gwynvydedic badric yr kenedloed yny iwerdon megys y dywedassei y ymchwelut o aruthter. achyfueilorn poeneu. ygaryat llewenyd. y dywedynt hwynteu nat ymhwelynt. nac yr gwyrtheu ryfed a welynt idaw ef y wneuthur. nac yr y bregeth ynteu. hynny welei un o honynt wy poeneu y rei drwc. a llewenyd y rei da. hyt pan vei hyspysach udunt y petheu a welynt. nor petheu aadawei ef udunt wy. Gwynvydedic badric hagen megis yr oed ef ommedauc y duw yr iechyt yr bopyl. gouunedussach uu yna y wyluaeu a dyrwesteu. a gwedieu. a gweithredoed da. a phan oed ef velly. yr arglwyd iessu grist gwardawc a ymdangosses idaw. ac a rodes tyst yr evengyl a bagyl. y rei a enrydedir etwa yn werthuawr greireu megys y

mae teilwg. ar vagyl honno a elwir bagyl iessu. ar archescob pennaf yn y wlat honno a geiff y creireu hynny. megys arwyd pennaduryaeth yw. Yr arglwyd duw a duc padric odyo y le diffeith. ac y dangos idaw gogof gronn a thywyll oe mywn. ac a dywat wrth badric. Pwy bynnac a el dan benyt yn aruawc o ffyd yawn yr ogof honno. a thrigryw yndi dydgweith a nosweith ef a purheir oe holl bechodeu. a gwedy kerdo trwydi ef a wyl yno poeneu y rei drwc. Ac o byd gwastat yn y ffyd ef awyl llewenyd y rei gwynvydedic. Ac yna y diffllannwys yr arglwyd y wrth badric. ae adaw yn gyfulawn o yspydawl digrifwch.

IV.—Y gwynvydedic batric a obeithei yma ymhoelut y bopyl o gyfeilorn. ae yr ymdangos or arglwyd idaw. ae dangos yr ogof idaw. Ac ar hynt kyweiraw eglwys a wnaeth yno. Ar gwynvydedic awstin yn tat ni a ossodes kynhonwyr o reol yr ebestyl yn yr eglwys honno. Ar ogof hagen aoed yny vynwent yny tal at y dwyrein yr eglwys. ac y gwnaeth ef mur yn y chylch. a phorth ar y mur. a chlo cadarn ar y porth hyt na chai neb mynet idi heb ganyat. A gorchymyn a oruc y porthor yr eglwys cadw anwyd yr agoryat. Ac yn oes y gwynvydedic awstin. ef aaeth llawer yr ogof y gymryt y penyt. A rei hynny pan delynt odyo atyg-ynt tystolaetheu ar welet o honunt y poeneu mwyhaf. ar llewenyd mwyhaf megys y gwelyt yn pwyssaw. Ar hynn a dywedei y rei hynny. a erchis y gwynvydedic badric y nodi yn yr eglwys. Ac o achaws tystolyaeth y rei hynny y kymerth rei or dechreu pregeth y gwynvydedic badric. A chanys yny lle hwnnw y purheir dyn oe bechodeu. Y lle hwnnw wrth hynny a elwir purdan Padric.

V.—Gwedy marw padric sant yr oed greuydwr da yn brior yn yr eglwys honno. a gwedy llescu o heneint o honaw. ac nat oed un dant yny benn namyn un. A megys y dyweit y gwynvydedic rigor. kyt boet iach hen eissoes gwan vyd yn wastat oe heneint ehun. Y gwr hwnnw a vynnawd kyweiraw lle idaw gyr llaw hundy y kanhonwyr hyt na wnelei ef volest y ereill o

wander y heneint ef. Y brodyr jeueinc a delynt y ofuwy yr henn hwnn dan veint oe garyat. a notteynt dywedut wrthaw trwy ware val hynn. Pa gyhyt tat y mynny ti trigyaw yn y uched honn. neu pa bryt y mynny ditheu vynet odyma. ynteu a dywat val hynn. Gwell oed gennyfi vy meibon. i. vy mynet odyma kynno hynn nom byw ynheu yma val hynn. canyt oes yma ymi namyn trueni. Yn lle arall hagen mi a gaffaf ogonyant mawr. eissoes ewyllys duw a wneir ymdanafi om buched. Odyna y kynhonwyr a glywynt oe hundy yn y gell yd oed y brawt henn yndi egylyonn yn canu yn wastat yny gylch ef yn y mod hwnn yma. Gwynvydedic wyt ti. a gwynvydedic yw duw yr hwnn yssyd ytheneu di. y geneu ny chymerth yroet y digrivwch o vwyt. Y vwyt ef bara a halen oed. a dwfyr oed y diawt. Ynteu ordiwed megys y damunwys. a aeth yn detwyd ar yr arglwyd duw. Diheu yw hynn hagen yn amser padric sant ac yn amseroed ereill wedy hynny. mynet llawer o dynyon yr purdan. Rei ohonunt a doynt dracheuyn. ereill a bellynt yno ac ny doynt. Y gwyr kyfarwyd a berynt yscriuennu chwedleu rei a delynt odyno. ae damweineu yno.

VI.—Defawt oed ossodedic yno y gan badric. ac ae ketwis y gwr a uu yny le wedy ef. nat elei neb yr purdan onyt trwy gannyat yr escob. a heuyt dewis ohonaw oe briawt ewyllys mynet yr purdan dros y bechodeu. Y neb a ymlyccao yr escob y darpar trwy vynet yr purdan. yr escob a dyly annoc idaw peittyaw ar darpar hwnnw. a dywedut idaw. mynet llawer yno. ac na doethant byth dracheuen. O thric ynteu yn y darpar kymeret lythyr yr escob a doet at y prior yr lle hwnnw ar ffrwst. ar prior gwedy lleu y llythyr a dyly annoc idaw yn graff dewis penyt arall. ac nat el yr purdan. a dangos idaw y perigyl a gauas llawer yno. O thric ynteu yn y darpar: dyget y prior ef yr eglwys. a bit yno pymthec niwarnawt yn dirwestu. a gwedieu. a gwedy darffo hynny galwet y prior y cwuent ygyt. A gwedy offeren vore kymuner y pennydywr hwnnw. a cherdent ac ef parth a drws y purdan dan ganu pro-

cessio a letania a bwrw dwfyr swyn. Y prior hagen eilweith a dylly datkannu idaw ef ygwyd pawb yr ymdaraw a wna y kythreuleit yn y lle hwnnw ac ef. a meint a gollet o dynyon yn yr ogof honno. O byd gwastat ynteu yn y darpar. kymeret vendith pawb or offeireit. a gorchymynet y bawp wediaw drostaw. Ac ae briawt law dodet arwyd y groc yny tal. ac aet y drws yr ogof ymywn. Ac ar hynt caet y prior y drws ac ymhoelet dracheuen yr eglwys ae brocessio. Ar bore trannoeth doet yr eglwys. ac y drws yr ogof yn y processio. ac agoret y prior y drws. ac o chyferuyd y dyn a adoed yr purdan yn dyuot dracheuen. trwy lewenyd mawr dycker ef yr eglwys. ac yno y byd pymthec niwarnawt yggwyluaeu. a gwedieu. Ac ony delei ef yn yr un awr trannoeth. diheu oed y golli. ar prior a gaei y drws. ac yr eglwys y deuynd dracheuen.

VII.—Yn yr amsseroed hynn yma yn hoes ni hagen y damweinyws o rat kyffes: dyuot marchawc y ystyphan vrenhin. nyt amgen. noc ywein varchawc. At yr escob y deuth yd oed y purdan yn y escobawt. y gyffessu. a phann oed yr escob yn angreithaw y marchawc hwnnw am y bechodeu. ac yn dywedut codi duw ohonaw yn orthrwm. Ynteu a dodes ucheneit o amlwc ediuarwch y gallon y gwaei benyt dros y bechodeu herwyd ewyllys yr escob. A phann oed yr escob yn gossot penyt herwyd messur y bechawt. Ywein varchawc a dywat. kann gwneuthum. i. o godyant y duw kymeint a hynny. Mi a gymeraf benyt a vo trymach. nor holl benytyeu ereill. Gan dy gygor ti arglwyd ath vendith mi aaf yr purdan padric. megys y haedwyf caffel madeueint om pechodeu.

VIII.—Yr escob yna a gyghores idaw ef na chymerei y penyt hwnnw arnaw. ny chytsynnwys y marchawc gwrawl ac annoc yr escob am beidaw. Yr escob a dywat wrthaw colli llawer yno. y geissaw y ymhoelut ef y wrth y penyt hwnnw. ac ny allwys ef blyc ar y marchawc yn y benyt er ofyn hynny. Yr escob a gyghores idaw ef kymryt abit myneich neu gynhonwyr ymdanaw. y marchawc a dywat nas

kymerei yny elei yr purdan yn gyntaf. Yr escob a welas gwastatrwyd y edivarwch ef. ac ae hanvones ef at y prior yr lle yr oed y purdan. A llythyr gantaw y erchi y ellwg yr purdan herwyd deuawt y rei a benyttyit yno. A phan deuth ef ac adnabot or prior y neges. ynteu a datkanawd y perigyl ar collet adaroed y lawer yno. Y marchawc a dywat codi duw ohonaw yn vawr. a minheu aaf trwy ediuarwch penyttyaw hynny yn erbyn ych kyghor chwi yr purdan. Odyna y prior ae duc ef yr eglwys. ac yno herwyd deuawt y bu hymthec niwarnawt. yn dirwestu. ac yn gwediaw. A gwedy hynny y prior ar cwuent gwedy offeren ae kymunawd. ac a aethant ac ef parth a drws y purdan dan ganu a gwascaru dwfyr swyn. ac elchwyl y prior a annoges idaw nat elei yr penyt hwnnw. cany ellit na rifaw na gwelet y sawl wahanryw poen yssyd yno. Y marchawc a uu wastat yn y darpar. ar prior a dywat wrthaw val hynn. llyma yr awr honn dos y mywn yn enw yr arglwyd. a phy gyhyt bynnac y bych yn kerdet yr ogof dan y dayar ti a doy y oleuat. ac a wely vaes gwastat. a thi a wely neuad yny maes a gweith ryued arnei. A gwedy delych yr neuad ymywn ar hynt ef a daw attat gennadeu o bleit duw. ac a hyspyssan it beth a wnelych. a pheth a odefych a hynny yn graff. a gwedy el y rei hynny ywrthyt. ar hynt ef adaw ereill attat yth broui. Val hyn y damweinwys y rei a aethant yma yth vlaen di. a thitheu byd wastat yn ffyd grist. Y marchawc gwrawl hagen ny bu arnaw ef perigyl a glywssei ef y damweinaw y ereill yno. ac val y bu ef gadarnn gynt yn arueu yn ymlad a dynyon. yna kadarnach uu yn arueu o ffyd. a gobeith. a chyrchu a wnaeth y ymlad a dieuyl yn gyweir o gyfyawnder gan ymdiret yn trugared duw. Canys yn gyntaf ymorchymyn a wnaeth y wedieu pawb. a dyrchael y law deheu a dodi arwyd y groc yny tal. ac yn llawen trwy y ymdiret mynet aoruc yr porth ymywn. ac ar hynt y prior a gaywys y porth o vaes. ac amhaelawd ar processiwyn yr eglwys.

IX.—Ar marchawc yna a gymerth awen milwryaeth

o newyd yndaw. ac a gerdawd racdaw yn lew kyt bei ehun. a mwyvwy y ymdirect yn yr arglwyd a mwyvwy oed y tywyllwch idaw gan bop cam a gerdei ymywn. ac yny lle ef a golles y goleuat. a hyt nat oed dim namyn tywyllwch. ac or diwed ef a welei vychydic o oleuat oe vlaen yn yr ogof. ac yny lle ef a welei y neuad yn y maes mal y dywedysit idaw. ac nyt oed yno oleuat onyt mal y byd yma y gauaf gwedy y del yr heul yn y hadeu. Nyt oed gant hagen yr neuad namyn pyst a breicheu yny chynnal. ar weith clawstyr myneich. Gwedy ymdeith ohonaw yghylch y neuad y etrych ryuedawt y gweith. ef aaeth ymywn. ac ot oed ryued gweith y neuad o vaes ryuedach oed ovywn. Ac ynteu a eistedwys enkyt bychan yn y neuad gan ymryuedu y chyweirdabeu ae gweith. a phan oed ef velly. llyma bymthegwyr o wyr creuyd newyd eillaw y barueu. a gwiscoed gwynyon ymdanunt yn dyuot yr ty ymywn. ac yny resaw ef yn enw yr arglwyd. ac yn eisted y gyt ac ef yn distaw. ac un ohonunt megys tywyssawc arnunt tybygei ef oe degwch. ac y dywat wrthaw val hynn. Bendigedic vo enw duw yr hwnn a gadarnhawys darpar da yth gallon di. a phoet ef a gwpplao y daeoni hwnnw. annoc yti megys y dechreuis. a chan deuthosti yr purdan yth purhau oth bechodeu. Reit yw yti yn eill ae gwneuthur agheu yn anghen yn wrawl didarpar. ae titheu trwy lesged mynet dy eneit ath gorff ygkyfyr-goll. yr hynn nys damweinho duw yt. Hynn hagen gwedy y delom ni y wrthyt. ef a daw attat lloneit y ty o dieuyl. ac a dygant yr boen gorthrwm. ac a vygythyant dy dwyn y boeneu a vo trymach. a hwy a gnigyant yti dy dwyn dracheuen yr porth y deuthost trwydaw heb poen. ac yn didrwc gan vedylyaw kellweir it. ac o gallant wy dy dwyllaw ti velly. neu dy oruot. o godyant poeneu. neu aruthter eu bygytheu. neu o gytsynnyeit ohonat ae hadaweu gan adu ohonat udunt dy dwyllaw. dy eneit ath gorff a ant ygkyfyrgoll. a dot titheu dy ffyd ath obeith yn gadarnn yn yr arglwyd duw val hynn yma nat y ystygych ti y hadaweu hwy. nac y bygytheu. nac y poeneu. namyn megys y tremygu

wy yn wastat, ac ef ath purheir ditheu oth holl bechodeu. ac ygyt a hynny, ti a wely y poeneu a darparwyd yr pechaduryeit, a gorffwys y rei gwiryon yn eu llewenyd. Bit duw yth gof yn wastat, pan boenon hwy di, galw ditheu yr arglwyd iessu grist, ac ar hynt val y dywetych yr enw hwnnw, ti a vydy ryd or holl boeneu. Ac ni allwn ni ohir yma bellach ygyt a thi, namyn yr holl gyuoethawc duw yth orchymynwn. A gwedy rodi eu bendith idaw, yd aethant ymdeith y wrthaw.

X.—Y marchawc yna a ymgyweirawd y mywn milwryaeth o newyd, val yd oed wrawl yn ymlad a dynyon gynt, a arhoes yn barawt, ac yn gadarnn o arueu crist y amrysson yna yn erbyn kythreuleit, canys y neb a vynho amrysson yn erbyn dieuyl, ynn gyntaf y dyly gwiscau lluryc kyfyawnder ymdanaw, a dodi helym iechyt tragywyd am y benn, y gadarnhau y vryt yggobeith goruot, ac amddiferet a tharyan y ffyd, a bit gledyf yr yspryt glan gantaw, nyt amgen, noc geir duw, ac yn ouunedawl galwet ar yr arglwyd iessu grist, hyt pan ynteu a ymdiffyno y vrenhinyaeth ef yn gadarnn, ac val na orffer ef o nerth y rei a ymdrawant nny erbyn ef, ac nas twyllo gwarder ynteu yr honn ny thwyll neb a ymdireto yndi. Pan oed y marchawc yna yn eisted e hun yn arhos ymlad a dieuyl, ac yn ofynawc, yn disymwth llyma y clywei twryf ygkylch y ty megys kyffro ar yr holl dayar, ac nyt oed lei y twryf hwnnw no chyt bei holl dynyon y dayar, a holl greaduryeit y mor, ar awyr oe holl allu yn gweidi, ac yn ymfust. Ac yny kynhwryf hwnnw pei nat ymdiffynit o nerth duw, ac o dysc y gwyr ae kyghorassei ef diwethaf, ef a gollassei y synnwyr, ac ot oed aruthyr clybot y twryf, aruthrach oed yn ol hynny idaw gwelet y dieuyl o bop parth idaw heb allu rif ar y sawl dieuyl oed yn ymffrwst yr ty. Rei yn ffuryf dieuyl, ereill yn dieuyl anffurueyd, ac yn y watwaru, ac yny gellweiraw, ac vegys yr gwaradwyd idaw yny gresseu, ac yn dywedut wrthaw val hynn. Dynyon a wassanaethassant yni, ac ny deuthant attam hyt wedy agheu. Pony dilywn ni rodi gwerth a vo mwy yti o anrydedu ohonat ti yn

kytymdeithas ni. yr honn y gwyssyneitheisti yn llauuryus yn gymeint ac na myneisti arhos dyd dy agheu. namyn yth uuched rodi dy eneit ath gorff y gyt yni. Hynn a wnaethosti mal y caffut tal a vei voe gennym ni. Titheu a geffy gennym ni yn amyl yr hyn a hedeisti. can deuthosti yma y diodef poeneu dros dy bechodeu. titheu a geffy genym ni yr hynn a geissy. nyt amgen poeneu. a doluryeu. O mynny di hagen ymhoelut gan hynn dy vot wrth yn kyghor ni a gwas-sanaethu ni rac llaw mal hyt hynn a wnawn yn lle dy gyfarws yti dy dwyn yr porth y deuthost ymywn idaw yn didrwc. mal y keffych lewenyd yny byt etwa. ac na cholych esmwythder dy gorff oll yma yn awr. Hynn a adawsant hwy idaw ef y geissaw y twyllaw. ae o aruthter ae o ofyn ae o hegarwch. Y marchawc. gwr y grist. ny chyffroes ef nac oe haruthter. nac oe hygarwch y adu y dwyllaw. namyn o ynryw vryt trymygu eu haruthter. ae hegarwch hep attep udunt o dim.

XI.—Odyna pan welas y dieuyl y marchawc yny tremygu. sef a wnaethant wy y achup ef yn aruthyr. a rwymaw y dwylaw. ae traet. a chywenaw tandawt mawr yn yty. ac yny gynneu honno y byrryassant y marchawc yn rwym. ac a bacheu heyrn y tynnu hynt ac yma drwy y tan dan leuein. Pan vyrrwyf ef gyntaf yn y tan. trwm oed gantaw ef y boen. a phan gyfawys ef dechreu ymgytyrnnhau y mywn duw y vrenhin ef. ac ymgyweiraw yn arueu ysprydawl milwryaeth o newyd a wnaeth. ac ny bu dim gantaw y boen. A phann uu aruthyr gantaw y vot yn y tan. y gelwis enw iessu grist. ac ar hynt y redawd ef or tan hwnnw megys or kyrrech kyntaf a duc y dieuyl idaw. ac val y gelwis ef enw y gwaraf iachwyadyr. ar hynt y diffodes yr holl gynneu hyt na chaffit un wrychonen o hynny. Pan welas y marchawc hynny glewach uu yny vryt ef. hyt na bei yn wastat arnaw ofyn y dieuyl. Odyna kynn gwelas ef gallu y goruot hwy mor hawd a hynny. ac o alw glan enw iessu grist.

XII.—Odyna y dieuyl a adawssant y ty ac o dan gwynnaw. ac erthwch yn aruthyr y kerdassant. ac y

dugant y marchawc y gyt ac wy. ac ef a welei rei yn ymadaw ac ef. ac ag ereill. rei hagen ohonunt a dugant y marchawc y gyt ac wy. ympell drwy vrenhinaeth uffernn. daear a oed yno a brenhinaeth tywyll. Ac ny welei ef dim yn honno eithyr dieuyl a oed y gyt ac ef. yn y dwyn. Gwynt poeth oed yn hwythu yno. breid y gallei ef y warandaw. ac rac kadarnnet y gwynt hwnnw. ef a debygei y vot yn tyllu y gorff ef trwydaw. wynteu ae tynnassant ef yn erbyn y gwynt hwnnw. parth ar lle y kychwynei yr heul hanner haf. a phan deuthont yno megys yn erbyn y byt. y dechreussant ymhoelut dracheuen parth ar lle y kyuyt yr heul. hanner y gayaf. ar asgellywynt oe hwyneb. a phann yttoed ef velly. ef a welei megys yn gyffredin. yr holl dayar yn lleuein yn truan. ac yn udaw. ac yn kwynaw. a phef mwyhaf y nessaei yno. eglurach y clywei ynteu hwy yn lleuein. ac yn cwynvan. Or diwed y dieuyl a deuthont ar marchawc gantunt y vaes mawr. a llydan. a hir. ac yn gyflawn o trueni. a dolur. ac ny weley y marchawc teruyn ar hynny. nac ar y maes. rac y hyt. Ar maes hwnnw oed gyflawn o dynyon. Gwyr a gwraged. hen a ieueinc. yn gorwed ae croth wrth y dayar. gwedy eu tynnu a hoelon heyrnn gwynyas trwy eu traet. ae dwylaw wrth y dayar. a weitheu wy a welit ynn knoi y dayar rac dolur. a gweitheu ereill yn lleuein dan gwynaw. ac udaw yn truan. ac yn erchi val hynn. arbet. arbet. neu trugarhaa wrthym ni. ac nyt oed yn y lle hwnnw y neb aadnappei beth oed trugarhau neu arbet. Dieuyl hagen a oed yny plith. ac arnunt heb orffwys yn y codi. ac yny maedu a ffrowylleu calet. Ac yna y dieuyl a dywedassant wrth y marchawc. Reit vyd yti odef y poeneu a wely ti oll. onyt ufydhei ti wrth yn kynghor ni. sef yw hynny. peidaw atharpar. ac ymhoelut trachefyn o honat. ac o mynny hynny. ny ath adwn y vynet dracheuen yn didrwc. ac ath dygwn yn tagneuedus yr porth y deuthost idaw. Ac ynteu a wrthodes hynny. ar dieuyl ae byrryassant ef yr llawr ar vessur y dynnu a hoelon heyrnn. megys yd oed e rei ereill. Ac val y gelwis ef enw iessu grist. ny allyssant hwy gwplau dim oe darpar.

XIII.—Odyna y kymerassant wy y marchawc ac y dugant ef y vaes a oed vwy y drueni oragor. Ar maes hwnnw eilweith oed gyflawn o dynyon, gwyr a gwraged, hen a jeueinc, gwedy eu tynnu, a hoelon heyrnn gwynyas wrth y dayar, a llyma y gwahan aoed yrwg y maes hwnnw ar maes arall. Y rei a oed yn y maes arall oed ae croth yglyn wrth y dayar, a seirff tan oed yn eisted arnunt, ac yny llesgennu, a megys yn y knoi hwy o ansawd druan ae danned, a seirff tan ygkylch y mynygleu, rei ae breicheu ereill ygkylch y corfforoed, a fflam tan oe genau yn truanu y rei hynny, llyffeint duon heuyt anryued y gweith, a megys tan a welit yn eisted ar dwyvronn rei ohonunt, ac yn y brathu yn anffurueid megys darparu tynnu y callonnoed, ny orffwyssei y rei hynny trueni a agorit arnunt velly yn kwynaw ac yn udaw byth. Dieuyl hagen oed ymplith arnunt yn redec ar y traws, ac yny poeni yn llittyawc, gan y maedu a ffrywylleu tan. Ac ny welei ef teruynn ar y lle hwnnw gan y veint, onyt ar y llet or lle y dothoed idaw, ac ar y lle y daw drostaw, a phann oed ef yn mynet ar traws y meyssyd hynny, y dywat y dieuyl wrthaw val hynn, ti a odefy y poeneu a wely ti oll onyt y ymhoely drachgeuyn val y kyghorassam yt, a phan tremygawd ef y kyghoreu hwy, y mynnyssant wy y tynnu ef ar yr hoelon megys y rei ereill, ac val y gelwis ef enw iessu grist ny allasant wy dim oe darpar, nac oe medwl.

XIV.—Odyna y dugassant wy y marchawc ygyt ac wy yr trydyd maes, a hwnnw heuyt llawn oed o dynyon, gwyr a gwraged, meibon, a merchet megys yn gorwed a hoelon gwynias trwydynt yn y dayar, yn gyn amlet ac nat oed un votued o warthaf eu penn hyt y vlaen byssed y traet heb hoelon, a rei hynny breid y gellynt leuein, namyn dynyon ymron agheu y clywit eu rwgc. Ar dynyon hynny noeth oedynt, a gwynt oer yn eu trywanu, ac yny llosci, ar dieuyl yny poeni a ffrywolleu. Ac yna y dywat y dieuyl wrth y marchawc, ti a odefy y poenneu hynn oll, ony wney yn kyghor ni, ac ymhoelut dracheuen, a phann tremygawd ef y be-

gethyeu wy. y mynyssynt wy y boeni ef. ac val y gelwis ef enw iessu. ny allasant hwy dim drwc idaw ef yno.

XV.—Ac odyo y dugassant wy y marchawc y gyt ac wy yr petweryd maes. a hwnnw oed gyflawn o dan a phob ryw boen a geffit yno. Ac yna ydoed dynyon gwedy eu crogi a chadwyneu tan gyr y traet. ereill gyr y dwylaw. ereill gyr y breicheu. ereill gyr eu hysgwydeu. ereill gyr eu hesgeired. ae penneu yn issaf. ereill gyr eu gwallt. a than brwnstan yny kylch. ereill yn wbein ymywn tan ar vacheu heyrnn gwedy gossot yny llygeit. neu yny clusteu. neu yny trwyneu. neu yny gorchyuaned neu ympenn y bronneu. ereill ymywn ffyrneu tan brwnstan yny llosci. ereill yny poethi ar eilch. ereill yn pobi wrth tan a phynn tan trwydunt. megys bereu. ereill a phob ryw dawd yn dygwydau yn dafyneu arnunt. ar holl dieuyl yny maedu a ffrywolleu tan gan amrysson. ef a welit yno pob ryw boen or a ellit y vedylyaw. Y marchawc a welei yno rei oe getymeithon a atwaenat yn hyspys. Nyt oed a allei dywedut yr utua. ar lleuein y truein y rei a welei ef yno. A llawn oed y meyssyd o dieuyl yn crogi dynyon gyt a rei ereill a grogyssynt yno. a phan vynessynt hwy poeni y marchawc yno. y gelwis ynteu enw iessu. ac y bu digodyant idaw.

XVI.—Gwedy y myned odyo y le arall. hwy a welynt rot o tan anryued y meint gyr y bronn. ac ar gylcheu y rot ydoed bacheu tan o bop parth. a dynyon ynibin ar y bacheu. ar neill emyl yr rot oed ygorucheldyr yr awyr. ar llall oed yn dyfynnder y dayar. a fflam o tan brwnstan oed yn kyuodi or dayar ygkylch y rot. ar fflam honno yn llosci y rei truein aoed ynibin wrth y bacheu. Ac yna y dywat y dieuyl. Y poeneu a odef y rei hynn oll ti ae godef ony mynny ymhoelut dracheuen. Ti a wely hagen yn gyntaf aodeuant hwy. dieuyl oed o bop parth udunt yn gwau trossolyon heyrnn yrwg breicheu y rot. ac yny throi yn gyfuanet nac oed hawd gwelet y dynyon oed ygkroc wrth y bacheu. namyn megys kylch tan y gwelit yn seuyll rac

ebrwydet y troei. A phan vyrryyssynt hwy y marchawc ar yr rot. ae dyrchael or rot ef yn yr awyr. y gelwis ynteu enw iessu grist. ac y disgynnwys yr llawr heb argyweddu dim idaw.

XVII.—Odyna y kerdassant y dieuyl ar marchawc ygyt ac wy parth a thy mawr. a mwc aruthyr ohonaw. a mawr oed let y ty. ny ellit hagen gwelet pa gyhyt oed. rac y hyt. A phann oed dalym y wrth y ty yn dyuot. ef a gymerth ofyn rac meint y gwres a weley yn dyuot or ty. a seuyll a wnaeth. ar dieuyl a dywat wrthaw. ennynva ysyd yma yny lle a wely ti. mynnych. na mynnych reit yw yti gerdet hyt yno ac ymneinnaw yndaw. Hwyl a glywyn hagen y rei truein yn cwynaw. ac yn lleuein yn y ty. Pan deuth yr ty. ef a welas gweledigaeth aruthyr yno. kyflawn oed lawr y ty o bylleu crynnyon dwfyn. a rei hynny oed bop un wrth y gilyd mal yd oed anawd y neb vynet y rycunt. a phob un or pylleu hynny oed lawn o amgen vwyn yn tawd brwt. ac yn sodi yndunt gwyr. a gwaged. meibon. a merchet. nyt riuedi bychan o dynyon. a rei ohonunt gwedy sodi oll. ereill hyt y haeleu. ereill hyt eu llygeit. ereill hyt eu geneueu. ereill hyt y mynnyleu. ereill hyt eu bronneu. ereill hyt eu bogel. ereill hyt y mordwydyd. ereill hyt y glinyeu. ereill hyt y ysgeired. ereill yn seuyll ae un troet yndaw. ereill ae dwylaw yndaw. ereill ar neill law yndaw. Pawp hagen ygyt yn lleuein. ac yndaw yn udaw. ac yn wylaw rac dolur. Ac yna y dywat y dieuyl wrthaw. Reit yw yti ymyneinaw ygyt a rei hynn yma. a dyrchael y marchawc a wnaethant ar darparu y vwrw yny morbelleu hynny. ac val y gelwis ef enw iessu. y diffygyssant wy yny darpar.

XVIII.—Odyna y dieuyl a ducssant y marchawc ygyt a hwy y vynydd mawr. ac yny mynydd hwnnw yd oed lawer o dynyon noethon. gwyr. a gwaged. hen a jeueinc. ac yn grwm ar vlaen y byssed. a mwy oed niuer y mynydd hwnnw nor holl niuer oed a welsei ef gynt. a rei hynny oll oed megys yn adolwyn agheu yn ergrynedic. ae hwyneb tu ar gogled. ac enryuedu a wnaeth y marchawc. beth a adolygei y niuer truan

hwnnw. Ac un or dieuyl a dywat wrthaw ef. Ac attoeth yn ryuedu yd wyt ti. beth a ery y bobyl mor ergrynedic a hynn yma. Ony chytsynnyy a ni. ac ymhoelut dracheuen. ti ae gwybydy yr ergryt a ery y bobyl honn. Breid y daroed yr dieuyl dywedut hynn. nachaf wynt garw or mynyd yn dyuot. ac yn ysglyffleit y dieuyl. ar marchawc. ar holl bopyl. ac yny bwrw ympell yr parth arall yr mynyd ymywn auon lynedic. ac oer. dan udaw. a chwynvan. Nyt oed oeruel kyffelyb yr oeruel yr auon honno. ac val y keissynt wy ymgyuot or dwfyr hwnnw. y dieuyl oed yno heb orffwys yn redec. ac yny sodi. Y marchawc yna a goffa-wys y amdiffynn. ac a elwis enw iessu grist. ac yr lann arall y dieghis.

XIX.—Odyna y dieuyl a tynnassant y marchawc gyt ac wy yn erbyn y gwynt twym. ar asseu. ac ef a welas rac y vronn fflam aruthur. a llyfedigrwyd brwnstan a tebygei y vot yn llosci. megys yn kychwynnu o bydeweu. a dynyon noethon. gwyr a gwraged. jeueinc. a hen. megys gwrychyon tan yn yr awyr y ar y phlam. ac elchwyl yn dygwydau yn y pydeweu. ac yn y tan hwnnw heb orffwys. A phann nesseynt yno. y dieuyl a dywat. y marchawc. a wely ti y pydew hwnn ar fflam ohonaw. llyma y mae uffern. ac y mae yn cartref ni. a chan gytsynnyeisti a ni hyt hynn. ymma y trigyy titheu gyt a ni yn tragywyd. a phawb or an gwassanaethont ni. yma byth ygyt a ni y trigyant. Or doe titheu un weith or lle hwnn. dy eneit. ath gorff a ant ygkyfyrgoll. Or bydy titheu hagen wrth ygkyghor ni. ti aelly vynet yn didrwc dracheuen. Ynteu o nerth duw a tremygawd y hadaweu wy. ae bygytheu. ae kyghoreu. ac y dygwydassant y dieuyl tin drospenn yny pydeweu. ac y tynnassant y marchawc gantunt. a pheidyfnaf y dygwydei yny pydew. llet let y caffei. a mwy vwy y boen. a chymeint vu y boen yna. a hayach na deuth cof idaw enw yr arglwyd. ac eisswys val y gelwis dan ucheneittaw enw iessu grist. ar hynt grym y fflam ae taflawd yn yr awyr y gyt ar lleill. a disgynnu awnaeth yn y seuyll gyr llaw y pydew. a phan oed ef velly heb

wybot pa le yd aei. nachaf dieuyl ereill or pydew yn dyuot nyt amyddwaynat ef ac wy. a rei hynny a dywat wrthaw beth a seuy ti yma. ae yma y dywat y kety-meithon yti vot uffernn. kelwydawc wynt. yn defuawt ni yw dywedut kelwyd yn wastat. hyt pan twyllom ni trwy gelwyd y neb ny allom ni y dwyllaw trwy wir. nyt yma hagen y mae uffern. namyn y lle y dugwn i diti yr awr honn.

XX.—Ac odynd y tynassant y marchawc a chadwyneu aruthyr mawr gantunt y avon lydan. lyñedic. ac gwedy y hennynnu yn un fflam o dan brwnstan. ac yn gyflawn o dieuyl. ac yna y dywat y dieuyl wrth y marchawc. dan yr avon honn y mae uffernn. ac nyt ednebydy di vot uffernn yma. Pont hir a wely ti ar traws yr auon. a reit yw yti gerdet ar hyt y bont honno drwod. nynheu a gyffrown y gwynhoed mawr. ar tyrryaneu ar cyffleu wrth dy vwrw ti y ar y bont yn yr afon an ketymdeithon nynheu ath gymerant ti. ac athsont yn uffernn. a ni athebrygwn hagen yn gyntaf y etrych pa diogelet vo yti vynet trwyr bont. ae arwein gyr y vreich a wnaethant. a daly y law ae ffrydyaw. Tri pheth oed ofynawc yr neb a gerdei yr bont honno. Yn gyntaf rac culet y bont. o chaffei neb le y osot y troet arnei. breid y caffei yr eilweith. kyulet oed. ac ydoed amheu y neb allu seuyll arney rac y chulet. Y trydyd yw rac uchet y darchafei yn yr awyr aruthyr oed y gwelet. Ac yna y dieuyl a dywat wrth y marchawc. o mynny ufydhaw yni. ac ymhoelut drachuyn. ty aelly vynet yn diogel yth wlat y wrth y perigyl hwnnw. Y marchawc ffydlawn ygkrist hagen a vedylywys y sawl berigyl y rydhaawd iessu ef ohonaw gan alw y enw ef. a gerdawd y bont dan vessuraw troeduedeu. a galw enw iessu grist. a dodi y ymdiret yn yr arglwyd awnaeth. a cherdet yn gadarn heb synnyaw beth oed llet y bont dan y traet. a bei uchaf y kerdei mwyvwy caffei. ac yn y lle ef a gynnydwys llet y bont val y caffei garr olwynnyawc mynet arnei. ar dieuyl a ducsynt y marchawc yno. a sauassant ar benn y bont heb allu mynet ymlaen hynny. namyn

y ymadolwyn ar lithraw y marchawc dros y bont. A phan welsant hwy ef ynn mynet yn ryd. kyffroi yr awyr a wnaethant o lleuein. hyt pan oed anaws idaw odef yr udaw hwnnw. ar lleuein nor holl boeneu a diodefasei gynt oll y gantunt. A phan welas ef wy heb allu kerdet y bont. diogel uu gantaw yna y hynt gan goffau y war athro. Y dieuyl yna a vyrryassant bacheu heyrn ataw ef y geisaw y attal. ac ynteu aaeth yn didrwc y gantunt wy. A gwedy y vynet yn diogel etrych awnaeth yny gylch. a breid y gwelei y bont y wrthaw rac y llet.

XXI.—Gwedy y mynet y marchawc yn ryd y wrth y diefyl o bop peth. ef a welas mur mawr uchel rag y vronn or dayar hyt yr awyr. Ryued hagen oed uchet y mur hwnnw yn ychtywynnedic y gyweirdeb o vein gwerthuawr. ac eur. ac aryant. A phan nessaawd ef at y porth. y porth a agores yny erbyn. o hanner milltyr o let. a chweccet oed yr arogleu a doi y wrth y porth. a chyt bei yr holl vyt yn ireit gwerthuawr. a mawrder yr hynawster hwnnw a wnaeth idaw ef gymryt y nerthoed. mal y tebygei ef nat oed volest gantaw ef godef yr holl boeneu a diodefassei gynt. ac ef a edrychawd o vywn y porth. ac a welas gwlat oed eglurach nor heul pan vei egluraf. ac nyt oed ryued kyt hwennych ei ef vynet ymywn yno. Gwynn y vyt oed y dyn yd agorit idaw y ryw borth hwnnw. ar neb a adawd y marchawc y dyuot yno nys twyllawd. canys pan deuth ef yno ymywn. y deuth y ryw processiw nny erbyn yn gywir o grogeu. a llumanneu. a thapreu cwyr a cheigeu budugolyaetheu o eur megys na welat ei roet yny byt hwnn y ryw processiw n hwnnw y veint. Yno y gwelat ef dynyon ymhob ryw urdas. a phob creuyd. gwyr a gwraged. jeueinc. a hen. Rei megys escyp. ereill megys archescyp. ereill megys abbadeu. ereill megys kynhonwyr. myneich. ac offeireit. a gwassan-aethwyr y lau eglwys. ymhob creuyd gwedy gwiscaw gwiscoed kyssegredic megys y gwedey y bawp herwyd y urdas. Un ryw ffuryf hagen oed ar wiscoed pawb ohonunt. ac yscollheigyon. a lleygyon ac a buyssynt vyw yn yr oes.

XXII.—Hwynteu a gymerassant y marchawc yna trwy lewenyd ac enryded mawr. ac a gerdassant ac ef ymywn dan ganu kywydolaetheu. a cherdeu ny chlywsit eiroet eu kyffelyb. Gwedy daruot y processiw'n ar kywydolaetheu y deuth deu archescop. ac y kym-erassant y marchawc yny ketymdeithas y dangos idaw y wlat. ae thegwch ae gogonnyant. ac yn gyntaf y dywedassant hwy. Bendigedic vo yr hwnn a gadarnn-hawys dy vryt ti mywn gwastadrwyd y odef y poeneu a odefeist.

XXIII.—Ny a allei dauot y draethu. na llaw y yscriuennu y gyniuer didanwch a welas yn y wlat honno. a thrwydi y dugant ef y edrych y lleoed tec. Ky egluret oed lleuuer y wlat honno. ac na wdyn dim wrth lleuuer yr heul gan veint eglurder oed yno. Eglurder hanner dyd a welit yn tywyllu gan eglurder y wlat honno. Ny wydat ef teruyn ar wlat honno rac y meint. namyn y parth y deuth yr porth y mewn. Yr holl wlat hagen oed megys gweirglawd dec. ac yn hir. a thec oed o lawer o vlodeu. a phrwytheu. a llysseu. a gwyd. ac yno y mynnei ef triggyaw y tra vei vyw yn gwarandaw arogleu y rei hynny. Ny doy tywyllwch yno byth. canys lleuuer o eglurder y nef tragwyd a vydei yno. Ynteu a welei yno lawer o dynyon. gwyr. a gwraged. ar ny thebygei neb y welet yn yr holl vyt eiroet y gymeint a hynny yn un gynnulleitua. rei yn y lle hwnnw. ereill yn lle arall ar wahan. a hynny o bawp val y mynhei. a rei or vydin honn a gerdei yr vydin arall. ac velly o un y gilyd hyt pan lywenhaei y rei hynny o welet y rei ereill.

XXIV.—Coreu tec oed yn seuyll yny lleoed hynny. a molyant y duw a seinei yndunt o gywydolaetheu. a phynckeu melys. A chymeint oed y gwahan y rwg adwynder wynebeu rei ohonunt a rei ereill. o eglurder a chyweirder eu gwiscoed. ar gwahan a vyd rwg eglurder y seren ar llall. rei ohonunt a gwisc eur ymdanunt. ereill a phorffor gwyn a mein gwerthuawr glas yndaw ymdanunt. Ffuryf eu habyt ae gwisc a dangossei pob un ohonunt yr marchawc yn wahan-

redawl megys yd aruerynt y gwisaw ynyr oes honn. ae herwyd anryded. ae herwyd urdas. Amgen liw hagen oed ar eu habit. ac o amgen eglurder y llewy-chynt. Rei ohonunt megis brenhined coronawc y gwelit. Ereill a dygynt gwisw eur yn y dwylaw. Nyt oed lei hagen tegwch a digrifwch a welei yr marchawc y rei kyfyawn yn y lle hwnnw. no hynawster a digrifwch y kerdeu teckaf. ac ny ellit dywedut melyset y clywit y kywydolaetheu seint o bop parth yn moli duw. Pawb hagen oed lawen oe briawt ewyllys. ae dedwydyt e hun. a phawb yn dyrchauel llewenyd y gilyd. Nyt oed reit y neb wrth dim digrifwch namyn gwarandaw hynawster yr arogleu tec a glywit yno. Bendigaw duw a wnaei pawb pan edrychei ar y marchawc. a llawenhau oe dyuot yno. megys bei kychwynneu brawd udunt o veirw. Ef a welei atnewydhau pob peth oe dyuot ef yno. llawen oed pawb. Sein y seint a glywit yny coreu o bop parth. Nyt oed yno na gwres nac oeruel. na dim a allei argywedut. na chodyant y neb. tagnouedus a bodlawn oed pawb yno a hegar. Ef a welas yn y lle hwnnw ar ny a allei neb nae dywedut nae yscrivennu.

XXV.—Ac yna y dywedassant yr archescyb wrth y marchawc. llyma vrawt o nerth duw y gweleisti yr hynn a damuneist y welet yn dyuot. yma y gweleist poenneu y pechaduryeit. Ac yma y gweleist y gorphwys yssyd y rei kyfyawn. Bendigedic vo y creawdyr a brynwys pawb ac a rodes yti y ryw darpar o rat a wnaeth yti mynet trwy y poenneu gan wastatau yn ffyd. O garedic yr awr honn y mynnwn. i. yti atnabot pale oed y gweleisti y poenneu yndaw. a phywlat yw y wlat vendigeit honn.

XXVI.—O honn y byrrywyf adaf yn kyssefyn tat ni o achaws keryd neu gabyl y annufylltawt. Kynn hagen y vot yn annufyd y duw yd oed idaw lewenyd a gyffelybir yni. nyt yr hwnn a wely di. namyn geireu duw ehunan a glywei ef yn wastat yma. o leindit callon. ac o hynt goruchel weledigaeth. Diheu y gwelei ef yma y gwynvytedigyonn egylyon pan dygwy-

dwys ef trwy annufylltawt or gwynvtedigrwyd hwnn. ef a golles holl leuuer y vryt. a chany bu dyall gantaw pan oed yny anryded. ef a gyffybybwyt y annyueil ynvyt. ac ynteu a wnaethpwyt yn gyffelyp y ryw un hwnnw. Y holl blant ef a vyrrywyd y agheu val ynteu e hun o achaws y anffydlonder ef o gestedigawl gabyl.

XXVII.—A duunolyaeth yn gwar arglwyd ni duw. gwedy y gyffroi adaf. a ossodes yn harglwyd ni iessu grist y un mab ef. y gymryt knawt yr trueni dynawl genedyl. A gwedy y kymerom nynheu y ffyd ef trwy vedyd. ny haedwn ymhoelut yr wlat honn. gwedy an rydhaer or pechodeu a wnelom. a hen bechawt adaf. gwir yw yn pechu ni yn vynyeh trwy vreuolder y corff gwedy kymryt ffyd o honam. an aghenreit nynheu oed haedu madeueint on pechodeu trwy benyt. Y penyt hagen a kymerom ni y doddi arnam kynn agheu. neu yn y dyd diheu. kyn agheu diwethaf. ac nas cwplaom ni yn y byt hwnn. gwedyr el yr eneit or corff yny lleoed truein a weleisti yn gellygir ni gan gwynnaw y poeneu herwyd mesur y gweithret. Rei yspeit bychan. ereill a vei vwy. trwy y lleoed hynny hagen y down ni oll yr gorffwys hwnn. ac or diwed ef a iacheir pawb gwedy or aweleisti ympob lle yny boeni. ac a doant yr gorffwys hwnn. eithyr y rei a ettelir odis geneu pydew uffernn. a pheunyd ef adaw rei ohonunt gwedy eu purhau yma. a ninheu ae kymerwn hwy yn llawen. megys y kymerssom ni ditheu. trwy lewenyd oth aruthter. ath gerdet heb debygu dy dianc ohonaw. Ny wyr neb or a vo yny poeneu hynny pagyhyt y poenir ef yno. trwy hagen offerenneu. a seilym a gwedieu. ac alussenneu y rydheir y sawl y gwnelit drostunt oe poeneu. ac y dwyn y boeneu a vo llei. A haws y godef hyt pann rydhaer oe holl bechodeu trwy y ryw weithredoed da hynny. hyt pann delont yr lle hwnn yma. canyt oes neb ohonom ni a allo gwybot pagyhyt y dyly vot yma. namyn megys y dyallant y rei yssyd yny lleoed hynny. yspeit y gohir herwyd meint y cabyl. velly y mae yn gohir nynheu yma yn gorffwys herwyd y gweithredoed da a haedassam. ae yn vychan ae yn vawr. a chyn rydhaer.

ni oll or poeneu hynny. nyt ym deilwg ni etwa y vynet y wlat y seint. Nyt oes neb ohonom ni a adnappo nar dyd nar teruyn yn symutter ni y le a vo gwell. yma hagen y mae ni orffwys mawr. a gwedy del y teruynn gossodedic. ef an dygir ni y lewenyd a vo mwy. ahwanecchau awna yn ketymdeithon ni beunyd o rei. a lleiheu o ereill. kany's beunyd yn wahanredawl y daw rei attam ni or poenneu. ac yd a ereill y wrthym nynheu y paradwys nefawl.

XXVIII.—Ac yna y dugant hwy y marchawc y gyt ac wy y benn mynyd mawr. ac yd archyssant idaw ef etrych pa liw a welei uch benn ar yr awyr. ar nef. Ac yna y dywat ef. mi a welaf heb ef yno megys eur yn llosgi ymywn ffwrnn. Heb wynteu porth paradwys nefawl yw hwnnw. ac ar y porth hwnnw yd ant y rei a dyccer y genym ni y nef. Ac ny dyly dirgelu ragot ti dim or wed y pyrth yr arglwyd nini un weith beunyd o vwyd nefawl. ti a wybydy hagen yn awr y gyt a ni pan y bodho duw. pa gyffelyb vo y bwyd hwnnw. ar hynny nachaf megys fflam dan y disgynnwys ympenn pob un ohonunt. megys peledyr yr heul. ac or diwed y fflam aaeth yndunt. Odyna ef a disgynnwys nny gorff ac nny gallon kymeint o digrifwch. a melyster hyt na dyallei beth oed ae byw. ae marw. rac meint y melyster. Yn ebrwyd hagen yr aeth honno heibyaw. llyma heb wy y bwyd a daw yni un weith beunyd y gan duw yn porthi. Y neb ael y wrthym nynheu y nef or bwyd hwnn yd aruerha yn tragywyd. A chan gweleisti yn brouedic yr hynn a damuneisti y welet. nyt amgen. gorffwys y rei da. a phoenneu y rei drwc. reit yw yti vrawt mynet yr un fford y deuthost o honei dracheuen. ac o bydy gymhedrawl. a glan dy uched o law hynn diogel yw ytt caffel y gorffwys hwnn. a nef yn y diwed. O llygry ditheu hagen dy uched herwyd ewyllys dy gnawt. dy bresswylua a vyd nny poenneu a weleisti yn tragywyd. Dos tracheuen a diogel yw it. cany wely yr aruthter a weleisti gynt yn y mynyd yn awr yn dyuot.

XXIX.—Ac yna y dechreuis y marchawc yn ofynawc

ac yn trist gwediaw yr archescyb hyt na chymhellit ef
y ymhoelut or llewenyd hwnnw y boeneu y byt hwnn
yma. ny ellir yr hynn a dywedy ti heb wy. namyn duw
a adnabu yr hwnn yssyd diheu y bawp megys y
hardunywys ef. Ynteu a gerdwys yn truan ac yn trist.
mynhei na mynhei. ac a gymerth eu bendith. ac yna
trist o lesc. ef a ymhoelawd dracheuen yr un fford y
dathoed. heb y volestu o neb ryw boen o rei gynt a
welssei. a phorth yr ogof a gauas yn agoret. ac y blith
y cwuent y doeth. ac y mynegis udunt y hynt. or pan
a ethoed yr ogof y mywn hyt pann deu ymaes ohonei.
Ac yna y peris y prior yscriuennu y damwein ef. ac yno
y mae yn trigyaw hyt hediw.

(Obit' Elisse ap Gruffy' ap Eigñ Anno Dñi
Mill'o cccclxxxix.)

The Welsh text is transcribed from *Llywr Gwyn Rhydherch* in the Peniarth Library, and is a literal version from the Latin *Purgatorium Sancti Patricii*, printed in 'Florilegium Insulæ Sanctorum, seu Vitæ et Acta Sanctorum Hiberniæ. Quibus accesserunt non vulgaria monumenta. Hoc est Sancti Patricii Purgatorium, etc., quæ collegit et publicabat Thomas Messinghamus, Sacerdos Hibernus.' Fol. Parisiis, 1624.

LLYMA MAL Y TREITHIR O VUCHED MEIR WYRY
AC O VABOLYAETH AN HARGLWYD NY IESSU
GRIST. HERWYD MAL Y YSCRIUENWYS MATHEW
EUANGELYSTOR YN EUREY. A SEIN JERONYM O
LYUYR MATHEW AE TROES O YEITH EUREY YN
LLADIN TRWY ADOLWYN Y GAN CHROMATIUS
AC ELYODORUS.

I.—Y MAE chromatius ac elyodorus yn anvon annerch
a charyat yn yr arglwyd oc eu karediccaf vrawt y
geronym offeirat. Nyni a gawssam ganedigaeth meir
wry. a mabolyaeth an harglwyd ny iessu grist y mew
geu lyureu. yn yr rei y gwelsam lawer o betheu gwrth-
wyneb yn ffyd ni. ar petheu gwrthodedic oll a gudyas-
sam rac rodi ohonam ni yr ancrist lewenyd drwy blyc
ar grist. A gwedy edrych hynny ohonam y managas-
sant deu wr. nyt amgen armenius a iunius yni. caffel o
santeirwyd dy lyuyr yn eurey a yscriuennassei vathew
euangelystor ae law ehun. yn yr hwnn ydoed vuched
meir wry. a mabolyaeth yn prynnyawdyr ni. Ac
wrth hynny ny a wediwn dy garyat di yn yr arglwyd
iessu grist. hyt pan wnelyd dy tynnu y llyuyr hwnnw
yn lladin o eurey y gymryt o honaw arderchogrwyd
crist. ac y vwrw ymeith ystryw geugreuydwyr. yr rei a
ymgymysgant eu kelwyd gyt ar anedigaeth anrydedus
y geissaw kymryt gantunt wy dyse drwc. val y kelynt
chwerwder agheu drwy veluster buched. trugared gare-
dic yw y titheu yn gwarandaw ni esgyb. a brodyr yth
wediaw o dylyet caryat. ac a welych ditheu y vot yn
yawn gwna. Iechit ytt y gan duw. a gwedia drossawm.
Eronym bellach dracheuen yn anvon pob gleindit ac
annerch y chromatius ac elyodorus esgyb. Canys
ydych chwithheu yn chwennychu gwelet hynny. nyt

kudyaw dyse a dylyir. namyn y dangos yn amlwe. Mathew a vynnawd dangos y llyuyr hwnnw yn gyhoedawc. Y llyuyr hwnnw trwy nerth duw mynneu ae tynnaf yn lladin y chwi. Canys caryat crist yw ufudhau y wedieu seint val chwi. val y galloch dyuot ar vabolyaeth crist trwydofi.

II.—Yn y dydyeu hynny ydoed gwr yn yr israel. Joachim y enw. o lwyth iuda. a hwnnw bugeil deueit oed. ac ovynn duw arnaw yny vulder. yr hwnn nyt oed amgen bryder arnaw namyn cadw y deueit. or rei y porthei ef yr rei a ofuennyn duw. Ac yn rodi deuryw rodyon yn ovyn duw. y rei a lauuryeint yn y dyse. ac y rei a wasannaethei udunt oe wyn a mynneu. a gwlan. ae holl da bydawl. teir rann pob blwydyn. Un a rodei yr meibon ymdiueit ar gwraged gwedw. ar pererinyon ar aghennogyon. ar eil rann a rodey y rei a diwylltnt duw. ac or tryded rann ynteu ae dylwyth a ymborthey arney. Yn pymthegmlwyd y dechreuod y vuched velly. ac yn yr ugeinvet vlwydyn y kymerth wreic. anna y henw. verch ysachar o lin dauid. ac ugeinmlwyd y buant y gyt heb gaffel plant. Dyd gweith gwyl y doeth Joachim y gyt a niver a oed yn gwneuthur aberth y duw. a phan yttoed Joachim yn anluyaw y anregyon ynteu y duw. y doeth attaw un o hynauyeit y temyl. Ruben y enw. ac y dywot wrthaw. nyt cannyat y ti seuyll yn y temyl y aberth y duw. canyt vendigawd duw dydi y rodi plant yt yn yr ysrael. Kewilyd a fu arnaw yggwyd y boby. ef a gilyawd or temyl ac a wylawd. ac nyt ymchoelawd y ty. namyn ar y ysgrybyl. a dwyn y gyt ac ef bugelyd yr y mynet y eithauoed val na chlywei y wreic dim y wrthaw. Tra yttoed hitheu yn wylaw yny gwedy y dywawt val hynn. Arglwyd cany rodeisti ymi veibon. paham y dugost vy gwr y gennyf. llyma pymhis na welas vy gwr. ac na wn pa du y bu varw. val y kaffwn peri y gladu. A hi yny wylaw yny herber. ac yny gwediaw. dyrchauel y llygeit ar yr arglwyd awnaeth. hi awelei ederyn yny llawrwyden. hitheu a vyryod ebwch ar yr arglwyd. ac a dywot. Arglwyd duw hollgyuoethawc. ti a rodeist y

pob creadur etyued. yr annyeileit. yr pryfet. yr pyscawt. ac yr adar. a llawenyd udunt yw eu plant. Mivi vy hun a dieithreist or rod hwnnw. titheu a adnabuost o dechreu vympriodas. i. pe rodot ym blant. ae mab ae merch. mi ae rodwn yth wassanaeth.

III.—A thra yttoed yn dywedut hynny. gar y bron hi y ymdangosses idi agel. yn dywedut. Anna nac ofnaha. canys yghygor duw y mae dy blant ti. ac a aner ohonat ti a vyd ryuedawt yr holl oesoed hyt y dywed. A gwedy dywedut or agel hynny mynet awnaeth ywrthi. Hi a ergrynnawd pan welsei yr agel yn dywedut yr ymadrawd. ac yna hi aeth ychudygyl. ac a yntredawd yr gwely. a megys marw. yn hyt y nos ar dyd y trigyawd yny gwely. Gwedy hynny hi aelwis y morwyn attei. ac a dywot wrthi. A welydi vygwedawt. i. am gouut. ac ny vynneisti dyuot attafi. Ac yna y hattebawd y morwyn hi dan trablud. a o chayod duw dy groth di. ac aduc dwy dy wr gennyt. beth awnafi yti wrth hynny. Anna pan gigleu y vorwyn yn dywedut hynny a wylod eilweith. Yn yr amsser hwnnw yd ymdangosses gwas jeuag yrwg y mynyded y lle yd yttoed Joachym wrth y ysgrybyl. ac a dywot wrthaw. Paham heb ef nat ymchwely di att dy wreic atref. Joachym a dywot. ys ugein mlyned ydym y gyt. ac am nat oed yn blant. my a gylieis or temyl yn waradwydus gewilydyus. beth a ymhoelaf attei pan ym bwrryer unweith ywrthi. yma y trigyaf i. gyt am deueit y tra vynno duw vy myw. drwy dwylaw vy meibon i. y rodaf y aghenogyon. a gwraged gwedw. a meibon ymdieuit. ar rei a diwyllynt duw. y rann om da. Ac idaw ynteu yd atebawd y gwas jeuang. Agel y duw wyf i a ymdangosseis hediw yth wreic ti yn wylaw. ac yn gwediau. a mi ae dideneis hi. yr honn a wyppoch di y keiff veichogi o honat. A honno temyl y duw vyd. ar yspryt glan a orffowys yndi. a hi a vyd gwyn-uydedic ar yr holl wraged. yn gymeint ac na dywetto bot y chyffelyp kynno hi na gwedy. Disgynn or mynyd ar dy wreic. a thitheu ae keffy hy eneit yny chroth. yr arglwyd duw a gyffroes hat yndi. ac ae gwnaeth yn

vam yr tragywydawl vendith. A ioachym ae gwediawd ac a dywot wrthaw. O cheueis i. rat gar dy vron di. eisted ychydyc yn temyl i. a bendicca dy was di. Yr agel a dywot idaw. na dywet di dy was. namyn dy gytwas. y un arglwyd ydym weisson. nyt amgen. y duw. Canys vy mywyt i. am diwawt anweledic yw yr dynyon. ac wrth hynny nyt myvi a dylyy ti y wediaw vynet yth temyl ti. namyn yr hwnn a rodut ymi. gwna aberth y duw ohonaw. Yna y kymmerth Joachym oen. ac y dywot wrth yr agel. ny veidwn. i. wneuthur aberth y duw. pei na bei dydi ae harchei. a rodet gannyat ymi y aberthu. Yna y dywot yr agel. nyt annogwn. i. dydi y aberthu. pei nat adnabydassawn ewyllys duw ymdanat. Ac ef yn gwneuthur yr aberth. y gyt ar mwc or aberth yd aeth yr agel y nef.

IV.—Yna y dygwydawl ioachym yn dadolwch. or hwechet awr or dyd hyt bryt gosper. meibon a chyn-ewitwyr a doethant attaw. cany wydynt paham y dygwydassei. a debegyssynt y vot ehun yn y lad. breid y drychauassant. A phan dywat ef udunt wy yr hynn a welsei o ryvedwch ac ovyn. wynteu a annogassant idaw gwneuthur yr hynn a archassei yr agel heb ohir. ac ymchwelyt at y wreic yn diannot. Gwedy treiglaw o ioachym yny vedwl beth a wnelei ae ymchwelut ae peidyaw. y dygwydawl kyscu arnaw. ar agel a ymdangossassei idaw y dyd hwnnw. ac ef heb gyscu. a ymdangosses trwy y hun. ac a dywot wrthaw. Myvi yw yr agel a rodes duw yn geitwat ytti. dysgyn yn diogel ac ymchwel ar dy wreic. y da a wnaethost ti ath wreic. y mae yn amlwg ger bron yr hollgyuoethawc. a ryw hat arodet yt. y kyuryw ny bu eiroet. ac nys cauas y prophwydi eiroet y kyffelyp. ac nys caffant vyth. A phan deffroes Joachym y gelwis attaw y veibon. ac y menegis udunt y vreudwyt. ac wynteu a wediassant duw. ac a dywedassant. Mogel bellach rac tremygu agel duw. kyuod a cherdwn. ac yn araf gadwn dan gerdet yr ysgrybyl y bori. Wynt a uuant dec niwarnawt ar hugeint yn dyuot. Yna yr ymdangosses yr agel y anna. a hi yn gwediaw. ac y dywawt

idi. dos yr porth aelwir y porth eur. a thi a gyuarvydy ath wr yno. canys hediw y daw attat. a hitheu a vryssyod. hi ae morynnyon. ac yny porth y seuis ac y gwediod. A gwedy hir aros pan dyrcheuis y llygeit. y gweles Joachym yn dyuot ae ysgrybyl gar y vronn. a hi a aeth dwylaw mynwgyl idaw. a hi a dalawd diolwch y duw. ac a dywot. Gwedw oedwn ac nyt wyf bellach. diffwyth oedwn a beichawc wyf yr awr honn. A llewenyd mawr vu gan bawp oe cheffnessafyeit ac eu ketemdeithon hynny.

V.—Nawmis gwedy hynny y ganet merch y anna. a meir vu y henw. Gwedy meithrin y verch teir blyned. yr aeth Joachym ac anna y temyl duw. y wneuthur aberth idaw. a rodi meir yn llawuorwyn idaw. ac ygketemdeithas y gwerydon. yr honn y dyd ac hyt nos a trigyawd ygwassanaeth duw. A gwedy gossot gar bron y temyl. hi aesgynnawd pymthec or gradeu y temyl. hyt nat edrychei veir ar y reeni mal y gnotaei maban jeugetit. am hynny y ryuedawd pawb o hyneif yr eglwys. Yna anna yn gyulawn or yspryt glan. hi a dywot ygkyfedrychedigaeth pawb. Duw arglwyd y lluoed. cof yw gantaw y geir a dywot. ef a ovwyha duw y bobyl o law tramwy yny drossei ef y kenedloed a challonneu y rei ufyd. ac ef a agores y glusteu ef ar yn gwedieu ni. ac a bellaod y wrthym ni kyrcheu yn gelynyon. diffwyth oed y vam. a hi a vagawd goruchelder yn yr israel. a llewenyd. Yr awr honn y gallafi rody offrwm y duw. ar ny allan vygelynyon. i. vygwahard. Duw a drosses y rei hynny ywrthyfi. ac a rodes ym lewenyd tragywydawl. Yttoed meir yn ryvedawt yr bobyl. yr honn pan oed teir blwyd a gerdei oganeu. ac yn berffeithaf y dywedei. Ac velly yd yttoed yn ystydyaw ymywn molyanneu duw. ac a oleuhaei hyt na thebygit y bot yn verch namyn yn vawr y hoet. canys kynn brudet y ymrodei y wedieu a chynn bei degmlwyd ar hugein. ac hwyneb ac oleuhaei yn gyn egluret a breid y gallei neb kyuedrych yn y hwyneb. Ymrodi a wnaei yn y du. ac y wneuthur gweitheu ny allei wraged yn yr oes yn eu gwneuthur. a hi a gynhalawd y reol honn yn oet tynner heb y thorri.

VI.—Or bore beunyd hyt traean dyd y gwediei. or nawuet eilweith yd aei y wediaw. yny ymdangossei yr agel idi. yr hwn a rodei vwyt idi. A gwellwell o hynny allan y dygrones yn ovyn a charyat duw. ac yny diwed gwedy kymryt dysc ohonei y gan werydon oed hyn a mwy no hi. yn diruawr garyat daeoni y llauuryawd yny vei gyntaf hi yn y gwyluae. a dyscedigaeth yn doethineb kyureith. Ufuydach yn ufuydawl. adwyn yny cantygleu. karueidach ygharyat duw. glanach ymhob gleindit. perffeithach yn y nerthoed. Cadarn oed ac agkyffroedic yn y ffyd. a pheunyd gwellwell y kerdei yn y gleindit. Nys gwelsei dyn eiroet hi yn llittyaw. nac yn dywedut geir drwc eiroet. pob ymadrawd or dywettei oed gyulawn o rat. yny ettweinit bot duw yny thauot hi. ygwedi a chyssynededigaeth kyureith duw y trigei. a goualus yghyleh y chete-meithesseu oed. rac pechu or un yny ymadrawd. neu dywedut drwc wrth neb. Duw a volei heb dewi. ymhob ymadrawd diolch a talei y duw. yny diwed genti kyntaf y dysgwyt pan ressaw dyn dyn arall. atdeb duw a roda ytt. peunyd yd oed yn y phorthi hi yr hwnn a gymerei o law yr agel. ar hynn a delei ydi y gan wyr y temyl y aghennogyon y rannei. Yn vynyeh y gwelynt egylyon yn ymdidan a hi. ac yn ymadrawd yn garedicaf. Pwy bynnac hagen or rei cleiuyon y rodei hi y llaw arnaw. iach vydei.

VII.—Yna y knygyawd abysachar offeiraf y rodyon amyl y esgyb y temyl yr y rodi yn wreic oe vab ef. Meir a dywot yna. ny dichon hynny na chymryt ohonafi wr. nac o wr vynneu. Yna y dywat y gwr pennaf. Duw a dihwylir yny meibon. ac yn yr etiuedyon a anrydedir. vab y bu eiroet ympobyl yr israel. Ac yna y dywawt meir wrthunt. yn diweirdep gyntaf y molir duw. ac y anrydedir. kanys kyn abel ny bu wryon neb. y offrwm ef aragawd bod y duw. yr hwnn ny ragawd bod y duw ae lladawd. Duw y goron hagen a gauas abel. coron weryndawt. a choron tros y aberth. cany adawd llygredigaeth yny gnawt. Ac velly y cauas hely. canys ketwis y gnawt yn wry. hynny a

dyggeis. i. yny temyl o mabolyaeth. a hynny a vedylyeis ym callon na chymerwn vyth wr. Pan doeth y betwar vlwyd ar dec. y dywedyssant gwyr y temyl o deuawt gwreigawl na allei hi wediaw yny temyl. Ac yna y caffet ygkygor peri yr holl dinessyd a llwytheu yr israel y trydydyd bot pawb trwy dyvyn yny temyl. Gwedy dyuot yr holl boploed. y kyuodes ysachar hyt y gradeu uchaf. val y gallei pawb y welet ae glybot. a gostec a rodet idaw. Meibon yr israel. heb ef. gwerendewch vygeireu. i. yn da. yr pan adeilawd selyf y temyl honn. y buant merchet y brenhined ar prophwydi. ar offeireit yn gwediaw yndi. a phan doethant y oed deduawl wynt a gymerassant wyr. a herwyd y rei kynnog wynt bodlawn vu duw udunt. y mae meir ehun yn gwneuthur creuyd newyd yr honn yssyd yn ymrodi y duw yn wyry y tra vo byw. Ef a welit ymi bot yn iawn studyaw ohonam y gyt trwy nerth duw y geissaw atdeb y ganthaw ar bwy rodit meir oe gwarchadw.

VIII.—Ar ymadrawd hwnnw a ragawd bod y bawp. a bwrw coelbrenn ar holl lwyth yr israel. ac erchi y bawp or a uei heb wreic idaw dyuot trannoeth yr temyl. a gwialen yn llaw pob un. Velly y gwnaethpwyt. a iosep oed hynnaf or temyl yrwg yr rei heb wraged udunt. a gwedy rodi y gwielyn yn llaw yr hynaf or temyl. ynteu a rodes y gwyel yn aberth y duw. ac a erchis yr arglwyd gyghor. Yna y cauas atdeb y gan duw. Dyro heb y duw y gwyel oll yn y cor. a gat yno hyt avory. a doent avory y gyrchu eu gwyel. ac o vlaen un or gwyel yd ehetta colomen yr nef. ac ar berchen y wialen honno. roder meir oe chadw. Velly y gwnaethpwyt. ac yn voreawl trannoeth y doeth pawb yr temyl. a gwedy gwneuthur offrymeu. yr aeth yr esgob yr cor. ac ef a rodes y wialen yn llaw bawp. ac nyt aeth colomen or un. Ac yna y gwisgawd abysachar escopwisc ymdanaw. ac yd aethant y gyt ac ef hyneif y temyl. ac y dyvynnawd yr aberth. ac yr aeth y gwedy. Ac yna yd ymdan-gosses agel or nef idaw. ac y dywat. Y mae yma wialen verraf heb gyurif ohonat. ac nys dugost y gyt

ar lleill. honno pan y rodych yn llaw y neb pieu honno a dengys yr arwyd itt. Yna yd oed gwialen iosep kan oed hen gwedy yr vwrw y ymdeith. ac ynteu nys gouynawd. A phan yttoed iosep yn diwethaf oll. ysachar esgob aelwis arnaw yn uchel. Dabre. a chymer dy wialen. kanys tydi ydym yny aros. Josep a dynes-sawd yn ofnawc am alw or esgob yn uchel arnaw.

IX.—Yr awr y rodes y law ar y wialen. yd ehedawd colomen wynnach y lliw nor eiry. a gwedy ehedec rynnawd ohonei y nenn y temyl yd aeth yr nef. Yr holl bopyl a hoffes hynt yr hen. Gwynvydedic wyt ti. heb wynt. ytheneint. kanys duw athangosses yn aduyn y gymryt meir. Pan dywot yr offeireit wrthaw. kymer veir. kanys duw ath etholes or holl bopyl ac or holl lwyth. Josep yna ac eu gwediawd. ac a dywat yn gewilydyus. hen y wyfi. a meibon yssyd ym. pahan y rodweh y verch vechan honn ymi. o oet a allei vot yn wyr ym. a llei yw noc un om hwyrion. Abysachar escop uchaf a dywat yna. pony daw cof itt vegys y tremygod dathan ac abyron ewyllys duw. ar daear ac eu llygkawd. ac attoed ysderuyd y titheu y kyuryw. os tremygu a wney yr hynn a vynn duw ytt y wneuthur. Joseph ae hattebawd. ny thremygafi ewyllys duw. mi a vydaf geittwat idi y tra vynho duw holl-gyuoethawc. roder rei or gwerydon y chetemdeitheseu oe chanlyn. Abysachar ae hattebawd. hi a geiff rei ohonunt yn didanweh idi yny del y dyd y kymerych di hi. Josep a gymerth meir a phymp or gwerydon y gyt a hi. ac a doethant y ty iosep. Y enweu y gwerydon hynny oedynt Rebecca. Serora. Jamia. Abygena. Zael. Yna y rodes yr escop udunt syndal a sidan a saffrwm a jacintus a llin a ffyrffor. yna y bwryassan brenneu y edrych beth a wnelei pob un. ac velly y gwnaethpwyd. ac y veir y doeth gweith or pyrffor yn temyl yr arglwyd. A phan y kymerth y dywedassant y gwerydon. kanys ieuhaft wyt ac ufydhaf. ti a hedeist gynnal y pyrffor. ac wynt val ar watwar y galw yn vrenhines y gwerydon. Atthra yttoedynt yn hynny yd ymdangosses agel y rygthunt. ac y dywat.

na phaedwch ae galw velly kyt as gwneloch herwyd gogan. chwi a dywedassawch gwir prophwydolyaeth. Y gwerydon a ergrynnysan yggwyd yr agel, ac yn y eireu. ac wynt a dechreussant wediaw meir am vadeueint a gwediau drostunt.

X.—Dydgweith arall ydoed meir yn llenwi llestyr yno o dwfyr. yd ymdangosses yr agel ydi. ac y dywat wrthi. Gwynvydedic wyt veir. canys ucheyryst preswylua y duw yth uedwl. llyma y duw goleuat or nef y bresswylyaw ynot. a thrwydoti y goleuhaa yr holl vyt. Y trydydyd a hi yn gwneuthur gweith or pyrffor y doeth gwas jeuang attel. y degwch ny ellit y dattcann. Pan y gweles meir krynu o ofyn awnaeth. ynteu a dywat. meir nac ofynhaa. ti a geueist rat gan duw. ti a geueist veichogi. ac a vyd mab ytt. yr hwnn a vyd brenhin nef a daear. ac a wledycha yn oes oessoed. Y tra yttoed yn hynny ydoed iosep yn lle pell yn llauuryaw. ac yno ydoed gof prenn. a naw mis y trigyawd ef yno. a phan doeth tracheuen ydoed meir yn veichawc. ac o diruawr ovyn a gouit y gelwis ar yr arglwyd. Arglwyd heb ef kymer vy yspryt. i. canys gwell yw vy marw nom byw. Yna y dywat y gwerydon oed y gyt a meir. nyni wydam bot yn gyua y gweryndawd. ac yn anllygredic yd ymgetwis. canys gwastat yw yn gwediau duw. peunyd yd ymdidan yr agel a hi. ac y duc ef y veir y hymborth. Pa delw y dichawn bot neb ryw bechawt yndi. ac o mynny di dywedut yn tyb ni. ny wnaeth neb hi yn veichawc hi onyt yr agel. Josep a dywat. beth a dwyllwch ohonafi val y crettwyfi y beichogi or agel. gallei y thwyllaw o arall yn rith agel. Ac wylaw a wnaeth. a dywedut. pa delw y beidyafi vynet yr temyl. neu y ymwelet ag offeireit duw. beth a wnafi. ac y medylyawd ymgudyaw ac adaw meir.

XI.—A gwedy llunyeithyaw o honaw ef kyudi oe wely hyt y nos a ffo. nachaf yr agel drwy y hun yn ymdangos ef y nos honno. ac yn dywedut. iosep vab dd. nac aet ovyn arnat yr kymryt meir yn briawt ytt. kanys yr hynn yssyd yny chroth or yspryt glan y mae.

hi a esgyr ar vab aelwir iessu grist. hwnnw a wna yn iach oc eu pechodeu. Josep a gyuodes oe hun. ac a dalawd diolch y duw. ac a dywat wrth veir. ar gwe-rydon aoed y gyt a hi. ac a dattkannawd y weledigaeth. a didanwch a gymerth am veir. Mi a becheis. heb ef. canys bu typ gennyf wrth veir. Odyna y daeth y chwedilydaeth vot meir yn veichoc. a gwassanaethwyr y temyl ae delis hi a iosep. ac ae dugant ar yr hyneif y temyl. ar esgob a ymhwod ac ef yn serth. Neut wyt twylledic am wry mal honn. yr honn a vagawd yr agel yny temyl vegys colomen. yr honn ny vynnod gwelet gwr eiroet. yr honn a gauas y dysc goreu ygkyureith duw. pei na wnaethoeduti treis arnei hy a wedyei wry hediw. Josep a tygawd na chyhyrdassei a hi eiroet. Abysachar a dywat. duw yssyd vyw. ef a vyd reit ytt yuet dwfyr kyuryw ac a lewawd an har-glwyd ni. ath bechawt a ymdengys yn diannot. Yna ydoed kynnulleidua yr honn ny ellit y rifaw. a dwyn a wnaethpwyd meir yr temyl yr arglwyd. ac yna wylaw a wnaeth yr offeireit. a reeni meir ae chyffnesseieuit. ac y dywedassant wrthi. kyfessa meir yr offeireit dy bechawt. vegys colomen y porthes yr agel dydi yn temyl duw. Ac yna y gelwit iosep wrth yr allawr. ar dwfyr a rodet idaw. yr awr y llewawd. y damgylchynnawd ef y dwfyr seith weith. ny rodes duw arwyd yn y byt arnaw. ef a vu diogel. canyt ymdangosses arwyd neb ryw bechawt yndaw.

XII.—Yna y gwnaeth yr offeireit ar gwassanaethwyr ar bopyl ef yn iach. canyt oes gwl ynot. A galw meir a wnaethpwyd. a gouyn ydi pa esgus oed genthi. neu pa arwyd a ymdengys yn vwy nogyt yr honn a dengys beichogy dy groth. Un peth a ouynnwn yt. canys glan iosep. adef yn pwy ath twyllawd. gwell yw ytti adef dy hun nogyt rodi o var duw arwyd yth wyneb y damllewychu ygkymperued y bopyl. Yna y dywat meir yn diergrynedic. ossit neb ryw lygredigaeth neu bechawt ynofi. duw ae hardangosso arnafi yggwyd yr holl boploed yny aller vy rodi. i. yn agkyffret y bawp. A hi a doeth y ymyl yr allawr. ac a gymerth y dwfyr.

ac ae llewas. ac a troes yn y chylch seith weith. ac ny chat na arwyd nac arllwybyr neb ryw bechawt yndi. A ryuedu a wnaeth yr holl bopyl y gwelet yn veichawc. ac ymodwrdd y rygthunt yn amryual. un a dywedei o santeidrwyd. arall o dryc vedwl. Yna y gwelas meir typ rei or bobyl na buassei dogyn yd ymwnaethoed yn wiryon. A phawb yn gwarandaw hy a dywat yn uchel. Byw yw arglwyd pawb. ac yggwyd hwnnw y dywedafi na bu wr ym ei roet. namyn o dechreu vy oes yn teruynedic y rodeis y gouunet hwnnw y duw y mabol-yaeth yny drychwyfi yn gyua yn enw y gwr am creawd. yndaw y mae vy ymdiret ym bywyt y wassanaeth ef ehun. ac idaw ef ehun trigyaw heb lygredigaeth tra vwyf vyw. Yna yd aeth pawb ar tal eu glinyeu y gussanu y thraet. ac y erchi madeueint ydi am eu dryc typ. Ac yr holl bobyl. ar offeireit ar gwerydon drwy diruawr lewenyd ae hebrygassant hy adref. ac o lef uchel yn dywedut. Bendigedic vo enw yr arglwyd. kanys damllewychawd y santeidrwyd y holl bobyl yr israel.

XIII.—Wedy chydic o amser gwedy hynny y gwn-aethpwyt kyureith ygkyuoeth cesar. ac yn gyntaf ygkyuoeth syria. na thriceyei neb ny hanffei or wlat yndi. namyn mynet pawb oe wlat. Yna y bu reit y veir a iosep vynet tu a beethlem. ac y dywot meir wrth Josep. my a welaf dwy bobyl o ymblaen. y neill yn wylaw. ar llall yn chwerthin. Taw heb y iosep. eiste ar yr aniveil. ac na dywat geireu gorwac. Yna yd ymdangosses mab tec udunt. gwiscedic o wisc echtywynedic. Josep heb ef. pahan y dywedeisti vot yn orwac y geireu am y dwy bobyl. gwir a dywat meir. pobyl yr ydeon oed yn wylaw. ar bobyl arall yn chwerthin. yr hwnn yssyd agos y duw. mal yd edewis yn tateu ni. nyt amgen. abraham. ysaac. a iacob. yr amser a doeth yny del o lin euream rat a bendith yr holl bopyl. A phan dywot yr agel hynny. yd erchis yr assen seuyll. canys amsser y meir a doeth y escor. ac yd erchis y veir disgyn yr llawr y ar yr assen. a dos yr ogof a dan y daear. yn yr honn ny bu oleuat. namyn

tywyllwch eiroet. canys goleuat duw ny allei dyuot idi. Yr awr yd aeth y mywn. y dechreuod yr holl ogof oleuhau. mal pei hanner dyd. yna yd aeth y dywawl oleurwyd ymywn yn arderchawc. hyt na diffodei goleuat yndi nac yn nos. nac yn dyd.

XIV.—Ac yna yd esgores y wynvydedic wry. pennadur yr eneiteu. Lleg o egylyon a doeth ygkylch y mab yr awr y ganet. yr hwnn adolyssant trwy dywedut yn uchel. gogonyant yn y goruchelder y duw a thagneued yr dnyon ar y daear. Yna y doeth ganedigaeth yr arglwyd. yd aeth iosep y geissaw gwaged at veir. a phan y cauas. yr ogof y doeth tracheuen. Yna y cauas y mab gwedy yr eni. ac y dywat ioseph. O wynvydedic veir. mi a dugum dwy wraged attat. a gerllaw drws yr ogof odieithyr y maent yn seuyll. ac rac diruawr oleurwyd dyuot yn hylithyr nys llauassant. Meir dan owenu a gwerendewis. Joseph a erchis idi tewy ae chwerthin. byd gall heb ef. yny delont ymywn rac bot yn reit itt wrth vedycynyaeth. Hitheu a erchis udunt yntredu attei. Zelomy a doeth. a salome nyt yntredod. Zelomy a dywat wrth veir wynvydedic. gat ti ymi gyhwrd athi. pan gyhyrdod. o lef uchel hi ae dywot. Arglwyd arglwyd mawr trugarha wrthyf. ny chlywyt. ac ny welet bronneu yn llawn o laeth. a geni mab ae mam yn wry yn ymdangos. ac nat oes lygredigaeth gwaet nae arllwybyr yr ganedic. na dolor ar y neb ae hesgores. gwry kynn escor. a gwry yn trigyaw gwedy escor val y mae yn amlwc. Yr hynn a glywaf. yny prouy. nys credaf heb salome odieithyr yny gwelwyd. ac ar y wynvydedic veir y doeth. ac yd erchis idi. gat ti ymi dy balualu y cretwyf ual y zelomi or hynn a glywaf. Yna y kanhadawd meir idi y phrouy. Hi a estynnawd y llaw. ac a diffwythod y llaw yn diannot. ac o diruawr dolor wylaw aoruc yn ryulaenllym dan leuein a dywedut. Ti a adnabuost arglwyd ofynhau ohonafi dydi yn wastat. ar tlodyon a nertheis. a mi heb dal. a gwaged gwedw. a meibon ymduieit mi ae canhorthweis. ac eissydedic iawn nyt aeth ywrthyf yn amnat or a archei. ac yr awr honn y dygwydeis o achaws vy agkredinyaeth yu trueny yn edrych dy veir wry.

XV.—A phan dywat hi hynny yd ymdangosses gwas jeuang tec echtywynedic yn eglurder ger y llaw. ac a dywot wrthi. Dynessa ar y mab. ac adola ef. a dyro dy law arnaw. ef ath iacha yn diannot. ef yssyd iechyt yr rei gobeithawl. ac euo yssyd brynnawdyr yr holl oessoed. Yr awr y dynessawd ac y rodes y llaw ar odre y llenn a oed ygkylch y mab. y cauas ffrwyth y llaw. a chan dywedut yn uchel gwyrtheu mab duw. yd aeth allan dieithyr drws yr ogof. ac a uenegys a welsei. ac val y kawssodyat iechyt oe llaw. Ac ar y ffregeth hi llawer a gredassant. canys bugelyd aoed yny chylch hynny a geternheynt rywelet ohonunt egylyon berued y nos yn disgynn or nef. gan ganu ymneu a chywydolaeth yn moli duw. ac yny vendigaw. ac yn dywedut. Hediw y ganet y iachwawl pawb. yr hwnn yssyd grist arglwyd. yn yr hwnn y telir iechyt pobyl yr israel. A seren o osper hyt y bore a ymdangosses uch benn yr ogof. diruawr y meint ae goleuny. yr honn ny welsit yr dechreu byt y chyffelyp. ar prophwydi aoedynt ygkaerusalem a dywedasant panyw honno a dangossei ganedigaeth crist. yr hwnn a gadarnhei y adawedigaeth yn yr israel. ac yn yr holl genedyloed.

XVI.—Y trydydyd o anedigaeth an harglwyd ni iessu grist. meir a aeth or ogof ac a gyrchawd ystabyll. ac a ossodes y mab y mewn y presepe. ar ych ar assen a gwediod. Yna yd efflewnit yr hynn a dywat ysayas prophwyd. Yr ych a adnabu y berchennawc. ar assen gorchymyn y harglwyd. yr anyueileit nyt amgen yr ychen ar assen yn seuyll yny perued yny wediaw. Yna yd efflewnit yr hynn a dywot abacuc prophwyd. Ymperued deu anyueil yth adnabydir. Yno ytrigawd meir a iosep. ar mab tridieu. Y hwechetyd y doeth y vethlem. ac yno y cwplaawd y seithued dyd. yna y duc iosep y mab y temyl yr arglwyd ac y ducpwyd kyulwyn. a deu bar o golomenot. Yny temyl ydoed gwr perffeith a gwirion. symeon y enw. ydoed deudec mlyned ar hugein a chant. gan duw y cawssloedat na bei varw yny welei grist vab duw yny gnawt yny vyw. A phan weles y mab. y dywot yn uchel iawn. neur ouwyawd duw y blwyf. ac neur efflenwis y edewit. Ac ar vrys

y doeth y adoli y mab. a gwedy hynny y kymmerth y mab yny vantell dan wediaw. ac y cussannawd gwadneu y traet. ac y dywot. Yr awr honn y gedy ti dy was y tagneued.

XVII.—Yna ydoed yny temyl anna verch samuel o lwyth assen. a honno a vuchedocassei gyt ae gwr oe gwyr-dawt yr yn seithmlwyd. ac yna yd yttoed wedw drwy yspeit pedeir blyned a phetwar ugeint. ac yn y temyl yn wastat yn kynnal ympryt a gwedy. ac y wediaw y mab y doeth. ac y dywot. Yn hwnn y mae prouedigaeth y bopyl. Gwedy yspeit dwy vlyned y doethant y dewinyon or dwyrein y gaerusalem ac anreccyon mawr ganthun. ac ar hynt y gouynnyssant yr ydeon. mae y brenhin a anet yni. ny a welsem y seren ef yn y dwyrein. a nynheu a doetham y wediaw. Y chwedyliaeth aaeth ar erot vrenhin. ac yna y kynnullawd herot hyneif y ffarisewydon a dyscwyr y bobyl. a gouyn udunt. pony prophwydwys y prophwydi ganedigaeth grist. Wynteu a dywedassant vot yn wir hynny. ym bethlem. Yna y gelwis herot y dewinyon. ac y gouyn-nawd pa bryt yd ymdangosses y seren udunt. Odyna yd anuones y rei hynny y vethlem. Ewch heb ef tu a bethlem. gouynwch y mab. Gwelet a wnaeth ef vot y dewinyon. a aethoed y geissaw y mab heb diwat. ac yny dwyllaw. Yna y kyffroes ar irloned drwy ennynedig-aeth diruawr lit. ac yd anuones gennadeu oe keissaw yny eu herbyn y bop fford. ac erchi eu dala ac eu llad.

XVIII.—Gwedy na allwyt cael y dewinyon y anuones kennadeu y vethlem. ae holl teruynau y erchi llad holl meibon bychein a geffit. Dydgweith kynn dyuot y kennadeu. ar dal y lle yd oedynt. nachaf agel or nef yn dyuot trwy y hun ar iosep. ac yn dywedut wrthaw. Dos ymdeith ti a meir ar mab genwch ar hyt dydryf a fford diffeith hyt yr eifft. Iosep a wnaeth herwyd gorchymyn yr agel. eu hynt a gymerssant. ar a gyrassant tu ar ogof y vynnu gorphwys yndi. Yna y disgynnawd meir y ar yr assen. ac eisted a wnaeth meir ar mab ar y harffet. Nachaf yn deisyuyt llawer o seirff yn dyuot or ogof. ac ofynhau awnaeth meir pan y gwelsant. Yna

y doeth y mab o arffet y vam yr llawr. ac y kerdod. ac y seuys ar y nadred. wynteu adolyssant iessu. ac a gily-assant y wrthunt. Yna yd effenwit yr hynn a dywat ysayas prophwyt. Y seirff or daear. adeidolwch yr arglwyd. Y mab a gerdod oc eu blaen. ac a orchymynnawd udunt nat argywedyn y neb ryw dyn. Meir a iosep a ofynnawd rac gwneuthur o honunt godyant yr mab. a iessu a dywot wrthunt. Na delwch ofyn amdanafi. yr vy mot yn vab. perffeith wyfi. ac aghenreit yw y holl uwystuileit gwyllt or koedyd bot yn dof ger vy mronni. ac yn hynnaws. y llewot ar pardyeit. ar anyueileit creulawn aoed yn eu gwediaw. ac yn kytgerdet ac wynt. ac yn cetyndeithocau yny diffeith. a pha du bynnac y kerdynt. yr anyueileit hynny a oed oc eu blaen yn mynegi fford udunt. ac yn gwediaw y mab.

XIX.—A phan welas meir hynny. ac amrauaylon genedyloed bwystuileit yn eu herbyn. y delis ofyn. O lawen olwc y mab a edrychod arnei. ac a dywot. Vy mam i nac ofynhaa. nyt yr sarhaet ytt y deuant. namyn yr dy wassanaethu y dybryssyant. Ac yny bydynt dywededigyon y petheu ef a tynnawd y mab ofyn oe callonneu. Yna y kerdod y llewot gyt ar essyn ar ychen oed yn arwein y hagenreiteu. ac nyt argywedyn y neb. yr y presswyluaeu y gyt. namyn hynaws oedynt ymplith y deueit. ar meherin a dugassant gantunt o iudea. ac a oed y gyt ac wynt. y gyt ar bleideu y kerdynt. ac nyt ergrynynt dim. ac nyt argyweddei yr un y gilyd. Yna yd effenwit geireu y prophwyt. y bleid ar oen a besgit y gyt. y llew ar arth a borant beisswyn y gyt. Yna yd oed dau ychen yn dwyn kerbyt. ac eu hagenreiteu yndaw. Yna ydoed veir gwedy blinaw gan tra gwres yr heul yny ditryf. a phren palym a gyherdod ac wynt. a meir a dywat wrth iosep. Mi a orffywysaf ychydic dan wasgawt y prenn. Iosep a tynnawd meir y ar yr assen yr llawr. a phan eistedawd meir wynvydiedic. edrych a wnaeth ar vric y prenn. a hi a welas y prenn yn llawn o aualeu. ac y dywot wrth Josep. Mi a hwenychwn peth o ffirwyth y prenn. pettei a allei eu caffel. Josep a dywot wrthi. Ryued yw gennyfi dywedut

ohonnoti hynny rac uchet bric y prenn. a medylaw ohonat cael peth or ffrwyth o le kyuuch ac y mae. mwy yssiwet yw gennyf am dwfyr. kanyt oes dim yn y costreleu. ac nat oes le y ymgyghori y geissaw dwfyr. Yna y dywot y mab. ac yn eisted ar arffet y vam. ac edrych ar y prenn. Gostwg prenn dy vric val y gallom cael peth oth ffrwyth. Ac yna y prenn a ostygawd y vric hyt y llawr ger ymyl traet yr arglwydes veir. ac yna y kawssant dogyn or aualeu.

XX.—Gwedy daruot udunt gynnullaw yr holl aualeu. trigyaw a wnaeth y pren ae vric ar y llawr yny caffei gannyat y mab y gyuodi. Yna y dywot iessu. dyrchaf dy vric ac ymgadarnhaa a byd getymdeitheis yr gwyd ereill yssyd ymparadwys vyn tati. Yna yd ymdyrchauawd y vyny. ac o wreid y prenn yd ymdan-gosses ffynnawn loewaf ac oeraf a melyssaf. Pan lewyssant dwfyr y ffynnawn y kymerassan lewenyd diruawr. ac ymlenwassant or dwfyr. ac wynt ae hyscrybyl. yna y talassant diolch y duw. Dyd gweith arall ydoedynt yn kerdet odyo yd ymchwelod iessu y olwe ar y prenn palym. ac y dywot. Mi a orchymynaf yt prenn palym mynet un oth geigeu gan vy egylyon. i. ae blannu ymparadwys vyn tati. y vendith honn yma a rodaf ytti hyt pwy bynnac a orchyvygwyt yn amrysson da. amdanwynt y dywedir neur doethawch ar balym budugolyaeth. Ac euo yn dywedut hynny. nachaf agel o nef yn seuyll ar y prenn. ac yn dwyn un or keigeu. ac yn hedec yr nef. Pan welas pawb hynny syrthu a wnaethant megys meirw. Iessu a dywot. paham yd ergryna ych caloneu chwi. pony wdawch chwi y prenn hwnn a wnaethym ac a vynnaf y dwyn y baradwys. ac yno y byd yn tegwch y holl seinnyeu nef. megys y mae parawt yn y lle y goual hwnn gwedy yr hynt honn.

XXI.—Ac yna y dywot iosep. y mae gormot gwres yn yn lloscy. o reing bod ytt kerdwn gan ystlys y mor. val y caffom gorffiwys yn y dinesyd ar yr arvordir yssyd. Iessu ae hattebawd. Josep nac ofynna. mi a vyrrhaf ytt y fford. val y teruynnych hediw ehun yr hynn aoed ar yn bryt y gerdet yn yspeit dec niwarnawt ar

hugain. Ac yr awr y dywot hynny. nachaf yn diannot y gwelynt mynyded yr eifft ae dinessyd. a dechreu llywenhau a wnaethant. ac y dinas a elwit sotraent y doethant heb ohir. yn y lle nyt oed gyfadnabot udunt wrth lettyaw. Gwyr yr eifft yny dinas hwnnw a doethant y le uchel y dyd hwnnw. ar offeireit y gyt ac wynt. ac yno beunydy doent y wneuthur aberth y duw herwyd anryded dywolder. Pan aeth meir wynvydedic yr temyl. yr holl eu delweu a dygwydassant gar y bronn. val yn vriwedic megys kyn bythynt dim. Yna yd effenwit yr hynn a dywat ysaias prophwyd. Llyma yr arglwyd yn dyuot ac yn erchewynu yr eifft. gar y vronn y dygwydant holl weithredoed geu dywyeu gwyr yr eifft. Yna y menegit hynny y affrondosius tywyssawc y dinas hwnnw. yna y doeth ef a llu mawr y gyt ac ef y tebygu gwneuthur dial ar yr rei y dygwydassei eu dywyeu oe hachaws. Yr temyl y mewn y doeth. ac yna y gweles yr holl eu dywyeu gwedy dygwydau yn eu gorwed gar eu bronn. Yna y dynessawd ar y wynvydedic wyry. yr honn aoed ar mab yny arffet ac yn gwediaw. Ef a dywot wrth y llu oll ae getymdeithon ef. Panebei duw hwnn. ny dygwydassei yn dywyeu ny gar y vronn. ac ny ordewedynt yn vriwedic rac y ofyn. yr y rei yssyd yn arestwg oe vot yn duw udunt. peth a welwn ni yn dywyeu nyni yn wneuthur. ony wnawn ni yn gallach. perigyl yw yni oll haedu y anvod. an dyuot oll ar balledigaeth tragywydawl. megys y darvu y pharaon. ac y lu yr eifft. yr hwnn ny chredawd ef ae lu yn nerthoed hwnnw a vodes yn y mor. Yna holl bobyl y dinas hwnnw a gredawd idaw yn diannot.

XXII.—Gwedy kerdet or iessu yr eifft. pan yttoed ygalilea yn dechreu y bymet blwydyn oe oet. dyw sadwrn ydoed yn gware gyt a meibon ar lan eurdonen. ac y trosses y dwfyr or auon yn seithrann y seithlyn. ac ef a wnaeth gwndit gwahanredawl y bop un drwy y rei y kerdynt orhaeadyr val y harchei. ac eilweith dracheuen. Yna un or meibon mab y gythreul o gyghorvynus vryt a gaeod hyttynt y dwfyr aoed yn kerdet yr llynneu drwy y kwndit. ac a drosses y gweith

a lauryassei iessu. Yna y dywat iessu wrthaw. yn wir mab agheu wyt ti. a mab y gythreul. y llaur a wnathoedwn. i. paham y gwesgery ti. ar mab a wnaeth hynny a fu varw. Yna o lef aflonyd y lleuassant reeni y mab marw. yn erbyn a meir. a iessu. ac a dywedassant. ych mab chwi a emelldigawd yn mab ni. an mab ni syn varw.

XXIII.—Pan gogleu meir a iosep hynny. wynt a doethant ar iessu. rac gwneuthur eu brat or reeni y mab marw. a rac ovyn lleuein yr ydeon. Yna y dywat iosep yn gwydawe. ny beidafi dywedut wrthaw. Meir dysc ti euo. Hitheu a dywot. paham y pereisti yni kas y bobyl honn. a ni a gaffwn molest gan y niver hwnn. Vy arglwyd. i. beth a wnaeth y mab hwnn varw. Ynteu a dywot. teilwg oed o agheu. kanys ef a gwascarawd y gweith a lauuryasswn. i. Y vam a gwediod yna. vy arglwyd. i. na wna di velly. canys pawb a gyuodant yn yn herbyn. ynteu a adnabu bot y vam yn tristau. ac ae troet deheu ef ae trewis y mab marw ar y dwyffroen. ac a dywot wrthaw. kyuoat vab enwired. nyt wyt teilwg ti y vynet y teyrnas vyn tat i. canys gwesgereist vy gweith i. Yna y kyuodes y mab yn vyw. a iessu a aeth ac a duc y dwfyr y hytlynt dracheuen yr awr y herchis.

XXIV.—Yna yggwyd pawb y kymerth iessu y dom or llynneu a wnaethoed. ac or rei hynny y gwnaeth deudec ederyn. dyw satwrnn oed hynny pan wnaeth iessu y petheu hynn. a meibon llawer y gyt ac ef. Pan welas un or ydeon euo ygylt ar meibon yn gwneuthur hynny. y dywot wrth Josep. Josep heb ef. pany wely di y mab iessu yn gwneuthur gweith dyw satwrnn. ef a wnaeth yr adar or llwch. Josep pan gogleu hynny ae hagreithawd. ac a dywat wrthaw. Paham dyw satwrnn y gwney di y ryw petheu hynn. yr hynn nyt ryd yni eu gwneuthur. Y iessu pan gogleu hynny a trewis y llaw yn y llall. ac a dywot wrth yr adar. Ehedwch. yr awr y herchis ef. wynteu a hedassant. a phawb yn y welet. ac yny gwarandaw. y dywat hedwch ar hyt yr holl vyt. a buchedoccewch. Pan welas pawb yr arwydon hynn. yd efflenwit pawb o ovyn. a moli duw a wnaethant gan ryuedu. ereill oed yn gwatwar

ymdanaw. Ac yna y daeth rei ar tywyssogyon yr offeireit. a menegi udunt wneuthur o iessu llawer o betheu ryued yggwyd popyl yr israel. ac yna y menegit hynny y deudec llwyth yr israel.

XXV.—Yna eilweith mab anna offeiraf y temyl. yr hwnn a doeth ygyt a ioseph a gwialen yn y law. a phawb or bobyl yn edrych yn llittyawc a agores hyttynt a warchaeassei iessu. ac ef ae gollygawd y redec or raeadyr. Pan welas iessu hynny. ef a dywot wrth y mab a wasgarassei y llynneu. O waethaf hat enwired. O vab agheu. O weithret kythreul yn wir ffrwyth dy hat bit heb rym. ath wreid heb wlybwr. ath geigeu yn wyw heb dwyn ffrwyth. Ac yggwyd pawb gogwywaw a wnaeth y mab. a heb hir ohir marw. Odyna y kymmerth iosep iessu. ac yd aeth ac ef atref. ae vam ygyt ac ef. a llyma yn deissyuyt yn wrthwyneb mab a llauurywr enwired dan redec. ac yn faraw y ysgwyd wrth ysgwyd iessu yr mwyn argywedw idaw. Y iessu a dywot. nyt ymchwely di or fford yd wyt yn y cherdet. Ac yn diannot y dygwydod yn varw. Yny y gwaed-assant reeni y mab marw yn edrych ar hynny. ac yn dywedut. Padu y ganet y mab hwnn. amlwe yw pob peth a dywetto. ac a vynno yd effenwir. Yna y dynessawd reeni ar iosep ac y dywedassant. Josep dos ymdeith a iessu. ny dichawn ef presswylaw yn yn plith ni. neu dyse titheu euo y vendigaw yn meibon ni heb ymelltigaw. Josep a dynessawd atlaw. ac a dysgawd. paham y gwney di y ryw betheu hynn. y mae llawer yn doluryaw yth erbyn. oth achaws di y maent yn yn cassau nynneu. ac yd yttym yn diodef molest y bobyl oth achaws. Iessu a atebawd iosep. nyt oes un mab kymen. onyt megys y dengys eu tat herwyd keluydyt yr amser hwnn. am tat ynheu nyt emellticca neb onyt a wnel y drwc. Yna yd ymgynullawd pawb yn erbyn iessu yn y gyhudaw wrth Josep. Pan welas Josep hynny. diruawr ovyn rac pobyl yr israel a gymerth. yn yr awr honno y kymmerth iessu y mab marw. ac erbyn y glust y dercheuis ywrth y llawr yggwyd pawb. A phan welsant wy iessu yn ymdidan ar mab megys

ae vab ehun. yspryt a ymchwelod yny mab. ac yn vyw y kyuodes. a ryuedu a wnaeth yr holl bobyl hynny.

XXVI.—Neb un athro Zachias y enw a gigleu iessu yn dywedut kyuryw eireu a bot yndaw anorchyvygedic doethineb a nerth. a doluryawd. ac a dechreuod yn anysogybleid dywedut yn erbyn iosep. Josep heb ef. paham na rody ti dy vab y dyscu dysc dynyawl. ac wrth hynny diogel bot yn well genwch ot gwn dyscu och mab. nogyt arhos bredychen hyneif y bobyl. Reit yw y chwi anrydedu offeireit holl eglwysseu yr israel. a chymryt echwyn garyat y rygthun. ac velly y dysgit y rygtunt dysc caredic. Josep a atebawd idaw. pwy a allei attal y mab hwnn rac dyscu. pei tydi a allei dysgu idaw ef dynyawl geluydit. nys gwahardem ni. Pan gigleu Zachias yr ateb hwnn idaw gorchymynnawd iessu y petheu a dywedeisti oll ac a enweisti. reit yw y dyn tebic yti eu cadw. estronnawl hagen wyfi ywrth ossodeu dynadon. a phell yw vy ansawd. i. ywrth ych emynogeu chwi. nyt knawdawl ren yw yr meu. i. y gyureith hagen a dysgeisti yndi y trigye. kynn honno yd oedwn. i. kyt tebyceych ti nat oes dysc kyffelyp yth teu di. dysc ti y gennyfi. mynneu nyt oes neb a allo vy nyseu onyt y gwr ydwyf yn y enw. hwnnw ae dichawn. kanyis teilwg yw. a phan wyf ynheu dyrch-auedic or daear. mi abaraf gorffwys medwl. ac aruer y kenedloed. panych ganet chwi nys gwthost. myvi ae gwn vy hun. a pha amkan y vuchedoccaa pawb ar y daear.

XXVII.—Yna yd ergrynnassan yn ovynnawc pan y clywyssant yn dywedut hynny. a than leuein y lleuas-sant. O. O. O. llyma beth mawr a ryued iawn. anryued ny chlywyssam ni hynn eiroet. nys klywir gan arall. na chan yr offeireit nar prophwydi. nar gramadecwyr. nyni a wdam o padu y ganet iessu. ac etto nyt pym-lwyd. a pha delw y dichawn dywedut y ryw eireu hynn. Paham na chredwch chwi ymi heb ef. yny petheu a dywedeis. a chan dywedeis. i. y chwi y gwn. i. pa bryt ych ganet. yd ywch oll yn ryuedu. Euream y gwr a dywedwchwy y vot yn tat y chwi oll. mi ae

gweleis. ac ynteu am gweles ynheu. a mi a ymdideneis ac ef. Pan glywyssant wy euo yn dywedut hynny. ny veidod neb dywedut dim. a iessu a dywot udunt. Mi a vum yn ych plith chwi gyt ach meibon. ac nyt adnabuoehwy vyvi. mi a ymdideneis a chwi. megys a gwyr prud. ac nym deallyssawch. kanys llei no myvi ywchwi. a bychan yw ych ffyd.

XXVIII.—Eilweith Zachias dysgwr kyureith a dywot wrth iosep a meir. Rodwchwi ymi y mab. a minneu ae rodaf y athro hegar a dysco idaw lythyr. ac. a. a gano. Yna Josep a meir yn glaeor a dywedassan wrth iessu. ny awn a thi yr yscol. Yr aethan ac ef yr yscol y dyscu llythyr ar wr hen. Pan doeth yr yscol y mywn. yr athro a dechreuod or llythyren gyntaf. alpha a ovynnawd idaw. Iessu a dewis. ac ny dywot dim. gorchymynwr ar athro am nat yttoed yn lleu a gymerth gwialen yn y law. ac ae trewis ar y law. Iessu a ovynnawd paham y trewi ti vyvi. ac yn lle gwir gwybyd di. y neb ydys yn y taraw mwy y gwyr dyscu y neb ae tereu noc y dysger y ganthaw. Myvi a dysgeis ytti y petheu a dywedy di. namyn yr rei hynn oll deillon ynt. y rei a dywedant ac a warandawant. kanys yttynt megys euyd yn seinaw. neu gloch yn canu. yn y rei nyt oes synnwyr na deall mwy noc yn datsein yr euyd. Ac y gyt a hynny y dywot iessu wrth zachias. Pob llyureu o alpha hyt yn thaw a wehenir herwyd amgen anssawd. ac wrth hynny dywet ti ymi yn gyntaf beth yw taw. a mynneu a dywedaf y titheu beth yw alpha. Ac eilweith y dywat iessu. ac ny wdant alpha. pa delw y gallant dywedut gwybot thaw. geugrefydwyd dysgwch yn gyntaf beth yw alpha. a minheu ywchi pan dywetoeh. b. A iessu a dechreuod dywedut enweu yr holl llythyr. ac amovyn. Dywet ti ymi dysgwr y kyureith y llythyren gyntaf o alpha. paham y mae idi ffigwr teir coglawc. ereill mein. ereill blaenllym y waeret. ereill crwnn. ereill cam. ereill dyrchauedic. ereill troedawc.

XXIX.—Pan gogleu y dysgwr hynny. aryneigaw a wnaeth gwybot o iessu enwi yr holl lythyr. ac eu han-

ssawd. ac y dywot yn uchel val yklywei pawb. Ny dyly hwnn buchedocau ar y daear. namyn teilwg yw y dyrchauel ar y groc uchel. ny dyly ef diffodi y tan a dylyw poeneu ereill. mi a tebygaf y eni ef or blaen. pa groth ae harwedawd hwnn. neu pa vam ae magawd. neu pa bronneu ae llaethawd. Mi a ffoaf y wrthaw. ny a allafi diodef y geireu a dyweit. namyn vygkallon yssyd yn ergrynaw gwarandaw y ryw eireu a dyweit. nyt yttwyfi yn tebygu gallel o neb dilit y barabyl ony bei duw ygyt ac ef. Minneu gan oedwn dirieit a ymrodeis ymgwatwar gar y vronn. pan dybyeis gael dysgybyl. sef y kefeis yn athro. nyt reit ymi dywedut. namyn ony a allaf yr y mab o ungeir or kyule hwnn. cany allaf y diodef. hen wyfi ar mab am gorchyuygawd. kany allaf gaffel na dechreu na diwed ar a dywet. Anawd yw caffel na gwybot y dedyf gyntaf. yn diheu y dywedafi y chwi heb gelwyd herwyd y gallaf. y dirnabot gweithret y mab hwnn. a synnwyr y ymadrawd. a sentens diwed y barabyl ny welir y gytweddu y dynyon ny hanffont o dim daerawl. Ni wn. i. beth yw ef. ae hudawl ae duw. ae agel y duw yn dywedut yndaw. o ba du yd henyw. neu pa du pan doeth. neu beth vyd rac llaw. Yna iessu dan owenu a dywat wrthaw yggwyd pawb. Pan archwyfi. meibon anffrwythlawn a dyborthant ffrwyth. y deillon a welant. crupleit a gerdant. aghynnogyon a vydant oludawc. yny cof ganthunt trigaw o bawp ohonunt yn anssawd gyua drwy yr hwnn yssyd wreid melysder tragywydawl. A phan dywat iessu hynny yn diannot y talpwyd y bawp iechyt oe holl heinneu. ac ny veidawd neb dywedut wrthaw. nae warandaw.

XXX. — Odyna yd aeth meir a iosep gyt a iessu hyt yn dinas nazareth. ac y bu yna gyt a reeni. ac yd oedynt yno dyw satyrngweith yd aeth iessu y ware gyt a meibon ereill ar llofft. damweinawd hagen gythyaw o un or meibon y llall y ar y llofft yr llawr yny vu varw. A phan welsant reeni y mab marw hynny y dywedasant yn erbyn meir a iosep yn llittyawc. ych mab chwi a ythyod yn mab ni or llofft yr llawr yny vu varw.

Iessu a dewis. ac ny dywat dim. yna y doethant Josep a Meir ar vrys ar iessu. ae vam a dywot wrthaw. vy arglwyd i dywet ymi os tydi a vyryod y mab yr llawr. Ac iessu yn diannot a disgynnawd or llofft. ac a elwis y mab erbyn y enw. zeno. ar mab a atebawd idaw yn da. Iessu a dywot wrthaw. ae myvi ath vyrryod di yr llawr. Ynteu a dywot. nac ef arglwyd. a ryuedu a wnaeth reeni y mab marw. a moli duw a wnaethant am y gwyrtheu hynny yn urdasseid.

XXXI.—Ac odyo yd aeth iosep a meir hyt yn iericho. ac yna wyth mlwyd oed iessu. ac ydanuones meir iessu a llestyr prid ganthaw gyt a meibon ereill y gyrchu dwfyr yr ffynnawn. Damweinawd gwedy llenwi o iessu y llestyr or dwfyr dyuot un or meibyon ae ythyaw y llestyr ae torri. Iessu yna a erbynnyawd y dwfyr ar llestyr yn y vantell oed ymdanaw. ac ae duc y dwfyr heb golli dim oe vam. Hitheu pan y gwelas a ryuedawd. ac a adeilawd hynny yny challon yn gatwedic. Dyd arall damweinawd vynet o iessu yr tir yd oedit yn medi yndaw. ac efe a duc ychydic or gwenith oe vam. ac efe a heod ychydic. ac ar hynt y tyuawd yn amyl. ac a aduedawd. heb olud efe ae medawd. ac o hynny y caffat cant llestreit o wenith. ac efe ae rodes y bawb yn ehalaeth.

XXXII.—Fford oed o iericho y vynet y eurdonen. yr lle yd aethant meibon yr israel yn y lle y dywedit bot arch ystauen. ac wythmlwyd oed iessu yna. ac ynteu aaeth or dynas tu at eurdonen. Ac ar emyl y fford ar lann eurdonen ydoed y ryw le yd oed llewes yn meithrin y channawon. ac ny veidei neb kerdet y fford honno. Iessu a doeth yno. ac ef a adnabu bot y llewes yno ym meithrin y chanawon. ac val y gwelei pawb. ef aaeth ymywn. Pan welas y lleot iessu. yn y erbyn y doethant y adoli idaw. a iessu a eistedod ynyr agof. kennawon y lleot a redassant ygkylch y traet. ac a hwareyssant ac ef. Y lleot o bell y wrthaw a savassant. ac ae gwediassant. a llawenychu wrthaw awnaethant. Yna ydoed y bobyl o bell yn seuyll heb welet iessu yn dyuot. a dywedassant. pan na wnaethoed

hwnn neu y reeni pechodeu gorthrwm. nyt ymrodei oe vod yr lleot. A phan vedylyassant hynny. nachaf iessu yn dyuot dracheuen. ar lleot yn y racvlaenu. ar canna-won ygkylch y traet yn chware. ac eu reeni yn gostwg eu penneu idaw trwy uvydawt. Ar bobyl oed o bell yn seuyll heb veidyaw dynessau atunt rac y lleot. Y iessu a dywat yna wrth y niver val hynn. Mawr y mae gwell y bwystuileit no chwi. y rei yssyd yn adnabot. ac yn moli eu creawdyr. ac eu harglwyd. hwch-witheu dynyon a wnaethpwyd ar ffuryf duw ehun. ac ar y werthuawr drych nys etwenwch. ar anyueileit am hattwen. i. ac arafant ger vym mron. dynyon am gwelant ampellaf yn y byt yw udunt vy adnabot.

XXXIII.—Pan yttoed iosep. gof prenn oed. ac ny wnay weith eithyr gwyd eithyr. a gwelyeu prenn. damweinawd dyuot gwas jeuang attaw y erchi idaw gwely prenn o hwech cufyd. Josep a erchis y vab torri y prenn a hesglif herwyd y messur. ac ny chetwis hagen mod iawn ar y prenn. Un a wnaeth yn vyrrach nor llall. Joseph a vedylyawd yndaw gan ovuttyaw beth a wnelei. pan welas iessu euo yn ymouudyaw am hynny. Iessu a dywot wrthaw yn ymdidangar. dabre heb ef. a chyssylltwn y prenneu a gogyhydwn. Josep a wnaeth val y herchis. canys gwydat y gallei iessu wneuthur yr hynn a vynnei. ac wynt a kyssylltassant y gwyd eu penneu y gyt. a iessu a tynnawd attaw y pren byrraf. ac ae gwnaeth yn gyhyt ar hwyaf. ac y dywat wrth iosep. Gwna dy weith. ac velly y gwnaeth ioseph mal y harchawd.

XXXIV.—Eilweith yd erchis y bobyl y veir. a iosep. anvon iessu yr yscol y dyscu llythyr. a herwyd gorchymyn hynafait. Yna y dugant iessu ar yr athro y dyscu ganthaw dynyawl geluydyt. ar athro hwnnw a dechreuod yn anhegar y dyscu. a dywedut wrthaw. dywet a. Iessu a dywot wrthaw. dywet ti ymi yn gyntaf beth yw b. a minheu a dywedaf y titheu beth yw. a. Odyna yr athro yn llittyawc a trewis iessu. ac yn y lle yr hwnn ae trewis a fu varw. Y iessu a ymchwelawd atref ar y vam. Joseph drwy ofynn a elwis attaw meir vam iessu. ac a

dywot wrthi. Yn wir gwybyd ti. trist yw vy eneit. i. hyt agheu o achaws y mab. ef allei dyuot un trwy y lit a tharaw y mab yny vo marw. Meir ae hattebawd ac a dywot wrthaw. A wr na chretty a allei o hynn vot. namyn ti a elly credu yn diogel. pwybynnac ae hanvones ef y eni ymplith dynyon. ef ae keidw rac dynyon drycysbrydawl. ac yny enw ef. ef ae hamdiffyn rac pob drwc.

XXXV.—Eilweith yr ydeon a archassant y ioseph a meir dwyn y mab ar athro ae dysgei drwy hegarwch. Meir a iosep rac ovyn creulonder y bobyl a gogyuydawe u offeireit tywyssogyon ae dugant yr yscol. ac yn gwybot na allei neb dyn rodi idaw dim dysc. yr hwnn ydoed gantaw o perffeithrwyd keluydyt a chwbled or gwybot y gan duw ehun. Pan doeth iessu yr yscol. ef a gyffroes or ysbryt glan. ac a gymerth y llyuyr o law y gwr a dysgei y kyfreith. pawb yn edrych. ac yn gwarandaw. Ef a dechreuod darllein. nyt petheu ysgriuenedigyon yn eu llyureu wy. namyn yn yspryt duw byw. megys y kerda raeadyr or ffynnawn. ar ffynnawn yn trigyaw yn gyflawn. Ac velly ydoed yn dyscu yr bobyl rinwedeu duw byw. a nerthoed yr holl gyuoethawc. yny dygwydod yr athro yr llawr gar y vronn ac adoli. callon-neu y niver aoed yn gwarandaw yn dywedut arnaw. a arneigyod pan gogleu iosep hynny dan redec ef a doeth ar iessu rac ovyn marw yr athro. Pan welas yr athro ef. y dywat wrthaw. nyt dysgybyl arodeisti ymi namyn athro. pwy a dichawn kynnal y eireu. Yna yd eflenwit a dywetpwyd yn y sallwyr. Avon duw a eflenwit or dyfroed.

XXXVI.—Gwedy hynny y doethant meir a iosep a iessu hyt yn dinas aelwit capharnawn drwy arvordiret rac drycvet y bobyl a wyrthwyneppynt udunt. Gwedy preswylaw o iessu yno yn y dinas. ydoed neb un wr aelwit iosep. a berthawc oed. a hwnnw aoed niver uch y ben. ac ef yn varw. yn udaw ac yn gweidi. Iessu a dywot yna wrth iosep y tatmaeth. paham na rody di allu dy rat yr gwr a fu varw. ac a oed un enw athi. Josep ae hattebawd. py allu yssyd ymi. neu pa vedyant

y rodi benffic rat y neb. Yna y dywot iessu, tynn y lliein yssyd am dy ben di. a gossot ar wyneb y gwr marw. a dywot iessu ath ellwg. ac yn diannot y cyuyt yn iach oe wely. Josep yn y lle a wnaeth mal y gorchymynnawd iessu. y ty y gwr marw y doeth. ar sud oed am y ben a ossodes am ben y gwr marw. ac yn y lle y kyuodes y gwr marw oe glaf wely. ac a ovynnawd pwy oed iessu.

XXXVII.—O dinas capharnaum wynt a doethant hyt yn dinas bethleem. ac yna y doeth meir a josep a iessu hyt yn ty iosep aoed yn y dinas hwnnw. ae breswylua. Ac yr y ty y doethant. a dydgweith y gelwis iosep attaw y mab hynaf. iago oed hwnnw. ac yd erchis idaw vynet yr ard y gynnullaw cawl y wneuthur bresych. a iessu a doeth y gyt ac ef heb wybot idaw. y veir ac y iosep. A thra yttoed iago yn kynnullaw y cawl. neidyr ae brathod yn y law deheu ac rac diruawr dolor ef a leuawd. ac ac ef yn diffygyaw drwy wherwder ymadrawd a dywot. gwae vi gwae vi. y neidyr am brathawd ym llaw. Iessu oed yn seuyll ar y llaw arall. pan gigleu ef iago yn lleuein. y redod tu ac attaw. ac y kymmerth y law yn y law ynteu. ac ny wnaeth dim eithyr hwythu ar y law. ac yn diannot y iachaawd y law. ac y bu varw y sarff. a meir a iosep ny wydnt pa daroed. eithyr klybot llef iago. yna menegis iessu udunt.

(The manuscript in Llyvr Gwyn Rhydherch ends here, and is followed on the same page by Y SEITH PECHAWT MARWAWL, which is now first printed. The Sequel of the Buched will be given in a subsequent page.)

Y SEITH PECHAWT MARWAWL.

I.—Yn y mod hwnn y dysgir y dyn py delw y dyly credu y duw. a charu. a chadw y degeir dedyf. ac ymoglyt rac y seith bechawt marwawl. ac erbynnyeit seith rinwed

yr eglwys yn anrydedus. a gwneuthur seith weithret y trugared yr gobrwyaw nef. Pawl ebostyl a dyweit na ellir reggi bod y duw heb ffyd. ac o achaws hynny. llyma val y mae ac y dyly dyn credu. Credu bot y tat ar mab ar yspryt glan yn un duw teir person. Credu yr un duw hwnnw creu a ffurfeidyaw nef. a daear. ac yssyd yndunt yn hollawl o greaduryeit. y rei ny welir. ar rei a welir. ac ef yssyd yn cadw. ac yn amdiffynn. ac yn tywyssaw. Credu dyuot un mab duw hollgyu-oethawc ymru yr arglwydes veir. ae eni yn dyn. a bot meir yn vorwyn kynn esgor. a gwedy esgor. Credu y iessu grist un mab duw a anet o veir wry. dyuot y diodef y doddi ar brenn croc. yr rydhau plant adaf o geithiwed uffernn. ae varw. ae gladu. a disgynnu y eneit y anreithaw uffernn or etholedigyon a oedynt yndi. Y trydyd dyd y kyuodes o veirw. ar deugeinvet dyd gwedy hynny yd esgynnwys ar nevoed. Ar decuettyd gwedy hynny yd anuones yr yspryt glan ar yr ebestyl. ae dysgyblon a oedynt y gyt ygkaerussalem. Credu y iessu grist rodi medyant a gallu yr ebestyl. a thrwydynt wynteu y urdolyon prelatyeit yr eglwys. y gaethau. ac y rydhau eneiteu y pobloed o bop ryw bechawt a vei arnunt. a hynny trwy rinwedeu yr eglwys. Credu kyud pawb yny gnawt. ae dyuot rac bron grist dyd brawt. y varnnu ar bawp herwyd y weithret priawt. a rodi nef tragywydawl yr sawl ae gobrwyho. a phoen-neu uffernn yr sawl ae haedo. Gwedy cretto dyn yn ffydlawn y duw drwy y pynckeu hynn. hawd gantaw garu duw.

II.—A llyma y mod y dyly y garu. dyn a dyly garu duw yn vwy noe eneit e hun. neu y gorff. ac yn vwy no dyn or byt. ac yn vwy no da pressennawl y byt oll. megys y bei well gan dyn golli da pressennawl y byt oll. a cholli ketemdeithas dynyon y byt oll. a diodef pob ryw argywed. a thremyc oc aellit y wneuthur ar y corff. a diodef pob ryw agheu gwaradwydus no gwn-euthur pechawt marwawl neu godi duw. dan y wybot idaw. neu oe vod. Gwedy duw dyn a dyly caru y eneit e hun yn vwy no dim. a gwedy y eneit ehun.

eneit y gymodawc. a gwedy hynn y gorff ehun. a gwedy hynny corff y gymodawc. Sef yw hynny. dyn a dyly caru eneit a chorff y gymodawc. a phuchaw y eneit a chorff y gymodawc. caffel kyffelyp da ac a buchei y gaffel oe eneit ehun. ac oe gorff. Ac yr keissaw gan dyn garu duw yn vwy no dim. ae gymodawc megys ehun. y gwnaethpwyd yr holl esgrythyr lan. Gwedy cretto dyn yn ffydlawn yny megys y dylyho. hawd vyd gantaw gwneuthur gorchymynneu duw. sef yw hynny erbynnyeit y degeir dedyf ae cadw. Kyntaf or degeir yw. Na vit itt eu dywyau. yny geir hwnnw yd eirch duw tat hollgyuoethawc na wneler rinyeu ar swynneu. na chyvarwydon. na swynneu gwahardedic gan yr eglwys. Eil geir dedyf yw. na chymer enw duw yn orwac. sef gwahard duw yny geir hwnnw pob ryw annudon ac over lw. Trydyd geir dedyf yw. del yth gof gyssegru duw sul. yny geir hwnnw yd eirch duw. na wnel dyn e hun nae was. nae vorwynn nae anyueil gweithret. na phechawt marwawl yn dyd sul. neu yn dyd gwyl a warho yr eglwys. kany yny dydyeu hynny arbennic y dyly dyn wediaw. a golochwydaw. a gwn-euthur gweithredoed y trugared.

III.—Petweryd yw. anrydeda dy vam. a that. yn y geir hwnnw yd eirch duw y dyn wneuthur diwall was-sannaeth drwy uvyllawt. ac enryded oe tat ae vam. ar kyffelyp wassannaeth ac enryded a hynny a dyly dyn y wneuthur oe brelat. ae beriglawr. ac y tat knawdawl neu y vam. Pymhet yw. na lad gelein. yn y geir hwnnw yd eirch duw y dyn na latho ae law. nac oe arch. nac oe gyghor. nac oe annoc. nac oe ystryw. nac oe gyttssynnyaw. na rodi ehofyndra o amdifffynn lleidyat. Ac yny geir hwnnw duw a eirch y dyn na wnel ar-gywed ar gorff dyn arall oe daraw. neu oe garcharu. neu oe doluryaw. Ac yny geir hwnnw yd eirch duw na dyccer ymborth na da dynyon tlodyon drwy gam-wed. ac na atter y dynyon tlodyon y varw o eisseu. ac na chattwo dyn lit o digassed yn erbyn y gymodawc. Hwechet yw. na wna odineb. yny geir hwnnw yd eirch duw na bo kyt cnawt rwg gwr a gwreic odieithyr

priodas. Seithuet yw. na wna letrat. yny geir hwnnw yd eirch duw na dycco dyn da y gymodawg heb wybod idaw. nac y treis. nac oe anvod. nac oe gymell. nac o dwyll. nac o occkyr. Wythuet yw. na gam tystolyaeth. yn y geir hwnnw yd eirch duw na chattarnnhao dyn gwelet trwy dwg. trwy y colletto y gymodawc oe glot neu oe da presennawl. Nawvet yw. na hwennycha na thir na thy dy gymodawc. sef yw hynny drwy dwyll neu gamwed. Decuet geir dedyf yw. na hwennycha wreic dy gymodawc. nae was. nae vorwynn. nae anyueil. sef yw hynny na hwennycha da kynhwynnawl trwy dwyll neu trwy gamwed. Gwedy catwo dyn y degeir dedyf. reit yw idaw ymgadw rac gwneuthur neu gytsynnyaw yn un or seith bechawt marwawl.

IV.—A chyntaf ohonunt yw syberwyt. sef yw syberwyt ymryvygu o dyn yny geudawt. a cheissaw ymdyrchael yn uch noc y dylyo. neu ymgyuartalu o dyn ac uch noc ef. A cheigeu yr pechawt hwnnw ynt anufyllawt. gwarthaw dyn neu y tremygu. neu codet. gwneuthur hoffder o greuyd neu o bechawt. bot yn ryuygus yr golut bydawl. neu vonhed. neu gampeu da. ar y kyffelybedigyon weithredu. Eil pechawt marwawl yw kenvigen. sef yw hynny bot yn drwc gan dyn gwelet y gymodawc yn gynnedu ar da bydawl. neu gampeu da. neu greuyd. neu vot yn llawen gantaw gwelet gouut neu drwc yn damweinaw idaw. Trydyd pechaw marwawl yw digassed. sef yw hynny. cadw llit a gwennwyntra yn erbyn y gymodawc o dyn. o achaws collet neu gam a wnelit idaw. a cheissaw ymdial ac ef ar drwc trwy eir neu weithret. Petweryd pechawt marwawl. llesged a diogi. a cheigeu yr pechawt hwnnw ynt yscaelussaw gwassannaethu duw yn yr amsser y dylyho dyn y wneuthur. neu y gyrchu torri godunnet. peittyaw a phenyt a dottei y beriglawr arnaw. anobeithaw am trugared duw. tristau yr colli da bydawl. neu dynyon. ar kyffelybrwyd weithredu. Pymhet pechawt marwawl. agawrder a chebydyaeth. sef yw hynny. hwennychu o dyn. neu geissaw da bydawl mwy no digawn. Sef yw digawn y dyn bwyd. a dillat. med

selyf doeth. neu wedy caffi dyn da bydawl y garu yn ormod. neu yn llawgaet o honaw. a cheigeu yr pechawt hwnnw ynt treis. a lletrat. ac okyr. a phob twyll kyfnewit oc a wnel dyn ac arall.

V.—Hwechet pechawt marwawl yw glythineb. sef yw hwnnw. kymryt o dyn o achaws digriuwch cnawtawl bwynt. neu lynn mwy no digawn. a cheigeu yr pechawt hwnnw ynt keissaw o dyn tra destlussrwyd. neu tra chyweirdeb ar vwynt. neu lyn. y gymryt tra gormod o honunt. trwy y bei wrthrw m ar gorff. neu ar eneit. neu y golli y synnhwyreu neu nerth y gorff. neu gymryt bwynt neu lyn kynn offeren duw sul. neu yn dydyeu gwyleu arbennic. neu yn vnychach noc unweith yn dydyeu catcoreu. am y wilaen seint ar garawys. Seithuet pechawt marwawl yw godineb. sef yw hynny gweithret kyt cnawt. neu ewyllys ar weithredu. a cheigeu yr pechawt hwnnw ynt kyt cnawt rwg gwr a gwreic odieithyr priodas. neu a gwreic adyat. torri priodas. torri morwynndawt. treissaw gwreic. pechu yn erbyn anyan a dyn neu ac anyueil. Er medycynaethu eneit dyn or seith bechawt marwawl y rodes duw seith rinwed yr eglwys. sef yw enweu y rei hynny. Bedyd. bedyd escob. kymmyn. penyt. agguenn. urdeu kyssegredic. a phriodas. Sef yw rinwed y bedyd. bod yn vadeuedic diboen y dyn y holl bechodeu gwedy bedyd. a heb vedyd. nyt oes fford na gobeith y dyn y gaffael nef. ac o achaws hynny. duw oe vawr trugared a rodes medyant a gallu y pob ryw dyn y vettydyaw rac perigyl agheu.

VI.—Eil rinwed yw bedyd escob. a hwnnw a rodir y dyn yr cattarnnhau yny flyd. ac yn e gristonogaeth. ac or rinwed y bedyd hwnnw haws vyd y dyn wrthlad y kythreul. ac ymgadw rac pechodeu. Trydyd rinwed yw. Kymun. sef yw hynny. corff crist dan liw bara. a gwin. nyt amgen. crist yn hollawl. o eneit a chorff. a dwywolaeth megys yn y nef y mae. a hynny oll dan liw bara a gwin. a hwnnw a rodir yr tagnouedu duw a pechaduryeit. ac yr glanhau eneit dyn o bechodeu madeuawl. ac yr chwanecau rat y wrthlad pechodeu.

Petweryd yw penyt. sef yw hynny. poeni o dyn ehun o arch y beriglawr drwy gwbyl ediuarwch. a chyffes lan. ac yn teir rann y dosperthir y penyt. yn wedi. ac yn ympryt. a chardawt. megys dyn a godho duw o dorri y orchymyneu. trwy ediuarwch a chyffes lan gwediet ar duw y gaffel y trugared. yn lle y digriuwch a gymerth yny bechawt. poenet dyn y gorff trwy ympryt. a phererindodeu. a gweithredoed gobrwyus. ac o achaws na wyr dyn vot yn gymeredic gan duw y wedi neu y weithret. roded gardadeu oe da pressennawl er enryded duw ac er gwediaw drostaw. Pummet rinwed yw aggennu. sef yw hynny. doddi olew kyssegredic ar dyn ymywn cleuyt periglus. yd aggennit dyn trwy leindit buched. madeuedic vyd idaw y holl bechodeu madeuawl. ar neill beth a dywedir y damweinaw idaw. ae y dyuryssyaw y agheu. ae caffel iechyt ar vyrr o amsser. a dyn a dyly aggennu y gynifer gweith y dygwytho ymywn cleuyt periglus.

VII.—Hwechet rinwed yw urdeu kyssegredic. sef yw hwnnw. teilygdawt. a medyant y wassannaethu rinwedeu yr eglwys. Seithuet rinwed yw priodas. a honno a wnaethpwyt yr dibechu kyt cnawt rwg gwr a gwreic yr ennill plant. Gwedy gwyppo dyn nerthoed a grymyant rinwedeu yr eglwys. ac aruer onadunt drwy berffeithrwyd. dylyedus yw idaw wybot seith weithret y trugared. ae gwneuthur yr gobrwyaw idaw ogonyant yn y nef. Sef ynt y gweithredoed hynny. Rodi bwyt y newynawc. Diawt y sychedic. Lletty y bellynnic. Dillat y noeth. Gouwyaw claf. Rydhau carcharawr. Cladu y marw. Ar ny allo gwneuthur y seith weithret hynny yn gorfforawl. Kyghor yw idaw y gan y seint gwneuthur y pypm weithret hynn yn ysprydawl. Kyghori annoeth. ae lessau. a chospi enwir er y dysgu. a phob trist galarus y didanu. Kyt doluryaw a gwan drwy y garu. a thros pob aghyfyeithus gwediaw duw y trugarhau.

EUANGEL NICODEMUS.

I.—Yn yr awyr y pechwys adaf ymparadwys. y gwrthladwyd o honei wedy y bechawt. a llef a dodes oe welet ynoeth. Ac drugared yr arglwyd y kudywyd or deil. ac orubuchet y kauas edewit. Y rodet idaw olew trugared yn diwed yr oessoed. Ac odynd y daeth adaf hyt yglyn ebron ygyt ac eua y wreic. ac yno y diodeuawt lawer o lauuryeu trwy chwys a chygreineint y gallon. Ac yno y ganet idaw deu vab kayn ac auel. Ac val ydoedyn yn aberthu herwyd eu deuawt. yd edrychwys yr arglwyd ar offrymeu auel. ac nytedrychwys ar offrymeu kayn. kanys o wrthwyneb y gallon yd aberthei. A phan adnabu kayn nat edrychei yr arglwyd ar y aberth. llittyaw aoruc o gyghreineint. a llad auel y vrawt. A phan welas adaf rylad y vrawt o gayn. y dywat mae llawer o drygoed a doeth o achaws gwreic. byw yw duw o byd achaws ym bellach a hi. Ac ymgynhal a oruc ohonei deucant mlyned. Ac eilweith o gymynedyw y gan duw y bu achaws ydaw a hi. ac y bu vab ydaw o honei aelwis ef seth.

II.—A hwnnw a fu ufyd y tat. A phan yttoed adaf yn dec mlyned ar hugein a chant ar yulinaw o honaw yn diwreidaw drysswch a miery. gogwydaw a oruc yny korff. a daly tristwch a medlyyaw yn y vryt. y tyuei oi lin diruawr drwc yn y byt. blinaw aoruc oe vywyd. Ac yna galw seth y vab attaw. a dywedut wrthaw. vy mab heb ef. Mi ath anuonaf hyt ymparadwys at cherubyn archagel. yr hwn a geidw prenn y vuchet. a chledyf tan troedic yny law. Parawt wyf vy heb y mab. manac ymy y fford. a phy beth a dywettwyf wrthaw. Dywet ydaw vy rydigyaw om bywyd. ac adolwyn ydaw y gennyd. gan y wediyaw anuon gennyd hysbysrwyd o

olew trugared a edewis yr arglwyd ym. pan ym gyrrwys o baradwys. Parawt vu seth. ac yn y mod hwn y disgwys y tat y fford idaw. Kerda heb ef y gwrthwyneb y glyn rot ar dwyrein. ac yn diben y glyn ti a geffy fford dissathyr iawn aghwt hyt ymparadwys. Ac val y bo hysbys gennynt dy fford. ti a geffy ar y fford ar llwybyr tec hwnnw oleuy dy vam a that yn wyw grin llosgedic. pan doetham o baradwys kyn wrthrymet vu yn pechodeu ac na thyuawd na blewyn na llessewyn y fford y sathryssam ac an traet y dayar.

III.—Odyna val hynny y kerdwys seth yn rybuchedic ygan y tat parth a ffaradwys. Ac vel y dynessawys y baradwys. nachaf mal tan yny gylch o oleuat paradwys. ac ofyn a vu arnaw o debygu vot tan yny gylchynu. Ae tat eissoes ae rybudassei rac y damwein hwnnw. Ac ymgroessi aoruc ynteu a doddi arnaw arwyd y teir.....ac odyna y daeth yn rwyd hyt ymparadwys. A phan weles yr agel ef. y gouynnwys ydaw pa achaws y doeth yno. Vynthat yssyd heb ynteu daruodedic o heneit. ac y llydedic bellach oe vywynt. ac am hanuones i attati yth wediaw am hyspysrwyd idaw o olew y trugared aedeweist idaw. val y danuonych di gennyfi idaw. Dot ti dy ben drwy wychet y porth. heb yr agel. ac edrych o vywn yn graff beth a welych yno. A phan dodes y benn ymywn. ef a welas kyuryw degwch val na allei dauawt y draethu. eu hamryuael dygenedloed ffrwytheu a blodeu a werendewis. nar kyuryw kywydolyaeth. ac organ nys clywssei dyn eiroet. Ef a welei yno heuyt ffynnawn eglur. ac ohonei pedeir ffrwt yn llithraw. Enweu y pedeir auon oedynt physon. gyon. tigris. euffrates. Ar pedeir auon hynny yssyd yn gwassanaethu dwfyr echwyd yr holl vyt. Ac uch benn y ffynnawn ydoed prenn diruawr y veint ac aml y geigeu yn kellueinneu noeth heb risc heb deil arney. ac yna y tynnwys ef y benn dracheuen at yr agel y datkanu idaw yr hynn rywelsei yn llwyr. Ac yna yd erchis yr agel ydaw edrych dracheuen ymywn y welet petheu ereill. A phan edrychwys y gwelas yno y prenn llwm gynneu yn damgylchynnedic o deil a

risc. ac yn gyfuuch ar nef. ac ymblaen y prenn ydoed mab newyd eney a debygei ef yr awr honno. A throssi y olwe tu ar daear. ac yno y gwelei gwreideu y prenn yn mynet trwy y daear hyt yn uffernn. ac yno yd adnabu ef eneit avel y vrawt. Ac odynd ydymchwelawd y trydeweith at yr agel. y datkanu rywelsei. Ac yna y dehogles yr agel ydaw y weledigaeth am y mab. Y mab ryweleist di heb ef. mab duw yw hwnnw. yr hwn yssyd yn kwynnaw pechodeu dy rieni dy. ac ae kwynn yny del kyflawnder yr amsser. A hwnnw yw yr olew aedewit yth rieni di. Hwnnw a wna y trugared dros dy rieni di. a thros eu hetiued. Ar trugared honno yw priodolder caryat.

IV.—Ac gwedy dyscu seth or agel val hynny. pan yttoed amynet ymdeith y rodes yr agel idaw tri gronyn o geudawt aval y prenn hwnnw. val yr archassei y tat idaw. a menegy idaw y diffodei y tat ar benn y tri dieu gwedy y delei seth at adaf. A dot titheu y tri gronyn hynn a dan wreidon y davawt ef. ac onadunt y kyuo-dant teir gwialen. Un onadunt a vyd o ryw cedrus. Yr eil a vyd o ryw cypressus. Ar trydyd a uyd o ryw y pinus. Trwy y cedrus y deellir y tat or nef. kanys uchaf prenn y dyfiant yw. Trwy cypressus y deellir y mab. kanys goreu prenn yw y arogleu. a melyssaf y firwyth. Trwy y pinus y deellir yr yspryt glan. herwyd amylder y firwyth. Ac odynd y daeth seth at y tat. ae neges yn rwyd dracheuen gantaw. A phan datkanawd y adaf y neges llawen vu. A llyna yr un weith y chwardawd adaf yr pan doeth yr daear. ac o hyt llef a dodes y dywat. Arglwyd heb ef digawn yw hyt vy mywyt. kymer vy eneit atat. A chyn penn y tri dieu val y dywat yr agel y diffodes adaf. Ac yglyn ebron y cladawd seth y vab ef. ar tri gronyn a dywet-pwyt uchoth dan wreidon y tauot. Ac o rei hynny y kyuodes teir gwialen ar oet byrr. A chymeint oed hyt pob un ae gilyd. Ar gwyal hynny a drigassant o eneu adaf hyt at noe. Ac o noe hyt at vream. ac o vream hyt at voessen. heb na thyfu na chrydu mwy no hynny. na symutaw dim or un anssawd.

V.—Ac odynd pan aeth moessen y dwyn pobyl yr israel o geithiwet yr eiffyt. y gan pharao vrenhin trwy vor rud. ac y bodes pharao ae bobyl. ac y doeth moessen hyt y glyn ebron. a phobyl duw y gyt ac ef. Ac val y dyccoed voessen gwedy lloest. bendigaw y bobyl a wnaeth y vynet y darchauel y teir gwialen a oedynt o eneu adaf. a chan y dysgu o yspryt y proffwydolyaeth. Achup y teir gwialen aoruc. ac eu tynnu. A phan y tynnwys o eneu adaf y kawssant kyfryw arogleu. val y tebygynt yna eu bot yny daear adawedic. A phan y tynnwys moessen wynt y dywawt. panyw y trindawt a arwydoceint. A llawen vu voessen o gaffel yr arogleu ar arwyd da hwnnw. ac y cadw yn anrydedus a wnaeth. a gwisg yn eu kylch yn greireu annwyl. A deugein mlyned y buant yn y diffeith. ac o darffei kyuaruot a neb or llu yacheit ae dolur. ae brath pryf gwenwynic. neu gynnurch arall. y rodei y prophwyd y gwyal yn y eneu. ar awr honno y bydynt iach.

VI.—Ac yna y damweinawd erchi or bobyl y voessen dwfyr or garrec. a goganu voessen am dwfyr. Ryued yd edrychwch heb y moessen. a allafi bobyl atkas agkredadun dwyn dwfyr y chwi or garec honn. A tharaw deu dyrnawt ae wialen ar y garrec. yny rodet dwfyr ehalaeth ohonei val y gallei o dynyon ac anyueileit caffel digawn ohonei. Ac yna yn diannot ydyndan-gosses yr arglwyd y voessen. ac ymdidan ac ef val hynn. Kannyt ymdireddeisti ym henw. i. heb ef. rac bron pobyl yr israel. nyt arwedy titheu wynteu yr daear adawedic. Pwy arglwyd heb y moessen ac ae duc wynteu. Byw y wyfi heb y duw oda neb onadunt yno eithyr caleph a iosue. Yna y dyallwys moessen bot y dyd ef yn dyuot. Ac yna yd aeth yr penn issaf y lyn thabor. ac yno y plannawd ef y gwyal yny daear. a cheryllaw idaw ynteu. ac odynd mynet yny bed a wnaeth a diffodi. Ac yno y bu y gwyal hynny mil o vlynnyded hyt ar amsser dauid vrenin iudea.

VII.—Ac ympenn mil o vlynnyded gwedy moessen broffwyd. y dysgwyt dauid trwy yr yspryt glan y vynet o honaw y vynydd thabor. y gyrchu y gwielin a blannasoed voessen yno. A dauid a aeth yno. ac a duc y

gwielin hyt ygkaerussalem. canys duw a racwelei bot iechyt pobyl dynawl onadunt. trwy rinwed y groc. Ac yna y kerdawd dauit hyt yn arabya. Ac ympen y nawuettyd y doeth y vynydd. ac yno y kauas dauid y gwyal a vanagassei yr agel idaw. A phan y tynnawd wynt or daear. arogleu mawrweirrhawc agauas dauid ae holl gynnulleitua or gwyel. mal y tebygyn ac y credyn oll y bot ympeth nefawl. Ac val ydoed dauid yn ymchwelut y kyfaruu ac ef o lauuryaw llawer. llawer o heinnyeu amryw. a phawb onadunt a gauas iechyt. o nerth y groc. Ac wynteu o llef prophwydolyaeth yn lleuein. ac yn dywedut. hediw y mae duw yn rodi iechyt yr byt trwy nerth y lan groc. a thrwy yr ysbryt glan. A chan lewenyd mawr yr aeth pawb onadunt parth ac gadref yn iach. Ac ympen y nawnieu y doeth dauid dracheuen y gaerussalem. a medyllyaw awnaeth. pa le y planney y gwial hynny yn anrydedus. Ar nos honno y dodes wynt y mewn gogof o garrec a oed ger llaw dwfyr. val y gallei tranoeth ar ehag eu plannu. Yno y nos honno y getwis geitweit. a goleuat ergaigl ygyt ac wynt. ac yd aeth ynteu y orffwys. Ac eissoes o nerth dwyuawl yr honn yssyd raclonder yn wastat. yr honn ny thwyll ac ny thwyllir. ydyrchauawd y gwyal yn eu seuyll. ac eu gwreideu yny garrec. a chymyscu y teir gwialen yn un. A phan welas y brenhin yr anryuedawt hwnnw. y dywat. Bit ofyn duw ar holl genedloed y daear. kanys mawredic a molianus yw yny weithredoed.

VIII.—Ny symudwys y brenhin wynt or lle hwnnw canys daroed y duw y gossot yn rywedawt. A dauid awnaeth mur ygkylch y prenn yn tec wedi plannu o dwynw wynt. hyt ympen y dec mlyned ar hugeint. Ac ar dwf pob blwydyn. y peris y brenhin pob blwydyn dodi kylch o aryant. val y gwyppei beth vei dwf y prenn kyssegredic pob blwydyn. ac y meint aga dyfuawd arnaw y vlwydyn gyntaf a dyfuawd pob blwydyn arnaw wedi hynny. Sef oed hynny cufyt pob blwydyn. Ac ympen y dec mlyned ar hugeint. gwedy gwneuthur diruawr bechawt o dauid. a hoed barn duw y doeth dauid dan y prenn kyssegredic y wylaw o

ediuarwch am y bechawt. ac y dywedut yr arglwyd y miserere. A gwedy gorffen y salym y dechreuis adeilat temyl yr arglwyd yn dadolwch am y bechodeu. A phedeir blyned ar dec y bu dauid yny gwneuthur gweith ygkylch y temyl. ac eissoes canys gwr llad kalaned rygwnaethoed dauid. ny mynnwys yr arglwyd gorffen y ty ohonaw. a dywedut wrthaw. nyt ateily di ymi ty. kanys gwr gwaet wyt. Pwy arglwyd heb y dauid ae hadeila ynteu. Selyf dy vab heb yr arglwyd. Ac yna y dyallwys dauid na bydei hwy y bara ef no hynny. ac yna y gelwis attaw hynnafyeit. a phennaduryeit y dinas. ac y dywat wrthunt. Gwerendewch selyf val mynnheu. canys yr arglwyd ry detholes ef.

IX.—A gwedy marw dauid ae cladu ygwydua y brenhined. y gwledychwys selyf yn iudea. ac y cwp-laawd y temyl gan lewenyd yn yspeit deudec mlyned ar hugeint. Ac ymron y gorffen. gwedy na chaffei na seiry maen na seiry prenn yn holl coetyd lybany. trawst a wedei o hyt yny temyl. nac yn holl goettyd y teyrnassoed ereill yn eu kylch ogyleh. megis od'ir ac agheu y torrassant y prenn hwnnw. ac y gwnaethant trawst o honaw. Ac un cufyd ar dec ar hugeint yny hyt. ac gwedy vessuraw velly. ach cufyd yn hwy noe dylyet wrth liny pan dyrchauwyt. ac y prouet velly. Sef achaws y prouynt. pan vei y trawst ar y llawr. hwy vydei arnod cufyd nor messur. A phan dyrcheuit yn y le. arnod cufyd y bydei vyrach. achan aedrychawd arnaw. a galw y brenhin awnaethant y dangos ydaw eu hanryuedawt. Ac yna yd erchis y brenhin dodi y prenn yny temyl. megys yd anrydedit y gan a deley yr temyl y mewn.

X.—Odyna yd aeth y seiry y geissaw trawst a wedei. ac y cawssent yn rwyd. ac y cwplayssant temyl dauid yn llawen hyfuryt. Ac yna yd oed deuot gan y teyrnassoed ogylch caerussalem dyuot y bererindawt y temyl yr arglwyd y adoli duw. Ac yna y damweinawd anrydedu y trawst hwnnw y gan bawp or a deley yr temyl. Ac yna y dywetpwyd y wreic santeid a elwit maximilla bot yn agkeluyd yd eistedei ar y prenn kys-

segredic. ac yna y clywei y dillat yn llosey yny chylch. Ac o ymadrawd prophwydolyaeth y dodes y llawn llef. ac y dywat. Vyn duw i am harglwyd. i. iessu grist. A phan gogleu yr ydeon enwi ohonei hi iessu grist. y llebydyassan hy a mein. A honno vu y merthyr kyntaf a diodefauwd merthyrolyaeth yn enw crist. Ac ody na y tynnassant yr ydeon y trawst or temyl. ac y burry-assant ymywn llyn a oed ger llaw y dinas. a elwit probatica piscina. ynyr honn y golchit peruedeu anyueileit a offrymyt yr temyl. Ac eissoes ny mynnawd yr arglwyd bot y prenn kyssegredic hwnnw heb wneuthur gwyrtheu pa le bynnac y bei. namyn beunyd yrwg echwyd a hanner dyd y disgynnei egylyon yny llyn. a chyffroi y llyn awneynt. Ar dyn kyntaf a delei yr llyn kyffro y dwfyr. o pa heint bynnac a vei arnaw ef. y caffi waret a iechyt.

XI.—A phan welas yr ydeon y gwyrtheu hynny y tynnassant y prenn or llyn. ac y dodassant yn bont ar auon y sathru. val y bei llei y wyrth. Ac yno y bu y prenn yn gorwed ar llanneu yr auon honno. yny doeth sibilla vrenhines hyt ygkaerussalem y warandaw doethineb y gan selyf vab dauid. A pharthret ac yd oed y trawst yn gorwed y doeth. a phan arganuu hi y prenn. estwg y phenn a wnaeth. ac adoli idaw. a diosc y harchennat. a dyrchael y dillat. a mynet trwy y dwfyr is y law. a dywedut o ymadrawd prophwydolyaeth. Y daear a wlypa o chwys o arwyd y manac hwnn. ef a daw or nef trwy yr oessoed rac llaw brenin. nyt amgen a varno yny gnawt. a phawb ae gwelant yn gynrychawl a drwc a da onadunt yn y dyd diwethaf. a phawb a daw yn y gnawt y varnu arnadunt. or a vo yn gorwed a dan y prid ar meyn. ac a vurryant y arnunt eu bedeu. Ac y llysc tan y daear ar mor ar awyr. ac y tyrr pyrth uffern dywyll. A phawb yn y gnawt a welant hynny. ar ffynnhoneu a loscant o dan yn tragywyd. Yno y dattodir ar bawb eu gweithredoed kudedic. ac a egyr duw dirgeledigaeth eu callonneu. Yna y byd cwynvan adeinkryt. Yna y tynnir y gwres ae lleuuer y gan yr heul. ac y dygwyd y syr ac y dymchwel y nef.

ac y palla goleuni y lleuat. ac yd ystygir y brynneu. ac y dyrcheuir y glynneu. Ac ny byd dim ny wastataer. na mor na mynyd. na uchel na yssel. ac yna y gorffwys pob peth. ar daear a wriwir ac a loscir. ar ffynnoneu ar auonyd a loscant. ac y daw yna corn or uchelder awyr aruthyr y gan bechaduryeit. Ac yna y cwyn y byt eu cam weithret. ac yna y traisir y daear yar uffern y dangna. ac yna y darestygant yr holl vrenhined rac bronn yr un arglwyd. Ac yna y twysca auon o vrwstan. gyt a than gwyllt or nef. y lloer y traissir o honey hy.

XII.—Llawer y gyt a hynny wrth selyf vab dauid dracheuen y dywed sibilla. ac yno y bu y prenn hwnnw yn gorwed hyt yr amsser y diodefawd Crist arnaw. a phan varnawd yr ydeon grist y agheu. y dywat un or ydeon o ymadrawd prophwydolyaeth. Kymerwch prenn y brenin yssyd yn gorwed dieithyr y dinas. a gwnewch ohonaw groc y vrenin yr ydeon. Ac yna y daeth yr ydeon odieithyr y dinas. a thorri y tryded ran or trawst. ac ac hwnnw y gwnaethant croc yr arglwyd. o seith cufyd yndy o hyt. a thri chufyd yny breich ar veint. ac y symmudhassant hy hyt y lle a elwir caluaria. Ac ar honno y crogassant yn harglwyd ny iessu grist. yr iechyt yr ae cretto y daw yr hwnnw y mae enryded a gogonyant tragywyd ganthaw.

Y GROGLITH :

OR,

THE MASS OF GOOD FRIDAY.

Fo. vj

I.—Gwdawch chwi heb yr iessu wrth y disgyblonn y byd pasc penn y deudyd. ac y rodir un mab duw y grogy. Yna yd ymgynnullasant tywyssogyon yr offeireit. a hynnafyeit y bobyl hyt yn llys tywyssawc yr offeireit. cayphas y enw. ac ymgygor ar daly iessu o vrat ae lad. Ac yna y dywedassant na wedei hynny yn dyd

gwyl. rac tyfu kynhwfryd yny bobyl. Ac eissoes val y doeth iessu yn bethania yn ty symon glauur. y doeth gwreic attaw a llestreit o ireit gwerthuawr genthy. Ac yna yd oed yr arglwyd yn gogwydaw. sef a wnaeth hy dineu yr ireit am y benn. A sorri aoruc y dysgyblon o welet hynny. a govyn paham y collit yr ireit. ef a ellit heb wynt y werthu yr llawer. ae rodi y aghennogyon. Ac ynteu iessu a wybu hynny. ac atdeb udunt. paham yssoruchwchy wrth y wreic. canys llauur da rylauurwys wrthyfy. canys yn wastat y keffwch aghennogyon y gyt a chwy. ac ny cheffwch vyvy. yr ireit a anuones y wreic honn ar vyghorff y. arwyd vyghladu y goruc. Minneu a dywedaf ychwi. yn wir palebynnac or holl vyd y traethir yr evegyl hwnn. ef a dywedir ary dyf hy rywneuthur o honn y gweithret hwnn.

II.—Ac yno y daeth un or deudec ebestyl. iudas scarioth oed y enw at y tywyssogyon yr offeireit y dywedut wrthunt. pabeth arodwch chwi ymi. ami a rodaf ywch ef. Ac wynteu a ossodassant idaw ef dec ar hugeint aryant. Ac odynd y keisswys ynteu kyffuryf ar y rody ef. Y dyd kyntaf hagen y gouynnawd y disgyblon idaw pa le y mynny di ynny paratoy pasc ytty. Ac ynteu aerchis udunt wy mynet yr dinas at neb un. a dywedwch idaw y gan yr athro. mae vy amsser yn agos. ygyt a thi y gwnaf vy am disgyblon vym pasc. Ac vegys y gossodes yessu arnunt y goruc y disgyblon. a ffarattoi y pasc awnaethant. a gwedy gosper kyueistydaw aoruc ygyt ae deudec ebestyl. Ac val yd oedynt yn bwytta y dywat ef. my a dywedaf ywch yn lle gwir. panyw un ohonawch amryd. i. Ac yna y tristassant wy. ac y gouynnwys pawb onadunt. Ae my. ae minheu. Y neb yssyd yn rody y law yn y dysgyl ygyt a my. hwnnw am ryd. Mab dyn val yd yscriuenwyt ohonaw. ac eissoes gwae hwnnw yr hwn yr rodir mab dyn trwydaw. da uassei idaw na enyt. Ac yna y gouynnwys iudas. ae myvy athro. hynny rydywedeisti. heb ynteu. Ac val yd oedynt yn bwytta. y kymerth yessu vara ae vendigaw ae torri. ae rody y dysgyblon. a dywedut wrthunt. Kymerwch a bwy-

tewch. hwnn yw vygkorffi. a chymryt caregyl ae rodi udunt. Yuet pawb o honawch o hwnn, canys hwnn yw vygwaet. i. ynewydefyf a ellygir dros lawer y madeueint pechodeu. Mi a dywedaf ywch hagen nac yfuaf vy bellach or kyfryw win hwnn. hyt y dyd y bwyf ygyt achwi yn yuet ynteyrnas vyn tat. i.

III.—Ac wedy daruot eu hymynn. yd aethant y vynydd oliuet. ac yno y dywawt iessu wrthunt. Pawb ohonawch chwi a dodef teruyse om hachaws. i. heno. canys yscriuenedic yw. mi a trawaf y bugeil. ac odyna y gwasgarant y deueit or cadw. Ac eissoes gwedy kyuoat vyfy. my ach raculaenaf chwi yggalilea. Ac yna yd atebawd pedyr idaw. Kyt ymwahano pawb a thi nyt ymwahanaf. i. byth. Mi a dywedaf yt yn wir. heb yr iessu. Kynn canu heno or keilawc yd ymdiwat di deirgweith a mi. Ac yno y dywawt peder wrthaw ynteu. A chyt boet reit ym varw gyt athi nyth wadaf. ac val hynny y dywot pawb or dysgyblon. Ac yna y doeth iessu ac wynteu y gyt ac ef yr tref Jesemany. ac yna y dywat ef wrth y dysgyblon. Eistedwch yman hyt tra elwyf racco y wediaw. A chymryt peder a deu vab zebedeus ygyt ac ef. a dechreu kymryt tristwch yndaw. a dywedut wrthunt. Trist yw vy eneit. i. erbyn agheu. Kynyhelwch yma a gwediwch ygyt amy. a cherdet ychydigyn awnaeth. a dygwydau ae wyneb wrth y llawr y wediaw. ac yna dywedut. Vyntat. i. os gallu avyd. kerdet yr agheu honn y wrthyf. i. Ac eissoes nyt herwyd vy mynnu. i. namyn val y mynnych dy. Ac odyna dyuot ar y disgyblon. ac y cauas wynt yn kysgu. ac y dywat wrth beder. ny elleist wylat un awr ygyt a my. Gwylwch a gwediwch rac ych mynet ym prouedigaeth. parawt yw yr yspryt. ac eissoes gwan yw y knawt.

IV.—Odyna yd aeth eilweith y wediaw. Vyn tat. i. heb ef. ony eill yr agheu honn vynet ywrth. i. yny kymeryf. bit dy vynnu dy. Ac eilweith y daeth attunt. ae caffel yn kyscu. kanys gorthrwm oed y llygeit ganthunt. ac eu hadaw aoruc. Ar trydeweith yd aeth y wediaw yn un ymadrawd. ac odyna y doeth

at y disgyblon. ac erchi udunt gyscu a gorffwys. Llyma heb ef yr awr yn dyuot. yr honn y rodi mab dyn yn llaw pechaduryeit. Kyuodwch awn. llyma yn agos y neb yssyd ym rody. Ac ef etwa yn dywedut. llyma iudas un or deudec yn dyuot. ac y gyt ac ef torof vawr achleuydeu ac a ffusteu gwedy ry anuon o tywyssogyon yr effeireit. ar y anuon or hyneif y bobyl. yr hwnn ae rodes ef a venegis udunt yr arwydon. Pwy bynnac yd elwyfi idaw dwylaw mynogyl. hwnnw yw ef. delwch ef. Ac yn y lle dynessau attaw awnaeth iudas. a dywedut. Hanpych gwell athro. ae gussanu. Ac yna y dywot iessu. Arglwyd getymdeith heb ef. y pa beth y daethosti. Ac yna y doethant ac y rodasant law arnaw. ac y dalyassant ef.

V.—Ac yna y doeth un or rei aoed y gyt a iessu. a thynnu cledyf a tharaw clust un o weisson tywysawc yr offeireit. ac yna y dywat iessu y hwnnw. Dot dy gledyf yny le. a lado a chledyf. a chledyf y lledir. pony thebyguty pei my a archey ym tat. i. mwy no deudec leng o egylyon ym hamdiffynn. or mod hagen y cwplaer yr ysgrythur y mae reit y wneuthur. Ac yna y dywot yr toruoyd. megys y daly lleidyr y doethawch chwy ym daly. i. a chledyfeu ac a ffusteu. a pheunyd yd oedwn yn eiste yny temyl ac ych dyscu. ac nym dalyassawch. O achaws hagen cwplau yr ysgrythur y gwnaethpwynt hynny a darogan y prophwydy. Ac yna y ymadawssant y disgyblon oll ac ef. ac y ffoassant.

VI.—Ac wynteu a dugant iessu gwedy daly hyt at cayphas tywyssawc yr offeireit. yr lle yd oedynt yr athrawon ar offeireit gwedy ry ymgynnullaw y gyt. Pedyr hagen ae ry canlynassey ef o bell hyt yn llys tywyssawc yr offeireit. ac ymywn yd eistedwys ygyt ar gwassanaethwyr y edrych y teruyn a vei ar iessu. ac yn hynny y doeth tywyssawc yr offeireit ae holl gygor yn keissaw ffalst tystolyaeth yn erbyn iessu val y rodit y agheu. A gwedy dyuot llawer o ffalst tystyon. ac na chawssan dim yny erbyn. yny diwed y doeth deu ffalst tystyon y dywedut. Hwn heb wy a dyweut. mi a

allaf distryw temyl duw yn un awr. ac ar ben y tridieu y hadeilat. Ac yna y kyuodes tywyssawc yr offeireit y ovyn idaw a oed dim a attepey yr peth yd oedyt yn y tystu yny erbyn. ac yna y dywat iessu. ti ae dywed-eist heb ef. ac eissoes tewi a oruc iessu. Ac yna y dywawt y tywyssawc yr offeireit wrthaw eilweith. mi ath tyghedaf ti trwy duw byw yny dywetych hynn ot wyt crist vab duw. Ac yna y dywat iessu. ti ae dywedeist heb ef. Ac eissoes heb ef mi a dywedaf ywchi o law hynn ygwelwch vab dyn yn eisted ar deheu nerth duw. ac yn dyuot yn wybyr y nef. Ac yna y rwygawd tywyssawc yr offeireit y dillat. ac y dywat. Guattar am duw heb ef. Pa eisseu tyston yssyd arnam ny weithon. ef a haedawd agheu. Ac yna y poerassant yny lygeit ae dagu. ae vonclustyaw. ac ereill a dodynt eu llaw ar y wyneb ac ae bonclustynt ef. ac erchi ydaw prophwydaw pwy ae trawssey.

VII.—Yna ydoed pedyr odyallan ac y doeth morwyn attaw. a gouyn ydaw ae y gyt a iessu o galilea ydoed ef. Ny wn pa dywedy. heb y pedyr. ac yndiwat ac ef yggwyd pawb. ac val ydoed yn mynet or dinas. nachaf gwreic arall yn y welet. ac yn dywedut wrth y tylwyth aoed yno. ponyt yggt a iessu o nazareth ydoed hwnn. ac eilweith yd yndiwadawd ac ef nas adnabuassey eiroet. Ac ychydic yn ol hynny at bedyr y niuer a oed yn eu seuyll. a dywedut wrthaw. Diheu yw panyw ohonunt ydwyt val y mae amlw ar dy ymadrawd. Ac yna y dechreuys ef ymtyghedu. a thygu hyt nas adnabuassey eyroet ef. Ac yna y cant y keilawc. ac y coffawys peder or geir a dywedasse y iessu. y diwadey crist teirgweith kynn canu or keilawc. Ac odyndyna mynet allan y wylyaw yn chwerw awnaeth.

VIII.—Pan doeth hagen y bore yd aethant y gygor tywyssogyon a hynafyeit y bobyl yn erbyn iessu wrth y rody y agheu. ae dwyn gantunt yn rwym a orugant. ae rody y bilatus o ynys bont oed raglaw yna. A phan welas iudas y gwr ae rodasse y ef udunt. panyw gwr dihenyd vydey iessu. o ediuarwch y duc ef y dec ar hugein y tywyssogyon yr offeireit ac yr hynafyeit y

bobyl dracheuen. a mynegi udunt rybechu ohonaw gan rodi gwaet y gwiryon. Pa beth heb wy a berthyn arnam ny o hynny. ti a welo. ae bwrw a oruc ef yr arian yny temyl. ac ymgrogy ehun. A gwedy kymryt yr arian o tywysogyon yr offeireit y dywedassant. Nyt kannyat yny rody yr arian hynn yny yn llestyr kyffredin. canys gwaet gwerth yw. A gwedy ymgygor onadunt y prynassant ohonaw tir crochenyd y gladu alltutyonn yndaw. ac yr hynny hyt hediw y gelwir y tir hwnnw yn eu hieith wyaceldemac. sef oed hynny tir y gwaet. Ac yna y cwplawyt yr ymadrawd a dywat Jeremias prophwyd. sef ymadrawd oed. Wynt a gymcrassant dec ar hugein o arian. rywerth y gwerthwyd ac y prynnwyd y gan veibon yr israel. ac a rodassant hwnnw yn tir crochenyd megys y menegys yr arglwyd yny.

IX.—Ac yna y seuis iessu racbron yr raglaw. ac y gouynnwys y raglaw ydau ae ef oed vrenin yr ydeon. Ti a dywot heb yr iessu. Ac yr ryghudaw o tywysogyon yr offeireit ar hyneif. nyt atebawd dim. Ac yna y dywat pilatus. pony chlywy di y tystolaethu y maent wy yny dywedut yth erbyn di. Ac nyt atebawd iessu ar un geir idaw val y bu ryued iawn y gan y raglaw. Ac yn y dyd honneit uchel yd oed deuawt gan y raglaw gadu yr bobyl yr un carcharawr a dewissynt. ac ydoed yna ganthaw garcharawr balch. barrabas oed y enw. a dugessit yr carchar am rylad kelein ohonaw. Ac gwedy ymgynnullaw ygyt ohonunt. y dywat pilatus. pa un a vynnwch chwi y adu. ae barrabas ae iessu. yr hwnn aelwyd crist. canys gwydyt panyw trwy gygheruont y rodyssynt yno. Ac val ydoed yn eisted yn lle brawdyr yd anuones y wreic attaw y vynegy nat ymyrreily y gwaet gwiryon hwnnw. a llawer heb hy ry diodeueis. i. hediw trwy vy hun amdanaw ef. Tywysogyon yr offeireit eissoes ar hyneif yn annoc yr bobyl erchi barraban a dienydyaw iessu. Ac ateb udunt aoruc y raglaw. pa un or deu a vynnwch chwi y vadeu. barraban heb wy. Pa beth awnaf ynheu heb y pilatus am iessu. yr hwnn a dywedir crist. Croccer heb wyn-

teu oll. Pa drwc a wnaeth heb ef. cadarnach cadarnach yd erchynt wynteu y grogy ef.

X.—Pan welas pilatus nath tygyei y ymadrawd namyn yn vwy o teruyse. kymryt dwfyr y ymolchy aoruc. a dywedut yggwyd y bobyl. Diargywed wyfi o waet y gwiryonn hwnn. a chwi a welwch. Bit arnam ni ac ar yn meibon wedy ni y waet. heb y bobyl. Ac yna y gollygwys ef barraban. ac y rodes iessu yn boenedic y grogy. Ac yna y kynullwys marchogyon y raglaw yr holl bobyl at iessu. ae dwyn yr dadleu. ae damgylchynu. a gwiscau mantell goch ymdanaw. a phlethu coron o drein yspydat. ae dody am y ben. a rody prenn corsen yn y law yn lle teyrnnwialen idaw. Ac estwg ar eu glinyeu rac y vron. a dywedut wrthaw dan gellweir. Hanpych gwell vrenin yr ydeon. a phoeri arnaw. a chymryt y gorssen oe law. ae vaedy a hi ar y benn. Gwedy gwattwaru velly. dyose y vantell goch y amdanaw. ae wiscau oe dillat ehun. ae doyn oe grogy. A phan oedynt yn mynet y cawssant neb un dyn or syronieit. symon y enw. a hwnnw a gymellasant y dwyn y groc ef. ac y doethant yr lle a elwit golgotha. nyt amgen.....ac a rodassant idaw gwin a bystyl oe yuet. A phan y provadwys ny llewas.

XI.—Ac wedy y rody ar y groc y rannassant y dillat a phrenn ymdanadunt. y cwplau a dywetpwynt drwy y prophwyt. Wynt arannassant vyn dillat. ac a uuryassant brenneu ymdanunt. Ac yna yd eistedassant y warchadw. a dody yn yseriuenedic uch y ben y dadyl hwn. Hwnn yw iessu brenyn yr ydeon. Ac yna y croget deu lleidyr y gyt ac ef. un or tu deheu idaw. ac arall or tu asseu. ac a elei heibiau yn gwatwaru y dan nугyaw y penneu arnaw. a dywedut wrthaw. Hwnn a distryw temyl duw. ac ympen y tridieu ae hadeila. iachaa dy hun. ot wyt vab y duw. dysgyn or groc. Ac yn gynhebic y hynny y dywedynt tywyssogyon yr offeireit ygyt ar athraon ar hyneif. Ereill a wna ef yn iach. ac ny eill iachau ehun. os brenyn yr isrel yw. disgynnet yn awr or groc. a ni a gredwn idaw. ymdirect y mae ef y duw. rydhaet ef os myn. Iessu a dywawt

mab wyf y duw. Ac velly y kellweirynt y lladron a grogyssit ygyt ac ef. ac o awr hanner dyd hyt yn awr naon y doeth tywyllweh ar y daear oll. ac ygkylch awr naon y lleuawd iessu o lef mawr. a dywedut hely. hely. lama sabatany. sef oed hynny ygkymraec. vyn duw. i. vyn duw. i. pahan yd edeweisti vvy. Ar rei a oed yno yn seuyll. ac yn gwarandaw. a dywedynt. helyas y mae ef yn y alw. Ac yn y lle redec o un ohonunt a chymryt yspwg ae wlychu y mywn gwin egryr. ae dody ar vlaen gwialen. ae rody idaw y yuet. Ereill a dywedynt. gat y edrych a del helyas y rydhau ef.

XII.—Ac eilweith y dodes iessu lef mawr. ac yna y danuones y yspryt. Ac yna y torres gwise y temyl yn dwyran. or gwarthaf hyt y gwaelawt. a chyffroy y daear. ac ymffustaw or kerrye. ac agory y mynnwenoed. a llawer o gorfforoed seint a gyuodassant. ac aaethant or mynnwenoed. ac a doethant yr temyl. gwedy kyuoody wynteu yd ymdangossyssant y lawer. Y gwr pen-naduryaf hagen aoed y gyt ac ef yn cadw iessu a uu arnynt ovyn mawr. a dywedut. Diheu oed eissoes vot hwn yn vab y duw. Ac yno ydoedynt llawer o wraged ry doethoedynt o bell. ac ae canlynysant o alilea. ac yn eu plith meir vagdalen. a meir vam iago. a ioseph. a mam veibon zebedeus. a phan oed prynhaon hwyr y doeth neb un wr berthawc o arymathia. y enw iosep oed. a hwnnw aoed dysgybyl y iessu. hwnnw a doeth y erchi corff iessu. Ac yna yd erchis pylatus rody y corff y iosep. ef a gymerth y corff ac a troes yny gylch llenlliein wen lan. ae ossot yn y vynwent newyd a torrassey ehun ydan or garrec. a throssy llech vawr ar wyneb y bed. a mynet ymdeith.

XIII.—Ac yna ydoedynt meir vagdalen a meir arall yn eisted gyfarwynneb ar bed. ac ody na trannoeth gwedy hynny y doethant tywyssogyon yr offeireit. ar pharisewydyon hyt ar pilatus. a dywedut wrthaw. Arglwyd heb wynt. cof yw gennym dywedut or brawdyr hwnn. ac ef yn vyw. y trydyd dyd mi a gyuodaf o veirw. ac wrth hynny arch gadw y bed hyt y trydyd dyd rac dyuot y disgyblon ae doyn yn lletrat. ac ody na y

gyuody o veirw. ac yna y byd y keueilorn diwethaf gwaeth nor kyntaf. Ac yna y dywat pilatus. yma genwch chwithen geitweit. ewch a chetwych mal y gwdawch. ac wynteu aaethant yn gadarn ygkylch y bed. a cheitweit y gadw y maen.

XIV.—Ac odynd gwawr dyd dywssul y doethant meir vagdalen. a meir arall y edrych y bed. ac odynd nachaf diruawr kynhwryf yny daear. kanys agel yr arglwyd as disgynawd or nef. ac a dynessawd y troy ac ymchwelut y maen. ac y eisted arnaw. Kyffelyb oed y welet y luncheden. ae dillat val yr eiry. ac yna rac y ovyn ef y dechrynnwys y keitweit. ac y dygwydyssant mal meirw. Ac y dywawt yr agel wrth y gwraged. na vyt ovyn arnawch. my a wn panyw iessu yr hwn a groget a geisswch. nyt ydiw yma. ef a gyuodes megys y dywot. dowch edrychwch y lle y dodet yndaw. Ewch yn gyfulym a dywedwch y disgyblon ac y beder y ryggyvody. ac ef ach raculaena chwi ngalilea. yno y gwelwch euo megys y dywot y chwi.

XV.—Ac yna y cudywys yr ydeon yn lle dirgel yny daear y groc y diodeuawd crist arney. Ac odynd ympen y trydyd vlwydyn ar dec ar hugeint a chant gwedy diodef on arglwyd ny iessu grist. yny gwledychey gwr mawr anrydedus. constans y enw. dywyllwr y duw. yny seithuet vlwydyn oe teyrnnas. yd ymgynnullasant kenedloed agyuyeith y ymlad yn erbyn rufein ar auon danubium. pan uenegid hynny y constantinus. y kynnullwys ynteu lluy mawr. ac y kerdwys yn eu herbyn. Wynteu rydoethynt y teruyneu gwyr rufein yn agos y danubium. Pan welas hagen eu hamylder. tristau aoruc val rac y agheu. ar nos honno y doeth attaw gwr gwypaf. ae gyuody a dywedut wrthaw. Custenyn na vit ovyn arnat. Edrych ar y nef uch dy benn. Ac edrych aoruc ynteu. ac yno y gweley arwyd croc grist gwedy ryossot yn eglur o diruawr leuer. ac uch y benn yn ysgriuenedic y tityl hwnn. Yn yr arwyd hwn y goruydy di.

XVI.—A phan welas Custenyn yr arwyd hwnn. y gwnaeth ynteu y kyffelybrwyd yr arwyd hwnnw. val

yr hwn ry welsey yny nef. A chyuoody a wnaeth. a chyrchu val hynny. a dody oe vlaen arwyd y groc. ar dyd hwnnw llad llawer onadunt. Ar dyd hwnnw y rodes duw vudygolyaeth y custennyn vrenin. drwy nerth y groc. Odyna y doeth custennyn y dinas. ac y gelwys attaw holl offeireit. a geuduyeu. ac abertheu aoed yna. a gouyn y bawp onadunt py oed yr arwyd hwnn. neu pa beth oed. ac nyt oed attepey idaw o dim. Yna eissoes y dywat rei panyw arwyd duw or nef. Pan doed y chwedyl ar vychydic o gristonogyon a oed ynyr amsser hwnnw. y doethant wynteu ar y brenin. ac y mynegassant idaw rinwedeu y trindawt a diodeuedigaeth mab duw ygknawt. ac val y ganet. ac y diodefawd. ac y kyuodes y trydydyd gwedy diodef ar y groc. Ac yna ydanuones custennyn vrenin ar eusebius. y gwr aoed bap yna yn rufein y alw attaw. a hwnnw a deuth attaw. ac a bedydywys ef yn enw yn harglwyd ni iessu grist. Ac yna y kadarnawd ef yn ffyd grist. ac yd erchis adeilat eglwysseu. a distryw temleu y geuduyeu. a fferffeith oed custennyn yn y ffyd. gan lauuryaw yr yspryt glan herwyd euegylyeu crist. Ac gwedy kyuarwydaw or euegylyeu pa le y crogassit crist y arglwyd ef. yd anuones ynteu y vam ef. elen oed honno. y geissaw y kyssegredic prenn y groc yr arglwyd. ac y adeilat eglwys yno. Rat yr yspryt aoed ar y wynvyd-ediccaf elen vam yr amherawdyr. val y managey yr yspryt idi. y llauurya hitheu o bop peth. a diruawr garyat a rodes hi ar yn harglwyd ni iessu grist. Ac odyna y kychwynnawd y geissaw y iachuyawl brenn y groc kyssegredic.

XVII.—A gwedy dyallu yn ystyryawl ohonei ae chyquotedigaeth o veirw. ny hanbwyllawd hi. ac ni orffwyssawd hi yny gauas arwyd budugolyaeth crist. yn y lle y gossodyssit y arglwydiawl gorff ef arnaw. Ac yn y mod hwnn y cauas hi. yn yr wythuetyd ar hugeint or eilmis y doeth elen a lluy mawr genthy y dinas caerussalem. ac yno y kynnullasant kynulleitua vawr or ydeon. ac nyt or dinas ehun. namyn or dinas ae gylch o gylch. ac o dinassoed ereill or y bey eu pres-

swyluot. A diffeith oed caerussalem yna. yn gymeint ac na chaffiat yna o niuer eithyr teir mil o wyr. Ac yna y dywat y vrenines wrth y niuer hwnnw. Mi a adnabum yn llyureu y prophwydi ry vot ych kenedyl chwi yn karedic duw ni. a gwrthlad ohonawch doethineb y wrthych. a gwneuthur drwc ohonawch yr neb ach gwaredey or drwc. ae rody y agheu. y neb a rodey lleuuer y ach llygeit oe haelony. ac ych goleuny a troassawch yn tywyllwch ywch. ach gwironed a troassawch yn gelwyd. Ac o hynny ydoethywch yr emelltith yssyd yscriuenedic yn ych dedyf. Etholwch yr awr honn ohonawch y niver goreu awyppo ych dedyf. ac attepont ym or a ouynnof udunt.

XVIII.—Ac wynteu a aethant yn ofnawc dracheuen dan gaentach y rygtunt hunein. ac a detholyssant riuedy mil o wyr. ac y dugant hynny at elen. y doyn tystolyaeth drostunt or lleill ar eu bot yn gyuarwyd yny dedyf. Ac yna y dywawt elen wrthunt. Gwerendewch chwi vygeireu. i. a chymerwch yn ach clusteu vy ymadrawd. i. Pony dyellwch chwi yn llyureu y prophwydi mal y prophwydwyt o diodeuyat crist. Canys yn gyntaf y dywetpwyt. mab a enir. ac nyt adnebyd y vam o gyt gwr. Ac eilweith y dywat dauid darogannwr y molyanneu. Mi a racwelwn yn wastat ym gwyd. i. canys ydiw ar vyndeheu. nyt arneigaf ef. Ysayas proffwyd a dywot heuyt ywch. meibon aanet ym. ac a dechreuys wy. ac wynt am tremygassant. i. yr ych a adnabu y berchennawc. ar assen aadnabu bresep yr arglwyd. nyt a adnabu yr ysrael hagen vyvy. ac nym hadnabu y bobyl. a phob yscrythyr a traethawd o honaw. ac wrth hynny chwi a ufydhwch yr dedyf a gyveilornassawch. Etholwch yr awr honn ohonawch y niver a atdebont yn graff. gwybot y dedyf val y gall och atdeb ymi ar vygouynneu. Ac yna gorchymyn yr marchogyon eu gwarchadw yn graff.

XIX.—Ac yna yd etholyssant o gygor y rei kyuarwydaf onadunt yn y dedyf. a goreu ae gwydat pymkanhwyr o riuedy. a dyuot ac wynt rac bron elen. Pwy y rei hynn. heb yr hitheu. Y rei hynn. heb wynt.

yw y rei goreu a wyr y dedyf. Ac eilweith y dyscwys hi wy val hynn. O chwi ynvydyon meibon yr israel. val ydywch yn ymlit deelly achryeeny. ac a dywedwch nat mab iessu y duw. ac a darllewch y dedyf. ar prophwydi. ac nys dyellwch. ni heb wy adarllewn ac ae dyallwn. Pa achaws arglwydes heb wynt y dywedy di wrthym ni kyuryw a hynny. dangos yn amlwc mal yd attepom ac y mannaccomm yt or petheu a dywedy. Ewch etwa. heb hi. a detholwch yr athraon goreu a wyppo y dedyf o honawch.

XX.—Ac yna y gouynnassant y rygthunt e hunein. pa achaws ydoed y vrenines yn y llauur hwnnw ac wynt. ac yna y dywawt un o honunt. iudas y enw. Mi a wn heb ef y myn hi gouyn y ni or prenn y crogassant yn tadeu ni iessu yndaw. ac wrth hynny edrychwch rac y gyuadef o neb o honawch. canys yna y diueir deduefeu yn ryeni ni. hyt ar dim. Zacheus vyn teit. i. heb ef. ae menegis ym tat. i. am tat inheu ae menegis ymynheu. pan vu varw. ac a erchis pan ovynnher y pren y kyvyrgolles yn ryeni ni grist yndaw. yr an lloscy ni nas mynackeur. o hynny allan ny wledycha kenedyl yr ydeon namyn yn diliw. o hynny allan pob rei a adolant y grist. kanys hwnnw a wledycha yn tragywyd. hwnnw yw crist vab duw byw. A minneu heb ynteu a ovynneis ym tat pahan y rodynt wy law arnaw ef. o gwypynt pan yw crist oed. Gwarandaw vi vy mab. ac o ednebit y enw ynteu. cany chyuneis ac wynteu. namyn annhunaw ac wynt. ac eissoes wrth agreithaw ohonaw ef ar hyneif ac ar eskyp. wrth y kyuyrgollasant wy yno oe grogy gan tebygu gallu marw o anuarwawl. ac y diodassant yar y groc. ac cladassant. ac ynteu a gyuodes y trydydyd o veirw. ac a ymdangosses yn amlwc y dysgyblon. ac yna y credwys dy vrawt. heb ef. ac y dechreuys dysgu yny enw. ac o gytgygor dwy genedyl or ydeon y llebydywyt a meyn. a phan yttoed yn mynet y eneit o honaw derchauel y dwylaw ar y nef. a gwediaw val hynn. Arglwyd na chyuedliw y pechawt hwnn at hwy. Gwarandaw vy mab. a mi a dysgaf o grist. ac oe waret-

ogrwyd. Kanys pawb aoed yn eisted ger bron y temyl, ac yn ymllyn y gwr ar a grettey y grist. A hwnnw a gyffroes y bopyl am benn ystyphan dy vrawt ti, ac wared iessu. Ef ae gwnaeth yn un oe dysgyblon, ac wrth hynny y credassam ni, mi an tadeu idaw, canys gwir vab duw yr ydiw, a thitheu vy mab, nac afulon-yda arnaw, nac ar grettont idaw, a thitheu a gefly buchet dragywyd. A hynny a dysgwys symeon vy tat ymi mal y clywych chwi, pa beth a vynwch chwi o ovyn pren y groc, ny chlywyssam ni heb lleill eyroet dim o hynny y gan dyn or a dywedy hediw yni, ac os o hynny y byd y gouyn, ymogel rac y dywedut byth, Ac val yttoedynt ynyr ymdidan hwnnw, nachaf y marchogyon yn galw arnunt y gan y vrenhines.

XXI.—A thra yttoedynt yn dyuot, yd oed elen yn barnu na chaffey dim or wyroned gantunt am a geissei, herwyd eu trigyant, ac yna yd erchis y vrenines eu llosey. Ac rac ofyn hynny y rodassant wy iudas yn llaw hi, a dywedut ydi panyw hwnnw oed y prophwyd gwirion a wydaut y dedyf yn da, a gweithredoed hwn arglwydes, heb wynt, a vennyc yti a damuno dy gallon, a phawb or aoed yn kadarnnhau hynny. Ac wynt oll aellygwys elen y ymdeith, ac atal iudas ehun y gyt a hi, a menegy idaw bot yny dewys ae vyw ae varw, ac erchi idaw dewys. Pwy heb y iudas a vey yn y diffeith a newyn arnaw y dodit bara rac y vron, a uwyttay gerrye. Os titheu heb yr elen a vyn bot nac yny daear nac yny nef, dywet ym pale y mae mawrweirhawc bren y groc, val y kaffer oe weithredoed budugolyaeth. Y mae heb y iudas ygkylch deucant mlyned yr hynny hyt hediw, a ffa delw y gallem nynheu ieueing gwybot dim o hynny. Kynno hynny heb y vrenhines y bu ymladeu gwyr groec. Athro pawb hediw heb hi yssyd gof ganthunt a las yno, a phale y cladpwyd y gwyr hynny, val y meneic y llyureu udunt. Nyt oes arglwydes heb y iudas genym ni dim or gweithredoed a dywedy yn yscriuenedic. Pony ychyna deueist dy hun, heb y vrenhines, bot y gweithredoed yn betruster y dyweist, heb y iudas, ac y mae gennyf ynheu

ymadrodyon yr euegylyeu. heb yr elen. a vanagant yny lle y croget yr arglwyd. Dangos ti ym y lle a elwir caluaria. heb hi. a minheu a baraf y glanhau y lle. ac accattoed yscaffaf. i. vy damunet. Ny wybum. i. eiroet y lle hwnnw. heb y iudas. can nym ganadoed yna. Myn y gwr a groget heb yr elen. nyt a bwyt yn dy ben yny dywedych ymi wironed ymdan y pren.

XXII.—Ac yna yd erchis hi y dodî ef ymywn gogof o le sych. ae warchae ef yno hyt ympen y seith niwarnawt. Ac ympen y seithuet niwarnawt llef mawr a dodes or ogof. a gwediaw am y dwyn odyo. a dywedut y dangossey groc crist. A phan dyuoxt or ogof. y kerdwys hyt y lle ydoed croc crist yn gorwed yndaw. ac y dyrchauant y lle yn eith eurey. a dywedut val hynn. Duw duw ti awnaethost nef a daear. ac a vessureist y nef o let dy law. ac o vychydîc ti a vessureist y daear. ac a vyd yn eisted ar cherubyn. wynteu a heduanant ygkerbydeu awyrawl. ac yn diruawr leuer yn y lle ny eill dynyawl anyan gerdet. ti a wneuthost y petheu hynny oll. ac dinassoed oll dy hun. ar dy wasanaeth dy hun. Ac wyth aniueil a whech adeinawc. pedwar onadunt ar eu hedua a dywedant. sanctus. sanctus. sanctus. a cherubyn y gelwir archagel “hynny y rei”. a deu onadunt a ossodeist ymparadwys y gadw prenn y vuched. ac ef a elwyr seraphyn. ty yssyd arglwyd ar pob peth. canys nyni yw dy weithredoed di. ti a rodeist yr euegylyeu. ny chredwys ac ygwaelawt uffern y maent yno wynt yn lloscy. ar drewant seirff. ac ny a allant wrthwynebu yth orchymynneu di.

XXIII.—Ac weithon arglwyd os ewyllys genyt gwledychu mab meir yr hwnn a anuonet y gennyt. a pheý nat gennyt ti y dad oed ny wnathoed y gwyrtheu awnaeth. a pheý na bei dy vab vei ny chywynnei o veirw. Ac wrth hynny dangos yn dy wyrth. val y gwerendeweist voessen dy was. ac y dangosseist idaw eskyrn iosep yn tat ni. Velly arglwyd os ewyllys genyt ti y dangossych ditheu y minheu y swllt cudedic. a dyrchaf mwg ac arogleu gwerthuawr y ysgynnu or lle y mae. val y crettwyf y grist a groget. canys ef brenhin

yw yr israel. yr awrhonn ac yn yr oes oessoed. A phan daruu y iudas dywedut y wedi. y kyffroes y daear yno. a chyuoody o honei mwg mawr ac arogleu gwerthuawr o honno. mal y tebygkynt y vot yn yreideu gwerthuawr. a tharaw y dwylaw y gyt o llewenyd aoruc iudas. a dywedut. ar vy gwironed ti yw crist yachwyawl y byt. Arglwyd mi a diolchaf y ti. heb ef. a mi yn anheilwg. na thwyllleist vi oth rat ti. mi ath wediaf arglwyd iessu grist. coffa vi a dilea vym pechodeu. a dot vi ygkyuriu-edy y gyt ac ystyphan vy mrawt. yr hwnn ayscriuenwyt ygkyuriuedy dy deudec ebestyl ti. Ac wedy dywedut hynny o honaw. Kymryt cledeu a chladu ymynws. a gwedy cladu ugein troetued y cauas teir croc ygkud. ar teir a duc yr dinas.

XXIV.—Ac yna y gouynnwys elen pa un onadunt oed croc crist. ninneu a wdam panyw un or rei ereill y croget y lladron arnunt. ac eu gossot yny temyl y aros gogonnyant crist. Ac awr y nawn y ducpwynt gwreag yn varw. Wely arglwydes garedicaf. heb ef. yr awr honn yd adnabydy ti prenn y wir groc ae nerth. a dody pob un or dwy groc ar y marw. ac ny chyuoodes. A phan dodes iudas croc yr arglwyd ar y marw. y kyuoodes yn vyw yndiannot. y gwr jeuanc a vuassei varw. ac a oed gwelet hynny yn moly duw heuyt. Ac yna yd oed y deual kyghoruynnus yn wastat a chyndared vawr arnaw yn lleuein yn yr awyr oduch eu penn. Heb ef. pwy yr hwn ny at ymi kymryt eneideu y rei meu. pawb rytynneisti attat o iessu nazareth. a llyma y prenn a-dangosseist di ym herbryn. i. Judas tydi a wnaeth hynn. ponyt iudas oed heuyt yr hwnn y cwpleis trwydaw y brat gynt. ac y kyffroeis y bobyl ar wneuthur enwired. ac yr awr yr ydys ymbwrw inheu trwy iudas. Minneu a gaffaf peth a wnelwyf yth erbyn ti. mi a gyuodaf vrenin arall a ymadao ar crogedic. ac a ymlyno ym oleu. i. ac ath anuono titheu yr poenneu enwir. a phan yth loscer ti a ymwedy ar crogedic. A chan lit trwy yr yspryt glan y dywat iudas. Crist a gyuodes o veirw. yno ath gyuyrgollo titheu y gwaelawt y tan tragwydawl. Ac anryued vu gan elen eu gwarandaw ar hynny. ac ar ffyd iudas.

XXV.—Ac odynd gan lafur ac ymgeled mawr y kyulehawys elen y vawrweirthawc croc yn eur ac yn aryant. ac y meyn mawrweirthawc. gwedy gwneuthur llestyr ydi o diruawr gywreinrwyd. ac adeilat eglwys ygkaluaria. Ac yna y kymerth iudas bedyd. ac a ymdangossey yn ffydlawn oe arwydon kynno hynny. ac yna elen ae gorchymynwys yr esgob aoed yna ygkaerussalem. A chynn mynet elen etwa odynd yr aeth eneit yr esgob ar grist. ac elen a geissawd esgob yno. sef yd urdwys eusebius esgob rufein iudas yn esgob ygkaerussalem. ac a symudwys y enw. ac ae gelwys genriacus. Ac odynd eilweith val ydoed ffydlawn elen o ffyd duw. ac yn dyall ynyr ysgrythur lan o hendedyf ac o newyd dedyf. ac yn ffydlawn o rat yr yspryt glan. gouyn y kethri a wnaeth a uassey yn traet yr arglwyd ae dwylaw yn graff. Ac yna y dywat wrth iudas yr hwnn aelwit genriacus ry gaffel ohonei y damunet am y groc. ac eissoes. heb hi. nyt llawen gennyf nar geueis y kethri a uant trwy gnawt yr arglwyd ym prenn y groc. ac ny bydaf lonyd yny gwplao yr arglwyd vyn damunet. a dynessa di. heb hi. y wediaw yr arglwyd yn awr.

XXVI.—Ac yna y doeth genriacus esgob sant. a llawer o vrodyr seint y gyt ac ef. rygredyssynt y iessu grist trwy gaffeledigaeth y groc. a chyvody y marw yn vyw. a dyrchael awnaeth y dwylaw ae lygeit ar y nef. a tharaw y dwyvron. ac ae ocholl gallon galw ar yr arglwyd. a chyuaed y vot ar gyueilorn. a gwynvydu pawb or a gredyssynt y grist. ac a greto etwa idaw. A hir y bu yn gwediaw ar dangos idaw y ryw arwyd mal y dangossassei am pren y groc. y dangos am y kethri. Ac ar diwed y wedi. pan dywedit amen. y gwnaethpwyd y ryw arwyd hwnn. ac ae gwelas a doeth yno. goleuhau o diruawr eglurder or lle y kaffadoed y groc yn eglurach no lleuer yr heul. Ac yn y lle yd ymdangossant y kethri heyrn hynny a uuessynt yntraet yr arglwyd yn llathru or daear mal eur. Ac yna y dywed y bobyl. yr awr honn yd atwaenwn ni yr hwn y credwn idaw. Ac wynteu ae kymerawssant wy yn anrydedus.

ac ae dugant yn enrydedus y elen. a hitheu ar tal y deulin ae hadoles wy. a medyl yaw aoruc hitheu yn gyflawn o doethineb. a diruawr wybot pa beth a wneley onadunt wy. Ac gwedy medyl yaw o honei. ac ymgeissaw ac ereill a wyppey iawn. yr yspryt glan a anuones yndi y ryw synwyr hwnn y dywedut onadunt yr hyn a vanagessei y prophwydi kynno llawer o amseroed. a chenedloed. Ac yna galw attei gwr ffydlawn dysgedic. ac aoed arbennic gan lawer mal y tystyn. a hynn a dywat wrthi. Cadw orchymyneu y brenin. a llauurya enrhyded brenhinawl. kymer yr hoelyon hynn. a gwna onadunt trostreu yn ffrwynn march y brenin. a rei hynn a vydant arueu ny aller gwrthwynebu udunt. kanys ohonunt y byd budugolyaeth y brenin. a thagneued y ryuel. ger llaw geir prophwyd a dywat. Ar dyd hwnn peth auo ar ffrwyn y march aelwir sant yr arglwyd.

XXVII.—A gwedy cwplau or wynvydedic elen pob peth oe neges ygkaerusalem. gan ymdirect yn ffyd iessu grist. y peris ymlit yr ydeon o gylch caerusalem ar ny chrettynt. ac eu deol o wlat iudea. A chymeint vu santeirwyd genriacus esgob ac y ffoynt y dieuyl or lle y bynt trwy y wedi ef. ac heuyt yd iachaei pob ryw gleuyt or avei ar dynyon. Ar wynvydedic elen arodes llawer o rodyon yr esgob santeid hwnnw. ac ae hedewis yny tagneued. gan rody gorchymyn llawer o wyr a gwraged a gerint grist. y anrydedu cof y dyd yr hwn y caffat y kyssegredic groc trydydyd wedy calan mei. Pwy bynnac a anrydedo y groc a vydant gyurannawc ygyt a meir vam duw. yn yr oessoed tragwydawl.

Fo X

HANES PONTIUS PILATUS.

I.—YN yr amsser gynt yd oed vrenin. eres y enw. a fu achaws knawtawl a morwyn aoed y henw pila. ac oed verch y velinnyd aoed y enw atus. Ac o honno y bu vab yr brenin. ae vam a gyuanssodes enw y mab oe henw ehun. ac o enw y that. ac a dodes arnaw pilatus. Ac wedy vot yn teir blwyd ef. yd anuones pila ef ar y brenin y tat. Ac yna ydoed mab arall yr brenin or vrenhines. aoed o gyuoet hayach a ffilatus. Ac wedy eu dyuot oll y gyt. yd oed eu dosparth ell deu amrysson yn vynyeh o daflu a bwrw maen. a chaentach o bop un ohonunt ae gilyd. Ac eissoes val ydoed vonedigach y mab deduawl nor mab aneduawl. or ragor hwnnw ydoed wychach ynteu ympob gware. Ac o hynny ydwhrydwys pilatus o gyghoruynt wrth y vrawt. a than gel y lladawd y vrawt. A phan doeth hynny at y brenhin. dolur vu gantaw. a gwedy hynny galw y gygor awnaeth attaw y ofyn pa beth awneley am y llofrud yskymun hwnnw. Pawb onadunt a annogynt y dienydyaw. Ac eissoes ymedylywys y brenin nat oed da deudyblygu wenwired or un. namyn y anuon ygwystyl dros teyrnget a dyliei wyr rufein idaw bop blwyd. canys da oed cantaw dianc y vab heb y dienydyaw. ae rydhau heuyt or teyrnget.

II.—Ar un amsser hwnnw ydoed vab y brenhin ffreinc ygwystyl dros teyrnget gan wyr rufein. A gwedy ymgetemeissaw o honunt y gwelas pilatus ragoreu hwnnw yny dedyfeu yn vwy noc ef. o annoc kyghoruynt heuyt y lladawd hwnnw. A gwedy medylyaw o wyr rufein pa beth a wnelynt ymdanaw. y dywedassant. os hwn heb wynt a adawn yn vwy gwedy llad y vrawt ohonaw. a llad o mab brenhin ffreinc. ef a allei vot.....gwyr rufein anafau y dynyon ynuyt hynn. canys dihenyd ry haedwys. anuonwn ef

ynys bont yn vrawdyr. ar y bobyl ny diodefysynt brawdyr arnunt eiroet. Ac un o deu peth a derbit y euo. ae ef a warhao y bobyl wyllt honno. ae ynteu a dienydyer yn haededic. Ac yna yd anuonet pilatus at y genedyl dyual a ledysynt eiroed eu brawdyr. Ac ynteu a adnabu aoed yny erbyn. ac yn ystrywys dygymot ac wynt awnaeth. a chadw y vuched yn eu plith. ar genedyl enwir honno a darystygwys. weitheu o vygytheu. weitheu ereill o dadolwyn yn hygar. weitheu o boen. weitheu o rodyon. Ac wrth oruot ohonaw ar genedyl mor anhygar a honno. y gelwit o hynny allan pilatus o ynys bont. A phan gogleu erod greulawn ystryweu pilatus. llawen vu. canys ystrywys oed ynteu. ae wahawd attaw awnaeth. a rody medyant idaw ar wlat iudea a chaerusalem. kymeint ac a oed yn y law e hun.

III.—Ac gwedy kynullaw diruawr swllt yno. mynet aoruc ar swllt hwnnw heb ganyat herot. ae dwyn y tyberius amherawdyr. a chymryt ystyn y gan yr amherawdyr ar y medyant a uuassei idaw y gan herot. Ac or achaws hwnnw y tynawd gelynyaeth y rwg herot a pilatus. yny ymgymodassant yn amsser diodef-eint yn harglwyd ni iessu grist. Ac herodes achaws arall hagyr y dywedir y rygthunt yn ystoryaeu yscolawl. sef oed hynny. nebun dyn am gwnaeth yn vab y duw. ac a twyllassei llawer or ydeon. A gwedy eu dyuot ohonaw yr lle a elwir gazarim. y lle y dywedassei hwnnw y diskynnei ohonaw ar nef. pilatus ae lladawd ac a oed y gyt ac ef. rac twyllaw ohonaw yr ydeon ereill val hynny. ac or achaws hwnnw y buant elynyon pilatus ac herot. canys herot bioed galilea. A phob un or deu achaws hynny a eill bot yn wir. ac eissoes pan rodes pilatus yr arglwyd yr ydeon y grogy. ovyn uu ganthaw gody tyberius amherawdyr am rygyuyrgolli gwaet gwiryon o honaw. yd anuones at yr amherawdyr nebun yd ymdiredei idaw y excussaw drostaw.

IV.—Ac yn hynny y dygwydwys heint a chlauri ar yr amherawdyr. ac y menegit idaw bot medyc

ygkaerussalem a iachaei oe ymadrawd bop dyn. Ac ny wydat ef daruot y pilatus ar ydeon y grogi ef. ac yr anuones yr amherawdyr ar pilatus anwylwas idaw yd ymdiredei yndaw yn vawr oe gyfrinach. valesianus oed y enw. y erchi idaw gyntaf ac y gallei anvon hyt nos attaw y medyc a oed yno. yr hwnn a allei y wneuthur ef yn iach val y dawedadoedit idaw. A phan hynny doeth ar pilatus. a menegi idaw kennadu hwnnw yr amherawdyr. dechrynu aoruc pilatus. ac erchi oet pythewnus oe geissaw. Ac val yd oed y gennat yn aros. yd ymgauas a gwreic brud. veronic oed y henw. ac yd ymouynnwys a honno pa le yd ymgeffit a iessu grist. Och. heb honno. vy arglwyd. i. am duw. i. oed ef. Gwedy rody or ideon ef. heb hi. at pilatus trwy gyghoruynt. ynteu ae rodes y agheu. ac a orchymynwys y grogy.

V.—Ac yna y dolurywys ynteu yn ormod. Dolor mawr yw gennyf. heb ef. y peth a erchis vy arglwyd ym na allaf y cwplau. Ac yna y dywat y veronic wrthaw. Mi. heb hi. a ercheis ym harglwyd ym gosgeth y wynep. a gwasgu y wynep ymywn llien a wnaeth. ae rody ym rac hyt vydei gennyf welet y wynep pan elei y bregetheu. val y gallei y delw vyn-didanhau nny absen ef. ac ynteu arodes ymi o herwyd hwnn. heb hi. y anrydedus osgeth ef yn ysgythredic ar liein. Mi a gredaf. heb hi. pey edrychey dy arglwyd ar yr ysgrythur honno yn dihemeeus y caffey jechyt val y bu oreu eiroet. A werthir y delw. heb ef. nac yr aur nac yr aryant. Na werthir. heb hi. namyn er gwaryeu hyt bryt. My a af. heb hi. gyt athi y dangos y delw yr amherawdyr. ac edryched arney. ac odyno y deuhaf dracheuen. Ac yna y doeth valesianus a veronic y gyt ac ef yn rufein. a mynegy y tyberius amherawdyr ry rody iessu o pilatus yr ydeon y gwr a damuney ynwyr y hageu. ae ossot ohonunt wynteu trwy gyghoruynt ar y groc. ac wrth hynny ydoeth y wreic prud honn a delw wyneb Jessu hwnnw genthy y dangos yti. ac od edrychy ar y delw ef. yn diannot y keffy jechyt.

VI.—Ac yna y peris yr amherawdyr tanu pali a syndal y fford y deuey y delw. ac erchy y dangos rac y vronn. Ac y gyt ac yd edrychwys arney y cauas holl iechyt. Ac yr hynny etwa y mae y delw yn rufein yn eglwys yr ebestyl yn rufein peder a phaul y dangos yr bobyl. ac yna y gelwir veronica o hynny hyt o enw y wreic ae harwedassey. Odyna o arch tyberius amherawdyr y delit pilatus ac y ducpwyd y rufein. Ac yna y duc pilatus gantaw beis. yr honn nytt oed yna wnyant arney. a phan gogleu cesar rydyuot pilatus y rufein. llenwy aoruc o gyndared. ac erchi y doyn rac y vronn. Ac y gyt ac y gwelas yr amherawdyr ef. dihaw aoruc a chyuodi yn diryon yny erbyn. ac ny allawd dywedut un geir garw wrthaw. ac yn y absen y bydey val gelyn ydaw. ac yn y wyd y bydey tagneuedus wrthaw. Ac val y gollygey y wrthaw y llanwey o llit. ac y parey y alw dracheuen. ac y tygey y bydey y dihenyd. ac nat oed iawn idaw yn vyw yuch y daear. Ac wrth hynny val y delei dracheuen y diffllannei y holl var. ae lit y ganthaw. a hynny a vu ryued gan bawp. a chan yr amherawdyr heuyt. Yn absen pilatus kyndared a gymerey. ac yn y wyd na bedei un llit ganthaw.

VII.—Ac yn trydedweith y p. puet hynny. ac yna y doeth veronic ar yr amherawdyr ac y dywat wrthaw. vot ymdanaw y beis a wnaeth y ogonedus vam iessu grist. ac na allei neb un argywed idaw y tra vey y beis ymdanaw. Ac yna y peris pilatus tynnu y beis y amdanaw. ac ar hynny y llitywys yn greulawn. Ac val ydoed yr amherawdyr yn ryuedu y damwein. y menegit idaw panyw peis y iessu grist oed yny diffryt. Ac yna yd erchis yr amherawdyr y rody y garchar yny bey teruynn ymdanaw o gygor doethon. pa dihenyd a dyliei y gaffel. Ac o vrawt y rodet diliw y pilatus yr agheu dybryttaf. A phan gogleu pilatus hynny y gwnaeth ehun y dihenyd ae gylllell. ac or agheu hwnnw y teruynnwys. A phan wybu yr amherawdyr hynny. y dywat rygaffel ohonaw yr agheu dybryttaf mal y barnadoed idaw. ac yna y rwymwyd ef wrth lwyth

diruawr y veint. ac y byrrwyt yn avon tybris. ac yna llawenhau aoruc y dieuyl or corff halawc hwnnw. Yna y dechreuwys y corff budyr darwein a gwneuthur morgymlawd yn y mor. ac yn y dyfwyr. a gwneuthur tymhestleu a mellu a taranneu. a chenillysc yn yr awyr mal ydoed aruthyr gan bawp or ae gwarandawei.

VIII.—Ac wrth hynny y tynnwys gwyr rufein y corff or avon tybris. ac yr gwatwar ymdanaw y dugant hyt yn vygena. ae vwrw yno dros y benn yn auon rodre. sef yw vygena fford uffern. canys avon emellidgedic oed. ac yno ydoed y kythreuleit yn cartrefu yn wastat. Ar bobyl aoed yno heuyt ny allasant diodef avlonydwch y dieuyl am benn y corff. y gwrthlassant y wrthunt heuyt y llestyr emellidgedic. ac y dugant ef y teruyneu losan y gladu. a gwedy gorthrymu y rei hynny o ormod aulonydwch. y dugant wynteu o dyno ywrthunt. ae vwrw ymewn pydew aoed ymywn mynyd aoed yn lle y dywedir bot eira y pdoed dreinic yn kymerwi. Ac val hynny y daruu y pilatus.

Llyma mal y treithir historia Judas.

Foxi

IX.—Ef a darllewyt yn nebun ystoria bot gwr ygk-aerussalem. a ruben oed y enw. ac a elwyt heuyt o lin iren o luyd iudas. neu o lin ysachar herwyd ereill. A gwreic aoed idaw oed y henw cylorea. A nosweith gwedy bot kyt idaw ae wreic. kyseu aoruc hi. a breudwyt a welei. a deffroi yn dechrynedic aoruc. ae datkanu y gwr dan ucheneitaw a chwynuan. Ef a welit ym. heb hi. eskor ohonaf ar vab bonhedic. ac a vei achaws kyuyrgoll kenedyl ysgymyn. Ae datkannyat a prophydy di. heb y ruben. Ae o duw ae drwc yspryt. ae o seithuc y duwyt yr arwein hynny. Os beichogy a geueis. heb y wreic. diamheu nat seith yw namyn gweledigaeth.

ciborea

X.—A phan doeth ydi amsser eskor. mab a anet ydi. ac ofyn y bobyl a fu arnunt am hynny. a medyl yaw beth a wneint amdanaw. a chyt bei aruthyr ganthunt y mab ny allasant arnunt y diua. Ac eissoes rac eu

distryw or genedyl y buryassant ef ymywn boly croen yn y mor. ar tonneu ae bwrrywawd odyo ynys aelwit scarioth. Ac yno y caffat ac y gelwit iudas scarioth wedy hynny. Ac ydoed brenhines y lle hwnnw diwarnawt yn gorymdeith ger llaw glan y traeth. yd arganuu llestyr gan y tonneu yr tir. ac yd erchis y brenhines y agori. A phan agoret. nachaf vab gorthedod y vryt. a chan ucheneitaw y diwat hi. ia wir vab duw. heb hi. a allaf vi caffel didanwch ei plant hwnn yn etiued ym rac adaw vy teyrnnas yn dietiued. canyt oes ym etiued. A pheri aoruc meithrin y mab dan gel. a dechymygu y bot yn veichawc.

XI.—Ac yn yr amsser y dywat geny mab ydi. A honny hynny yn gyhoedawc ar hyt y teyrnas. Ar tywyssogyon a lawenhawd yn vawr y bobyl o vot etiued yr vrenhines. Ar mab a berit y veithrin herwyd y mawredigrwyd. ac ny bu hir wedy hynny y cauas y vrenhines veichogy or brenhin. ac escor aoruc ar vab. Ac gwedy eu meithrin ell deu ygyt. ac y tyfu yn oetran. kaentach awnaethant yn vynyach. a iudas awnaei godyant y vab y brenin. a pheri idaw wylaw yn vynyach. ac anniodef vu gan y vrenhines hynny. cany pherthyni iudas ydi. Ae vaedu yn vynyach aoruc. ac yr hynny ny pheidey ar mab. Yny diwed y menegit y iudas nat oed fab ef yr brenhines. namyn y vot yn vab dywan. Ac yna y daeth kewilyd ar iudas. a llad mab y brenhin awnaeth. ac odyo y ffoes rac ofyn y dihenyd ygyt a chetemeithon y gaerusalem. ac yno ydymwas-cwys a llys pilatus a oed raglaw yno. Ac val y kyuuna pob peth a vo yn un deuawt ae gilyd. y kytwedawd yn y lle deuodeu iudas a rei pilatus. ac wrth hynny y bu iudas agarw ganthaw ef. Ac wrth hynny ef y iudas medyant a roes yr eidaw yn gwbyl. ac ar un anmeit y llunyeithynt ell deu pob peth.

XII.—A diwarnawt yd arganuu pilatus oe lys perllan. ac y damunawd yr aualeu yn gymeint ac na allei bot hebdunt. ar berllan honno aoed eidaw ruben tat iudas. Ac nyt atwaenat ruben iudas. na iudas ruben y tat. achaws darvot y vwrw ef yr mor ynewyd-

eny. hyt na wydat iudas o ba daear pan hanoed. Pilatus aelwys attaw iudas. ac a dywat wrthaw bot yn gymeint y damunet ar yr aualeu. ac onys caffey y tebygey y varw. Ac yny lle y neitawd iudas yr berllan. ac yn gyflym y kymyrth yr aualeu. Ac yn hynny nachaf ruben yn dyuot. ac yn caffel iudas yn kynnull yr aualeu. ac odyo ymrysson a wnaethant ac ymgeinaw ac ymlad. ac or diwed y lladawd iudas benn ruben. ac yna y duc ef yr aualeu y pilatus. ac y datkanawd idaw y damwein. A phan doeth y dyd ar nos yn daruot y caffat ruben yn varw. ac yna y tebygwyt panyw damwein arall a gyfaroed ac ef. Ac yna y rodes pilatus iudas holl allu ruben. a ciborea gwreic ruben yn wreic y iudas.

XIII.—A diwarnawt ydoed ciborea yn ucheneitaw. gouyn a wnaeth iudas pa daroed ydi. Vy mot. heb hi. y direitaf gwreic or gwraged oll. Mi. heb hi. a vodeis vy mab yny mor. ac a geueis vy gwr yn varw ymperllan vy hun. ac whaneccan vyn dolur vy rody y pilatus a mi yn truanhaf gwreic y neithoryeu y ti. A gwedy daruot idi datkanu y damwein. y datkanawd iudas . . . . . at ynteu. ac yna y caffat panyw y vam a dugassei yn wreic. a phanyw y tat a ladassei. Ac yna o ediuarwch y daeth ciborea at yn harglwyd ni iessu grist y adolwyn idaw madeueint oe phechodeu. Ar arglwyd aoruc y mab yn disgybyl idaw. ac yn un oe ebestyl. A chun vu gantaw iudas. ac y gwnaeth yn vaer idaw. ac odyo y cauas yn vradwr yno. ac arwedey y llestyr y bydey yndunt yr hynn a rodit y grist.

XIV.—Ac yn yr amsser y diodefawd yr arglwyd. y bu dolur gan iudas na werthwyt yr ireit a doeth y iraw yr arglwyd yr dec ar hugeint o aryant. mal y dygey yn llettrat yr aryant hwnnw. Ac odyo y doeth ynteu. ac y gwerthawd yr arglwyd yr dec ar hugeint aryant. a phob un ohonunt a talei dec keinnawc or aryant aruer. Ac val hynny y kywerthydyei ef y gollet o gwerth yr irat. neu val y dyweit ereill o bop da a rodet y crist y llattratei ef y decuet rann. ac wrth hynny dros y decuet rann a gollassei ef o werth yr ireit. y

gwerthwys y arglwyd yr dec ar hugeint. Ar rei hynny o ediuarwch a duc tracheuen. ac odynd yd ymgroges e hunan. ac ac ef yn dibynu y rwygawd y berued. a gellwg y amyscar yr llawr. ac yn hynny yd arbetwyt y geneu. canyt oed teilwg oe halogy. achaws y vot wrth eneu yr arglwyd. Teilwg hagen oed yr amyscar a vedylassei y brat eu rwygaw ac eu dygwydaw. a theilwg oed heuyt y guduc y doeth y brat ohonaw y dagu or magyl ef yn yr awyr vry. A chanys codyassei ef yr egylyon yn y nef ar dynyon yn y daear. y dieithrwynt ynteu o teyrnas yr egylyon. ar dynyon ae ketemdeithassawd ygylt ar dieuyl yn awyr.

Fo. xij

Arwydon cyn dyd brawt.

LLYMA yr arwydon a vydant yn pymthec niwarnawt kyn dyd brawt. a gauas morud esgob o lyureu sein jeronym. a morud esgob a gant yr eglynyon. Gwyn gwarandaw dy synnwyr. a draetha y llyureu mor llwyr. gwrtheu goleu gwelhitior. dyrcheuir mor hyt awyr. Morud meidrawl y deuawt. oblegyt duw ae dywawt. meynt yr arwydon a vyd pymthecuettyd kynn dyd brawt. Y petwarydyd ar dec. y dyrcheif mor mawr athrec. O defynder daear derwynt hyt nas kerryeid gwynt gwanec. Trydyd ar dec trwy deithi mor wrthret gwelet gweilgy. pryt pan eler y syllu. nyt meu y bu yt wy. Deudecuettyd duc digawn. anyueileit mor mawrdawn. pan del pob pysc oe odep. hyt ar wynep yr eigawn. Unvetyd ar dec yn geugant. creadurieit yegrynant. rac ovyn diliw diarchar. adar daear dirwestant. Decuettyd herwyd anyan. ny eill dynyadon dydan. mor diffeith nys rydyffawd. rac meint eu ffrawd ffrydyeu tan. Nawet gwedy decuet daw. duw e hun yny lunyaw. ufeliar tan trwy esgyr. ergyr or syr y syrthaw. Wythuettyd herwyd arwyd ryuel nys argel arglwyd panul breoed a brynneu. eglwysseu diheu digwyd. Seithuettyd dyd darogan mein mwyhaf oll a hollan. ac ygwd duw dywedan. rac aryneic bryw

briwan. Arwydon chwerw chwechuettyd. y daw gwaet or gwellt ar gwyd. an harglwyd an argledryd. can cawssam gret a bedyd. Pymhettyd defnyd dyar. dedueu diheu diarchar. Dygyn dangos aros etwyr. delw ytgrin dyn a daear. Petwarydyd prif ergyt arneit. anyueileit byt gan wyllyoed kyhoed y kerdant. gan gydont ydhant y gyt. Trydydyd dyd trueny. rac arneic brawd puy ny. or a gollo pawp o gar. ar wyneb daear dyvy. Eil dyd kynno dyd diliw. detueu trist crist agenhyw. can vilyoed kyhoed. can gwdant na bydant vyw. Undyd douyd dybyd oll. pobloed plant adaf obell. a mut a drut a drythyll. yn llwyr yn y llawn dyall. Kerdant

(These Englynion, so far, with considerable variations, are printed in the *Myvyrian Archæology*, j, 362, and attributed to Llewelyn Vardh, A.D. 1230-1280. The reading now given is more correct, and contains, in addition, the following:)

Sef yw rat yr awyrlladen. pan dyrcheuir duw gwir dyn. deu tr. trindawt undawt un. tat mab yspryt g. o'espryt glan. Yggleindit rydit rac gwerthevyr guyl y gwelwn grist vrenhin. duw nef dawn adef dewin yn rith y gwenith ar gwin. Or gwin ar awyrllat at ren. y gwelwn goleu gymyn. duw yn y lun ehunan donyawc vuched diwed dyn. Dyn yw effeirat yr ffurueidaw pobyl odon rac perigyl attaw. a mawrdoeth gyuoeth ganthaw. ac ni brawt rwg y dwylaw. Rwg dwylaw oed tec teilwg gwawr. gwelet rwyl vrenhin nef a llawr. mab llen wych darllen a llawn medyant . . . . ym gogonyant mawr. Godaut gredwch dawn hedwch da. pan weloch verch awyrlladen hagen hi duw nef ys ef ys yno.

LLYMA PROPHWYDOLYAETH SIBLI DOETH.

Fo-xij

I.—Sibli oed verch y briaf vrenhin o heccube y mam gwreic briaf. a honno aoed arnei amrauaelon enweu. yn ieith roec y gelwit tyburrina. yn lladin allumea. Sibli a damgylchynawd amravalyon brenhinaetheu y dwyrein. nyt amgen. yr asya a gwlat alexander mawr. a galilea a cicilia a phampilia. a galacia. a gwedy daruot idi culenwi y vann honno or byt oe dewindabaetheu. odyo hy a aeth hyt yn ethyopia gwlat y blomonyeit. Odyo y babilon y doeth. ar affric. a libia. a pentapolis. a mawritania. ac ynys y palm. Yn yr holl wledyd hynny y pregethawd. ac o daroganneu prophwydolyawl y kyulenwis petheu da y rei da. petheu drwc y rei drwc. Nyni a wdam yr venegi ohonei hi yny bardoniaetheu petheu a delynt rac llaw. y rei diwethaf yn amlwc y ardangos. Wrth hynny tywyssogyon rufein pan glywssant clot y racdywededic sibli. wynt ae kenadassant. a hynny ygkyfedrychedigaeth amherawdyr rufein.

II.—Yr amherawdyr a anuones attei gennadeu. ac a beris y doyn y rufein yn anrydedus. Canwyr o hynauyeit rufein rywelsynt pob un yr un nos un ryw vreudwyt. y gweledigaeth y dangossei udunt trwy eu hun yggoruchelder nef megys naw heul yn ymdangos. Yr heul kyntaf oed loew. ac yn golechau yr holl daear. Yr eil heul oed vwy a goleuach. ac yndaw eglurder . . . awyrawl. Y trydyd heul . . . . . losgi . . . . . oed ac aruthyr. ac yny droet e . . . dig. Y petweryd heul orch . . . . . daeu ac yndaw petwar paladyr yn goleuheu. Y pymhet oed dywyll a gwaedawl. ac yndaw megys llugorn yn taranawl dywyllwch. Y hwechet aoed diruawr y thywyllwch. ac yndaw pwynt blaenllym

megys poynt scorpion. Pryf yw y scorpion bychan y gorffolyaeth. unveint ac wchileryr. ac oerach y wenwyn no dim. Y seithued oed tywyll heuyt ac aruthyr o liw gwaet. ac yndaw megys cledyf petwar minyawc. Yr wythuet oed ardmenedic. ac yny berued lliw cochwydawl. Y nawuet heul oed rydywyll yny chylch ogylch. ac yny perued un paladyr yn goleuhau.

III.—Pann ercheuynawd sibli y gaer rufein y mewn. bordeisseit y dinas. pany gwelssant. a ryuedassant yn vawr am y thegwch i o anrydedus osgeth tec. ac erd-rym y phryt yggolwc pawb. hyawdyl y geireu doethmabus. ac o bop tegwch arderchawc y chorff. Ac yr gwarandawyr y hymadrawd aoed safwyrus. a melys ymdidan a gyfranney. Yna y doethant y gwyr rywelsynt yr un breudwyt attey. ac y dechreussant wrthi yn y mod hwnn eu hymadrawd. Athrawes ac arglwydes mor wedus gorff ath teu ti. y kyuryw arderchogrwyd bryt kynno thi ar wreic yr holl daear nys rywelsam. canys gwdost manac yn rac llaw yn damweineu tyghetuenawl. Hitheu val hynn a attebawd. nyt kyuyawn yn lle kyulawn o betheu budyr. a llygredic o amryuaelon brouedigaetheu dangos rinwed gweledigaeth a del rac llaw. namyn deuwc gyt a mi hyt ympenn y mynyd raccw. yr hwnn yssyd oruchel ac eglur. Ac yno mi a vanagaf ywch yr hynn a del rac llaw y dinas rufein.

IV.—Ac yno y doethant y gyt mal yd herchis. ac ydi hi yno y managassant y gweledigaeth. ar breudwyt a welsynt. A hitheu a dywot. Y naw heul rywelsawch a arwydocaant y kenedloed a delwynt rac llaw. ar amrauelder oed arnadunt a dengys amrauel vuched y a byd y veibon y kenedloed hynny. Yr heul kyntaf a venyc y genedyl gyntaf. yn yr honn y bydant dynyon mul. ac eglur y garu rydit. A gwirion vydant a hynawys a thrugarawc. ac a garant y tlodyon. a digawn eu doethet. Yr eil heul yr eil genedyl. a dynyon vydant a vuchedocant yn eglur. ac a amylhawynt yn uawr. ac a diwhuyllant duw heb drycdyuyaeth. ac y gyt vuchedokaont ar y daear. Y trydyd heul y trydyd genedyl.

ac y kyuyd kenedyl yn erbyn kenedyl, a llawer o ymladeu a vyd yn rufein.

V.—Y petweryd heul y betwared lin, ac yn yr amser hwnnw y daw dynyon a wattont gwironed, ac yny dydyeu hynny y kyuyt gwreic, a meir vyd y henw, ac ydi y byd gwr, ioseph y enw, ac y creir or veir honno mab heb gyt gwr a gwreic, drwy rat yr yspryt glan yn vab y wir duw, ae enw a vyd iessu. A meir a vyd gwryr kynn esgor a gwedy escor, yr hwnn a aner o honno a vyd gwir duw a gwir dyn, megys y managas-sant yr holl brophwydi, ac y eulenwa kyureith gwyr eurey, ac y kyssyllta y petheu priawt y gyt, ac a dric y teyrnas yn oes oessoed. A phan aner hwnnw y daw lleg o egylyon ar y deheu, ac ar y asseu y dywedut gogonyant y goruchelder y duw, ac yny daear tagneued yr dynyon, ac a daw llef y arnad y dywedut, hwnn yw vy mab, i. karedic yn yr hwnn yr ryggeis, i. vod ymi yndaw.

VI.—Yno y doedynt effeireit gwyr eurey rey yn gwarandaw, ac y dywedassant wrthi val hynn. Yr ymadrodyon y syd aruthyr, tawed y vrenhines honn. Sibli a atebawd udunt. Oi ideon agheu yw bot velly, ny chredwch hagen idaw ef, wynteu a dywedassant na chredwn, kanys tystolyaeth a geir a rodes yn tadeu ni, hitheu, ac ny duc ef y law y wrthym ni. Hitheu eilweith a atebawd udunt. Duw nef aenir megys y mae ysgrivenedic, kyffelyp vod oe tat, a gwedy hynny mab drwy oessoed a tyf, ac y kyuodant yny erbyn brenhined a thywyssogyon y daear. Yny dydyeu hynny y byd y cesar arderchawc enw, ac a wledych yn rufein, ac a darestwg yr holl daear idaw. Odyna y kyuodant tywyssogyon yr offeireit yn erbyn iessu, yr hwnn a wna llawer o wyrtheu, ac wynt ae dalyant ef, ac wynt a rodant idaw bonclusteu o ysgymynyon dwy-law, ac yny wyneb kyssegredic y poerant, poer gwenwynawl, ac a dyry ef y geuyn gwerthuawr udunt oe uaedu, ac yr kymryt amarch y gantunt, ef a dew. Yn vwyt idaw y rodant bystyl, ac yn diawt gwin egyr a ballofuyant, ac ar brenn diodefeint ae crogant, ac ae

lladant. Ac ny rymhaa hynny udunt dim. kanys y trydydyd y kyuyt o veirw ac yd ymdengys y disgyblon. ac wynt yn edrych yd ysgyn yr nef. ac ar y teyrnas ny byd diwed.

VII.—Wrth wyr rufein y dywot sibli. Y pymhet heul y bymhet lin arwydocca. ac yn yr oes honno yd ethyl iessu deu bysgodwr o galilea. ac oe briawt gyureith y disc wy. ac y dyweit. Ewch ar disc a gymerasawch y gennyf. dysgwch hwnnw yr holl bobloed. a thrwy dec ieyth a thrugein y darestygir yr holl genedloed. Y hwechet heul y hwechet genedyl yw. ar dinas hwn yma a wledychant teir blyned. Y seithuet heul y seithuet genedyl vyd. ac y kyuodant ac y gwnant lawer o laduaeu yn daear gwyr eurey yr duw. Yr wythuet heul yr wythuet genedyl vyd. ac y vegys yn digenedylu y byd rufein. ar gwraged beichawl a udant yn eu trallodeu a doluryeu. ac a dywedant. a debygy di a esgorwn ni. Y nawuet heul y nawuet lin vyd. ac y kyuodant gwyr rufein yn ormes ar lawer.

VIII.—Odyna y kyuodant deu vrenhin o syria. ac eu llu ny ellir rif arnaw. moy nac ar dywot y mor. Ac wynt a gynhalyant dinessyd a brenhinaetheu gwyr rufein. hyt ygkacedonia. Yna y tywelltir amylder oe waet. Y petheu hynn oll pony coffawynt y dynassoed ar kenedloed a ofnahan yndunt. ac a wahanant yr dwyrein. A gwedy hynny y kyuodant deu vrenin or eiff. ac a ymladant a phetwar brenhin. ac ae lladant ac eu llu. ac wledychant teir blyned a hwemys. Ac wedy hynny y kyuyt arall. c. y enw rackyuoethawc yn ymlad. yr hwnn a wledycha dec mlyned ar hugeint. ac adeila temyl y duw. ac a eflawna y gyureith. ac a wna wironed yr duw ar y daear. A gwedy y rei hynny y kyuyt brenhin arall yr hwnn a wledycha ychydic o amsseroed. ac wynt a ymladant ac ef. ac ae lladant. Gwedy hwnnw y byd brenhin andon. ac o andon y daw. a. ac o. a. y daw. a. ac o honnaw ynteu. a. ar eil kyntaf. a. avyd gwr ymladgar. a diruawr ryuelwr. Ac or. a. hwnnw y daw. R. ac or. R. hwnnw y daw. l. ac y hwnnw y byd medyant ac un vrenhinyaeth eisseu o ugein.

IX.—Ac gwedy y rei hynny y kyuyt salicus o ffreinc. k. y henw. hwnnw a vyd gwr mawr. a gwar. a chyuoethawc. a thrugarawc. A hwnnw a wna kyuyawnder a gwironed ac aghenogyon. Kymeint vyd rat hwnnw yny wironed. a phan vo yn kerdet y fford ac y gostygyant y gwyd eu blaenwed yny erbyn. ar dwfyr yny erbyn ny wyrhaa. kyffelyb idaw yn amherodraeth rufein kynnoc ef ny bu. ac ny daw rac llaw. Ac gwedy ynteu y daw brenhin. l. y enw. gwedy l. y daw B. ac gwedy B. y daw xxx^a in. B. enw bop un onadunt. Ac or B. y daw. a. a hwnnw gwr aflonyd vyd. katarnn yn ymlad. a llawer a gerda o vor a thir. ac ny cheiff y elynyon le llaw arnaw. ac efe aa vegys yn deholedic dieithyr y teyrnas. Ae eneit or diwed aa y teyrnas nef ar duw.

X.—Odyna y kyuoyt gwr. V. y enw. franc or neill parth. lwmbart or parth arall. a hwnnw a vyd medyant idaw yn erbyn y elynyon. ac a ymladant ac ef. ac yn y dydyeu hynny y daw brenhin. o. y enw. a hwnnw a vyd kyuoethoccaf a chadarnha. ac a wna trugared yr tlodyon. ac a varnn yn iawn. ac o hwnnw y daw. o. arall mwyhaf y allu. ac adantaw ynteu y bydant ymladeu yr cristonogyon ar paganyeit. a llawer o waet a dywelltir. A vij mlyned y wledycha. ac y nef yr aa y eneit. o hwnnw y daw brenhin o. y enw. a hwnnw a beir lladuaeu. a gwr mawr y drwc. a heb ffyd yn gwironed. a thrwy hwnnw y bydant llawer o drycoed. ac gwaet a dihwyllir yn amyl. ac a dan y allu ef y distrywir llawer o eglwysseu. yn y brenhinaethu llawer o drallodeu a vydant. Ac yno y kyuyt kenedyl yny teyrnas. a elwir capadocia. a theyrnas pampilia a geithiwant. yn amsser hwnnw am nat yntredant drwy drws y dauatty. Hwnnw a wledycha teir blyned. ac gwedy ynteu y daw brenhin. h. y enw. ac yn y dydyeu hynny ymladeu llawer a vydant. ac ar samaria y ryuela. a brenhinaeth pentapolis a gyrcha. Y brenhin hwnnw a hanoed o genedyl y lwmbardyeit. Odyna y kyuyt brenhin. O. y enw. o ffreinc ac a ryuela ar wyr rufein. ac y bydant ryueloed ac ymladeu. a hwnnw a vyd gwr kadarn galluawl. ac ychydic o amsser y gwledycha.

XI.—Odyna y kyuo dant gwyr o.....aria. a gwyr creu-law'n y gyt ac wynt. ac y keithiwant lleoed a elwir tarentus. a hairo. a llawer o dinessed a anrheithant. a gwyr rufein pann vonnon dyuot. ny byd a wrthwyneppo udunt. onyt duw y duwyau. ac arglwyd yr arglwydi. Ac yna y daw yr eidon. ac y diwreidant persiden. megys nat achupper y dinessyd a wediont. a phan delhont y ymgyfaruot. y gwnant ffos ger llaw y dwyrein. ac y ymladant yn erbyn gwyr rufein. ac y lluneithant tagneued y rygthunt. Ac yno y daw gwr ryuel dyborthyawdyr brenhin groec y dinas. ierapolis. ac y distriw temloed y geuduwyau. ac yna y doant kylyon mawr a chwilot. ac y bwyntant yr holl wyd. a holl firwytheu brenhinaetheu capadocie. a atil a yssan. ac o newyn yd hircystegi. Ac gwedy hynny ny byd. ac y cyuyt brenhin arall. gwr ymladgar. R. y enw. yn wir y gwledycha. ac gwybyd ditheu yn lलग्गिर yd anteilygant yny erbyn llawer or gwyr nessaf. ar rei kyuoethawc.

XII.—Ac yn y dydyeu hynny y bredycha brawt y llall y agheu. ar tat y mab. ar brawt a gytt yaw ae whaer. a llawer o bechodeu yskymun a vyd yn y daear. Yr hen wyr a wnant gyvelogach ar morynyon. ar dryc offeireit gyt ar twylledygion werydon. Yr escyp drwy y drycweithredoed ny chredan yn iawn. a gordmenedigaeth gwaet a vyd ar y daear. A themleu a lygrir drwy letradawl budyr gyt. a chytyaw y gwyr ar lleill. yny ymdangosso eu gweledigaeth udunt yn waradwyd. Ar dynyon yna gribdeilwyr vydant. a threisswyr yn cassau gwironed. ac yn caru kelwyd. a brawd wyr rufein a symudir os hediw yd anuonir y varnu heb rodi udunt. trannoeth wynt ae haduarnant yr un vrawt yr da. ac ny varnant y iawnder namyn geu a ffalst. ac yn y dydyeu hynny y bydant dynyon cribdeilaw.....ac yn kymryt rodyon dros bop kelwyd. Ac y distrywir kyureith a gwironed. ac y kryn y daear yn ymrauaelon leod. ac ynyssed. a dinessyd. a brenhinaetheu a ossodir o uoduaeu. ac y byd tymhestloed a ball ar y dynyon. ar daear a diffeith drwy y gelynyon. ac ny rymhaa gwacter y duyeu eu didanu.

XIII.—A gwedy hynny y kyuyt brenhin. k. y enw. a phân del. ef a wledycha ennyt. nyt amgen dwy vlyned. ac ymladeu a wnant yny amsser. Ac gwedy ynteu y daw brenhin. a. y enw. ac ef a gyneil y deyrnas drwy yspeit amsser. ac ef a daw y rufein. ac ae keithiwa. ac ny allant rodi y eneit yn llaw y elynyon. ac yn dydyeu y vuched ef a vyd gwr mawr. ac a wna gwironed yr tlodyon. ac a wledycha hir amsser. Ac gwedy ef y kyuyt vrenhin arall. B. y enw. ac ohonaw ynteu y kerdant. xij. B. enw pob un. Ar diwethaf a hennyd o lumbardi. ac a wledycha can mlyned. Gwedy hynny y daw brenhin o ffreinc. B. y enw. yna y byd dechreu doluryeu. y kyuryw ny bu yr dechreu byt. ac yn y dydyeu hynny y bydant ymladeu llawer a thrallodeu. ac gordinenedigaeth gwaet. ac ny byd a wrthwyneppo yr gelynyon. Ac yna heuyt y krynn y daear drwy dinessyd a brenhinaetheu. a llawer o deyrnassoed a gaethiwir. Rufein a diwreidir o tan a chledeu. Rufein a gymerir yn llaw y brenhin hwnnw. a dynyon treiswyr a vyd whannawc a chreulawn. ac yn cassau y tlodyon. ac ygkyuarssagu y rei diargywed. ac yn iachau y rei argywedus. Ac yna y bydant y rei argywedusaf. ac enwiraf. ac arglwydiaetheu yn eu teruynau a gaethiwir. ac ny byd a wrthwyneppo udunt. neu at eu diwreido oc eu chwant. ac eu dryc dyuyaeth.

XIV.—Ac yna y kyuyt brenhin o groec. constans y enw. a hwnnw a vyd brenhin y groec. ac yn rufein. Hwnnw a vyd mawr y gorffolyaeth. a thec y edrychet. ac echdywynedic oe olwc. a gwedus lun ar y gorff yn adurnyant anrydedus. ac teyrnas deudec mlyned a chant. Yn yr amser hwnnw y bydant goludogyon ar y daear a dyr y ffrwytheu amlet. ac na werthir y messur gwenith mwy no cheinawc. ar messur olew yr keinnawc. Ar brenhin hwnnw a vyd a llythyr gar y vron yn wastat. ac yn yr llythyr yn yscriuenedic. brenhin groec a darestwg idaw pob teyrnas gristonogawl holl dinassoed. ac ynyssoed y paganeit a distrywa. ac eu temloed a diwreida. ar holl paganyeit a dric y gret. ac yn yr holl temloed y werthuawr groc a dyrcheuir. Yna y dechreu ef

rodi ethiopia ar eifft yn dywawl wassannaeth. ac ar ny wedio yr groc kyssegredic o leas cledeu y teruynir. A phan gwplaer cant ac ugein mlyned. yr ydeon a trossir y gret or arglwyd. ae ved ynteu gwynvydedic a vyd gogonedus y gan bawp. Yn y dydyeu hynny y kyuyt y dyethir iuda. a gwlat yr israel yn ffydlonder a bresswyla.

XV.—Yn yr hwnnw amser y kyuyt tywyssawc enwired o lwyth dan. yr hwnn a elwir anticrist. hwnn a vyd mab colledigaeth. a phenn syberwyt. ac athro kyueilorn. kyn lawn o dryc enwired. yr hwnn a drossa y byt. ac a wna arwydon. a bredycheu drwy ffalst dangossedigaetheu. ef a dwyll trwy hudolawl geluydit lawer yn gymeint ac y gweler ef yn anvon y tan or nef. ac y lleihaer y blynydoed megys y missoed. ar missoed megys yr wythnosseu. ar wythnosseu val y dydyeu. ar dydyeu val yr oryeu. Yna y kyudant o deheu dwyrein kenedloed kyhynet or rei a werthwys alexander nyt amgen. goc a magoc. yna y mae dwy vrenhinaeth ar hugein. riuedy y rei ny wys mwy nor tywawt yn y weilgi. Pan welo brenhin y rufeineit y geilw y lu. ac y ryuela ac wy. ac y llad hyt y teruyn eithaf.

XVI.—A gwedy hynny y daw y gaerusalem. ac yno y gwrthyt goron y teyrnas. a phob brenhinawl abit y dedyf y deyrnas y duw dat. ac yn arglwyd ny iessu grist y vab. Yn y oes ef y deuant y deu egluraf. nyt amgen. hely ac enoc. y venegi bot yn dyuot rac llaw. ac y llad yr anticrist y rei hynny. Ar trydydyd y kyudant trwy duw. ac yna y byd gouid mawr. y kyuryw na bu na chynt nac gwedy. yr arglwyd a vyrhaa y dydyeu hynny o achaws y detholedigyon. A mihagel a lad yr anticrist ymynydd oliuet. gwedy racvenegy o sibilla y petheu hynn. a llawer o betheu ereill a deloynt rac llaw. Ac ymha arwydon y duw daw y varnu. A sibilla a dywot o dewindabaeth. arwyd y varnn a wlych y daear o chwys. O nef y daw brenhin rac llaw drwy oessoed yny gnawt y varnu y byt. Odyna ffydlawn ac anffydlawn a welant duw goruchel y gyt a saint yr oes yny teruyn hwnnw.

XVII.—Ac yna y deuant yr eneiteu yn eu corfforoed

yr varnn. Yna y bydant drein amyl yny daear anywyll-
edic. ac y bwrw y bedeu y vyny a vo yndunt. ac y llysc
tan y daear ar awyr ar weilgi. ac y tyrr pyrth y twll
uffernn. ac y rodir yr eneiteu da ryd oleuat. ac y rei
drwc fflam tragywydawl ac eu llysc. Ac yna yd adef
pawb y dirgeledigyon pechodeu. Duw a ardengys
keternyt goleuat. yna y byd kwynvan. a chrynn danned.
yna y twylla yr heul. ac y drycheuir geuri yn y syr. ac
y try y nef. ac y palla goleurwyd y lleuat. Yna y
gostygir y lleoed uchel. ac y drycheuir y glynnneu.
ny byd nac uchel nac issel ar y daear ny wneler yn gyn
wastatet. Yna y gorffwyssant pob peth. ac y palla yr
daear yn torredic. Ac yna y llysc tan yr auonyd ar
ffynhonneu. ac yna y daw llef or nef. corn or goruchel-
der praff y odwrd. ac y byd trist y rei truein yn kwy-
naw eu pechawt ac eu hamryvaelyon lauuryeu. Ac yna
y dengys y daear uffernawl defnyd. Ac yggwyd ydan-
sodir pob peth ac y bwrir. ac yna y dygwyd tan brwm-
stanawl or nef a dwfyr or un defnyd. Ac ar hyn y
teruyna prophwydolyaeth sibilla gyt ae breudwyt.

Gen. Coll. MS 119

BREUDDWYT PAWL EBOSTOL.

I.—Drw Sul dydd detholedig yw. yn yr hwnn y caff-
ant yn y dydd hwnnw yr eneidieu. a vont yn y poeneu.
orffwys yn ddiboen drwy lewenydd. A gwybyddet
pawb pann yw y Bawl ebostol. ag i vihagel yr Archang-
gel y dangosses Duw udunt uffern. Ag yna Pawl a welas
gyr bron pyrth uffern dderi tanlyt. ag wrth y keingkeu
pechadurieit ygkroc. rei onadunt gyr blew y penneu.
ereill gyr y dwylaw. ereill gyr y bruanteu. ereill gyr y
tavodeu. ag ereill gyr y breicheu. Ac yna y gwelas
Pawl yn lle arall ffwrn yn llosgi. a seith fflam amlw yn
kyfodi o honei. a llawer yn y poeni ynddi. Ag ygkylch
y ffwrnn yd oeddynt seith pla. cyntaf oedd eiry. ar
eil oedd tan. ar trydydd oed Ia. pedwerydd oedd waet.

*This version contained in Newport MS 13 col 51-61
is different*

pymhet oedd seirff. chwechet oedd mellth. seithvet derewant. Ag yr ffwrn honno yd anvonir eneidieu pechaduryeit. ny wnelont eu penyt yn y byt hwnn. rei o honunt yn wylaw. ereill yn udaw. ereill yn cwynaw. ereill yn keissaw y hangheu ag nys keffynt. kanny bydd marw eneit yn dragwyddawl. Wrth hynny lle ofynawg yw uffern. yn y lle y mae tristwch heb lewenydd. a dolur tragywyddawl. ag amylder o ddagrau. a chwynnyan callon. ag oerfel mawr. drwy losgedigaeth eneidieu. Yno y mae rot o dan. a mil o yrdd arnei a diefuyl ae try unweith beunydd. ag ar bob gweith y llosgit mil o eneidieu.

II.—Odyna y gwelas Pawl avon aruthyr. yn llawn o bryvet kythreulig. megys pyscawt yn y mor. yn llyngku eneidieu pechaduryeit megys bleidieu yn llygku deveit. Ag ar yr avon honno yd oedd bont. yd aei yr eneidieu kyfuyawn iddi yn ddiidramgwydd. ag eneidieu y pechaduryeit a ddygwyddynt ynddi. Llawer yssydd o breswylvaeu drwg yn uffern. megys y dywedir yn yr evengyl. Rwymwch wynt yn fflagleu oe llosgi. yno y poenir kyffelyb gyt a chyffelyb. godinebus. y godinebus treiswyr gyt a threiswragedd. enwir gyt a enwyrionn a phawb a gerddei y bont honno herwydd y gobrynei. Ac yno y gwelas Pawl llawer o eneidieu ympoen. rei o honunt hyt y glinneu. ereill hyt y bogel. ereill hyt y gwefussau. ereill hyt y haeleu. ereill hyt y gwarthaf y penneu.

III.—Yna yd wylawdd Pawl. ac y gofynawd yr angel pwy oeddunt y rei hynny. Heb angel yna. y rei a wely di hyt y glinneu a oganant ereill. pan elont yr eglwysseu. a rhai a wely di hyt y bogel a wnaethant pechawt godinebus. ag nys penytyassant hyt angheu. E rei a wely di hyt y gwefusseu a oganassant yn eglwysseu heb warandaw geireu Duw. a rei a wely di hyt y hayleu a lawenassant o gwympeu y kymodogyon. Odyna ef a welei lle ofynawc yn gyfulawn o wyr a gwragedd yn knoi y tavodeu. Llyma heb angel wrth Bawl yr ockyrwyr a wnaethant usur ag ockyr. ag ae kessasant. ag ny buont trugarawg wrth y gweineint. ag wrth

hynny y byddant wy yn y poen hwnn hyt ddyddbrawt. Odyna Pawl a welas lle arall o bob ryw boen ynddaw. ag yno yd oeddynt morwynnyon duon pyglyd a gwis-coedd duon pyglyt amdanunt. a dreigeu tanllyt. a seirff a nadredd gwenwynig yn dorcheu am y mynygleu. a naw kythreul ysgithrawg a chyrnn tanllyd arnunt yn y harheilaw. ag yn y ag agkreiffyaw. ac yn dywedut wrthunt. Adnabyddwch chwi vab Duw byw. y gwr a brynawdd y byd. oe werthvawr waet. a gofyn a oruc Pawl yna yr Angel. pwy oeddynt. Llyma heb ef y neb ny chedwis y diweirdeb. ag a bechasant wrth y karant. ag a torrassant y priodassau. ag a laddassant y plant ag ae byrryassant yn vwyt yr pryfet. neu mywn dwfuyr oe boddi. neu ygkyfuyrgoll arall. ag ni wnaethant y penyt cynn angheu.

IV.—Odyna ef a welei gwyr a gwragedd y mywn tan a ja. ar tan yn llosgi y neill hanner uddunt. ar oervel yn y credu or tu arall. ag yn y kryfuachu. Llyma. heb yr Angel. y neb a argyweddawdd yr ymddifeit ar gwragedd gweddwon. Odyna ef a welei yn lle arall hen wr yn cryni rwg pedwar kythreul. ag yna ynteu yn wylaw. ag yn udaw. a Phawl a ovynnawd pwy oedd hwnnw. Escob gwallus. heb yr Angel. yw ny chedwis kyfreitheu Duw. ac ny bu divar o eir na gweithret na meddwl namyn kebydd twyllwr a chamryvygus. ag am hynny y bydd arnaw ynteu anneirif o boeneu hyt ddyddbrawt.

V.—Ag yna y dywat Pawl. Och. Och. Och. gwae wynt y pechaduryeit y geni. Ag yna y dywat yr Angel wrth Bawl. paham yd ochi di Pawl. ny weleist etto nemawr o boeneu uffernn. ac yna dangos pydew a oruc iddaw. a seith inseil arnaw. Saf o bell. heb yr Angel. kanny elli ddioddef derewant y pydew hwnn. a phan agoret geneu y pydew. ef a gyfodes derewant o honaw. val y tybygei Bawl. y vot yn waeth na holl boeneu uffern. Pwy bynnag. heb yr Angel. a ddygywydd yn y pydew hwnn. ny bydd cof ef byth gyr bronn Duw. y rei hynny. heb yr Angel. ny chredassant y grist. y gwr a ddioddefawt angheu yr pobyl y byd. ag ny chredas-

sant kymryt o honaw gnawd dyn. nae eni o veir wry. ag ny chymerassant vedydd yn enw Duw. ag ny thalassant ddegemheu yr eglwysseu. ag a tremygassant y kyfnesseifeit. ag ny chymerassant gymmun o gorff Crist. nae waed.

VI.—Odyna y gwelas Pawl gwyr a gwragedd yn noethon. a phryvet a nadredd yn eu bwytta. a hynny pob un ar warthaf y gilydd. megys deveit y mywn phalt. a chyndewed oedd y lle yd oeddynt ynddaw ag or nef hyt llawr. ag ef a glywei cwynvan a griddvan ag wylovein. megys taran yn yr awyr. Ag edrych a oruc Pawl o bell y wrthaw. ag ef a welei eneit pechadur y rwym gann seith gythreul. wedyr ddwyn yr awr honno or corff. ag ynteu yn gweiddi. ag yn ydaw. ac engylyon nef yn llevein. ac yn dywedut. Och. och. eneit truan. pa beth a wnaethosti. Hyeu meddeu un or diefyl. llyma yr eneit a tremygawdd gorchymynneu Duw ae gyvreitheu. ag yna darllein chartyr. ae pechodeu ae weithredoedd drwg yn ýscrivennedig ynddi. ag yn y varnu yghyfuyrgoll. ar diefyl yn y gymryt ag yn y anvon yr tywyllwch eithaf yn y lle ydoedd wylyaw. a chrynnu dannedd. a thristwch heb lewenydd. Ac yna y dywat yr Angel. cret ti Bawl. pannyt val y gwnel dyn yn y byd yma y keiff ef rac llaw.

VII.—Odyna y gwelei ef engylyon yn dwyn eneit mynach gwynn oe gorff. ag yn y anvon yr nef. ag yna klywei Pawl llef miloviloedd o engylyon yn llawenhau wrthaw. ag yn dywedut. O eneit dedwyddaf. bydd lawen heddiw. kann gwnaethost ewyllys Duw. ag yna dyrchavel yr eneit gyr bron Duw. y ddarllein y weithredoedd da rywnaethoedd. Ag yna y dug Mihangel yr eneit y Baradwys. lle yd oeddynt yr engylyon yn derbynnyeit yr eneideu gwiryon. a gawr o lewenydd a roddassant. val pei vot yr heul ar lloer ar nef ar ddayar yn kyffroi. Ag yna llevein a oruc y pechaduryeit or poeneu. a dywedut. trugarhaa wrthym vihangel Archangel. a thitheu wynvydedig Pawl Ebostol. eiriolwch drossom ar Dduw. canys ni a wddam y mae trwy ych gweddieu chwi y kynnhelir y nef ar ddayar. wylwch chwitheu. a

nynheu a wylwn y gyt a chwi yn y drugarhao Duw wrthych. ag yny roddo Duw noddfa ywch. a llevein a oruc y nifer. a oeddant yn y poeneu. a llevein a oruc Mihangel a Phawl Ebostol. a miloedd o engylyon y gyt ag wynt. yny glywit y llef yn y pedwerydd nef. yn dywedut. Arglwydd grist. trugarhaa wrth veibon y dynyon.

VIII.—Ag yno y gwelas Pawl y nef yn cyffroi. a Duw ar goron ar y benn. ar nifer a oeddynt yn uffern yn gwaeddy. ag yn dywedut. Trugarhaa wrthym. vab Duw byw goruchel. ag yna y klywei Bawl lef yn dywedut wrthunt. Paham na wnaethawch ddim or da. val y gallewch erchi bendith a gorffwys. mi a roddet ar y grog. ag a pwywyd yr hoelon ym dwylaw. ag a roddet gwenwyn ym oe yvet. ag am gwanpwyd ar gwayw. ag a ymroddeis vy hun y angheu. yr ych bywyd chwi. a chwithheu geuawg vuawch. a lladron kebyddyon kynghorvynnus balch. a distryw yr Eglwysseu. ag attal degemeu. a phob amravael ddrwg. heb wneuthur dim da. nag un prut. nag alussen.

IX.—Ag yna y gostyngawdd Mihangel Archangel a Phawl Ebostol. a miloedd o engylyon gyr bron Duw y addolwyn iddaw roddi gorffwys Dyw Sul yr eneideu a oeddynt yn uffern. Mi a roddaf. heb yr Arglwydd Iessu. yr Mihangel ag yr Pawl ebostol. ag yr vyn daioni vy hun. orffwys uddunt o awr nawn Dyw Sadwrn hyt awr prim Dyw llun. ag yna drychavael y ar y penneu a oruc Etyrval dryssawr uffern. a cerebius y gi. a thristau yn vawr. a llawenhau a oruc y niver a oeddunt yn uffern. a dywedut y gyt oll. ni ni a ddywedwn dy vod ti yn vab y Duw byw. kan roddeist ti yni orffwys Ddyw Sul ehun. ag wrth hynny. pwy bynnag a henrydeddo Dduw Sul. ef a vydd gyfrannawg. ag a orffwys gyt ag engylyon nef.

X.—Ag yna y gofynnawd Pawl yr Angel. Py sawl poen y sydd yn uffern. ar angel a ddywat. pet ei pedeir mil. a deugein mil a chanmil yn rifau poeneu uffern. a phedwar tavawt hayarnn ymhen pob un o honunt. ny phereynt yn rifau poeneu uffern. wrth hynny. pwy

bynnag ohonam ni a glywho meint poeneu cristonogion agkredadwy. a meint llewenydd eneidau bucheddawl kyfyawn. a meint a ddioddefawd Crist yrhom ni. colli y waet yn wiryon. yr cariad ar gristonogyonn. nynheu a ddylyhem haeddu y voddiant ef. val y caffem buchedd tragywyddawl. yn teyrnas gwlat nef. Llyma yr achos y daeth bar Duw yn ych plith. a methyant ar ych llavur. ag ar a veddwch o dda. ag y daw pobl y pagannyeit y ddodi ych cyrff yn achubawl geithiwet. o achos na chedwych Dduw Sul santeidd bendigedig. y amlhaant ych plith kribddeiledigyonn vleiddeu. a chwn kynnddeirawg. wynt ach soddant yn dyfynnder gofut. a minheu a ymhoelaf vy wyneb y wrthych. ac y wrth ych tei. a wnaeth ych dwylaw. Pob kyfuryw ddrwg a wnaethawch yn erbyn vy santeidd Eglwys i. mi ae dialaf. am ach roddaf yn oresgyn alldudyonn. ag ach soddaf. megys y soddes gynt Somr ag Ovir. a lynkwys y ddayar wynt yn vyw am y pechodeu. a phwy bynnag a dramwyho y le amgen yn dydd santeidd Sul. noc ym heglwys i. kannys ty y weddi yw. neu y pererindod saint. neu y ofuwy kleifon. neu y angladd meirw. neu y tangnoveddu rwg digassogyonn. a wnel amgen o weith yny. megys eillyaw gwallt. neu varveu. neu y kneifaw. neu olchi penneu. neu dillat. neu bobi bara. neu weith arall gwaharddedig gann yr Eglwys Catholic. yn dydd arbennig Sul. ny chaffant gann Dduw. yn dydd nag yn nos. ysprydawl vendith. namyn yr emell-dith. a hayddasant ysywaeth. a mi a anvonaf yn y tei glevydyeu anorffenedig arnunt ag ar y plant. a mall ar y hannyveileit. a phwybynnag nag a ddadleuho. nag a vrattao. nag a wnel amryssoneu. neu pynkeu angkyfuleus. namyn gweddiaw o ewyllys bucheddawl ym henw i. ag ym heglwys. mi a anvonaf yn y plith amr-avaelon colledeu yn amlwg hyt pann vethont.

XI.—Gwarandewet yr koll bobyl agkrededin. a gwarandaw ti o genedylyaeth anghyfyawn. at yr hwnn ni mynhy gredu iddaw. bychan yw dy dyddyeu. a pheunyd y mae dy dyddyeu athiwedd yn nessau. a minheu wyf pwyllig wrth pechaduryeit dayarawl y edrych a

ymhoelant y wir benyt. ag edivarwch. a chyffes lan. Gwarandawet holl pobloed y pressent na roddant ehof-yndra y tyghu cam lyein yr vygharyat i. nag y ammh-erchu eglwysseu. na gwneuthur lledrad yn dydd santeidd Sul. Achaws y dydd hwnnw y kyvodes yr Arglwydd o veirw yn vyw. ag yd ysgynnawdd ar nefoedd. ag y mae yn eistedd ar ddeheulaw Duw dad hollgyvoethawg. ag oddyno y daw y varnu ar vyw ag ar veirw. ag yn chwech nyheu y gwnaeth Duw nef a dayar ag y sydd ynddunt yn hollawl o greaduryeit. y rei a welir. a rei ny welir. ag yn y seithvet dydd y gorffwyssawdd oe holl weithredoedd. Ag velle y mynhaf y chwithau orffwys o weithredoedd bydawl. pawb rydd a chaeth. a chadw Dyw Sul o brytnawn Dyw Sadwrn hyt pann gyfuotto yr heul Dyw llun. neu vinheu ach ymelldigaf ger bronn vyn tat yssydd yn y nef. Ag ny wledychwch y gyt a mi. nag y gyt am anglyyon yn teyrnas goruchelder nef. ag onny chedwch gywirdeb tu ag at ych alldrawon. a chadw Dyw Sul yn gyfnodedig ddilavur. mi anvonaf tymbestloedd arnawch. ag ar ych llauur hyt pann periclont. ag na chaffoch ymborth diofuut. dygwch ych degemeu yn gywir ym heglwys i trwy ewyllys bucheddawl.

XII.—A phwy bynnag nys dycco y ddegwm yn gywir or da a venthyccyawdd Duw iddaw. Ef a geiff bar Duw ar y gorff ae eneit. ag ny wyl buchedd tragwyddawl. yn y lle y mae yn gobeithaw y welet. namyn newyn a vydd arnunt. canys pobyl agkredadwy ynt. yn defnyddyaw barnneu uffernawl uddunt. a minheu nys maddeuaf uddunt yn yr oessoedd. ony chadwant vy gorchymynneu i. Pwybynnag a gattwo Ddydd Sul santeidd mi a agoraf uddunt ffenestri nefoedd. ag a amlhaa pob da uddunt o lavur y dwylaw. ag a hwyhaaf y blynyddoedd yn y byt hwn yma trwy yechyt a llewenydd dayarawl. ag ny bydd trabluddyeu gofualus yn y berin. a mi a vyddaf gannorthwywr uddunt. ag wynt a vyddant lawuaeth y mynheu. A gwybyddwch y mae vi y ssydd yawn Arglwydd. ac nat Arglwydd namyn mi.

canys mi a ddileaf pob drwg a goffieileint y wrthych. ony bydd offeirat ny thraetho yr Ebostol honn ym pobyl i. ae mywn tref ae mywn eglwys ae mywn dinas. vy mar a ddysgynn arnaw tragywyddawl. Traethont yr bobyl val y crettont yn Dyw Sul arbennig. ag y gallont haeddu trugaredd nefawl. canys Duw ehun a anvones yr yscrivennedig rybudd hwnnw yr pechadur-yeit. hyt ar allawr eglwys Peder a Phawl yn Rufein. oe rybuddyaw am weith sulyeu ag wyleu.

PWYLL Y PADER: VAL Y TRAETH- AWDD HU SANT.

I.—LLYMA Pwyll y Pader ae ddyall val y dyweit Hu Sant. Hu Sant o Seint Victor ymparis a ddyweit o weddi y pader val hyn. gan ymddiret y gallwn weddiaw val meibon y tad. yr rei y dysgwys ef weddiaw val hyn uddunt. Pater noster qui es in celis. Sef yw pwyll hynny. yn tad ni. yr hwnn y sydd yn y nefoedd. Seith arch yssydd yn y Pader. megys y dywetpwynt uchod. yn y obrynhom nynheu. caffel trwy y rei hynny seith ddonyeu yr yspryd glan. a thrwy y seith ddonyeu hynny. seith nerthoed yr eneit. val y gallom nynheu. trwy y seith nerthoed hyuny yn rydd mynet y wrth y seith pechawt marwawl. a dyvot ar y seith gwynnydedigrwydd. Seith ryw pechawt marwawl yssydd. y rei y maent achos a defnyd yr holl pechodeu ereill oll. Sef ynt y seith hynny. gogoleit bawb racddunt. nyt amgen. Syberwyt. Kynghorveint. Irrlonedd. Tristit bydawl. neu lesgedd gwneuthur da. neu warandaw da. neu ddyscu.

II.—Pymhet pechawt marwawl yw chwant. a chebyddyaeth. Whechet yw glythineb a meddawt. Seithvet yw godineb. y rhei a yspeilant ddyn o garyat Duw. a holl nerthoedd Duw. ag o ddonnyeu yr yspryd

glan. Y pedwaredd o honunt a boena yr yspeiledig. Y pymhet a vwrw yr yspeiledig yn grwydrat. Y chwechet a dwyll y crwydrat gwrtholedig. Seithvet a sathra. ac a ddielwha y twylledig. Syberwyt a ddwg Dduw y gann ddyn. Kynghorveint a ddwg y gyfnessaf y gantaw. Irlonedd a ddwg ddyn racddaw ehun. canys amlwg yw. na medd irlawn arnaw ehun. Yr yspeiledig o bob da a yspeilir. val y dywetpwynt uchot. Kanny cheiff ef lewenydd ynddau ehun. nag yn Duw. nag yn y gyfnessaf. Trwy dristit y poenir ef heb ddim llewenydd. Y nessaf y hwnnw y daw chwant. yr hwnnw a vwrw y poenedig y geissaw llewenydd yn y petheu bydawl. kann colles ysprydawl lewenydd. a oedd yn y gallon. canys annyanawl yw yr eneit na ddigawn vot heb ryw lewenydd. ae yn y byd hwnnw. ae rac llaw.

III.—Yn nessaf y hynny a daw glythineb. yr hwnnw a lusc. ag a lynn y bryt chwannog. achubedig. yn y petheu trangkedig oddieithyr. hyt ar ormod bwynt a diawt. Yn ol hwnnw yn ddiwaethaf oll y daw godineb. yr hwnnw a gaethiwa. ag a estwng ymwyllledig y gaethiwet pechawt. Wrth hynny trwy syberwyt y hwydda y gallon. trwy gynghorveint y gwyhwa. trwy irlonedd y tyrr. trwy tristit y briwir. trwy gebyddy-aeth y gwesgerir. trwy lythineb y buttreir ag gwlychir. trwy odineb y sethrir. megys yn llwch hyt yr eigawn. Y weddi gyntaf or pader a ddodir yn erbynn syberwyt pann ddywetter. Sanctificetur nomen tuum. Sef yw pwyll hynny. kadarnhaer dy enw ti Arglwydd. val y bych tad ti yni. a nynheu yn veibon y titheu. val y bo arnam dy ofuyn di. ath garyat. ath enrydedd. yny ymhoelom ni attat ti trwy ufuylldawt. megys yd ymadawssam ath ti trwy syberwyt. Yn y wedd honn y roddir dawn yspryd ofuyn y ddyn. trwy yr yspryd hwnnw y dywedir ar ufuylldawt. yn y gaffo yr ufudd teyrnas gwlat nef trwy ufuyddawt. yr hwnnw a golles y syberw trwy syberwyt. megys dyweit Crist yn yr evengyl. Gwynn y byt yr henghennogyon ufydd. canys wynteu bieu teyrnas gwlat nef.

IV.—Yr eil weddi vydd yn erbyn kynghorveint. nyt amgen. *Adveniat regnum tuum.* Sef yw hynny. Doet dy teyrnas ti arnam ni. megys y mae yn y nef. yn y ddayar. Pwy bynnag a archo velle. cas vydd gantaw kynghorveint. yr honn weddi y rhoddir yspryt gwar-edogrwydd. yr liwnn a ardymhera callon parth ag ar buchedd dda. yny ddel ar veddyant dayar y rei byw. ag yna y damuna y gwar digynhennus ddyvot pawb y gyt ag ef. Y drydedd weddi or pader y fydd yn erillonedd pan ddyweiter. *Fiat voluntas tua.* sicut in caelo. et in terra. sef yw pwyll hynny. Bit arnam dywyllys di. megys y mae yn y nef. yn y ddayar. Y neb a eirch velle. ny mynn gynhennu na chyffroi ar ddrwg yn y gallon. namyn dangos bot iddaw ef pob peth. a ragho y vodd ag ewyllys Duw. Yr weddi honn y roddir yspryt gwybot. yn y ddel y ddyseu y gallon. ag y adnabod y doluryau. drwy y mae yn y addef. ag yna annoc y pechawt. A phybeth bynnag a garho o dda. y mae o drugaredd Dduw iddaw. wrth hynny trwy edivarwch. irlonedd a heddychir. ag a eddewir ar wir llewenyd a diddanwch. wrth hynny y dyweit Krist yn yr evengyl. Gwynn y byt y rhai a gwynant ag a ddoluryant yna. canys wyntwy o hynny a ddiddenir rhag llaw.

V.—Y pedwaredd weddi y sydd yn tristit. Sef yw y weddy honno. *Panem nostrum cotidianum* da nobis hodie. sef yw pwyll hynny. Dyro ti yn bara beunydd-yawl. sef yw y tristit hwnnw blinder bryt gyt ag afulewenydd callon ag eneit. a hynny a vydd pan vo bryt ag eneit yn chwerw heb hwenychu da tragywyddawl. Yna y mae reit yr eneit claf waret ae gywiraw o vywn. wrth hynny y rydd Duw yr yspryd kadernid hwnnw a ddrychavo yr eneit yn y vo kyfuach y ddamunho porth tragywyddawl. yr yspryd kadernyt hwnnw a ennynn callon dyn y chwennychu y wironedd. wrth hynny y dyweit Krist yn yr evengyl. Gwynn y byd y rhai a vydd sychet a newyn arnunt o ddamunhaw y wironedd. canys y rei hynny a gaffant elchwyl y cyflawnder o bob melyster nefawl. a hynny yn tragywyddawl.

VI.—Pymhet weddy sydd ynerbyn chwant a chybydd-yaeth. sef yw hynny. Dimitte nobis debita nostra. sicut et nos dimittimus debitoribus nostris. sef yw ystyr y geireu hynny. Maddeu di Arglwydd yn pechodeu yni a wnaetham yth erbyn. megys y maddeuwn nynheu y ereill oth drugaredd ditheu. yr hwnn a wnaethant yn herbyn nynheu. ag yr weddy honn y roddir rat ag yspryt. Kynghor yr hwnn a ddysc yni trugarhau wrth ereill yny obrwyhom. ag y gobrynnhom nynheu caffel trugaredd y gann Dduw. ag herwydd hynny y dyweit Iessu Grist yn yr evengyl. Gwynn eu byt y rei trugarawc. canys wyntwy elchwyl a gaffant trugaredd.

VII.—Y chwechet weddy y sydd yn erbyn glythineb. or honn y dywedir. Et ne nos inducas in tentationem. sef yw pwyll y geireu hynny. Na ddwg ti ni ymprove-digaeth. sef yw hynny. Nat ti yn gellyon trwy gytsynnedigaeth diddanwch pechawt marwawl. Yr weddy honno y roddir rat yspryt a dyall. yn y vo y bwyt a gadarnhaoyr eneit. sef yw hwnnw ymmadrawdd Duw. yn gwahawdd y chwant oddieithyr. ag velle ni ddigawn eissewedig gnawd gorvot ar ddyn. Wrth hynny Iessu Grist ehun a wrthebwys yr kythreul. pan welas bot newyn ar Grist. gwedy yr anprydyaw o honaw deugeinos. a deugein pryt. yr hwnn a annoges iddaw torri y newyn y gorff. gan wneuthur bara or mein. ag yna y dyweit Iessu. nyt ymara ehun. heb Duw. y mae buchedd dyn. yn y dangossei ef yn amlwg. pryt pann porthir eneit dyn or bara or mein. Sef yw hynny. rat a melyster a charyat. a phan gaho yr eneit chweith ar y bara hwnnw. bychan y prydera erbyn yr amser a vydd rac llaw. wrth hynny yn erbyn glythineb y mae dyall ag yspryd. yr hwn a wna llygat yr eneit yn gyn-graffet ac yn gynnoleuhet. ag yn gynlannet. megys y ganer or yspryd ddeall. a gleindyt callon. yr hwnn a obryn gwelet Duw. megys y dywedir yn yr evengyl. Gwynn y byd y rhai glan y callonneu. canys y rhai hynny rac wyneb a welant Dduw.

VIII.—Seithvet weddy a ddodir yn erbyn godineb. sef Libera nos a malo. sef yw pwyll hynny. Ryddha di

ni Arglwydd y gann ddrwg. Doeth synnhwyrwl ywr neb a eirch ryddit. yr hwnn y roddir rat. ag yspryt bydawl. y doeth hwnn a roddir pann gynnull o bryt ehun yn hollawl o vlas ysprydawl velyster. trwydamunet pethau nefawl. ag velle ni wasgerir. ag ny wneir dyn rydd trwy ewyllys a damunet y gnawd vyth. wrth hynny yn erbyn diddanwch oddieithyr y roddir diddanwch ysprydawl o vywn yr eneit. ag yn y veint vwyhaf y dechreuho ysprydawl vryt caffel blas ar wybod iddi ehun. yn y veint honno y tremycca knawdawl velyster. ag velle pan vo bryt dyn yn tangnoveddus. ac na chwennycho ddim bydawl oddieithyr. Ag velle yspryt doethineb a gychwyn yn y gallon. y ardymheru y chwant oddieithyr. ag y gyweiraw tangnovedd ynddi ehun. yn y gynnullher y meddwl ar bryt ar lewenyd ysprydawl. mywn y gallon. A herwydd hynny y dywedir yn yr evengyl. Gwynn eu byt y rei tangnoveddus yn eu callonneu. canys y rei hynny rag wyneb a gerir yn teyrnas nef rac bron Grist Arglwydd. lle y mae llewenyd tragwyddawl. heb trange a heb orffen. Amen.

RINWEDDEU GWRANDO OFFEREN.

PUMP rinwedd offeren sul ynt y rei hynn. cyntaf o honunt yw bod yn hwy dy hoedyl. ar vod pob offeren vyth a warandewych. Eil yw maddeu dy vwyt amryt or sul y gilydd. Trydydd yw maddeu dy van pechodeu or sul y gilydd. Pedwerydd yw. a gerddych y gyrcu offeren Sul. bot yn gystal itt. a phef as roddut o dref dy tat yn dirdawn y Dduw. Pymhet yw. ot a dyn yr Purdan. gorffwys a geiff. yn gyhyt a phob offeren a warandawo.

RINWEDDEU GWELET CORFF CRIST.

RINWEDDEU gwelet corff Crist yw rei hynn. Pann ganer offeren. maddeu it dy vwyd amryt y dydd y gwelych. dy ymadroddyon diffirwyth ny choffeir it. Annudoneu anwybot nyth geryddir o honunt. ny ddaw anghau deissyvyt yt y dydd hwnnw. or byddy varw y gwelych breint kymmunawl a vydd arnat y dydd hwnnw. a hynny o achos kymryt y bara offeren. Tra werendewych offeren Sul. ny hennhey kyhyt a hynny. Pob cam a gerddych y gyrchu dy offeren Sul. angel ae kyfurif ytt. ag am bop cam. gobrwy a geffy. Ny thrig drwg yspryt y gyt a thi. y tra vych yn kyrchu offeren Sul. Oth o gyfuarch dy ssul. ath ovynnhaf ar dy wul. py wnaif am offeren Sul. Offeren Sul os keed trwy ffydd a chret a chrevydd. gwynn y vyd dy gyweithudd. Oth o gyfuarch o ddifuri. ath ovynnhaf trwy deithi. pwy wnaif o byddaf hebddi. O byddi hebddi. heb lavur arnat. heb anghen. hyt yr wythnos. na chwardd wen.

RHYBUDD GABRIEL ANGEL

AT VEIR YW HWNN PAN DDYSGYNNAWD IESSU
GRIST YN Y BRU HI.

Ef a anvonet gabriel angel y gann Duw y ddinas o Alilea. yr hwnn a oedd y enw nazaredd at wry. briawt y wr yr hwnn a oedd y enw Joseph o lwyth Dafydd. Sef yw hynny o tylwyth Davydd. ag enw y vorwyn oed Veir. a mynet y mywn a oruc yr Angel attei. a dywedut. Henpych gwell gyfulawn o rat. y mae yr Arglwydd y gyt a thi. Bendigedig wyt ti yn y gwra-gedd. Mal y kigleu hi. hitheu a gynhyrvawdd yn y

ymadrawdd ef. ag a veddylyawdd pa ryw annerch oedd honno. Ar angel a ddywat wrthi. Nag ovna di veir ti a gevaist rat y gann Dduw. a llyma yd aruolly ti yth vru vab, athi a elwy y enw Iessu. yr hwnn a vydd mawr. a mab y goruchaf y gelwir. ag ef a rydd iddaw Arg-lwydd Dduw eisteddva Davydd y dat. ag a wledycha yn ty Iago tragywyddawl. ac ny bydd diwedd ar y teyrnas ef. A dywedut a oruc Meir wrth yr Angel. Py vodd y bydd hynny. kanny chytssynnaf a chyt gwr. Ar Angel a ddywat yn ateb iddi. Yr yspryd glan oddy-arnati a ddaw ynot. a grym y goruchaf a vydd gyscawt ag amddiffyn yti rac pob pechawt. ar sant a enir o honat ti a elwir Mab Duw. A llyma Elizabeth dy gares ti. hi a aruolles mab yn y heneint. a hwnn yw y chwechet mis yr honn a elwir anvab. canys pob ryw beth or a allo bot yn eir gwir a ddigawn Duw. A dywedut a oruc Meir wrth yr Angel. Llyma law vorwyn yr Arg-lwydd. byd y mi herwydd dy eir di. Amen.

LLYMA EVENGYL IEUAN EBOSTOL.

I.—LLYMA synnwyr evengil Ieuan ebostol. herwydd y dyall ar synnwyr a roddes Duw yr neb ae troes o Ladin yghymraec. A gwybyddet pawb oc ae darleo pann yw geireu yr evengyl ynt. y rei y mae y llunyeu y danunt. ar geireu ereill heb linnyeu. geirieu y neb ae troes yghymraec y synnhwyrw ag y amlyccau yr evengyl. *In principio erat verbum.* yn y dechreu yd oedd y geir. sef oedd hynny. yn y tad yd oedd y mab. canys geir Duw oedd y vab. ar geir a oedd gyt a Duw. ag wrth hynny y dylywn ni wybot nat un personn y tat ar mab.

II.—A Duw oedd y geir. canys y geir yssydd vab. ar mab yssydd Dduw. a hwnnw oedd yn y dechreu y gyt a Duw. canys gogyvoet yw y mab ar tat. A thrwy y geir hwnnw y gwnaethpwyt pob peth. a hebddaw ef ny wnaethpwyt dim. canny bu wneuthuryat amgen ar y byt. eithyr dywedut o Dduw. pann ddywat y eir. ag yn

y eir. sef yw hynny pann anet y mab. Bit pob peth yn yr amser hwnn ar amser. A val y dywat ag y gorchymynnawdd. velle y bu. Ag ny bydd dim onnyt a ddywat ef ar y eir y byddei. ag eissoes ny ddywat Duw. ag nys gorchymynnawdd vot pechawt. ag achos hynny arwydd yw nat dim pechawt. eithyr camwedd ag eisseu kyfuyawnder.

III.—Ar hynn a wnaethpwynt ynddaw ef bywynt oedd. sef yw hynny. kyffelybrwydd a dechreu pob peth. megys y, mae yn Duw bywynt yw. canys pob peth ac yssydd yn Duw bywynt yw. a Duw yw. Ar bywynt hwnnw yssydd leufer yr dynyon. ag nyt lleuver yr annyveilyeit heb ddyall. heb synnhwyreu gantunt. namyn lleuver ysprydawl yw a oleuhaa eneidau dynyon. Ar lleuver a lewyrcha ymplith y pechaduryeit. canys pechawt yssydd tywyllwch. Nys amgyffredawdd ef. sef yw hynny pechaduryeit nys erbynassant ef. ag nys adnabuant ef. megys deillonn yn eistedd ygoleuat yr heul heb y gwelet. ag achos dyvot y goleuat hwnnw ygknawt dyn. a phreswylaw megys heul mywn wybren. neu oleuat mywn llugorn.

IV.—Wrth hynny yd anvonet dyn y gann Dduw. ae enw Ieuan. Ieuan oedd hwnnw vedyddwr a anet yn erbyn annyan o ddeu hen ddyn. ag a orucpwynt yn sant ymru y vam. Hwnnw anvonet yn righill o vlaen mab Duw y rybuddyaw pawb. ag y vaneg y doey. Nyt oleuat oedd ef. namyn ef a anvonet yn tyst y rodidi tystiolaeth or goleuat. megys y crettei pawb y drwyddaw ef. sef yw trwy y tystiolaeth ef. Yd oedd ef hagen wir oleuat y oleuhau pob dyn or byd. canys oe bleit ef ydeith y oleuhau pob dyn or byt. ag eissoes llawer a gayant y llygeit yn erbyn y goleuat hwnnw. ag ny vynnant y welet.

V.—Yn y byt yd oedd lleuver. sef yw hynny mab Duw. a thrwyddaw ef y gwnaethpwynt y byt. trwy vab Duw. ag eissoes nyt adnabu y byd ef. sef yw hynny nyt adnabu dynyon bydawl a oeddynt pechaduryeit y byd. Oe briawd y deuth. sef yw hynny o wlat yr Israel oedd megys gwlat briawt iddaw. a thref tat wahan-

redawl yna. cany chredei neb yn Duw yna onnyt wynt.

VI.—Ae eiddaw nys aruollasant. ag nys kymerasant megys yn Dduw ae Harglwydd. Pwybynnag hagen ae kymerth ef. ef a roddes udunt allu a meddyant oe bot yn veibon y Dduw. Ag ny ddichawn neb dwyn y arnaw y vreint. onnys mynn ehun. nyt y rei anner o waedeu o gyt gwr a gwreic. sef yw hynny. y rei ny anner o bechodeu. nag o ewyllys y knawt. namyn y rei anner o Dduw. canys y neb a aner o Dduw. a aner o rat yr yspryt glan. a rei a aner o weithret gwr a gwreic a ennyn o weithret knawdawl. A chynn y vot yn vab y Dduw. reit yw iddaw y ddadeni trwy ddwfyfyr y bedydd. a rat yr yspryt glan.

VII.—Ar geir a wnaethpwyf yn gnawt. sef yw hynny. Duw a wnaethpwyf yn ddyn. ag a presswylawdd ynom ni. sef yw hynny yn plith ni. a ni a welsam y ogonyant ef. yr honn ny allei neb y gwelet. onny bei wiscaw o honaw ef gnawt dyn. ae ogonyant ef megys gogonyant un mab Duw. a anet o Dduw kyfulawn o rat a gwironedd. Canys y ddynyolyaeth ef ae eneit a roddet yr holl roddeu. ar holl wybodeu. yr hwnn ny roddet y neb eithyr iddaw ehun. a hynny yn hollawl.

VIII.—Dangos py wedd y dyellir y tat. ar mab. ar yspryt glan un Duw. Kynn bo perffeithach Duw no chreadur or byt. a hynny o ffyrdd heb rif arnunt. eissoes ny allwn ni na dyall y perffeithrwydd ef. nae dywedut ar yn tavawt. onnyt trwy kyffelybrwydd y petheu a welwn. ag a ddeallwn yn y creaduryeit. ag yn enwedig yn dyn a wnaethpwyf ar ddelw Duw. Yny eneit dyn y mae cof a deall neu veddwl ag ewyllys. a chynn bwynt wy yn un eneit. amgen beth yw bob un o honunt ae gilydd. a phob un o honunt wy sydd yn y gilydd. canys cof sydd gof gantaw pob un or tri. ar meddwl a ddyall pob un or tri. ar ewyllys a vyn ag a gar pob un or tri.

IX.—Or cof weithonn y genir meddwl. ar meddwl hwnnw geir yw. a ffurvir ag a lunir ygkallon dyn. a

chyt a hynny or cof ar meddwl y daw yr ewyllys. velle yn Duw hollgyvoethawg o achos y vot yn yspryt dyallus dylyedus y mae tri pheth val kyffelyb yr tri vry. eithyr y bot yn perffeithach. ag yn ddiveiach. sef ynt y tri pheth hynny. y tat. ar mab. ar yspryt glan. Y tad yssydd megys cof. canys val y mae y cof yn dechreu y meddwl ar ewyllys. ac cof y daw yna y meddwl neu eir. ag o honunt wynteu y daw ewyllys megys yspryt. ag velle y tad Duw yssydd dechreu yr mab. canys or y ganet mab Duw. megys y genir geir or cof. ag wrth hynny. mab Duw geir y tad yw. a geir y gelwir.

X.—Ag or tad ar mab y deuth caryat. ag unnolyaeth rwng y tat ar mab. A hwnnw yr yspryt glan. ar tri hynny sydd ogymeint a gogystal. ag un vonedd. ag un dyall ag un gallu. canys y tri hynny y sydd un Duw diwahan. ar tri y ssyd ogyvoet. a phob un ohonunt wy y ssydd yn y gilydd. kanny bu y tad eiroet heb vab iddaw. ag ny bu heb ddywedut geir. Ag eissoes ny ddywat namyn un geir. ag ny bu y tad ar mab eiroet heb garyat ag unnolyaeth y rygtunt. a hwnnw yw yr yspryt glan. Velle y daw or heul paladr yr heul. ag or heul ar paladr y daw gwres. ar tri hynny gogyvoet ynt. eithyr nat ynt un annyan diwahan. val y teir person.

XI.—Velle hevyd y daw nant or ffynnawn. ac or ffynnawn ar nant y daw llyn. ag yr hynny dwfuyr ywr tri diwahan. eithyr nat ynt o gyfuot. canys kynt y bydd y dwfuyr yn y ffynnawn. ag yn y nant. noc yd a yn llyn. Wrth hynny nyt oes dim yn yr holl pechaduryeit. kyffelyb na thebig o gwbyl yr un Duw ar teir personn. ag eissoes pwybynnag a ddyallo yn amlwg yr hynn a ddywetpwyf. au eneit dyn ag am y creaduryeit ereill. haws yw iddaw welet a chredu py wedd y mae y tad. ar mab. ar yspryt glan yn teir personn dosparthedig. Ag yn un Duw.

YN Y MODD HWN Y TREYTHIR O CHWEDLEU
SEITH DOETHION RUFEin. O WAITH
LLEWELYN OFFEIRIAD.

I.—DIAWCHLEISYAWN a oedd Amherawdyr yn Rufein. a gwedy marw Eua y wreic. a gadu un mab o etiued yddunt. ynteu a ddyvynnawdd attaw seith o ddoethion Rufein. nyt amgen eu henweu. Bantillas. Augustus. Lentillus. Malquidas. Catonias varchawc da. Jesse. Martinus. Ar gwyr hynny gwedy eu dyuot a ovynnassant yr Amherawdyr beth a vynnit ag wynt. a phaham y dyvynnassei hwynt yno. Llymar achaws. heb yr Amherawdyr. un mab yssydd ym. a govyn i chwithau. att bwy y rhoddaf ef i ddyscu moesseu. a deuodeu. a myydrwydd. a magyat da iddaw. Y rofu i Dduw. heb y Bantillas. un o ddoethion Rufein. pei roddut attafi dy mab ar vaeth. mi a ddysgwn iddaw kymeint ag wnn i mi am chwech kedymdeith ympen y seith mlyned.

II.—Ie heb yr Augustus. rodder attafi y mab. ag erbyn y chwech mlynedd. mi a baraf iddaw gwybot kymeint ag a wddam ni yn seith. heb y Cato. herwydd y messureu a gymero y mab oe ethrylithyr. ae dysc herwydd. herwydd hynny yd adawaf y ddyscu ef. Os attafi y roddir ar vaeth. heb y Jesse. mi ai dysgaf yn oreu ag y gallwyf. a gwedy daruot y pob un or chwegwyr addaw dysgu y mab yn oreu ag y gellynt. yna y kavas yr Amherawdyr yn y gyghor rodli y vab ar vaeth attunt ell seith. Ac adeilyat ty a wnaethpwytt uddunt ar lan avon Tyber oddieithyr Rufein yn lle karueid. erdrym. gwastatsych. Ac wynt a ysgrivenassant y seith gelvyddyt yghylch o gylch y ty. ag a dysgassant y mab yn y oedd aeduet y synhwyreu. a chymhenddoeth y barableu. ac arafgall y weithredoedd.

III.—Ac yn yr amser hwnnw yr Amherawdyr a briodes gwreic. a gwedy y dwyn y lys a chysgu genthi. amovyn a wnaeth hi ac un ac arall a oedd etivedd yr Amherawdyr. A diwarnawt y doeth hi y ty gwrach ysgymmun. unllegeidiawc. heb un dant yn y phen. a dywedut wrth y wrâch. yr Duw mae plant yr Amherawdyr. Nit oes iddaw yr un. heb y wrâch. Gwae vinneu. heb hi. y vod ef yn anvab. Yna y truanhaawdd y wrâch wrth yr yscymmun arall. gan ddywedut. nyt reit itti hynny. darogan yw iddaw gaffel plant. ag agatuyd ys o honat ti y keiff. kynys kaffo o arall. ag na vydd trist. un vab yssyd iddaw ar vaeth y gan doethon Rufein. Ag yna y doeth hi ir llys yn llawen orawenus. a dywedut wrth yr Amherawdyr. Pa ystyr y keli di dy blant ragofi. heb hi. Nys kelaf vinneu bellach. heb ef. ag avory mi a baraf vynet yn y ol oe ddangos ytti.

IV.—Ar nos honno val yd oedd y mab ar athrawon yn gorymdeith. wynt a welynt yn eglurder y syr. a chyffroedigaeth y sygneu ur dihenydd y mab ony bei amddiffyn kymmen arnaw. Ar mab hevyt a welas hynny. ag ef a ddywedodd wrth yr athrawon. Pei amddiffynnewch chwi vyui y seith niwarnawt oc awch doethineb. Minneu vy hunan a amddiffynnawn yr wythuet dydd. Ag addaw y amddiffyn a wnaethant. a thrannoeth nachaf genadeu y gan yr Amherawdyr y erchi uddynt ddwyn y mab oe ddangos yr Amherodres newydd. Ag wedy y ddyuot yr neuadd. ae rassawu oe dat ar nifer. ni ddywat ef un geir mwy no chyt bei mut. A drwg yr aeth ar yr Amherawdyr welet y vab yn vut. ac erchi y ddwyn y ddangos yw lysvam. A hitheu pan y gweles a fflemychawdd oe garyat. ag ae duc y ystauell dirgeledic. a thrwy gytgamgaryat a geirieu serchawl y dywat hi wrthaw ef. Ar gwas ae tremygawdd. ag a edewis y tu iddi.

V.—A hitheu pan welais i thremygu a ddodes ddiaspat uchelgroch oruchel. a than ysgythru y phen oe harddunyant ae gwisgoedd. a gwneuthur gwallt melyn yn vonwyn briwedic. a chyrchu hi ac ystauell yr Amherawdyr. a rhyvedd nat oedd yssic penneu y bissedd

rac ffestet y maeddei y dwylaw y gyt. y mynet i gwynaw treis a gordwy wrth yr Amherawdyr rac y mab. a dywedut y vot ef yn keissiaw dwyn treis arnei hi. Ac yna y tynghawdd yr Amherawdyr trwy y lit y llw mwyaf. un am vudannaeth i vab nat oedd waeth gantaw y varw noe vyw. yr eil o achaws sarhaet y vrenhines. na byddei y eneit ynddaw hwy noc hyt trannoeth.

VI.—Ar nos honno y dywat yr Amherodres wrth yr Amherawdyr. ef a ddervydd ytti am dy vab. val y darfu gynt ir pren Pinus mawr o achaws y binwydden vechan a oedd yn y ymyl. a changen or vawr yn llesteiryaw ir vechan dyfu. Ac yna yd erchis y Bwrdeis. bioedd y gwydd. y arddwr torri kangen or binwydden hen a oedd yn llesteiryaw ar y vechan gyvodi. a gwedy torri y geinc. y pren yn gwbyl a grinawdd. ag yna yd erchis y torri oll. Megys hynny y dervydd y titheu am dy vab a roddeist y veithrin att y seithwyr doeth yr collet itti. y mae ef tan gël yn keissiaw duundeb y gwyrda yth ddistryw di. ac y wledychu ehun heb olud. A lldiaw a oruc yr Amherawdyr. ac adaw y ddiuetha trannoeth. a gwedy treuliau y dydd hwnnw. ar nos honno. ar ardduniant a digrifwech yr vrenhines. yn ieuengtid y dydd trannoeth y kyvodes yr Amherawdyr a gwisgaw ymdanaw. a chyrchu y dadleudy. ag ar hynt govyn ir doethon pa adoet a wneit ar y vab ef.

VII.—Ac yna y kyvodes Bantillas y vyny. a dywedut val hyn. Arglwydd Amherawdyr. heb ef. os o achaws mutaniaeth y mab y dihenyddir. iawnach yw bot yn drugarawg wrthaw am hynny. na bot yn greulawn. canys gorthrymach yw iddaw ef yr anaf hwnnw noc i neb. Os am gyhuddet y vrenhines. unffunyt y dervydd ytt am dy vab. ag y darvu i varchawg ardderchawg bonheddig am vilgi a oedd iddaw. Beth oedd hynny. heb yr Amherawdyr. ym kyffes nis managaf ytt ony rodidi dy gret. na ddihenyddyer yn oed y dydd heddiw. Na ddihenyddir. myn vygret. heb eb. a dywet ym dy chwedyl.

VIII.—Ydoedd gynt yn Rufein marchawc ae lys

wrth ystlys y gaer. a dydd gweith ydoedd twrneimant. ac ymwan rwng y marchogyon. sef a wnaeth yr Amherodres a thylwyth mynet hyt ar van y gaer y edrych ar yr ymwan. heb adaw un dyn yn y llys onyt un mab y marchawg yn cysgu y mywn crut. ae vilgi yn gorwedd yn y ymyl. a chan weryrat y meirch ag angerdd y gwyr. a thrwst y gweiwyr yn syflad wrth y taryaneu eurgrowdyr y kyffroes sarff o vur y castell. a chyrchu neuadd y marchawc. ac arganvot y mab yn y crut. a dwyn ruthyr iddaw. a chyn ymgael ac ef. bwrw or milgi buan llym neit iddi. a chan y hymladd ae hymdaraw. eill deu. ymchoelut y crut. ai wyneb i waeret. ar mab ynddaw. ar ki buan llym bonheddig a laddawdd y sarff. ae gadaw y ddryllieu man yn ymyl y crut.

IX.—A phan ddaeth yr Arglwyddes y mywn. ac arganvot y ki ar crut yn waetlyt. dyvot yn erbyn y marchawc y dan lefein a gweiddi. y gwynaw rac y ki a laddassei y un mab. ar marchawc. trwy y lit. a laddawd y ki. Ac yr diddan y wreic. ef a ddoeth y edrych y vab. a phan ddoeth. y oedd y mab y holl iach y dan y crut. ar sarff yn ddrylleu man yn y ymyl. Ac yna yd aeth yn drwg ar y marchawg ladd ki kystal a hwnnw. o eir ag annoc y wreic. velly y dervydd y titheu o ladd dy vab. o gyhuddet ac annoc dy wreic. Ac yna y tynghawdd yr Amherawdyr na leddit y mab y dydd hwnnw.

X.—A gwedy teruynu eu kynghoreu ae dadleu. yr neuadd y doethant. A phan wybu yr Amherodres vot yn well gan yr Amherawdyr ymddiddan no bwytta. kyntaf ymddiddan a oruc hi. gouyn a ddihenyddwyt y mab. Na ddo. heb ef. Mi a wn. heb hi. pan yw doethon Rufein a beris hynny. un ansawdd y dervydd ytti. o gredu uddunt hwy. ac y darvu gynt yr baedd coet am y bugeil. Pa ddelw vu hynny. heb yr Amherawdyr. Myn vy nghret nys dywedaf ony rodidi dy gret ar ddihenyddyaw y mab y uory. Dihenyddir myn vy nghret. heb ef. Llyma y chwedyl. heb hi.

XI.—Pren firwythlawn brigawclas a oedd gynt y mywn fforest yn fireingk. ar baedd ny mynnei firwyth

pren yn y coet. namyn ffrwyth y pren hwnnw. A dydd gweith yd arganvu y bugeil y pren. a gwelet y ffrwyth yn dec. ac y garueidd velus aedduet. a chynnullaw coeleit or ffrwyth. Ac ar hynny nachaf y baedd yn dyvot. ag ny chafas y bugeil o ennyt o nyt dringhiaw y vrig y prenn rac ofn y baedd ae goeleit ganthaw. Ar baedd gwedy na chafas y ffrwyth megys y gorddyfnassei. ffroeni a disgyrnu dannedd a oruc. ac arganvot y bugeil ymbric y prenn. a thrwy y eil dechreu diwreidaw y prenn. A phan welais y bugeil hynny. gollwng y ffrwyth ir baedd a oruc. ar baedd pan gafas dogyn. ef a gyscawdd y dan vric y prenn. ac ef yn kysgu. disgyn y bugeil yr llawr. ac a dyrr breuant y baedd a chylllell. velly y dervydd y vaedd Rufein. ac y dygir ffrwyth yr amherodraeth y ganthaw. Myn vy nghret. heb yr Amherawdyr. ni bydd byw hwy noc efor. Trannoeth trwy y lit. kyrch y dadleudy a oruc yr Amherawdyr. ac ar hynt erchi dihenyddyaw y mab.

XII.—Ac yna y kyvodes Augustus y vyny. a dywedut val hyn. Arglwydd. heb ef. ni wnel Duw ytti wneuthur am dy vab. megys y gwnaeth ypocras am y nei. Beth oedd hynny. Myn vynghret nys managaf ytt. ony rod di dy gret na ddihennyddyer y mab heddiw. Ni ddihenyddir. myn vynghret. heb ef. Nei vab chwaer a oed y Ipocras. a goreu ffysygwr a oedd or byt. a gwedy anvon kennat o vrenhin ungarie y erchi y ypocras ddyvot y iachau mab a oedd iddaw yn glaf. ac ny allawdd ef vynet. namyn gollwng y nei yno. Ar gwas pan ddoeth yr llys. ef a vwryawdd golwc ar y brenhin. ac ar y vrenhines. ac ar y mab. a gwedy na weles ef ddim o annian y brenhin yn y mab. govyn a wnaeth y vam y mab pwy oedd y dat. gan ny allei y veddigynaethu yn y wpei anyan. a natur y genedyl y hanoedd o honei.

XIII.—Ac yna y dywat hitheu i gael ef. o ordderchat o Iarll Navarr. ac yna y peris ef rod di kic ych ieuangk yr mab. yn y vu holl iach. ac wedy y ddyvot adref. y govynnawdd y ewythyrr iddaw pa wedd yd iachawdd y mab. A chig ych ieuangk. heb ef. Os

gwir a ddywedy di was. heb ef. o odineb y kaffat ef. Gwir yw. heb y mab. A phan welas Ypocras y nei mor gelyydd a hynny. meddyllyaw a oruc y ladd. ac erchi iddaw ddyvot y orymdeith y gyt ag ef. A gwedy y ddyvot y le disathyr dirgeledic. a dywedut wrth y nei. mi a glywaf. heb ef. arogleu llysseu da. Minneu ae clywaf. heb y mab. ae mynny di wyntwy. Mynnaf. heb ef. ac ar mab yn gostwng y vedi y llysseu. y vrathu a chylllell trwyddaw yn y dygwydd yn varw yr llawr. ac yna y cablawdd pawb Ipocras. ac yd ymelldigwyt. A velly. Arglwydd amherawdyr. y dervydd y titheu. ac yd ymelldigir o phery ddihenyddyaw dy vab. ac yn-teu yn wirion. Na pharaf. heb ef.

XIV.—Ar nos honno. gwedy darvot bwyd. govyn a oruc yr Amherodres. a ddaroedd dihenyddyaw y mab. Na dderyw. heb yr Amherawdyr. Un ffynyt y dervydd ytti o gredu y ddoethon Rufein ac y darvu gynt y wr a ladawd y vab y benn. ae gladdu yn yr ysteuyll bychein. Pa ddelw vu hynny heb ef. Nys dywedaf ytt. ony rodidi dy gret ar ddihenyddyaw y mab auory. Llyma vyghret y dihenyddiyr. Mi a ginglef gynt vot Amherawdyr yn Rufein. a chwannoccaf dyn or byt y dda bydawl oedd ef. a gwedy darvot iddaw gasglu a chynnull llonet twr o eur ac arryant. a thlysseu mawr-weirhawc. ef a ossodes kebydd ofnawc kyvoethawc yn geidwat ar y da. Sef yd oed gwr gotlawt kallonawc yn y ddinas. a gwas ieuange dihavarchlym yn vab iddaw. ar gwr ae vab a ddoethant o hyt nos am ben y twr. ac ae torrassant ag a ddugant a vynnassant or da. a thrannoeth pan ddoeth y keitwat y edrych y twr.

XV.—Neur daroedd dwyn diuessedd or da yn lledrat. ac yna yn ystrywgall meddylleit a oruc y keitwat. a gossot kerwyneit o lut ardymeredic. geir bronn y twr yn y lle y torrassyt. pei kaffei y lladron oe dangos yr Amherawdyr rac y amheu ef. ar lladron gwedy treulaw yd hwnnw ar dir a dayar a phlasseu. ac wrth eu digrifwch. wynt a ddoethant drachefyn tu ar twr. ac wynt. ac eu hisgafel ganthunt. yn kyrchu allan. ny wybu y tat ungeir yny vydd hyt y wregis yn y

gerwyneit lut, ac yna gofyn kynghor a oruc y vab. Nys gwn, heb y mab, onnyt torri dy benn a chleddyf. ae guddyaw yn lle dirgel, canys oth orddiweddir ath eneit ynot dy gystuddyaw a wneir ytt. ath boeni ony addefych y da, ac yna y manegy ditheu. Och arglwydd vab, heb ef, nyt velly y gwnei a mi, trugarockaf gwr or byt yw yr Amherawdyr, ar da yssydd barawt, am eneit a gaffaf inneu y eturyt drachefyn. Myn y gwr y credaf iddaw, heb y mab, ny bwriafi y tripheth yn antur yr lladd dy ben dy y arnat. Pa dri pheth ynt y rei hynny, heb y tat, y da kyndrychawl yssydd gennifi, am eneit vy hun ar tir ar trefneu a bryneist ditheu, ac yn greulawn estrongar lladd pen y dat y arnaw, velly y peir dy vab dy ladd ditheu o chwant dy deyrnas yssydd well nor swllt. Myn vynghret, heb ef, ny bydd y eneit ynddaw hwy noc auory, a thrannoeth pan weles y dydd kyrchu y dadleudy, ac erchi dihenyddyaw y mab.

XVI.—Ac yna y kyvodes Lentillus y vyny, a dywedut val hyn. Arglwydd Amherawdyr, heb ef, un ansawdd y deruydd ytti, o pheri ddihenyddyaw dy vab, ac y darfu gynt y hen wr da kyvoethawc am wreic ieuange dec a oedd iddaw a garei yn vawr. Beth a oedd hynny, heb yr Amherawdyr, myn Duw nys managaf, ony roddi dy gret, na ddihenyddier y mab heddiw. Na ddihenyddier, heb ef, a dywet ym dy chwedyl. Hen wr da bonheddig a oedd gynt, ac ef a briodes morwyn ieuange uonheddic, ag ni bu hir gwedy y dyuot yngyt yny vwriawdd hi serch lledradeidd ar was ieuange o lys yr arglwydd, a gossot eluyt ag ef a wnaeth, ag yn kylch y ran gyntaf or nos pan oedd drymmaf y gwr yn kyscu y kyvodes hi y vyny, ag y doeth att y gordderch, ac ny bu hir gwedy y mynet yny ddyffry y gwr, ac ymdroi yn y wely, ac val ryvedd vu ganthaw, clybot y wely yn wag oe gymmar, a thrwy lit ac eiddigedd y kyvodes y vyny, a cheissyaw y ty amdani, a phan nas cafas y doeth ef drachefen tu ar drws, a chau yr drws yn gadarn, a thyngu trwy y lit na sanghei y ty hwnnw tra vei vyw.

XVII.—A hitheu gwedi ymlenwi yn y digrifwch serchawl gyt ae gordderch. ychydic kyn y dydd y doeth tu ar drws. a gwedy na weles y drws yn agoret. erchi agori a oruc. Llyma vynghret. heb y gwr. nat agorir y ty ymma ragot ti yth oes. ac auory yggwydd dy genedyl mi a baraf dy lebyddyaw a mein. Llyma vynghret. heb hi. vot yn gynt y bwriwn neit. or lle ydwyf yn y bysgotlyn yma ym bodd. noc yd arhown yr adoet hwnnw arnafi. ac arganuot maen mawr yn y hymyl a oruc. a dyrchavel y maen ar ei hysgwydd a wnaeth. ae vwrw ir llyn yny glywyt y cwyp dros yr holl lys. A gwaethaf yn y byd yd aeth anraw ef hynny. a dyvot allan a oruc. y edrych a orddiweddei yr eneit ynddi. a hitheu yn gyflym riueryawc a aeth y mywn. a chau y drws yn gadarn arnei. ae vegythyaw ynteu am torri priodas. ac adaw y ty ae wely yr amser hwnnw yn y nos. A thrannoeth yngwydd brawtwyr y ddinas ar swyddogyon. y bu reit yr gwr ddioddef y poen ar dial a ddyliei hi y gael am y drygeu. Ac velly y somma dy wreic ditheu am dy vab. a hi yssydd ddrwg a chamgelus. ar mab yssydd ar y iawn. Ni ddihenyddiyr ef heddiw. heb ef.

XVIII.—A gwedy bwyd y dywat y vrenhines. mi a wn na adawdd doethon Rufein ddihenyddyaw y mab heddiw. Na ddo. heb ef. Unffynyt y dervydd ytt o gredu yddunt am dy vab. ac y darvu gynt y un o ddinaswyr Rufein am bren ffrwythlawn brigawglas a oedd annwyl ganthaw. Beth oedd hynny heb yr Amherawdyr. Nys dywedaf ytt ony rodidi dy gret ar ddihenyddyaw y mab auory. Didenyddiyr. myn vy nghret. Llyma y chwedyl. heb hi. Y wr o Rufein yd oedd pren perffrwyth yn tyfu yn y erber. A cheing uniawndec yn kyvodi o von y prenn. ag yn kyrchu yr awyr. Ac ot oedd annwyl gann y gwr y pren ar ffrwyth. annwylach oedd y gaing o achaws y thecket. Y rof a duw. heb y garddwr. pei vy nghygor a wnelut. ti a berut torri y gaing y wrth y prenn. Paham heb ef. Am nat diogel itt gael ffrwyth y prenn. tra vo y geing racko yn ysgynbren. ac yn gynhalbren dryg-

ddynyon a lladron. ag nat oes ffordd y ddringyaw yr pren. nac y gaffael y ffrwyth onyt trwy y gaing racko. Myn vynghret heb ef. ny thorrir dim or gaing mwy no chynt yr hynny. A bit velly. heb y garddwr. Ar nos honno ef a ddoeth lladron yr prenn ae yspeilyaw oe ffrwyth. ac adaw ynteu yn annoeth vrigawcdwn erbyn y boreu drannoeth. kyn noethet a hynny y gedy doethon Rufein ditheu o ffrwyth dy deyrnas. ony ledy geing y gan dy vab. Lleddir. myn vynghret. y bore auory heb ef. ac wynteu kymeint yr un.

XIX.—A thrannoeth trwy lit ac annoc y vrenhines. kyrchu y dadleudy a wnaeth yr Amherawdyr. ac erchi dihenyddyaw y mab. a doethon Rufein y gyt ag ef. Ac yna y kyvodes Malquidas y vyny. gwr aduwyn brud oedd hwnnw. a dywedut val hyn. Arglwydd Amherawdyr. heb ef. os o annoc dy wreic y pery ddihenyddyaw dy vab. ef ath somir. val y somes y bleidd y bugeil. Pa wedd vu hynny. heb yr Amherawdyr. Nys managaf ony rodidi dy gret na ddihenyddier y mab heddiw. Na ddihenyddiyr myn vynghret. a manac ym dy chwedyl. Llyma y chwedyl. heb ef. namyn dinas gyvoethawc gadarn a oedd yn y dwyrein. a seithwyr kymhenddoeth synhwyrus a oeddynt yn cadw ac yn llywyaw y ddinas. Ac nyt yn y kaerwyr ar dinaswyr yd oedd gedernit y ddinas. namyn yn doethineb y gwyr ae kymhendawt. ac yn hynny doeth brenhin creulawn cadarn y geissyaw goresgyn y ddinas. A gwedy eistedd yn y gyferbyn. gossot peiryanneu wrthaw. ny thygyawdd yr brenhin ddim. rac kymhennet y gwyr o vywn yn cadw eu dinas. A phan welais y brenhin ystrywgar na cheffit y ddinas o ymladd. ef a wnaeth yn ddiueryawc addaw kilyaw y wrthaw. ac nat ymladdei a niver y ddinas. yr anuon attaw y seithwyr ucho. Ar bobyl ddisynnwyr heb welet y brat. ar dolur a oedd yngkudd dan y deil. a gredassant gelwydd. a ffalsedd eddewityon y brenhin. a gymherassant y gwyr ac ae rwymassant. ar veddwl eu hanvon iddaw allan.

XX.—Ac yna y kyvodes un or doethon y vyny. ac a ddywat val hyn. Ha wyr da. heb ef. un ansawdd y

dervydd i chwi o gredu yr brenhin creulawn racko gwedy roddowch chwi nyni yn y vedyant ef. ac y sommes gynt y bleidd y bugeil. Pa wedd vu hynny. heb ynteu. Bleid creulawn enwir a oedd yn keissyaw kyfle a chyflwr ar y bugeil ar aniveileit y eu lladd. ac ny adef gauaelgwn buanllym a oedd yr bugeil seibynt iddaw nag ynghoet nac y maes. Ar bleidd pan weles hynn a eddeweis heddwch a thangnevedd tragwyddawl yr bugeil ae ysgrybyl. yr daly y kwn ae rwymaw ae roddi attaw ef. Ar bugeil ynvyt a gredawdd y eiryeu kelwyddawc y bleidd. ac a anuones y kwn ir bleidd. ac ynteu yn gyflym a laddawdd y kwn. a gwedy hynny yr ysgrybyl. ag or diwedd y bugeil. Velly y lladd y brenhin creulawn racko chwytheu oll. o credwch iddaw. gwedy y darffo yddaw yn ladd ninneu. Byw yw Duw o chredwn iddaw. nac och roddwn vyth yn y vedyant. ac yna oe kynghor wy y goruuant arnaw ef. ac y llas. Hyn Arglwydd a ddywedaf inneu ytti yn wir. megys y mynnassei ef y lladd wy. pei credassant iddaw. ac val y lladdawdd y bleidd y bugeil. o gredu iddaw. velly y lladd dy wreic ditheu. o chredu iddi. ac o phery an ladd ninneu oe hannoc hi. Na pharaf myn fy ffydd. heb ef.

XXI.—Ac yna gwedy darvot bwytta y dywat y vrenhines wrth yr Amherawdyr val hyn. Megys y tynn arogleu y deil ar y blodeu yr ymlynyat y ar y drywedd. yn y gollo y llwdwn ganthaw. velly y mae doethon Rufein yth tynny ditheu o eiryeu tec a pharableu eureit am dy vab. ony gollych dy vrenhinyaeth ath gyuoeth. kanys un ansawdd y dervydd ytti o gredu yddunt wy ac y darvu gynt y Rassian Amherawdyr. Beth vu hynny. heb ef. Llyma vy ffydd. heb hi. nas dywedaf. ony roddi dy gret ar ddihenyddyaw dy vab avory. E ddihenyddir heb ef. Llyma y chwedyl heb hi. Fferyl a ossodes colofyn ym perueid Rufein. ac ar ben y golofyn drych o geluyddyt nigromawns. ac yn y drych y gwelei senedwyr Rufein. pa deyrnas bynnac a geissynt. na wrthwyneppi neb yddunt. ac yna yn gyflym yr eynt am ben yr honn a vynnynt ac a ddaros-

tyngynt hi uddynt. Ar golofyn ar drych oeddynt yn pery y bob teyrnas ofynhau rac gwyr Rufein yn vwy no chynt. ac yna y kynnigawdd Brenhin y Pwyl aneiryf o dda yr neb a gymerei arnaw ddiwreiddaw y golofyn. a thorri y drych.

XXII.—Ac yna y kyvodes deu vroder un vam y vyny a dywedut val hyn. Arglwydd vrenhin heb wynt. pei kaffem ni ddeupeth. ni a ddiwreiddem y golofyn. Pa wedd yw hynn. heb ef. Yn drychafael ar urddas ac enrydedd a vei vwy ychlaw. a chyfreidieu kyndrychawl yn yr awr honn. Beth yw hynny. heb ef. Dwy varileit o eur heb wynt. canys chwannockaf dyn or byt yw Gracian. A hynny a geffych heb y Brenhin. ac eur a berit udunt. ac wynteu a gyrchassant ar eur tu a Rufein. ac hyt wynt y gladdassant y deu varil yn ymyl y ddinas ger llaw prif ffordd. A thrannoeth wynt a ddoethant yr llys. a chyvarch gwell yr Amherawdyr. ac ymgynnig yn wyr iddaw a wnaethant. Pa wassanaeth da. pa geluyddyd a wddawch chwi. pan gymerafi chwi yn wyr ym. Ni a wddam. heb wynteu. a vo eur ac arryant kuddiedic yth deyrnas di. a ni a barwn ytt y gael o gwbyl. Ewch chwi heno gwedy ych bwyttu ach lletty. ac edrychwch erbyn avory a vo eur kuddiedic ym kyvoeth i. ac or bydd manegwch ym. ac o chaffaf hynny. yn wir mi ach kymeraf yn anwyleit ym.

XXIII.—Ac ymeith yd aethant yw lletty. a thrannoeth y deuth y mab ieuaf hyt rac bron yr Amherawdyr. a dywedut ry gael o honaw ef a y dewidabaeth. bot barileit yn ymyl y porth y ddinas ygkudd. Ac yna yn ddiannot y peris yr Amherawdyr vynet y geissyaw hwnnw. a gwedy y gael ae dwyn iddaw. y kymertth yn annwyl ydaw. A thrannoeth y daeth y mab arall. a dywedut rygael o honaw ynteu ar y breuddwytt bot barileit o eur ygkudd yn y Porth arall yr ddinas. A gwedy profi hynny. credadwy vu y gweissyon a hoff o hynny allan. ae kymreit yn annwyleit iddaw. Ac wynteu yna a ddywedassant bot eur y dan y golofyn a warchei y deyrnas yn dragywydd.

ac yna y dywawt seneddwyr Rufein. o dywreiddyt y golofyn. na byddei gyngadarnet Rufein o hynny allan a chynt. A ni adawdd chwant eur ac aryant yr Amherawdyr bot wrth gynghor y gwyr hynn. Diwreiddyaw y golofyn a beris ef. a hynny a dyrr y drych. a drwg yd aeth ar seneddwyr Rufein hynny. ac yn gyflym dyvot am eu ben. ae ddaly ae rwymaw. a chymell arnaw yfed eur brwt. gan ddywedut wrthaw val hyn. Eur a chwennychaest. eur a vynny. Velly ny att dy ddihiyaw ac eureit barableu y gredu vy nghyghoreu i. am ddihenyddyaw dy vab. yny wnelont dy agheu ath adoet yn ddybryt. Myn vyinghret. heb. ef. ny bydd byw dyeithyr hyt avory. A thrannoeth y bore yd erchis ddihenyddyaw y mab.

XXIV.—Ac yna y kyvodes Cato hen. gwr kymhenddoeth. a dywedut val hyn. Arglwydd amherawdyr. nyt yn ol ymadroddyon ffals kelwyddawc a glywo dy glusteu y dyly di varnu. namyn trwy amynedd. a cheissyaw gwrionedd y varnu gwir y rwng hen ac ieuange. a chy aghywired vydd dy wreic ytti. yr honn yd wyt yn y charu. ac yny chredu. ac y bu gwreic y Syryf o Lesodonia. Cato. heb yr Amherawdyr. pa wedd vu hynn. Llyma vy ffydd nas managaf. ony roddi dy gret na ddihenyddiyr y mab heddiw. Na ddihenyddiyr. myn vyingret. heb ef. Yd oedd gynt gwas jeuangk o Rufein yn Syryf Lesodonia. a diwarnawt yd oedd yn naddu paladyr. ae wreic yn kyttagam ac ef. ac ynteu yn gware a hi. ac yn hynny ef a gyvarvu blaen y gyllell ef ae llaw hi. yn y ddoeth y gwaet. a chynddrwc yd aeth arnaw ef hynny. ae vrathu ehun dan ben y vron ae gyllell yn y ddygwydd yn varw yr llawr. a gwedy gwneuthur y gyweirdeb ae wassanaeth yn y lys. ef a dducpwyd tu ar llan y gladdu.

XXV.—A ryvedd nat yssic penneu y byssedd rac ffestet y maeddeu y dwylaw y gyt. yn kwynaw y gwr. ywch oedd pob llef a ddiaspadei nac a oedd o gorn a chloch dros wyneb yr holl ddinas. A gwedy claddu y gwr a chiliaw pawb or eglwys. y mam a erchis ir unbennes dyvot y gyt a hi adref. a hitheu a dyngawdd

ir gwr a oedd ywch y phen nat aei hi oddyno yny vei varw. Ni elly di, heb i mam, gywiraw y geir hwnnw. ac am hynny jawnach yw ytt dyvot yth lys dy hun y gwynaw dy wr. no thrig yaw yn lle ofnoc aruthyr mal hwn. mor unic a hynny. Mi a brofaf ae gallwyf, heb hi, ag yna y peris y mam kynneu tan goleu o brwsgyl geir y bron. ac adaw bwyd a dyawt y dreulaw pan ddelei newyn arnei. wrth na chyfeirch newyn y borthi. ar nos honno yd oedd marchawc pedrydawc kadarn or gaer yn gwilyat herwr a grogassit y dydd hwnnw. ac y byd yn troi o bell. ac agos ef a welei oleuat amlwc lle nys gwelsei kyn no hynny eiryoet. a brathu y varch a wnaeth y edrych pa le yd oedd y tan. a pha achaws y gwnathoeddit. A phan ddoeth ef a welei mur a mynwent ac eglwys. a than uchel goleu yn yr eglwys. a ffrwynglymmy y varch a oruc ef wrth borth y vynwent. ac yn y aruot ae arveu dwyn hwyl yr eglwys. y edrych pwy a oedd ynddi. a phan ddoeth nyt oedd namyn morwynwreic ieuange yn eistedd odduch bedd newydd gladdu. a than goleu diwrc rac eu bronn. a dogyn o vwyt a diawt yn y hymyl. A govyn a wnaeth ef beth a wnaei dyn mor ieuank o oetran. mor ddinerth o gorff ag mor aduwyn o bryt. yn lle mor ofnawc a hwnnw ehunan. Ac yna y dywawt hitheu nat oedd arnei ofyn kymeint a hwyret yd oedd angheu yn dyvot iddi.

XXVI.—Ar marchawg a ddymunawdd iddi pa achaws oedd hynny. Claddu heb hi. y gwr mwyaf a gereis yrmoet. ac a garaf tra vwy vyw yn y lle hwn heddiw. diogel vu garu honaw ynteu vynneu yn vwy no neb pan ddyckeir y adoet ehun om hachaws inneu. A unbennes. heb y marchawc. pei vyinghyngchor a wnelut. ti a droust or meddwl hwnnw. ac a gymerut wr a vei gystal ath wr ditheu dy hun. neu a vei well. Na vynnaf. myn y gwr yssydd ych ym penn. gwr vyth wedy ef. A gwedy ymddiddan rynnewdd onadunt. y marchawc a gyrchawdd tu ar crocwydd. a phan ddoeth. neur athoeddit ag un or lladron ymeith. a drwg yd aeth arnaw ef hynny. canys gwassanaeth y marchawg oedd.

dros y dir ae ddaear. cadw gwyr bonheddic a grogut rac eu dwyn oe kenedyl y eu claddu.

XXVII.—A thraegefyn y doeth ef att yr unbennes, a menegi y gyfranc ar damchwein iddi. Pei roddut dy gret ar fy mhriodi i. mi ath ryddhawn or pwnck hwnnw. heb hi. Llyma vy ffydd. heb ef. ith briodaf. Llyma val y gwnelych. heb hi. Dattcladd y gwr yssydd yma. a chrog ef yn lle yr herwr. a hynny nys gwybydd neb ond nyni yn dau. A dattgladdu y pwll a wnaeth ef yny ddoeth tu ar corff. Llyma hwn. heb ef. Bwrw y vyny. heb hitheu. Ym kyffes. heb ef. haws oedd gennifi ymladd a thrywyr byw no dody vy llaw ar un gwr marw. Miui ae dodaf. heb hi. a bwrw neit esgudlym yn y pwll. a thaflu y corff yny vydd ar lan y pwll. Dwc di efo tu ar crogwydd. heb hi. Nys gwyr Duw. heb ef. ymi nac ym march allel ymdeith. onyt yn anawdd. rac meint o arueu ymdanaui. Mi ae gallaf. heb hi. dyrchaf ef ar vy ysgwydd i. A gwedy y gael ar i hysgwydd. hi a gerddawdd brasgammeu gwrawldrut ag ef yny ddoeth hyt y crocwydd. Och. heb y marchawc. pa dda yw hynny. yd oedd dyrnawt cleddyf ar ben yr herwr. Taraw ditheu. heb hi. ddyrnawt ar ben hwn. Na thrawaf ym kyffes. heb ef. Ym kyffes. heb hi. mi ae trawaf.

XXVIII.—A tharaw dyrnawt mawr a chleddyf ar ben y gwr. Ie. heb y marchawg. pa dda yw hynny. yd oedd yr herwr yn vantach. Minneu a wna hwn yn vantach. heb hi. a chael maen mawr. a dyrchavael llaw arnaw yny vydd lleddir y wefuseu ae ddannedd yn ddrylleu o angerdd. a chadernyt y dyrnawt. Ie heb y marchawc yna. aruoel oedd yr herwr. Minneu a wna hwn yn aruoel. heb hi. a chymryt penn y gwr y rwng penn y ddeulin hi. ae deudroet wrth y ddwy ysgwydd. na gwreic yn kneifyaw. na gwr yn eillyaw. ny bu yr un gynt yn hynnio penn y gwr no hi. ag ar vyrder oe dal hyt yn uchafion y jat. ny edwis un blewyn heb i dynnu ymeith mwy noc y gedeu y memrennydd ar y memrwn. A gwedy darvot iddi hynny. hi a erchis yr marchawc y grogi. Llyma vynghret nas crogaf. ac nas crogi ditheu.

a phettut un wreic di or byt. ny mynnwn i ddim o honat ti. kanys pan oeddut ti mor aghywir a hynny wrth y gwr ath briodes yr un verch. ag a ddug y adoet oth garyat. ys aghywir a beth vyddut ti imi. heb welet golwg arnaf eiryoet hyt heno. ag am hynny dos di y ffordd y mynych. wrth na mynnafi di vyth. Ym kyffes y Dduw. Arglwydd Amherawdyr. kyn anghywired a hynny rac llaw vyd y wreic yd wyt yn peri dihenydd-yaw dy vab yr awr hon oe hachaws. Llyma vyingret ni ddihenyddiyr. heb ef.

XXIX.—A gwedy darfot bwytta. y vrenhines a ovynnawdd ir Amherawdyr a ddaroedd dihenyddyaw y mab. Na dderyw. heb ef. Ny ddervydd vyth. heb hi. tra vo byw doethon Rufein. canys megys y tynn y vammaeth y mab y ar y lit ae gyffro. trwy sonnyaw. a thrabluddyaw yn eu glustieu. neu ddangos rhiw betheu ffol masw iddaw. velly y mae doethon Rufein ith tynnu ditheu y ar dy gyffro. am vy ngwaradwydd i. am kewilydd. y gan dy vab di. trwy eu son ae hymddiddaneu ar y ryw liw ar gelwydd a ddangossant ytt. Ag un ansawdd y dervydd ytt or diwedd. o gredu yddunt ag y darvu gynt ir brenin a welei drwy y hun y ddallu beunoeth. Pa ddelw oedd hynny. heb yr Amherawdyr. Nys managaf ytt ony rod di dy gret ar ddiua y mab auory. Llyma vyingret y diueir. heb ef.

XXX.—Yd oed brenhin gynt. heb hi. ar un o ddin-assoedd Rufein. ag ef a osodes seithwyr y lywyaw y ddinas. ar gwyr a ymroddes y gynnullaw aur ag aryant a thlysseu. yny oed gyvoethoghach y tlotaf onadunt. o dda kyndrychawl nor brenhin. A hynny a wnaethant wy oe kytgynghor. val y keffynt ladd y brenhin. a rhannu y vrenhinyaeth y rygktunt. a hynny o nerth a chadernyt eu da. A pheunoeth y gwelei y brenhin trwy ei hun peir. a seith troet yn kyvodi o honaw yn un ffynut a chyt bei ffyrydan kadarn ydanaw. a gwr-ychyon a deuynt or rei hynny am y lygeit. ac ae dallei. dybygei ef. Ag yna yd anuones ef kennadeu yn ol dewinyon breuddwydyon. a gweledigaetheu. a ddelynt rac llaw yn oes oessoedd y pob lle. Ar kennadeu a

ddamchweinawdd ar was jeuank a gawsei ei ragor y gan Dduw o yspryt dewinyaeth y ddehogyl breuddwydyon. ar gwas a dducpwyd hyt rac bronn y brenhin. Ar brenhin gwedy y ddyvot a venegis iddaw y vreuddwyt. Ie. heb y gwas. dehogyl dy vreuddwyt a wnaf. ath gynghory ditheu amdanaw. ag ony byddy wrth gynghor. ef a ddaw dy vreuddwyt ytt oddieithyr dy hun. val yd wyt yn y gwelet drwy dy hun. Llyma dy vreuddwyt. heb y gwas. y peir a welyt drwy dy hun a arwyddockaa y ddinas hwn. y seith draet a welyt ynt y seithwyr yn y llywyaw. y rei sydd yn berwi o ormod kyvoeth a golud. ac yn darparu brat ytt. ony leddir wynt yn ebrwydd.

XXXI.—Ac ny bu y brenhin wrth gynghor y gwas. ony laddasant wy efo. a dwyn y vrenhinyaeth y arnaw. velly ny byddy ditheu am dy vab. a doethon Rufein y rei yssydd yth vradychu. ac yth dwyllaw ar eirieu. yny gaffont gyfle yth ladd. ac y ddwyn dy deyrnas y arnat. onys lleddy di wynt yn ebrwydd. Llyma vy nghret. heb ef. y lleddir wynt auory. A thrannoeth drwy y lit kyrchu y dadleudy a oruc. ac erchi crogi y vab. a doethon Rufein y gyt ag ef. Ag yna y kyvodes Jesse y vyny. a dywedut val hyn yggwydd pawb or niver. Ny ddily Arglwydd bot yn anwadal. na gadu y ffalsedd a chelwydd y drossi. ag val y sommes y vrenhines y brenhin gynt am y marchawc. velly y somma dy wreic ditheu. Tydi. pa ddelw vu hynny. heb ef. Myn Duw nys managaf ytt. ony roddi dy gret na ddibenmyer y mab heddiw. Na ddihenyddiyr. heb yr Amherawdyr.

XXXII.—Llyma y chwedyl. heb ynteu. Yd oedd marchawc gynt a welei y vot beunoeth y mywn twr uchel yn ymgaru ag arglwyddes jeuange delediwy ny welsei eiryoet olwe arnei oddieithyr y hun. a churyaw yn vawr a wnaeth o garyat yr unbennes. sef a gafas yn y gynghor mynet y grwydraw bydoedd a dinassoedd amdanei. ac val y bydd yn kerddet. ef a welei gaer uawr vylchawg. a chastell ffyryf mawr amlwe yn y ymyl. a ffyryf dur aruchel yn y castell kynhebic y liw

ae lun. yr hwn a welei y vot ynddaw beunoeth. ef ar wreic vwyaf a garei. A thu ar twr. y kyrchawdd. ar briffordd y dan y castell a gerddawdd. yny ddoeth yn ogyfuwch ar twr. a bwrw golwc ar y twr a wnaeth. ag arganvot y wreic vwyaf a garei ynddaw. a llawen. a da gantaw y gwelet. ar ddinas a gyrchawdd. a daly lletty ynddaw y nos honno. A thrannoeth drwy vawredd dyvot tu ar porth y castell. a galw y porthawr attaw. ag erchi iddaw vynet y ouyn yr brenhin. a vynnei varchawc ieuange diffals diwyt yn wr iddaw. a dyvot a oruc att y brenhin a dywedut velly wrthaw. Gollynger y mywn. heb ef. y edrych a ellir defnydd o honaw. Ar marchawc a ddoeth yr llys. a chanmoledic a vu gan bawb y ddyvodyatt ef. ac ar vyrder cynganmoledicket vu. ae wneuthur or brenhin yn oruchel dros y gyvoeth.

XXXIII.—Ag yna y dywat ef wrth y brenhin bot yn reit iddaw gael lle dirgeledic y vyddylyaw ygkylch swydd. a chyfrif kymeint ag a oedd arnaw. Edrych y kyfle a vynyach. a chymmer ef. heb y brenhin. Llyma a vynnwn i arglwydd. heb ef. gadu ym adeilat ystauell yn ymyl y twr. canys diamsathir yw yno. Da gennifi hynny. heb y brenhin. Ag ar hynt y marchawc a beris adeilyatt ystauell hardd iddaw yn ymyl y twr. a phery ir saer gwneuthur ffordd ddirgeledic iddaw vynet ir twr att wreic y brenhin. Ar saer a wnaeth y ffordd yny ymgauas ar vrenhines y wneuthur y vynnu o honei. Ag val ydoedd ddiwarnawt yn bwyttu ar yr un bwrdd ar brenhin. yd arganvu y brenhin y vodrwy annwylaf yn y helw am vys y marchawc. ac yn lliidiawc edigus govyn iddaw. beth a wnai ei vodrwy ef ar law y marchawc.

XXXIV.—Ar marchawc yn ystrywgar a dygawdd na bu veddiannus ddyn arnei eiryoet namyn efo. ag am hynny arglwydd galw dy gof attat. ag edrych pa du y cedweist dy vodrwy. wrth na bu hon eiryoeth yth deu di. ag ymgynhewi a oruc y brenhin. a bwyttu a ryveddy gwerth y vodrwy. a gwedy bwyttu y brenhin a gychwynnawdd tu ar twr y ovyn ir vrenhines y vodrwy.

Ar marchawg oe ffordd ynteu a dduc y vodrwy iddi oe dangos ir brenhin. pan y govynnei. Ar brenhin pan ddoeth a ovynnawd y vodrwy. a hitheu ae dangosses iddaw. Ac yna y goruc y brenhin y agkreiffio ehun yn y veddwl am gystuddiaw y marchawc. ac am dybyaw y wreic. ac wynteu yn wirion ar y vryt ef. Ac yna y dywawt y marchawg wrth y vrenhines. myui aaf i hely y gyt ar brenhin avory. ag mi ae gwahoddaf ef wrth y vwyt ym ystavell i pan ddel o hely. ag a ddywedaf iddaw ddyvot y wreic vwyaf a garaf om gwlat ym ol. a bydd ditheu yn erbyn ninheu ag amryw wisc amdanat. ag yr a gymero ef o adnabot arnat ti. na at arnat yd adnabot ef. nae welet eiryoet hyt yna. ag velly y gwnaeth. A thrannoeth yr aeth y hely. a gwedy canu corn lladd. a darvot hely. y marchawc adolygawdd ir brenhin. dyvot y vwytta oe ystauell ef y dydd hwnnw.

XXXV.—Ar brenhin a ddeuth. cyntaf dyn a wyl y wreic yn ystavell y marchawc. a govyn iddi a wnaeth. beth a wnaei hi yno. a pha ffordd y deuth yno. Anawdd iawn. heb hi. iw ym vynegi ytti y genifer ffordd amdyfrwys a ymdecis om gwlat hyt yman. ni wn inneu lle jawnach ymi vot noc yn ystavell y gwr mwyaf a garaf. ac os bwrw kyueddnabot yr wyt yn ol kyffelybrwydd. edrych di pa le y mae y neb yr wyt yn y geisiaw. wrth na weleisti olwc arnafi eiryoet hyt heddiw. Ag yna kynnewi a oruc y brenhin. a meddyl yaw na welas eiryoet wreic na modrwy mor debic ae wreic ef ae vodrwy y wreic a modrwy y marchawc. A gwedy bwyt y brenhin a aeth tu ar twr y geissyaw deheurwydd am y wreic val y cafas am y vodrwy. A hitheu ae racflaenawdd ef y ffordd arall. ac a symmudawdd eu gwisc. a gwisgaw i chartrefwisc ehun amdanei. ac ynteu pann ddaeth. ae hanghreiffyawdd ehun yn y veddwl am y gamadnabot ar marchawc.

XXXVI.—Ag ympenn yspeit o amser y marchawg y weles nat oedd ddiberigyl iddaw kynnal karadas a gwreic y brenhin yn un wlat ag ef. ygkwaethach yh y lys ae gastell ehun. ac ef a gafas yn y gynghor paratoi llong. ae llenwi o bob da. Ac yna ef a erchis kannyat

ir brenhin y vynet tu ae wlat. wrth na buassei yr ys hir o amser yn y wlat. ar brenhin ae kanhadawdd. A thrannoeth ef a ddeuth kyn y kychynnu ae ordderch att y brenhin. ir lle yr oedd ef yn gwarandaw offeren. ag adolygawdd yr brenhin peri ir offeiriyatt ehun gwn-euthur rwym priodas y rygktunt ell deu. Ar brenhin a aeth tu ar twr. a phan ddoeth. yr oedd y twr yn wag. ae wreic gwedy mynet gyt ar marchawc. Velly arglwydd amherawdyr y somma dy wreic ditheu. o gredu iddi. a phery dihenyddyaw dy vab oe hachaws. Na pharaf yn wir. heb ef.

XXXVII.—Ar nos honno y dywawt yr amherodres. a dan ucheneidyaw. a thristyt. wrth yr Amherawdyr val hyn. Efa ddervydd ytt val y darfu y stiwart brenhin Germania. Beth oedd hynny. heb yr Amherawdyr. Nys managaf ony rod-di dy gret ar dihenyddiaw y mab yuory. Yn wir. heb ef. ef a leddir. Llyma y chwedyl. heb hi. Y brenhin hwnnw a dyuassei heint ynndaw. ag a hwyddawdd. a gwedy y veddyginaethu yn jach. yr erchis y meddyc yddaw keissyaw gwreic ar y wely. Ac yr erchis ynteu y ystiwart llogi gwreic iddaw yr naw morgk. Sef a oruc yr ystiwart. o chwant y da. rod-di y wreic briawt ehun ar wely y brenhin. A gwedy bot achaws yr brenhin y nos honno a gwreic yr ystiwart. ef a ddoeth trannoeth y gwr i erchi iddi gyvodi y vynydd. ar brenhin nys gadawdd. ac y datkanawdd ynteu eu gam ae garedd yggwydd y brenhin. ag y deholet ef ar kyvoeth. ag y kavas y wreic ossymdeith digawn y gan y brenhin. Velly y dervydd y titheu o chwant gwranda-geiryeu y seithwyr doethon yth eholir oth gyvoeth. a minneu a gaffaf digawn o dda y gan vy nghenedyl. Ar brenhin a lidiawdd or geir hwnnw. ag a dyngawdd y lleddit y mab drannoeth. A thrannoeth heb gyghor gwyr da yd erchis crogi y mab.

XXXVIII.—Ag yna y deuth Mathin. a dywedut wrth yr Amherawdyr val hyn. os o annog yr amherodres heb gyvreith. a heb varn gwyrda. y lleddy dy vab. ef a ddervydd ytt val y darvy y wr hen doeth am y wreic.

ac ny managawdd y chwedyl hony roddes nawdd yr mab hyt trannoeth. Ag yna y dywat, gwr da hen a briodes morwyn ieuangk, ag a gywir wrthaw vlwyddyn, a gwedy hynny ymddiddan a oruc hi ae mam yn yr eglwys, dywedut nat oedd vawr o ddigrifwch serchawl, yr oedd hi yn y gaffel gan y gwr yn y gwely, ag am hynny y bot hi yn karu gwas ieuangk. Ie. heb y mam, prawf yn gyntaf annwyt dy wr, a thorr y planbren bychan ffrwythlawn teg yssydd yn tyvu yn yr erber, ag yssydd annwylach ganthaw nor un or preneu ereill, a hitheu a wnaeth hynny. A gwedy darvot iddi y dorri, ae ddodi ar y tan, yr arglwydd a ddoeth adref o vwrw gweilch, ag a adnabu y prenn, a gwedy govyn ohonaw pwy a dorrassai y prenn, y dywat y wreic pan yw o eisseu tan y gwnaethoed hi hynny, y beri tan iddaw erbyn y dyvot adref. A thrannoeth ymgael ae mam a wnaeth yn yr eglwys, a menegi iddi y ddamwein oll, ag y dywat y bot yn karu gwas ieuangk.

XXXIX.—Ag eissoes o annoc y mam, hi a broves y gwr yr eilweith. Val yr oedd y gwr yn dyvot o hely, bytheiades a oedd iddaw, a garei yn vwy nor holl gwn, a redawdd ar ffwrur y ffwrkot. Sef a wnaeth ysglyfyeit kylllell un or gwyr, a lladd yr ast. A gwedy i hanghreithyaw oe gwr am wneuthur hynny yn y wydd ef, hitheu a ddywat, pan yw o ddrwc annian am lygru y phan newydd y gwnaethoed hi hynny, ag na wnai vyth y cyfryw, ag yna y tewit wrthi. A thrannoeth gwedy dywedut y mam hynny, hi a ddywawt y bot yn karu gwas ieuangk. A gwedy govyn oe mam iddi pwy a garei, hitheu a ddywat, nat marchawg oedd, namyn yr offeiriad plwyf, ag na wnai vocsach, canys kyrirmachwr da oedd. Ie. heb y mam, meddylya yn gyntaf, rac bot yn greulonach dial y gwr hen, gwedy llettio no gwr ieuangk, a phrawf ef y drydedd weith.

XL.—O annoc y mam, hi ai proves val hyn, val yd oedd ddiwarnawt yn gwneuthur gwledd y voneddigyon a phenaduryeit y dinas, gwedy gossot pawb i eistedd, a gwassanaethu arnadunt or anrec gyntaf, hitheu a rwymawdd agoryat y phrenuol wrth y llicin a oedd ar

y bwrdd. a chyvodi a oruc. a redec tu ar pen arall yr ty. a thynnu y llein. yny ddigwydd yr llawr a oedd arnaw o vwyt. a llyn a phetheu ereill. Ag yskussyaw a oruc a dywedut. mae i kyrchu kylllell a vae gwell oe arglwydd y daroedd iddi y ddamwein hwnnw. Ag yna o orchymyn yr arglwydd y dodet llineu o newydd ar y byrddeu. a bwyt a llyn arnadunt. a thrannoeth y bore kyvodi a oruc y gwr y vynydd. a pheri kynneu tan mawr. ag ymliw ae wreic am y tri gweithret a wnaethoedd hi hynny. Ag oe hanvodd hi ef a beris iddi dwymyaw y braich wrth y tan. ag a beris ellwng gwaet arnei. hyny yttoedd yn llewygu. Ag yna rwymaw y dwy vreich. ae doddi yn y gwely. a hitheu anuones att i mam y ddywedut y lladd. ae mam a ddeuth attei. a dywedut wrthi. Ponny dywedeis i ytti. nat oedd dial drymach. noc vo hen wr gwedy llityo. ag eilweith dywedut wrthi. a gredy di bellach yr gwr ieu-angk. Na chredaf dioer vyth. heb hi. a thra vyw y bu diweir a gwastat.

XXI.—Ymogy sydd reit y titheu arglwydd Amherawdyr. heb y Martin. rac dygwyddaw y mywn karedd kymeint ac y lleddych dy vab yr ethrot dy wreic. a bydd diogel ytt y dyweit y mab auory. Ni chredafi hynny. heb y brenhin. A phan venegis y brenhin yr vrenhines. y dywedei y mab dranoeth. kythruddyaw yn vawr a oruc hi. ag ni wybu hi dim dychymyg o hynny allan. A thrannoeth pan gyvodes yr heul ar byt yn oleu diwybyr. yr amherawdyr ar gwyr da ar doethon a aethont ir eglwys. a gwedy gwarandaw offeren yn dwywawl. yr aethant oddieithyr y vynwent y eistedd ar ben carreg i le amlwe.

XLII.—Ag yna y daeth y mab geir bron yr amherawdyr rwg deu wr or doethon. a gwedy addoli y arglwydd dat. ac erchi iddaw y gerennydd. herwydd na hadyassei ef y var ae anvodd. Ar gwr uchaf. heb yr ef. y gwr a wyr pob peth or a vu. ac a vydd. y ddangosses ym. ac ym athrawon yn amlwe trwy yr arwydd ar y lleuat. ar seren oleu eglur yny hymyl o dywedwn i un geir yr un or seith niwarnawt na

ddianguhwn rac angheu. ac yna arglwydd dat. heb y mab. am y weledigaeth honno y teweis i arglwydd. ar amherodres yn ethrot. ag ym kyhuddaw. megys pei byddwn gelyn ytt. a cheissyaw dwyn dy amherodraeth. ath thiwetha. a thebic yw hi wrthyt ti amdanafi. ac y bu rwng y marchawc bonheddic gynt ae un mab ar y mor. Beth oedd hynny. heb yr Amherawdyr. Marchawc ae vab a oeddynt y mwyn ysgraff ar y mor. a dywot dwy vran a greu uwch y penneu. a dysgynnu ar gwr yr ysgraff. a greu pob eilwers. a ryvedd vu gan y marchawg hynny. Ar mab a ddywat wrth y dat. bot y brein yn dywedut y byddei da gan y dat. gaffel daly blaeneu y lewys tra ymolchei. ae vam yn taly twel iddaw.

XLIII.—A llidyaw a oruc y marchawg or geir hwnnw. ac ysglyfyeit y mab. ae vwrw yn y mor dros y ben. a mynet ymeith ar ysgraff. Ac o dwywawl dynghet ymlusc or mab ar eu ddwyllaw ae draet. hynny ymgavas a charreg yrwng allt a mor. ag yno y bu tridieu. a their nos heb vwyt. a heb ddiawt. Ac yno y kavas pyscodwr y mab. ag y gwerthawdd ef y ystiwart o wlat bell yr ugein morc. ag rac aduwynet y voesseu a daoet y devodeu ae wassanaeth. ef a gafas enrydedd mawr gan yr arglwydd. Ag yn hynny brenhin y wlat honno a oeddit yn y orthrymu yn vawr. o achaws bot teir bran yn greu uwch y ben nos a dydd. A galw y gyt y holl wyrda ae ddoethon ag addaw rodidi y un verch. a hanner y vrenhinyaeth. yr neb a ddehoglei iddaw greu at y brein. ag ae gwylltyei vyth y wrthaf ef. a gwedy na chyffit neb a allei hynny. noc ae gwypei. O ganyat yr ystiwart y kyuodes gwas ieuange. a dywedut wrth y brenhin. a chadarnhau y eddewit y gwnai ef gymeint ag yr oedd y brenhin yn y erchi. A gwedy kanadu hynny. y mab a ddywat val hyn. yr ys degmlynedd a mwy. heb ef. bu newyn ar yr adar. ac ar aniveileit ereill. Yr hynaf or brein a edewis y wreic ym perigl angheu o newyn. ag aeth y wlat arall y geissyaw bwyt. ar bran racko oedd ieu no hwnn. ag a drigawdd y gyt a hi yr hynny hyt heddiw.

Ag yr awr hon gwedy amlhau ym ymborth. y daeth y vran hen drachefyn. ag y mae yn holi y wreic yr llall. ar bran arall yn y hattal racddaw. A phellach oc eu kytsynnedigaeth y maent yn dodî ar dy varn di tervyn eu dadyl. canys pennaf wyt.

XLIV.—Ag yna o duundeb y gwyrda y barnawdd y brenhin y wreic yr hwn ae differth rac y marw o newyn. ac nys dylvei yr hwn ae gedewis dim o honei. A phan welas y brenhin hynny hehedec a wnaeth y deu vran y gyt yn llawen orawenus. ar hen vran a hedawdd ymeith dan ermein a gweiddi. Ag yna y kavas y mab enrydedd gan y brenhin. ag ae barnwyt yn wr doeth. Ag o gytgynghor y roddet merch y brenhin yr mab. a hanner y vrenhinyaeth. A dydd-gweith val y bydd y mab yn mynet trwy y ddinas. ef a welei y vam ae dat yn lletty yn ty bwrdeis. wedy adaw y wlat o eisseu da. a dyvot yr geissyaw da hyt yno. Ag ygkylch gosper ef a anvones ysgwier y dy y bwrdeis y ddywedut iddaw y byddei y brenhin ieu-angc yn kenewi y gyt ag ef drannoeth. Ar bwrdeis yn llawen. heb yr ef. graessyo a geiff. a goreu aller iddaw. A thrannoeth pan vu amser gan y brenhin. ef a ddeuth y letty y marchawg. A phan ddeuth. y marchawg a gymmerth lavwr a chawc y gynnîc dwfr y ymolchi yr brenhin ieuangc. ac nys gadawdd ynteu. a dywedut dan awenu yn llawen. arglwydd dat. heb ef. llyma wedy yr dyvot yr hyn a ddywedeis ytti. ag yr oedd y brain gynt yn greu ar yr ysgraff. pan vwryast ti yvi yny mor. ac nad oddwn yn deisyf hynny. canys Duw ae troes yn dynghet y mi. ac o hyn allan y kyt-wledychy di. a mam. y gyt a myvi. tra vych vyw. Megys hynny arglwydd dat. val y bu hwnnw ufydd a gostygedic oe dat. velly y keffy ditheu vyui yn ufydd ytt. yr meint vo vy ngallu yn y byt hwn. Ag er Duw na chret di geissyaw ohonafi treissyaw dy wreic di. Ti a wddost peri o honat ti dyhun ym. oe harch hi. yggwydd gwyrda vynet y hystafell. ac ymgynnîc im. mal nat oedd gyfyawn iddi. a gwedy gwrthod ohonafi. hitheu regys agheu vy eneit. a am greffinawdd

e hun. ac a dynnawdd gwaet oe wyneb. ae gwallt hi y ar y phen. Ac yr hynny oll. myui arglwydd dat a odefaf dy varn di ath wyrda arnafi. Ac yna y gelwit ar yr amherodres ei ateb rac bron. a hitheu a dywat wneuthur o honei hi hynny. rac dwyn or mab gyuoeth y dad a hitheu. Ac wrth varn yr amherawdyr ae wyrda lloset corff yr amherodres. ac o uarn y goruchaf vrawdyr. sef oedd hynny Duw Arglwdd kyfyawn trugaroc ac amddeffyn y gwirion rac drwc. ae duc y vlaenwedd goruchel ac y diwedd enrededdus gogoneddus. Ac velly y teruyna chwedyl seith doethon Ruvein. o weith Llewelyn.

LLYMA DDECHREU STORI YR OLEW BENDIGEID.

GWEDI DROI O LYFR LUCAS OR

LLADING YN GYMRAEG.

I.—NASCIENS kefinder i Bredyr ap Efrog. y penaf o varchogion y fort gronn. or pan y gossodes merddin yn uthur bendragon hyd talm o oes Arthur. ag yna yr aeth nasciens yn feudwy ir kapel peryglus yn ynys wydrin. a bodloni Duw a oryg yn gymaint ag y defai angel y wasnaythu y yfferenay val y gwelas arthur ehun. pan ddanfones Mayr y groes aur y arthur. yr hon yssydd y mynachlog lassynbri. yn y lle y roes arthur ehun. ag am hynny y dug ef daryan werdd a chroes wen a delw fayr ar braych ddehay yn eiste yn y ran uchaf or darian.

II.—Ar Nasciens hwnnw trwy orchymyn yr ysbryd glan a yscrifenodd ystoria saint greal y gyd yr hwn y mae blaes feudwy yn kyfuno ag ef. a hwnnw a llyfr o ddig merddin yn y kapel guedr milwryeth arthur ai farchogion. ar llyfr yssydd yn tystolaythu kyssegry o

grist ehun Jossebus vab Josseb o Aramathia yn esgob yninas farar. ai yrddaw ag olew bendigaid. yr hwn a ddug saith engylion nef i Joseph ai fab ai ddeuddec neieint. feibion y chwaer. a ffedwar kant o bobl eraill or rai nessaf iddo o ffydd a chred a chrefydd. a gorchymyn a ddayth or nef. y erchi y Joseph a hynny o nifer oll ddyfod i ynys brydain a dwyn yr olew gyda hwynt. ag velly y gwnaethant.

III. — Koel oedd frenin yn ynys brydain yna. ar olew hwnnw a gafas Defrig archescob y gyssegry arthur yn frenin. pan dynnodd y kleddyf or maen ynghaer fudei. ag or achos hwnnw y gorfu ef ar bob gormes. ai goron ef ai arfay yssydd uchel greiriay y frenhiniaeth. achos y gyssegry ef ar olew bendigeid or nef. ai roi y arthur i ddystrywio pob gormes anysbyrdol oblith y saint ar kristynogion. ac yna y kollodd yr olew hwnnw heb wybod o neb ple r aethodd hyd yn yr amser y kiliodd Thomas o gaer gaing or du allan rag Henri frenin lloeger.

IV. — A thomas aeth at Alexander bab y ddinas sange. kans yno roedd escob Ruvein yr amser hwnnw. ag y dangossodd Thomas y kam gyfreithiaw oi ddaoedd Henri frenin ar freder y gwneuthur ai fol i ddaoedd Thomas nosswaith yn eglwys golwmbe yn gweddio. ar brenhines y morwynion. a ffoddi gras i frenin lloyger i garu Duw. ag i drugarhay wrth gyfiawn. ag ar hynny ef a welay yr arglwyddes fayr wry ag eryr yn i llaw. a chrUED o bann gwerthfawr yn y llall. ac yn roi y krUED yn yr eryr. ag yn roi yr eryr yn llaw thomas. ac yn dywedyd wrtho. kymmer yr olew bendigedig i gyssegry rai o frenhinoedd ynys brydain ag ef. ag nid yr rai yssydd yr awr hon. nar rai y ddel nessaf. kans ysgymmyn ywr yr rai hynny. ag am i pechoday y kollant lawer oi kyfoythay. y brenin kyntaf a yrdder ar olew hwn. ef a gayff ag a enill drychefen a golles yr rai eraill. ag adeilad lawer demlay i dduw. ag a yr y paganied ar ffo o babilon. ag a gayff y fuddygoliaeth ar bawb. tra fo yr eryr gydag ef. Tithay thomas dos di adref. a thi a fyddy ferthur a sant.

V.—Yna y gofynodd Thomas i fayr pale y kadway ef yr eryr. ag yna y dywad mayr y may gwr yn y dref yma a elwir Wiliam vchan. a hwnnw a heniw o bicardi. o dref a elwir siprina. ai yru oi vynachlog ar gam a wneythbwyd. ag ef a fydd abad yno etto. a dyro di yr eryr yn i law ef. ag arch iddo i gyddyo yn y kornel nessaf ir gorllewin yn eglwys saint gregori dan faen marmor. a phennaf ar y pagannied fydd o achos kael yr eryr. a thomas a roes yr eryr yn llaw y mynach. ar hwedl yn yscrifennedig y gyd. ar mynach ai roes mewn kist blwm yn y ddayar. ag wedy hynny y ryfelodd sawden o babilon ar kristynogion yn ffest. ac ydd enillodd y tir bendigaid. ag yn gofyn yw dduwiau awnaeth ef parfaint a allay ef. i enill o dir kristynnogion.

VI.—Ar duwiau a ddywadassant y kerdday ef ragddo yny ddelay frenin y llewpartdiaid ar eryr eur ar gwyr arfogion gwedi sawdio o werth gwlan. a hwnnw a enill y tir ag a ddifa llawer or serssinied trwy wrthie yr eryr a nerth y gwyr a gafas y bara yn y ddiod. a ryfeddy a wnaeth sawden pwy oedd y brenin hwnnw. ag un or paganied a ddywot may brenin lloyger oedd hwnnw. kans tri llewpart o aur yssydd yni arms. a llawn o ddefaid yw. ag or yd y gwneyr y ddiod. ag yna y gofynodd sawden ir duwieu ple roedd yr eryr. a hwyntay a ddywedassant yn hysbys. ag yna y roed kri aoedd neb a fedrai y wlad honno i gyrchy yr eryr. Yna y dywaid marchog urddol o griston ag a oedd yncharchar gydar sersinied. mae o bicardi hanoedd ef. ag yna y dywed sawden y kay ef i ellwng yn rydd. a chwblwl oi gydmeithion. er dwyn yr eryr iddo ef. ag addo a wellay arno gyda hynny a wnaeth. ag addo hynny a wnaeth y marchog. a chael yr eryr ar cruwed yn y gist blwm. a chael y hwedl dyrogan gydag ef. a ddywedassai fayr. Ag wedi darllen or marchog yr ystori honno. meddwl a wnaeth mae llai pechod oedd iddo dori i lw wrth y paganied pegan. na gwneythyr kolled ir kristynogion yn dragywyddol. a roi an ne . . . fendigedig or nef yn wylo anffyddlonion ag ankristynogion a dyfod a wnaeth i ynys brydain ar eryr. a roi i Henri frenin ag erchi i

gadw ymhlith yr uchel greirieu. ag nas rodday at neb. nes dyfod rybydd y gan Dduw fal y harchay fayr yn yr yscrifen. ac felly y gwneythbwyd. ar trydydd ai kymerth trwy ddwyfol rybudd yn y ddegfed vlwyddyn oi oed yn y deyrnas. ag wedy hynny ni wyddys pale i ddaeth etto hyd pan welo i arddangos. ac velly y terfyna ystoria yr olew bendigedig.

LLYMA DDECHREU YSTORYA GWLAT IEUAN VENDIGEIT.

LLYMA lyvyr a anvones Brenhin yr India y Amherawdyr Constantinobyl. yn yr hwnn y dyellir llawer o amra-
vaelonn betheu odidawg. ag ynddaw y mae petheu newydd. a phetheu ny chlywyspwyt yn llyvreu ereill eiroet ag ny cheffir. A llyma grym y llyvyr hwnnw.

I.—Ieuan offeirat o gyvoeth a nerth Duw yn Arg-
lwydd ni Iessu Grist. Brenhin y ddayrawl vrenhines.
ag Arglwydd yr Arglwyddi. yr gwr y sydd yn lle Duw.
nyt amgen y lywawdyr Rufein. y sydd yn anvon annereh
a llewenydd o rat pryddest. a thrwy hynny gann
ysgynnu ar betheu a vont uwch. ef a venegit wrth yn
mawrwrdaeth ni y carut ti yn ardderchowgrwydd ni ar
amled yn goruchelder ni. A ni a adnabuam drwy yn
negeswas ni y mynit ti anvon yn ni petheu brywys a
rei digrif. ag val yd wyf ddyn i. da yw gennif hynny.
Ag or petheu einym nynheu gan yn negeswas ni nynheu
a anvonwn petheu ereill y titheu. ag ni a anvonwn ag a
ddamunwn wybot a oes gennit ti ffydd yawn y gyt a
ni. ag a gredu yn hollawl yn Harglwydd ni Iessu
Grist.

II.—Pann adnappo y rei einym ni yn bot ni yn
ddynyon. y tebyg dy Roegwyr ditheu dy vot ti yn Dduw.

eissoes kann adwaenam ni dy vot ti yn varwawl. a darestwng o honat ti y dynawl lygredigaeth. o sit arnat ti eisseu dim o betheu a berthynant ar lewenydd. hysbyssa di trwy dy negeswas ti. ag o gynedig rybucheiddrwydd yn haelder ni. ti ae keffi. Kymer di yr anrec honn ym henw i. ag arvera di o honei. a nynheu yn llawen a arverwn oth anregion titheu. hyt pann vo velle yd ymgadarnnhaom yn nerthoedd ni wers dra gwers. ag yn arwyddon it ar hynny. meddylia di ag edrych or mynny dyvot at y genedyl yd henym ni o honei. ni ath ossodwn ar y petheu mwyhaf yn yn llys ni. ag velle di a elly arveru on amled ni. ac or petheu amhyl sydd yn yn plith ni. ag o mynny ymhoelyt drachefen. ti a ymhoelu yn gyvoethawg. Coffa hagen y petheu newyddaf. sef yw y rei hynny dy ddiwedd. ac ny phechy yn dragywydd.

III.—O mynny hagen adnabot yn mawrwrddyaeth ni. ag ardderchowgrwydd yn goruchelder ni. ac ym pa direded yr arwyddocka yn gallu ni. dyall ti. a heb petruster cret ti vy mot i yn Ieuan offeirat. Arglwydd yr Arglwyddi. yn raculaennu holl vrenhinoedd y ddayar. o nerth a gallu yn holre oludoedd vry yssydd y dan y nef. Deuddec Brenhin a thrugeint y ssydd yn trethawl ymi. Minheu a roddeis ovunet vy mot yn Gristawn. gorchygnernth yn rybucheiddrwydd ni yw. y hamddiffyn ae cynnal on cardodeu ni. Goddunet hevyd yw gennym ni gofwy bedd yn Harglwydd ni y gyt allu mawr. megys y gwedda y ogonyant yn mawrwrddyaeth ni ddarestwng ag ufyddhau gelynyon croc Crist. a dyrchafel y enw bendigedig ef. ag y kerdda yn tir ni or India eithaf. yn yr honn y mae corff Thomas Ebostol yn gorffwys. a thrwy y diffeith yd ymystyn y gorllewin yr heul. ag yr ymhoel ar wyr y Vablon diffeith gyr llaw twr Babilon.

IV.—Deuddeg Brenhindref a thrugeint a wassanaetha yn gaeth yni. ag odit o rei hynny y sydd yn Gristonogyonn. a phob un o honunt un y sydd ae brenhin trwyddi ehunan. a rei hynny oll y sydd trethwyr yni. yn yn tir ni y genir anifeileit. eliffeit. a dromedharu.

a chameleit. ag ypotamy. a chocodrilli. a metagalinarii. Cametenirii. Ownsirete. Panthere. Onagri. Llewot gwnnyon a chochyonn. eirth gwnnyon. a mwyeilch gwynnyon. keilogeu redyn mudyon. Griffones. Tygres. Lamie. Jene. Boves agrestes. Sagitarii. dynyon gwyllt. dynyon a chyrnn arnunt. chorniti. correre. Satiru. a gwragedd or un ryw genedyl a honno. Pigmei. cenofali. Kewri a deugein kufyt yn y huchet. dynyon unlllygeidiawc. a cyclopes. ar ederin a elwir ffenix. a hayach hollre genedyl anifeileit or y sydd y dan y nef. Amyledd yssydd yn yn tir ni o laeth a mel. yghyfeir arall yn yn tir ni. nyt argywedda neb ryw wenwyn. ny chrogleissa llyffan. ni chwibana seirff ymywn llyseu. ni a allant anifeileit gwenwynig presswylaw yno. na gwneuthur argywedd y neb. Ymplith y ryw genedyl a elwir y Pagannyeit drwy neb un vrenhindref yni. y kerdda avon a elwir Idon. ar avon honno. wedy y del o paradwys. a gerdha yn afleu drwy y vrenhinyaeth honno oll o amravael gerddedeu. ag yno y keffir mein anny-anawl. a llyma eu henweu hwy. Smaragdi. Saphir. Carbunculi. Topazion. crisoliti. Onichim. Berilli. Ametisti. Sardine. a llawer o vein gwerthvawr ereill.

V.—Yno y genir y llyssewyn a elwir Affidos. Pwy bynnag a arwedho gwreidd y llyssewyn hwnnw gantaw. ef a ffy yr yspryd drwg y wrthaw. ag a gymell arnaw ddywedut pwy vo. a phwy y enw. ag wrth hynny ny leveis yr ysprydoedd drwg yn y lle hwnnw lygru neb. Ym Brenhinyaeth arall yni y tyf yr hollre pybyr. ag y kynnullir. ag y kyfnewidir wynt yr gwenith. a chrwynn. a brethyn a ymborth dynyon. ar tiredd hynny tiredd coedawg ynt megys helygog dew. ag yn llawn oll o seirff. a phann aeddveth y pybyr. y doant y pobloedd oll or brenhinaethau nessaf. ag a ddygant gantunt us a mynws. a gwrysc sych. ac yr enynnant y coet gylch o gylch. a phann vo dirvawr wynt yn chwythu y dodant tan o vywn ag o vaes yr coet. hyt na allo un or seirff vynet y maes. ag velle y mywn y tan. wedyr ennynner yn gadarn y bydd marw y seirff oll. onyt y rei a gaffa

y gogofeu. A gwedy y darffo y tan oll y deuant pawb. a gwr a gwreic. a bychan a mawr. a phyrch yn y dwy-law. ag y doant yr coet. ag y byryant y seirff oll y maes or coet. ag y gwnant gruceu uchel o honunt hyt yr awyr. A gwedy y darffo uddunt ysgytaw y mynws hwnnw. y sychir y grawn a gynnuller o blith y briwydd hynny. ag y berwir y pybyr. Pa ffurf hagen y berwir ny edir y ddyn gwlat arall y wybot.

VI.—Ar coet hwnnw sydd ossodedig y dan vynydd Olimpy. ag oddyno y mae ffynnawn ardderchawg yn dyvot. a phob ryw vlas y ssydd ar y dwfyr hwnnw. a symut y vlas a wna ym pob awr or dydd ar nos. ag oddyno nyt pellach noc ymdeith tridieu y wrth Paradwys. or honn y gyrwyd Addaf o honei allan. Pwy bynnag a yfo o ddwfr y ffynnawn honno ar y gythlwg. ny ddaw klevyt iddaw allan or dydd hwnnw. ag yn dragwydd y bydd un oedran degmlwydd ar hugeint. Yno hevyt a mae mein a elwir midiosi. a rei hynny a ddwg eryrot parth ag attam ni. a thrwy y rei hynny yd atnywockaant hwy. ag y caffant y lleufer gwedy as collont. Pwy bynnac a arwedho y maen hwnnw ar y law. ny ddiflyccya lleufer vyth iddaw. ac or mynn ymgelu. ef a wna nas gwelho neb. Ffo cas a wna y wrth pawb. ag annog kyfundeb. a gwrthladd kyghorvynt. Llyna hevyt beth ryvedd y ssydd yn gwlat ni y gyt a phetheu ereill. Mor tywawt y sydd yno. ar gro yn kerddet heb ddwfr. ag ef a leinw yn tonneu megys mor arall. ag ny orffwys vyth. ag ny ellir vynet arnaw ar veis. nag o un wedd arall. na phyrw tir y sydd or parth draw iddaw. ny ellir o un ffordd y wybot. Ef a geffir hagen y parth arall attam ni amryfael genedyl o byscawt kefelysset. a chystal ag na welas dyn eiroet y kystal.

VII.—Y mae hevyt ar ymdeith tri diwarnawt or mor hwnnw ryw vynyddedd. y daw avon o honunt o vein. a hynny yn redeg megys dwfyr. a thrwy yn tir ni y ret hyt y mor tywawt. Ag wedy el yr avon yn y mor y difulanna y mein hyt na welher vyth o hynny allan. Tri diwarnawt yn yr wythnos y kerddant ag y

llithrant y mein. rei mawr a rei bychein. ag y dygant gantunt rei wydd hyt y mor tywawt. a thra vo yn kerddet ny eill neb vynet drosti. y pedwar diwarnawt ereill y keffir ffordd. Llyma ryveddawt arall. y sydd yno gyr llaw y diffeith yn emyl y mynyddedd ny phreswyla neb yno. y mae avon y dan y ddayar. ac ny cheiff neb ffordd iddi onnyt damwein. ef a egyr y ddayar weitheu. a phwybynnag yna a vo yn kerddet heibyaw. ef a geiff ffordd ir avon. ag ar ffrwst y mae rhaid iddaw kerddet. rac attoeth cayu y ddayar arnaw. a pha beth bynnag or tywawt a ddycko gantaw. mein gwerthfawr vyddant. a gemmeu. Ar avon honno a gerdha hyt y mywn avon arall moe no hi. ag yn honno nyt oes dim or gro nar tywawt. namyn mein gwerthvawr. ar avon honno yd a dynyon y wlat honno iddi ag y tynnant. ag y gantunt y dygant odyo amyledd o vein gwerthvawr a gemmeu. ag ny lyvassant wy werthu y rei hynny pann y mynaccont yn gyntaf yn ardderchogrwydd ni. ag or mynnwn ninneu hwy ymplith yn heurgrawn ni. ni ae kymerwn. ag a roddwn uddunt hanner y gwerth. Os ny mynnwn ynheu. rydd yw uddunt wy y gwerthu yn y lle y mynnont. Ef a vegir meibon yn y wlat honno wrth geissaw y mein megys y gallont vot yn vyw dan y dwfyr tri mis neu pedwar.

VIII.—Y parth draw yr avon veinawg honno y mae deg llwyth or Iddeon. kyt tebycont wy eu bot yn vrenhinedd. eissoes keith yni ynt wy. a threthwyr yn ardderchogrwydd ni. Y mywn brenhinaeth arall yni. gyr llaw y lle y bydd yr ynys. y mae pryvet. a elwir yn yn ieith ni Salamandre. Ar pryvet hynny a allant vot yn vyw namyn y mywn tan. a chrwyn a vydd yn eu kylch megys crwyn y pryvet a wna y Sidan. a nyddu y rei hynny yw gweith arglwyddesseu yn llys ni. ag o hwnnw y gwneir pob ryw arver yn yn ardderchogrwydd ni. Ar dillat hynny ni ellir eu golchi namyn y mywn tan mawr kadarn. yn eur ag aryant. a mein gwerthfawr. a dromedaryeit a chameleit y mae amylder yn eglurder ni. Ni bydd ychennawg neb yn

yn plith ni. dyn got ny cheffir yno. pawb o ddynion gwlat arall. nyt amgen gwesteion a phererinyon a ervyll yn ynowster ni. Lleidyrr na threisswyr nag aghawr ni cheffir yn yn plith ni. nyt oes neb ryw gynghorvynt yn yn plith ni.

IX.—Amyledd o bob ryw oludoedd y ssydd yn dynyon ni. nyt amyl meirch yn plith ni. a meirch dielw vyddant. Ni thebygwn ni neb ar y ddayar kyffelyb yni o oludoedd. Ban elom ni aryfel yn lly yd erbyn yn gelynyon teir croc ar ddeg mawr ardderchawg. gwedy eu gwneuthur o eur ag aryant. a mein gwerthvawr ynddunt. un ym pob kerbyt yn lle arwyddon rag yn bronn ni a barwn eu harwein ag yn ol pob un ohonunt. Deuddeg mil o wyr arvawg. a chan mil o bedyt o wyr ymladd heb a vo wrth y pynn vil. ag ynkyllch dwyn bwytt a diawt. Pan gerddom nynheu hagen ar yn heddwch rac bronn yn mawrwrdaeth ni. y racvlaena crog brenn heb ysgrythyr yn y byd arnei noc o eur noc o aryant. hyt pann cof del yni yn preswyl dioddefaint yn Harglwydd ni lessu Grist. a llestyr yn llawn o bridd. hyt pann adnappom ni mynet on cnawd ni yn y briawt vonedd. sef yw hynny yn bridd. a llestyr arall yn llawn o eur a ddygir rac yn bron hyt pan ddyallo pawb yn bod ni yn Arglwydd yr Arglwyddi.

X.—Or bob ryw oludoedd or y sydd yn y byd yd amlha ag y racvlaena yn mawrdaeath ni. Ni ddyweit neb gelwydd yn yn plith ni. ag ni eill neb y ddywedut. a phwybynnag a ddywetto gelwydd dan y wybot iddaw. ar hyt y byd marw. ag ny delhir adlo ymdanaw. Pawb o honam ni a erlynn y wironedd. a charu a wna pawb o honam ni y gilydd. wers tra gwers. ny wledycha neb ryw bechawt yno. Pob blwyddyn yd awn ni y pererindawt yr lle y mae corff Daniel Prophwyd. a lluoedd mawr y gyt a ni y Babilon diffeith. a hynny yn arvawg. o achaws aniveileit a elwir tygryddot. a ryw seirff ereill a elwir deviles. Yn yn gwlat ni y dellir ryw byscawt. ag o waet y rei hynny y lliwir y porffor gwerthussaf.

XI.—Llawer o leoedd y sydd yni. kenedylaeth

ddewraf yn y byt. a hagr. Ni a arglwyddockawn y kenedloedd a elwir Amazoneit. a Bragmanyait. Y llys y presswyla yn ardderchogrwydd ni ynddi. a wnaethpwyt ar ansawdd a chyffelybrwydd y llys a urddassawdd Thomas Ebostol y Wyndofforus brenhin yr India. ae yspoydeu ae hadeiledigaetheu yn hollawl kyffelyb yw iddi. Pyst y neuadd ae hystyffyleu ae phethyneu a hennynt o ryw brenn a elwir cethim. Toat y neuadd a henyw o ryw lysseu a elwir hebenus. sef achaws yw hynny hyt na aller o neb môdd yn y byd y llosgi. Ar y kyrreu eithaf ar pen y neuadd honno y mae deu aval o eur. ac ym pob un ohonunt y mae maen gwerthvawr a elwir carbunck. hyt bann oleuhao yr eur y dydd. ar mein y nos. Y ranneu mwyhaf or neuadd a henynt or mein a elwir Sardonici yn gymysgedig a cerastes. sef achaws yw y hynny. hyt na allo neb yn lledrat ddyvot a gwenwyn gantaw y mywn. Petheu ereill or neuadd a henyw or llysseu a elwir hebenus. Y ffenestri a oeddynt o vein cristal. Y byrddeu y vwytta arnunt yn yn llys ni. rei o honunt eur ynt. ag ereill o vein gwerthvawr Amestic. Yr ystyffyleu a gynneily byrddeu o ascwrnn morvil ynt. Rac bronn yn llys ni y mae heol. yn yr honn y gnottaa yn gwironedd ni y edrych ar ymladdwyr yn ornest. Penn y neuadd ae pharwydydd a henyw o onichino. sef achaws yw hynny. hyt pan gychwynno hynny yn ymladdwyr o nerth y mein. Yn y neuadd honno ni ennynnir goleuat y nos. namyn a vacco yr ireit gwerthvawr a elwir Balsamwm.

XII.—Yr ystafell y gorffwys yn goruchelder ni ynddi. a gyweirwyt o weith curyfedd. a hynny o eur. a phob ryw vein gwerthfawr or byt. ytmus. achos ragor maen onichinus yn lle goleuat. Ygkylch hwnnw y gwneir gweith pedryfual kymeint ag ehunant hyt pann vo o nerth y rei hynny yd ardymherer enwiredd y maen onix. Ireit gwerthvawr a lysc yn wastat yn yr ystafell honno. Yn gwely ni a henyw o saffir o achaws nerth diweirdeb. Gwragedd teckaf yn y byd y sydd yni. ag ny ddoant attam namyn pedeir gweith yn v

vlwyddyn. o achos etiveddu. a gwedy hynny yd ymhoel pob un yn y lle yn gynnyachet a bersabe y wrth Dafydd.

XIII.—Un weith yn y dydd y bwytteir yn yn llys ni. ag ef a vwytta beunydd ar yn bort ni ddeg mil ar hugeint o ddynyon. heb a el ag a ddel o westeion. A rei hynny oll a gymerant y cost oc yn llys ni ag ar veirch. ag ar petheu ereill. Y vort honno a henyw or gwerthvawr vaen a elwir ysmarl agdus. a honno y mae deu ystyphwl yn y chynna o Ametist. nerth y maen hwnnw yw ny at heb y veddwi. tra vo yn eistedd arnaw. Rac bronn amhmogeu yn neuadd ni gyr llaw y lle y mae yr onestwyr. y mae discwilua ddirvawr y huchet. ag y dringir iddi drwy pumb gradd ar hugeint a chant. ar graddeu hynny. rei o honunt a henyw o vein porffiret gwedy kyffmycu o waet seirff ag ireit alabawstrwm. y trayan issaf y rei hynny a henyw o vaen cristal a jaspis. a sardun. a rann arall uchaf a henyw o ametist ag ambra a jaspis a sardonic a phanthera. Y ddiscwylva honn a gynnhelir o un post. ag ar hwnnw y bydd bas. sef yw hynny ryw weith maen a elwir velle. ag ar y bas hwnnw dwy colofon. sef yw y rei hynny breicheu. ag ar y rei hynny bas. ag ar honno pedeir colofon. ag elchwyl bas ag ar honno un vreich ar bymtheg. ag velle y kerddir ar y gweith yn y ddelher y ryvedi pedeir colofon a thrugeint. ag oddyna y lleiheur rif y basseu. ar colofneu hyt pann ddelher ar un. a hynny gan ysgynnu y vynydd megys yd amlhawyd gynt yn ysgynnu hyt ar pedeir a thrugein.

XIV.—Y colofneu hagen ar baseu o un ryw genedyl vaen gwerthvawr ynt. ar graddeu yd ysgynnir drwydd-ynt yn goruchelder. y golofon uchaf y mae discwylva yn ossodedig o ryw gelvyddyt radlawn. hyt na eill neb yn yr hollre tir y sydd darystyngedig yn ni. gwneuthur dim yn hollawl na thwyll na brad. na chyfarwyddon yn yn erbyn ni. neu y rei einym ni. na welher or discwylua honno yn amlwg. ag eu hadnabot pwy vont na pheth a welhont. Ef a vydd yn wastat yn cadw y ddiscwylva honno teir mil o wyr arvawc ddydd a nos. rac o ddamwein gallu y thorri neu y bwrw yr llawr.

XV.—Pob mis yn y vlwyddyn ef a vydd seith brenhin yn gwassanaethu ym pob un o honunt yn y urddas. ag o tywyssogyon ddeu a deugeint. O ieirll un ar bymtheg a deugeint a thrychant. Y ryfedi hwnnw a vydd yn wastat ar yn bort ni. heb y rei a vo gossodedig yn amravaelon wassanaetheu yn yn llys ni. Ar y bort ni y bwyttaont beunydd. ar y deheu ddeu-ddeg archescob. ag ar y llaw asseu ugein escob. a phedriarch or lle y mae bedd Thomas Ebostol. ar gwr y sydd yn lle pab.

HYSTORIA IDRIAN AMHERAWDYR AG IPOTIS YSPRYTAWL.

I.—LLYMA y Llyver a elwir Ipotis. sef yw hynny Doethineb Yspritawl. Pwy bynac a vynno dyscu doethineb ag yspritolion orchestion. gwrandawed ar yr ymdhidhan ar amovyn a vu rhwng Epoptes ar Amherawdyr anghredadyn gynt oedh yn Rhuvein Vawr. a hwnnw a alwyd Adrian Amherawdyr. Sef y doeth mab adhwyndeg ag yspryt nefawl ynddaw. a gostwng ar dal ei lin ger bronn yr Amherawdyr a chyfarch gwell iddaw a oruc y mab o garedigawl lewenydd. Ar Amherawdyr ai hattebodd drwy uvylltawl waredog-rwydd. ac a ofynnodd iddaw y pa le y pann doethoedd. Ar mab a ddywawt. neur deuthum y wrth vy mam am tad yssydd oruchaf Justus. y ddyscu dynyon anneallus ansynwyrol. Poet cyflawn vych ditheu o gyfreitheu Duw ai ddoethineb. Pwy sy ddoeth. eb yr Amherawdyr. Doeth yw. heb y mab. y neb a amochelo rac pechodeu marwawl. ag a ennillo nefawl drugaredd. Oth gyfarchaf vab. heb yr Amherawdyr. Pwy yw dy enw di. Epoptes ym gelwir eb y mab. o achaws gwybot o honaf gyfarwyddyt nefawl. Dywet ym vab.

eb yr Amherawdyr. beth yw nef. Rin a dirgelwch Duw. Py beth yw Duw. eb yr Amherawdyr. Duw sydd heb ddechreu iddaw. ag a vydd heb ddiwedd arnaw.

II.—Yr Amherawdyr a ofynnawdd yr mab. Canwyf mor anhyspys. dywat pa air gyntaf a ddoeth o eneu Duw. Y map a ddywot. y mae evengil Ieuan yn testu mae In principio erat verbum. sef yw hynny. yn y dechreu yd oedd y geir. sef yn y Tad Dduw yr oedd y mab. canys geir Duw oedd y mab. a chyt ar geir yd oedd y Tad ar Mab ar Yspryt Glan. ar teir person yn y Drindawt. ag yn un Duw. ag ni ddigawn yr un o honunt vod ywrth y gilydd. Yr Amherawdyr a ddywat yna. O vab teg. ti a vuost yn y nefoedd. Bum heb ef. By sawl nef yssydd yr hollgyvoethawg Dduw. Seith nef y maent. ag yn y nef goruchaf ysydd y mae y Drindawt o nef. y Tad ar Mab ar Yspryt Glan. ar teir person val y dywetpwyd uchot. Y maer Drindawt y Tad ar Mab ar Yspryt Glan yn un ac yn dri. ag ni ddigawn neb lleyc na yscolheic ddyall veint y llewenydd yssydd yno. hyt pan yspeiler oe lewenydd dydd brawt.

III.—Yr eil nef yssydd is o radd dann hynny. ac yno y mae llewenydd a digrifwch cymeint. mal na ddigawn neb ei draethu. Y drydedd nef yssydd yn llewyrchu mal grisial llewychedic. yn llawn o lawenydd damunedic. o achwysson perigloryon. a gwryfon. achonffessorieit. yn canu moliant a gwasanaeth y Dduw hollgyvoethawc or nef. Y bedwaredd nef ywr nef eurawl. yno y mae llewenydd ysprytawl. ac amra-vaelion mein gwerthvawr rhinweddawl. a phlas gosso-tedic ynghyfeir y rhai tlodion. a rhai gwirion. ar gweniaid. ac yno digrifwch heb dristyt. ac iechyt heb ddolur. a goleuni tragwyddawl heb dywyllwch. Y bumed nef hirvaith a llydan yw. lle y mae dwyvoliaeth ysprytol. a christianogawl verthyri. a dioddefeint Crist. ac ony bei ei ddynolyaeth ef ai ddioddefeint. neur athoedd y byt ar gyfyrgoll y gyt.

IV.—Y chwechet nef ywr ecclwys lan gatholic. yn

lle mae bydhinoedd dwyvawl yn canu dedhvawl wasanaeth yn herwydd eu hurddas y Dduw. ag yn llawn o engylyon yn kanu molyant y Dduw hyt ddydd a nos heb orphwys. Y seithvet nef yw Paradwys. medd yr ystoria. yno y bydd yr eneiteiu yn gorphowys. pann ddarffo eu purhau o boeneu purdan yn gwbyl ac yn ddiramgwydd tragwyddolter. Llyma. heb y mab wrth yr Amherawdyr. y seith nef. y maent yn eiddaw ein Iachawdur ni Iessu Grist. Yr Amherawdyr yna a ovynnawdd yr mab. pa sawl crefydd angelyon yssydd yn y nef. Dec heb y mab. Y maent yn y nef o engylyon naw crevydd. Cyntaf yw Cherubim. Sef yw hynny. angel y kanhorthwy. yr eil yw Seraphin. ar trydydd yw throni. Y pedwerydd yw dominationes. neu arglwyddiaetheu. ar pumet yw tywyssogaetheu. ar hwechet yw meddianneu. ar seithved yw nerthoedd. sef yw hynny rinweddawl grevydd. Ar wythvet yw engylyaeth. ar nawvet yw archangylyaeth. ar ddegvet yw crevydd cnawdawl. ag o honunt cyflawn vydd y plas. A nef arall yssydd islaw hynny. a golles Lucifer am y gamsyberwyt. ag yno y bydd dynyolyaeth ysprytol bendedic. yn tywyssawc kyfyawn ni.

V.—Yna y govynnawdd yr Amherawdyr yr mab. Pa beth a wnaeth Duw y dydd cyntaf. Cyntaf y goruc ef engylyon nef. ag archengylyon. a hynny a oruc ef ar ddyw sul. Dyw llun y goruc ef yr wybren. ar lleuat. ar heul. ar syr. y roddi goleuni ohonunt. a dyw mawrth y gwnaeth Iessu y moroedd. ar tiredd ar ffynhoneu. ar dyfroedd hallt a chroew. y ardymheru y ddayar yn galet. ac yn nowsaidd er tyfu coedydd a llyseu ar glaswellt. a phob peth ffrwythlon daearol. Dyw mercher y goruc ef y pysgot yn y dyfroedd. ar ednot yn yr awyr y ehedec. ac erchi uddynt vynet o gylch y byt oll. y gynhorthwyaw y ymborth y gnawdolion ddynion. A dyw ieu y gorug Crist yr holl yscrubyl y tir gwyllt a dof. a rhoddi tiroedd a mynyddoedd a bywyd daearol uddunt. y nerthu ymborth yr dynion plant Adda. ac erchi uddunt troi dynyon y da presennawl. Dyw Gwener y goruc

ef Adda ar ei lun ai ddelw ehunan. a doddi enaid yddaw a rhat yr Yspryt Glan. ai wneuthur yn arglwydd ar paradwys. ag o asen y Addaf y gwnaeth Eva. ac ai rhoddes yn gymhar yddaw ymharadwys. A dyw Sadwrn. wedy meddylaw o honaw bob peth. y bendicodd ef y weithredoedd. trwy ewyllys da. oedd yn uchel ag yn isel. ag erchi uddunt amlhau pob un yn y van ohonunt. Dyw Sul rac wyneb y gorffwyssawdd Duw. brenhin nef a daear. ac a erchis y bob dyn ar a vynnai rann oi weithredoedd ef. gymeryd yn ei gof orffwys y dydd hwnnw o hynny hyd dydd varn. ac ymogli rac pechodeu marwawl. a gwasanaethu Duw ar ecclwys lan gatholic.

VI.—Hyn a ddichawn bot yn wir oll a ddywedi di ymi. a dywedi di ymi pwy ywr gwr ny anet ac a vu varw. Y mab a ddywawt y mae Addaf a roddes Duw iddaw vywyt ym paradwys. ac ae gwnaeth oe law ehun. Yr Amherawdyr yna a ofynnawdd i'r mab drwy lewenydd a wyddiat ef o ba sawl amryfal defnydd y gwnaethpwynt cnawt dyn ohonunt. Y mab a ddywawt. y mae seith defnydd. nyt amgen. pridd a dwfyr. awyr. tan. heul. gwynt. a mein gerllaw y mor. a hevyt or yspryt glan. Or pridd y gwnaethpwynt cnawt dyn. ag or dwfyr y waet. or tes y wres ai anian. or awyr y synwyr. or heul ei galon ai olwc ai gampeu da. or mein ei escyrn. or gwynt ei anadl. ai eneid o rat yr yspryt glan. Ar neb a vo ynddo y rhann vwyaf or ddaear. amdrwm ddiawg gystuddedic vydd ei veddwl ai weithret oherwydd annyan ddaerawl. ag amdrwm ei veddwl ae weithred.

VII.—Ar a vo mwyhaf y defnydd ynddaw or dwfyr morawl a vydd llafurus trablyddus. gyghorvynnus. chwenychus am tir a dayar a golud presennawl. a hynny vydd palledic iddaw wrth y reit or diwedd. o achos vot yn kynnebic golut dayarawl y lanw a threi. herwydd anwadalrwydd. Pwybynnag a vo ynddaw y defnydd mwyhaf or gwynt. ef herwydd annyan a vydd amyskawn a gorwyllt yn y gallonn. ag yn y veddwl. o ddywedut anosparthus eirieu. heb ddyall heb synwyr ynddunt. Ar neb a vo ragor yndhaw o ddefnyddyeu yr awyr.

herwydd annyan, doeth a synhwyrol a chanmoledic vydd ei eir ai weithret. Ar neb a vo ynddaw y rhan vwyaf or heul, aruthyrgryf ac amhwyllog vydd, a gwresawc ymyscawn ac efurivet. Ar hwn a vo ynddaw ragor or tan, glew a thanbaid ac ymladdgar vydd, a gwresawc ei gnawt. Ar hwn a vo ynddaw ragor o ddefnydd y maen, ef a vydd gwastadawl ei veddwl ai weithret, a da vydd ei synwyr ai gof, a chywir ei air ai weithret, a da vydd mewn llavurboen, a glas vydd lliw ei gnawt. Ar neb a hanffo ynddaw vwyhaf o ddefnydd y gann yr yspryt glan, ef a vydd kyflawn y gallonn o veddwl da a geir prudd, a gweithret dda kyfyawn wrth dlawt a noeth, a charu Duw, a gwneuthur gweithredoedd da a wna, ac amrafaelon benydyeu.

VIII.—Yr Amherawdyr a ovynnawdd yr mab, pa beth oedd mor, y mab a ddywawt mae ffordd wylltveith y cherddet, ti a elli vynet ynddaw kynngybellet ag na ddelych byth dracheven yr tir. Oth kyfuarchaf vab synnhwyrwl, heb yr Amherawdyr, py amser y gwnaeth Addaf y kam y gyrwyt ef oe achos o paradwys. Y mab a ddywawt mae rhwng awr anterth a hanner dydd y colles Addaf ei valchder, ag y gyrrawdd agel cannhorthwy ef a chleddeu awchlym gloew tanlyt y ddiffeithwch ynial, y wledychu byth ef ai eppil yn dragwydd y mewn gofeilueint, a gouut engiriawl.

IX.—Truan vu y Addaf, heb yr Amherawdyr, bot yn gyffolet a hynny, py sawl pechawt a oruc Addaf, pan gymmerth ef cnawt yn ryeeni ni. Seith pechawt marwawl gyt ae ragoreu, heb y mab, a gogelet pawb racdunt, sef ynt y rhai hynny, syberwyt, lleiddiat, kamgret, glythineb, kynghorvynt, llesgedd, a diogi, a lledrat. Pa ddelw y gwnaeth ef y seith bechawt ar unweith. Ynkamsyberwyt y pechawdd Addaf, balch ac angharedic vu pan wnaeth ef ewyllys y cythreul, a thorri gwaharddon Duw. Lleiddyat dogyn oedd ef pann laddawdd ei eneit ehun, ai eppil yn ei ol. Agkredadwy oedd ynteu, o achos iddaw wneuthur gorchymynheu y kythreul, a chyfulenwi y holl ewyllys. Y glythineb y pechawt ynteu, yn honnedic, pann lewas

ef yr afal a waharddawdd Duw rac ddaw. ag rac y wreic. Kynhorvynnus chwennychawl oedd ynteu. pann chwennychawdd moe noc a oedd reit iddaw wrthaw. ag ef yn meddu yr holl baradwys.

X.—Lleider oedd ynteu pann gymerth yr afal gwarddedic oddiar Dduw. a dylyedus oedd iddaw ddi-oddef angheu am y ledrat. Diawc vu ef panna allodd godi oddiyno. gwedy yr oer weithret hwnnw. ony dhaeth Duw ehun atto. a gofyn yddaw. beth a wney di weithon. Ynteu a ddywawt. arglwydd mi ath glywaf yn dywedut yn eglur. ac ydwyf yn annobeithyaw am dy welet. Yno y govynnawdd Duw y Addaf. paham y gorugeisti ti hyn o weithret gwaharddedic. Addaf a ddywawt wrth Dduw. Eva vyngwreic a roddeist yn gymar ym. a erchis ymi wneuthur hynn. Eva a ddywawt yna. y neidr heb yr hi. a wnaeth ym wneuthur y gweithret hwnnw. ag am hannoges. ag am twyllawdd. Yna y govynnawdd Duw yr neidr. paham bryf budyr uffernawl y pereisti udduntwy bechu val hynn. Y neidr kythreulawl a ddywawt yna wrth Dduw. kenvigen oedd gennyf veddu o honuntwy ar lewenydd paradwys. yr hwnn a gollais i am vynkamsyberwyt. Yna y dywawt Duw wrth Addaf. o achos dy gamweithret. ti a lewi dy ymborth drwy chwys a llavur a gwres ag oerfel or dydd hwnn allan. ag oddyna y dywawt wrth Eva. am dy gam annog ditheu ar y pechawt hwnn. titheu a vyddi dan oruchgwr a chystegeu govalus. dan amarch a gofal. ag a ddygy ffrwyth drwy ronan a chwynfan. a gloesion angyf gofalus. ti a chwbl oth eppil or dydd hwnn allan.

XI.—A gwedy hynny y dywat Duw hollgyvoethawe wrth y kythreul oedd yn rhith neidr. tydi bryf uffernol wyt yn gwneuthur provedigaetheu ar ddynon. ag am hynny ti a ymlusgi ar dy voly o hynn allan. a phawb or ath welo a fydd ofnawc rhagddot. ac a vydd dygasoc yti. hyt pann ddelych y bervedd y ddayar. Ac yna y dywawt Duw. morwyn addvwyn a enir ar hynt. a honno a ddistryw dy holl allu di. ath holl veddyant y gyd. Yn y modd hwnn gwledychawdd Addaf ddeuddeg

Subscribers.

- Armitage, Rev. Edw., Rome.
 Asher, Messrs., & Co., London. 2 copies.
 Barnes, Rev. Wm., B.D., R. Came, Dorset.
 Barnwell, Rev. E. L., M.A., Melksham.
 Beale, W. J., Esq., Bryntirion. 2 copies.
 Bennett, N., Esq., Treveglwys, Montgom.
 Bradshaw, H., Esq., King's Coll., Cambridge.
 Breese, Edward, Esq., F.S.A., Portmadoc.
 Brexton, And. Jones, Esq., Mold.
 Brockhaus, J. A., Esq., London.
 Bute, M. H. Marquis of
 Cambridge University Library.
 Chetham's Library, Manchester.
 Copenhagen Royal Library.
 Cornell Univ. Library, Ithaca, N. York.
 Cowell, Professor, Cambridge.
 Davies, Rev. D. J., Merchant Taylors'.
 Davies, Rev. John, M.A., Hampstead.
 Davies, Rev. J., V. St. David's, Festiniog.
 Davies, Rev. J. E., R. Llangelyuyn, Mer.
 Davis, Lewis, Esq., Brynderwen.
 Denbigh, Rt. Hon. The Earl of.
 Edwards, Rev. Canon, V. Llanrhaidr.
 Elias, J. R., Esq., Pentraeth, Mone.
 Evans, Alwyn C., Esq., Caernarthen.
 Evans, Rev. D., V. Abergelle.
 Evans, Rev. D., Lledrod.
 Evans, Rev. D. P., V. Caernarthen.
 Evans, Rev. D. Silvan, R. Llanwrin.
 Evans, J. Bagnal, Esq., Temple.
 Evans, Rev. J. M., V. of Bistree.
 Evans, Stephen, Esq., Old Change, Lond.
 Evans, Rev. T. H., V. Llanwdwyn, Montg.
 Felix, Rev. J., C. Llanantffraid, G. C.
 Foulkes, Ven. Archden., R. Whittington.
 Foulkes, W. Wynne, Esq., Chester.
 Foulkes, J. G., Esq., Llwynymaen.
 Georg, H., Esq., Geneva.
 Göttingen Royal University Library.
 Griffith, J., Esq., Egremont, Liverpool.
 Grossherzogliche Bibliothek, Weimar.
 Guest, Dr. Edw., Principal, Caius Coll. Cambridge.
 Hamer, Edw., Esq., Abersychan, Monm.
 Harlech, Right Hon. Lord, Brogyntyn.
 Heaton, Rev. C. W., R. Aston Clinton.
 Heaton, Rev. H. E., V. Bettws yn Rhôs.
 Herbert, Hon. Mrs., Llanarth.
 Holland, S., Esq., M.P., Caerleon.
 Howell, Ab., Esq., Rhiewport, Montgom.
 Howell, D., Esq., Dolgrog, Montgom.
 Hughes, R. H., Esq., Kinmel, St. Asaph.
 Hughes, Rev. T. J., R. Llanbedr, Dyff. Cl.
 Humphreys-Owen, A. C., Esq., Glansecern, Mont.
 Jenkins, R. D., Esq., Kilbronnen, Card.
 Jenner, Hen., Esq., British Museum.
 Jesus College Library, Oxford.
 Jones, R. E., Esq., Kevn Bryntalch, Mont.
 Jones, Erasmus, Esq., Angel-ct., Lond.
 Jones, John, Esq., Solicitor, Oswestry.
 Jones, J. H., Esq., Solicitor, Portmadoc.
 Jones, Wm., Esq., Glandenys, Lampeter.
 Joseph, D. Davis, Esq., Cardiff.
 Joseph, Joseph, Esq., Brecon.
 King's Inn Library, Dublin.
 Llanover, Rt. Hon. Lady. 2 copies.
 Lee, Rev. M. H., M.A., R. Hammer.
 Leighton, Stanley, Esq., M.P., Sweeney.
 Lewis, Rev. Canon E., M.A., R. Dolgelly.
 Lewis, Lewis, Esq., Newtown Hall.
 Liverpool Free Library.
 Lloyd, Howel W., Esq., Upper Chelsea.
 Lloyd, Chevalier, K.S.G., Weymouth.
 Lloyd, Rev. T. H., V. Nerquis.
 Londonderry, M.H. the Marchioness of.
 Longmans & Co., London.
 Mainwaring, T., Esq., Galltvaenan.
 Matthew, Rev. Prob. M.A., R. Llan-dysilio, Montgomeryshire.
 Mason, Rev. R. Wms., M.A., R. Llan-trisant, Mone.
 Miller, A. W. K., Esq., British Museum.
 Morgan, Rev. D., V. Penrhyn Dendraeth.
 Morgan, Edw., Esq., Machynlleth.
 Munich Royal Library.
 Nicholl, J. C., Esq., Merthyr Mawr.
 Oldfield, J. E., Esq., Bettws yn Rhôs.
 Owen, Rev. Elias, Ruthin.
 Owen, Rev. H. Davies, D.D., R. Trevedraeth, Mone.
 Owen, Rev. R. Trevor, M.A., V. Llan-gedwyn.
 Parkins, W. Trevor, Esq., Grosford.
 Parry, Rev. Henry, V. Llanvair-is-gaer.
 Parry, L. Jones, Esq., Madryn. 2 copies.
 Phillips, F. L. Lloyd, Esq., Penty Park, Pembrokeshire.
 Philipps, J. Roland, Esq., Temple, London.
 Pope, T., Esq., Q.C., Havod y Bryn.
 Powell, Thos., Esq., Taunton.
 Powis, Rt. Hon. the Earl of.
 Price, L. R., Esq., London.
 Price, Wm., Esq., Solicitor, Abergavenny.
 Pritchard, Rev. Hugh, Dinam, Mone.
 Pritchard, R. H., Esq., Tanycoed, Bangor.
 Powell, Ev., Esq., Newtown.
 Quaritch, B., Esq., London. 5 copies.
 Reade, Lady, Carreglwyd, Mone.
 Rees, Rev. Henry, V. Aberconwy.
 Reveley, H. J., Esq., Brynvgwin.
 Reynolds, Jon., Esq., Merthyr Tydvil.
 Rhys, Professor, Oxford.
 Richards, Brinley, Esq., London.
 Roberts, Rev. R., Bettws yn Rhôs.
 Roberts, R., Esq., Dep. Reg., St. Asaph.
 Roberts, R., Esq., Tremadoc.

SUBSCRIBERS—continued.

Roberts, Rev. Wm., Abergole.	Thomas, John, Esq., Pencerdd Gwalia.
Roberts, T. W., Esq., Newport.	Traberns, G. M., Esq., St. Hilary, Cow-
Savin, T., Esq., Oswestry.	bridge.
Sayce, Rev. Professor, Oxford.	Trübner, K. J., Esq., London.
Shelly, John, Esq., Plymouth.	Turner, Rev. J. J., Pentrecheilyn.
Sisson, R. J., Esq., St. Asaph.	University College Library, Aberystwith.
Skene, W. F., Esq., Edinburgh. 2 copies.	University Library, Tübingen.
St. Asaph, Rt. Rev. the Lord Bishop of.	Vaughan, H. F., Esq., London.
St. Asaph, V. R. the Dean of.	Williams, J. Buckley, Esq., Manuvon.
St. Asaph Cathedral Library.	Williams, Rev. Canon D., R. Castle C.
St. David's, Rt. Rev. the Lord Bishop of.	Williams, Gr., Esq., Treveilir, Mone.
St. David's College, Lampeter.	Williams, Rich., Esq., Solicitor, Newtown.
Stanley, Rt. Hon. Lord, of Alderley.	Williams, Rev. Robert, M.A., R. Llan-
2 copies.	beulan, Mone.
Stephens, Mrs. Thos., Marthyr Tydvil.	Williams, W., Esq., Princ. R. V. Coll.,
Stokes, Whitley, Esq., C.S.I., India	Edinburgh.
Council. 3 copies.	Wynn, Sir Watkin Williams, Bart., M.P.
Temple, Rev. R., H.M. Inspector of	Wynne, Mrs. Brownlow, Garthwryn.
Schools.	Wynne, W. W. E., Esq., Peniarth.
Thomas, Rev. D. R., M.A., V. Meiriod.	Wynne, W. B. M., Esq., do.
Thomas, Rev. T. G., V. St. Asaph.	Yale College Library, Newhaven, U.S.

THE GESTS OF CHARLEMAGNE.

The Gests of Charlemagne.

BEING A LITERAL TRANSLATION OF THE WELSH TEXT.

I.—WHEN Charles was on the eve of Whitsunday at Saint Denis, wearing the crown of the realm on his head, and wearing the sword of the kingdom on his side over the costly apparel; and the royal person and regal state embellished and rendered lovely the adornment in an especial manner. And thereupon the noble king said to his wife, who, he believed, earnestly wished and desired that he should be before all in that state. My dearest, quoth he, hast thou seen, or hast thou heard of any one, raised to the government of a kingdom, whose sword on his side is so becoming as mine, whose head is so nobly surrounded with a crown as mine? And she also, looking around her, answered too soon, after the manner of women. I have not seen, Lord, quoth she. I have however heard that there is one, whom if thou sawest him in royal adornment, all thy boasting would rest, in regard to the loveliness of his person. His nobility also would confess that they excel thine. And that indiscreet answer stirred up the king to indignation and wrathfulness, and most chiefly, because as many good men as were about her heard the speech. It is needful for thee, quoth he, to declare to me the king, whose excellency and nobility are as great as thou hast said. And we also will go towards him, so that thou mayest judge, and my good men also, when ye see us side by side, who is the most becoming of us. And it will not be without pain to thee for saying so, but by the speediest death along with thy lie thou shalt be dispatched. The queen became afraid, when she saw the king stirred up to wrath, and she endeavoured when too late to apologize for her foolish answer. It is not becoming, quoth she, that a light heedless thing, and unworthy of annoyance, should excite a grave noble man, and most chiefly when that did not proceed from ill will, or seriousness, but from the joking of love and of play. The one also, to whom I alluded, quoth she, I did not praise him, of his being more valiant than thou, but that he was more wealthy, and his hosts also more numerous than thine, as I understood. And after those words, the queen fell down on her knees before the king to implore his mercy. And she offered her oath, according to whatever law he pleased, that it was from play and jesting that she had said so much as she had said, and not from shame and disgrace. Whoever spareth not himself, quoth the king, but through falsehood will destroy

his life, that one is not worthy to obtain mercy. It is needful for thee, quoth he, to declare to me the king thou mentionedst. In what manner, quoth she, can one declare a king, whose like cannot be found? And then the king swore by the crown of the realm, being enraged in an excessive degree, that unless she named the king to whom she had alluded, her head would be immediately cut off with a sword. And when the queen heard the oath of the king, she knew that it was indispensable for her to name the king, to whom she had alluded, and she would have been better pleased if she had been silent about him. O honourable king, quoth she, give me protection, and leave to say. Hu the Strong, who rules over the empire of Constantinople, is the one I meant, whose power and wealth I have heard are so great, that no one can ascertain or compute them, beside God himself, who knoweth the number of the stars, and the sand of the ocean. Whose good men I hear are so numerous, and so gallant, that the men of no king, save thine, can be compared to them. Whom I hear to be of such beauty, that it is a comfort and a pleasure to those that look at him, to withdraw their sight from him. If thou hast said the truth, quoth the king, thou shalt have forgiveness for thy speech. If false however, as a deceiver deserves, thou shalt be immediately stoned. And while the reward of thy shame shall not be delayed to thee, I also shall not delay to become acquainted with that Hu.

11.—After the joy of the feast, and wearing the crown of the realm at Saint Denis, and the return of the king to Paris, he sat in the royal hall, with his good men about him; the most noble nearest to him, and those whose nobility was inferior farther from him. There were present the twelve compeers, namely archbishop Turpin; Roland the king's nephew; Oliver his companion; Walter of Orange; Naim the strong and valiant; Oger of Denmark; Gereint; Gerard; Brengar; Bertram of the strong hand; earl Bernard; Evrard Dygirwyd, and many good men, and other knights, whose nobility and parents sprang from France, in an army of such extent and nobility as that was. The king was placed in the centre, and all ready to listen with good silence, the king said to them: O my faithful ones, whose gallantry and praise I have experienced so many times, a compact expedition is inviting you along with me at the present time, no otherwise than the pilgrimage to the land of Jerusalem, the place where we were redeemed with the blood of our Lord: and after the pilgrimage I shall be pleased to make myself acquainted with king Hu, whom the queen reminds to be superior to me. And after the royal speech, and the ending of the Council, the good men prepared themselves for their expedition along with the king, and those, whose powers were great enough of their own, royal munificence made their power greater. He gave to them breastplates, and swords, and helmets, and all such arms as were necessary for the service of horsemen. And neither delay nor labour is necessary to recommend the gifts, when the gifts can appear plainly from the munificence of the giver. Gold and silver were added to those aforesaid gifts. And whoever wishes to ascertain the greatness of those, he may himself know that they were

abundant, when he only considers, and looks at the magnificence of their giver. And after taking the sign of the cross on their shoulders, the king and his good men took their journey towards the land of Jerusalem. The queen however by the common counsel of the good men was left in Paris, being pained with care and grief and sorrow.

III.—And after they had proceeded outside of the city, they came to an extensive and ample plain, and that plain arose in dust and powder from the abundance of the horses; and in their tumult the dust arose above their heads in clouds, and in darkness, so as to hide between them and the air, and the rays of the sun, and at midday being like to the threatening of the night behind them incontinently. The abundance and number of that host we shall leave as a thing innumerable, when there were eighty thousand leaders, who besides Almighty God could count the number, and those that followed them also? And then the king retired a little from his good men, and called to him earl Bertram, and said to him thus: It is delightful to me, quoth he, to see the abundance of this noble host, not more for race than for deeds, and what kingdom can be compared to the kingdom of France? Or who of the kings can be judged more mighty than he, who is lord over these mighty ones? Look at the multitude, and how many thousands lead the van in the first army, and the density of the armies behind them. And after those words, the noble king returned to his troops, and exhorted them to march, that they might complete their labour; and to adjust the day's journeys and their travels, so that they might accomplish their expedition. They left France, and Burgundy, and Germany, and Greece, and Hungary. In that there were none that dared or were able to hinder them. And so that the account may not be longer, or more tedious, than the journey was to them, they came to the holy city, and after making due offering, and the service of God first, according to the command of the Gospel, according to due service and dignity, thence they took their lodgings, and their feasts, and their courses, and their liquors, to each of them according to their honour.

IV.—When the morrow morning was come, the king and his good men went to the Mount of Olivet, and then they came to the church, in which it is believed that the Lord and his twelve apostles first said the Lord's prayer: and there it is said that the twelve chairs were the seats of the twelve apostles, when the Lord said the prayer, and the thirteenth seat in the centre of these is the one believed to be the seat of the Lord. To the holy chairs the noble king came near with joy, and rested a little, sitting in the most central chair, and the twelve compeers of France sat in the other chairs around their king. And thereupon, lo a Jew, who had come from afar after them, came to the church, and when he saw the king and the princes around him, he was seized with excessive fear, and became rigid, and retreated from the church. And he sought the presence of the patriarch, and entreated him to baptize him immediately; and he said that he had seen the Lord, and his twelve apostles sitting around him in the church, which was mentioned above. And after baptizing the Jew,

and calling the congregation of the city to go in procession towards the church mentioned, they proceeded in that direction, singing hymns and songs. And when Charles saw that army coming to the church, and the patriarch, according to his dignity, after the two parties, whom the patriarchal habit shewed that he was the patriarch, he and his good men arose to meet him, and bared their heads, and humbly submissive implored his blessing, and received from him the gospel of peace. And the patriarch wondered at the magnificence of the man, and asked him who he was, and whence he came, and to what part he was going with that host. I am Charles, quoth he. In France was I born; I also am the ruler of that country; and after that I have visited the sepulchre of the Lord, it is my intention to go to the presence of Hu, king of Constantinople, of whose superiority and excelling renown above others I have heard, whom, if not a Christian, I will subdue to the Christian faith, as I have understood, and have subdued hitherto twelve infidel kings. And the patriarch recognised in his presence the honour of the king, with whom he was acquainted before, from hearing of his renown, and he said to him thus: A blessed king art thou, and grand thy deeds, and grand thy purpose, in that way will it be reigned, in that way wilt thou come to the kingdom that will never fail. And doubtless it is worthy of such a king as thee to sit in that lordly chair, and man has never sat in it besides thee, but worshipped it from afar. And in consequence thy name shall now be increased, for thou hast merited it by the grandeur of thy deeds; and now thou shalt be called Charlemagne from this time forth. And he took that additional name with pleasure, and thanked the patriarch for it, and bowed his head, and entreated him for a little portion of the relics of Jerusalem. Not a little, quoth the patriarch, shalt thou have, but an ample portion, so that thou mayest honour France, the country we know to be worthy of being honoured. And then he gave him the arm of Saint Simeon, and head of Saint Lazarus, and some of the blood of the martyr Stephen, and the beard of the apostle Peter, and the shroud of Jesus Christ, and his knife, and his cup, and one of the nails that were driven into him on the cross; and the crown of thorns; and some of the milk of the breasts of Mary, and her shift; and a shoe of her's; and Charlemagne thanked the patriarch greatly, so that it is tedious to recount them, so magnificent was the gift. And immediately the virtue of the relics shewed itself, inasmuch as a cripple came to them, suffering from palsy, who had not walked for seven years previously, and immediately he recovered his walking. And there were brought there the most skilful craftsmen, that could be had, to make splendid and noble vessels of gold and silver, to carry those relics honourably in them. And after enclosing them securely, the king commanded the keeping of them to the archbishop Turpin. And there the king continued for four months, and began to make a church at his own cost, and left a sufficient sum to finish it. And when he set out from thence, the blessing of the patriarch and his leave he took, with the grace of God, and promised to him, if he came to his country, when

he had an opportunity, that he would go to Spain to fight with the Pagans. And that vow Charlemagne fulfilled nobly, when Roland and the twelve compeers took eternal life at Roncesvalles for temporal life.

V.—And then Charlemagne made known to his army, that their expedition was towards Hu, to Constantinople. And all of them rejoiced at that expedition, and they set out. And the patriarch went with them that day, and remained with them that night; and the morrow morning the patriarch parted with him, leaving him his blessing, and the gospel of peace. The king and his army hastened their journey, and came near to Constantinople, so that they saw the fortresses, and the castles, and the walls, and the halls, and the courts, and the excellent lofty churches, and the noble dykes between them and the city. They saw, and deployed on a meadow of immense extent, and it was a delight to look at the various flowers on it, and plants and shady trees, planted in it grandly, and trees nurturing quietness, and health through perfumes, to those that smelt them; being made beautiful and fair all around; there was planted a noble luxuriance through skilful invention. There were there of noblemen among them to the number of three thousand, so handsome in magnificent apparel, as if each of them was a king, or sovereign prince. Some of them were playing chequers; others chess. Others carrying hawks and falcons on their hands. Others conversing with young noble maidens, the daughters of kings, and a very great number of them there. At the greatness of that nobility Charlemagne greatly wondered, and he called to him one of the good men, and asked him, where he could have the opportunity of conversing with the king, who was lord over that noble host. Go ye on forwards, quoth he, until ye see a veil of silk, drawn on four pillars of gold, and under that veil the king, whom thou askest for, is ploughing, and the veil defends him from the heat of the sun.

VI.—And the king hastened to the place, which the knight had declared to him, and there he found king Hu labouring at ploughing nobly. Wonderful was the plough; of gold were the share and coulter; precious stones of value were the yoke; and not on his feet did the king follow the oxen, but sitting in a chair of gold, and two strong mules drawing it on each side securely without falling. And on the chair beneath was a bench of silver supporting the feet of the king; handsome gloves on his hands; and a golden frontlet on his head to defend him from the excessive heat of the sun. A veil of silk was drawn above his head on four pillars of gold, that were on the four tops of the chair. In his hand, instead of a goad, to compel the oxen to plough, was a rod of gold; so rapidly did he draw the furrows, and so fair as lines are drawn with a just ruler. And not because the king was obliged to plough, but he bore in mind his descent from the heir of the man, to whom it was said, when he was driven from Paradise: In the sweat and labour of thy body, and pain of heart be thy sustenance. Adam was that one. And as Charlemagne came suddenly on the king, they saluted one another, and Hu asked him

who he was, and whence he came, and what was the cause of his coming, and to what part was he drawing that great host. I am Charlemagne, quoth he, and from France am I come, and I am the king of that place; and this is Roland my nephew, the most renowned youth. I thank God, quoth Hu, that I see in person the king, of the renown and praise of whose deeds I hear much, since he comes from France. And I beseech you to remain along with me a year, that we may in that interval become mutual friends and acquaintances, and bind ourselves in friendship. And when ye go from me, I will open my treasures for you, to carry with you to your country as much gold as ye can set out with. And now for your sake, I will loosen the oxen, and end the work before its time.

VII.—And then Hu loosened the oxen, and mounted a handsome high mule, which was easy, fair, evenly proud, well grown, and royal trappings on it, and its excellence was suitable to every king. And with an ample pace he proceeded with his guests to the court; and king Hu sent before to warn the queen, and to put in order the royal hall with the fairest adornments, and the proudest that could be. And then they came in, they and their retinue, and dismounted within the courtyard; and the pavement was all of marble; and the steps also were of the same material. And then they descended to the royal hall, in which was a countless multitude of good men, playing chequers and chess, and various other games. And a great number came to meet Charlemagne and his family, to salute him honourably, and to cause their horses to be taken, and to be stabled. Excellent and marvellous was the state of the hall in the opinion of the king of France, and of his good men. In the floor were carved the images of all the wild and tame animals, in the porch. In the lower end below the porch was the image of the sea, written with every sort of fish, that is bred in the sea. In the sides of the hall was the image of the sky, and of every bird that flew therein, as if it were air. The top of the hall was in the form and aspect of the firmament, and the sun, and the moon, and the stars, and the signs, placed in the firmament, so that it shone in the top of the hall, according to the various seasons. There was a circle in the hall, and a column of very great size like a pillar in the centre, and a covering of strong gold without scant about it, and artistic carving beautifying it with a vast design. A hundred pillars of beautiful fair marble surrounded it, so far in measure from the central pillar, that the great circle bore the sides from them also. And by every pillar was the image of a man of brass, cast with skilful design, and a horn in the hand of each of them, being held near to their mouths, so that every one who saw them would suppose that they were ready to blow their horns.

VIII.—And then first the king called to mind the words of the queen, and in his thought she was to be forgiven for what she had said, in comparing him with Hu the Strong. And while Charlemagne and his retinue were wondering at the workmanship of the hall, lo, from the sea that was carved at the lower end of the hall, there came a sudden wind upon the base of a mill wheel, and turned the hall

rapidly on the one pillar, as the wheel of a mill turns upon its axle. And then the images, that were upon the pillars, began to sound their horns, exactly the same as if a living spirit was in them, compelling them to sound. And Charlemagne was terrified at that sudden event, and without the power of standing in that tumult, but sit on the pavement against his will he did in that whirling commotion; and those of his good men, who endeavoured to hold themselves up standing, fell on the floor of the hall, so that they were glad to hide their heads, and their eyes, from the terror of looking at the rapidity of that turning. And Hu was emboldening them, and telling them that it would not be long before that tumult would rest. And when the vesper hour came, the wind ceased, and the horns became silent, and the commotion of the hall stopped. Then Charlemagne and his retinue rose up, and when every thing was ready, the tables were covered with their cloths, and after washing themselves, the king of France went to one side of the hall, and his retinue on each side of him, as their honour selected. On the other side of the hall was Hu, and his retinue also; and the queen nearest to him, and next to her also her daughter, who could not be compared to any one in comeliness and beauty of her age. Oliver set his look on her, and immediately became inflamed with love of her, and desired in his mind and thought that she should be with him in France, that he might have his desire and will of her. It was not easy for any one to describe or relate the number of courses that were there, or how many varieties of enjoyment of meat and liquor according to ease, or ear to hear, or tongue to relate, or eye to see the like, and no one would believe it, save those that saw them. The plays of the players; the songs of the minstrels with unheard of measures of harmony; and the various arts of the organs; so that they appeared as if they had themselves invented the force of the art.

IX.—When eating was over, and the tables were bared of their cloths, and the grooms had risen up, and dressed their horses, and baited them with abundant plenty, the squires took their lodgings. And when the kings arose, and the good men, from the tables, Hu the Strong conducted Charlemagne and his twelve compeers to a secure chamber. It would be long and tedious to describe the workmanship of the chamber, and its elaboration, save with brevity. Human genius made not its like. There never had been in it a want of light. Within it was a golden column, and for light a carbuncle stone in its end, making it always day, when the day was gone. In it there were the twelve beds, drawn out of latten of sufficient beauty, of sendal, and silk, and purple; and the thirteenth bed was in the centre of them, with no other metal in it besides gold, and precious stones; and on it were the other clothes, suitable to such material as was beneath. The king of France went into the centre bed, and the twelve compeers went into the other beds, and the servants were serving wine to them on their beds. At the door on the outside was a great stone, with a lid in it, and in that Hu the Strong commanded one of his servants to hide himself, and listen to the conversation of the French that

night. And the French conversed among themselves with jesting voluptuous words, as is wont to be in a state of drunkenness.

X.—And then Roland said: We will relate to-night the excellent sports that we will perform to-morrow before Hu the Strong. I will play first, quoth Charlemagne. Let Hu the Strong to-morrow cause the arms of two men to be worn by the strongest of his men, and the chief of young ones, and let the strongest and best horseman, wearing the double arms, mount a horse. I will strike with a sword the man, on the top of the armour of his head, with one blow through the man and the horse to the ground, so that the sword will be the length of a spear in the ground from the force of the blow. Doubtless, quoth the listener, it was evil in Hu the Strong to lodge such a man as this. And I also will to-morrow, when it is day, cause leave to be given to you to depart; and that the listener said in his own mind, so that no one should hear. Play thou also, dear nephew, quoth the king to Roland. Let Hu the Strong lend to me Fagittot his horn, and I also will give a blast on it outside the city, so that the crash will be so great and so prodigious, that there will not be a door on a gateway, or on a house in the city, though every one of them be of steel, that they will not all be burst open, and so that that crash will come about the head of Hu the Strong himself, and his beard be uprooted, and he will be bared of his clothes, and all his flesh be bruised. Doubtless, quoth the listener, this is a senseless jesting, and unmeet about a king, and Hu did wrong in lodging such a guest as this. Oliver, quoth Roland, play thou also now. With the leave of Charlemagne I will play. . . . And let our archbishop play, quoth Charlemagne. I will play Lord, quoth he also. Let Hu the Strong to-morrow cause three stallions to run together, and I will come against them on their side, and will mount on the third over the two, and I will play with four apples, and I will throw them one after the other in the air, and will receive them; and if one of them falls to the ground from my hand, either from the commotion of the horses, or their swiftness, there is no pain that I will not endure. Doubtless, quoth the listener, this play is not unbecoming, and there is no room for complaining of it. I also will play now, quoth William of Orange, with the leave of Charlemagne. The iron ball which ye saw just now in front of the hall, that twenty oxen could not draw from its place, I will throw it against the fortress, so that twenty cubits of the wall will be down to the ground from the blow. Doubtless, quoth the listener, that strength does not belong to man to be able to do that, and it does not spring from human power; and it will be needful for thee to-morrow to prove that, and thou wilt know that thine is a vain boast.

XI.—To Oger of Denmark the play now comes. With pleasure Lord, quoth the prince. The great pillar ye saw a little while ago supporting the hall, I will lay hold of it, and draw it from its place, so that the hall will fall down, and overlay what is beneath it. Doubtless, quoth the listener, this is a foolish man, and there is no room here to dwell with these. Naim the prince owns the play now, quoth Charlemagne. With pleasure Lord, quoth he. Let Hu lend

me to-morrow the heaviest breastplate that he has, and with that upon me I will jump until I am on one side of Hu, and there I will shake myself so that the rings of the breastplate will be loosened, as if their material was parched reeds. Doubtless, quoth the listener, old bones are thine, and thou hast the toughest sinews, if true what thou purposest. Brengar owns the play now, quoth Charlemagne. I am ready for that, Lord. Let Hu the Strong to-morrow cause swords to be given to horsemen standing up, with their points upwards, under his highest tower, and I will loose myself from the top of the tower in one fall, so that I shall be on the point of the swords, and the points shall be broken without harm to me. Doubtless, quoth the listener, it is not a man, that is speaking now, and not a human body is his, but iron or adamant, if he speaks the truth. Bernard owns the play now. With pleasure, quoth he. The river ye saw a little while ago outside the city, I will turn it from its channel, so that the streets and houses shall be full, and no place in the city without water in it; and then Hu will see his people drowning, and others swimming, and with difficulty will Hu himself escape to the summit of the highest tower, owing to the greatness of the inundation. Doubtless, quoth the listener, the man is not in his senses that speaks like this, and I will cause him to-morrow morning to be cast out of the city, in requital of his lie.

XII.—To Evrard Dy Gyrwyd the play comes now. I will play with pleasure, quoth he also. Let Hu the Strong to-morrow cause a boiler to be filled with hot lead, and I also will sit in it, until it be congealed about me, and then I will shake myself until all the lead goes from me. Doubtless, quoth the listener, iron or steel is that flesh, if he accomplishes his purpose. Naymer, play thou also now. I will Lord, quoth he also. I have a sun cap of the skiu of some fish, and to-morrow with that on my head, I will stand before Hu, when he is dining, and I will eat along with him, and will drink without being noticed, and I will take Hu by his feet, and will place him standing on his head on the top of the table; and then there will be great tumult, and fighting in the hall, and all contending with one another. Doubtless, quoth the listener, this one has lost his senses, and the man was not of sharp wit, that lodged such people as these. Let Bertram play now. I am ready, quoth he. I will take two shields to-morrow, one on each side of me, like two wings, and I will ascend flying to the top of the highest mountains ye saw yesterday, and I will raise myself into the air through the sky, shaking the shields on both sides of me, after the manner of a light bird, so that I shall be seen above all the birds. And I will drive to flight, for eight miles outside of the city, all the wild beasts out of the woods, and the husbandmen that till the lands, from fear of the wings. Not pleasant, quoth the listener, is this play, but knavery, and loss it will cause to gentlemen that take pleasure in hunting. Gereint, quoth Charlemagne, play thou also now. I will, Lord. There is a high tower near Hu, and a pillar on top of the tower. Let two pennies be placed, belly to belly, on top of the pillar, and I also, at the distance of two

miles from them, will throw at them with a naked sword so evenly and so skilfully that I will throw the uppermost without disturbing the lower, and without stirring it from its place, and I will overtake the sword, before it falls on the ground. This here, quoth the listener, is the choicest play of them in my opinion, for it is more skilful, and has less of shame in it to Hu, than any one of the others.

XIII.—And after they had ended those plays, they went to sleep. And the listener came to Hu, and told him every word that the French had said, adding calumny to them, as a man hostilely disposed would do to his lord, so that Hu was filled with rage. And then Hu said in his rage, that it was more proper for Charlemagne, when he was drunk, to sleep, than to mock or to make fun of them; and have we deserved to be made a jest of, from a failure of honour, and service in the lodging? or could he get better in his own country? And the jesting and mocking that they made and said, I will to-morrow that they shall fulfil them; and if they cannot, we will punish them for their boasting, with the strength of our arms, and our swords. And when the next day came, Hu caused a hundred knights to put on armour, and clothes over them to hide it. And the knights did as Hu commanded them, and came to the hall to sit around the king.

XIV.—The king of France however, as was customary with him, heard matins, and mass, and the hours of the day; and after that he came to the hall, and when he came, Hu began to upbraid him bitterly. Why Charlemagne, quoth he, didst thou make fun of me and my good men, when it was fitter for thee to rest, and sleep after thy drunkenness? Is it such honour as that, that thou payedst to Hu the Strong for his lodging, and his honour? Is such your custom to pay their honour to those that honour you? And it will be needful for you to-day to accomplish your deeds, and if ye do not accomplish them, in payment of your vain boasting, ye shall know what is the edge of our swords. Charlemagne was terrified at those words, and first considered a little, and in reply to him said: O holy noble king, quoth he, why for a fruitless empty thing wilt thou be enraged, and thy gravity and wisdom be disturbed, for the saying of folly and wantonness, by those whom thou thyself hadst made drunken with thy good liquors? And we knew not that any one was in the chamber beside ourselves; and the custom of our country has been after drink to compose playful words, which would cause laughter. To fulfil however the words thou sayest, I will converse with my good men, and from mutual counsel thou shalt have an answer. Go thou then to take counsel, and there is no occasion to consult together for what ought not to be; and know thou, when thou escapest from me, that thou wilt never make fun of another king.

XV.—And then Charlemagne went to a secret place, he and his good men to take the counsel. O good men, quoth he, did not the feasting last night deceive us without thought of words, that became not conjurers to express, or buffoons? And see for us how we shall escape from the threat of Hu the Strong. Let our hope, quoth Turpin, be in the God of Heaven: and let us implore of him godly counsel

from the devotion of our mind. And then they fell down in their prayer before the holy relics, and God hearkened to their prayer, and sent an angel to cheer them, and to strengthen their mind, looking at their exile; and he commanded Charlemagne to arise, and declared to him that God had hearkened to his prayer, who is strength without failing to all the weak, and that he would accomplish by the strength of God, whichever Hu would choose of all the plays; and he commanded Charlemagne not to make known to any one that heavenly message.

XVI.—Charlemagne arose joyfully and cheerfully from his prayer, and cheered his men, and came to the place where Hu was. Lord king, quoth he, with thy leave I will discourse with thee. Last night we were resting in thy chamber, feeling secure from any deceit or treachery either from thee, or by thee; so we conversed together, as is our custom in our country of relating plays. But thou art determined that those plays should be fulfilled by deeds. Choose the play that thou wishest first. I will choose, quoth Hu. Oliver said an unseemly thing, and if he fails at all of his promise, neither he nor one of the French shall escape. . . . .

XVII.—And when the next day arose, Hu came to the door of the chamber, and asked if he had fulfilled his promise. Yes, truly, Lord, quoth he, and more. The king then in his rage said that he supposed it was through enchantments he had done that, and said: I also did wrong in lodging jugglers. And he went to Charlemagne, to the place where he was sitting in the hall, and his good men around him, and said to him thus: Charlemagne, quoth he, the first play shows that thou art a juggler, and I will yet choose another. With pleasure, quoth Charlemagne. Choose whichever thou pleasest. Let William of Orange throw the ball of iron, as he promised; and if there be any failure of his promise, my sword from my right hand will not fail to kill you. William of Orange immediately threw off his mantle from him, and lifted up the iron ball, as he promised, and with his full force struck a blow on the fortress, so that a hundred cubits of the wall through it were on the ground. Hu was greatly enraged at that, beyond measure, and said to his good men: The play in my opinion, good men, quoth he, is only like to enchantments; and their deeds shew, according to my supposition, that they will seize my kingdom by their enchantments. Let Hu the Strong again choose the play he wishes, quoth Charlemagne, if his mind is pleased with our sports. If Bernard, quoth Hu, is able to bring the river that is outside the city within, let him bring it. Then Bernard said: Pray, Lord king, strongly, that God may accomplish what we cannot accomplish. Go thou without anxiety, quoth Charlemagne; and be thy hope in God, to whom nothing is unknown, and what thou canst not accomplish, he will accomplish. And then Bernard, trusting in God, went towards the river, and after making the sign of the cross on the water, the water obeyed the commander, and left its channel, and followed the prince, that was before, until it came within the city. Then Hu the Strong saw his people drowning, and swimming in the waves; and he

also fled to his highest tower, and he did not feel secure there. And under that tower was a high hill, and there Charlemagne and his companions were looking on Bernard's new deluge, and listening to Hu, making a vow to God from the summit of the tower, that the inundation might cease; and saying that he would give his homage to the king of France, and that he would submit both himself and power to his sovereignty.

XVIII.—And when Charlemagne heard those words, he was stirred up to mercy, and prayed to God that that water should cease, and return again; and immediately the water went to its place as before. And then Hu descended from the tower, and came to where Charlemagne was, and placed his hands together between the hands of Charlemagne, and abdicated his empire, and received it from his hand, to hold under him, and by his counsel. And then Charlemagne asked Hu whether he wished the plays to be completed. No, quoth Hu, those plays will cause to me more sorrow than joy. Let us then, quoth Charlemagne, take this day for honourable joy, since God has brought us to be peacemakers, with love between us, and he has accomplished what we were not able to accomplish. And let us make a procession about the bishop's house, and that the honour of the day may be greater, let us wear our crowns, and let us walk side by side to show ourselves among our good men. They agreed, and walked side by side, and all looking upon them intently, because they saw them in their royal apparel. And Charlemagne was taller than Hu by the mark of a foot, and what was proportionate to that in the breadth of his shoulders. And then it was evident to all the good men of France, that the queen had judged wrongly in regard to Hu, and that Charlemagne had the superiority. And after that procession, Turpin sung mass for them honourably, and after the mass they received from him archiepiscopal blessing, and to the court they came, and to the tables they went; and it was not easy for the owner of a tongue to describe how many and various were the different courses that were expended there, and enjoyment, and ease. And when the feast was ended, Hu caused his treasure and gold houses to be shewn to Charlemagne, to give him what he pleased to carry with him to France. That shall not be, quoth Charlemagne; not for the taking of gifts was the king of France made, but to give them abundantly, and it is not needful to take treasure to France, lest their mind be corrupted, and their high mindedness; but there were good warriors there, and a sufficiency of good arms to maintain them.

XIX.—And then the daughter of Hu the Strong came to Oliver, to entreat him to take her along with him to France; and Oliver promised her that, if Hu the Strong permitted. And Hu would not permit his daughter so far from him as that. And then Charlemagne signified to all his men that their journey was towards France. And then they mounted their horses, having separated lovingly, and having embraced with pleasant joy. And then the men of France went to their country, and Charlemagne was well pleased then, because Hu had submitted to him without fighting, or striking, or losing one

body. And they came to France, as they had done at first, and they were welcomed there, and thanked God that their pilgrimage and their journey forward were free for them. And they rested, and threw from them their weariness. And then Charlemagne went, as was his wont before then, to the church of Saint Denis to pray before the altar, and to thank God that his journey forward, and his pilgrimage were free; and after offering on the altar a worthy offering, he shared the relics, that he had brought with him, among the churches of France, and gave amity to the queen, and forgave her his vexation and his shame.

XX.—Thus far the History treats, which Reinallt, king of the Isles, his good lord, caused to be translated of the Gestis of Charlemagne from Romance to Latin, and the contention of the queen, as has all been described above; and Turpin did not meddle with that, for he was a churchman; and lest a vain thing should be driven upon him, that belonged not to cleanliness. Henceforth Turpin will treat of the Gestis of Charlemagne in Spain, and of the name of God and the apostle James; how that country was subjected to the faith of Christ. And how those events happened, Turpin caused them to be written in Latin, and so that all might understand them, who saw them, of foreign nations, and all that in the name of Charlemagne to his praise and honour, and emperor of Rome, and Constantinople; the men that were together, and were contemporaries in those engagements. And receiving wounds and pain in them from their commencement to their end successively in sections as they happened, so that all who read, or hear them, may know that he did nothing vainly, but the centre of truth, being understood of spiritual counsels, that pertain to the praise of Christ, and the joy of the angels of heaven, and advantage to the souls of Christians that hearken to them.

HERE NOW BEGINS THE EPISTLE OF TURPIN ARCHBISHOP OF RHEIMS
TO LEOPRAND DEAN OF AIX LA CHAPELLE.

XXI.—Turpin, by the grace of God, archbishop of Rheims, and constant companion of the emperor Charlemagne, sends greeting in Christ to the Dean of Aix la Chapelle. For this end you requested of me, when I was in Vienne, weak from scars and wounds, to write to you; in what manner Charlemagne, our most renowned emperor, delivered the land of Spain and Galicia from the Saracens. I will not hesitate to write to your brotherhood securely and without doubt the summits and sides of his marvellous deeds, and his praiseworthy victories over the Saracens of Spain, which I saw myself, and looked upon with my own eyes, proceeding with him to Spain and Galicia. Fourteen years was Charlemagne and his forces, and I will send them written to you. And as your authority, as you wrote to me, could not obtain a fulness, or completeness, nor information of the grand exploits and victories which Charlemagne achieved in Spain and Galicia, in the Chronicle of Saint Denis. Accordingly let thy vigour understand, that the author of that book and those actions had no

reason that he should not write of the exploits of Charlemagne, and his battles in Spain, fully and with penetration, but that it was tedious and light to write them, because of the greatness of the exploits. And whoever was not present in Spain did not know them. And yet this book does not disagree with the Chronicle in any respect. Ever long lived and vigorous mayest thou please God! Amen.

HERE BEGINNETH THE LETTER OF TURPIN.

XXII.—It was the most glorious James, the apostle, when the other apostles and his disciples went to the various four quarters of the world to preach, that went first to Gallicia, and converted them to the faith of Christ. And thence, when king Herod had beheaded the apostle James, his disciples brought his body from Jerusalem over seas to Gallicia, and they also preached there after him. And thence in space of time, as the desert of their sins, they left the Catholic faith, and returned to their infidelity, and continued in it till the time of Charlemagne, emperor of Rome and France, and Germany, and the other nations, of which he was king. And as that Charlemagne was wearied with many labours in the four quarters of the world, conquering various kingdoms, namely England, and France, and Germany, and Lorraine, and Burgundy, and Italy, and Britanny, and numberless other kingdoms. And various fortresses and cities and castles from sea to sea he got possession of by divine aid, to rescue them from the hand of the Saracens, and to subject them to Christian sovereignty. And being wearied with oppressive fatigue, he resolved to take rest from that time forth, and not to enter upon wars.

XXIII.—And thereupon he observed in the heaven as it were a way of stars, beginning from the sea of Friezland, and drawing to Germany, and to the land of Rome, and between France and Anjou, and straight to Gascony and Navarre, and to Spain as far as Gallicia, wherein was the body of the blessed James lying without being known. And after that Charlemagne had seen that way for many nights, he contemplated what it might signify. And as he was doing so, lo, a great hero of handsome form, it is difficult to describe his size and fairness, came to him in his sleep, and said to him thus: What art thou thinking of, my son? Lord, quoth Charlemagne, who art thou also? I am the apostle James, the foster son of Christ, the son of Zebedee, brother of John the evangelist, whom he vouchsafed by divine grace to elect on the sea of Galilee to preach to the people; whom cruel Herod beheaded with a sword; whose body is in Gallicia, shamefully trodden on by the Saracens, and uncared for. And I am surprised that thou hast not delivered my land from the Saracens, when thou hast delivered so many as thou hast done. And therefore I will shew to thee how the Lord has made thee the strongest of the kings on the face of the whole world. And especially hath he elected thee to deliver my land from the Saracens, and to give thee an everlasting crown for thy labour. The way of the stars, which thou sawest in the heaven, signifies thy going with excessive armies to oppose the infidel

Pagans, and to free my journey and my land, and to visit my church and my grave even to Galicia from this place. And after thee also, all the nations from sea to sea shall go in pilgrimage to me, and shall receive pardon of their sins, and declare the praises of God and his might, and the miracles that he performs; and they shall go from thy day also even to the end of the world. And now go thou as soon as thou canst, and I will be a helper to thee in every thing, and for thy labour I will bring to thee a crown in heaven, and until the last day thy name shall be in praise." And so the blessed apostle appeared thrice to Charlemagne, and when he had heard that, he made use of the apostolic promise, and summoned to him great armies, and went to Spain, to oppose the infidel race.

XXIV.—And the first city he besieged was Pampilonia, and after investing it for three months, he did not get it, for the strongest walls were around it. And then Charlemagne prayed to the Lord thus: Lord Jesus Christ, quoth he, for thy faith am I come to these regions to oppose the infidel race; give to me this city for the honour of thy name. O blessed James, if thou didst truly appear to me, procure for me this city. And then by the gift of God, and prayer of James, the walls fell to their foundation, and those of the Saracens, who consented to be baptized, he left alive; and those, who did not consent, he put to death. And after hearing of those miracles, the Saracens every where submitted to Charlemagne, wherever he went, and sent tributes to meet him, and gave the cities and fortresses and castles to him, and submitted their lands humbly to him to pay tribute. And the Saracens were greatly amazed at the French being so strong and powerful and handsome; and throwing aside their arms, they received them honourably. And so he came as far as Galicia, until he came to the grave of the apostle James. And then he placed his spear in the sea, thanking God, and the apostle James, for bringing him to the place, where no king of Christendom had ever been able to come. And the Gallicians, who had relapsed to the Saracens after the preaching of the apostle James and his disciples, and had received baptism from archbishop Turpin, returned to the Catholic faith, and those who returned not, were slain, or made slaves. And then he traversed Spain from the one sea to the other.

XXV.—All the fortresses and cities of Spain Charlemagne got possession of. Some without fighting, others with very great fighting and art, except Lucern itself, the strongest city in the green valley, which he could not get; and at last he blockaded it; and sat around it for four months. And praying to God and James, the walls fell down, and it is desolate from that time to this day, because water went over it, and great black fishes are found there. Some nevertheless of the other cities the kings of France, and the kings of Germany conquered, before Charlemagne, to Christianity; and then they relapsed to the law of the Saracens, until he also came. And after his death also, many of the kings and princes of France went to Spain to harass the Saracens. Clodoneus, the first Christian king of France; Clovis; Pipin; Charles Martel; Charles the Bald; Lewis; and

Charlemagne, subdued part of Spain, and another part they left to Charlemagne. He however in his days conquered the whole of Spain, and four cities he cursed, after overcoming them with oppressive labour; and from that curse they are yet desolate from that time until this day. These were Lucern, Ventosa, Capara, Adama.

OF THE STATE OF MAHUMET, THE FALSE GOD OF THE SARACENS.

XXVI.—Every false God, and false image, that Charlemagne found in his days in Spain, he entirely destroyed, except one false god, that was in the place called Alandalyf. The name of that in their language was Salamcadis; which from Saracenic in our language is—"The place of God"; according to information from the Saracens. Mahumet, a man whom they worshipped as long as he was alive in the place of their god, made an image in the likeness of his own personality, and by the art of his false belief, and his enchantments, he placed in the image a legion of devils, and shut upon them with his seal. And so strong was the sealing on the image, that no one was able ever to break it from that time forth. For as a Christian approached that image, he immediately became in danger; and when a Saracen came to worship, or to pray to Mahumet, he would gain health immediately. And if a bird chanced to light upon it, it would die without hindrance. And on the margin of the sea there is an image of old hollow stone, and on it skilful sculpture of the work of Saracens above the ground; broad and square it was at the bottom, and tapering upward to the height that a crow generally flies, when it flies high. And on the top of that stone was an image made of the fairest latten, in the shape of a man standing on his feet, with his face toward the east, and a key of very great size in his right hand. And that key, according to what the Saracens say, will fall from his hand at the end of their time. Namely when a king of France was born, who would subdue all Spain to the law of Christ. And immediately when they saw the key falling from his hand, they would hide their money in the earth, and leave the country.

HOW CHARLEMAGNE BUILT THE CHURCHES.

XXVII.—With the gold and the money that Charlemagne collected in Spain, he and his princes, he enlarged the church of the apostle James, and remained there three years, putting it in excellent order with becoming adornment of steeples and bells and robes and books, and all other such furniture as were required: and appointed a bishop, and canons in it, according to the rule and appointment of Isidore; who was a pope and confessor. And with the remainder of that treasure of gold and silver, when he went again, he made many churches with it. Namely the church of the blessed Virgin Mary in Aix la Chapelle; and the church of James in the same place; and the church of James, in Bitern: and the church of James, in Toulouse; and the church of James, in Gascony, between the city of Aix and the church of John, on the Jacobine road; and the church of James, in Paris, between Seine and the Mount of Martyrs; and

innumerable abbeys besides those did Charlemagne make in all parts of the world.

OF A KING OF AFRICA.

XXVIII.—And after a space when Charlemagne had returned to France, there came a pagan king of Africa, whose name was Aigoland, with an immense army, to try to conquer Spain ; killing and opposing the garrisons of Christians, which Charlemagne had left in the cities, and the castles, and the fortresses. And when Charlemagne heard that, he set out a second time to Spain, having great armies ; and along with him Milo of Engeler, general of battles. And what an example did God shew to us all there, in respect of those that withhold the will of the dead, and their alms wrongfully ! When Charlemagne was encamped at the city of Bayonne, with his army, a soldier was taken ill, and his name was Romaric ; and when he had become weak, and had taken the communion, and absolution from the priest, he ordered a kinsman of his to sell his horse, and share its value in alms for his soul among the poor. And after his death his relative sold his horse for a hundred shillings, which was five pounds, and gave none of the value of the horse for the soul of the soldier, but bought for himself meat and drink and clothes with the value of the horse. And as God is wont to take immediate vengeance on evil deeds, at the end of the thirtieth day, lo the soldier, that had died, came to him one night, while he was between sleeping and waking, and appeared to him, and said to him : “ As I bequeathed my goods for alms for my soul, know thou that God has forgiven to me my sin ; and as thou hast withheld my alms for my soul, wickedly false ; know thou that I have been detained in the pains of hell for thirty days. Know thou also that thou wilt be by to-morrow in the pains of hell, from which place I also am come, and I also shall be in Paradise.” And after those words the dead departed, and the living awoke in terror. And the morrow morning he related his dream to the people he saw, and while the people were conversing about it, lo suddenly they heard, above their heads in the air, loud shouts and clamour, like the roaring of lions, or the howling of wolves, or bellowing of prodigious animals. And immediately from the midst of the host, in his health and life, the devils seized in their talons the man who had seen the dream, and dragged him into the air. And they quickly went to seek him on horses and on foot, four nights and four days, to mountains and valleys without finding any thing. And at the end of the twelfth day, as the army was marching through the desert of Navarre and Alanar, his body was found lifeless, and dashed to pieces, on a rugged rock above the sea, three French miles high ; a journey of four days from the place he was seized. And the devils that carried him did not rest nearer than there, and they left the body, and bore the soul with them to hell. And therefore let all know, who wrongfully withhold the alms of the dead, that they are utterly lost for ever.

OF THE WAR OF AIGOLAND AND THE BLOOMING OF THE SPEARS.

XXIX.—From thence they marched after Aigoland from place to place, through the length of Spain, Charlemagne and all his troops. And after pursuing him skilfully, they found him on a level plain on the bank of a river, called Beia, in meadows. And where after that, at the request and command of Charlemagne, a church was made to the blessed martyrs Facundus and Primitivus. And their bodies rest where a city, and abbey of supreme richness were built. And when all the troops had come near, Aigoland sent to Charlemagne to choose his fighting with him. Either twenty against twenty; or forty against forty; or a hundred against a hundred; or a thousand against a thousand; or two against two; or one against one. And then Aigoland sent a hundred horsemen against a hundred of the men of Charlemagne, and all the Saracens were slain. And the second time Aigoland sent the second hundred of very select men to fight with that hundred, and all the Saracens were slain. And then Aigoland sent two hundred horsemen against two hundred of Charlemagne's, and all the Saracens were slain. After that Aigoland sent two thousand against two thousand, and those of the Saracens, who were not slain, fled. After that Aigoland went the third day to cast lots who would be victorious; whether he or Charlemagne. And then he found by the lot that he and his men would be victorious. And then he also sent to Charlemagne that the next day the two armies should come together, to ascertain which of them would conquer, and that they did.

XXX.—And that night the Christians prepared their arms, and put them in order against the battle on the morrow, and placed their spears standing in the ground in front of their tents in the meadows on the bank of the river. And when they came the next day to look at their arms, they were growing out of the ground with bark upon them, and with leafy branches; namely of those of them who would take the palm of martyrdom for the faith of God in the first engagement. And beyond what is permitted, they wondered at those divine miracles, and wrote them, and they cut their shafts close to the ground. And from what was left there grew large trees, and there are still ash trees from the ashen shafts. A wonderful thing and great joy to the souls, and excessive loss to bodies! What then? in that engagement forty thousand Christians were slain. Milo, Roland's father, took the palm of martyrdom, along with the number whose shafts had bloomed. And there the horse of Charlemagne was killed, and then Charlemagne stood on his feet, and with two (thousand) Christians, in the middle of the Saracens, and with his sword he slew many of them around him. And when the day declined, all went to their tents. And when the morrow morning came, there were four ships from the borders of Italy, and four thousand in them of armed men, coming to aid Charlemagne. And when Aigoland recognised those, and the cause of their coming, he fled thence; and Charlemagne came to France.

XXXI.—And with respect to that engagement it is right to understand the health of those that fight for Christ ; for as Charlemagne prepared arms for his warriors, before going to battle ; so let us also prepare ourselves against our sins : namely, right faith against wrong belief. Humility against pride. Chastity against lust : Constant prayer against the temptation of the Devil. Poverty against excessive wealth. Constancy against inconstancy and fickleness. Taciturnity against excessive performance of evil. Humility against grandeur of the flesh. Of him that so acts, the spear will be blooming on the day of judgment. O God ! how happy and how blooming will be a victorious soul in the kingdom of heaven ! which fights against sins without falling, while here ; for he shall not have the crown of a kingdom, unless he conquers in fighting. And as the warriors of Charlemagne died fighting for the faith of Christ ; so ought we also to shew our fighting against our sins ; that we may deserve to have a blooming palm for our victory in the kingdom of heaven.

XXXII.—And then Aigoland united with various nations of Saracens, whose names we do not know, nor their origin ; namely sixteen kingdoms with their kings and armies. And then Aigoland sent to Charlemagne to entreat him to come to visit him peacefully, with a small retinue of horsemen, and he would give him his homage, and he would submit to his sovereignty, and he would give him as much gold and silver and jewels as nine horses could mostly carry. And that was a stratagem, for the purpose of seeing Charlemagne, and becoming acquainted with him, that he might a second time meet with him in battle, and kill him. And nevertheless Charlemagne knew that that was a deceit, and he came with two thousand brave horsemen securely with him, to the distance of four miles from the city of Agen, where Aigoland was. And with sixty Charlemagne proceeded to the summit of a mountain that was near, whence the city could be plainly seen. And there he left his companions, and changed his dress, and ignobly with his shield on his back reversed ; having left his spear, as was the custom of a messenger in war, and with only one horseman he came to the city, in which Aigoland was. And forthwith, lo a number from the city coming to meet them, and asking them who they were. We are messengers of Charlemagne, say they, coming to Aigoland your king also. And they came till they were in the presence of Aigoland. Charlemagne, say they, sent us here, and he also is on the mountain above with sixty horsemen. And he is willing to be a soldier of thine, and give thee homage, if thou wilt give him what thou saidst, and promisedst to him. And therefore come thou also to him with thy sixty to converse with him. And then Aigoland put on his arms, and sent them before to ask Charlemagne to wait ; and Aigoland knew not that it was Charlemagne, who was conversing with him. And then Charlemagne had an opportunity of becoming acquainted with Aigoland, and he looked at the state of the fortress, and where it was easiest to attack it. And then he saw the state of all the kings that were there, and he came to the sixty horsemen he had left on the mountain, and from thence they came to the place,

where their two thousand men had been left. And then Aigoland came with seven thousand to pursue Charlemagne, and to try to kill him. And the French did not wait, but returned to their country. And there Charlemagne assembled an army, and with that came about the city of Agen, and besieged it. And after being six months by it, when Charlemagne had all his engines ready, on a certain day he began to assault it. And that night Aigoland and his kings and chieftains went through the windows of the small chambers, and caverns underground, through a river that was there. Its name was Garonne; and they escaped thence from Charlemagne, and the next day Charlemagne came into the city with very great joy. And then there were slain of the Saracens ten thousand, besides those that escaped through the river.

XXXIII.—From thence Aigoland proceeded to Santonas, another city that he had, and there Aigoland remained; and Charlemagne came there with his army, and demanded the city, and he would not yield it, but offered battle in the field to him, and whoever conquered should take the city. And one night before the battle they pitched their tents, and prepared their troops on meadows, that are between the castle of Talaburgus and the city, near the bank of the river Taranta. And some of the Christians had fixed their shafts in the ground near their tents, and the next day they found their shafts in the ground having grown, with bark and leaves upon them, and blossoms, namely those that would take the palm of martyrdom for the faith of Christ. And rejoice did those at seeing that divine miracle, and quickly they drew their shafts from the ground, and attacked the Saracens. And at the last on that day they took the crown of martyrdom, and their number was not more than four thousand. And then also was killed the horse of Charlemagne, and he stood on his feet, invoking the aid of God and Mary, and calling the powers to him, and with strong hand he slew many of them. And at last Charlemagne drove them to flight within the city, those who escaped alive; and he pursued them round about the city, except the river side; and when night came, Aigoland and his troops fled through the river, and Charlemagne knew that, and he pursued them, and slew the king of Algarve, and the king of Bugia. And Charlemagne and his troops did not rest until they had slain four thousand.

XXXIV.—And in that flight Aigoland proceeded to the Pass of the Pyrenees, and went to Pampilonia, and sent to Charlemagne, and told him to come there to take battle. And when that came to him, he also returned to France to collect the greatest armies he could from far and near, both free and bond. And those who were in bondage he freed, to come to that army, and he gave them privileges and lordships, that they asked for, and to their heirs after them, and those in prison he delivered. And the poor he provided for. And the naked he clothed, and those who had been despoiled of their due, he restored it to them again, and gave to every man whatever his privilege and his due. And all that were learned in arms, and were esquires, he dubbed honourably with the habit of knights. And those

whom he had separated from him from his affection, according to their desert, he converted to him in true fellow service. And in short friends of men he took as a family to go to Spain to subdue Pagans. Quoth the archbishop Turpin: I on the part of God, and by his authority will absolve you of all your sins.

XXXV.—And then were assembled together one hundred and thirty-four thousand valiant horsemen, cunning in fighting with Saracens, besides grooms and infantry, which it was not easy to number. And so they went to Spain. The chief man there as a warrior after Charlemagne was Turpin, archbishop of Rheims, who exhorted the faithful people, and preached to them to fight with the Saracens, and absolved them from their sins. And he himself fought in the van of the Christians. Roland, general of armies, earl of Cenoman, and lord of Blam, nephew of Charlemagne, son of the prince Milo of Engeler, by the sister of Charlemagne, his mother; a magnificent and renowned man, with four thousand armed warriors. And there was another Roland; but he is not treated of here now. Oliver, general of armies, a good knight, son of earl Reiner, with three thousand of armed men. Estult, earl of Lyon, he was the son of an earl, with three thousand. And at that time there was in the isle of Britain a man of the same name as he, and he is not treated of here. Engeler, duke of Gascony, with four thousand warriors, cunning in all arms, and especially in shooting. And at that time there was another Engeler, an earl in Peitou, and nothing is said of him; the other however sprang from the race of Gascony, and was prince of the city of Aquitaine, a city that is between the three countries, Benont, and Bourges, and Peitou; and that city Augustus Cæsar first built, and gave it the name of Aquitaine, and gave subject to it the following countries; Biturinus, Benonicas, Pictarmin, and Santonas, and Engolismus, and the comots attached to them. And for that reason all that country is called Aquitaine. And after Engeler and the proprietors of that country were slain at Ronceval; from that time until this day it is desolate of its proprietors, and there was no proprietor of itself to rule over it. Gayfere, king of Bordeaux, with three thousand good men. Geler, Gelinus, Salomon the companion of Estultus. Baldwyn, the brother of Roland. Gandebold, king of Friezeland, with seven thousand heroes. Arnold of Bellanda, with two thousand heroes. Naaman, prince of Bavaria, with ten thousand heroes. Oger, king of Denmark, with ten thousand. Lambert, prince of Berry, with two thousand warriors. Samson, prince of Burgundy, with ten thousand heroes. Constans, a chieftain of Rome, with twenty thousand heroes. Reginald of the White Thorn. Walter of the Warm Bath. Vulterinus. Garinus, Duke of Lorraine, with four thousand. Hago. Albert of Burgundy. Berard of Miblis. Gumard. Esturinite. Theodoric. Ivonius. Berengard. Haco. Ganelon. He was Gwenwlyd, who was afterwards the betrayer of the men of Charlemagne. The number of the troops of the land of France itself was forty thousand horsemen; and the infantry were without number. The men above also were famous heroes, valiant in battle, the richest of the rich, the strongest of the

strong, fighting for the Christian faith in this world. And as our Lord Jesus Christ, and his twelve apostles sought to convert the world to Christianity ; so Charlemagne, king of France, and emperor of Rome, along with his warriors enumerated above, sought to convert Spain to Christianity.

XXXVI.—Thence they departed, and assembled, on the borders of Burgundy, to be placed in array, and those troops overspread the length and breadth of the country, so that their tumult was heard for twelve French miles. And thence Arnold de Belland first traversed the Pass of the Pyrenees, and marched to Pampilonia. And next to him also, Estultus and his troops. And then king Aristagnus, and Engeler, with their troops. Then Gandebold, and Constans, with their troops. And last of all Charlemagne with his troops. And Roland covering all the country from the river of Rume to the mountains, a journey of three days from the city and the Jacobine road. And eight days they were in leaving the Pass of the Pyrenees, and in the interval Charlemagne sent to Aigoland to demand the fortress and the city ; otherwise he would give him battle on the field. And when Aigoland saw that he could not maintain the city against Charlemagne, he preferred to give battle on the field to flight, or to die basely in the fortress, and Aigoland sent to Charlemagne to command him and his armies to prepare themselves for battle, and to give leave to Aigoland to visit him, and to tell him what he wished.

HOW AIGOLAND CAME TO VISIT CHARLEMAGNE.

XXXVII.—And then Charlemagne gave leave to come to visit him. And Charlemagne removed, he and his troops, from the fortress he was in, and occupied a level valley that was near them. And from the midst of his host Aigoland came with sixty chieftains to the presence of Charlemagne, in the place where he was in the royal throne in the centre of his host, a mile from the fortress. And on that level vale were the two armies ; the most suitable place to meet between the two armies ; six miles they occupied in length, and six in breadth on a fair level plain. And then Charlemagne said to Aigoland : Thou hast fraudulently taken from me the territories of Spain and Gascony, which I obtained by invincible divine strength, and subdued them, and I converted them and their kings to the laws of Christ, and to my sovereignty also. And when I returned to France, thou slayedst the Christians of God, and didst destroy my fortresses also, and my castles, with fire and iron, the whole country, and its common people. And of all that do I complain in thy presence. And as it happened that Aigoland was acquainted with the Arabic language, which Charlemagne had spoken, he was surprised, and much pleased that he knew the language. When Charlemagne was for a while in Toulouse, he learned to speak Saracenic. I pray thee, quoth Aigoland to Charlemagne, to tell me why thou takest, or seekest land and territory, that belonged neither to thy father, nor grandfather, nor great grandfather—from our race. This is the reason, quoth Charlemagne. Because our Lord Jesus Christ, Creator of Heaven and Earth, has

chosen our race to be Christians before thy race, and has appointed to them dominion over all the nations of the earth. And thy race also, the Saracens, in the greatest extent that I could, I have converted to the creed and faith of Christ. It is unworthy, quoth Aigoland, that our race should submit to yours; for our law is greatly superior to yours. For we have Mahomet, who was sent by God to us, whose precepts we keep and maintain; and we have almighty Gods, who shew to us, and declare by the command of Mahomet what will happen to us in future, by whom is our life, and we believe them. Aigoland, quoth Charlemagne, thou erreest, for we keep the precepts of God, and ye also are maintaining the vain precepts of man. We believe, quoth Charlemagne, in the Father, and the Son, and the Holy Ghost, and worship them. And ye also believe in the Devil, and his images, and worship them. And our souls, we maintain, when death comes to us, will go to Paradise to live everlasting; and ye also to hell will go. And therefore it is evident that our faith is better than yours; and since ye know not the Creator of Heaven, and will not know him, ye do not deserve a share either of heaven, or of earth, but your possession and trust are in the Devil, along with Mahomet your god. And therefore Aigoland, do one of two things; either receive baptism and live; or go to fight against me, and die. Be it far from me, quoth Aigoland, to receive baptism, and deny Mahomet, my almighty god; but I will fight with thee on this condition: If our law is preferred by God to yours, and we conquer you, it will be undoubted then that our law is the best. If yours also will be preferred by God, and you be victorious, let the shame, and disgrace be to the conquered; joy and praise to the conqueror. And accordingly if my race should be conquered, and I survive, I will receive baptism.

XXXVIII.—And to these words they agreed on each side. And immediately twenty horsemen were chosen on each side, and were sent forth to fight. And forthwith the twenty Saracens were slain. And then forty were sent against forty, and the forty Saracens were slain. And then a hundred were sent against a hundred; and immediately the Christians retreated, and some of them were slain, and for fear of death they took to flight. And by these may be understood faithful Christians, for whoever will fight for the faith of God, ought not to retreat again. And as their God slew them also for withdrawing back, so the faithful of Christ, who ought to fight strongly against sins, if they relapse again, will die basely in their sins. If they fight bravely without falling with their enemies; they will kill them; namely the Devils that serve, and set on fire fuel to sins. No one shall be crowned, as the Apostle says, who fights not firmly. After that two hundred were sent against two hundred, and all the Saracens were slain. Then a thousand were sent against a thousand, and all the Saracens were slain. And then a truce being made on both sides, Aigoland came to converse with Charlemagne, and to confess that the law of the Christians was better than their law. And he said to his own people, that he would receive baptism, and commanded them also to receive it. And some agreed to it, and others refused.

HOW AIGOLAND DESPISED BAPTISM.

XXXIX.—And the next day about the hour of evening, and a truce being between them to go and come, Aigoland came to Charlemagne, with the intention of being baptized; and when he came to visit Charlemagne, Charlemagne and his retinue were taking their dinner, and handsome royal tables before them. And others ready, but no one eating at them. And at some of the tables dubbed knights were sitting. At others some clothed in the dress of black monks. Others dressed in canons' clothes. And then Aigoland asked of Charlemagne the state of all of them. And he answered him: Those, whom thou seest in dark red clothes of one colour, are bishops, and priests in our law, and they declare to us the commandments of our law, and absolve us from our sins, and give to us the blessing of our Lord Christ. Those, thou seest also in the habit of black monks, are consecrated abbots, who pray to God for us. Whom thou seest dressed in white, those are called canons; who hold to a chosen holy life, praying for us, and singing masses, and matins, and the hours of the days for us. And among them Aigoland perceived in a corner twelve poor men eating, without a table, without a cloth, with scanty meat and drink. And then Aigoland asked what sort of men were those. People of God, quoth Charlemagne, are those, and messengers of Jesus Christ, whom it is our custom to feed daily in reference to the twelve apostles. Those about thee, quoth Aigoland, are honourable, with abundance of meat and drink, and every good. And those, who thou sayest are the people of God, and assertest it, are dying of famine and nakedness, and are far from thee, and are shamefully treated. Badly does he serve his Lord, that entertains his messengers so indifferently as that. Great shame does he to his God, who so serves his servants. Thy law, which thou saidst was good, is bad, and thyself shewest that it is false. And then with leave he went away offended. And because he saw the condition of the poor so vile, he refused to be baptized. And thenceforth as many poor Christians as Charlemagne saw, he abundantly supplied with food and clothes. And from that circumstance it may be recognised that it is a great reproach to an able Christian, who does not serve a poor Christian humbly, for on account of that event and cause, Aigoland and his people refused to be baptized. What will be the lot in the day of judgment when proved of those who treat the poor badly? How will they hearken to the terrible voice of the Lord, when he says: "Depart from me, ye cursed into the everlasting fire; for when I was an hungered and thirsty and cold, I had from you neither meat nor drink nor clothes." Let each of you consider that little will avail his faith and his law to a Christian without good works to fulfil them. As the Scripture says: "As the body is dead without the soul, so is faith in itself without good works". As the pagan king refused baptism; so there is fear that his baptism will not be fruitful to a Christian, unless he fulfils it with works, besides believing in his heart.

HOW AIGOLAND WAS SLAIN.

XL.—Thence on the morrow they came from all parts with the intention of fighting on the condition, that was said above. Now the numbers that were in the army of Charlemagne were one hundred and thirty-four thousand; and Aigoland had a hundred thousand; and the Christians made four divisions, and the Saracens made five divisions. And the first division of them that engaged with the Christians was all slain. And then came the second division, and that also was all slain. And when the Saracens saw that, they gathered together, and placed Aigoland in their centre. And when the Christians saw that, they surrounded them. And on one side of them was Arnald de Belland and his troops. And on the other part was Astolfo and his troops. And on the other side was king Aristagnus and his troops. And on the other side of them was Charlemagne and his general of battles; and their armies gave a blast on their ivory horns altogether with vigour; and confounded the Saracens with their din. And trusting in God the Christians attacked them, and began to kill and destroy them valiantly. And the first who charged was Arnald de Belland, he and his troops, and he overthrew all that met him on every side of him, until he came to where Aigoland was. And when he came to the strength of his retinue, Arnald cut off his head; and there was a great lamentation there, and the Saracens were troubled beyond measure. And there escaped of them thence only the king of Seville, and the chief governor of Cordova, and a few of the pagans, who took to flight; and the blood was no less deep to them pursuing, than that it came to the calves of the legs of the victors; and the Saracens, whom they overtook in the city, they slew all. And it was in that way that Charlemagne overcame, on the condition that his law was preferable. And therefore the law of Christianity is better than any law in the world. O Christian, if thou wilt maintain good faith in thy heart, and complete it with good works, as much as thou canst, thou wilt be doubtless raised above the angels with Christ thy head, of whom thou art a member; if thou wilt ascend, believe firmly; for as the Lord says: "Every thing is easy to him that believeth". And then when the troops were assembled together, they rejoiced at the greatness of that victory. And from thence they went as far as the bridge of Arge, on the Jacobine road, and there they all encamped.

XLI.—Thence that night the Christians withdrew from Charlemagne, coveting the spoil of those that were slain; and that without the leave of Charlemagne, as far as where the battle had taken place. And as they were coming back with their loads upon them of gold and silver; the chief governor of Cordova came to them, and a number that was along with him in hiding, and slew them all, about a thousand in number. Those are types of Christians, who fight with sins, and relapse to them afterwards; for as those men overcame their enemies, and returned again to be slain by their enemies, so every Christian that overcomes his sin, and receives his penance, ought not then to

return to his sin, like the dead, namely the sins. And as they lost their life here, who came to plunder, by sudden death ; so all that enter religion, and leave the world, and again meddle with worldly matters, they will lose heavenly life, and will go to everlasting death.

XLII.—And the next day it was reported to Charlemagne, that Furra king of Navarre designed to war with him : and when Charlemagne was come to the mountain of Garzim, that prince prepared battle the next day against him. And the night before the battle Charlemagne entreated God to shew him who would fall in that battle of his men. And the next day when the troops were dressed, lo a red cross on the shoulder of those Christians who would be slain, above their breastplates. And when Charlemagne perceived that, he detained that number in the chapel, that they might not be killed in the battle. O God, quoth he, how difficult it is to overtake the judgments of God, and to follow his ways ! When the battle was ended, and Furra was slain, and three thousand Saracens along with him, Charlemagne found those, whom he had kept in the chapel, dead ; and their number was about a hundred and fifty. O most holy band of Christian warriors ! though the sword of their enemy did not kill them, yet they lost not the palm of victory. And then Charlemagne conquered Mount Garzim, and the whole of Navarre, to his own possession, according to his Christianity.

OF THE WAR OF FERRACUT.

XLIII.—And then it was announced to Charlemagne that there was in Nager a giant, whose name was Ferracut, of the race of Goliath, who was come from the extremities of the land of Syria, and Amilald king of Babilon had sent him to fight with Charlemagne, and twenty thousand of his men with him. That one feared neither spear nor sword nor arrow, for he was equal to forty strong men. And then Charlemagne marched to Nager. And when Ferracut knew of his coming, he came out of the city to challenge to fight in single combat. And then Charlemagne sent Oger of Denmark to him. And when the giant perceived him in the field, he approached him carelessly, and took him in all his armour under his right arm, and carried him in the presence of all to the city, just as if he were a tame sheep. His size was twelve cubits in length, and a cubit in the length of his face, and a palm in the length of his nose ; four cubits in the length of his arms, and his legs ; and three palms in the length of his fingers. Thence there was sent to him with the intention of fighting with him, Reginald of the White Thorn : and immediately he carried him also to prison in the castle. Then was sent Constans, king of Rome, and earl Howel, and them also, one under his right arm, and the other under his left, he carried to the castle. Then were sent every two men, until they were twenty. Those also he committed to prison. And when Charlemagne saw that, he and his retinue wondered at it, and he did not dare to send to him from that time forth. And nevertheless when Roland, general of battles, had with difficulty obtained leave from Charlemagne, he came to fight with the giant ;

and Charlemagne was frightened for him, because he was so young, and he also being anxious about him. He prayed God to strengthen his nephew with his own strength.

XLIV.—And when the giant saw Roland coming to him, he snatched him with his right hand as he did the others, and drew him on his horse between himself and the pommel. And when he was bearing him towards his castle, Roland invoked the powers, and seized the giant by the windpipe, trusting in God, and turned his neck in the nape on his horse, and they two fell to the ground from off their horses. And immediately they two arose together, and each got his horse. And forthwith Roland set upon the giant with his sword Durendard, and thought of killing him. And he struck the horse in two halves with one blow. And when Ferracut had recovered his feet, and was threatening Roland with his sword, Roland struck him also on his arm, in which hand was his sword, and though the blow did not harm the arm, yet his sword went out of his hand. And then, after Ferracut had lost his sword, he sought Roland with his fist, and missed him, but he hit the horse in its forehead, so that it fell down dead. Thence they fought on their feet, with their fists, and with stones. And at vesper time Ferracut begged for a truce of Roland until the next day. And they mutually promised to come the next day to fight without horses, without glaives, they two. And after agreeing about the fight, they went to their tents.

XLV.—And the next day they came on their feet at the dawn of day to the fight, as they had covenanted. Ferracut however brought with him a sword, but it did not avail him; for Roland had brought with him a long twisted bar, and with that he defended himself until the evening, and he threshed the giant, and did him no damage. And great stones also that were in the field he threw all day long, and he did him no damage in that way either. And when the giant was tired, and oppressed with sleeping, he begged a truce of Roland, while he was sleeping. And as Roland was a noble high minded youth, he placed a stone under his head, that he might be more at ease to sleep. It was secure to him also, for a covenant was between them, that whether a Christian gave a truce to a Saracen, or a Saracen gave to a Christian, it should be kept faithfully. And whoever should break it without notice, he would be put to death. And after the giant had slept enough, he awoke. And Roland was sitting near him; and he was asked by Roland what sort of strength, and what sort of hardness was in his flesh, when neither spear, nor sword, nor stone, nor wood could harm him. I cannot be pierced, quoth the giant, except in my navel. And when Roland heard that, he turned as if he did not understand him, for he spoke Spanish, and of that language Roland knew enough. And thereupon the giant looked at Roland, and enquired of him thus. And what is thy name also? quoth he. Roland, quoth he, is my name. Of what race, quoth he also, art thou sprung? so strongly dost thou encounter me. There never met me one so strong as thou. Of the French race am I sprung, quoth Roland. Of what law are the French? quoth Ferracut. Of the Christian law are

we, by the grace of God, quoth Roland, and to the sovereignty of Christ do we submit, and for his law, as long as we can, we will contend.

XLVI.—And when the pagan heard Christ named, he also asked, who is the Christ in whom thou believest? The Son of God, quoth Roland, who was born of the Virgin; suffered on the cross; and was buried in a sepulchre; and the third day he arose from the dead; and went afterwards to the right hand of God. We also believe, quoth the giant, that one God is the Creator of heaven and earth; and that he has had neither son nor father; for as no one begat him, he also begat no one; and therefore he also is one God, and there are not three gods. Thou sayest truly, quoth Roland, that he is one God; when thou also sayest that he is not three, thou haltest in thy faith. If thou believest in the Father, believe in his Son, and in the Holy Ghost. For he is God the Father, and Son, and Holy Ghost; one God and three Persons. If thou sayest, quoth Ferracut, that the Father is God, and the Son God, and the Holy Ghost God; they are three Gods, which is not true, and not one God. No, quoth Roland, but one God; and I also assert him to be three, and he is one and three. The three Persons are co-eternal and co-equal; such as the Father is, such is the Son, and such is the Holy Ghost. In the persons there is distinction, and in divinity there is unity, and in the power there is equality. One God in Trinity do the angels worship in Heaven. And Abraham saw three, and he worshipped one. Shew me that, quoth the giant, how the three are one. I will shew thee, quoth Roland, by the earthly creatures. As there are three things in a harp, when it is played; namely, art, and strings, and hand; and yet it is one harp: so there are three things in God; Father, and Son, and Holy Ghost, and they are one God. And as there are in the almond three things, namely, the shell, the coat, and the kernel, and yet it is one almond. In that manner there are three persons to one God.

XLVII.—In the sun there are three things, whiteness, and brightness, and heat; and yet it is one sun. In the wheel of the wain there are three things; a nave, and spokes, and a tire, and yet it is one wheel. In thee thyself there are three things; body, and limbs, and soul; and yet thou art one man; in the same manner God is one and three. I know not still, quoth the giant, in what way the Father begat the Son, as thou sayest. Dost thou believe, quoth Roland, that God made Adam? I do believe, quoth the giant. As Adam, quoth Roland, was born of no one, and yet sons were born to him, so God the Father was born of no one; and yet a Son was born to him in a divine manner, as he pleased, before the times, as cannot be declared. Thou sayest well, quoth the giant. How he became a man, who was a God, I know nothing of it. He that made heaven and earth, quoth Roland, and created all things out of nothing, he made his Son a man in the Virgin without human seed; but of his holy Spirit. In that I am perplexed, quoth the giant; how a son could be born of a Virgin without human seed, as thou sayest. God, quoth Roland, who formed Adam without human seed, and as Adam

was born without a mother of God the Father, in the same manner his son also was born of a mother without man for a father. For such a birth as that was becoming to God. It is a very great shame to me, quoth the giant, how he was born of a virgin without man. He, quoth Roland, that makes the worm in the bean, and makes the creature worm to grow in the tree, and many fishes and birds and bees and snakes without male seed; he also made the Virgin maid, without the help of man, to produce God and man. For he that made the first man, as I said, easily without any human aid, could easily cause his son also to be born of the Virgin without human seed. He might, quoth the giant, have been born of a Virgin, and yet if he is the son of God, as thou sayest, he could in no manner die, as a god will never die. Thou sayest well, quoth Roland, that he could have been born of a virgin, and since he was born as a man, accordingly he died like a man. For every one that is born will die, and since his birth is credible, and his death is credible, or his passion, and thence his resurrection from the dead. How can his resurrection be believed? quoth the giant. Because what is born, quoth Roland, will die. And he that died arose on the third day.

XLVIII.—And greatly wonder did the giant, when he heard the word, and answered him thus. Roland, quoth he, vain is what thou hast declared to me hitherto; a man could never be raised to life. Not the Son of God himself, quoth Roland, arose to life from death, but all the men that have been from the beginning of the world, and shall be unto the end, shall rise before his throne also, to receive the reward of their deeds, according to their works, whether evil or good. God from the shoot causes the tree to grow high. And the grain of wheat, after it has rotted in the ground, and died, he causes to grow, and to fructify to life again. He also will cause every one to rise at the last day from the dead to life. Look at the nature of the lion, for the lion by his roaring puts life in his whelps the third day after they were born dead. What wonder is it that God raises his son also on the third day from the dead? and it ought not to be a wonder to thee that the Son of God arose from the dead, when many arose from the dead before him also. Since Elijah and Elisha made alive from the dead; it was easier for God to raise him also. And he that raised many from the dead, before his passion, it was easy for him himself to rise from the dead, and death could not restrain him, from whom death flees, and by his word the multitude of the dead will rise. I see sufficiently what thou sayest, quoth the giant. In what manner he also came down from heaven, I cannot at all understand. He that descended easily from heaven, easily ascended to heaven; and he that arose of himself, easily ascended into heaven. Take an example from many things. The wheel of the mill, the part that is lowest now, will be highest in a little while. The bird in the air, as long as it descends, will ascend. If thou also descendest from a high place to a low place, thou canst return again to the place thou descendest from. Yesterday the sun arose in the east, and set in the west, and to day it arose in the same place it came from yes-

terday. Accordingly to the place from whence the Son of God came, he returned again. Accordingly I also will fight with thee, quoth the giant, on condition that if thy faith be true that I shall be conquered. If false, that I shall be conqueror. And be it an everlasting shame to the race of him that is conquered, and to the victor praise and eternal honour.

XLIX.—And Roland immediately attacked the pagan, and he also aimed at Roland with his sword. And Roland jumped to his left side, and received the sword on his bar, and after the breaking of the bar of Roland, the giant attacked him, and seized hold of him, and struck him between himself and the ground forthwith. And then Roland perceived that there was not a way for him to escape, and he began to invoke the Son of the blessed Virgin Mary. And thereupon he glided by degrees under him, until he was above him, and put his hand on his sword, and stabbed him in the navel, and made his escape from him. And with a loud voice the giant invoked his god thus: Mahumet, Mahumet, my god, help me, for now I am dying! And at that outcry the Saracens came to snatch him with them to the castle; and Roland returned whole to his people. And immediately they attacked the fortress along with the Saracens, that were bearing the body of the giant; and after killing the giant in that manner, they got possession of the fortress and the castle, and the men were delivered from their prison.

L.—After a little time it was reported to the Emperor that Ebrahim, king of Cordova, and the king of Seville, and Almansor, who had before then fled from Pampilonia, were awaiting him, in opposition, with the design of fighting with him, and they had the troops of seven cities with them. And Charlemagne put his army in array against them. And when he came to Cordova with his army, the kings above mentioned came with their troops in arms to the distance of three miles from the fortress. And about ten thousand were the troops of the Saracens, and about six thousand those of the Christians. And then Charlemagne made three divisions. And the first division of the most renowned horsemen, and the second of infantry, and the third of horsemen; and so did the Saracens. And when the first division by the command of Charlemagne attacked the Saracens, a footman came before every one of their horsemen, with a bearded and horned mask upon him, like to devils, and harps in the hands of each of them playing, and drums beating, and making a din, to terrify the horses. And when the horses of the Christians heard those voices, and saw their horrible masks, they were terrified, so that their riders could not hold them, more than if they were mad. And when the two divisions saw others in flight, they also retreated. And when Charlemagne saw that, he marvelled excessively, until he knew what was the cause of it; and the Saracens rejoiced, and pursued them; and the Christian fugitives came to a mountain, which was about two miles from the city, and there by agreement the Christians bound themselves to await them for battle. And when they saw that, they retreated a little; and then the Christians pitched their tents until

the next day. And when the morning came, and they had taken counsel, Charlemagne commanded every horseman to put a veil of linen and cloth to hide their eyes, that they might not see the devilish masks; and to deafen their ears so as not to hear their infernal sounds; an admirable contrivance. After securing the ears of the horses, and their eyes, they attacked boldly, without caring for their perfidious sounds. And from the morning until midday, they came up with the Saracens, and many of them they slew, and yet did not kill all. And the Saracens thronged together, and in their centre was a wain, with eight oxen under it; and on the wain their standard also was raised. And their custom was that none of them would flee, as long as they saw the standard standing. And when Charlemagne knew that, he rushed among their troops, being surrounded with divine strength, throwing them to the right and left of him, until he came to the wain. And then he struck with his sword until the machine that held the standard came to the ground, and he brought the standard also down to the ground. And then the Saracens began to flee from place to place in all directions. And then the shout of the armies was made on all sides; and there were killed of the Saracens eight thousand, and Ebrahim king of Seville along with them; and Almansor with two thousand went to the city. And the next day being conquered, he gave up the city to the Emperor on condition that he should receive baptism, and submit to Charlemagne, and hold the city under him. And thence Charlemagne divided the hundreds of Spain, and its commots, and its fortresses, and its cities to whomever of his own men that wished to dwell there. And the whole of Spain he so divided among his own generals, except the land of Galicia itself, which none of the French would have, on account of its roughness. Henceforward there were none in those days that could molest Charlemagne in Spain.

LI.—And then after dismissing from him the greatest number of his troops, and leaving them in Spain, Charlemagne marched towards St. James, and those, whom he found dwelling there, he made Christians. And those also of them, who had relapsed to the Saracens, he either slew, or sent them to exile in France. And there he appointed bishops and priests, and he gave honours, and summoned a council of princes and bishops at Compostella. And there by the advice of the council he appointed, in honour of Saint James, that all the prelates and princes and kings of the Christians of Spain and Galicia, both the present and the future, should be subject to the bishops of Saint James. In Iria he appointed no bishop, but that it should be under Compostella. And there by the command of Charlemagne I also, Turpin archbishop of Rheims, and nine bishops with me, consecrated a church and altar to Saint James honourably, in the middle of June itself. And the king subjected the whole of Spain and Galicia to that church, and gave for its endowment four pence every year as a tax from every house in Spain and Galicia, and freedom to them also on the part of the king from every servitude. And on that day it was appointed to call that church an apostolic see, because

the name of the apostle James rested there ; and because in it also was the congregation of the bishops of the country ; and because the bishop of that place had the privilege of ordaining the bishops and kings of the country. And if there should be a failure of Christianity in one of the other cities, or of the ten commandments, from the sins of the people, by the advice of that bishop they should come again, and by right duty they ought to be made straight there. For as the Christian faith of Ephesus was appointed by John, the brother of James, so was appointed the seat of Christian faith in Galicia in the west, and an apostolic see. And those doubtless are the two seats the two disciples asked of Christ, on the right, and on the left in his kingdom.

LII. — Three supreme apostolic sees were appointed in the world, on account of their merits ; namely, Rome, and Galicia, and India, as God gave the preeminence of his fellowship and his secrets ; namely to Peter and James and John, in preference to other apostles, as it is in the Scriptures, and the Gospels. That preference God shewed to them also in this world by the above three supreme sees. And of due right was Rome appointed the most supreme seat of the apostles, for Peter, the prince of the apostles, consecrated it by his preaching, and his own blood and burial. Compostella is the second supreme see by right. For the apostle James was chief among the apostles of supremest merit, and the greatest in honour, and seniority and honesty after the apostle Peter. And in heaven he has preeminence over them. He first was martyred ; he confirmed at another time by his preaching, and consecrated it by the burial of his holy body ; and he enlightens it by his miracles, and enriches it with innumerable benefits. The third see is India ; for there the apostle John preached his gospel also, and with the consent of bishops, whom he had appointed in the cities, and calls them also angels in his book. That church he also consecrated with his learning and miracles, and with his own burial. And should doubtful circumstances happen, which cannot be determined, either in respect of the world, or in respect of the church in the other sees, and their difficulty and doubtfulness in the whole world ; in those three principal sees they are decided and resolved according to law. Accordingly Galicia in those early times being freed from the Saracens by the power of God and the blessed James, and the aid of Charlemagne, from that time until this day it has continued honestly to be christian Catholic.

LIII. — In complexion Charlemagne was a fair and handsome man ; of a sturdy face with brown hair, but stern in visage. Eight feet, of his own feet was his length, and his feet were the largest. He was broad across his loins ; he was slender about his waist ; stout were his arms and his legs ; strong were all his limbs. The wisest and clearest ; in battle the most valiant soldier. A palm and a half was the length of his face, and his beard a palm and a half. A palm in his nose, and a foot in the width of his forehead. He had the eyes of a lion, sparkling as bright as a carbuncle stone. Half a

palm was the length of each of his brows. When he looked angry, whomever he looked upon became frightened and disheartened. Eight palms was the belt of his girdle about him, besides what was loose. He ate very little of bread, and a joint of a ram, or two hens, or a goose, or a shoulder of pork, or a peacock, or a heron, or a hare entirely. So strong was he that he could strike an armed horseman, and his armoured horse, from the top of his head to the ground with one stroke of a sword. Four horseshoes at once he could easily stretch between his hands. An armed soldier standing on his hand he could easily raise without effort even with his face. He was the most liberal in gifts. Most just in the laws. Fluent he was in his words. On the four principal feasts in the year he held court in Spain, and used to wear a crown on his head, and a sceptre in his hand; namely Christmas day, and Easter day, and Whitsunday, and the festival day of the apostle James. Before his throne constantly according to the custom of an emperor was borne a naked sword. About his bed every night six score orthodox armed men used to guard him; and forty of them guarded the first part of the night, namely ten above his head; and ten below his feet, and ten on the right side, and ten on the left side; and in the right hand of each of them a naked sword, and in the left hand of each of them a wax taper burning. And in that manner forty other knights the second part of the night, and so forty other knights the third part of the night, guarded him until day, and the others sleeping.

LIV.—And if any one takes pleasure in hearing of his great exploits, yet it is a great oppressive burden for us to relate them, as Galifer nobly relates them. And how afterwards Charlemagne, out of love of that Galafer, slew his enemy, namely Bravant, the proud king of the Saracens; and how he afterwards conquered various kingdoms, and fortresses, and castles, and cities, and subjected them to be Christians in the name of the Trinity. And how he founded many abbeyes and churches all over the world; and how he put in order the bodies and bones of the saints all over the world, and enshrined them in gold and silver, and how he obtained the empire of Rome, and how he went to Jerusalem. And in what manner he brought with him from thence the cross of the Lord, with which he endowed many churches, I am not able either to write or relate them; the hand and the pen would sooner fail than his grand exploits. How he returned however from the battle at Ronceval to France, and how the battle occurred in the Vale of Briars, and how it made an end of his soldiers in Spain, and how the sun stood for three days as one for the Christians to be avenged on the Saracens; and how he gave funeral honours to his good men, and buried them. And how there was a council at Saint Denis, when they returned; and how he built his own palace, and a church to the Lady Mary at Aix la Chapelle; and in what form was the end of Charlemagne at that place; we will relate briefly at the end of this book. And this book Madawc ab Selyf translated from Latin into Welsh, at the request and desire of Gruffudh, the son of Maredudd, the son of Owain, the son of Gruffudh, the son of Rhys.

LV.—The king of the Isles ; the honourable king of the Isles. Reginald the noble king of the Isles, having a family thrice doubled in virtue, and deed and race. And I being compelled at thy request have begun this work, and I would put an end to it, were it only to correct my inability. And for that reason, I preferred leaving this book unfinished, to translating at thy request from Romance to Latin, in which I will not confess that I am an author, but one who understands histories. And therefore, thou reader, if thou findest in this book any thing incredible, or disagreeing with truth ; do not stigmatize the interpreter, but the author of the first work ; for it is not right to call him false, who is the relater of the fiction of another, but him who is the inventor to the first author of the fiction. And from that Latin book was this translated into Welsh. And whoever wishes to know, or listen to the vigorous story, of the evenness of his mind let him be silent ; and we also will relate to him of the flowers of the stories, namely relating to the most valiant Charlemagne, son of Pepin, chief king of France, the most noble and mightiest Emperor ; and most illustrious conqueror of the countries of infidels, and enemies of Christ, that ever was in Rome. And the twelve compeers of France, who loved one another so much, that they never separated until they were slain. When Gwenwlyd betrayed them to the infidel race of pagans, in the same day were slain of them twenty thousand and seven hundred, for which Charlemagne felt excessive pain and sorrow, until his own death took place. This story is better, and more excellent, since it is not possessed by bards, or buffoons ; who have all avoided it, because they knew nothing of it, but sing of the dangers and exploits of those with whom they are acquainted, and what they can invent themselves. They knew nothing however of the sudden loss that came to the emperor Charlemagne.

LVI.—When Charlemagne, king of France, on the festival of the Thousand Sons, was in the city, that is called Paris, having kept at Court the Christmas holidays with supreme honour, and the twelve compeers of France along with him, and innumerable earls and barons, and knights ; and all of them entertaining the king and his retinue, and rejoicing him as they best could by agreement, they appointed disputations. And in that they maintained by mutual oaths of assignation that they would go to war with Marsli, the king of Spain ; and that at the close of the month of April, when they should have fresh herbs and green grass for the horses. However before Vespers were sung in the town, they heard other news, namely that twenty thousand of their French had been slain, unless God had destroyed them, who made all the world. Lo a Saracen from Spain, Otuel was his name, a man who was of honourable demeanour in four ways ; in nobility of mind, and strength in arms, and race, and wisdom, coming as envoy for king Marsli. And he rode through Paris until he came to the court of the king. And dismounted at the gate, and thence he mounted upwards along the steps towards the hall. And then Oger of Denmark, and Walter of Orange, and Naim a strong prince, met him ; and he also asked them to shew Charlemagne to him. And

he related to them that he was an envoy for a king that did not love him a button : and Walter first answered him : See thou him yonder sitting, quoth he ; the hoary man with the great beard, and clothed in black ; and the man that is sitting on the one hand, with the red scarlet mantle about him ; Roland his nephew is that one. And earl Oliver is the man sitting on the other hand of him ; a companion of Roland ; and the twelve compeers are sitting on each side of them also next. By Mahumet, quoth the Saracen, henceforth I know Charlemagne ; and may an evil fire and wild flame burn his beard, and split his body through his breast bone down to his heels !

LVII.—And then he advanced to the presence of Charlemagne, as before, and said to him thus : Charlemagne, quoth he, listen to me ; I am an envoy of the strongest king that ever was in the law of Spain : a man who salutes thee not at all, for he ought not, because thou hast made him angry, and enraged Mahumet and me also : be he the man that I believe in, he will kill thee, and all the company, and the number that is about thee ; and especially Roland thy nephew. A man, whom should I get in battle, or where my horse could run against him, I would pierce him with my sword, so that it would be a spit through him. Thereupon Roland laughed, and looked at the king, and then said to the Saracen thus : Thou mayest say all thy will, quoth he, at present, without any of the French hindering thee. He may, quoth Charlemagne, as long as thou pleasest, since he is secure, as far as I am concerned, until the end of the week. And then Otuel said : In the faith in which ye say that, since the man is not born, of whom I am afraid, whilst I have this sword, Curceus is its name, with it I was dubbed a knight, and it is not yet a month since I cut off the heads of a thousand French with it. In what part did that occur ? quoth Charlemagne. Let it come to thy remembrance to inform us. I will tell you with pleasure, quoth Otuel. Are there not eight months, and this is the ninth, since thy chief city Rome was destroyed, and of which thou art called emperor ? King Garsi and his barons took it for himself ; and there were slain of men and women twenty thousand, and a great many more besides ; and I also threshed so many of them with my sword, that the rust did not leave my wrist until the end of the week. And then said the French : More is the pity, say they, that thou wert born in that case. And Estud of Longres, a soldier of proved goodness was he, rose up with a great four sided staff in his hand, and tried to strike him with that. And Roland went between them, and said to Estud thus : Estud, quoth he, for love of me, if thou lovest me at all, touch not the Saracen, and spare him ; for he trusts in me, so that I cannot do him harm, and let him say all his will.

LVIII.—And thereupon a soldier, with the disposition of a mean fellow, Pronyeel of St. Gille was his name, went behind the envoy, unknown to him, and with his two hands took hold of the hair of his head, and dragged him by it to the ground. And Otuel rose up quickly, and drew his sword Curceus, the hilt of which was of gold, and cut off the soldier's head, so that it was playing near the king.

And thereupon the French commanded him to be seized ; and he retreated on the one side from them, and his eyes were reddened, and those turned in his head rapidly. He was like to a famished lion, that was bound, and stirred up to rage. And a great commotion being in the hall on account of that event,—he said as loud as he could : O barons, quoth he, be not excited ; by Mahumet, the man to whom I have given myself, I will make seven hundred of you dead ; if ye wrangle. And the emperor then rose up, and commanded him to give his sword to him. And the Saracen said that he would not give it, and that it was mean in him also to seek it. And then Roland entreated him to give it to him, and he also would undertake to give it back to him, when they separated ; and until then he would defend that no one should do him wrong, in the best way he could. And Otuel said to him : Fair Lord, quoth he, take thou it then ; I beseech thee to keep it well, because I would not give it to thee for the seven best cities in thy dominion, and because also thy head will yet be cut off with it. By my faith, quoth Roland, thou flatterest thyself too much ; and do not so further, but tell thy message, and then take thy leave to return. And I also will do that with pleasure, quoth he, and give me silence.

LIX.—Charlemagne, quoth Otuel, I will not hide it from thee. I am an envoy of the emperor Garsi ; the man that maintains the country of Spain, and Alexandria, and Busi, and Tyre, and Sidon, and Persia, and Barbary ; and every country of those submits to him as far as Femynie. He commands thee to forsake thy Christianity, because it is not worth a single pear ; and whoever believes in that commits great folly ; and to become a man of Mahumet's, and serve him, the man that governs the whole world, and thy people along with thee, and then to come to him also, and he will assign to thee the country of Auvergne, and Manancie, and all the harbours of England, and its streams on this side of the Red Sea ; and he will give to Roland thy nephew the country of Russia ; and to Oliver his companion the country that is called Schlavonia. He will not however leave to thee the heart of France, because he has given it to Florian of Sulie, the son of Iulf the Red, king of Barbary, the best youth in Spain, and the greatest of renown in action, and a good rider, and the best that strikes with a bright sword : he will maintain France with peaceful freedom to himself and to his heir. And then the emperor said : By my faith, quoth he, with the strength of the almighty, that event will not be so. And what say ye, my people, whom I have ever nurtured, in respect to that ? Noble emperor, say the barons, and his people, we will never endure that the Saracens should have France ; but cause thy forces to be summoned, and put in array, and then, if thou pleasest, lead us to the place where we can visit that dirty race ; and if we also get hold of that king Garsi in battle, he will not escape thence from us with his head.

LX.—And then Otuel said : I hear you, quoth he, saying foolish words ; and those who are threatening Garsi now, he will slay them yet, and subdue them. For when ye see the greatness of his power

and his horsemen, the bravest of you will not be able to laugh, and he would wish before that that he was beyond Normandy. Quoth Neimys the prince: Nevertheless, quoth he, if Charlemagne summoned his power together, in what part would he find king Garsi to fight with the troops of Charlemagne? Too unintelligent, quoth Otuel, is thy speech, and too foolish, when there are together seven hundred and seven thousand of them in bright breastplates, and banners of Syria, and they would sooner suffer death together than that one of them would flee from the other. And besides that, did they not make a city, and fortify it all around with fortresses and dykes between two waters? Atalie is its name. God has not made a man that could prevent their going to hunt, and to fish outside of it, or within. And if the grey bearded Charlemagne should come there, we should know who would have the mastery, and who would best strike with a bright sword. If however the villain Conners should come, do thou not come forward Charlemagne more than before, if thou wilt do my advice, but guard thou Paris, and its fortresses, so that neither a kite nor crow nor magpie descends upon it, since thou canst do nothing in the need of men. And the king was so much ashamed that he knew not what he should say. And then Roland rose up, full of wrath, so that he was scarcely sane, and came towards the Saracen, and said to him thus: Leaky traitor, quoth he, thou sayest too much, and thou flatterest thyself too much in the presence of the French; and by the man that suffered pain on the cross, if I had not given my faith to thee, and that thou trustest in me, thou wouldest die now at my hands. If however I shall meet with thee in battle, I will give thee such a blow with my sword, that no nobleman will become worse for thee ever after. Quoth Otuel, and we also will know that now; and here am I ready, if thou seekest to combat, quoth he; I challenge thee to morrow morning to the meadow, on condition that we are by ourselves. Quoth Roland, and so thou also make it sure that thou wilt come there. Take my faith, quoth Otuel, and my credibility, that I will come with all my will. And whichever of us comes not, that he be ever confessedly a coward, and be liable to the penalty of having his spurs broken short from his heels, and that he be never honoured at court from that time forth.

LXI.—And thereupon they gave mutual pledges, so that each of them was sure that the other would come. And then Charlemagne of St. Denis said to the Saracen: By the faith, in which thou believest, quoth he, in what parish in thy country wast thou born, and what is thy name? Otuel, Lord, is my name, quoth the Saracen, and I am the son of king Galien, a man who has slain more men than thou hast in all thy dominion at present. And my cousin is king Garsi, and my uncle was Feracut, of the city of Barbary, that is called Nazareth, whom Roland killed. And to-morrow morning I also will avenge him without mercy. Quoth the noble king then: Thou sayest quite enough. And then he called Reiner, the page of the bed, to him, and commanded him. Take, quoth he, this envoy

with thee, and lead him to the house of my friend Gerner, and give him a hundred shillings in lieu of his meat, and another hundred shillings for his horse. And then he called Richard the aged, and Walter of Lions, and Oger le Danaïs, and said to them: You also, quoth he, I command to serve this noble knight, and to supply him abundantly with every thing that he may need; and so they continued that night. And the next day, when the day dawned, Charlemagne rose up, and caused Roland to be fetched, and they went to pray to the chapel; and the abbot of St. Omer sang mass to them, and the king caused to be brought a vase full of perfume, and to offer he went and the twelve compeers. And Roland went to offer his sword Durendard, and afterwards he redeemed it for seven marks of silver. And after the mass, they caused the hours of the day to be sung, and then they came from the church to look if they could see the Saracen, and he also came to meet the king. And then Otuel came arrogantly forward, and called on the king and said proudly to him: Charlemagne, quoth he, where is Roland thy nephew, whom thou lovest greatly, and the man in whom is all the trust of France? I will make him perjured, and I will dishonour him, as if I had conquered him, unless he keeps his agreement he made with me yesterday, in presence of all the court, both man and woman.

LXII.—And at those words came Roland, full of wrath, and he swore. By the Apostles, quoth he, that suffered penance for their Lord, I will not stop to-day for any man alive, until I compel thee to be silent, either by conquering thee, or killing thee, or causing thee to turn to the catholic faith. And do thou then, quoth Otuel; and take thy arms on that condition. If I give way, I will consent to be hanged. Quoth Oliver: Very proud are thy words, without yielding at all, and it is a great marvel if they turn out well to thee. And then the eleven compeers conducted Roland to a chamber, and dressed him carefully with fair arms; a breastplate which Buttor made, a disciple of Galian, the most skilful that was of that craft in his time. And Neimys the prince tied the thongs about his neck, and placed a glittering helmet on his head, which had belonged to the giant Goliath, and which Charlemagne obtained when he killed Braiant. And then they brought to him his sword Durendard, which it was vain for any one there to covet, inasmuch as that there was not in France, either little or great, who was not acquainted with it, and knew that there was none equal to it from thence to the east. And after that they placed about his neck a heavy strong shield, enamelled excellently with gold colour, and with azure. First about the boss were enamelled the four chief winds, and the twelve signs, and the twelve months of the year, so that each of them went against each other. And in the lowest border of it was hell, and above that the heaven and the earth, encompassed skilfully. In the other two borders were enamelled the sun and the moon, and that with great labour and studying. In its band was nothing but silk of rare excellence, and the knob was a hard diamond stone. And then they brought to him a strong shaft, with a good head upon it, and an

excellent standard of red and green, from the point of the spear as far as the handle. And earl Ierins placed spurs of gold and silver on his feet. A horse was brought to him, which ran faster than a quarrel went, when shot from a strong arbalist, such that God made no other beast of equal speed with it, nor would accompany it with the forehead for an arrow shot from him. His saddle was crystal, and its nails were silver, and the panel was precious silk, and the stirrups were pure gold engraved.

LXIII.—And then the earl mounted so lightly, that he did neither put his foot in the stirrup, nor take hold of the pommel; and he gave a leap with the horse in the presence of the people, and returned to Charlemagne laughing, and said to him: Lord, quoth he, give me thy leave and thy blessing, and then if the Saracen comes to combat with me, he will not have a warranty of his life. Nephew, quoth the king, to Him that made the heaven and the earth I commend thee, and may He defend thee from harm! And he raised his hand, and crossed him. And then Roland spurred his horse towards the meadow, and even the youths and maidens going after him, and all of them saying: To Jesus we commend thee, and the Lady Mary; and may they defend thee this day from death! And the eleven compeers mounted swiftly along with him, and brought him between the two waters that flow through the town in Paris. The one of them is Seine, and the other is called the Great Marin. The Saracen was still standing before the king, and he said to him boldly: Charlemagne, quoth he, get for me a breastplate, and a shield, and a sword. A good swift horse I have myself; than which there is not a better as far as Beliant; and I also promise thee in truth, and on my faith, and my sword, if he is as rapid as when he went from me, that I will kill Roland for thee before the hour of noon. And then the king became wroth in an excessive degree; he almost split, and said to the pagan: May God kill thee and thy race first! so much hast thou excited me to wrath, and sorrow. And already he perceived his daughter Belisent coming from her chamber towards the hall. And when she came in, the whole hall shone with her beauty, as if she were the sun at the hour of midday in the month of May, or the light of a carbuncle stone, when the night is dark. And he beckoned to her with his glove, and said to her: Daughter, quoth he, to thee I commend this pagan here; and dress him with speed, that he may lose nothing in respect of his arms. He has undertaken to combat with Roland my nephew. Lord, quoth she also, with pleasure, and that shall be done according to thy will. And then Belisent called on Phlandrin of the Fair Mountain, and Ormuel gave two other damsels, and they conducted Otuel to a square table of marble. And then they put about him a breastplate, that had belonged to king Samuel, with a figure of a noble bird on its collar in front. And Phlandrin tied the thongs about his neck; and on his head the helmet of king Galathiel; that was square, with rings and various flowers of gold made around it, and its nose made like to a noble bird.

LXIV.—And then Belisent placed on his thigh his own sword, which had belonged to king Athael, the name of which was Curceus.

So good was its edge, as of any keen knife. And after that they placed about his neck a new strong shield, as white as the snow. Its boss was of gold; its nails were silver; and they brought to him a shaft of strong split ash, with a broad keen and bright head upon it. And a new standard as white as the blossoms of the lily, with the figure of an eagle upon it, and holding a serpent between its feet. Ormwel gave two spurs, which he wore on his feet, and which were equal in value to some castle. And his saddle was placed on the swift Migrados his own horse; sooner did it run, when pricked with spurs, than the arrow flew from the string. And the wanton capering stallion, when it saw its lord, recognised him; and he also mounted it; and much better did he know of combatting than the most skilful in striking with a hammer. And then the horse gave a skilful leap, and he returned again to Belisent, and said to her: Noble lady, quoth he, God thank thee! Very well am I dressed, and give me thy leave, and Roland will be dead forthwith at my hands afterwards. And then Belisent said: Take good care of thyself, nevertheless, quoth she, against Durndal, and if thou defendest not thyself well with Curceus against him, a city will never be held by thee in future. And at those words Otuel proceeded onwards, and Oger le Danaïs, and Neimys the strong prince, conducted him as far as the meadow, where Roland was. And Charlemagne raised the high windows, and called the eleven compeers to him, and commanded them to come along with him, and caused all the French to go from the meadow, and leave it to the two knights. And thence he commanded them also to combat, when they pleased from that time forth. And Otuel said that he was ready; and then Roland said to the infidel pagan: I will defend myself from thee from this time forth, quoth he; and I also the like from thee, quoth Otuel. And take good care of thyself against me, as I do not love thee at all, and I demand of thee the death of Feracut my uncle, whom thou killedst.

LXV.—And then they pricked their horses strongly with spurs, and attacked each other so that the meadow between the hurry and strength of the wind, and their own turmoil chiefly was agitated, and the earth in acres of it splitting. And they lowered their spears, and their standards being wonderfully blown by the wind, they struck each of them a great blow on the shield of the other, so that their two spears were broken in common; and their boiled leather. Good however were the breastplates, as not a single ring of them was broken, and they did not stretch at all. And the valiant knights proceeded onwards without losing one of them. And then Charlemagne said: O God, this is a great marvel to me, that the Saracen maintains one blow against Roland. Quoth Belisent, his daughter, that was standing near: Very good are my arms, quoth she, and their bearer also is not craven in any respect. And after those words Roland drew his sword Durndard, and struck Otuel on top of his glittering helmet, so that its nose fell to the ground, and a great number of the rings, and the fair blossoms, and the precious stones

along with them; and a second time he rapidly struck the head of his horse, so that it was off his body far on the ground. And then Otuel fell, when his horse failed to him, and said two words: By Mahumet, quoth he, an ungenerous act hast thou done, Roland, in killing my horse without cause, or its deserving it, and thine shall not go from thence laughing. And he drew his sword Curceus, and extended his shield before him, and jumped forwards towards Roland, and struck him on top of his helmet, so that its nose fell to the ground, and the stroke slipped on the fore bow, and the saddle through and the horse in the shoulders, so that the sword was up to the hilt in the ground, and he said loudly a boastful word: By Mahumet, quoth he, there has not been a stroke like this present! O God, quoth the king, how heavy was that stroke! And I also pray the Lady Mary to defend for me Roland my nephew. And if the earl fell no one need wonder, for his horse had fallen dead under him. Durndal however had valour, and great power in combat as before; and with Curceus he paid the blow to him again, and Roland to him also with interest, without wishing anything of him cheaply.

LXVI.—And so they were exchanging blows, and sticking to fighting on all sides, so that their breastplates were of no avail to them against their swords, and the meadow glittered with the rings of the breastplates. And then Belisent said: That is a bold and noble combat which they are carrying on now, quoth she, and it cannot continue much longer owing to the valour and nobleness of the knights, and very well does Durndal, Roland's sword, cut; but it is of no avail against Curceus. O God, quoth the king, how my mind deceived me, and my heart allowed me to tell a lie! And he fell across towards the east, and offered a prayer to the Lord in this form. God almighty, quoth he, as thou art king and ruler of all the races wild and tame, defend for me Roland my nephew, and convert the heart of Otuel the Saracen, so that he may receive baptism, and believe in thy blessed name also! And he kissed the earth and stood up, and thence put his head through the window, and saw the knights combatting as before, without having as much of their shields as would cover their fists before them. And then Roland said to the pagan: Reject Mahumet and Termagaunt, and believe in God Almighty, the one who suffered pains to redeem us also from the everlasting bondage of hell. And accept of a noble gift, which is Belisent, the daughter of the Emperor Charlemagne, and my cousin also. I will cause her to be given to thee, and I, and thou, and Oliver will be companions; and so there will be neither castle, nor city, nor district, which we shall not obtain, and subdue to ourselves; and nevertheless more than before I will not seek from thee the value of a single spur. Quoth Otuel: Foolishly dost thou say that,

and shame be to him that made thee a scholar! and though thou beest a scholar and disciple thou, I also am a master, as I will show thee before we separate. A blow I will give thee, so great that thou wilt not be able to say a word, more than the anvil, when it is struck with the iron mallet.

LXVII.—And thereupon Roland was enraged beyond measure, and with Durndal in his hand, the hilt of which was pure gold, he struck the warrior Otuel on the top of his helmet, so that the fire jumped from the sword and from the helmet; and the Saracen inclined a little, as he was cunning in his service, so that the blow fell by the side of the shoulder, and broke the twofold breastplate, and all his harness from the top of his shoulder even to the girdle of his drawers. The sword however did not meet with any of the flesh, and yet very great was the blow, so that it caused the knight to bend, and to fall instantly on his knee to the ground. Thereupon many of the French prayed, and were delighted with the blow, and said that the Saracen was conquered, and that he could not defend himself or fight further than that. Peradventure there was none of them that was acquainted with Otuel, or had seen him in engagements before that. The son of Galien jumped up lightly to avenge the blow, and had not Roland known how to guard himself from that blow, he would never strike a blow on a knight afterwards. And the Saracen changed colour, and his eyes turned rapidly in his head, like an angry famishing beast, and he raised Curceus up, and set upon Roland with it in his strength, and struck him in his rage a great stroke on top of his helmet; so that if the sword had not turned in his hand, he would have struck off his head. And the second he gave him on the left side, and as much of his shield as was in his hand was broken in two pieces, and what he had of all the other arms, so that the sword went far into the earth, and Roland fell off his feet to the ground. And drawing his sword to him, Otuel said: By Mahumet, very well does my sword cut! And the French then perceived that, and greatly feared the greatness of the blows, seeing that they had torn and broken their breastplates before and behind, and that they had not of their shields as much as would cover their hands. And they fell with their faces to the east, being in great fear for Roland their lord. And to the Lord God they prayed to send good counsel to the knights, and make peace between them, either by a truce, or other security.

LXVIII.—And at those words there was a dove flying, which Charlemagne could see, and all his retinue, and the Holy Ghost descended on the shoulder of Otuel. And then he also said, as Roland was about to strike to avenge the blows upon him. Withdraw again, quoth he, and wait; I know not what I saw flying before me, which has changed my mind and will about this combat; let it remain at this; and out of love of thee also I will receive baptism, and I will pray of Mary pardon, and she will be a defence henceforward, and in her I will trust. And then when Roland heard that, he said to him laughing: Noble sir, quoth he, is there that in thy mind? Yes, by my faith, quoth Otuel; and I will now

reject Mahumet and Termagaunt, and Apolin, and the lousy Johun, and all their company. And then they threw from them their swords on the grass, and each of the valiant knights embraced the other. O God, quoth the king, how great are these marvels! There they have agreed, quoth he, and are making some covenant, I will take upon me. And go ye also to see, my brave knights; and they also went as fast as they could, and the king himself spurred horse after them. And as he came there, he asked Roland: O dear nephew, quoth he, how dost thou feel thyself, and what sort of agreement have ye made between you? Lord, quoth he also: I feel myself in good case, inasmuch as I am perfectly well, and in good spirits, and that I have had no harm, though I have fought with the best warrior, and the bravest that ever was of unbelievers. And thanks to God, have I not made an agreement on this condition, that Otuel will receive baptism, and christianity? And do thou also entertain him pleasantly, and give him honour, and power, according to his own will, and along with those Belisent thy daughter a wife to him. O God, quoth the king, how thou hast now accomplished my wish! and that is what I also was going to pray thee to do.

LXIX.—And then they quickly disarmed the knights. And Roland mounted a swift wanton stallion, and Otuel a lofty ambling mule, and towards the city they came for the purpose of baptizing Otuel. And they came to the church of Mary in Paris, and Turpin, archbishop of Rheims, put on the stole, and took a psalter, and said the Litany. And thence he came above the well, and blessed it. Great however were the numbers of earls and barons and knights, and the trampling of them looking at the baptism of Otuel. And Charlemagne held him at the baptism, and earl Odis, and Girat earl of Normandy, and they did not change his name, and called him Otuel as before. And then when he had abjured unbelief, and was baptized, Belisent came, fairer than the blossom of the rose, and the fair-bearded Dawns conducted her towards Charlemagne, and the king took her by the sleeve, and said to her: Daughter, quoth he, thou art very fair, and good is thy complexion; and whoever has thee for one night in his possession, and at his counsel, he ought never to be craven from that time forth, but commendable for valour, and acting well. And so will be whoever gets thee also, if God grants him life, and many of the French will envy him. And to Otuel he said: My godson, quoth he, now thou fulillest the right law, for thou hast abjured Mahumet, and received baptism, and in lieu of that I will give to thee my daughter Belisent as a concubine to thee, and the country of Berel along with her, and Yvori, and Haste, and Plancente, and Melan, and Phanie, and Lombardy. Thereupon Otuel bent on his knees, and with great humility and thanks kissed the foot of the king, and said to him thus: Lord, quoth he, that is a thing I will not reject, if it pleases the maiden, it pleases me also. And then Belisent said: It pleases me, quoth she, and so far I have had my health, and repentance ought never to come to me for my partner, and there will not be deceit of love on my part in respect of

thee for ever. Quoth Otuel: And since thou wilt be my concubine, out of love of thee I also will deserve renown, and name, and many a pagan before the city of Atalie shall die by my bright sword, for I have received baptism. And to thee also, noble Emperor, I commend my concubine, until we come to the fields of Lombardy, and we will obtain possession of them, and the meadows about Atalie, when the war of the emperor Garsi is ended. And then they went to the palace, the king and his barons along with him, and their meat was ready, and after raising the tables, and spreading the cloths, they went to eat. And that the relation may not tire, when it was time for their supper, and after unfailing service for all, and the wine being ample, the king went into a chamber, and every one to his lodging to rest, and they went after him to sleep, and shut the doors till the next day after the rising of the sun.

LXX.—And then the king arose, and assembled his barons about him, and went to sit on a table of marble stone in the hall, and a rare staff in his hand, and nails of gold fastened in it frequently, and he said to them thus: Lords barons, quoth he, hearken to me, and advise, for ye ought to advise me with respect to King Garsi, who ye have heard has come into my dominion by force, and is burning my castles, and breaking my cities, and destroying Christendom as far as he is able. Shall we either go to war against him on an expedition after the winter, or shall we also wait until the summer? Said the French: We are all surprised at what thou sayest about delaying, and extending the time, for that Garsi has neither an army ready, and he is daily destroying thy country; and before summer comes he will have subdued most of thy dominion, if he will continue in future as he does now. And therefore it is bad to neglect the seasons. And since ye all also advise that, quoth the king; for love of me also prepare yourselves by the end of the month of March to start on an expedition the month of April, and on that they abided. And then the emperor caused letters to be written, and sent errand boys with them through his whole empire, to command that no horseman should tarry, or foot soldier, or the owner of an arbalist bow, from coming to him to Paris, by the first day of April; and whoever could not come, he should send four pence to St. Denis. And that we may not waste time in the relation, that month came to an end, and January, and February, and March. And the appointed time came speedily, the emperor being in Paris, and his twelve compeers along with him. Roland and Oliver his companion, and Anseis, and Girat, and Engeler, and Otuel, and Estud of Longres, and Turpin archbishop, and Gerers, and Ercold, and Neimys the prince, and Oger le Danais. They raised the lofty windows, and thence they saw coming the men of Germany, and Bavaria, and Lorraine, and Angevins, and Gasgony, and Beriners, and Peitou, and Provençel, and Burgundy, and Flanders, and Puers, and Normandy, and Bretons, coming with their shields coloured in four compartments, and leading their wanton steeds in their right hands, and it was difficult for any one in those countries to withstand them. There was not one horse of

them without having four attendants, so that they might, if they had need, make horsemen of them. And under the Mount of Martyrs they came in thousands to await.

LXXI.—On the first day of April, when the day dawned, the king and his army set out from Paris, and came to St. Denis. And thence they commenced their journey, cursing Garsi, and they also sounded their horns. As many as ever had a fair wife, or noble concubine, going along with the king to Lombardy; and Roland was appointed general of the van. And Naimys a strong prince to guard the rear. Otuel however did not leave his concubine, but took Belisent along with him on the back of a mule of Hungary, the amble of which was swifter than the progress of the quickest pirate ship on the sea. Seven hundred barons were attached to her court, and to the meat, and the apparel constantly, and every one of them noble of great power for himself, and performing well. And though the time was longer to them than we take to relate this; they left France, and Burgundy, and Montjoy, and Ivori, and Mount Ferrant, until they saw Atali, the strong city, in which was Garsi, and the infidel race along with him. And in the meantime there was no one that disturbed them in their journey, or could if they had been inclined; and under the mount of Pown, along the bank of a river called Ton, in a meadow they pitched their tents, and encamped. And there the emperor caused the French to rest for a week from the day altogether, for the horsemen to recover from their fatigue and labour, and to bleed their horses, and to attend to their diseases, and to apply remedies; and he forgot none of their needs. He caused a bridge to be raised, that the pagans might not come to them, and they bound the couples and the boards strongly with iron. And when the bridge was ready, they went to eat to lodgings. Roland however, unknown to any one save Oliver and Oger le Danaïs; they three went to dress themselves under a laurel tree, and thence they mounted their stallions, and proceeded through the bridge towards the city, to seek any one that would combat with them. Before they returned however, the best of them would have been satisfied not to have been there, for a heap of pure gold for himself.

LXXII.—And there were four kings of the infidel race of the pagans who had come to play a great mile from the city, each armed as he chose himself. And unless the history tells a lie, these were their names. One of them was Balsamin, king of Ninivent. The second was king Turabel, a man that never kept his faith or contract with man. The third was Ascanard, a man who had slain more than a thousand men with his sword. The fourth was Clarel; there was not of men as far as the place whence the sun sets out one so fair as he, and he never found a man that could maintain a combat with him, or could stand one blow from him, that he did not throw shattered to the ground, or would kill him; and they proceeded along the field, leading their steeds by their reins, and swearing that, if they lived long enough to lead their troops to the middle of the French, there would not be a warranty to Charlemagne of his life

against them, and to the twelve compeers also, if they accomplished their will. And then Clarel said to them: Lords, quoth he, by such a threat as this we shall gain nothing. And I have heard Roland greatly praised, and that there is not as far as the east a better youth than he, and that nothing prevails against his sword. I pray however to my god Mahumet, and to Termagaunt, that I may yet have a trial with him, and give him one blow on top of his helmet with my sword; I will undertake that it will be very hard, if I do not split it down to the teeth. And very fitting is that to me, if I had him, because he killed my brother Sampson of Mount Brawnd, in an engagement under Mount Pampelon; and I shall die if I cannot avenge him. The French also were riding secretly silent by the side of a forest, called the Forestant.

LXXIII.—And as they heard the sound of the pagans, they stood together, and listened. And therein Roland perceived them first, and said to his companions: Lords, quoth he, be cheerful, and do ye see where the pagans are standing under the rock? And they are only four as far as I know. Thanks to the Almighty! we can now combat securely. All true, says his companions, and we all will be at thy will. And then they lowered spears upon their breastbones, and spurred horses towards the pagans. Thereupon Clarel raised his head, and looked against the sun, and perceived the earls coming towards them by the reins, and called his companions quickly and said: Lords, quoth he, let your heart be well, and your discretion; I see three horsemen from beyond spurring horses towards us; go ye to meet them, and ascertain what they seek; they are three, and three others are ye also. And then without delay the pagans loosened the reins of their horses, and without saying, or asking either who they were, or from what part they came, or what they sought, they struck together. Ascanard combated against Roland, and pierced him under the boss of his shield, to that it split through it, and the spear was broken in the neck, and so good was the armour that beyond that it did no harm. Roland however pierced him also again with his full force, so that neither his shield nor his breastplate, or all his armour availed him a single pear; and he threw him also dead to the ground, and said to him two words laughing: Son of a harlot, hast thou been able to have a trial with Roland, the man that thou wert threatening just now? Turabel combated against Oger le Courteous, and gave him a great blow in the shield, and thirty rings of the breastplate, and the spear were instantly mingled with his side. However it availed him not a single pea. Oger pierced him also through the shield, and his breastplate and all his linen armour, and his cursed body, so that he was dead on the ground, and he said two neat words: Son of a harlot, I am Oger le Danais, quoth he, and for giving such blows as those does Charlemagne love me.

LXXIV.—Balsamin, king of Ninivent, combated against Oliver, and pierced him in the shield, in the place where was the figure of a lion; and it did not avail him. Oliver however pierced him conve-

niently through all his fair ensigns, and his arms, and his lousy body also. And he threw him dead to the ground, and said to him thus. To the devil I commend thee, the person to whom thou gavest thyself. And thereupon Clarel spurred towards him, to avenge the Saracen, if Oliver would await him; and Roland came across against him. And then the Saracen struck him in his shield a great blow, and good were his arms, and safely they defended him from his death, so that his steed raised its fore feet, and fell backwards on its haunches with Roland to the ground. And then Clarel cried out loudly to their ensign Nannawt, and fled towards the city as soon as he could; praying to that god to welcome him and defend him. And yet Oger le Danais anticipated him, and struck him a great blow in the middle of his breast-bone; and none of his arms were broken, owing to their excellence more than before: nevertheless he went to the ground ungently; and Oliver took his steed, and brought it by its bridle to Roland, and said to him thus. Lord, quoth he, mount quickly, and here is a steed for thee, a present from Oger, which is better than thine, and I think that it is worth a hundred of it. And then Roland mounted quickly, without putting his foot in the stirrup, or taking hold of the body of the Saracen after rising up; and he drew well his sword, and defended himself vigorously with his shield. And Roland came towards him, and drew out Dwrndal, and struck as much as met him of his shield along the field. Clarel defended himself, and fought bravely; and he saw however that it would not avail him; and he said to them: Lords, quoth he, leave me my life, and take me alive, I beseech you; and ye have performed a great action. And who is chief of you? that I may give him my sword. And Roland took the sword from him, and they brought to him a black courser, from which the king of Ninivent had been killed. And there the noble companions had enough of combating in that case, and Clarel a prisoner with them, and they thought that they could take him, and present him to Charlemagne.

LXXV.—Before however they had gone two miles, they had another matter to consider of greater importance, for the Saracens had assembled together to the number of one thousand and five hundred as they might be estimated. And they also heard the horns of these, and saw their helmets glittering, and their standards blown by the wind. And as Roland perceived them, he began to whistle, and make himself firm in his stirrups, and to swear to Oger: By the Lord supreme, quoth he, who willed to be called God; If I shall mingle Dwrndal with them to-day, thou shalt see me cutting them, and killing them, so that the news will go beyond the sea. Lords barons, quoth Oliver, I have heard wise men saying that man cannot avoid harm always, nor any that go into combats and engagements. That not often will he escape in health to his residence. For when a man supposes that he shall have mostly quietness and good fortune, then he is nearest to be disturbed. All true, quoth Oger, and there it is necessary to be good; and it would not be becoming to be feeble, for ye see evidently the pagans, and that we cannot avoid them, and

that we must go through the midst of their spears. And therefore every one of us must now shew his power. Set free Clarel also, quoth he, for such a one ought not to be killed shamefully, or dishonoured. Ye see that we cannot take him with us, and he may also chance to repay to us the service at another time. By Mahumet, quoth Clarel, a great mind and heart have caused thee to say those words. And then a second time Oger addressed his companions: Roland, quoth he, thou art a strong man, valiant and fearless and careful, and a prince in battles. And Oliver also is proved to be a good horseman, and I myself also have escaped from many a strait engagement. See ye yonder the pagans, quoth he, and we have no power to withstand them, and we have no succour to ask for against them. Whoever strikes not now well with sword, he will harm himself, and will ever be proved to be a coward.

LXXVI.—And at the end of that speech, they invoked their cheerfulness, and with one accord they three attacked their enemies. And immediately after that, innumerable pagans were seen there, some dead, and others lying hopelessly wounded. And then Roland struck one of the pagans, his name was Beimier, he was blacker than the blackest mulberries in the world, dead to the ground in the middle of the road. Oliver attacked Baisan of Montpelers; and Oger attacked the Saracen Morter; and they struck them dead to the ground. Those three were the first. After that they made use of their swords. Roland went among them cutting one after another at every stroke with Dwrndal. The Saracens had Oliver also very rough to them with Hauteler; he made a road so wide among them, that four carts could go along side by side. Oger the vigorous also gave occasion to be praised; he forced his steed among them, and with Curtein forthwith he caused the heads of thirty of them to fly from their bodies. And then came Carmel of Tabari, a Saracen, who commanded others, all well furnished with secure armour, and on Penoble his steed; and in his language he said loudly: What art thou doing, thou cursed Mahumet, quoth he; what shall we say to the emperor Garsi, when three men are vanquishing so great a host as this? I will draw the life of one, however, of the three now; and he pricked his steed with spurs, and brandished his spear, and he pierced Oger through his shield, and all his armour; and he was also wounded to the ground. And then Roland perceived the blood of Oger streaming out, and all spilt, and he struck the Saracen on the flat of his helmet, and there was no hindrance to the sword until it went through it, and he said to him: Culvert the deceiver, quoth he, may God of heaven curse thee! Thou hast deprived me of the companionship of a good fellow. And he spurred his horse along the field, cutting to pieces the unbelieving race.

LXXVII.—And then a Saracen, may God curse him, a kinsman of Alfani, and that good maiden had given him jewels on that day, and he also had promised her that he would give a commendable blow to one of the Christians. And if the Lord God had not regarded them, he would have caused anxiety beyond measure to them. He struck

Oliver with devotion of will, and strong were the arms that defended his life, as, though he did not wound him, nevertheless he was thrown on the ground. The earl however rose up nimbly, and mounted Penople, the good steed that had been the property of Carmel of Tabari, as was said above, and called upon his companion. Lord Roland, quoth he, be not more anxious than before; I gave thee my faith that I would never fail thee, as long as I lived, and I will make it true. At length trouble and battles are begun for France with the infidels. And then Oger rose up in haste, and from the press of the number about him, he was not able to mount his horse. And then he looked along his sword, and began to praise it. O Curtein, quoth he, I ought to love thee greatly. In the court of Charlemagne thou causedst me to be loved, and praised; and to-day we two are forced to be separated. Before my death however, I will prove thee; and he struck a pagan on the top of his helmet, and split all his armour, and his head down to the teeth. And Roland then called out to him, and he heard him not, for the number of pagans that were around him, so that he knew not to which side first he should turn himself to defend himself from them. And the esquires of some of the Saracens then vigorously endeavoured to kill him, and he also gave deadly blows with his sword. And in the mean time king Clarel perceived him suffering much tribulation, and he also defended himself vigorously. And Clarel commanded the esquires to leave him alone, and he also said to him: Oger, quoth he, give me thy hand, and have not any fear. Thou mayest trust in me safely, and thou shalt have no harm, as long as I can defend thee. Quoth Moafle, one of the esquires, thou canst not, quoth he, defend him; thou shalt see him rather now cut to pieces before thine eyes, each piece separate from the other. And then Clarel heard those words, and he was beside himself the more with rage, and he drew his sword, and struck off the head of Moafle to the end of the field, and said to him afterward. Thou wilt now leave Oger alone, quoth he: and he got a good horse, and caused Oger to mount it; and then he called to him eight Saracens of his own court, whom he mostly trusted in, and said to them. Lords, quoth he, consider well about your business, and conduct this one to Alfani my concubine, and command her to cause him to be well kept. And he dismissed six of them along with Oger, and those caused him to look at his wounds frequently, as long as they were with him.

LXXVIII.—And when Alphani, the king's daughter, was taking a turn, and playing in the orchard, and playing with Belam and two other noble maidens along with her, they saw those pagans coming, and one of them said to the others. Let us go to meet them, quoth she, and to enquire of their condition and intention. O barons, quoth she, wait for us, and tell us news; on what side was this knight met with, was it in the battle that he was caught, and wounded in this manner? Noble lady, quoth Almafechen, why dost thou mock us, so great also is the rage in our hearts, that we cannot laugh, though we wished. Who has caused that to you? quoth she also; see that thou

hidest it not from me. This boynard and two others, quoth he, have cut off the heads of a hundred of our pagans to-day at the least, and Clarel thy paramour has commanded thee also for love of him, to keep this one well, and take care of him. Return ye now, quoth she, and catch others likewise, and bring them to me. The summer will come before we can do that, quoth he also. And they returned again. And then the amiable lady said to the earl. Come thou now, quoth she, and thou shalt have good treatment and lodging; and tell me thy name, and what is thy nobility. My name is Oger Le Danais, quoth he also, and my kindred are in the court of the emperor Charlemagne. Quoth the maiden, I know thee now well enough, quoth she; and then the three maidens conducted Oger under an olive tree, and there they first attended to his horse, and led it to the stable, and after that they took his armour off from him, and then they washed his wounds, neatly, and put him to sleep, and gave him a blessed plant of virtue to eat, which God himself had planted in the garden; all heal it was called. There was not a man that could equal its value in earthly goods. And he then slept, and he had need. And when he awoke, he felt himself lighter, and more healthy than the healthiest apple in the orchard.

LXXIX.—Let us cease now to speak of Oger the courteous; good did not fail him, when he required it; and let us treat of the prince Roland, and Oliver his companion, the men whom Oger had left in the battle fighting vigorously with their swords. And there were yet of the pagans a thousand against them; they could not strike so many blows, and irresistible at the first, consequently they fled; and no one would wonder at it, unless he were a fool, and the pagans pursuing them, seeking to cut off their heads. And then Otuel caused his earls to be sought and asked for in every place in his army, and when he could not get them, he knew evidently that they had gone towards Atalia to seek combats. And soon he went to dress himself, and seven hundred knights along with him, and the worst of all that number were sufficient to conquer a strong king. And when he had dressed himself Otuel mounted his horse, and went to meet the king, and said to him, Lord. [The sequel is wanting.]

LXXX.—And after the pilgrimage to the sepulchre, and the freeing of his men from their weariness, the emperor recollected his promise to the patriarch, and drew towards Spain; having innumerable hosts to fulfil his promise in that place. And he rested not for seven years from molesting the infidel pagans. The cities and fortresses and strong castles he uprooted along the sea of Spain; he left not a stronghold without destroying it, except Sarragis, nor one that could maintain itself against him. That city was on the top of a high precipitous mountain, so that there was no room for conquerors to come to it. And in that city was Marsli king of Spain reigning, who had he Catholic faith, (it would be difficult) to have a more noble man or better than him. And so many excellencies and talents had he more than others; all that he had against the Christian faith, and

bound altogether to worship Mahumet instead of a god for him. And there nevertheless he was in fear, and in great tribulation from the success of Charlemagne, who had destroyed of his power the cities and his fortresses and his castles, and he was fearful that at last he would be able to subdue the city he was in. Accordingly he summoned his gentlemen to take counsel by what grace, or by what scheme they could oppose the onset of Charlemagne, for they had not power to withstand him with strength. O discreet gentlemen, quoth Marsli; we have need now of prudent action, and whoever has wisdom, let him be induced to give his counsel respecting this matter to withstand this onset of the French. We have not, quoth he, frequency of numbers, so that we can oppose them in battle, and leave there is for us also to oppose our enemy with deceit, when we have not numbers to withstand him by strength. And accordingly without delay determine what should be done, for there is neither place nor cause for any delay.

LXXXI.—And among so many thousands of pagans, there was none to answer his lord but Balacawnt; who was ruler over the lordship and all the strength of the nether vale. That pagan was the most prudent of them, and the proof of his gravity was evident from the grayness of his hair, and his beard, and his gray locks below his girdle behind, and his grey beard over his breast under his girdle in front. He did not want strength in that gravity, for he was full of warriorship. He arose himself among the rest, and took upon him the burden, and the counsel of the whole kingdom in this manner. Marsli, quoth he, take vigour and hope in thee; I have a ready way to withstand the threatenings of Charlemagne, and his power. Let us send to Charlemagne a magnificent salutation, and faithfulness of service. Send to him hunting dogs, which are in estimation with him, and hawks and falcons, and great noble horses, gentle and swift. Send to him lions and tame roebucks. With those gifts we know that his pride will be quieted and pleased. Along with those let us send to him a hundred horses, and upon them a hundred loads of gold bezants, which we have in abundance, to pay rewards to his gentlemen, and the payment of their labour to their hosts. And let us promise to go after him to Paris, by Michaelmas, to take baptism and Catholic faith, and to give homage to him, and to hold the power of Spain and its lordship under him. And that he may believe us in that, send to him hostages of our sons, and I will not refuse to send one of my sons to death for the people; for it is more profitable to us that some of us should be killed, than that all of us should be killed; or that we should lose Spain, or be scattered to exile to beg. And with this scheme we shall scatter the host of France, and they will return eagerly to their country, which all of them are inclined to desire according to their speech. When however Michaelmas comes, Charlemagne shall have not the least new tidings of us. And when he is enraged, then the heads of our hostages will be cut off; and it is more profitable for us that they should be killed, than that we should all be killed, or be banished from the abodes of our parents.

LXXXII.—Every one of them agreed to that counsel unanimously, praising the device of Balacawnt. And when all would rise, and separate from the council, king Marsli commanded Balacawnt to fulfil his device in action, and enter the presence of the king of France; and there in his presence accomplish the deceit he had devised. Nine companions were numbered for him; their deceit was not much less than his own, and their scheming. They were commanded to equip themselves with apparel as nobly and as magnificently with other adornment and horses, as if they were the proprietors of the whole of Spain, each of them. Ten thousand gave Marsli to them as pale as the snow in colour; wonderful their swiftness in their course, and that so that it was not easy to increase it, and without stirring as much as a hair on their riders. To pay their expenses abundance of gold was given to them, servants were given to them, that were worthy to serve every such king. Their journey they took towards the king of France. They carried branches of olive in their hands, a sign that they were ambassadors to ask for peace and agreement.

LXXXIII.—The king of France was then at Cordova; a city which he had also got possession of by force from the pagans, and much wealth for himself and his men. And for that victory the king and his gentlemen were sitting in a garden, merry together under a shady tree, and playing various games. There the ambassadors of the pagans found the king sitting, and they saluted him humbly; and in this manner Balacawnt prefaced his speech to him eloquently. Hail noble king, and long life and health be to thee from Him that is health to everything. Who took flesh of the Virgin to redeem mankind, and was hanged, and descended to hell to deliver the captives from their pains; and having overcome death he rose again the third day, and thence, his disciples seeing him, he ascended to the right of his father; and thence we also are waiting for him in the conflict. And this faith Marsli and his people are desiring, and coveting their death to confess Christ, and willing to reject whoever opposes Christ. He gives to thee his roebucks, and his noble tame lions, and horses of good breed, and hawks, and falcons, and gold and silver in such abundance, that thou canst give liberal gifts to thy gentlemen. Now thou art on one side seven years without thy kingdom, and long tarrying is requiring thee again; and by Michaelmas Marsli and his people will go after thee to France, to take baptism and christianity; and to rule over Spain under thy sovereignty, and to give faithful homage to thee and thy heir, as long as he lives. I also will thank God for that, quoth Charlemagne; there is not beyond that what I can seek, or would wish from him.

LXXXIV.—And after those words the discreet king considered, turning his head, about the embassy of Marsli. And after short meditation he raised his face towards the ambassadors, and after looking a little at them, he declared in short the secrecy of his mind thus. It is imprudent to trust the words of an enemy, unless he gives other strength and affirmation to his words. Marsli your king, quoth he, is ever an opponent to the Christian faith, and therefore,

though they may be the sudden acts of the Holy Ghost, I will nevertheless have other confirmation from him than his words. And what confirmation will he also give, and will add to his words? He gives thee hostages, two hundred of the most noble youths to be led by thee to France. And if thou findest us and the fathers of the youths guilty, thou wilt have the youths at thy will to put them to death. That is enough, quoth Charlemagne. May God perform to him also his purpose! And after those words, the ambassadors were conducted to their lodgings. And they were supplied as honourably as if each of them was a king, and scarcely had the king seasonable sleep that night, entertaining frequent thoughts about the words of the ambassadors. And on the morrow, and after hearing mass, he and his gentlemen came to the palace of the council to consult together about the embassy of Marsli, as ye have heard. He promises many gifts, and he recommends us to return to France, and promises us to come with his people after me there for the sake of Christ; and he promises to take baptism there, and to take his kingdom from me, and hold it under my sovereignty. And do ye see that we can believe his promise? He gives us hostages to that effect.

LXXXV.—When the king had ended his speech, Roland arose to answer him according to his understanding. Whoever, quoth he, deceives once will deceive a second time; and he deserves to be deceived that will believe a deceiver a second time, if he can. Noble discreet king, do thou not believe Marsli, who has been proved for a long time that he is a deceiver, and there has not gone yet from thy recollection the deceit that he did to thee, when thou camest first to Spain. Much strength hadst thou destroyed there, and much of Spain hadst thou brought to thee, and the same embassy Marsli sent to thee there. And the same thing the infidel promised to perform then as he does now; thou sentest then to him two of thy gentlemen to take affirmation from him respecting that, namely Basin and Basil, and the false king caused them to be put to death. What is more right now than that he should not be believed? The murder of those men is still unavenged. Let us go to Cesar Augusta, while we have our strength with us, and let us not shun expending our lives in defence of them. And it is not without shame to us, if we leave the shame he caused us without avenging it: it is not easy to be a faithful Christian for one that is a true pagan. And when Roland had ended his speech, Charlemagne did not answer him, but stroked the hair of his gray beard that was along his breast, and none of the French dissented, nor did one disagree except Gwenwlyd: he rose up to oppose this counsel. Not praiseworthy, quoth Gwenwlyd, the counsel that turns to haughtiness, and hinders advantage and gentleness. And it is not an advantage to reject him that wishes for peace and concord. Of no value to him is our blood and death, who exhorts the rejection of Marsli from the faith of Christ, and our agreement. He also intends wisdom without deceit, when he promises hostages to us; for it is not easy to believe that a father despises the life of his son, though they be pagans. Why does Roland remind a penitent

of the thing that he has done, when he comes to the right? And God will not reject a penitent.

LXXXVI.—And after the words of Gwenwlyd, Naim rose up before Charlemagne, whose hoariness, and his age and his gravity, shewed that he was discreet; and the scars and wounds that he had received, that he was brave. Praise, quoth he, and accordance does he deserve, that gives counsel tending to advantage. Thou also, noble king, hast heard the counsel of Gwenwlyd, who appears to me to be advising advantage and gentleness. Let a discreet man of thy gentlemen be sent as an ambassador to Marsli, that may be apt and perspicuous to seek him, and to bind him by a sufficiency of pledges to what he promises. If he grants that, it is right to believe him, and all of them that wish to come to unanimous confidence with us. And on that counsel it was rested; and then the king asked what prudent discreet man it would be most right to dispatch there, as a messenger on that errand. I, quoth Roland, will go on that errand and I shall be best pleased if I am not refused to go to it. Then said Oliver: Roland, quoth he, too easy is it for thee to rouse thy nature in that errand, and thy pride could not endure the proud words of Marsli without causing slaughter. And I will entreat to be left to that errand, quoth Oliver. For my temper is more gentle than Roland's, to endure the words of Marsli. Let not one of you entreat for that errand, quoth Charlemagne; not one of the twelve compeers shall go on that errand. Archbishop Turpin arose to obtain that errand, and said: Lord king, quoth he, I will go on that errand, and will perform it with quick perspicuousness; and let thy gentlemen rest, for they are weary, having been carrying on war for fourteen years in Spain. It is not becoming, quoth Charlemagne, for an archbishop to go to such an errand as that; but let him serve masses and godly counsels. And let none of you interfere with the service of the others; but choose ye for me a prudent discreet man, to whom it will be becoming to bear the weight of that errand.

LXXXVII.—And then Roland remembered that Gwenwlyd had disparaged his counsel, and he said, that that errand suited no one as well as Gwenwlyd. The device of Roland was then commended, and every one spoke of how Roland had said about Gwenwlyd. And then Charlemagne said. Let him then go on that errand; and it is a chance for him to fail in an errand that is commended by all. Roland, quoth Gwenwlyd, hath caused me to go on this errand, and is seeking my destruction. And henceforth I will be an adversary to him, as he shall know, and I will disparage him, by making it accurate that this year will not go by entirely, before his iniquity shall be avenged upon him, that has made this device. Gwenwlyd, quoth Roland; thou art too ready to be enraged, and it is not becoming that bad temper should prevail over a man; but that the man should be superior to his bad temper; and do thou this errand that is commanded to thee out of honour for the commander. And do not look at any one, when thou art conversing with Charlemagne, but at Charlemagne himself. I will be obedient lord to what thou com-

mandest, and enjoined to me, quoth Gwenwlyd, and I will go to Marsli, and I will not hope for my life more than Basin and Basil, whom that pagan caused to be destroyed. And Roland was the adviser of that also in his haughtiness and pride, and so Roland is still desirous of shortening my life also, and hates me. And therefore Lord why dost thou agree to his haughtiness, in sending me to a startling death at the exhortation of Roland, as Basin and Basil were put to death in consequence of his exhortation and counsel? I have a nephew, a sister's son, named Baldwin, and he is likely from his youth, that he will be a powerful man, and him I commend to thee against Roland. Thy mind is too weak, quoth Charlemagne, and too womanish, and it is a shame that a man should be so threatening in his speech for a child. And thereupon, being enraged and fearful on account of his going to Marsli, he threw down a cloak that was about him, and appeared in a dress very red, as every one saw. And he looked at Roland without sparing his honour, and he unloosed the bitterness of his mind in this manner. Roland the very haughty, quoth he, what madness, and what evil spirit is exciting thee, so that thou canst not rest, and wilt not allow others? For seven years hast thou now detained all the gentlemen of France in Spain, labouring in wars constantly, without either competent sleep, or meat, or drink in their season; or separating, and in arms both night and day. Of no value holdest thou their lives, and their blood, and until thy madness is satisfied, thou wilt not care how many of the gentlemen of France are destroyed. And while I am thy stepfather, the love of a father I would have given to thee, and thou art worse than a stepson to me, as thou hast shown thyself now. If God however will grant me to come to you again, which thou wouldst not wish that I should come, I will pay thee a requital for this journey. If I am put to death, thou shalt have enemies during thy life. The sword will not kill, though it is threatened with it, until it is struck with it, quoth Roland, and vain it is to threaten one, who never turned his mind for a threat. Go, quoth Roland, on the errand to which thou wert commanded to go, which it is grievous to me that it was commanded to a man so cowardly as thyself, and that I was not myself permitted to undertake it.

LXXXVIII.—And then all the letters were made, and their errand to Marsli. And Charlemagne reached out the letters then to Gwenwlyd. And as the king put them in his hand, they also fell to the ground, and his hand was shaking. And in raising them up, the sweat came upon every limb of him, out of shame that he was so threatening as that, and every one noticing that in him, and foretelling from the fall of the letter, that a fall would occur, which would be greater in future. And then Gwenwlyd answered thus. As the journey will turn out that will be, and I do not suppose that ye have cause to regard it; and ready am I, Lord, to go on this errand, for I do not see that I can turn thee from thy purpose, and with thy leave, Lord. Here is leave to thee, quoth Charlemagne. And may God of heaven give thee a good and prosperous journey; and Charlemagne

lifted up his head, and crossed him. Say thus to Marsli. Along with what the letter declares, Charlemagne desires thy health in future: which thou shalt have, if thou wilt perform what thou hast promised; to come after him to France to receive baptism and catholic faith, and show homage to him, and to put thy hands between his hands, and to take half of thy power from him, to hold it under him. His nephew Roland however shall possess the other half of the power to hold it in Spain. And if thou wilt not do that willingly, thou shalt do it against thy will, and he will come to surround Cesar Augusta, thy city, and he will not go from it until he gets possession of it, and he will take thee also against thy will in bonds to France, and there thou wilt be forced against thy will to give what he will now receive from thee being willing. And when the king had said that to Gwenwlyd, Gwenwlyd started on his journey, and a hundred fine stately knights, who sprang from his own family, convoyed him from the court to his journey. He came to his tents; he prepared himself with fine magnificent ornaments; he mounted a fine strong horse, and in the mean time gentlemen were serving about him, and offering themselves to be the companions of his journey. God forbid, quoth Gwenwlyd, that I should wish to bring one to death along with me. Less harm is it that I should be killed, than that any of you should be killed along with me, and it is lighter for you also to hear of my death than to see it. When ye come however to France, salute on my behalf my wife, and Baldwin my son; and as ye ought to keep company with me when dead, as when alive, I beseech you to keep the same company with them also. And I also entreat both you and them to aid my soul with psalters and masses, and to give clothes to the naked, and food to the hungry.

LXXXIX.—And after those words Gwenwlyd proceeded with his companions, along with the ambassadors of the pagans; and his companions and his family moaned for him. Sooner or later, happy and gifted prince, return to us in health; little loveth he, that sent thee on this journey. Little also loveth thee thy stepson Roland, when he chose thee to so dangerous an errand as this. It would, however, be an advantage to him, if thou shouldst return in health. It would also be an advantage to him, that no insult or wrong, or loss be met with from Marsli; for from so great a race hast thou proceeded, that Charlemagne himself will not be able to defend Roland from death at our hands, if thou wilt not come to us in health, and without concern, when thou shalt have completed thy errands. And by the side of Gwenwlyd rode Blacand, separate from the other pagans, as if before them, and conversing with him in this manner cunningly. Much does covetousness trouble, quoth he, which knows not how to put an end to the getting, as long as it can have it, and the greater be the possession, more will it covet, and labour to possess more. See thou, quoth he, how much your King Charlemagne has acquired with his sword, and yet he does not rest from getting, so that the desire of bending kingdoms to him will not allow him to give rest to his old age. Constantinople he got possession of, and Calabria, and Rome,

and Poland; and what need was there for him to turn to no account our Spain also? It is not covetousness that causes every one, quoth Gwenwlyd, to labour constantly in getting; but actions are caused by high mindedness, and renown unworthy of constancy of mind, and other actions are caused by the greatness of a vigorous mind in labouring. Charlemagne labours further, and more especially to subdue kingdoms, that the infidels may return to the Catholic faith; than for the sake of possessing them under his sovereignty, and his name. And there never has been, or ever will be hereafter one that can oppose him; and so will succeed the twelve compeers. And the inherent magnificence of the gentlemen of France will make him also as powerful as that, and their ardency and their praise.

XC.—It is not to be judged a praise, quoth the pagan, but an inconsiderate boldness to yield without rest to excessive labours, and the danger of death. Why are so bold the many princes and gentlemen, that are from France, to excite their king so ripe and so inviting to rest on the several dangers that they bring? Roland himself, quoth Gwenwlyd, whom may God lead to death in revenge, excites the king to that, and oppresses us also without rest with pain and labour. One day, quoth he, Charlemagne was sitting under the shelter of a shady tree, and Roland came to him, having put on his arms, and extended a red apple to him, saying thus:—By this apple, Charlemagne, quoth he, I honour thee with the kingdoms and crowns of all the kings, and all the realms that I shall subdue under thy lordship. Many he also has subdued, quoth he, and many yet he will subdue. Spain he has almost subdued, and thence he will go to subdue Babilon. It is wonderful what thou sayest, quoth Blacand. Whence has Roland so much hope and strength, that he should promise to Charlemagne to subdue all the kings? His hope is in the bravery of the French, quoth Gwenwlyd, who dare no less than they meditate, and no less can they perform than they desire; and there is nothing, however high under heaven, that they do not believe to be subject to them, and their strength. All the French love Roland so much, that there is not of what he wills, which is not their will also, and all of them will the same as he does, so that they are of perfect unanimity. And there is nothing peculiar to Roland himself, that is not common to them. All the money of Charlemagne is in his possession, and with that he also buys others for companions, and leads them as if bound to his will. And as long as conversation continued between Gwenwlyd and Blacand, it was about Roland that their conversation was, until they bound themselves by their contract to cause treachery to Roland, of whatever deceit, or whatever scheme they could make use. And after combining so, they came together in amity to Saragis, even to the presence of Marsli.

XCI.—And there king Marsli was sitting in a gold chair, and about him a hundred thousand Saracens, whose silence was so great, that a word was not heard from the head of one of them, awaiting and wishing for their messengers, and the reply given to them by Charlemagne. And before Marsli came Blacand, and Gwenwlyd w

by the right hand, and they saluted him honourably in this manner. May Mahumet and Apollo, and the other gods which thou servest, honour thee Marsli, and preserve thee! by whose aid we have accomplished your message to the king of France. And Marsli gave him no reply to that, but raised his face and his hands upwards, and thanked God for that. And next to that Blacand said to him thus. This noble youth, quoth he, has Charlemagne sent to thee to declare to thee the manner and the form of the peace. Let him say then his declaration, quoth Marsli, for we also are ready to hear him. And after a short meditation by Gwenwlyd, he began his speech in this manner. Health to Marsli from the Saviour of everything, and may he open thy mind and thought to receive words from me also, that relate to thee also in learning and health. Charlemagne, quoth he, commands thee, as thou sentest to him, to receive baptism and the faith of Christ; and along with that to bind thyself in homage to him also, and in humble service, and to hold under him the one half of Spain, and the other half he will give to his nephew Roland. And if thou wilt go against that agreement, he will take thee by his strength a prisoner from thy castle, and thou wilt be brought in bonds to France. And there will happen to thee one of two things, either thy dying sadly in thy prison, or thou wilt be compelled to grant to him what it would have been better for thee to grant willingly.

XCII.—And the message of Charlemagne excited Marsli so much to wrath, that had not his men restrained him, he would probably have struck the messenger in his rage with the gold rod that was in his hand. And Gwenwlyd also put his hand on his sword, and looked on the sword, and addressed it thus. O good sword, it is proved to me that thou art faithful hitherto in many dangers; I will now also prove thy faithfulness. Charlemagne shall never reproach me, that I was killed here among the Saracens without avenging myself. Let us pacify this disagreement, say the Saracens, and they conciliated the mad men. And the most prudent of them reproved Marsli, and forbade him, and said to him, that it was sad and disgraceful to molest a messenger, and that his speech and message should not be heard without quarrelling. Whether he will or not, quoth Gwenwlyd, he must needs listen to the message of Charlemagne, unless death comes to me first, and he shall hear anew the speech which I commenced. And after drawing the string of his pelisse over his neck, and with his sword in his hand, he came near to Marsli, and began to declare the message of Charlemagne anew, so that all could hear, to excite the man in this manner. Though thou be the more grieved, Marsli, and be the more excited and enraged, I will declare to thee again the message of Charlemagne. That is to say, he commands thee to turn to the catholic faith, and to repudiate false gods, and to receive baptism, and give fidelity to thy creator, and bind thyself on bended knees in homage and humble service to Charlemagne; and he also will give to thee half of Spain, and to his nephew Roland he will give possession of the other half. And if

thou wilt not agree to that, thou wilt be dragged a prisoner from Saragis, and wilt be brought in bonds to France, to do there, against thy will, what thou wilt not agree to do here willingly, or otherwise to suffer death, as befitteth a wicked one. And now take this folded letter, which Charlemagne sends to thee, which will shew thee more plainly the message which I also delivered to thee.

XCIII.—Marsli broke the seal, and read the letter, in the same manner as if he was studying a long time in Latin books. And after reading he twitched his own gray beard, and the hair of his head in sorrow, and explained to them the cause of his sorrow. My faithful ones, hear ye what great presumption Charlemagne commands to me by the letter, in addition to the declaration of the messenger. He brings to mind that the murder of Basin and Basil is still unredressed to him, instead of whom he also commands that my uncle Algalif be sent to him, to be put to death in revenge for the others, and they having been killed by his own counsel. And he swears that he will grant us no peace, or leave my life to me also, only on those conditions; and therefore let us go to counsel about giving an answer by counsel to those presumptuous messages. And he walked a little from that multitude, and sat under the shelter of an olive tree; and about him a small number of the most prudent and wisest that he had. And among those were Algalif the king's uncle, and the elder Blacand, who had begun the treason. We ought, quoth Blacand, to call the messenger of the French to counsel, who bound himself to me yesterday by faith and contract, that he would henceforth further our advantage. Let him be called then, quoth Algalif. And quickly Blacand went to him, and took him by his hand, and led him to the council. And thus Marsli addressed him. I will save thee from harm, young man, and do thou not entertain anger against me in thy mind for the vexation, which I confess that I caused, by my being enraged against thee. And by this mantle, which is judged to be better than its weight of purest gold, or of precious stones, I will save thee from harm. And while he was saying that, he put the mantle on the neck of the prince, and placed him under the olive tree on his right hand. And a second time he said thus. Gwenwlyd, quoth he, be not fearful, and while I am alive, to bind thyself with me in true companionship, and I will not from this day that thou be separated from my counsel. And I would now have regard of the old age of Charlemagne, whose hoariness shews plainly that he is aged; who we have no doubt has completed from his birth until now two hundred years. He has become weary with much labouring through many kingdoms, and many realms has he subdued to his sovereignty, and many kings has he forced from their kingdoms to banishment. And now it is timely for him to rest himself in France, to spend the shortness of his life in joy and pleasantness and quiet.

XCIV.—Not such is the king Charlemagne, quoth Gwenwlyd; his age will not dispense with magnificence and ardency. There is not a labour that he fears, or believes to be difficult; and there is no

strength from his youth, that will dare, or be able to oppose his old age. More also there is of praise and good qualities in Charlemagne than any one can say, and it is impossible to declare the amount of gifts that Charlemagne has received from the bountiful giver of all gifts. I will not say however that it is not possible to withstand a little his ardency, if Roland were punished, who is the right hand to Charlemagne; who labours with his strength in what he undertakes. For wherever Charlemagne proceeds with his army, Roland remains behind, and Oliver his companion, and the twelve compeers, along with a hundred thousand French to guard the king, and the van, from dangers in the rear. And there is not one that dares to encounter the strength of Rolond, who is confident of his renown, which has come to him so evidently, that it is not possible to overcome him, or his presumption. And I also, quoth Marsli, have four hundred thousand pagans peradventure that are as brave, and as cunning in arms, and it is not possible to have a host of cavalry fairer than them. Dost thou not think then that we can encounter Charlemagne and his host in battle? Scarcely, quoth Gwenwlyd; not without too much loss would your infidels meet so many faithful ones as those; ye must overcome by stratagem those you cannot vanquish by strength. Give ye of your goods to Charlemagne gifts of such amount, that no one in all his court will not love their extent. And if ye send along with those ten pledges of hostages, he will return to France, and according to his custom he will leave in his rear the better part of his cavalry, to defend the van from treachery behind. And I also believe, quoth he, that Roland and Oliver will be commanders of the rear guard, and they also will not be able to escape from thee, if ye will encounter them manfully. And if it should happen to Roland to fall by your prowess, the threats of Charlemagne will cease, and he will not disturb you hereafter.

XCV.—And on that conversation Marsli gave him a kiss, and commanded his treasure to be shown to him; and he gave him an answer thus. Indiscreet is the counsel that proceeds in abundance of words, unless there be a determinate end to it in action. And therefore, good young man, be it thy labour and exertion to leave Roland in the rear of Charlemagne, and our labour and exertion will be to fight with him manfully, wherever we shall find him commanding in the rear of Charlemagne. And what I say with my words, I will confirm with my oath, that I will kill Roland, unless I am killed first. Be it as thou sayest, quoth Gwenwlyd, and I also will cause Roland to be left behind Charlemagne, and when he is left, do ye fulfil your promise. And then Marsli commanded to be brought to them the book of Mahumet, in which was the law of the Pagans, under the green olive tree; on a golden shield was the book placed, and that was consulted by Marsli, and his gentlemen respecting the death of Roland, as they promised. And thereupon Maldabrun, a good youth of the Pagans, called on Gwenwlyd, and gave him a sword, which had a gold hilt, and said to him thus. By this

sword, quoth he, than which a better never went on a side, I will bind myself in association with thee, noble honourable youth. And before all things one I will also ask of thee, that thou wilt of thy prudence arrange for me to have an opportunity to engage with Roland. And I also will give to thee the contract of the relics of Mahumet, that if I am not first killed, that I will kill him. And then Cliborin came to Gwenwlyd, and gave him a helmet, saying thus. Take this gift, young man, as thou art worthy of a magnificent gift. There went not on head a better helmet than this, which is bound and soldered in its four parts with pure gold. A carbuncle stone also is on its summit, in the middle of the four plates, and by the virtue of that it will be light all night as if it were day. If I know of arrangement, quoth Gwenwlyd, I will provide for thee thy will in that respect. And after those came to Gwenwlyd Baimond, the wife of Marsli, and conversed with him thus. The signs of great nobility are evident in thee, quoth she; and Marsli and his gentlemen are honouring thee as they ought. And I also will honour thy wife with this wreath, who I know is worthy of honour for thy sake. Though the gold of this wreath is of great value, quoth she, that however is little in comparison of the precious stones that are therein; better is this wreath itself than all the jewels of the Christians. All the wealth of your Charlemagne also could not be compared to this wreath in respect of its value. And though this wreath be as valuable as that, it will only be the commencement of gifts to thy wife; for she will never hereafter be without a share of my love, or of my goods. And he also took the wreath, thanking the queen, and added these words. If God grants me life, quoth he, I will respond to your honour, and your gifts, by paying for them a greater amount of interest.

XCVI.—And thereupon the treasurer came to the king, having the gifts and hostages to be sent to Charlemagne, and not the least share did he bring to Gwenwlyd, as the reward of a traitor, the load of ten horses of pure gold. Take this, quoth he, now noble prince, and thou shalt have as much or more, as often as thou sendest for it, if thou also wilt cause a place and time to pain the pride of Roland. There is no need to weary any one in beseeching him to do what he is more desirous of doing, than he who asks. See thou also, quoth Gwenwlyd, that we are of the same mind from this time forwards, and that our relationship cannot be separated in future. Here are the gifts that I promised to Charlemagne by my ambassadors, and here are for him twenty hostages along with the gifts, and besides those the keys of Saragys. And when thou givest to him all those things, remember thou also to adapt for me my gifts for the death of Roland; do one thing that he be left to guard the rear. And if that happens, he shall have from me also a deadly battle. Be it as thou sayest, quoth Gwenwlyd, and every hour will be a year to me, that the death of Roland is delayed. And then he mounted his horse, and took the road with the gifts and the hostages to hasten towards Charlemagne. And on that day Charlemagne had risen according to his custom, and after the service of matins and the mass,

the tents to be pitched in a large fair meadow, where there were with him an innumerable multitude of French besides Roland. And without notice came Gwenwlyd the traitor, and that he might deceive the more skilfully, he began his speech to Charlemagne in this manner. May the Almighty king salve Charlemagne a mighty king, who is true health, and gives health to all that are salved! Here are the keys of Saragis, which Marsli sends to thee, and much money. And along with these twenty noble hostages to thy keeping for the confirmation of the peace. And Marsli entreats thee not to blame him about his uncle Algalif, that he is not sent according to thy command. For seven thousand armed men took him in my presence from Marsli, and went away in ships in flight, and as many as refused baptism along with him. And they had not gone more than two miles, when a tempest arose upon them, and every one thought without doubt that they were drowned. Should Marsli however overtake him in his whole dominion and possession, or should he escape to land from that voyage, whether he pleased or not, he shall be sent to thee. And as Marsli sent to you by his own messengers, so he promised to me also to come after you to France to receive baptism there, and catholic faith, and to do homage to thee also, and to take from thee as much as thou wilt grant him of Spain, to hold under thy sovereignty. Well hast thou accomplished thy errand, quoth Charlemagne, and thou also shalt have praise and great honour, as long as thou livest, for this labour.

XCVII.—And thereupon the horns of advance were caused to be blown, as a signal to the host, and all rejoiced at that signal, and they took their tents, and prepared themselves for their return journey, and collected their scattered goods together, and placed their baggages on their horses, and took their desired journey back again. And the gates of Spain were not more than two miles distant from them, when the vesper hour came to compel them to end their journey. And then they pitched their tents on the meadow land. After them however there were four hundred thousand of armed Pagans pursuing them without their knowing, and it was not far from the French that they also were hiding themselves that night. The night however and the labour of the journey put Charlemagne to sleep, and in that sleep it was shewn to him plainly that loss would come to him in the future in respect of his men. It seemed to him that he was at the gates of Spain, as he was indeed, and he saw a glave in his hand, and thereupon Gwenwlyd came to his side, and snatched the glave from his hand, and contrived that it was all to pieces above his head. And upon that vision Charlemagne was not hindered at all of his sleep. It appeared to him afterwards that he was in France, and that he was leading a bear bound with two chains. And the bear he saw tearing his clothes, and biting him cruelly in his right arm, through the flesh and skin as far as the bone, and gnawing him, and devouring him, and tearing him to pieces. And then he saw a leopard coming from the direction of Spain, and attacking him madly, and when he thought that he was engaged with it, a hound came from his own

court, and to the battle on behalf of his lord, and attacking the leopard, and defending himself also securely. And thereupon his sleep did not yet leave Charlemagne, but he slept as long as the night continued. And the next morning he arose, and after calling his gentlemen to him, he asked them who remained in the rear to guard the host. There is not of us, quoth Gwenwlyd, answering him, who can do that better than Roland, and there is not one of us that can presume on this burden, or can defend it better than he. And thereupon Charlemagne looked wrathfully, and said that he was a senseless fool, and that it was evident that evil spirit was lord over him. Who, quoth he, will be defender of the van, if Roland remains to guard the rear. Oger of Denmark, quoth Gwenwlyd, well deserves that honour for his habitual bravery; and when Roland heard that that service had been adjudged to him by Gwenwlyd, according to the custom of a gentle undaunted man, he thought that he would confirm it by his action, and he answered him thus. O good stepfather, much love hast thou deserved at my hands, in adjudging to me so great an honour as this, and in proportioning my strength to so great a labour as it is. And though it be laborious, I will take it with thanks. And there shall not also be found, quoth he, one that will, or dare to take from me the merit that has been adjudged to me. And I also will take upon me, quoth he, if I am left to guard the host, that Charlemagne will not lose after him the value of a penny, as long as I know that I am not deprived of my sword, and my right hand. We know that thou sayest truly, quoth Gwenwlyd, and no one that knows thee, will doubt thee of that.

XCVIII.—And then Roland went to converse with Charlemagne, and he sought him with confidence to extend to him the privilege, which Gwenwlyd had adjudged to him by the bow that was in his hand, if it appeared to him that he was worthy of that service. And I also will promise to thee, quoth he, strongly, that the bow will not fall from my hand in taking it through cowardice, as the letter fell from the hand of Gwenwlyd. And Charlemagne gave him no answer to that, but he bent his face sorrowfully to the ground, and he could not refrain himself from weeping. And thereupon prince Naim came to Charlemagne, labouring to recommend the speech of Gwenwlyd, and his device in this manner. Lord king, quoth he, do not rouse Roland to wrath, from his exhortation to extend to him the guardianship of the rear, for there is not henceforth one of us that will presume to name a hundred men in adjudging that from him. Honour the youth with that laborious honour, for he desires it, and extend to him by the bow that is in thine hand, and leave to him a good share of thy cavalry, that they may be able to sustain his renown also commendably. And at the exhortation of Naim the king extended the bow to Roland, and he also took it joyfully with thanks. Roland, dear nephew, quoth Charlemagne, thou wilt remain to guard the rear, and though it be of less anxiety to thee, yet retain with thee half of my cavalry. Be far from me, quoth Roland, so much d

I should put my trust in the abundance of numbers. That is enough, along with my force a thousand valiant men will suffice, and the strength of Roland and his sword will give the likeness of an innumerable host. And then he put upon him the arms of a knight, and went to the top of a hill that was near to him, and loudly he said thus. Let him that is a comrade to me, quoth he, and takes pleasure to-day in a manly work, follow me. Oliver, his most faithful comrade, came to him without delay, and after him the twelve compeers, and archbishop Turpin, and many along with them, that were famous, and in whom it was evident that there was a foundation of strength. And in one moment, that is to say the fortieth part of an hour, there assembled together to Roland twenty thousand of good men. When it was sufficient to him also to have a thousand of valiant men, he could not however reject from his company as many good men as offered themselves to him. And then Roland directed Walter his most faithful comrade, on account of his trust in his faithfulness, and his homage to him, before all in this manner. Go quickly, my faithful one, and take a thousand companions, and take possession of the roads, and the mountains, lest we have harm, and have loss without notice from our enemies. I ought to be a humble guard to thee, quoth Walter, and do not think me lax in this service. And before ending his answer, he spurred his horse to take possession of the mountains and the roads, along with a thousand companions. Oger of Denmark went in advance as guard before the number that were from France, and a small number along with him, for there was no danger at all in that guarding. Roland himself was left in Spain, and many along with him of renowned men.

XCIX.—And when they were marching through the Vales of Briars, to a battle without their knowledge through the treachery of Gwenwlyd. High mountains and low shady vallies under the mountains, and an intricate and narrow rough road, a matter that greatly wearied the French, who were leaving the gates of Spain. And from thence they saw the land of Gascony. And then they brought to mind their fair wives, and their children, and their beautiful dwellings in the country. And in consequence of that all of them were excited to weep from regret, except the king himself. Not from regret for France however did he weep but because of leaving Roland in Spain, and because the danger had been shewn to him in his sleep, unless his dreams should deceive him. Naim asked Charlemagne why he also wept. And the king answered him, that he had seen in his sleep a vast loss to France through Gwenwlyd, and that he also was afraid for Roland and his comrades, and he swore that if he lost those men, that he would never come to his full joy. And the French perceived their king weeping, and thereupon they also were excited to tears, and they also were afraid, and bewailed for Roland and his comrades. And in the mean time Marsli was collecting his people, and at the space of a day from him, there gathered together to him a hundred thousand of Pagans. And after raising Mahumet to the top of the highest tower, they honoured him and prayed to him, be-

seeching his commendation, and aid for the death of Roland. Their advance they proclaimed with trumpets, and horns, and other instruments. They marched to Saragis, and filled the mountains and the vales, and marched onwards until they saw the ensigns and cavalry and standards of Roland. And thereupon, lo a nephew of Marsli came to him to beseech him to let him first encounter Roland, in this manner. O honourable beloved king, much sweat and labour have I suffered in thy service, much strength have I conquered for thee, many an enemy have I subdued to thee in battles. In return for all that labour I beseech thee to give me leave to encounter Roland first. And if that takes place, there will not be valour for him to be confident in, with the help of Mahumet, that he will not be dead by my arms. And the honour that he asked for, Marsli granted to him, and in confirmation of that leave he extended to him his glove. And when his nephew had taken the glove joyfully, he thanked him thus. O dear king, quoth he, a great honour hast thou given me in the wished-for boon; give me with that chosen comrades so that we are twelve to encounter the twelve compeers of France. I myself, quoth Falsaron, a brother of Marsli, will join thee in this service, dear nephew, and we will undertake to-day, I and thou, to bring down the pride of Roland and the twelve compeers to nothing. And without delay ten came to those two, and they put on their armour, and put their swords on their side, and took their gloves, and left their palfreys, and took their strong armed stallions, and with great tumult they eagerly approached the French.

C.—And thereupon Oliver heard the noise of the pagans, and signified it to Roland thus. O dear comrade, quoth he, as far as I know, there is a battle ready for us. May the Almighty ward off that from us! quoth Roland. There is neither contribution nor tax, that we ought to pay to Charlemagne, but to fight valiantly for him. The greatest happiness I judge it, quoth he, is to have a cause and matter to pay such a tax as that. Let us make use of that matter abundantly, as it becomes the French, and give beforehand an example of disgrace to those that shall be in future, let us defend ourselves with high-minded boldness. And thereupon Oliver turned to his right, and through a shady vale he perceived great hosts of the pagans pouring towards them. O dear comrade, quoth Oliver then to Roland. Seest thou yonder multitude, that will cause to-day a great disturbance and commotion to our French, and that the faithless Gwenwlyd knew, when he exhorted the king to leave us as guards. God forbid, quoth Roland, that we should suppose Gwenwlyd to be faithless to me, and he also being my stepfather. Oliver a second time took notice of the pagans coming, and said to his comrades. O good valiant men, the battle is appearing to us. Maintain the field manfully. It is not his back that any one should shew to enemies, but a dire form, and rough face, that will prevail over his enemy. The answer of the French nnanimously was this, Whoever, say they, shews his back to the enemy, The wrath of God be to him! Oliver a second time turned to Roland to converse with him thus. Roland, dear comrade, quoth

he, a few are we in comparison with the number that are against us, and needs is it that a sound should be given on thy ivory horn to call the king, and his host, to aid us. God forbid, quoth Roland, that the French should be so much disparaged through me, as that Roland should invite any to aid him, before experiencing battle, when it was the property of Roland always to give aid without refusal. If the battle happens as thou promisest, my sword Dwrndal will be my helper, which will go to-day with God's help like a flash of lightning through the Pagans. Roland, my comrade, quoth Oliver, I will exhort thee a second time to give a sound on the ivory to call the king and his host back again, that it may be secure for us with his aid to destroy from the book of life this number of pagans. Be it far from me, quoth Roland, that so much disgrace as that should rise through me: that is to say, that I should be afraid of bearing the threat of battle, when I never feared the presence of battle, for no place ever caused less anxiety to me, than when I was surrounded by my enemies; and I myself on every side, with Dwrndal in my hand, scattering them like a sharp and rapid flash of lightning. Thou shalt see me to-day pursuing the infidels so without hindrance, that it were less pain for them to die than to see the blows of their pursuer. Roland, dear comrade, quoth Oliver, for the third time I exhort thee to call Charlemagne and his army back again with the sound of the ivory, lest these good men that are left to thy keeping be lost, and lest this infidel race may return to the places where they were conquered before, and we could easily destroy them entirely, after Charlemagne returns. God forbid, quoth Roland, that there should be so much disgrace to me, as that I should be afraid of a multitude, whom a multitude could not oppose. It shall never be reproached to Roland that he was compelled through fear of pagans from being a ringleader: and may it never happen to Roland in battle to be likened to a hunter, to whom there is neither work nor labour, but to frighten wild animals from the bushes with the sound of his horn. The work of Roland however will be as it has ever been, to stay with Dwrndal strongly, cutting the horsemen and the horses through them, in their middle, breaking the opposing ranks, and spreading them, and treading them under the feet of my horse, in stacks of carcases, will Dwrndal perform. And henceforth spare me the exhorting of so shameful a thing as this, lest our company be impaired by that, and so our friendship be lessened. I will spare thee, quoth Oliver, and I will not add further to my speech, but whatever loss may in future happen, ought not to be laid to the charge or correction of Oliver.

CI.—And thereupon the gentlemen of France were coming nearer to their enemies, and their martyrdom before them excited them to tears, not for fear of their death, but for regret to each for the other. Then, however, Oliver in accordance with his pride rebuked them, exhorting them to desire battle in this manner. O good men, quoth he, if your valour had not been proved by me, I would curse your failure, and your tears, and I would not believe that it was from remorse and repentance, but from cowardice and fear. Cease then

from your debility, whatever wrong each of you have done to another forgive ye, and be reconciled with peaceful unanimity; and let there not be of us henceforth one that fears to be killed, fighting for the country of heaven, for by losing temporal life everlasting life will be gained. Every one obeyed the instruction of Oliver, and forgave one another, and became reconciled from their old vices, that God might forgive them also their trouble. And so they raised up their thoughts to the battle, so that there was not one, who did not desire to die for Christ, if he also might be able before death to kill one of the enemies of Christ. And then Roland said these words. Now dear comrade, thou hast said a speech that belongs to Oliver, so I know that thou art a noble heir, and foster son of France. Facing the French was king Marsli on the top of a high mountain, and in his company four hundred thousand horsemen. There was not one of those, that had not a strong powerful armed horse, and a complete sufficiency of the arms of horsemen. And out of those the king chose a hundred thousand of chosen horsemen, to encounter the French first, and he kept all the rest with him on the mountain, until there was need of aid to the others. The chosen men descended along the side of the mountain, and in the van of them the twelve compeers. And the foremost of them also the nephew of Marsli, and his uncle Falsaron, side by side with him. And they formed their army in twelve divisions, and they came ready, after having formed their troops, towards their enemies to take them. Roland and Oliver formed their men also in troops, and they strengthened themselves all of them in their arms. Some had their strength as was their learning, for their power was not against the truth.

CII.—And when the pagans saw the French formed in troops, and ready to fight, they collected together suddenly from fear, in supposing that they were twice as numerous as they were, as is the custom of the timorous. And then they wished that they were the last, those that desired before that, for renown and honour, that they were first. And when Roland had no doubt of getting battle; his mind was raised in bravery, and his form was joyful to attack his enemies, without having more dread than a noble fierce lion, when he lifts his face against maidens. And then he said thus to Oliver. O dear comrade, these good men distinctly as chosen ones did Charlemagne leave with us; let us then fight along with them, and for them manfully, so that they also shall have an example from us to fight manfully, without giving way for any kind of danger. Attack thou with glave, and I also with Dwrndal, so that all will wonder; and until they become powerless that see us fighting. And thereupon archbishop Turpin went to the top of a hill that was near them, and called the French about him to instil vigour into them, and he began his speech thus. O valiant gentlemen, remember that from Christ ye are called Christians, and as he took suffering for you, so ought ye also to suffer death for him also, and to seek his company by your own death. Dismount from your horses, and bend on your knees, and receive absolution from me also his vicar. And let it

trusted by you to-day, that ye shall have crowns along with the martyrs. And when he had absolved them, and given them blessing, he commanded them to rise, and put as penance on them, that they should not flee from the pagans, but encounter them with frequent great blows. And then they mounted their horses, and felt secure of the country of heaven, disregarding their earthly banishment, they desired to die, to obtain a life that is better, and they were also desirous to die, that some of their enemies might be killed. And then Oliver said thus to the French. Here are the pagans attacking us. Why do we await them to attack them, and to give them the first blows? Let us go to the mountain of joy with the standard of Charlemagne, and let us give a shout to them.

CHIL.—And without delay they went to the mount of joy to give a shout, and they spurred their horses, and attacked the Spaniards. And the Saracens did not flee; and so the faithful hosts mixed with the infidel. Alsarot, the nephew of Marsli, was the foremost of the pagans, and he reproached the host of the French proudly thus. Faithless French, ye shall meet us, and prove our strength; badly has he kept you, that ought to have kept you: foolish was Charlemagne to give you to be lost in the company of Roland. And when Roland heard his pride, it was intolerable to him. And without delay, as fast as his horse would go, he attacked the proud one, and set upon him with glave in his rage on the shield, that it was through the shield, and through the breastplate, and through the bones of his breast, and through the bone of his back, and he raised him from his saddle, and threw him to the ground, and addressed him in these words, as he was falling. Die devil, quoth he, along with thy pride; and Charlemagne is not a fool, and not badly did Charlemagne entrust the guarding of the French to me; for France to-day shall not lose through us either its renown, or its pride. And then he exhorted his companions thus. Press on the infidels; the first event God has granted to us, to signify that ours is the victory in future, for his truth is fighting for us. And when Falsaron saw the death of his nephew, he was grieved and enraged. And when he was careless of living, unless he should avenge the death of his nephew, he eagerly headed the troops, and called out to the pagans, and reproached the French, and declared to them that the French would lose their honour from that time forward. And when Oliver heard that, he became enraged, and rushed upon him with glave, when he was saying proud boastful words and expressions, and he struck him through his shield, and his breastplate, and through himself, and threw him dead from off his horse to the ground, and addressed him, reproaching him, with bitter words in this manner. Take that as reward of thy threat, and with such blows as those we will keep the honour of France. O strong warriors, do not dread the infidels, for it is easy to conquer them; and they are more ready to receive death than to give it. And then Corsabrin, the most cruel pagan, exhorted the other pagans thus. Fight men, quoth he, against the French manfully, for small is their number, and they are not able to

withstand us ; of very little value to them is Charlemagne to-day in strength. If ye fight well, they are all dead in our hands.

CIV.—When archbishop Turpin heard that, he was enraged, and directed his horse towards him, and attacked the infidels ; and he struck Corsabrin through his shield, and his breastplate, and bones of his breast, and through him in the middle, until he was on the ground with excessive weight. And when he saw him lying and dying unsightly, he spoke to him bitterly in this manner. Thou wast a liar, infidel ; of great force to us is Charlemagne when present, and has been hitherto, and will be in future. Press there upon them, quoth he ; trample upon them : kill the mortal ones. O good comrades, the first engagements promise to us victory ; there is neither strength nor vigour nor goodness in yonder multitude. And then he gave them a shout, as loud as they could, from the mount of joy, and with his shout also he instilled vigour and bravery into all the host of France. And therein Gereint and Gerart, two comrades, brave youths of France, attacked the pagans unanimously with two glaves ; and Gereint wounded Malkabrin ; and Gerart wounded Lannaliff. There was no hindrance that could defend them, before the glaves penetrated all their armour, and themselves, and they were thrown from their horses to the ground. And in a short time their iron armour availed the pagans no more than linen garments, to defend against the arms of the French. And thereupon Oliver called out to his comrades, and praised them thus. Good are our men, quoth he, and of those who are not engaged in battle, I know the inborn bravery of their country is in them. And thereupon Engeler of Gascony, rushed with a strong horse upon one of the pagans with a glave and full force, so that he broke the shield and the breastplate, and through him also in the middle ; and threw him dead in one fall from his saddle to the ground ; and after him he gave a fall to another companion of his, who died ; and he addressed him thus. Trust now in Mahumet ; thus he keeps, and defends those belonging to him ; take thy wages now in hell for serving that lord of thine. Two were still standing of the twelve compeers of the pagans, Margarit and Cernub, and they also directed their host against the French. That Margarit was the best horseman ; he was also fair and brave, and light, and skilled on horseback ; and he directed the strong horse, and attacked Oliver, and set upon him with a glave in the shield, so that his shield was holed as far as his secure breastplate. And he did not injure the breastplate, but broke the spear there by the neck, and he put his horn to his mouth, and with the sound of the horn he called the pagans to the battle. And therein Roland did not rest from striking, and killing whoever met him, and there was no need to strike a second time one he had once struck. As long as his spear lasted, he fought with it, and it did not last him beyond sixteen onsets, and so many carcasses he killed in number. And when his spear was done for, he made use of the aid of Dwrndal. And after unsheathing it, he guided his horse, and attacked Cernub, and from the top of his head he l   ‘he

blow through the iron armour, and through the head, and the brains, and the neck, and between the breast, and through him in the middle, and through the saddle, and the loricated horse to the ground; and he addressed him with this speech. Take that as the reward of thy wickedness; in that manner is Mahumet wont to aid those who are his.

CV.—And thence Roland went among the rest, and killed as many as he reached, of number not easy to be mentioned, but thus he scattered the pagans, like a quick reaper reaping ripe corn. And the other French rested not also from destroying the infidels, but every one according to his power likened himself to Roland. And archbishop Turpin rejoiced in looking at them so, and praised them, and exhorted them to be better in this manner. It is worthy of France to claim these men, that are disregarding their souls in this world, that they may obtain eternal life. And during that Oliver was pursuing his enemies with a piece of his spear in his hand, and with that he struck Mastarot on the point of his helmet, so that the helmet bent through the bonnet, and the eyes were forced out of their sockets, and the brains ran after them, and himself on the ground dead among a thousand horsemen, his own companions, around him. And after him he struck Torkin with the piece of the same shaft, and the weapon could not last after so great a blow as that, but was broken into a thousand pieces, scattered on every side of him. And when Roland perceived that, he rebuked him thus. O good comrade, quoth he, it is not with sticks that it is most needful to fight in this battle, but with swords, and iron arms. Where is Hawtcler thy good sword? I have had no need hitherto to unsheath it, quoth Oliver; I did not remember that I had it, while I was pursuing the dogs; my desire was to kill them with the weapon that was in my hand. And then he drew his sword from its sheath, and shewed it to his comrade Roland; and he struck Yttyen with it on the helmet and the bonnet, and through all the armour, and through the man and the horse even to the ground, so that a part on each side of the sword was separated of them. By this blow I know that thou art a comrade of Roland, quoth Roland, and with such blows as those also thou wilt deserve the friendship of Charlemagne, and thou wilt guard his honour. And then they two gave a shout from the mount of joy, and the whole army after them with one accord gave a shout. And thereupon Gereint and Gerart his comrade attacked Dimoeth, unanimously, and one of them struck him in his shield, and the other in the breastplate, and they both broke their spears together in him, and threw him from his horse dead. And thereupon archbishop Turpin killed their prophet, whom the prophet Dabaeth betrayed to death there. The two armies fought however dissimilarly; the one killing, and the other enduring being killed, and labouring to defend themselves from being killed. Roland and Oliver, and the archbishop adhering to them there, and the twelve compeers, and the other French without rest scattering the opposing troops.

CVI.—And when the pagans saw that there was no kind of defence,

or battle, or strength, or arms that availed them against being killed, they took flight itself as the most secure remedy for them against death, and shewed their backs to the French, and left the field. And the victors pursued them, without desiring prisoners of any of them, otherwise than by their death. And full of joy were the French to have the first victory, and yet fate mingled things adverse to that success, for the oppression of new enemies came to them without knowing; they being wearied with fighting, and their arms broken, so that little was their trust in them. Alas, alas, the amount of loss that came to the French there by the treachery of Gwenwlyd, and how many aiders were lost by Charlemagne. In that place the loss of those men still continues, and the want of them shews itself plainly according to their path. Alas, alas, how well that traitor was paid for his unfaithfulness in Paris; in the middle of their own country there were judged to be hanged thirty of his best men. And the king, though he were sad, took that judgment, and caused it to be performed in deed; and so, though he was adverse to it, he avenged the other loss, and comforted his grief by another grief. Of the hundred thousand pagans however that first came against the French, not one escaped save Margarit himself, and he reported to Marsli the slaughter of his men. And then he also died, for he was wounded, his shield and its band being still on his arm, and his spear broken, and his breastplate bruised, and his helmet and bonnet broken, and his head bruised, and four wounds in his body, with his naked sword in his hand bloody, he left the field almost killed without much correction, and he fled not ungently, and left a hundred thousand comrades killed. And when Margarit had come to the presence of Marsli in that condition, not like a coward and fugitive, he counselled him thus. Marsli, king of Spain, quoth he, it is necessary for thee now, both thee and thy men, to ride against the French with all thy army without delay, for if they can be conquered, now it is easiest. Their shields are broken, and their swords are broken, and their spears, and many brave horsemen of them have fallen in the fight, and they also are wearied with the labour of killing us, and many are weakened, and greatly enfeebled by their wounds, and loss of their blood. And accordingly without delay is battle to be begun with them, when it is easiest to conquer them; without delay are the death and blood of our men also to be avenged on the proud ones.

CVII.—And after the words of the messenger, without delay the pagans put on their arms, and formed themselves in troops. And Marsli led them along a woody valley, that they might come with less notice against the French. And when they were near to the French, Marsli said thus to his men. Roland, quoth he, is the strongest man, and his comrades are the best men, and since it will not avail to fight on one side of them, it is necessary to form battle on every side of them to conquer them. I myself, quoth he, will remain under this hill, and ten troops with me. And let Grandon, he is a brave man, go with ten other troops to encounter the French. And with the counsel of the king all agreed. And then Grandon was called to

king to give him the command of those ten troops, and a golden standard altogether remarkable. And under that hill Marsli remained with his men, and Grandon also with his ten troops, as fast as his horses could go, attacked the French, and proclaimed their advance with a thousand horns. And when that noise came to the French, they were disturbed by the foreboding of their death, and every one of them complained to the other. And in that complaint the archbishop comforted them, by promising the joy of the country of heaven to the best that fought of them, and promising the pains of hell to whichever of them that fled. And all of them strengthened themselves with that, and promised unanimously that they would never flee. And thereupon Cliborinus, the strongest pagan of the world, advanced before his comrades, and made an onset on Engeler of Gascony, and wounded him with a spear through his shield, and his breastplate, and through himself, and he fell from off his horse to the ground, and everlasting life received Engeler. And thereupon the conqueror gave a shout: it is easy, quoth he, to vanquish the French. Fight ye comrades, and by fighting break the troops of the French. And thereupon Roland called out to Oliver. O good comrade, quoth he, dost thou see how much loss has happened to us by the killing of Engeler? I know not, quoth Oliver, a better remedy for that loss otherwise than by avenging him quickly; with God's help his revenge also shall not be delayed. And thereupon he lifted his sword bloody above his head, and attacked Cliborin with full purpose, and the sword had no delay either in the armour, or in the man, or in the horse, before they became into two parts. And after him he killed Alfacet, and old Blacand, and on one side he killed seven men in avenging one. And afterwards Maldabrun, the most wicked pagan, who was said to have had possession formerly of Jerusalem by treachery, and pouring blood with cruelty in the temple of the patriarch. And he spurred his horse with spurs, and attacked Samson with a glave, and wounded him through his armour, and through himself, so that he was off his horse to the ground dead, and the happy soul however went to unfailing life.

CVIII.—And when Roland saw Samson dead, he was grieved as well as enraged, and he spurred his horse to attack the infidel on the side, and he struck him from his girdle upwards through his armour, and through himself to the ground, and from his girdle downwards riding the horse. And then Ansel was lost, a valiant man of France. And his soul went to the company of angels. And thereupon archbishop Turpin hastened to avenge him on Valquidon, whom he killed, and through the shield, and the breastplate, and the other armour, and struck off his head from his body. And notwithstanding the body of the infidel held to ride without his head for a long time according to the force and energy that he had exercised in his lifetime. And thereupon Grandon, prince of battles of the pagans made an onset from his eager horse upon Gereint, and wounded him with a spear through his armour, and through himself, and gave him a fall to the ground from off his horse dead, and the happy soul however received

future life without fearing. And after that Eugeler his comrade was killed, so that they might be comrades when dead, as they were in this world; and then the pagans killed on one side Brengar, and Gwimont of Saxony, and Astorius along with them. And then the pagans gave a shout on the Christians, and they also knew with one mind that the pagans were going over them. And then Roland was excited to rage, and when Grandon perceived that he was reining towards him, he fled, and Roland anticipated him, and struck him with Dwrndal, so that the man, and the horse, were in two parts on each side of Dwrndal. And that blow gladdened the Christians and grieved the pagans. And after the prince was killed they fled, and Roland pursued them, with his men, and left them in piles. For many more were killed there than the number of those that killed them. And then the pagans were disheartened, even so that they could not hold their arms. And then they sounded the horns, and they fought with the horns, and so they completed the battle with the horns, with which they were wont to exhort the men in the battle.

CIX.—And so the pagans were killed, and the few of them that escaped fled to Marsli. And their fear there was no less than before Roland and his host. And as long as Roland saw them, he pursued them, and after that he saw none about him, he came accidentally upon a black Saracen, faint and weary, hiding in a bush, and he caught him, and having twisted four rods, and made four bandages, he bound him securely to a tree, and after binding him he went to a hill that was near to him. And from thence he saw many of the Saracens together, and he returned to the Vale of Briars, the place where all went to, that wished to leave the gates of Spain. And there the horn was sounded, and there gathered together to him about a hundred Christians, and with those along with him he came to the place where the Saracen was bound. And there Roland swore his great oath, that he would cut off the head of the Saracen, unless he made known to him the place in which Marsli was, and shewed it to him, for Roland did not yet know Marsli. And immediately, lest he should be killed, the Saracen shewed to him Marsli, and shewed his ensign, and a great red horse under him, and he had a round shield. And Roland set his mind upon him, and attacked the troop boldly, with what men that he had undauntedly. And Roland perceived in their midst a man that excelled among them, and Roland attacked him and killed him with one blow, and they also fled there here and there, up and down. Roland struck after them, and killed and cast them down, and crushed them; and he perceived Marsli fleeing, and Roland pursued him, and killed him, and not one of Roland's men escaped from that engagement, except Roland himself, having been wounded with four glaves, and bruised with stones, and crushed.

CX.—And when Beligand, the second king of the pagans, heard the moaning of Marsli falling, he also fled, and left the country. Theodoric and Baldwin, and some others of the Christians were hiding for fear in bushes, and others that Charlemagne left behind came to the gates of Spain, and Charlemagne left the intricate and

dangerous roads, and came to security, without knowing anything of what happened behind ; and Roland was tired with the fright of the battle, and in giving the great blows, and receiving the great wounds that he had. And so he came through brambles and bushes to the lower end of the gates of Ciser. And there he dismounted from off his horse under a shady tree, in a fair meadow, and a marble stone was raised erect near the tree, and he drew his sword from its sheath ; it was named Dwrndal. The meaning of that was, give a hard blow ; and he addressed his sword thus with tearful words. O fairest and brightest sword, and most becoming ; of most excellent dimensions in length and breadth, whose hilt is the whitest and fairest of ivory, decorated with a golden cross, and an apple of the most beautiful beryl on the hilt, and a most precious centre of gold in it, and the secret name of God, alpha and omega, engraved on it. The most successful point, and of the greatest renown by divine strength. Who shall use thee in future ? Who shall possess thee now ? Whoever possesses thee will never be conquered ; he will not be daunted, he will not tremble for the fear of any one. He will not be appalled by goblin strains or devilry, but will exercise unperplexed steadiness, and divine strength, being surrounded by spiritual strength and aid ; with thee shall be killed the Saracens who are not yet killed. The praise of God thou exaltedst, as often as thou avengedst the blood of our Lord Jesus Christ, cutting to pieces the pagans and Jews. With thee the truth is defined, and justice ; with thee are cut off the limbs that steal. O sword, the easiest to trust in, the best in edge, and the keenest of the swords. O sword, that its like was never had, and never will be. He that made thee, made not thy equal before or since. He escaped not alive who was blooded, however little the stroke. If a slothful timid horseman should possess thee, or a Saracen, or an infidel, that would be a great grief to me.

CXL.—And after that speech, for fear of the sword falling into the hand of the Saracens, he struck three blows on the marble stone, so that the stone was in pieces along the ground, without injuring the sword. And then he gave a sound on his horn, to see whether any would come to him of the Christians that were hiding in the bushes, or whether any would hear, who had gone to the gates of Spain, that they might come at his death to take his horse, and his sword, and pursue the Saracens. And then he sounded his ivory horn so strongly, that the horn was split into two halves, and he broke the two blood-veins, and it is said that the nerves of his neck were then broken. And the sound of the horn brought an angel of heaven from that place to where Charlemagne was in the Vale of Briars, eight miles from that country, towards Gascony, where Charlemagne was encamped. And Charlemagne would have returned immediately to help him. Not so Lord, quoth Gwenwlyd. For he was privy to the death of Roland. Know thou, quoth he, that the horn is sounded for the least cause, and that he has no need of thy help, but he is hunting wild animals, and for that reason he sounded the horn. And by the counsel of the traitor no more was then said about

Roland, and then his brother Baldwin came accidentally to Roland, to the place where he was crawling, and desiring water, and his brother found none for him in any place. And then his brother besought his blessing, and mounted his horse, lest he should be taken by the Saracens, and he went after Charlemagne. And when Baldwin departed, Theodoric came to him also, and confessed him, and taught him to intercede with God.

CXII.—And it happened that Roland on that day had received the body of his Lord, and confessed completely to priests, for that was their custom on the day that they went to battle to confess, and take communion. And Roland turned his face towards heaven, and said thus. Lord Christ, to maintain thy law, and thy Christianity came I from my country to strange exile, and by thy strength and help, Lord, have I overcome many of the Saracens, and have suffered innumerable blows and buffetings, and falls, and wounds, and jests, and shame, and weariness, and cold, and heat, and hunger, and thirst, and affliction, and pain. To thee also, Lord, I commend my soul, as thou humbledst thyself for the sake of me, and for the Christians of the world, to be born of the Virgin Mary, and to suffer on the cross, and to be buried, and to die, and to rise the third day, and ascend to heaven, the place which thou never leftedst without the presence of thy power. So, Lord, vouchsafe to deliver me also, and my soul, to heaven from everlasting death. And I also do confess that I am a blameable sinner, but the manner it is granted to me to say. And thou also Lord, as thou art the most merciful forgiver of every sin, and hast mercy upon all, and thou Lord seekest for a sinner only to absolve him from all his trouble, and his sins, in the same hour that he groans, and departs from them. And thou forgavest the woman that broke her marriage, and openedst the gate of heaven to the thief confessing on the cross. Do thou also not refuse, Lord, to forgive me my sins, and in whatever I have sinned against thee, forgive me, and place me in everlasting rest; for Thou Lord art the creator of all the creatures, and thou saidst Lord, that the life of a sinner was better than his death. I believe in the Lord with my whole heart, and will confess with my tongue, since thou wilt take my soul from this life to everlasting life, and the feeling, which I now have, differs as much as the body from the shadow. And grasping the skin on his flesh about his breast, as Theodoric afterwards related, he spoke thus with wailing tears. Lord Jesus Christ, the Son of God, and the Son of the blessed Virgin Mary, I confess with all my heart, and believe that thou art my Redeemer, and that at the last day I shall rise from the earth. And in this flesh I shall look upon God, the Saviour of every soul. And thrice he uttered those words, grasping the flesh about his breast. And then he put his hand on his eyes, and said thus. With these eyes I shall look upon him. And he opened his eyes, and looked up to heaven, and crossed his breast, and all his limbs, and said thus. All human things are now disregarded by me, for now I see what eyes have not seen, nor ears heard, nor came into the heart of man what

God has prepared for him that loves him. And he raised his hands for those of his comrades, that had fallen in that battle, and prayed for them as if for himself; for they came into exile to fight against Saracens, and to maintain thy name, and thy Christian law, and to avenge thy blood. And they are lying here, having been killed by Saracens, fighting for thee. And mercifully blot out the spots of their sins, and deliver their souls from the pains of hell, and send thy holy archangels around them, to defend them from darkness, and bear them to the kingdom of heaven; to reign with thy martyrs, as thou also reignest with the Son, and the Father, and the Holy Ghost, without cessation, without end. Amen.

CXIII.—And in that time, when Theodoric left him in his confession, the soul of Roland left his body with that prayer, and the angels bore it to eternal rest, to the place where there is neither cessation, nor end, with the martyrs as he deserved, and he was thus lamented. The worshipper of temples. The augments of nations. A secure remedy for the afflictions of a country. The hope of scholars. The defence of maidens. The food of the needy. Liberal to foreigners. Wise in mind, and temper. The fountain of judicature. Prudent of counsel. Gentle his mind. Manly his action. Plain his speech. Every man was beloved by him, as if every Christian were his brother. And when the soul of the martyr Roland was going out of his body, in the middle of May itself, archbishop Turpin was singing the mass of the dead before Charlemagne, and there came to him as it were a trance, and then he heard a choir of angels singing. And he knew not what that was. And when they had gone to the height of heaven. Lo behind him a troop going by him, like men returning from an inroad with spoils, and he spoke with them, and asked them what they were carrying. Marsli, say they, we are bearing to hell, and your ringleader also Michael is bearing to paradise, and a great number with him. And after ending the mass Turpin mentioned that in haste to Charlemagne. Be assured, quoth Charlemagne, that it is the soul of Roland, which Michael is bearing to heaven, and many Christians along with him. And the devils, quoth he, are taking the soul of Marsli to hell. And thereupon lo Baldwin, the brother of Roland, comes to Charlemagne, and told him all that had happened to Roland, and having the horse of Roland.

CXIV.—And Charlemagne immediately returned with all his host. And the first man of the host was Charlemagne, who chanced to find Roland in the place where he was with his belly upwards, and his arms across on his breast. And he lamented him with sighs and groans, and wept and uprooted the hair of his beard and the hair of his head, and said thus with a loud voice. O the right arm of my body; the best beard that ever was; and the beauty of all the French, and its strength, and its boldness, and its defence. The sword of justice; a glove that is never blunted; an immoveable breastplate; the crest of joy; the helmet of warfare; like in renown to Judas Machabeus; of the same strength as Samson; his death being like that of king Saul and Jonathan. The most gallant and

bravest horseman in battle ; and the wisest he was among the host. The destruction of the Saracens ; the grandeur of scholars ; the defender of Christians. The support of orphans and widows. The food of the needy. The augments of churches. Universal in judgments ; a comrade to all ; the leader of faithful hosts ; and in one word the blossom and confidence of the complaint of all Christendom against their enemies. And when I brought thee to these countries, how can I behold thee dead ? why do not I also die along with thee ? Woe is me for sorrow ! what shall I now do ? Live thou henceforth with angels, and the martyrs, and the saints ; and I also have for thee the lamentation, and the regret, and the grief, and the misery, as David lamented for Saul, and Jonathan, and Absalom. Thou art gone, and I remain in anxious sadness.

CXV.—And with such lamentation as that did Charlemagne lament Roland, as long as it was day. And thirty-eight years was his age on the day that he was killed ; and in the place where Roland was dead, they pitched their tents that night, and the body of Roland was anointed with precious ointments, namely myrrh, and oil, and balsam ; and they made great funeral obsequies for him of songs, and lamentations, and prayers, and wax tapers, and fires, and light, along the woods, and groves, in honour of Roland, all that night long. And on the next morning, after putting on their arms, they went to the place where the battle had been, toward the Vale of Briars. And they found there their men, some corpses, and others hopeless from deadly wounds. And there was Oliver dead, with his belly upwards, and stretched, having been bound with four bandages, and four stakes through them in the earth. And from his neck to his nails he was flayed, and his arms, and his hand, and perforated throughout with every sort of weapon. It is impossible to relate the lamentation and moaning that was there, for their groans and their tumult filled the vale with their cries. And then the king swore to the Almighty King that he would not rest from pursuing the pagans until he overtook them. And without delay they went from thence after them. And then the sun stood as for three days without moving, and he overtook them on the bank of the river Ebro, near Cesar Augusta. And he went among them, like a fierce lion that had been long without food. And after killing four thousand of them, he returned again to the Vale of Briars, and he caused the corpses to be collected that were there, and to be brought with him to the place where the body of Roland was.

CXVI.—And there Charlemagne enquired whether it was true that Gwenwlyd had caused the betrayal of Roland and his men. And without delay two men were put to combat to shew the truth of that, namely Theodoric for Charlemagne, and Pinabel for Gwenwlyd. And immediately Pinabel was killed, and then Charlemagne caused Gwenwlyd to be bound to four horses, the strongest of the host, and placed four men upon them, and forced them to the four divisions of the world, every one of them in opposition to the other ; and so Gwenwlyd met with his death. And then they anointed the corpses of all the

eminent men with myrrh and balsam ; others of them were salted with salt, and conveyed to France. And there were there two principal churchyards consecrated, one in Alaten, which had been consecrated by seven bishops, and in those were buried most of the corpses. And the body of Roland was conveyed honourably to Blaye, and in the church of Saint Roman it was buried, which he himself had caused to be built. And canons were appointed in it, and his sword was placed above his head, and his ivory horn was put below his feet, in a high place in honour of him, and for praise and renown. And after that had been done, Charlemagne gave twelve thousand scores of money, and a number of gold bezants, and honourable vestments, and meat and drink unsparingly to the needy. And the land and territory for seven miles about the church of Saint Roman, and the castle and court, with their appurtenances, and the sea also, and all for the love of Roland. And he gave to the canons of that place, that they should be subject to no service, but to give clothing once every year for the soul of Roland, on the anniversary of the day on which he was killed, to thirty poor men, and to feed them that night. And to sing thirty psalters, and thirty masses, in honour of Roland, and those that were martyred along with him in Spain, so that they might be partakers of the crowns, and they promised on their oaths to do so.

CXVII.—And after that Charlemagne went from Blaye to Vienne, and there he rested a little, taking remedies for his diseases and wounds. And thence he went to Paris, and there he held a council in St. Denis, of his princes and bishops, in the church of St. Denis, to give thanks to God and the saint for the strength and vigour he had bestowed to subdue the pagans. And then he gave all France subject to St. Denis, as the apostle Paul, and the pope Clement had given it, who formerly commanded the kings and princes to obey that church, and to give four pence every year from each house to build the church ; and he freed every bondman to pay that tax, and he that paid most willingly was called the frank of St. Denis. And from that that country was called France, and before then Gallia was its name ; the signification of the name France is free from the bondage of any nation, for they ought to be the chief. And thence Charlemagne went to the place called Aix-la-Chapelle, towards Leodin, and he caused ointment to be made of sufficient heat, as never to become deteriorated in preparation or temper. And the church which he had built to the Virgin Mary, he adorned anew with gold, and silver, and church furniture, and he caused to be written in it, and carved in a hall upon the walls, in letters and golden images the histories of all the old law ; and he carved, in a hall that he also had there, all those things, and he put all of his battles in Spain, and the seven arts along with them of honourable embellishments.

CXVIII.—Grammar was first written, for that is the mother of the arts, and it teaches how many letters there are, and how every word is written, and to divide the syllables that are in it, and by that art the lecturers in the church understand the meaning of the sentence

which they read ; and whoever understands not that, will read the sentence, without understanding it ; just as a person, who has not the key, knows not what is in the vessel, which is secured by a lock. Music was carved there, and that teaches the art of singing, and by it the service of the church is beautified, and the singers learn the organ ; and he that is ignorant of that, will bellow like a bullock. He will not know the degrees and the points, but like a man that draws lines on parchment with a crooked ruler, so unskilfully as that will he also utter his voice. And by that has been contrived all the tunes of the harp, and crowd, and drum, and pipes, and there are in it only four lines, and eight tones, and by those are understood the four powers belonging to the body, and the eight recompences of the soul, and the nobleness of it from the commencement was obtained from the strains of angels. Logic was carved in the hall of the king ; that teaches to say the sentence, and to analyse the true and false ; and teaches the contention of the words with the understanding, if they be in it obscurity. Rhetoric was there ; that teaches us to speak a sentence justly, and easily, and lawfully ; eloquent and discreet will he be that knows it. Geometry was carved there ; that teaches to measure the earth, the vales and mountains, and the glens and the seas, and the distances in miles ; and whoever knows that accurately, when he looks at the breadth of his kingdom, he will know how many miles, or how many fathoms, or how many feet, there are in it in length and breadth ; and so in respect of a field, or commote, or city. He will know how many feet there be in it ; and by means of that the emperors of Rome arranged the miles, and the roads from the city to every place. And with that the senseless husbandmen labour to measure their lands and vineyards, and the meadows, and the fields, and groves. Arithmetic was carved there, which treats of every thing in counting ; and whoever is not ignorant of that, when he sees a tower, of whatever height, he will know how many stones are in it, or how many drops of water there are in the bottle, or of other liquor ; or how many pence are in the heap of silver, or how many men there are in the host. With that the stone-masons labour, when they are ignorant of the art of completing the highest towers. Astronomy was carved there ; that is the science of the stars ; by means of that are known the accidents and fates of the future ; and present good and evil in every place. Whoever is skilful in that, when he goes on a journey, or when he desires to do another thing, he will know how it will turn out to him. If he sees two men, or two armies fighting, he will know which will conquer, or be conquered. By that science the emperors of Rome knew the state of their men in the extremities of the world, and the furthest kingdoms.

CXIX.—And in a short time after that, the death of Charlemagne was shewn to the archbishop Turpin. When he was one day before the altar in Vienne praying, and singing prime, lo the likeness of a trance to him, and behind his back an innumerable troop of horsemen going by ; and he knew that they were going towards Lorraine.

And after they had gone by, he perceived one like a black man following them loosely, and Turpin asked him, to what side they were going. We are going, quoth he also, to Aix la Chapelle by the death of Charlemagne, to convey his soul to hell. I also command thee, quoth Turpin, in the name of the Lord Christ, when your journey is ended, to come here to me, to inform me of the result of your journey. And there was no tarrying with them, for scarcely was the psalm ended, lo they returned in the state in which they went there. And of the one, to whom he had spoken of the errand before, he asked. The man of Galicia, quoth he, without a head, brought so many stones and timbers, that were in his churches, and placed them in the balance; and his good works outweighed his sins, and therefore his soul was snatched from us. And thereupon the devil vanished away. And by it archbishop Turpin understood that Charlemagne had gone to rest by the aid of the Apostle James, to whom Charlemagne had erected churches. The day they separated from Vienne, it was agreed to send to each other notice of whatever should happen to them. And when he was weak, and remembered his agreement with Turpin, he charged a foster son of his, a horseman, because he knew that he was near death, to send for Turpin. And it was a fortnight afterwards before he was sent; and he also informed him that he had not been well either night or day, since he had come from Spain, and they had celebrated the obsequies of the martyrs, that were martyred there; every year that he lived, honourably with gold and silver, and meat and drink, and raiment, as was said above before, and masses, and psalters, and service of the dead.

CXX.—And on the same day, and at the same hour, that Turpin saw the vision, Charlemagne died; namely the fourth day before the calends of February; the eight hundred and fourteenth year of our Lord Jesus Christ. And in the round church of the Lady Mary, which he had himself built at Aix la Chapelle, and on the borders of Lodu he was honourably buried. And it is said that signs of his decease came three years before his death, namely the darkening of the sun and moon for seven days at one period, and his name also that was written on the wall of the church, that was mentioned above. Namely, Charlemagne king of France, which he caused, was destroyed of itself; the great portico, that was between the church and hall, above mentioned, on Holy Thursday fell to the foundation. A wooden bridge that had been there seven years on the river Rhine, which had been built at great cost and labour, was burnt to the ground with fire self-kindled. And one day Charlemagne was going from one place to another, on a foggy unpleasant day, he beheld a blue flame of fire going from his right side to the left before his face, and he was frightened by the fire, and fell from off his horse to the left, and his hawk fell from his hand on the other side of his horse; and quickly his men took hold of him, and raised him up. And therefore we are assured that he is now a partaker of the crowns of the martyrs, that were martyred above, inasmuch as he suffered labour along with them. And therefore an example is given to those,

that build churches, that they are preparing life everlasting. And in that manner Charlemagne was delivered from the bondage of devils, by the aid of the saints, to whom he had erected churches; and he himself was placed in the kingdom of heaven.

CXXI.—And Turpin did not continue after the death of Charlemagne, but for a short time he languished from bruises, and pains, and wounds, at Vienne. And after his death he was buried in the church, near the castle, the other side of the Rhone, and there he was for a space of time. And in those days some of the scholars took the body of Turpin in a coffin honourably, with episcopal vestments about him, and brought him to the castle on the other side of the Rhone, and buried him in the church which he now honours. And receiving a crown in heaven, as he deserved by his many frequent labours, while he was on earth, avenging the blood of the Lord Christ; and his elegy is above his head, in fair honourable glass. And so endeth the history of Charlemagne, and his exploits in Spain, and in many other kingdoms, where he spent his temporal life for life everlasting; fighting against pagans, and the enemies of our true Lord Jesus Christ, who prepared for him also a place in heaven for his labour in this world.

Here end the histories of Charlemagne, king of France, and his exploits in Spain; against the pagans and enemies of Jesus Christ.

This Book Madawc ab Selyf translated, which John the Scholar wrote. The age of the Lord Jesus Christ, who being God was born of the Virgin Mary, was MCCCXXXVI (1336).

Bown of Hamtoun.

I.—In Hamtoun there was an earl, who was called Giwn, and he made a rule that he would not have a wife in his youth; and afterwards when he was turning towards old age he took a wife. The wife he fixed upon was a young woman from beyond the sea, and she loved a noble youth who was an emperor in Almaine. And yet in that mean time she became pregnant by the aforesaid Giwn her own husband. And when the time was come, a son was born, who was called Bown, and that son was put out to be fostered by a wealthy knight called Sabaoth. And when the countess saw the earl gliding towards the heaviness of old age, she despised and disregarded him, out of love for the aforesaid young emperor. And she devised a plan how she could fulfil her desired amorous will respecting him. The plan she fixed upon was to send a messenger to the emperor, and to desire him out of love for her to come on the calends of May to a desert forest, that was in the earldom of Giwn, near the castle in which they resided, and a large number of armed horsemen along with him, and to hide himself there. And she said that she also would cause the earl to go in the course of that day, with an easy retinue unarmed, and then he also could cut off the head of the earl, and send it a present to her; and afterwards they also could be together without disturbance. The messenger went to Almaine, and asked for the emperor. He is in a court of his called Calys. Thitherwards the messenger proceeded, and to Calys he came, and fell on his knees before the emperor, and saluted him, and secretly reported his message to him. And well pleased was the emperor with the message, and gave him a stallion, and as much as he wished of gold and silver in addition. And desired him to return to the woman that he loved most, and say to her that he would do every thing that she had asked him on the day appointed.

II.—And the messenger came again to Hamtoun to the countess, and related that the emperor would do her will in every thing that she had asked him. And full of joy was she also, and too slow in her opinion was the day appointed. And on the eve of the calends of May, the countess pretended to be unwell, and she told the earl that she was sick. And then he was greatly grieved for the disease of the countess, and said to her. Is there any thing that can relieve thee? and if there is, do not hide it, whatever it may cost. Yes Lord, quoth she; if I had a little of the fresh flesh of a wild boar, I should recover my health. Dost thou know where a wild boar may be met with? Yes Lord, quoth she; in our forest above the sea

there is a wild boar; as the foresters told me. And I also will go there to-morrow. Then she rose up, and put her hands about his neck, and gave him a kiss. And on the morrow the earl dressed himself, and took his shield, and his spear, and his sword, without additional arms, and with three horsemen they went towards the forest. And when they were in the forest seeking the boar, the emperor arose from a hiding place, and said to the earl loudly; come on, decrepit old man; I will cut off thy head, and cause thy son Bown to be hanged, and will take thy wife to myself. And then the earl said; my body I will give against thy body to defend my wife and my son; and if I had abundance of strength, of little regard would thy threat be held by me; and if I should happen to be killed, I shall be killed without sin, and in the Trinity I put my trust.

III.—And then they attacked each other, and the earl was thrown on the ground. Then he said; I am an old man, and thou also art a young man. And then he rose up, and drew his sword like a valiant man, and fought bravely with the emperor. And thereupon four hundred horsemen arose, and attacked him, piercing him with ten wounds, and killed his three companions, and had he been armed according to his will, he would have escaped to Hamtoun. And when he was conquered, he fell on his knees before the emperor, and implored his mercy, and reached his sword to him, and offered him all his wealth, except his wife and his son, that he might not be killed. No, between me and God, quoth he; and the emperor rose up and drew his sword, and cut off the head of earl Giwn; and without delay he sent it a present to the countess. And she also was much pleased with the present, and said to the messenger; take a horse, and hasten to meet the emperor, and tell him to come on joyfully, and to-morrow we will complete our marriage and nuptials. And he also came on joyfully, and as the countess had said, it was done.

IV.—And as soon as Bown heard of his father being killed, he lamented, and cried out loudly, and wept, and went to his mother, and said to her. O proved wretched strumpet, why hast thou caused my father Giwn to be killed? and woe is me that the Lord God has given thee the beauty and form, which he has given; for on account of those was my father killed. And by the man that was born of the Virgin Mary, if he will grant me life, as soon as I can ride, and wear arms, I will make thee to repent in thy heart to have caused my father Giwn to be killed. Thereupon she raised her hand, and struck her son, so that he fell headlong on the floor of the hall. Then his foster father, whose name was Sabaoth, and he was a brave and wealthy knight, arose and took hold of the son, and raised him up between his hands, and would take the youth to his own court. Sabaoth, quoth she also, it will be needful for thee to swear now that thou wilt cause this youth to be killed to-day, otherwise thou shalt be hanged, or flayed alive. And I also Lady will do that willingly. Sabaoth took the youth, and went with him to his own court, and as soon as he arrived home, Sabaoth caused a hog to be killed, and took

the clothes of the youth, and dipped them in the blood of the hog, and afterwards he tied them together, and threw them in a great water. And then Sabaoth said to the son. I love thee greatly for the sake of thy father, and accordingly follow thou my advice, and advantage will come to thee from that. I will do so with pleasure, quoth the youth. It will be needful for thee, quoth Sabaoth, to keep my lambs in the meadow below, and to take a poor shepherd's dress, until these fifteen days have expired. And after that I will send thee to another country to a rich earl, who is a special friend and comrade of mine; and when thou canst bear arms and ride, come thou to me; I and thou will war strongly against the emperor. May the Almighty God the Father repay thee! and I also will do that joyfully.

V.—The next morning the youth went with the lambs to the meadow, and there he happened to look a little to the right hand; and when he looked, he heard in the court, which had been his father's court, such songs, and revelry, and riotous mirth, that he never heard before that the like, and the youth wondered greatly what was the meaning of it, and said. O Lord of Heaven, a wretched case is this, my being yesterday the son of a wealthy earl, and to-day a shepherd of lambs; however I will go to demand my patrimony of the emperor: and he took a strong shepherd's staff in his hand, and went towards the court. And to the gate he came, and saluted the porter, and besought him to let him in to visit the emperor and his companions. And unworthy did the porter consider the words of the youth, and he said in anger: Flee away, ribald truant stripling; little art thou, and great is thy wretchedness; and thou art the son of a strumpet. Thou sayest truly that I am the son of a strumpet; but thou tellest a lie that I am a truant, or a ribald; and he raised his hand, and with his staff struck him on the top of his head, so that his brains flew about his ears and his shoulders. And the youth went onwards until he was in the entry of the hall in the presence of the emperor and his companions, and undaunted he bravely asked the emperor, who had given him leave to put his hands about the neck of the woman, that was by him, or to kiss her, for he had not given, because she was his mother. And since thou hast taken my mother by force, and killed my father for her sake, I will cause thee to repent of that yet in thy heart. Hold thy tongue, foolish stripling, quoth the emperor. Thereupon the youth became enraged and offended, and from rage the blood burst through his mouth and his nostrils; nevertheless the youth raised the staff, and laid hand on the head of the emperor, and struck him thrice on the head, so that he also fell down, and swooned away. Thereupon the countess uttered a loud cry, and commanded the traitor to be taken. Some of the knights also rose up, and between one and other the son escaped, and fled to his foster father. Sabaoth then asked him what was the cause of his flight. From killing my stepfather, quoth the youth; he called me a truant stripling, and in consequence of that, I gave him three strokes on the head, and in my opinion he will not

survive. Thou hast done wrong, quoth Sabaoth, and art blameable, and hadst thou remained by my counsel, neither affliction nor trouble would have happened to thee. And forthwith thy mother will come, and she will cause me to be killed, or to be hanged. Thereupon the youth became afraid lest affliction should meet his foster father, and he shed tears and wept.

VI.—And then Sabaoth rose up, and took the youth, and went to hide him in the cellar. Thereupon to the countess came, one of the most perfect, and best dressed, and fairest women that any one had ever seen, and in her rage she demanded her son of Sabaoth. Why dost thou ask me for the youth? I killed him as thou commandedst yesterday. Thou art telling lies, deceiver. I will cause thee to be flayed, and to be burnt, unless thou givest to me the youth. Thereupon, lest affliction should happen to his foster father, Bown arose from his hiding place, and came before his mother. Here I am with wrath to thee, if thou makest any demand, there is no demand for thee to make of my foster father. She then seized the youth, and called two horsemen to her, and put the youth in their hands, and commanded them to take him to the port, and if they found any one that would buy him, to sell him, and if not, to kill him. They went outwards towards the port, with the youth, and in the port was a dromond, that was a ship of great size, and was full of cruel Saracens. The Saracens bought the youth dearly, namely for four pounds of pure gold. And after buying the youth, they hoisted sail, and sailed away, until they came to Egypt, and there they lowered sail, and cast out anchors. And the youth wept without resting either day or night, on account of the death of his father, and longing for his country.

VII.—And in that country there was a king, and his name was Ermin; he was an aged hoary man, and had a long beard down his breast, and he had one daughter, and her name was Josian. And from the beginning of the world there was not one that could be compared with her in beauty and form, and liberality and chastity, as will be heard onwards. And to that king the youth was presented, and the king was well pleased with the present. And he asked the youth, through an interpreter, from what country he came, and he swore to Mahumet his god, that he never had seen from afar or near a youth so fair as he was; and he swore that if he would believe in Mahumet, that he could not be separated from him, or alienated, for whatever any one could say. Lord, quoth the youth, I come from England, and my father was an earl, and his name was Giwn, and he was killed innocently; and I also, if God will grant me health until I possess a horse and arms, will avenge my father in two ways. Thereupon the king pitied the youth, and asked him what was his name. Lord, quoth he also, my name is Bown. If thou wouldst believe in Mahumet my god, thou wouldst be a good man, and I have no heir but an only daughter, and her and my kingdom will I give to thee on condition of thy giving up thy Christianity. Lord, quoth the youth, entertain no animosity for that, neither for

as much land and territory possessed by the Saracens and Pagans, nor for thy daughter in addition, would I forsake my Christianity, or Jesus Christ; and he will not prevail that trusts or believes in Mahumet. O youth, quoth the king, thy heart is very constant, and it is difficult to turn thee, and since thou wilt not pray to Mahumet, I will that thou serve me as cupbearer always, and when thou hast come to the age of a man, I will dub thee a knight, and will make thee the seneschal over all my dominion, and to be my chief standard bearer. Thereupon some of the knights of the court held a council respecting the youth, because he was so dear to the king, and he loved him so much, and they were offended with the traders that had sent him there. When the youth was fifteen years old, or sixteen, there was not in the world a youth stronger, or fairer, or more shapely than he. And there was not in the court a horseman, however strong, that would dare to combat, or contend with him, for none would escape from him without discomfiture.

VIII.—And at that time there happened to come a wild boar to the dominion and the country; and that one spared neither great nor small; and if twenty horsemen, complete in horses and arms, happened to meet it, the boar took no more notice of them, than of short-tailed partridges. And Bown often heard that boar mentioned, and one day he took his spear and his sword, with no other arms, and mounted a good stallion, and proceeded onwards towards the place where he heard the boar was. Josian, the king's daughter, then mounted to the top of the highest tower of the castle, and sat down, and looked at Bown on the way he was going, for she stealthily loved him. And to the wood, where the boar was, he came, and immediately the boar perceived him, and as soon as it saw him, snorting, and opening its jaw was what it did, and without delay it attacked the man. He however, like a brave and valiant fellow, pricked the horse with spurs, and fell upon it with his spear, and hit it, as God willed, in the mouth, and along it the spear went through the heart, and from the thrust of the boar in falling the shaft of the spear was broken in pieces. Then Bown dismounted from his horse, and drew his sword, and cut off the boar's head, and put it on the piece of the shaft, and after that he mounted his horse, and took the piece of shaft in his hand with the head upon it, and he returned towards the court joyfully. And Josian was looking at his concern, and then she said. O Lord, Bown is a brave and valiant fellow, and if I do not obtain his love, there will be no life for me, and I shall not be able to live. At this, lo ten foresters armed on ten stallions, having sworn mutual oaths between them, and agreed to kill Bown, attacked him. He then awaited them, and sought his sword, but he had forgotten it in the place where he had cut off the boar's head. And then he fought with them with the piece of shaft, and as God willed, forthwith he killed four of them, and in a short time again he killed two, and the other four fled, and he also escaped without a wound. And then she also said. O Mahumet, Bown is brave, and how shall I live with his love, unless he agrees with me. Then Bown came towards

the court with the head, and presented the king with it; and the king was well pleased with him, and said to him: 'Thou art a brave fellow Bown, and may Mahomet welcome thee and defend thee from all harm.

IX.—And then he went to take a turn to the top of the castle, and he leaned on one of the embrasures, and looked. He then saw the king of Damascus, and his name was Bradmund, and a hundred thousand pagans along with him, and threatening king Ermin, and swearing that they would have his daughter. And when Ermin heard that, his heart was almost broken by anger and passion. Then Bradmund said loudly; Ermin, quoth he, give me thy daughter willingly, and if thou wilt refuse me, I will have her against thy will, and I will not leave thee either land, or territory, or town or castle after that. And when I shall have settled with her, I will give her to the vilest in my whole dominion, if I have her against thy will. Ermin descended from the top of the castle, and called his horsemen together, and related to them the words of Bradmund and his companions, and their threat; and he asked their advice. Then his daughter Josian said first, I know a good counsel, to dub Bown a knight, and he will supply thee with strength and help. For the other day I was from the top of the tower looking at him, when he attacked ten foresters, and they were armed, while he was without arms, having left through forgetfulness his sword in the place where he had cut off the boar's head; he killed six of them, and the four fled. I also will dub him. Bown was called to them, and Ermin said to him. I will dub thee a knight, and after that thou shalt carry my standard in the van of my forces. I will do thy will, Lord, in every case, in the best way that I can. And then Ermin dubbed him a knight, and dressed him in armour, namely a good light secure acketon, and a two-folded breastplate, which thirty of the money of the country would not weigh, and there was not a weapon that could injure one of them through the breastplate. And above that a secure cuirass, with a cloak to cover the breastplate, and greaves on his feet and legs, and above them golden spurs. On his head was placed a bonnet of burkum, and a fillet, and on those a golden glittering helmet. And after that the king gave him a sword, and dressed him with it, and there never was its equal, since it would not become blunt, or bend, however it was struck, and it was not better for any one to be armed, than naked, if he was struck with it, and its name was Morgley. And Josian gave him a horse, and its name was Arundel, and there was neither before nor after its equal, nor so swift.

X.—Bown mounted the horse, and took his shield; and the image of a lion was on the shield, and that was placed on his left shoulder. And then Josian said to him; I pray thee, do not spur the horse but moderately, and duly. O Lady, go thou to the top of the tower, and see whether I spur the horse unduly; when I return, give me a box on the ear. Thou sayest well enough, quoth she. Then Bown took a great horn, and sounded strongly. Thereupon all in the city dressed themselves, and when they were dressed they came together,

Then Ermin said to Bown, take my standard, and go in front, and do ye all go along with him, as ye ought with me, if I were going myself to the engagement. They looked at their number, and they were forty thousand in the possession of horses. They left the town, and against them came Bradmund, and a hundred thousand possessing horses along with him; and Rodefon was carrying his standard in front, and he loved no god but Mahom; and he was more hairy, and rougher in his hair, than the roughest hog in bristles, or the hedgehog. What Bown did was to adjust himself in his saddle, and stretching his feet in his stirrups he pricked Arundel with spurs, and attacked Rodefon, and set upon him with his spear; and struck him in the middle of his shield, so that the shield was broken into pieces; and the spear went through him also, and through all his armour, so that Rodefon fell dead under the feet of his horse, and Bown said to him. It would have been better for thee to have remained at home than to come here; and he returned to his comrades, and said to them. Lords, let us do well, for we have had a good beginning, and there is neither vigour nor strength in the people, that ye see yonder. And Bradmund's troops also were in great consternation, when they saw their standard bearer killed before them, and the bravest of them wished that he was at home; then they attacked one another, and at the first meeting four hundred of Bradmund's men were slain. And after that Bown drew his sword Morgley, and with it, like a spearman mowing the meadow, he cut off the heads of his enemies, and their hands, and their arms, and every other limb that met him; and his companions also boldly and valiantly slew all that met them. And then Bradmund said loudly to his men. Slay for me the troops of Ermin forthwith; and if ye do not slay them, ye shall not have of my goods ever the value of one pin. What Bown then did was to smile, and say. Bradmund, what wouldst thou in this country? was it possibly to obtain Josian? sooner shalt thou be hanged on the gibbet. Dost thou not see that most all thy forces are slain?

XL.—What shall be said more? before mid-day all the forces of Bradmund were slain; and he himself, and a small number along with him, fled stealthily along the valleys, having two of Ermin's men prisoners, and it was Bradmund's intention to have them flayed alive; and alas God, that they were not flayed, for they caused ample affliction to Bown afterwards. And when Bown knew that Bradmund had fled, he pricked Arundel with the spurs, and it ran under him sooner than the sparrow hawk or falcon fly, when they first fly. And forthwith he overtook Bradmund, and he gave him a blow, so that he fell to the ground; and then Bown dismounted, and seized him with the intention of cutting off his head. What Bradmund did was to fall on his knees, and implore protection and mercy; and he offered his homage to him, and to hold under him four hundred cities, and three thousand between castles and lands, and all his dominion belonging to them. I do not wish it, quoth Bown, but yield to Ermin, and hold thy dominion under him from henceforth. I will do so willingly, and he gave his homage and his faithfulness in

the hand of Bown, that he would hold from that time under Ermin. And then Bown dismissed him to his country, and it is a pity that he did not kill him. And Bown released the two knights, and he did wrong. And after that Bown returned, and his companions free along with him, and they came to the presence of Ermin. And then Ermin said: I ought to love thee greatly Bown; and he called his daughter, and commanded her to go to take off Bown's arms, and afterwards to go to the chamber to eat, and serve him abundantly. And that she also did joyfully; and after eating Josian said to Bown. Fair Lord, quoth she, I will not hide from thee, and I cannot hide it if I wished; many a tear have I wept, and for many nights have I lost my sleep for thee, and take care that thou refusest not my love; and if thou refusest, I shall lose my life and existence, but of vexation I shall die. O fair Lady, entertain no animosity for that, as it is not becoming. There is neither emperor nor king nor earl, who should see and know thee, that would not be glad to have thee for wife. And king Bradmund, a sovereign wealthy man, was seeking thee, but without success, and I am a native of another country, without the possession of either a castle or town or house, and according to that I should probably prevail, and worse would it become me to compare myself with thee. O fair and noble sir, do not refuse me, for I prefer thee, Sir, with thy one coat, than if I had a king who possessed ten kingdoms. I will refuse thee, between me and God, quoth Bown. What she also did was then to lose her colour, and become black as coal, and fall to the ground in a swoon.

XII.—And when she was raised up, she shed tears, and wept, and in a rage she said. Thou hast truly said, that there is neither an emperor nor king, who would not be glad to have me for wife, but thou hast refused me like a proved villain; and fitter art thou to be a ditcher delving a trench, and walking on thy feet undubbed as a pedestrian, than being an honourable knight in a princely court; and go to thy country truant villain. O Lady, quoth Bown, thou art lying falsely in calling me a truant villain; I am not sprung from villains; and thou gavest me a stallion, take it, I will not have thy instruction for it, and I had thought that I had bought it dearly, when I gained to-day another kingdom for thy father. What she also did then was to fall to the ground, and swoon, and her heart was almost split by rage and anger. He also then arose, and left the chamber, and went to the house of a trader in the town, and sought one of the beds, and went to lie on it; and he was enraged for the words of Josian. What she also did, as soon as she got up from her swoon, was to repent for what she had said to Bown, and she called her foster brother, and desired him to go to Bown, and to entreat him to return to converse with her; and if she had said any thing that he disapproved of, she would make atonement to him according to his own judgment and will. The messenger came to Bown, and he delivered the message to him, and entreated him to go to converse with Josian. I will not go, between me and God, quoth he also; but because thou hast come with that message, take yonder

blue vestment, which is of excellent cloth from beyond sea. The messenger took the vestment, and returned to Josian, and related to her that he would not come; she then asked who had given him that excellent vestment. Bown, quoth he also. By Mahom my god, it was a lie to call him a villain, and since he will not come to visit me, I will go to visit him. And onwards she went until she came to the house in which Bown was.

XIII.—And as soon as he saw her coming, he pretended that he was sleeping, and he snored loudly. She came forward until she was by the bed, and she sat on the side of the bed, and said to him. Fair Lord awake. I had a little conversation to hold with thee, if thy honour will be pleased to listen to it. O Lady, quoth Bown, I am wearied and bruised, and I pray thee not to speak to me, and let me rest; and badly hast thou thanked me for my labour. What she also then did was to shed tears abundantly, so that her face was all wet with her tears. As soon as he saw her in that affliction, he pitied her in his heart. And then she said to him through her weeping. Lord, quoth she, have mercy on me, and if I said wrong words to thee, I will make atonement according to thy will, and in addition I will forsake Mahom, and believe in Jesus Christ, who suffered death on the cross tree, and I will receive Christianity for love of thee. What he also then did was to sit up, and put his hands about her neck, and give her a kiss. Now there were looking at them kissing one another the two men whom he also had delivered from Bradmund's prison, and forthwith they sought Ermin, and told him that Bown was causing shame and great insult to him, for he was sleeping with his daughter in broad day, and treating her according to his own will. What Ermin then did was to become enraged, and in his rage he pulled the hair of his head, and asked them if that was true. They then swore great oaths that it was true, and that they also had seen it. What then is your counsel, quoth Ermin; for if I cause him to be killed, or be hanged, I would die sooner than he, because he is my foster son, and I love him so greatly. I know a good counsel, quoth one of them, that thou causest a letter to be written to Bradmund, and desire him in the letter to take the bearer, and put him in the strongest gaol that he possesses, and with a full load of irons upon him, and that he be not freed thence as long as he lived. And he commanded Bown to take the letter to Bradmund, and he took his oath also on his Christianity, that he would not shew that letter to any one, save to Bradmund himself. And I also will do so, quoth Ermin.

XIV.—And the letter was made, and Bown was called, and he came forward, and Ermin said to him. Thou must take this letter, quoth he, and go with it as far as Damascus to Bradmund, and ask him to do as much as is in the letter, and thou must swear to thy god, and on thy fealty, that thou wilt not show the letter to any one, except to Bradmund himself. And I also will do so joyfully, quoth Bown. Give me the letter, and my horse, and my sword. No, quoth Ermin; too uneasy is thy horse, and too heavy is thy sword.

And accordingly I will provide for thee an easy palfrey, and a light sword, so that thou canst proceed without hindrance. Willingly as thou pleasest Lord, quoth Bown. The letter he took, and mounted the palfrey, and went on his journey; and on that day until the evening, and on the next day, and the third day, Bown was travelling without having either meat or drink. On the fourth day that he was travelling he saw a palmer sitting under the branches of a tree, and taking his dinner, and four great round loaves of wheaten bread before him, and two bottles of wine. And as soon as he came up to the palmer, the palmer saluted him, and entreated him to dismount, and dine with him; and he did so with pleasure, and Bown ate greedily, because his hunger was so great, and the palmer supplied him abundantly with welcome. What Bown did, after satisfying his appetite, with laughing was to ask the palmer whence he came from. I will not conceal it from thee, quoth the palmer, that I come from England, and in Hamtoun was I born, and Sebaot is the name of my father; he was a brave rich man, when I came from him, and I also came to this country to seek a youth, that was sold to the Saracens from Hamtoun, and his name was Bown. Surely the youth thou mentionest was hanged long ago. What the palmer then did was to cry out and weep; and he said in affliction: O Lord God, what shall I do now? for my foster brother and companion is destroyed. O knight, quoth the palmer, hast thou a letter? if so, show it to me, for thy death may be in the letter without my knowledge. I will not shew it, between me and God, quoth Bown; my Lord would not do so for three hundred cities in his possession.

XV.—They then separated, and embraced, and Bown mounted his horse, and proceeded singing until he came to Damascus; and that city was the richest city on the earth. And the reason of that was, that there was neither tower, nor house, nor castle in the whole city, that was not all roofed with gold and silver. And on top of the highest tower of the castle was the image of an eagle, which was cast of pure gold; and between its two talons was a carbuncle stone, and that lighted the town all night long, however dark it might be, as light as the sun shines, when it is brightest, and the sky is without a cloud. Bown entered the city, and when he came, he heard in a temple singing about a thousand priests of their law. He also entered, and seized Mahom, and broke it in pieces, and with one of the pieces he struck one of the priests, so that he broke his neck. What the others did was to flee to Bradmund, and tell him of the arrival of a knight to them, who had broken Mahom, and killed one of their companions also. Do not say so, quoth Bradmund; he is my lord Bown, and I am afraid of him. Thereupon lo Bown himself came, and as soon as Bradmund saw him, he rose to meet him, and saluted him, and asked him what need there was for his coming there. By my head, quoth Bown, I will make thee to know. Read this letter without delay, otherwise I will cut off thy head with this sword. Bradmund became much frightened, and he had not a limb that did not shake, and he took the letter and read it. And after

reading it he was very much pleased, and he took Bown by his right hand, and commanded his horsemen all to stand up, and to take him, and bind him in strong fetters, and he told them that Ermin commanded him to hang Bown on high, because he had been sleeping with his daughter Josian. What the horsemen then did was to seize him immediately, and with iron chains they bound his feet firmly secure, and they placed about his neck a weight that weighed fifteen measures of wheat.

XVI.—And then Bradmund said to him: Were it not that thou hast conquered me with thy spear and thy sword, and that I was subject to thee, I would cause thee to be hanged without delay; and yet thou shalt not fare any better. I will cause thee to be placed in my gaol, and there are thirty fathoms of depth in it, and thou shalt do nothing there that thou mayest wish, but have snakes to bite thee, and other poisonous vermin; and thou shalt have every day the quarter of a loaf of gritty bread, as long as thou livest, with nothing more. I must needs be Lord at thy will and pleasure. I will feed thee, quoth Bradmund, for this once well, and after that thou shalt have nothing but what I said before. And then Bradmund cut his meat for him, and when he had eaten, Bradmund commanded the men to take him to the gaol. And they also did so, and he was thrown headlong to the bottom of the gaol, and had not God protected him, he would have broken his neck before arriving at half the way. In that gaol were abundance of vipers, and other poisonous vermin, and those vermin tormented him, and bit him frequently. What he found under his hands was a strong square crowbar, and with that he defended himself from the vermin, and very soon killed them all. And as long as he was in that gaol, he had not in one day the third part of a sufficiency of bread, and if he also wished for water, it was under his feet that he obtained it; and two horsemen were placed to guard him. And one day Bown said. O Lord God, much affliction and grief do I suffer in this gaol, and by Peter if I could escape from hence, I would take the crown from Ermin, and I would give him a blow in addition, so that he would never say a word afterwards to another. I did not deserve that he should cause me to be tormented thus, for with my sword I gained for him another kingdom; and in weeping Bown uttered those words. And one night when sleeping a poisonous snake came, and viper was its name, which bit him in the middle of the forehead; thereupon he awoke, and caught the vermin, and with his crowbar he battered it, and killed it.

XVII.—Josian came to her father, and asked for Bown; she knew nothing of the deceit and treachery that had been done to him. I will not conceal it from thee, quoth Ermin, he is gone to England to avenge his father, and he will never return here, as he said. Nevertheless if he is a noble courteous knight, he will not forget: and the wife who loves most will not forgive him. And that the maiden said frequently, and heavy and grievous were her feelings for losing Bown; and she kept herself chaste for a long time on account of his love, and she kept the horse and the sword also in her possession. There-

upon a brave and wealthy king came, and Inor of Mombraunt was his name, and fifteen kings held under him, and were his subjects; and he asked Ermin for his daughter, and Ermin gave her to him willingly. And Josian herself, as soon as she knew that she was given to Inor, she bemoaned her lot, and she never had been so sad as then. And forthwith she made a girdle of silk, and she chanted a charm over the girdle, which she had learned before; now the force of the charm was, that whatever woman had that girdle about her, no man of the world would lay his hand upon her, to covet her; and without hindrance, she wore the girdle about her, that she might not be coveted by Inor. And Inor himself and his companions started towards Mobrunt, and Josian along with them, and she was weeping without ceasing, and to Mombraunt at last they came. Josian caused her horse to be led along with her, and there was no one that dared to go near the horse, since she had lost Bown, except herself. And in a stable the horse was tied with two iron chains, and no one dared to serve it, but the provender was thrown down to it from the loft above. What Inor did was to think that he would ride the horse by his strength and force; and to the stable he came, and as soon as he came opposite to the horse, the horse raised its hind feet, and struck Inor on his breast bone, so that he fell down to the ground. And as he fell backwards from the horse, he struck his head against the wall, so that it was broken hideously, and had not his men protected him, the horse would have killed him; and to a chamber he was carried, and physicians were brought to him, who attended him until he was recovered.

XVIII.—And when Bown had been six years altogether in prison, he began to address himself seriously to Jesus Christ, and said. O Lord King of heaven and earth, thou who hast made me, and formed me, in thy image, and bought me dearly on the cross tree to form the heart, I pray thee that thou wilt not leave me any longer in these pains, but have me hanged or flayed, or be delivered from here. Now there were listening to him the two that were guarding him, and they said. Thou shalt be hanged, traitor, to-morrow; and one of them went down along a rope to the bottom, with the intention of bringing Bown to the upper floor. As soon as Bown saw him coming down, he arose and stood up against him; and as soon as the man came to the floor, and opposite Bown, he raised his hand, and with his closed fist he struck Bown on the ear, so that he fell on the ground. O Lord of heaven, quoth Bown, how greatly am I weakened; for when I was first thrown here, and with my sword in my hand, and a hundred pagans on the other side, I would not give a penny for the whole hundred; but with one little blow from this pagan I have fallen to the ground; and if I also do not avenge the blow, I would not give for me a peeled egg. And he raised his crowbar, and struck the pagan with it on his head, so that his brains were about the crowbar, and he also fell dead to the ground. And Bown then got possession of the pagan's sword, and drew it out: thereupon the other horseman called to his companion, and told him to make haste

with Bown up, to destroy him. What Bown then did was to contrive a lie, and he said. I am too heavy, and he is not able to bring me by himself, and hasten thou here to help him. I will do that with pleasure, and he went down along the rope to the bottom. What Bown then did was to cut the rope with the sword as high as he could above his head, and the man fell on the point of the sword, so that it went through his heart, and he also fell dead on the floor; and for three days previously he had no food.

XIX.—And then he prayed; and addressed himself seriously to God to deliver him from thence; and when he had prayed, by the power of the Lord God he broke all the iron chains that were upon him. And he also was never happier than then, and out of joy he jumped upwards fifteen feet to the mark that he jumped, and he had no fear there, and that was a spacious road. Along that road he went until he came to the middle of the city, and he looked about him; and when he looked, it was night, and all were asleep. And in a chamber near him he saw a lamp and tapers burning, and into it he went; and there was not in the world a leaner man than he, for his flesh had become lean in the prison, and there was not of him also except skin and bone; and his hair was so long that it reached to his heels. In the chamber he saw a horse eating its corn, and abundance of arms, and various vestments, which he wanted; and he saw no meat, which he coveted. And forthwith he dressed himself with clothes and arms, with no one to help him save himself. And when he was dressed with a sufficiency of arms according to his will, he took a sword, and mounted the horse like a light horseman, and left the city, and came towards the gate. And the watchman asked him who he was. I am one of Bradmund's men, and Bown has now escaped from the gaol, and I also will compel him to return again. They also opened the gate, and told him to make haste; to Mahom they commended him, and he also left the city: and proceeded onwards that night, and at last he came to a cross road; and then he went direct, and took the same road back, and for a space of the road he saw Damascus, the city from which he had escaped. And he considered whither he should retreat, and then he said: if I knew that I should be thrown into the fire to be burned, I cannot go one step from hence before I sleep. And then he dismounted, and placed his head on the earth, and slept. When he awoke, he mounted his horse, and very great was his fatigue, between his not having had food for three days previously, and that he had not slept at all that night. And then he went onwards until he came to the right road, and singing he went onwards joyfully.

XX.—Return ye to Bradmund. In the early morning of that day Bradmund called his nephew Grandon, and commanded him to go to the gaol, and cause the men that were guarding Bown to come to visit him. And the youth went as far as the gaol, and called on the men, and no one answered; what he then did was to light a lamp, and to let it down by a string to the bottom of the gaol, and there he saw the men killed, and without anything of Bown. He

then returned again to his uncle, and reported to him that his men were killed, and Bown escaped. And when Bradmund heard that, he was enraged, and became as black as the coal, and took a crowbar in his hand, and seized upon Mahom his god, and battered it strongly with the crowbar, so that he almost broke it into pieces. And then he said to him. Unless I get hold of Bown to-day, I will do nothing for thee, and thou shalt never have of my goods the value of one pin. And when he had battered him he said loudly. Dress yourselves, horsemen, after Bown we will go until we overtake him; and I repent that he was not hanged since many a day. They also, the horsemen, dressed themselves, and three thousand were they in number, and all of them threatening Bown. And when Bradmund had put on his arms, he mounted his stallion, and far in advance of his host he proceeded, and his nephew after him, and there was not in the world a better horse than his; and that horse was bought for Grandon for three pounds of pure gold. And after them also there were three thousand coming by the reins. And Bradmund overtook Bown on the top of a bank, and said to him loudly. Return back, deceiver, my men thou killedst yesterday, and before my own supper I will cause thee to be hanged. I will not presume to return, quoth Bown, for I am wearied between watching and fasting; and thou also art full of meat and liquor, and therefore a small boast is it for thee to conquer me; and yet I will see whether I can give to thee a blow.

XXI.—What Bradmund then did was to spur his horse, and attack Bown, and draw his sword, and strike him so that his shield was split. Bown himself in a rage drew sword, and struck him on his head through his helmet and armour, so that the skull of his head, and much of the brains in it fell to the bottom of the field, and he also dead to the ground. And then Bown said to him. Between me and God, Bradmund, well was it met with thee, for thou hast been ordained a priest by a bishop, as well as thou hast been, for thou art now like a priest. Thereupon lo Grandon his nephew coming to him on a good horse, and he said to Bown loudly. Before meat or drink enters my head, thou shalt be hanged. O youth, quoth Bown, if thou wilt be advised, thou wilt return back, and wilt carry thy uncle home, for he is a newly ordained priest; and by my faith if thou comest nearer, I will make thee with my sword a deacon to him. And then Bown considered, that if he had the horse that was under him, he would afterwards be afraid of no one. And then he took Bradmund's spear, and set upon Grandon with it, and struck him in the shield, so that the shield was broken, and the spear went through him also, and all his armour, and he fell dead on the ground. And then he dismounted from off his horse, and took the good horse, and lightly mounted it, and without any fear he then proceeded onwards and all were pursuing him also. Then he came to the bank of a great water, and half a mile was the width of the water, and no bridge stood in the water, and it would not allow either ship or barge upon it. What Bown then did was to put the shaft of his spear in the water to see whether it was deep, and immediately the water swept the spear from

the hand of Bown, so strong was the water as that. And then Bown became greatly afraid, and began to pray and said. Hear thou Lord God, king of Paradise, that wast born of the Virgin Mary in Bethlehem, and sufferedst death on the cross tree to redeem us, and wast buried, and then thou wentest to spoil hell, and brokest the doors, and forgavest to Mary Magdalene her vanity and her sins, and now thou sittest on the right of the Father, and on the day of judgment wilt come to judge the quick and dead, according to their deeds; I commend to thee, Jesus Christ, my soul and body, for I would rather be drowned in the water, than to be taken by yonder pagans, to be martyred according to their will.

XXII.—And as soon as he had ended his prayer, he pricked his horse with spurs, and enraged it, and forced it into the water; and the horse on the first leap cleared thirty feet in the water. And by the force of his prayer, and the strength of the horse, with trouble and pain they went through. And when they were come through, there was not in the world a happier man than he; what the horse then did was to shake itself, so that Bown fell four feet from it; a second time he mounted the horse, and swore, by the one who redeemed me on the cross tree, I would willingly give the horse and all my arms for half a loaf of bread of fine wheaten flour. And then after Bown had escaped through, the pagans returned back sadly dispirited. Bown himself proceeded onwards until he came near a castle of marble stone, and on a window of the castle he saw a fair young woman leaning. Hark, fair Lady, for the sake of the God in whom thou believest, give me one fill of victuals. O knight, quoth she, it is vain for thee to implore me for meat; for thou art a Christian, and my lord also is a brave bold giant, and I will go immediately to tell him to give thee thy dinner with an iron crowbar. By God, quoth Bown, if I shall not have meat, good woman, I shall die. What she also then did was to go to the giant, and inform him that a knight had come to her, and threatened to take meat by force from her. I will go to visit him; and he took his iron crowbar and dart, and came to Bown, and asked him from whence he had taken the horse by stealth: it is like to the horse which my brother Bradmund had. Thou sayest truly, quoth Bown; I ordained him a priest yesterday on this side of Damascus with my sword; and in my thinking he will never be able to sing mass. What the giant then did was to raise his crowbar up, and try to strike Bown with it, and he did not hit him, but the horse, so that it fell dead on the ground; and Bown boldly rose up, and drew his sword, and in a rage set upon the giant, and if he had hit him, he would have struck him through. What the giant then did was to attack him with the dart, and he hit him in the thigh, so that the dart went through the thigh; and a second time he raised his crowbar, and sought to strike Bown with it, and he did not hit him, but it went by his side to the ground. Then Bown set on him also, and hit him on the top of his shoulder, so that his right arm was cut off, and quickly he struck off the left arm; and afterwards his head and two feet; and the devils took his soul without dispute.

XXIII.—And then Bown entered the castle, and commanded the woman to bring him meat, and she also said that he should have enough : and he had little thanks to her for that. Then the woman brought to him bread of fine flour, as long as he had need of it, and the flesh of cattle, and after that the flesh of cranes and ducks, and after that abundance of the flesh of small birds, and claret wine, of sufficient strength ; and he ate greedily like a senseless man, and that was a thing not to be wondered at, for he had been long without food. And when he had enough, and drunk moderately, he recovered all his strength and bravery. And then he said to the woman : Give me a horse ; and a horse she also gave to him ; and he mounted the horse, and proceeded onwards as far as Jerusalem to the patriarch, and he confessed to him all his sins, and informed him how his father was killed, and how he had been sold to Saracens, and how he had been serving king Ermin, and how he had been accused to the king, and how he also sent him to Bradmund to be imprisoned, and how he also escaped from prison ; and how he was pursued, and how he also slew Bradmund, and how he escaped through the water, and how he killed the giant. What the patriarch then did was to pity him, and give him a thousand and forty bezants of fine gold ; and he took his leave and his blessing, and he thought that he would go to visit Josian before going to Hamtoun. And he went onwards towards Egypt to seek her in the court of her father, and she was not there, but in Mombraunt with Inor. And when he was one day on his journey a horseman met him, and each evidently recognised the other, and they embraced, and held a friendly conversation. And at last Bown asked him for Josian. She is given, quoth he, to a wealthy king, and Inor is his name, in Mombraunt ; that is a capital city, and if thou wishest to visit her, thitherwards thou must go. I will, between me and God, quoth Bown. Then he showed him the road, and told him to go through the city called Nuble, and then to Carthage, and thence thou wilt see Mombraunt. And then they separated.

XXIV.—And when Bown was come to Mombraunt, he heard it said that Inor was gone, and all his people along with him, a hunting, and that no one remained in the court and castle except Josian and her foster brother. And excessive pleasure did he get in hearing that, and towards the court he went, and stood near the court, without going in. He then heard Josian weeping loudly, and saying. Alas, Bown of Hamtoun, greatly have I loved thee, and do love thee, and how shall I also live, since I have lost thee ? What he also then did was to pity her, and then in the guise of a palmer he entered the court, and asked Josian for his dinner. Thou shalt have it with pleasure, quoth she also, and welcome to thee ; and she came herself, and gave him water to wash himself, and she also served, and gave him abundantly meat and liquour. And after eating she conversed with him, and asked whence he came, and from what country he proceeded. I come from England, and there I was born. What she then did was to entertain excessive joy, and ask the palmer, whether he was acquainted with a knight of England, who was named Bown

of Hamtoun. I know him well, quoth he also; his father was a kinsman of mine, as was told to me, and it is not yet a year since I saw him killing a brave giant, and a powerful king in addition; and he is in the country in joyous health, and avenging his father prosperously, having taken a fair and noble rich wife, and married her. A wife, quoth Josian. Yes, assuredly, quoth he also. What she then did was to fall to the ground, and swoon away, and it was a wonder that she did not die. And when she was raised from her swoon, she cried out loudly, and said. Wretched was the time when I was born, and I am a person of evil fate, since I have lost Bown; and there was not in the world a person whose comfort was more pitiable, or whose lamentation was greater than hers. And then she looked eagerly into the face of the palmer and said. Palmer, quoth she, had I not seen thee in this guise, I would have believed and said that thou wert Bown. I am not, quoth he also; and I have heard him often speaking of the horse; is that in thy possession? Alas, quoth she; the horse is there, and there is no one of the court here that dares to go near it, ever since it lost Bown its lord.

XXV.—Thereupon her foster brother came to her, and she also asked him what he thought about the palmer, was he Bown or not; and she asked him to go and see. And he also went, and presently he came to her again, and said to her, that the palmer was Bown. As soon as the horse heard Bown named, he shewed joy and high spirits, and neighed loudly in a transport. And she also came to the palmer, and said to him. Dost thou not hear what high spirits, and energy the horse shews, because he has heard Bown once named? I hear, quoth he also; and I will go to see him, and I shall know whether he will allow me to ride him. And to the horse he went, and presently he mounted him; and the horse, then, having had his lord, was full of life and prancing, and went in a gallop under him along the court until he came to Josian. And she also weeping said then to the palmer. Now, I know in truth that thou art the man that I have loved most, and will love; and I was for a long time desirous of seeing him through Jesus Christ. Dismount, and here is thy horse for thee, and thy sword, which thou shalt have. Lady, quoth he also, give me the sword, and I also will go onwards towards England. Not so will it be, for when thou goest, I also will go with thee. Lady, quoth he also, let me alone; thou art a rich queen, and I also am a poor man; and by Jesus Christ it were more just for me to hate thee than to love thee; for thy father caused me to be imprisoned in a bad prison for a long time; and another thing also, the other night I confessed to the patriarch, and he also commanded me that I should take for wife only a virgin, and thou also hast been seven years altogether with Inor thy husband, and if thou wert a virgin during all that time, it is a great wonder. O fair sir, quoth she also; in truth I assert that there has been no cohabitation between me and Inor up to this time; and let us go together to England, and when I shall have been baptized, if thou dost not find me to be a virgin, with my one shirt, send me away. With pleasure, quoth he also. And

then he dismounted, and they embraced, and greatly loved one another, and both entertained very great joy, as everybody can know.

XXVI.—Thereupon they saw Inor with fourteen kings coming from hunting, and a thousand between lions and leopards they obtained that day from hunting; of roebucks and wild boars, there was no one that knew the number. As soon as Josian saw Inor coming, she became very sad, and wept, and called on Boniface, her foster brother, and said to him. See thou yonder Inor coming, and what is thy counsel also? for I am greatly afraid that we shall not have opportunity to escape. Do not look, quoth Boniface; the best counsel that I can, I will give it: Inor has one brother in a castle that is called Dabilent, and he is a wealthy king, and Baligraunt is his name. And when Inor is come in, let Bown go to him, and let him inform him that his brother is in the castle, and that another king, having a very large host, is fighting with him, and if he does not have aid quickly, he will be overcome, and his castle taken possession of without hindrance; and as soon as he hears that, he will be heavy in mind, and will forthwith put his army in motion, and he and all his forces with him will proceed toward Dabilent; and there will not remain with us after that but a small number, and then we can well escape. That is good counsel, quoth Bown; and may He that made the firmament protect thee from all harm! Thereupon lo Inor and all the other kings come within the court, and forthwith shewed her the game. And after that he looked at Bown, and asked him whence he came, and from what place he came a palmer. Lord, quoth he also. I am come from Nubia, Barbary; from India, from Africa, from Asia; and I have not been in Dabilent, for I could not have a way in, because the king of Lombardy and all his forces are around the castle, and his name is Idrac de Valri. And the man that owns the castle is within, and unless he obtains strength and aid immediately, the house will be shut upon him, and he also will be destroyed. As soon as Inor heard that, the blood gushed through his mouth and his nostrils. Mabom, quoth he; if my brother be a destroyed man, I shall not live after that; and he commanded every one to put on his arms, and they took their road onwards toward Dabilent.

XXVII.—And he left a king behind him to guard Josian; and he was gray haired, and Garsi was his name, and a thousand horsemen were left with him. When Josian saw that Garsi was left to guard her, she became heavy in mind, and bad was her comfort. What Boniface then did was to come to her, and comfort her, and he told her that he would cause her to escape that night, and this is the way in which it can be done. I am acquainted with a herb, and I shall find it in the meadow below; and there is no one who drinks of its juice, who will not be drunk; and I will go to the place, and will mow a horse load of the herbs, and will bring them here; and after that I will bruise them in a mortar, and I will throw their juice abundantly in the wine barrels; and when Garsi is supping just at

the beginning of night, I will serve him and his companions with that wine with unscanty abundance. And then thou shalt see him and his companions falling to the ground from drunkenness, and sleeping like pigs; and after that I and Bown will put on our arms, and thou also wilt dress thyself. And after that we will proceed onwards, and before Garsi awakes, we shall be far from here; and as Boniface said, so was it done. And when all had become drunken, and fallen to the ground, they prepared themselves, and dressed themselves. And after that Bown called to Josian, and she also came to him, and said to him. Lord, quoth she, we will carry ten packages full of gold along with us for our journey. No, quoth Bown; if I were in England after I had killed my stepfather, I should have enough of goods and wealth according to my will: thou sayest truly, quoth Boniface, and yet it will be needful for thee to give many a blow before then, and to hire horsemen along with thee to war with thy stepfather, and accordingly it is well for us to carry the gold; and the proverb says. Better is one good aid than two fingers. Willingly, quoth Bown, and do ye so. Then they raised the packages on the horses, and they also mounted, and took their road, and proceeded onwards. The next morning Garsi awoke, the man that ought to have kept Josian, and when he awoke, he wondered why he had been made drunk. And he also looked at his ring, and in the ring was a bright carbuncle stone, and whoever knew that a conjuration had been made upon him, the stone would show him everything that was asked of it.

XXVIII.—What Garsi then did was to perform a conjuration on the stone, and he saw in it plainly that the palmer had taken Josian by violence. Forthwith he awoke his companions, and commanded them to put on their arms in haste, and informed them that the palmer, to whom they had given his supper the night before, had taken Josian by violence; and if Inor knew that, we should be badly put to death: and in haste they also put on their arms, and after Bown there went a thousand horsemen. Bown and Boniface perceived them coming after them, and then Bown said. By my head, I will return back, and will give a blow to Garsi, so that his head will be at the end of the field, so that he will not come after us, and no one will have need ever to fear his threats afterwards, and with Morgley, my sword, as ye shall see, I will cut off the heads of yonder people, so that all the dogs of the country shall have their fill of meat from them. Lord, quoth Boniface, that is a foolish thought; there are yonder a number, the half of which one man could not encounter; and be thou not offended, Lord; I will give thee a counsel that is better. I know of a large cavern before us, which is extensive under ground, and when we have entered the cavern, no one will find us, and we shall have no reason to fear any one. And that counsel they followed, and they entered the cave. Garsi also was seeking them in many a place and found them not, and no one met him, that knew anything of them. He then and his companions returned again sadly enraged, and they three were safe in the cavern, and they had no

provisions, the more the pity. And then Josian said through her weeping to Bown. So great is my hunger, that I cannot live any longer for its intensity. By my confession, quoth Bown, that is a heavy matter, and I am very sorry that the hunger is so great as that, and I also will go to see if I can meet with any wild beast, and I will leave Boniface to guard thee until I come back. May God repay thee, Lord! and for my love do not tarry long. I will not, quoth Bown, and he spurred his horse, and went away. Boniface and Josian remained there.

XXIX.—Thereupon lo two poisonous lions enraged attacked them; what Boniface then did was to put on his arms, and mount his horse, and take his spear in his hand, and set upon one of the lions and hit it, and its skin was not broken because it was so hard. The lions also came on every side of him, and one of them killed him, and devoured him, and the other his horse. As soon as she sees that, she began to cry out loudly, and she had not a limb that did not shake for fear of the lions. What they also did, as soon as they heard, was to seize her, with the intention of eating her; and their nature will not allow them to kill, or to eat, one that is heir to a king. They tore her dress of fine linen, and from their claws along her white skin the blood ran in streams, and they took her between them, and went with her to the top of a high rock; and heavy were her heart and mind, and she began to complain, and to say. Alas, Bown, a long time art thou delaying; these wild beasts will kill me now, and thou shalt never see me again. Thereupon lo Bown comes to the place, where he had left Boniface and Josian, having killed a deer; and when he looked, he saw there Boniface's arm, and in another part he saw his foot; on the other side he saw the thigh of his horse, and his foot, having been peeled to the bones. What he also then did was to call for Josian, and desire her to come to converse with him, and when he neither saw nor heard her, he also fell off his horse to the ground, and swooned away. And if the affliction of Bown was bad, worse if possible was the affliction of the horse according to its sense, neighing and digging the ground with its feet, and whoever could have seen them, would have felt pity in his heart, however strong he might be, to see their affliction. Then Bown rose up, and came in his own condition and bravery, and mounted Arundel his horse, and proceeded onwards; and he looked at the rock, and when he looked, he saw the lions, and Josian between them a prisoner. What Josian did, as soon as she saw Bown, was to cry out, and beseech him to avenge the death of his esquire Boniface. I will do so, quoth Bown, and thou mightest have known for a surety that I will avenge him; the lions must needs go through my hands.

XXX.—As soon as the lions heard him also speaking; they also rose up. What Josian did was to put her hands about the neck of one of them, and restrain him as she best could; but Bown besought her to let him go. I will not let him go, quoth she also, until thou hast killed the other. By God, thou must needs let him go, and the reason is that when I am in my country, and among the gentlemen,

if I should say, or should boast, that I had killed two lions, thou wouldst say that thou heldest one of them, while I was killing the other, and that I would not wish for all Christendom. And therefore let him go, and if thou wilt not, by my faith, I will go away, and thou shalt remain there. I will let him go, Lord, and may Jesus Christ protect thee from their harm ! Then Bown dismounted from his horse, lest harm should happen to the horse, and he arranged his shield on his left shoulder, and drew his sword. What one of the lions did at first was to seize him, and to raise its two forefeet, and set upon Bown ; and he hit him on the shield, so that it was broken all to pieces. What Bown himself did was to set upon the lion with his sword, and hit it on its head, and that blow did no harm to the lion, because the skin of its head was so hard. Then the lion opened its mouth with the intention of choking Bown, and then he, Bown, in his rage and ardency set upon the lion, and hit it in the mouth, so that the sword went all along, and through its heart ; and without hindrance he drew out the sword, and the lion fell down dead. The other lion seized him venomously enraged, and tore Bown's breast-plate, so that it was no better than an old bare coat, worn full of hole ; and it lifted its two forefeet, and endeavoured to set upon Bown. What Bown did was quickly to set upon it also, and hit it on the forefeet, so that the feet and a good part of the arms went from the body, and it also fell down to the ground ; and after that Bown completed the service of the lion well enough.

XXXI.—And after he had killed the two lions, he mounted Arundel, and looked a little before him ; and when he looked, he saw in the guise of a man some animal of considerable size, and he had never before seen his like, and a thick iron rod was in his hand, which ten men could not carry one step on account of its weight. On the side was a heavy one-edged spattle ; between his eyes were full three feet, and a great ample forehead, and he was blacker than the jet ; and he had a thick nose with distended nostrils, and long bare bony legs ; the hair of his head was like the coarse hair of stud horses ; his eyes were as large as the two greatest saucers that any one had ever seen ; his teeth were longer than the tusks of a boar with longest tusks, and he had a mouth of considerable size ; and when he spoke he opened his mouth like an old hound, and uttered an indistinct disagreeable sound ; he had long strong arms, and hard sharp nails ; and his nails were indeed so hard, that there was not a stone wall in Christendom, that he could not uproot altogether in one day. And that ugly misshapen man, as soon as he saw Bown, said loudly. Thou deceiver traitor must needs return again, and give me my lady Josian, whom thou stolest by violence. What Bown did was to wonder greatly at the thickness of the man, and his being so misshapen, and he laughed and said. Thou villain, quoth Bown, by the god in whom thou believest, tell me are all in thy country as big as thyself. They are, by my god Termagaunt, and when I was in my country, they said that I should never arrive at any size, and for shame I left my own country, and came to this country, and submitted to Inor of Mom-

braunt, and served him faithfully ; and thou also stolest his wife by violence ; and by Mahom my god, I will break thy head to pieces with my heavy rod. Hold thy tongue pagan, quoth Bown, and too much is all thy boasting ; and when we fight, if I do not cut off thy head, thou great fellow, with my sword, I will not praise myself to the value of one glove.

XXXII.—And without hindrance he pricked Arundel with spurs, and set upon the black man, and his name was Copart, and he hit him in the breastbone with his spear, so that the shaft was broken to pieces ; and not one limb of Copart was affected after being hit, more than if he had not been hit at all. And then he raised his staff, and aimed at Bown with it, but Bown escaped the grapple so well, that he only hit an oak tree, and that was uprooted and fell to the ground from the blow ; and immediately he put his hand on the hilt of the spattle, with the intention of striking Bown. What the horse then did was to raise its hind feet, and set upon the black man in the breast bone, and struck him against his heart, so that he also fell to the ground ; and the horse then strongly held him tight between him and the ground, so that Copart could not in any way stand up. Then Bown dismounted from his horse, and drew his sword with the intention of cutting off Copart's head ; but Josian then spoke, and besought Copart to submit to Bown, and receive Christianity. He will not do so, quoth Bown ; and since he will not do it, by the One in whom I myself believe, quoth Bown, I will cut off his head with my sword immediately. What Copart then did was to speak loudly, so that the woods resounded on every side ; and he implored Bown not to kill him, and said that he would be his man, and would receive Christianity with pleasure. I cannot believe thee, quoth Bown. Thou mayst truly, quoth Josian ; I will guarantee that he will be a faithful man to thee. With pleasure, quoth Bown, and I also will receive his submission. Then Copart rose up, and without hindrance he made his homage to Bown, and after that Bown mounted his horse, and Josian mounted her horse also, and Copart found his staff, and took it.

XXXIII.—And after that they proceeded onwards until they came to the sea, and in the harbour was a ship, and that was full of Saracens ; and it was their intention to go through the sea to the Christians, and as soon as they saw Copart, they were well pleased, and they said that it had happened happily for them, as Copart was the best sailor in the world, and he would bring them also safely through the sea. As soon as Copart came near them, he asked them who they were, and whence they had come. Thou knowest, and art evidently acquainted with us, for we are Saracens. Leave the ship immediately ; and then with his staff he attacked them, so that their brains went from their heads, of those who did not leap into the sea to be drowned. And after that he took Bown, and led him to the ship, and Josian after him also ; and afterwards he took Arundel between his hands, and placed him in the ship, and he did not forget Josian's mule, but brought it in. And after that they hoisted sail, and sailed onwards,

and when they had traversed half of the sea, king Amonstius overtook them in a long pirate ship, and a great number along with him; he threatened Bown strongly, and swore by Mahom that he would cut off his head; and he asked if it was Copart that he saw. It is I in truth, quoth Copart, I will not conceal it; by Mahom my God, thou shalt repent of this deceit. What Copart then did was to get a great log in the ship, and raise it in his hand, and say to Amonstius: Return again rascal, I would not give for you, nor for your faith, a hip; and if thou wilt not return, I will give thee a blow. As soon as Amonstius heard Copart threatening him, he became excessively afraid, and for the best kingdom in the country, he would not wait for the second threatening word of Copart; and then they separated, and Bown sailed onwards until they came to the harbour, that is near Cologne.

XXXIV.—On that day a bishop went on a journey to the harbour, and he was uncle to Bown, and Bown did not know his relationship. Thereupon, lo Bown came to meet the Bishop, and as soon as he came near, he saluted him, and the Bishop asked Bown whence he came. From England, Lord, am I come, and in England was I born, and I am son to Earl Giwn, a man who was killed wrongfully, and sinfully. The welcome of God to thee, dear hearted nephew, and I am thy uncle. Who is the young damsel that is with thee, quoth the bishop? Lord, quoth Bown, I will not hide it from thee; she loved me greatly, and I loved her, and for that reason I was in prison seven years, and now she will receive baptism and Christianity, and she will forsake Mahom her God. Thanks to God for that! quoth the bishop; and I will baptize her also to-day. Thereupon lo Copart comes, and driving before him the horses, which had on them the packages of gold and silver. As soon as the bishop saw Copart so misshapen as that, he raised his hand up, and from fear he swooned away ten times, and asked Bown what sort of devil was that. I will not hide it from thee, Lord uncle; he is my servant, and he is one of the bravest men in the world. A servant, quoth the bishop; God forbid that he should ever come to my court with me. He will come, if it please thee, and we would wish that he were baptized to-day. How can he be baptized, dear nephew, for if all the men of the city were to come together, they could not lift him from the baptismal font. And when Copart saw the bishop, he thought that the bishop was a shepherd, because he saw him newly shaved, and his hair cut. And then the bishop conversed with his nephew, and said that he was a brave knight, when he gained such a servant as that; and he related that news of his death had arrived, and that he had been shamefully killed by the Saracens, to Sebaot his foster father and master, by the son of Sebaot, who had been among the Saracens in quest of him; and for that reason Sebaot had begun to war upon the emperor; and yet he was not able to encounter the emperor, and consequently he was obliged to leave his country and dominion, and go to a strong castle, which he had made in an island in the sea; and that castle would never be taken, as long as provisions continued in it, for it

could not be attacked in any way. And from that castle Sebaot and his forces made incursions into the dominion of the emperor; sometimes by day, sometimes by night; and so they laid waste the dominion of the emperor with successful bravery; and if thou wilt do my counsel, thou wilt go to him to help him; and I also will give thee the aid of five hundred horsemen completely equipped. May God repay thee, Lord! and I also will do so joyfully.

XXXV.—And after that conversation they proceeded onwards towards the court, and to the church of the Trinity they went, and Josian was baptized without delay, and Copart was called for, but he could not be put in the baptismal font on account of his size, so a large tub was fetched, and filled with water. Vain for you is your labour, let me go in myself, and come ye, and put your hands upon me. We will do so with pleasure, say the men, and there is no better counsel than that. Then he jumped into the tub with his feet down first, and the water was very cold. And then he quarrelled with the bishop, and said: What wilt thou, villain bishop? is it to drown me in this water? too long am I a Christian, let me go away. And immediately he stood up, and jumped out of the tub stark naked, and whoever saw him then, he never saw the figure of so ugly a man, or so hideous as that; and he was not like to anything but a devil, seeking souls to torment them; and he immediately seized his clothes, and put them on. And after that they went to the hall to their meat. And after eating, Bown prepared himself, and dressed himself, and towards England he took his journey; and the bishop gave him for aid as he had said, five hundred horsemen fully equipped. As soon as Josian saw that, she shed tears, and came to Bown, and said to him; that it was a reproach to him to leave her behind him among princes and knights, for it might happen that they might commit a rape on her, and sleep with her. Be not dismayed, quoth Bown, I will leave Copart with thee to guard thee, and he will protect thee from all pain and harm. With pleasure, Lord, as thou pleasest; and I also will beseech the Lord God that I may be able to take care of myself, until thou comest back again; and then they embraced one another.

XXXVI.—And after that he and his companions mounted their horses, and marched towards England, and then he said to his companions. Before going to Sebaot, we will go to visit the emperor, and I will deceive him, as ye shall see. Willingly as thou pleasest, we will do it. Onwards they proceeded until they came to Hamtoun: as soon as the emperor saw them, and his name was Don, he came to meet them, and he looked at Bown, and asked him whence he came. I am come, Lord, from France, from the castle of Digon. What is thy name? quoth the emperor. Girat, Lord, quoth he also, is my name. Are ye warriors, and will ye take hire for warring? if so I will give you according to your will, that ye should war against the villain; and his name is Sebaot; and he is in an island in the sea yonder in a strong castle, and thence he is harassing extensively. For God's sake, quoth Girat, is he able to do to thee any harm? By

my faith young man, quoth Don, he has assuredly laid waste much of my dominion, sometimes by day, sometimes by night; and so he is always laying waste. Thou oughtest not, Lord, to suffer that, and if thou wilt give me some of thy goods, I will catch Sebaot alive, and bind him, and bring him to thee to thy castle. I will give thee, quoth Don, every thing that thou askest for. I will only ask thee now to fill this ship with meat and liquor, and to give a sufficiency of arms to my companions. And those ye shall have with pleasure. And without hindrance the ship was filled, and they obtained arms, as many as they wished, and they sailed onwards until they came near to the castle of Sebaot. And as soon as Sebaot saw them, he came to meet them, and he asked Bown whence he came, and where he was born. I will not hide myself from thee Lord master; I am Bown of Hamtoun; and as soon as Sebaot heard that, he took hold of him, and put his hands about his neck, and kissed him frequently; and Sebaot had never been so joyful as then, and it is not easy to declare and relate the joy which they all felt, and to their meat they went, and ample unstinted service as they wished for they obtained.

XXXVII.—Let us return to Josian, who had been left in Cologne with Copart. And an earl of that country one day looked at Josian, and her beauty was excessively admired by him, and he was inflamed with love of her, so that he knew not what he should do, so much did he love her; and often he came to woo her, and to offer her every benefit that a person could wish for. But she, like a chaste virgin, refused him and his goods decidedly, without wishing for any thing of him. When he saw that it was of no avail to him to offer goods, nor to woo her, he also swore that he would have her against her will, since he could not have her willingly. Milys, quoth Josian, leave me alone; and in peace I will never have thee, neither for goods nor for anything else; and I am not afraid of thee, while Copart is in health, a man that will keep and protect me safely, notwithstanding all thy threatening. As soon as he heard that in Copart all her trust was, he came then to Copart, and by scandal and trickery he addressed him as if it were from Bown, and desired him to go to visit him, even to the castle, that was far in the sea. And Copart believed him, and said that he did not know the way, and he asked him if he would come to direct him: I will willingly, quoth Milis, and they entered a barge, and sailed onwards until they came to the castle. And forthwith Copart went in, and as soon as he entered, Milys by device shut the gate with iron bars, and with iron chains strongly secure, so that no one could come out through the gate, unless it was opened from the outside.

XXXVIII.—Copart himself went onwards, and sought Bown in every place in the castle, and when he found him not, he went to the top of the tower, and thence he saw Milys returning back. What Copart then did was to ask Milys where he was going. I am going, quoth he also, to marry Josian, and to sleep with her. As soon as Copart heard that, he became enraged and offended, and without hindrance, with his hard keen nails, he began to dig into the wall,

and at last he went through it. And he leaped into the sea without hindrance, and began to swim; and when he was so swimming, he sees a ship near him, and that was full of traders; then he said loudly. Lords, let me come into the ship to you. As soon as they perceived that devil speaking, they really thought that he was a devil, and for fear of him they leaped into the sea. He then entered the ship, and sailed towards the land. On the very same day a messenger came to Bown, and informed him of all the concern, that the earl Milys had married Josian against her will. He Bown put on his arms in haste, and mounted his horse, and took the road towards Cologne, unaccompanied by any one. And when Milys had married Josian against her will, that night he caused her to be brought to a chamber, and when she was come in, he commanded the door of the chamber to be shut on the outside, and that was done; and a large spacious and high bed was raised on four supports that it had, and into that he forced her to go. He himself was on a seat that was almost even with the side; the man sat down to take off his clothes, and very great was his haste to accomplish his will on Josian. As soon as she saw his haste, she groaned loudly; and yet she recollected the girdle, and she took it, and made it into a slip knot, and she heedlessly and speedily placed it over his head about his neck, and without hindrance she jumped to the other side of the bed to the floor, with the end of the girdle in her hand; and so she held the girdle strongly and successfully in her hands, so that the man was strangled, and the bone of his neck was broken.

XXXIX.—On the next morning his horsemen and youths came about the door of the chamber, and desired Milys to get up, as the day was far advanced. She also said. Vain is your noise; I strangled him last night. Then they broke the door of the chamber, and took Josian, and bound her hands hard, and took her out of the city to burn her, and a great fire was kindled. And as soon as she sees that, she seriously addressed herself to the Lord God, and implored him to be merciful to her soul, since her body was judged. And she wept and cried, and in her affliction said. Alas, Lord Jesus Christ, a wretched matter has happened to me, and a wrong case have I lighted on; giving all my love to Bown, and he also disregarding me, and leaving me to be put to death, without his knowledge, and we shall never see one another any more. And she asked for a priest, and she obtained a priest; and everyone that saw her there, however strong his heart was, pitied her. The priest confessed her wholly, and detained her long, because he was so sorry for her being put to death. Thereupon lo Bown arrives, and a shepherd meets him. What Bown then did was to ask the shepherd what was being done with the great fire, that he saw burning. A pitiable thing, quoth the shepherd; to burn a fair maiden, because she had strangled the earl, who had married her against her will. Not in my life, quoth Bown, shall she be burned, and he pricked Arundel with spurs, and towards the fire he proceeded. Thereupon lo Copart arrives on the other side, and in the middle of the field he meets with the shepherd, and

he asks loudly of him for what reason so great a fire was being burnt, as they were burning. As soon as the shepherd sees him, he began to seek flight, and often he said loudly: *Benedicite, benedicite*. Nevertheless Copart was within a pace of giving him a choke, and he asked the reason why so great a fire as that was being burnt. Lord, for the sake of Him that redeemed us, I implore thy mercy; a maiden is being burnt in yonder fire, that was married yesterday against her will. She shall not be burnt, by my head, as long as I am alive, and he went immediately after Bown, and to the fire they came. And Bown drew Morgley his sword, and with that he shaved the heads of as many as he met from their bodies. Copart also with his staff slew ten at a time. Then Bown said to Copart. Remember to strike boldly. I will do so with pleasure.

XL.—And after they had killed the people, very few escaping, Bown went to Josian, and cut the bands that were on her hands, and desired Copart to ask for a palfrey of the bishop, and the horse was obtained from the bishop without difficulty. And when Copart had returned with the horse, Josian was placed on the horse, and they proceeded onwards until they came to Sebaot's castle. As soon as Sebaot saw Josian, he embraced her, and welcomed her; and there they remained at Swiurn. Sebaot then caused the castles to be strengthened, and the walls and fortresses to be repaired, and the moats about the castle to be deepened, so that no one could either come in or go out without his leave. And one day in the morning Bown called for one of the horsemen, and his name was Carfus, and he was one of the bravest and boldest men, and he desired him to go as far as Hamtoun to the emperor, and say to him, that Bown was the name of the knight that had been conversing with him the other night, and had deceived him. And besides that, tell him that he will cause him to be hanged, or to be put to death, and such a death he deserves; since he has now arrived at man's age, and is able to wear arms, and to ride, and a great number of brave bold horsemen of strength not easily liked are along with him. The messenger went as far as Hamtoun to the emperor, and undauntedly he boldly declared to him the message without concealing anything, and in addition the messenger said: Thou killedst wrongfully and sinfully Giwn, the father of Bown, and thou wilt repent of that quickly. What the emperor then did was to throw a knife newly ground, which was in his hand, at Carfus, but he did not hit him, but a youth, one of his own pages he hit, so that the knife went through him, and he also fell dead to the floor before him. Carfus then mounted his horse, and said to the emperor: A foolish thing hast thou done, in killing thy page instead of me, and if I were struck at a second time, it might be more successfully, so little canst thou be praised, and I know what hinders thee, too low didst thou kiss thy wife last night. Listen thou to him carefully, the man who sent me to thee; Bown of Hamtoun is his name, and he struck thee when a boy three blows on thy head, so that thou swoonedst; and it is a wonder to him that he did not kill thee; but it will not be long for thee, thou shalt be killed quickly enough.

XLI.—And then Carfus returned, and came to Bown, and reported to him how he had performed the message, and how the emperor had killed the page in consequence of that, when he sought to hit him; and how he also had said; that too low had he kissed his wife the night before that. And then Bown laughed, and all his companions laughed, and with difficulty it was that they fell not down to the ground from laughing. The emperor himself had much anxiety on account of the news he had heard, and sent ambassadors to Britain to the king, and to Almaine, and besought might and aid, for he had never been so greatly in need of them. And then the ambassadors proceeded onwards, and delivered their message, and entreated the king of Britain to come himself with his forces. He also came joyfully, and a mighty force along with him, between horsemen and infantry; and a great number of men and horses came from Almaine, and they came to Hamtoun. Then Down called his forces together, and commanded them to be silent, and to listen, and then he said. Lords, ye know evidently that Sebaot has been warring against me for a long time; and laying waste my dominion extensively; and now Bown de Hamtoun, and many horsemen along with him, are come to aid him, and him when a young boy I caused to be sold to the Saracens. And along with him there is in the shape of a man some huge animal, which is more like to a devil than to a man, and Copart, I hear, is his name; and no one can encounter him, on account of his bravery: and what is your counsel on this point? We will go with thee, and will capture Bown and Sebaot and Copart, and bring them here alive, so that thou mayest put them to death according to thy will. And then the emperor felt great joy from that promise. And then they went to put on their arms, and after dressing, they proceeded onwards towards Sebaot's castle, and they divided their host into two bodies; the king of Britain led the van, and the emperor the rear. Against them also came Sebaot and Bown and their forces from the castle. And Sebaot was put to lead the van, and Bown the second division, and Copart the third; and in proportion to every hundred men of theirs, there were with the emperor a thousand men.

XLII.—And then Sebaot marched with ten thousand with him in the van, and against them came the king of Britain, and Sebaot struck him on his shield, and there was no protection from death to him as before from that blow. And then Sebaot said as loudly as he could. Aha, greedy felon, may God curse thee! since thou hast failed to thy companions on the first blow. After that Sebaot drew his sword, and against his blow nothing prevailed, and so he caused the first division to fall. And when the emperor saw that, he was not inclined to laugh, and when Bown saw him in that state, he hastened to him on Arundel his horse, and along with him a small number of armed horsemen, and they were not (more backward) than Bown. And then Bown spurred Arundel, and extended his shield, and with the first blow that he gave he killed Inor of Gris, and the abbot of .....bury, and when he had killed the abbot, he spurred his horse,

and Sebaot and his men along with him, and there they were all together, and none of them were frightened where they were. And then Bown perceived the emperor, and rejoiced with ill will, and said to him. By God, traitor, if thou escapest with thy life from thence, may God not allow me to go from hence, and I will have thy head on the field. And then the emperor said to Bown. Thou glutton, whom dost thou threaten so strongly as that? if thou wilt fight, come on to the field. When Bown heard that, he was never so joyful, and they retired two bow shots from the host. And then Bown extended his shield, and took his spear, and wounded the emperor in the middle of his shield, so that the emperor was much hurt, and his sword was broken, and it fell. As before he rose up quickly, and gave a leap, and got it under his foot, and attacked Bown with it furiously, and hit him in his shield, so that it was badly broken; and then Bown drew Morgley his sword, and struck the emperor quickly with it, and when the Germans saw that, they came to aid their lord, and put him on his horse, and they thought that they could worst them.

XLIII.—And thereupon lo Copart came with his crowbar, and his division with him, and they threw them every ten, every twelve. And then Bown said to Copart. My beloved, quoth he, dost thou not see where the emperor is on the pale stallion? it would be a good thing for thee to go to bind him. Lord, quoth Copart, I will do thy will; and then Copart proceeded onwards, and with his crowbar he cleared a road for him, and he spared no one until he came to the emperor, and he seized him and took him to the castle, and bound him strongly, and he hastened back to aid his lord. And when the emperor's men saw their lord caught, they were grieved, for they could not continue for any length of time, and they submitted to Bown, by holding out their swords to him; and they were captured, and sent to the castle. And Bown came to the castle, and when he was near Don, Don said to him. Lord, quoth he, it will be of no avail for me to implore for mercy, but I would forgive thee my murder, if thou wouldst cut off my head at one blow. As God redeemed me, quoth Bown, I will do so; and without delay Bown caused a leaden cauldron to be brought, and a pit to be dug in the ground, and the cauldron to be put in the pit, and to be filled with hot lead; and he took Don, and threw him into it, and then Bown said: Now sir Don may bathe himself, and if he feels cold, let him warm himself; and then some one ran to the lady to tell her news of her consort Don. And when she heard the messenger saying that news, she threw at him a newly ground knife, which was in her hand, and hit him in the heart, and killed him; and she also climbed to the top of the highest tower, and she gave a jump from thence, and broke her neck. And when Bown heard that, he wept not at all on account of it, and went not to her burial, and then he took possession of his estates, and maintained them, as a brave mighty man ought, and he rewarded the service of the troops that had come with him. After that the traders of the town came to implore mercy of Bown, and presented to him vessels and treasure.

XLIV.—And when he had conquered his enemies, he took the woman whom he loved most to the garret to marry her, and he sent for the bishop of Cologne to perform the marriage. And he also came with obedient pleasure, and after his arrival the lady was conducted to the church, and their marriage was performed. And home they came, and took their meat, and after meat they washed themselves; and then they asked for wine, and when they had drunk enough, they went to sleep; and the marriage was favourably consummated, for two sons were then gained, who became renowned, when they arrived at age; and the one was called Gi, and the other Miles; and yet it was not without pain for them to gain renown and honour. And therefore one day Bown thought of going to visit the king, and he commanded his knights and his esquires, the bravest of them, to prepare themselves along with him, and then they quickly made themselves ready according to his command. The earl mounted his horse, and onwards they proceeded; they did not rest until they came to London, and along with him four hundred brave renowned horsemen. And when Bown was come to London, he took the best lodging in the town; and after that he went with Sebaot to seek the king, and they found him in a chamber of marble stone, and they saluted him in this manner. May God, who was born of the Virgin Mary for us sinners, and was for thirty-three years on the earth suffering penance, and fasted forty days to defend his people; whom Judas sold to the Jews for thirty pieces of silver; and was pained and scourged, and suffered death on the cross tree, and died, and was buried, and on the third day rose up from the dead, and will come in the day of judgment to judge us all, may He salve thee and thy barons! My beloved, quoth the king, who art thou, and where wast thou born? By my faith, quoth Bown, I will tell thee. I am called Bown, and in Hamtoun was I born; and I was son to Giwn earl of Hamtoun, whom thou formerly lovedst. Welcome to thee, quoth the king, and give me a kiss, and I ought to love thee; and then the king granted him his dominion and lands: and Bown returned thanks to him.

XLV.—And then Sebaot arose, and called on Bown, and desired him to pay tribute quickly to the king as his master. Quoth Bown. May God thank thee! I will not pay him tribute in my life. Was it not a wretched and wonderful sin, when Don had killed my father with his sword, to give my mother to him, and my estates, and to allow me also to be banished? until all that is made right, I will not pay tribute. Then the king said: Thy mother did that, and may God avenge on her that, for I did not seek of her the value of one penny of her property, and I have given to thee thy estates. Thou sayest truly; May God repay thee! quoth Bown. Then the king said: Bown, quoth he, I have restored to thee thy dominion and thy castles, and rich cities, and thy traders, and thy power, and thy father Giwn loved me becomingly; and badly have I made a requital to his son. Lord, quoth Bown, since thou repentest, I will forgive thee, and may God give thee pardon! Thou hast well said, quoth

the king, and then he called to him a servant of the chamber. Take the staff, quoth he, that belonged to Giwn de Hamtoun, a renowned man, and give it to his son Bown, and that staff is of pure gold; and then the king called Bown, and gave the staff to Bown, saying to him: I will make thee the chief in England. Lord, thou hast given a grant and possession to me. May God repay thee! And on the morrow, which was Whitsunday, the king arose, and sent to fetch Bown, and to the church they went. And before going to the church the king wore his crown on his head; and Bown adjusted it to his head, and the bishop of Gris sang the mass; and they went to the altar, and on their bended knees they offered in good will, and along with him renowned princes.

XLVI.—And after the mass the knights spread themselves and said: Lord, say they, this is Whitsunday, we ought to ride our horses, that were at Swiwrn. It is truly said, say some, swearing to God, who may he give destruction upon them! And then two of them rode two wanton horses towards the gate; the one of them had a high pace, and the other an ambler: and high was the day, and thirty darts were thrown from the top of the tower. And then the horsemen were accumulated together, and they caused their horses to be led on the place; and there was Arundel wanton in the hand of Bown; and Bown stretched himself in a saddle with golden bows, and he conversed with the king. And while he was in that conversation, the other knights started before Bown stealthily. And then none of them spared his companion, and then the king restrained them, that they might not break one another's limbs. Lord, quoth Bown, for folly . . . that may not be. However, while Bown was conversing with the king, the knights had gone before Bown three courses of a horse, and then Bown in anger pricked Arundel with spurs, praising him. He took the road, until the dust of the road arose, and was carried by the wind a cloud between him and the men. See ye, quoth the king, how much wrong he is doing to the horse? and it was not long before he left the two knights of Gascony nearly three miles behind, and at last he left them all. And he conversed with his horse, and said to him: Horse, quoth he, what has happened to thee? badly by God hast thou gone hitherto, for when the renowned horsemen pursued, and when I slew Tenebres, then thou leftest them, and thou ordainedst me the first. And when the horse heard his lord praising him better that he had found him on trial, he took the road, and proceeded onwards, so that never was a bird that could follow him; because of the praise that his lord had given him; he rested not until he had come to the confines of his patrimony; and there the horse stood, and Bown looked at the land about him, and he became aware that he was come to his patrimony. Alas God, mighty Father! quoth Bown; this is the land of which my father ought to be the guardian with God's strength, and here I will cause a town and castle to be made, and Arundel shall be its name, out of honour to my horse Arundel.

XLVII.—And then he returned, and did not rest until he came to

London ; and he dismounted on a step of marble stone. And then Sebaot came. Lord, quoth he, thou hast slept much. Master, quoth Bown, I have gained by the riding of my horse more than all my race have gained on the sea. And then the king's son cast his sight on Bown's horse, and coveted it, and asked Bown for it. Thou speakest very foolishly, quoth Bown ; if thou wert in possession of all England, and wert a crowned king, and thou wert to give me all that honour, notwithstanding I would not give thee my horse. And then the son was greatly offended, and he called to him a counsellor ; to whom may God give much evil ! and he said to him : Give me forty knights newly dubbed, and when Bown goes to his meat to the court of thy father ; for thy father has invited him ; we will go to steal his horse. And then Bown went to his lodging, and he tied his horse with two chains, and he took his staff, and went to the castle. And as the king perceived him coming, he called to him, and asked him how it had turned out to him. And he also told him how it was. Thanks to God for that ! quoth the king. I overcame the knights, and I rode to my own land, and gained it. And there I will make a castle, and that I will call Arundel, from the name of my horse Arundel. And I also, quoth the king, will confirm that with pleasure.

XLVIII.—And when the king's son knew that Bown was gone to his father's court, he and the forty knights along with him went to the chamber, where Bown's horse was. And when they were come to the chamber, the king's son came near to the horse, and the horse raised its feet, and struck him on his head, so that his brains were about his ears, and his eyes leaped out of his head. And then the men took hold of him, and found him dead, and then they made a bier, and placed him on it, and crying out they came to the royal court, and said : Lord king, bad is thy fortune, Bown's horse has killed thy son. And when the king heard that, he became frantic. Lords, quoth he, take Bown ; I will have him hanged, for greatly has he offended me. Lord, quoth Bown, not so wilt thou act, if it pleaseth thee ; I will do thee atonement according to thy will. My lord master, quoth Bown to Sebaot, go to see what has been done. And Sebaot did not delay long until he came to the lodging ; and when he came, he saw the son dead. And then Sebaot came to Bown, and told him that news. Sir, quoth Bown, bad is the news that thou hast. And when Bown heard the noise of the king, and the tumult of them also, he said that he would sooner lose his estates and patrimony than endure their buffets upon him. And then the king said to Bown. Scoundrel, quoth he, leave me peace ; and he commanded his knights without delay to seize Bown. And they took hold of him ; and the king said that he should be hanged, and not sold, or given in ransom. And when they had seized him, Brice of Bristol, Glois of Gloucester, and Clarice of Leicester, were very sorry, and would that he should escape, and said to the king, that it was a great reproach and mockery to him, with regard to a man whom they had seen serving before thee, and coming and going with thy will, and therefore it is not right for thee to cause him to be killed ; and were

it not that the horse is so good, and so renowned, we would destroy it. And when Bown heard that, he replied to them, and told them in how many countries the horse had served him, and that he would not let the horse be destroyed: and then the earls said: By the truth, thou hast said truly. And then the earls besought the king that he would adjure the country to him, and give the land to Sebaot: and that the king granted immediately.

XLIX.—And then Bown led Arundel out, and mounted him, and said to him: I love thee greatly, when I am losing my cities and my castles on thy account; and may he be blamed that is heedless, for I have gained enough, and I will gain enough, if I shall have health and life. And then he took his sword and his shield, and took leave of the king in the presence of his barons, and all looking at him, old and young. And he returned to the king, and said: I must needs go onwards, for I cannot tarry in this country, but I recommend that thou wilt not forget to take notice of Sebaot, whom I greatly love. And by God Almighty, if he should have occasion to drive thee from the land, which was my father's, and if I shall have gone to the quarter of the sea, I will come to aid him, and give him possession; but in this do thou not trust to me, until thou deservest it thyself. And then he turned his horse's head from the king, pricking it with spurs. And then Sebaot said: God help thee! but I shall never be happy in my life, for losing my foster son. Then Bown proceeded onwards until he came to Hamtoun to Josian, and he called to him all his knights, and commanded them to do homage to his master Sebaot. And they said that he was speaking vainly. Truly, quoth he, ye must do so, for the king has granted it to him, and I myself am forbidden the country. Lord, quoth Josian, what has happened to thee? and he also told her. His knights were weeping, and then every one said to the other: It is evil that we were born, for we are losing the best knight in Christendom. Then Josian called on Bown, and asked him whom they should take with them, and what things. Lord, quoth Sebaot, my son Terry and Scopart will go with thee, and they set out, and came to the sea, and they landed at Cologne.

L.—And after being there for some time at Swiwrn, he thought of proceeding onwards. And then Copart asked Bown what he would do in respect of him. He also said that he would leave him with Sebaot, and would give him the land of two knights to support him. And he also thanked him at his word, and returned sad and wrathful. However the day passed away, and the night came, when the deceiver took the road, and proceeded onwards until he came through the sea to Mombraunt; and as the king perceived him, he called to him, and asked him where he had been tarrying so long as he had been. Lord, quoth he also, I will not hide from thee; I have been for a year seeking the palmer, whom thou lodgedst, and I have seen him. By Mahom, where didst thou find him? quoth the king. In England, lord, where he has great lands, and on account of a horrid deed done by his horse, namely, killing the king's son, he was

banished from the country, and therefore give me a hundred of the bravest Saracens along with me to get him, for I am well informed. And without delay the hundred men were provided for him, and onwards they proceeded until they came to Cologne; and may a bad end be to them! And there one morning early Bown arose, and Sebaot came to him to take leave to go to his country; and he gave him leave; and then Bown and Terry provided themselves with gold and silver; and on the land they had great lamentation and sorrow, in parting with the knights and Sabaot; and the knights proceeded onwards.

LI.—The journey of Bown was going through the sea in affliction; and when they were come to land, they mounted their renowned horses, and rode until they came to a forest; and Josian was riding between Bown and Terry, when her time for childbirth was come, and she was in such straitness that she cried out. Lady, quoth Bown, wilt thou that I remain with thee to keep thee, and to watch thy son, and to do what thou pleasest? and I will take my oath in my life that I will not love thee less than before. Lord, quoth she; I will not, for according to what I hear, it is not right for a man to be in such a place as that. Go thou to play, and leave it between me and Jesus Christ, and the Lady Mary, at the childbearing. They retired from her in pain and sorrow, and she remained by herself; and the good time arrived when two sons were born to her. And she was so weak, that she was unable to cry, when Copart and the Saracens came to her, and they took her, and left the two boys in the place where she had been crawling in the leaves, and they took her with them towards Mombraunt; and may Jesus destroy them! And after a space of time, lo Bown and Terry come to seek Josian, and they heard the boys wailing, and they made haste, and said; we have come too late. And when they came to where they had left Josian, lo they see the boys in the leaves, but nothing of Josian. Alas Josian, what side art thou gone to? I love thee more than anything God has made. And then they tore their fur skins, and put the boys in the folds of those; and Bown took the one of them, and Terry the other, and they mounted the horses, and went to seek Josian from one kingdom to another, and because they found her not, they were angry and sorrowful.

LII.—We will now be silent about Bown, and speak of Sebaot. As he was in his chamber sleeping, he saw a dream, which he did not like; for he saw in a certain dream, a hundred lions seizing Bown, and taking his horse from Bown; and then he saw him going to St. Giles to seek mercy. And he awoke, and related to his wife what he had seen; and she also prayed him not to be distressed, and said that Bown had lost Josian, and that two sons were born to her. And then Sebaot put on him the dress of a pilgrim, and found a great ship, which is called a Dromond, and in that he went through the sea, and did not rest until he arrived at St. Giles. And when he came to the place mentioned, he entered the church, and went to offer, and twenty of his companions along with him from his country.

And as they were coming from church Josian met them. And when she saw Sebaot she was delighted. Lady, quoth he, where are Bown and Terry? Sir, quoth she also, listen to me, it happened that two sons were born to me in a forest, and while I was in that case, Bown and Terry went to the wood to take a turn; and in the mean time yonder Saracens came, and took me away with them. Are they Saracens, Lady? Yes, quoth she also; seest thou the deceiver whom Bown caused to be baptized? What Sebaot did was to raise his staff, and strike the traitor on his head, so that he fell down dead, and with a loud voice Sebaot besought the pilgrims to strike the Saracens. And then the pilgrims with their staves struck the Saracens, and the traders of the town came, and all the Saracens were slain. And without delay Sebaot took Josian. Quoth she also, without a lie tell me how thou wilt conduct me through these countries? Quoth Sebaot, let there be no fear upon thee; thou shalt put on a man's dress, and thou shalt go in the habit of a man. Quoth she also, it is not unnecessary for me to take care of myself. And then Sebaot took on him the dress of a pilgrim, and upon her also a neat manly dress. And then Josian went to the market, and she tasted a herb, and she never saw a better herb, for with that she could do what she pleased with her face, and her body.

LIII.—And onwards they proceeded without rest to seek Bown and Terry, and to Bradford they came. And there Sebaot was taken ill, and he was sick for seven years in full, and during that time one day Josian began to think of Bown, and to sing to him; and Sebaot looked on that fixedly. The journey of Bown and Terry, when they came out of the wood, was such that a courteous forester met them, and they enquired of him in this manner: Who art thou, gentle horseman? By my faith, quoth he, I am a forester, and who art thou also? Sir bachelor, thou art like a man who has travelled too much; and so we are indeed. Quoth he also, I had a wife, so fair a one was never born, and I lost her, and for that reason I am sorrowful, and these two boys were born to her. Give me the one, and I will cause him to be baptized and nurtured; and I will not seek from thee one penny for that, until thou comest again, quoth the forester. And Bown thanked him a hundred times, and the forester asked what name was given to him. Gi of Hamtoun, the city on the sea, quoth Bown, and quickly take him to the church. And they bade farewell, and proceeded onwards. And then a fisherman met them, and they gave him the other boy to be fostered, and ten marks with him, and he also caused him to be baptized. And they mounted their horses, and bade farewell, and they did not rest until they came to a town, that was near; and they took their lodging in the house of Garsi, a trader of the city, and they found it comfortable. And when they had eaten and drunk enough, and their horses enough, their beds were ready; to sleep they went. And in the morning when the day was clear, Bown looked out, and he saw a chieftain, and about a thousand men along with him armed. And then Bown attacked them first on Arundel his renowned horse, and first he struck him

that was carrying the banner, and as long as his spear lasted, he turned them to death, and Terry, like a good knight, killed another; and took his stallion by the reins, and gave it to the lodging keeper as hire for the lodging; and had not Bown happened to come, the town would have been plundered, and it would have been burnt.

LIV.—When Bown came, and pursued them, with a loud voice, he said to the men of the town; ye will be plundered, if ye are not successful in defending yourselves with bravery, so that ye shall never have the value of one penny of what is in the town. And then Bown fought, and they all returned to the three men, and those three men acted, and they knew not from whence they came, and where they had been born; and Bown was offended with those people, and struck off the head of the earl at a blow, and sent it a present to the lady that owned the town. And she also saw the blows which Bown gave; and he was beloved by her, and she cast her love upon him. And thereupon the contests ended, and Bown and Terry went to their lodging, and their meat had been made ready by their lodger. And when they had eaten and drunk enough, the others went to the court, and she gave great thanks to the knights, who had made her presents. And she would have been better pleased to have had the aforesaid three men: the lady sent her seneschal to command them to go quickly to fetch the knights; and he also went, and he did not succeed in his object. And when she heard that they would not come, she went herself to them, and when Bown saw her coming, he adapted himself, and she saluted him in this manner: May God, who created us, salve thee my beloved! I sent to thee to beseech thee to come to me, and thou also wert lazy. Lady, I did not think it; but if I can I will start early from hence to seek Josian my wife, whom I lost before the morning of the day before yesterday; and I thank God, she has left two sons for me. Quoth the lady; that is wonderful, and do thou also take me for wife, if thou pleasest. My fair sister, quoth Bown, cease from that, for all that thou hast, I would not do that, and be a deceiver. And in consequence of that, a quarrel arose between them, so that both of them were offended, and the queen threatened that she would cause his head to be cut off. Lady, quoth Bown, listen to me; on this condition, I will take thee a wife to me; if I do not meet with Josian within seven years of this, and four months. Willingly, quoth she; thou sayest well; and thereupon the dispute between them was ended, and they went to sleep that night.

LV.—And on the next morning the countess arose, and over the bridge to the church they went; and the archbishop of Gris sang the mass, and performed the marriage: and when the mass was ended, they went to the court; they took water to wash themselves; and gentle dubbed knights served them. And after meat Bown commanded the earls to go on one side to give them franchises; and they also came to give homage to him also; and when they had paid tribute and homage to him, the day was gone, and it was night. They went to sleep in the royal palace, and on the next morning when the day dawned, Duke Vascal came with his men, and they

joined the Duke Dostris, and together they came to war upon the Lady of the town; and with them were fifteen thousand of armed men; and they drove their horses like madmen, and they did not rest until they came to the town, destroying the country, without their having any pity at all. And Bown arose early, and heard the noise, and when he knew the meaning, he commanded his men to put on their arms. And he saw the breastplates and the helmets glittering, and he also wore his sword. And they mounted their horses; and Bown first mounted Arundel, and with him Terry, a renowned knight: and first of all he attacked Soye, and struck him so that his shield was split; and his breastplate failed him, and he also went dead to the ground. And then Terry attacked . . . . and by might he struck him, so that he fell dead to the ground. And then Bown gave a cry, and commanded his renowned knights with their keen swords to strike good blows, and each going across the other, and great was the battle between the heavy troops. The people of the town gained the field, and others retreated to the side of a hill, and before the troops rode Bown, and Terry was not the latest; he slew nearly forty. And then Bown pursued Duke Vascal, and when he turned the head of his horse to Bown, Bown broke his spear in him without delay, so that he went to the ground; and then he drew Morgley his sword, with the intention of cutting off his head; and then he implored mercy, and extended his sword to Bown, and he also took it. And after that he pursued Duke Dostris, and struck him on his breastplate a tremendous blow, and on his helmet the second blow, so that it was broken in twain, and he also fell down dead. Fair were the troops that Bown conquered, and with that the battle ended; and then they went to the court, and their meat they took. And greatly did Bown love the noble Lady, and seven years they were together; and there was no consummation between them more than before. And one day as they were so, the Lady called to Bown: Dost thou suppose that I have all my wish in this manner? It is possible that I have it, quoth Bown.

LVI.—We will now be silent about Bown, and relate of Sebaot; namely, that a convalescence came to him from his disease; thanks to God! and he called to Josian: We will go to seek my lord. Thou sayest right, quoth she also. And then they mounted their horses, and took the road, and they came one day at vesper hour to a dignified city, called Amulis, having sought their lord across the whole kingdom; and they took their lodging in the house of a good man of the city. And then Sebaot went to the court, and when he entered, the first man that he saw was Bown, sitting on a bench; and by his side the woman that he loved most at that time, for he knew nothing of Josian, and he went to him, and saluted him in this manner. May the Lord God salve thee, and whom thou lovest! And then Bown asked of Sebaot: Where wert thou born? Lord, quoth he, I am a pilgrim from another kingdom; and I have been in the city for some days, and I come to thee to implore aid for God's sake. And thou also, my beloved, quoth Bown, shalt have enough. And

he called to Terry, and said to him : Dost thou see how like he is to Sebaot ? and give him meat. I will give thee enough, because thou art so like to my father. May God requite thee ! quoth Sebaot. It is said in my country that thou art a son of mine. And then Terry thanked God for seeing his father, and he ran to Bown, and said to him, that the pilgrim was Sebaot. And quickly they seized him, and inquired of him for Josian. And he also said that he knew news of her, and related that she was in the house of a good man in lodging. And then Bown and Terry and Sebaot went towards her lodging ; and she also washed herself from the colour that was upon her, so that she was in her own colour ; and when Bown and Terry came to her, they took her, and led her with them to the Duchess. And when the Duchess saw her so fair as she was, and so gentle, she asked Bown if that one was his wedded wife. Yes, Lady, quoth Bown. Take thou thy wife, quoth she, and give me also Terry. I will do so joyfully. And then each of the women rejoiced together, and then the foster fathers of the sons came, and the sons along with them, to the Court, and they were welcomed, for it had been reported to them that Bown was in the city. The forester came first, having Gi his foster son ; and the fisherman was not much later than he. And the forester led Gi by his hand, and the fisherman led Miles ; and when Bown saw them, he called to them, and welcomed them, when he saw them, and embraced them more than a hundred times, and greatly their foster fathers. And Terry married the Duchess, and Josian was delighted on account of the honour of Terry, and in that day the sons were well and joyful, and after their meat they went to play, and great were the joy and revelling that they had. And after Bown had separated them, they went to play at throw-board, which had been well taught to them. And then Bown called to one of his servitors, and commanded him to bring a sufficiency of bright arms, and he ordained the foster fathers of the boys dubbed knights, and gave to each of them four stallions, and enough of gold and silver ; and after that they took leave. And then all the barons and dukes and earls came to give homage to Terry ; as it is told to us being written.

LVII.—At length we will speak of Ermin ; that Inor was warring upon him ; and Bown heard that, and called to Terry, and commanded him to send messengers along the country to collect fifteen thousand brave renowned horsemen to go along with him. Sir, quoth Terry, I will go along with thee. Thou shalt not go, esquire, quoth Bown ; if I send after thee, then come ; but Sebaot I will with me for he never failed me, when I had need of him. And during the time that Bown remained in Seville, Terry gained a son of his wedded wife ; and Bown gained a daughter of his wife also ; and the name of Terry's son was Bown, and Beatrice was the name of Bown's daughter. And then Bown commanded the horsemen to cause their packages to be trussed. They took leave, and caused the boys to mount their horses, and Josian and her daughter, and along with them fifteen thousand armed horsemen ; and they rested not until they arrived at Bradford. And they sent a messenger before them

to king Ermin, to report their arrival ; and then Ermin had climbed to the top of the tower at the time they were coming ; and he perceived Bown coming with fifteen thousand of armed horsemen along with them. And then he called to the earls and his barons, and said to them that he saw deadly troops ; and thereupon lo the messenger arrives ; and reports to the king that that was Bown and his troops, and besought him not to be frightened. And then the King thanked God that he saw him in that state ; and when he came near him, he fell down on his knees before Bown, and said to him : Sir, if I did any wrong, I will atone for it. Sir, quoth Bown, I will forgive thee, but there never will be concord between us, until I shall be avenged on the men who wrongly accused me sinfully. Quoth the King ; thou shalt have them also. And then Bown took them, and cut them to pieces ; and Josian came, and met her father, and embraced him, and asked him if there was concord between him and Bown. There is, my fair daughter, quoth he also. Lord, it has happened well to thee, quoth she ; for he is the best knight of Christendom. Thence they went to the royal court, and Josian was conducted to her chamber, being handsome in countenance ; and then they called for supper ; the barons and the sons came forward from their chambers. And when the King saw the boys, he called to them, and they came to him joyfully ; and he also embraced them, and he asked which was the elder of them. In truth, quoth Miles, Gi is the elder, and thou mayst know it, for his body is larger, and more square. And then they threw from them their mantles, and ran along the court, and Gi excelled Miles in addition to his aspect ; and the King perceived them, and called to them : Gi, quoth the King, I will make thee a crowned king, and I will give thee all my kingdom. Lord, if it please thee, thou shalt not do so ; give to my father, if it please thee, for he will keep it well, and I also am not a dubbed knight. And great was the joy that was in the Court on that day, and they drank wine, and when they were sleepy, they went to sleep.

LVIII.—Now we will be silent about Ermin, and speak of Inor, a strong king, how he sent his men to hear about Terry, and Bown, and Sebaot, and Miles and Gi, and Josian the wife of Bown. And after receiving news from them, he then sent along the countries to collect an army, and then thirty thousand armed men came to a meadow below the castle of Bradmund, and great was the noise they made. And then Bown went up to the royal chamber, and put upon him a breastplate, and a glittering helmet, and he wore Morgley his sword on his side, and he mounted Arundel his horse within golden bows : and along with him were thirty thousand armed ; and Bown knew his horse Arundel, and pricked him with spurs, and attacked a certain admiral, and wounded him with his spear, so that he threw him dead on the ground ; and as long as his spear lasted he threw and struck with it. And Sebaot attacked another, and killed him. And then Bown gave a cry, and commanded his men to strike them ; and they did so with a will. Then the battle began, until the

breastplates were broken to pieces, and the shields were split, and the conflict of that day was bad to Inor, for he lost fifteen thousand of armed men. And then they returned toward Mombraunt, and Bown and Sebaot pursued them, and it was of no avail; and they returned to Bradmund again, and fair were the troops that Bown conquered. And then came Ermin to meet Bown, and said to him: O Bown, quoth he, great is thy renown; and they entered the court, and took off their arms.

LIX.—They say that Inor called his seneschal to him, and asked counsel of him. Thou young man, quoth he, give me counsel about my men that I have lost. Lord, quoth he, thou shalt have good counsel; send to Babilon without delay to the Admiral to report to him, and to beseech him to come, and fifteen crowned kings along with him, and with each of them twenty thousand armed men. That is good counsel, quoth Inor; and without delay letters were made, and messengers sent to Babilon; and as the admiral saw the letters, he did not rest until he came, and the fifteen kings along with him, and twenty thousand with each of them to Mombraunt. And when Inor saw them, he was well pleased, and went to meet them, and to salute them, and to welcome them; and he took them with him to the court, and reported to them what Ermin and Bown had done to him, killing his men, and taking away his treasure by stealth, and Josian his honourable wife. Then the Admiral said: Canst thou prove that? I can, quoth Inor, body against body. Thou sayest well, quoth the Admiral. Bown had a spy listening to them, and when he saw the preparation which those troops had, he returned to Bradford, and reported to Bown and Ermin the preparation which they had. And when Bown heard that, it was bitter and grievous to him; and without delay he sent a messenger to Seville to Terry. And when Terry heard that, he rested not by day or night, and fifteen thousand armed men along with him, and his son Bown with him, until they came to Bradmund. And when Bown saw them, he was well pleased, and mounted Arundel, and went to meet them, and he came to Terry laughing, and asked him if his wife was well. She is well, quoth he also; may God requite thee! and I have three sons. By my head, quoth Bown, I am content with that, and they embraced, and went onwards until they came to the court. And when he saw Josian, he was joyful and well pleased. Miles and Gi came running to them, and Terry was delighted when he saw them, and then Terry said to Bown: Sir, quoth he, cause thy renowned horsemen to mount their horses, for we should not delay going to Mombraunt; for no one that is going to war ought to be idle. And without delay they put on their arms, and mounted their spirited horses, and rode all day and all night.

LX.—And when they came to Mombraunt they encamped, and when they arose in the morning, they saw no one that would be compared to them. And then they scarcely had gone out of the walls, when a cry and shout arose upon them; and there came more than forty thousand men from the city of Saracens; and in advance of the

others falconers, and in front troops of a race called Donnes, and with a loud voice, they attacked the Christians. And when Terry heard that, he pricked his horse with spurs, and struck great blows on their heads, and Bown came to him, and slew the Saracens, that are called Roffons. The battle continued greatly on the felons, and many a breastplate he shattered and broke, and Bown was anxious for Arundel against the scare-crows. And he struck one on the head, so that he fell down dead out of the saddle, and his comrades did not spare themselves, like brave barons. Great was the battle and proud, and greatly were Bown and Terry subduing them. And Sebaot was not timid, for whomever he struck he died. And thereupon lo Inor came, and fifteen thousand Arabs along with him, and then Bown engaged with them on Arundel his horse, and he drew Morgley his sword, and gave great strokes with it on their shields, so that they fell, or were quickly slain. And he set upon Inor, and he also implored his protection, and asked him to take him, and not to kill him. I will do that, quoth Bown. And in the battle Sebaot and Terry were giving blows unsparingly; and then he wounded the admiral Condin, and with a loud voice he commanded the renowned Christians to give blows rightly. And the Paynims fled, and three miles was the length of their host, and even to Mombraunt they fled.

LXI.—And then Bown returned to the city of Bradmund, and to their lodgings went the brave horsemen, and took off their arms. And the sons ran to their fathers to take off their arms, and they asked of their father vestments and arms, and besought him to dub them knights: For we are big and strong. My fair sons, too tender is your flesh to bear heavy armour, and when ye are strong, ye shall have armour soon, quoth Bown. And there Bown, and Terry, and Sebaot were sitting on a bench. What, quoth the king of Mombraunt, wilt thou take in ransom for me, so as not to put me to death? By my head, quoth Bown, thou shalt not be put to death; thou shalt swear fealty; and he named the ransom. And he swore to his gods, to Mahom and Appolin and Termagaunt, that he would be obedient to their will. And then the King named a sum of goods; namely a hundred horses, and a hundred loads of gold and silver upon them, and three hundred beds of gold and silver; and as many coverlids and cushions, and four hundred vessels with their covers upon them, and five thousand table cloths, bordered with gold, and five hundred lions, and five hundred bears, and a thousand of golden bars, and a thousand of good bright breastplates, and helmets belonging to them; and those I will give to thee in ransom for my life; and shall I now be free? By my head, quoth Bown, thou shalt remain until I see the goods. And then Inor called his messenger to him, and commanded him to go as far as Mombraunt, to his secret servant of the chamber Sebaot, and command him to send to him the goods aforesaid, and to report that he should have his life for so many goods. And then the messenger went onwards until he came to Sebaot, and gave the letter in his hand; and he looked at the

letter and read it, and told the admiral the command that had come to him; and they gave thanks to Mahom, and they collected the treasure, and ten thousand Paynins were sent to convoy the afore-said various goods, and they were pleased to have him for so little as that of ransom; and in one day they came as far as Bradmuud, and Bown met them, and they gave up Inor, and a great loss was that to Bown afterwards, as will be related onwards.

LXII.—Now we will treat of king Ermin, and be silent about Inor. Ermin fell into disease, and he was lying down in a loft; and he thought that he had been governing his kingdom for a long time, and he gave thanks to God, and caused Gi the son of Bown to be brought before him, and he said that he would make him king in the morning, and Miles a duke; and so I will determine my dominion. And when Bown heard that, he wept, and caused the King to be borne to the church, and sent for the bishop to confess him; and he had absolution from all his sins, and reconciliation with God. And then Gi and Bown the son of Terry were ordained, and twenty bachelors with them; then they caused the crown to be brought, and to crown Gi with it. And engaged in that were bishops and abbots; and great was the offering that came to the altar. And in that the angels took the soul to heaven. Henceforth Gi the son of Bown is a crowned king, and Miles a renowned duke, and in that day the King was buried, and after the funeral they mounted their horses, and the one said to the other: Turn towards the field, and come to combat with me, and when our father sees that, it will be approved of by him. And there were seen blows from the young knights, and when Bown saw the combat, he was delighted, and swore: By my head, quoth he, these will be good bachelors, if they will live, and encounter their like. They broke their spears; their breastplates were strong; neither of them injured the other. The Lady Mary, quoth he, I pray to defend for me my sons! And then Bown said with a loud voice: Give over that now. And when the boys heard their being prohibited, they went to the court quickly; and when their father saw them coming, he went to meet them; and when they were going, Sebaot came to Bown to ask leave. Lord, quoth he, I wish for leave to go to my country, for it is seven years since I am with thee. Take thou, quoth Bown, this mantle of gold, and take it to thy wife, and present her from me with this vase, for a better vase than it was never had.

LXIII.—And then he bade farewell to Bown and the troops, and in the guise of a pilgrim he went, and took his road, until he came to Seville to Terry. And thence he came to the Pope to take his penance for tarrying so long as he had from his wedded wife. From thence he went as far as St. Giles; and there he went into the ship, and hoisted sail, and he came to Hamtoun, when they were ringing the mid-day bell. And he came near to the gate of the court, and there his son Roboawt met with him; and he asked for lodging of them for God's sake, and for the sake of the hoary Sebaot. Thou shalt not be refused, quoth the Lady; and then they went alon

with him to the hall without delay, and then Sebaot said to her: Lady, quoth he, I salute thee from Sebaot, and his two sons, and from Terry, thy son, and from Josian. And when she heard that, she was joyful, and she asked him, whether he knew Sebaot. I know him, quoth he; and then she took particular notice of his mouth, and recognised him, and she embraced him. We will speak of Sebaot, that he was at length in Hamtoun, on the sea shore. Now we will return to Bown, the honourable and intrepid warrior. Inor had an enchanter, and his name was Vibinis, and he used to sing various songs to entertain king Inor; and at that time Inor called upon him, and said to him: I have heard enough of thy songs; canst thou bring Bown's horse to me by stealth? I will give thee castles and cities. Quoth he also, by Mahom thou shalt have it, for however smooth the wall may be, and however high I will go over it. And then he proceeded onwards until he came to Bradmund; and there he ascended the walls, and sang like a bird. Thence he came to the stable without delay, and opened the door without getting any key, and he saw Arundel, and by the deceit of his songs he was allowed to come to the horse, and he freed his feet from the bond that was upon them, and without delay he mounted it, and to Mombraunt he came in one journey. And when the king saw, he was joyful, and said that it had happened badly to Bown, and he swore that by Mahom and Apolin his gods. And on the next morning, when the servants of Bown came to the stable, and saw not the horse, great was their fear and complaint, and they came to the presence of Bown, and prayed him for protection and mercy. And when Bown heard that his horse was stolen, he almost lost his senses in anger.

LXIV.—We will now be silent about Bown, and speak of Sebaot, who was with his wife in the chamber sleeping; and he saw a dream in his world, namely, seeing Bown in grief, and that he had broken the marrowbone of his thigh; and he awoke his wife, and related to her what he had seen, and she said: Lord, quoth she, too long art thou tarrying, he has lost his wife or his horse. Alas, quoth Sebaot; evil has happened to me: and without delay he took his pilgrim staff and his palm branch, and he bade farewell to his family, and went to the sea, and he did not rest until he came to Bradmund. And when Bown saw him, he was delighted with the coming, and then Bown complained to Sebaot: Master, quoth Bown, my horse was taken by stealth, and for a truth to thee, it is with king Inor. The more the pity, quoth Sebaot; too long has been my tarrying. He took his staff, and from the court he went. He took the road, and he did not rest until he came to the city of Inor; and there one day he rested until vesper time. And then the servants of the horses came with their horses to the water; and when Sebaot saw them coming, he was pleased. And when he saw Arundel, he recognised him, and he came to meet them, and saluted them in this manner. May Mahom salve ye! such a stallion I never saw; turn round his buttock, I have seen his forepart. Quoth the servant, thou shalt see him all. And he turned the buttock of the horse to Sebaot, and then Sebaot

mounted behind the servant lightly, and he raised his staff, and struck the servant with it, so that he fell dead to the ground; and the others rode to the court, and reported to Inor that Arundel was stolen; and he was greatly grieved, and with a loud voice he commanded more than a hundred to mount their horses, and pursue them; and then a number of them pursued them.

LXV.—The course of Sebaot was to ride Arundel onwards; and they pursuing them, every hundred, every thousand. And Josian in a high chamber, and through a high window looking out, perceived Sebaot and Arundel coming: then Josian went to Bown, and her son Gi, and said to them: Lord, quoth she, cause all your troops to put on their arms to go to help Sebaot, for Arabs are pursuing him in bitter rage; and he also is leading Arundel, on account of which ye were grieved, and therefore Lords make haste. And they armed themselves, nearly twenty thousand, in haste, and the king took his stallion, and Miles his horse also, and then he met Fabur, and said to him: Is it thou, Fabur, that art pursuing Sebaot? And then he struck him on the helmet as far as his mouth, and injured his breastplate, so that it was no protection to him; and as long as his spear lasted, he threw every one that met him; and then Sebaot mounted Fabur's stallion, and he spared Arundel, for he knew not of the coming of Bown to the field, and Miles made an onset on the admiral, and killed him. And then Bown, the son of Terry, attacked a giant, and killed him; and so they did each one with their opponents, and like brave knights, they caused all that met them to be subject to them. And the king exhorted them, and they were obedient to his commands; and so the battle continued until vesper time; and of the troops of Inor not a man escaped save a hundred. And the parents of the sons rejoiced to see them with their father, and all the troops of Bown escaped in safety to the castle. Then Bown took counsel, in what manner he could carry on war against Inor, for great is his might, and he said to his son: Bad will be our course in warring against so great a power as is against us, if we have not aid; and therefore let us send a messenger to Terry, Duke of Seville, to entreat him to come to aid us. The messenger went onwards, until he came to Terry, and reported to him that he was a messenger from Bown, and that he saluted him, and entreated him to come to aid him. By my belief, quoth Terry, I will go obediently; and then he sent messengers all day long to command them to come to him, within a short day. And in the course of a day there came to him four dukes, and ten thousand armed men with each of them, and when they were come together, he said to them. Lords, quoth he, we must needs go to a foreign kingdom to aid the renowned Bown, for I do not dare to fail him. And then the Duke mounted a good horse, and they proceeded onwards through various kingdoms, until he came to Bradmund. King Bradmund was in a tower, and he perceived the barons of Seville coming, and he went to the father to report to him, and his father responded to him. Thanks be to God! And when they dismounted, Bown and Josian went to meet them, and told him how

Inor had treated him. And he replied, and said to him : That will turn out badly for them, for a great number are come with me.

LXVI.—Now we will speak of Inor the proved deceiver. When he arose the next morning, he sent messenger to fetch twenty admirals, and fifteen kings ; and they also came at his will, and they rode together towards Bradmund, as if mad : the people of the city heard their noise, and the king dressed himself, and the people of the city, and quickly mounted their horses, and to the other side went the most valiant horsemen of the kingdom. And then Inor called on Judas of Machahda, to ask him to give counsel, for if I undertake battle against Bown, a knight equal to him never was, and I also am the best of all my kindred, and therefore we will encounter one another. Thou sayest rightly, quoth the king of Damascus. And then they mounted their horses, and they went to combat. And Bown mounted his horse quickly, and Inor called loudly to Bown, and asked him to wait a little, and said to him : Sir, quoth he, there are with thee a great congregation of the barons of the city, and there are with me also kings and admirals, and great will that be when they have engaged, and therefore let us encounter one another. By God, if we will so, and if I am killed, or am vanquished, fifteen kings will be sworn to thee, and my land and territory free for thee also, and I also in Mombraunt. And Bown made answer to him, and said that he was agreeable to that, and thereupon they raised their hands, and confirmed the matter, so that it was secure to them ; and the horsemen went quickly to put armour both upon themselves and their horses.

LXVII.—And then they proceeded on one side, and Bown prayed to God, who says not a lie ; and Inor was praying to Mahom and Apolin ; and they mounted their horses, and gave frequent great blows on their shields, and strong were their breastplates, that they were not broken, and neither of them fell down. And then Bown drew his sword Morgley, and struck Inor with it on the helmet a great blow, so that the flowers and stones fell down, and the blow fell on the horse, so that the horse fell dead on the ground. And after the horse had fallen, he also arose, and Bown dismounted lest harm should befall his horse, and when Inor saw Bown dismounting, he drew sword, and gave a great blow to Bown, so that the flowers and stones fell down from the blow. And Bown became angry, and performed an active and fruitful event, by crushing his neck, and cutting off his head, and the body fell down on the ground, and Belsabub took the soul. And then king Gi returned on his horse to Bown, and Miles came to them ; and at that course the troops were frightened ; and then Gi spurred his horse to Abraham, and struck him ; and the French struck well, and fruitfully. And Miles attacked another of the Saracens, and slew him, namely, the king of Damascus, son of Abraham. And Bown, the son of Terry, slew another, and Sebaot threw another ; and Terry, Duke of Seville, killed an admiral ; and Bown of Hamtoun slew another, and in the space of one hour the battle was ended. And then on the bank of a river the Saracens were

collected together, and there were caught thirty admirals, and ten kings, and they were brought with them to Bradmund, and then the chief of them said: If ye wish to obtain the land of Mombraunt, ye must get possession of the arms of the Paynims, for the French knights are renowned in arms; and I will agree with you, and will believe, if ye wish, in God the Creator, and will repudiate Mahom, my god, and Termagaunt; and so said also the fifteen kings.

LXVIII.—And with that word they spurred their horses towards the Court, and first the chief baron in Mombraunt, and after him also king Gi, and along with him fifteen thousand following him, and outside Bown was causing great martyrdom. And when the Paynims saw that, they were grieved, and they lowered the portcullis, when Gi was within, and a thousand renowned horsemen along with him. And when the Paynims saw them coming to the court of Inor, they fled, and spared not either great or small, save those of them that called for a physician, so that he saw neither a mother nor a son; and without long delay lo the elder Bown coming to him, and his troops along with him. And then king Gi went to meet Bown, and said to him: Sir, quoth Bown; May God requite thee! and then they sent to fetch Josian to Bradmund, and to fetch bishops and knowing scholars, so that none should remain without coming, and to fetch the king of Damascus also, who wished to declare his belief publicly, and would be baptized without delay. Quoth the king of Damascus: I will be a Christian, and will forsake Termagaunt; and so said all along with him. Then said Bown: Bring hither Termagaunt; and they placed it standing before Bown. Mahon, quoth Bown, thou hast ever been grand, do to-day great fruits: and then Bown took a brass rod, and struck Termagaunt with it, and a bishop poured holy water upon them, and a red dunghill dog jumped out of it, and fled. See, quoth Bown, what sort of a god ye believed in. Quoth the king of Damascus: Badly did we believe, and so did our fathers before us. Those that believe in lies, may God forgive them! and us also, said the kings; and said the four admirals: We will not believe in them during our lives. And they sent to fetch their wives, and their sons, and others to fetch their fathers, and their relatives. And they also came joyfully; never was a scholar, however good a reader he might be, that could name their number; so great was the congregation, and it was very wonderful the number that was baptized, for the baptism continued for four months, and a bishop preached to them. And they wept in repentance, and beat their breast-bones, for the glory of God, and for the sorrow of the devil.

LXIX.—Now listen about Bown. He sent to fetch the Pope, and he also came to him obediently, and along with him two bishops, and many other scholars to Mombraunt. And when the Pope was come, then great and small came to meet him, and high was the day, no other than Whitsunday: they caused a crown to be brought forward, and the Pope blessed it, and placed it on the head of the warrior Bown; and after him also Josian was crowned; and great the pleasure and joy that were there. And when they were so in their joy, lo four

messengers came before the king, and asked for Sebaot. When he heard that he was asked for. I, quoth he, am the one ye are asking for. The messengers say : The king of England has disinherited thy son Roboant. And then he was greatly grieved, and said that that was bad. Sir, quoth Bown, thou wilt act discreetly as before. Lord, quoth Sebaot, as thou plearest. And then Sebaot commanded the messengers to go in haste to his wife, and to his son Roboant, to desire them to be in the castle until he came. And the messengers returned without any delay. And great was the joy among the barons, and so a full month continued, and the Pope set out, and Bown remained in Mombraunt. And then Terry came to ask leave to go to his country. Not yet, quoth the King, thou must needs come with me to England to aid Roboant. Willingly at thy command. And they prepared themselves ; and then he led with him a hundred thousand of renowned armed horsemen. And then Bown and Duke Terry, and Miles his son, started, and came as far as Cologne to the bishop, and thence they went into their ships, and sailed until they came to Hamtoun. And when the wife of Sebaot and Roboant saw them coming, they went to meet them, and when Bown saw them, he enquired of them ; What hath happened to thee ? quoth he to Roboant. By God, Lord King, I will tell thee that the king of England hath taken from me all the dominion that I had. By my head, quoth Bown, we will conquer him. What some of the town did was to go to London, as fast as their horses could go, with their spurs, and reported about Bown and his host, which was so great that no one had ever seen its like. And when the king heard that, he rubbed his forehead, and sent along England to fetch his barons. And when they heard the news, they came obediently, and did not rest until they came to London.

LXX.—And when they were come to the King, he told them of the arrival of Bown, and that he was a crowned king : And I suppose that he is come to make war upon me, and I am afraid of death, and accordingly I have one daughter an heiress, I will give her to his son, if ye advise it. They all said that good was that counsel, and he sent the bishop of London, and four earls, on an embassy to salute Bown, and to offer that to him. And to Hamtoun they came, and they saluted Bown from the king, and reported to him the alliance aforesaid. And as the uncles came near him, he embraced them. Lords, quoth Bown, thank him greatly, I knew not his will, but that he was angry with me. He is not truly, say they also ; do not think it. And then Bown came, and the number of twenty thousand brave horsemen along with him to the presence of the king. And then the King desired him to embrace him, and he went, and the King said to Bown : I will give my beloved daughter to thy honourable son ; and Bown thanked him. And then king Edward in haste commanded Bown to summon Miles his son to his presence : For my beloved daughter I will give to him a wedded wife. And then to church they went to perform their marriage, and the bishop of London sang the mass. And thence they went to the princely palace, and then king Edward called on Miles : Come here, quoth he, I will give thee my

daughter, and my kingdom with her. And on that day the soul of the king went from his body, and the soul went to the mercy of God; and they mourned the body until the next day, and they buried it, and Miles remained king. And then the earls and barons gathered together, and after meat they gave him homage. Now Bown of Hamtoun is a crowned king, and his two sons, thanks to God, and they vanquished their enemies, and remained fifteen days. And then Bown recommended his son to Sebaot, and he also according to his speech swore that during his life he would not fail him. And then King Bown proceeded onwards even to Hamtoun, and he came to the port, and to their ships. And then Terry took leave to go to his country, and that night Bown went to the city of Cologne.

LXXI.—And on the next morning Bown took his leave, and traversed various countries until they came to Rome, the good city. And there was an archbishop from his kingdom, he and his son; and quickly the son came to him, and to the sea they went, and they did not rest until they came to Mombraunt. And when they came to the court, the queen was lying ill, and when she saw her lord, she called to him: Lord, quoth she, I am very ill, and I shall not continue long. And when the king heard that, he was almost out of his mind, and said: Lady, if thou wilt die, I also will die along with thee. Lord, quoth she, who will maintain thy lordly dominions? Lady, quoth he, I have no concern about them; but I thank God, that I have sons, who are able to maintain my dominions: and then he caused the archbishop to be called, and said to him: Do thou the command of my Lady. I will do it Lord obediently. And then he confessed, and said his will; and while they were at that, Bown went to look at his horse, and when he came to the stable, he saw his horse dead. And then he returned weeping; and then his son came to him to cheer him, and as before he almost lost his senses; and her son came to his mother, and said to her: My mother, quoth he, thou art killing my father, for so great is his groaning, that there never was its equal. My fair son, quoth she, call Bown here; and then her son ran to fetch the father. My fair father, quoth he, hasten to my mother. And when Bown saw her, he took her between his arms, and they recommended their son Gi to God; and thereupon they both terminated, and more than a hundred angels came to bear their souls to heaven to God. They mourned them that night until the morrow, and king Gi was not pleased to bury them among other men; he caused a shrine of marble stone to be made; and he caused ordained kings and bishops to carry their bodies to the church, which he himself caused to be made, in the name of St. Lawrence, and there Gi was crowned with the crown of Mombraunt. And so endeth the history of Bown.

The Purgatory of Patrick.

I.—This is called Patrick's Purgatory. The brother Henry, who is least of the monks. A humble son for God, and a name the gift of humility, and salutation conjoined in Christ. The foredesired lord to Henry, Abbot of Sartis, his honourable father. You commanded me to send written to you what I said was heard in our presence about the Purgatory. It is plain that I will do that the more willingly, because I am compelled by the command of your paternity to fulfil that work; for I would not desire that the compactness should be narrowed to many through my works; nevertheless, I will do such things chiefly at thy command, and conceal nothing in the least from your paternity. Next I would never confess this so much in the fear and love of God, that I had read any thing, or heard it; for I would not presume upon what the blessed Pope Gregory said about the many various things done against the souls, when they have parted with earthly matters; that he might explain the most abundant things of bodily revelations, so that he could shew the direful state of the sorrowful for their failings, and excite the happy ones to devotion. I also will fulfil your command the more honourably for the advantage of the simple; for it is established in several examples, that that pope avers, that good angels, or bad ones, come to be present at the close of the souls from pains; that is to say, when they go from the body, some drag the souls to the torments, if they deserve; or the good ones they lead them perfect to rest. It is also said that that pope knew sometimes from the souls, before they went from the bodies, many things that would come in future, either from the response of conscience within, or as the actions shewed without. The souls also that were snatched from the bodies, and came a second time to the bodies again, they declare some visions, and visibility of their deeds, and the pains of the wicked, and the joy of the just ones. Yet in those events they only know bodily things, namely rivers, boats, bridges, ships, houses, woods, meadows, flowers, ugly men, or fair ones, and they are acquainted with the accidents of every thing which they are wont to love, according to worldly joy, or to fear on account of pain, when the souls are loosened from the bodies, by tormenting the body, by bringing them by the hands, or dragging them by the feet, or torturing, or breaking the neck, or otherwise put them to death in a way dreadful to endure.

II.—Those things not frequently happen to us; it is affirmed, however, that men have often enquired in what manner the souls go out

of the bodies, and whither they go, and what they have, and what they take; for those things they conceal from us. The greater, however, is the fear and unpleasantness of those events to us, than that we should enquire about them, for this has never been acquired by any one unacquainted with sufficient certainty; but this information is obtained. To the good an evil death will not come after a good life, nor a good death after an evil life; though the merits may remain until death, and after death a reward may be paid, yet they are tormented for a time in purgatory in the pain which is said to be after death, and which is called the purgatory; in which those are tormented, who lived here in some of those degrees. The innocent ones however are sent to life everlasting. Thence as bodily pain is assigned by God, so in those torments there are bodily places, in which it is said that there are different torments. The greatest torments however are believed to be to those whom blasphemy presses down. Undoubted it is that the greatest joys are to those who come near by justice to the chief place. In the middle of it however are good things, and evil things, which will be seen to be in accordance with this narration. And the thing which is believed that hell is under the earth, or below the hollow of the earth like a prison, or a dark castle, as some say; no one is honoured in that place. And paradise which is in the east on the earth, in which place it is said that faithful souls, when freed from the pains of purgatory, enjoy their happy delight. St. Austin says of the souls of the dead, that from their death until the day of judgment, what they receive is increased to them, as they deserve, whether for rest, or for torments. The blessed Austin, and St. Gregory, say that the souls without bodies can be tormented with bodily pain in the fire. And thus that is evidently confirmed. In the pain of purgatory, in which the elect are purified after death; it is undoubted that some are tormented more than others, some less, according to their deserts. That pain it is undoubted that men cannot sufficiently realise, for little are those pains realised by men; yet the souls go from the bodies, and a second time by God's command they return to the bodies, which have certain signs to distinguish them. Like to bodily things are shown spiritual things, for if such things were not seen by those souls, it is undoubted that it would not be perceived by the souls that lived in the bodies immovable what they knew of bodily things themselves. Thence is said this story, that spiritual things were seen by mortal man, and in the personality, as in the bodily form and species. Who told the story to us; and in his grave he also knew; I will declare it before the end of the story.

III.—Patrick, a great saint, is said, when he first preached the words of God in Ireland, making clear the wonders of glory, to have laboured to call the beastly souls of the men of that country from evil by the terror of the pains of hell, and confirm them in goodness by promising to them the joy of Paradise. Truly does the historian say that likens the men of that country to wild beasts. For when I was in that country, there came to me before Easter an aged bald man, whose hair had fallen off from old age, and he was greatly enfeebled,

and he said that he had never received the elements of the body of Christ and his blood. And on that day, namely the next day to Easter, he would receive them : and as he saw that I was a monk, and a priest, he would shew me his life in confession, so that he might approach the elements of the body of Christ in security ; and as he was not acquainted with the language of that country, I received his confession through an interpreter. And when he was making an end of his confession, I asked him through the interpreter whether he had ever killed a man. He also said that he knew not for certain whether he had killed more than five men, and those he had killed not wilfully, and he was not grieved for that, because he had killed so few. He however had wounded many, but he did not know whether they had died from it, or not. He supposed that he should not go to perdition for that sin, when I told him that that was a most grievous sin, and the greatest affliction with the Creator to be done. Whatever however I should command him to receive to be freed from his sins, he would receive with pleasure, and would endure without lessening any thing. This however is naturally unlesened by the men of that country, as by men of another race, the more they fall into wickedness through ignorance. They will be more ready and steadfast to undergo their penance, when they have known that they are in wrong and error, on account of which things I will shew that they are like wild beasts. When the blessed Patrick would that the tribes in Ireland, as he said, should turn from the terror and perdition of torments to a love of joy, they also said that they would not turn, either for the wonderful miracles, that they saw him doing, or for his preaching, until one of them saw the torments of the wicked, and the joy of the good ; until the things they saw would be more plain to them, than the things which he promised to them. The blessed Patrick however, as he was denied to God for the health of the people, was then more devoted in vigils and fastings and prayers, and good deeds ; and when he was so, the Lord Jesus Christ the Saviour appeared to him, and gave the witness of the Gospel and a staff, which are still honoured as costly relics, as they deserve ; and that staff is called the staff of Jesus ; and the chief archbishop in that country receives those relics, as the sign of sovereignty. The Lord God led Patrick from thence to a desert place, and shewed him a cave, round and dark within ; and said to Patrick : Whoever goes under penance, armed with true faith, into that cave, and remains in it the space of a day and a night, he shall be purified from all his sins ; and when he proceeds through it, he shall see the torments of the wicked. And if he be steadfast in the faith, he shall see the joy of the blessed. And then the angel disappeared from Patrick, and left him filled with spiritual pleasure.

IV.—The blessed Patrick hoped here that the people would turn from error, either because the Lord had appeared to him, or because the cave was shewn to him. And straightway he prepared a church there. And the blessed Austin our father appointed canons of the rule of the Apostles in that church. And the cave however was in

the churchyard at the end to the east of the church ; and he made a wall around it, and a gate in the wall, and a strong lock on the gate, so that no one should go into it without leave. And he commanded the porter of the church to keep the care of the key. And in the time of the blessed Austin, many went into the cave to take their penance. And those when they came from thence swore testimonies that they saw the greatest torments, and the greatest joy, as seen pressing. And what those related, the blessed Patrick commanded to be noted in the church. And on account of the testimony of those, some received from the beginning the preaching of the blessed Patrick. And because in that place man is purified from his sins ; that place is consequently called the Purgatory of Patrick.

V.—After the death of St. Patrick a good religious man was Prior in that church, and when he was become feeble with old age, and had but one tooth in his head. And as the blessed Gregory says : Though an old man be healthy, he will always be weak from his own old age. That person would have a place prepared for him close by the dormitory of the canons, so that he should not cause trouble to others on account of the weakness of his old age. The young brothers, who came to visit this old man, from the greatness of their love for him, used to say to him in play thus : How long, Father, wilt thou continue in this life, or when wilt thou depart from hence ? He also said thus : I would rather, my sons, have gone from hence than live here in this manner, for I have here nothing but sorrow. In another place however I shall have great joy ; nevertheless the will of God will be done respecting me in regard of my life. After that the Canons heard from their dormitory in the cell, in which the old brother was, angels constantly around him in this manner : Blessed art thou, and blessed is God, who is in thy mouth, the mouth that never took its gratification of meat ! His food was bread and salt ; and water was his drink. He also at last, as he wished, went happily to the Lord God. This is undoubted, however, in the time of St. Patrick, and in other times after that, many men went into the Purgatory. Some of them came again, others were removed far off, and came not. The skilful men caused the stories of some of them to be written, and what happened to them there.

VI.—A custom was appointed there by St. Patrick, and the man kept it, who was in his place after him, that no one should go to the purgatory save with the permission of the Bishops ; and also that he should choose of his own will to go to the purgatory for his sins. Whoever signified to the Bishop his preparation to go to the purgatory, the Bishop ought to exhort him to cease that preparation, and say to him, that many went there, and never returned. If he however continues in his preparation, let him take the bishop's letter, and go to the Prior to that place in haste ; and the Prior, after reading the letter, ought to exhort him strongly to choose another penance, and that he should not go to the purgatory, and shew him the danger that many met with there. If he however will continue in his preparation, let the Prior lead him to the church, and let him be there

fifteen days fasting, and praying ; and after that let the Prior call the convent together. And after morning mass, let that penitent communicate, and let them go with him towards the door of the purgatory, singing a procession and a litany, and sprinkling holy water. The Prior however ought a second time to explain to him, in the presence of all, the combating the devils would inflict upon him in that place, and how great was the loss of men in that cave. If he however is constant in his preparation, let him take the blessing of all the priests, and let all be commanded to pray for him. And with his own hand let the sign of the cross be put on his forehead, and let him enter the door of the cave. And forthwith let the Prior shut the door, and return to the church with his procession. And the next morning let him come to the church, and to the door of the cave in the procession, and let the Prior open the door, and if he meets the man, that went to the purgatory, returning with great joy let him be brought to the church, and there he will be for fifteen days in vigils and prayers. And if he did not come at the same hour on the next morning, it was undoubted that he was lost ; and the Prior should shut the door, and they should return to the church.

VII.—In these times of our age however it happened, by the grace of confession, that a knight of King Stephen came, namely the Knight Owein. He came to the Bishop, in whose diocese the purgatory was, to confess ; and when the Bishop was rebuking that Knight for his sins, and telling him that God was grievously offended with him ; He then gave a groan, in evident repentance of heart, that he would undergo the woe of penance for his sins, according to the will of the bishop. And when the Bishop was assigning penance in proportion to his sin ; The Knight Owein said : Since I have committed so much vexation to God as that ; I will undergo a penance that is heavier than all the other penances : With thy counsel, Lord, and thy blessing I will go into Patrick's Purgatory, so that I may deserve forgiveness of my sins.

VIII.—The Bishop then counselled him that he should not undertake that penance ; the valiant Knight did not agree to the counsel of the Bishop about desisting. The Bishop told him that many had been lost there ; seeking to withdraw him from that penance ; and he was not able to bend the knight in his penance for fear of that. The Bishop counselled him to take the habit of monks or canons upon him ; the Knight said that he would not, until he first went into the purgatory. The Bishop saw the constancy of his repentance, and sent him to the Prior to the place where the purgatory was : And a letter with him to ask him to let him into the purgatory, according to the custom of those that did penance there. And when he came, and the Prior knew his errand, he also declared the danger and the loss that had happened to many there. The Knight said that God was greatly vexed with him : and I also in repentance will undergo that penance against your counsel, in the purgatory. Thence the Prior led him to the church, and there according to custom he was for fifteen days fasting and praying. And after that the Prior and Convent after com-

1

2

3

4

5

6

7

8

1

